

G. Komoróczy Emőke

**ARCCAL A FÖLDÖN
a Huszadik Század**

Az avantgárd metamorfózisai

© G. KOMORÓCZY EMŐKE 1996

**A KÖTET
A MAGYAR KÖNYV ALAPÍTVÁNY
TÁMOGATÁSÁVAL KÉSZÜLT**

TARTALOM

I. FEJEZET A KEZDETEK

Kassák, a törzs...

(Kassák Lajos költészetének avantgárd jellegzetességei)

A letört ág

Barta Sándor-Ujvári Erzsi

Avantgárd színjátszás a század első évtizedeiben

Kocsis Rózsa: Igen és Nem

Múlt és jövő kísérteties találkozása

Nagy Lajos: Tízezer kilométer Oroszország földjén

A kassági örökség

Szécsi Margit: Madár-e az denevér?

II. FEJEZET A BÖRTÖN-LABIRINTUS FOGLYAI

1. rész:

„A sosemhalottak éneke”

Recsk és az „ötvenes évek”

Faludy György költészetében

Az irodalmi élet peremén...

Füveskert antológia, Pünkösdi Füveskert.

„Az Ige itt sosem lesz testté”

Három „füveskerti”: Tollas Tibor, Tóth Bálint, Szathmáry György

„Sorsa lesz a meg nem rontott szavaknak, s fényük száll a glóbuszon...”

Béri Géza válogatott versei és novellái

„Fekély e föld az Ige testén”

Gérecz Attila, a költő - 1956 mártírja

„Ki a csillagokig futna, szürke szájjal hull a kőre...”

Kárpáti Kamil: Relief egy fegyházzról

2. rész:

A szellemi ellenállás egyik fontos fóruma:

a csepeli Olvasó Munkás Klub

„Önnönmagát felfalta ez a lélek...”

Tamási Lajos: Hazatérés

„Szeretet oldja összhangba a Földet”

Csillag Tibor: Veszélyes utazás

A „már nem” és a „még nem” szakadékában

Benke László kötetéről

Viharsarki szélben

Molnár M. Eszter munkáiról

3. rész: Van-e a labirintusnak kijárata?

Az ifjú pár és a lakodalmások

Nagy László: Menyegző

„Néked adassék nyugalom...”

Niklai Ádám költészetéről

„Nem léteznek méltánytalan helyzetek, ha vannak méltó emberek”

Szikra János költészetéről

„Amit nem kötözünk meg, az marad mienk”

Villányi László köteteiről

„A mese idegen kézen. Tehetek-e mást, életem lobogtatom”

Czilczer Olga verseiről

„Kell, hogy szükséged legyen énrám”

Szakács Eszter költeményei

„Időd elrepült, mint fülemüleszó...”

Kárpáti Kamil: Az ibolyántúli ember

III. FEJEZET

A MŰVÉSZET „FELDERÍTŐ ÚTJA” - ÚTBAN A III. ÉVEZRED FELÉ

1. rész:

A párizsi Magyar Műhely

Három és fél évtized

A Magyar Műhely 1-100. száma

2. rész:

A Műhely-triász

„Függő helyzetben földönfutók lettünk...”

Bujdosó Alpár költészetéről

„Az igazi író számára a lényeg maga a nyelv”

Nagy Pál intellektuális művészetéről

**„Aki úgy jön a világra, hogy nem fog zavargást kelteni,
nem érdemel figyelmet és türelmet...”**

A 60 éves Papp Tibor

3. rész:

A Magyar Műhely vonzáskörében

**„A jó szerelem a szellem és a test tápláléka
és a lélek vakítófényű ékszere”**

Bakucz József: MEGALIT

Az anti-költészet esélyei

Erdély Miklós: Idő-möbiusz

Tandori Dezső - Szombathy Bálint

„Egy didergő madárijesztő virraszt az égen”

Ladik Katalin költészetéről

„A szájkosár kiürítése”

Székeley Ákos absztrakt költészetéről

„Ide én beleszülettem. Nyakig bele. (...)

Innen nem megyek sehova.”

Kukorelly Endre: A Memória-part

„...és kilépek, hogy lássak...”

Kelényi Béla: DÉL / IDŐ

A „médiium-art” metamorfózisai

Petőcz András költészetének alakváltásai

I. FEJEZET

A KEZDETEK

Kassák, a törzs...

(Kassák Lajos költészetének avantgárd jellegzetességei)

Kassák, a magyar avantgárd vezéregyénisége, voltaképpen már az 1910-es évek kezdetén készül prófétikus hivatására. 1915 áprilisában megjelenő első, nagy feltűnést keltő verseskötete, az *Eposz Wagner maszkjában* harsogó, szinte provokatív felszólítás a háborúellenes cselekvésre, a társadalmi struktúra humánusabb átrendezésére. Antimilitarista folyóirata, *A Tett*, rögtön 1. számában (1915. november 1.) hirdeti programját: „új messiások elé harangozok” (*Örömhöz* című ódája). A lap betiltása (1916. okt.) után szinte azonnal indítja a *MÁ*-t (1919. nov. 15.): „Hiába ütöttek le bennünket, újból talpra erőszakoljuk magunkat. (...) Mert életre születtünk és élni akarunk”. Az új irodalomnak az Erő jegyében szán életalakító szerepet. A nietzschei „hatalomra törő akarát” az ő felfogásában szellemi, metafizikai síkon ható erő, amely a kor káoszából „egy tudatos kivezető útert verekszik”. Így lesznek szemében az „új művészek” a „vajúdó század irányt jelző póznái”, „eleven kérdő és felkiáltó jelek a tömeg előtt”; hiszen ők képesek önmagukon átszűrni és aktív erővé változtatni a „világmindenséghez való tartozás” tudatát (*Szintetikus irodalom*, MA 2.sz.).

Ez az építő akarát munkál első korszakának hatalmas ívű, vitális optimizmustól duzzadó verseiben, diadalmasan legyőzve a kor értékroncsoló, fáradt, fásult pusztuláshangulatát, a háború tarolta ország ernyedte magamegadását. Mint „kékvörös tűznyelv”, „páncélba erősödő kiáltás” magasodik fel a „fekete térben”, fáklyázva az érlelő Időt; s mint „hirdetőoszlopon lámpás”, bevilágítja a Jövőbe nyíló Tereket (*Hirdetőoszloppal*). Azonban csakhamar maga az Idő bizonyítja: Kassák is - mint a korszak művészei általában - túl nagy jelentőséget tulajdonított a művészet társadalmi hatóerejének. A Tanácsköztársaság idején félreállítják, majd az azt követő fehér terror kezdetén meghurcolják. Így saját élettapasztalatai alapján kényszerül belátni: a világot „megváltani” nem lehet, s erre legkevésbé épp a művészet vállalkozhat; a társadalmi viszonyok erőszakos átrendezése pedig semmit sem old meg. „Az utak hegybe göngyölödtek”, összekigyózódtak, „összekeverte őket valami elátkozott szél”; minden biztosnak látszó valóságpont megkérdőjeleződött. Ez az élménykör alakítja a bécsi emigrációban keletkezett 1-25. számozott vers dadaista hangvételét.

1920-ban megírja nagyszabású eposzát, a *Máglyák énekelnek*-et, amelyben nemcsak emléket állít a forradalomnak, hanem egyúttal a művész prófétai szerepkörével is leszámol. Világosan felismeri: a forradalomért „kiáltó” avantgárd ideje lejárt, a megváltozott történelmi helyzetben a messianisztikus hivatástudat ellehetetlenült, az aktivista formák kiürültek. Nem véletlen, hogy a műben a biblikus emblémák sok helyütt vallási-liturgikus emblémákkal cserélődnek fel; mégpedig mindig ott, ahol az egyházzá merevült eszmére, a dogmatizált „prófécia”-ra esik a hangsúly. A forradalom egész „sorstörténete” e kétféle emblematisz rendszer egymást keresztbe metsző váltakozására épül. Világosan érzékelhető az a kesernyész irónia, amivel Kassák az őskeresztény (azaz: közös emberi, közösségi) példázatok és a megvalósult kereszténység dogmákká párolt „hittételei” közti feszültséget kezeli. Megfigyelhetjük a szövegformálási mód újszerűségét is: a költői üzenet egyfajta oda-vissza-utalásos jelrendszerbe van kódolva, a direkt közlés síkjáról átemelődik a szubjektív értelmezési tartományba.

Forradalmi illúziói összeomolván, **Kassák** elsősorban önmagával néz szembe: ki és mi vagyok? honnan jöttem? mi által lettem azzá, aki vagyok? Már 1921-ben írni kezdi önéletrajzi fogantatású, de sokkal inkább lét- és sorsanalízisnek tekinthető lírai poémáját (*A ló meghal, a madarak kirepülnek*). A *Ma* 1921. október 3-i bécsi estjén a mű Simon Jolán előadásában

hatalmas sikert arat, s még 1921 végén önálló kiadványként megjelenik; 1922-ben pedig bekerül a 2x2 c. folyóirat egyetlen számába, majd az 1926-os *Tisztaság* könyvében eljut a szélesebb (hazai) olvasóközönséghez is. Már a kortárs kritika felismeri *e mű határkő-jellegét és kulcsszerepét a Kassák-életművön belül*, nemcsak poétikai értelemben, hanem a költőben lezajlott belső változások tekintetében is. A poéma epikai testvérpárját, az *Egy ember életét*-t majd csak néhány év múlva kezdi írni Kassák; ott már részletesebben kibontva az egyes epizódokat, s tudatosan egy szélesebb ívelésű korrajzba ágyazva öneszmélésének folyamatát, „társadalmi ember”-voltának fokozatos kibontakozását. A poémánál az elsődleges élményformálási mód a lírai: a költő nem egy eseményfolyamatot kíván elbeszélni, hanem a benne zajló tudatfolyamatok átvilágítását kísérli meg; az epizódok, történés-mozaikok csupán keretet és alkalmat kínálnak arra, hogy a belső változásokat minél hitelesebben kifejezhesse. Valójában a személyiséggé válás - az „újjászületés” - folyamatát örökíti meg itt. Nem véletlen, hogy számos biblikus utalást találunk benne - hol ironikusan, hol pedig komolyan; világosan érzékeltetve azokat a belső fordulatokat, amelyek során az egyszerű „akárki”, Kasi, a *természeti* ember KASSÁK LAJOS-sá, szellemi emberré érlelődött. Ez az „újjászületés”: *felülről* születés, a *Szellem*, az *Értelem* által. A „Szent Lélek” tűzkeresztységétől megérintve (brüsszeli jelenet: a „szőke tovaris” a Szent Logosz erejével szónokol: „lángok virágoztak ki szájából s kezei röpködtek mint a galambok”) immár örökre elkötelezett egy Eszmének; elszakadva annak *gyakorlati* valóra váltásától. Ezért éneklí feje felett - Párizshoz közelítvén Szittyával - egy titokzatos hang: „TI AZ ÉN KÉT MUTATÓUJJAIM VAGYTOK.” Kasi útja tehát valójában *nem Párizsba* vezetett („én láttam Párizst és nem láttam semmit”), hanem önmagához. Rátalált rendeltetésére (a költő „épít magának valamit amiben kedve telik”). Túl a „krisztusi koron”, 33. életévén - hazatalált. Konkrétan és átvitt értelemben egyaránt: megérkezett szellemi otthonába, rálátást nyert eddigi életére.

Ez a vers tehát az emigrációba kényszerült költő búcsúja egykori forradalmár-önmagától. Nem világmegváltó többé Kassák, nem is harangoz már „új messiások elé”, mint tette azt a forradalom előtti években - csupán önmaga: az, akivé sorsa, tapasztalatai érlelték:

„én KASSÁK LAJOS vagyok
s fejünk fölött elrepült a nikkell számovár”

A „nikkel számovár” az egész letűnt forradalmas időszakra is visszaüt - ezt jelzi a többes-szám első személy („fejünk”). Kassák tisztában van vele: a történelmi lehetőség, amit osztálya elszalasztott - nem fog egyhamar megismélni. Mint a „madarak”, úgy repült el a fémcsengésű számovár is.

Kassák ekkor már a világ költői rendezésének lehetőségeit kutatja: „Az ember itt áll újra, szellemében és izmaiban a teremtés leküzdhetetlen vágyával” - írja a 2x2 *Bevezetőjében*. Most már - túl a rombolás korszakán - itt az ideje elkezdeni az építést. Az önépítést, a személyiség belső kiteljesítését, egy autonóm költői világ felépítését. Ez a kassáki értelemben vett „konstruktivizmus”.

1921 végén jelenik meg *Világanyám* c. kötete, amely egyrészt még a régi hangot folytatja, s a régi kassákos formákat variálja; másrészt azonban merészen nyit „az új Kassák felé” („könyvem első neki szaladás az új Kassák felé” - írja az 1. számozott versben). Mind életérzésben, mind formarendszerében gyökeres változás figyelhető meg. A dadaista széttöredezettség, a szófacsarások, a tipográfiai eszközök kínálta lehetőségek bőséges kihasználása jelzi: Kassák szét akar törni mindent, ami régi önmagához tartozott - rombol, hogy aztán építhessen. A kötetbe beépített képversei (8., 17., 18. vers), valamint grafikus kompozíciói már ebből az újjáteremtés-igényből fakadnak.

A 8. képvers elsősorban tipográfiai megoldásaival hozza mozgásba vizuális fantáziánkat. A *MA* 1992. február 1.-i számában is megjelent a 17. verssel együtt, egy lapon; ami azt sugallja: a két „daloló kép” együvé tartozik, egymást kiegészítő jelzései vannak számunkra. A kép bal felső sarkából ferdén induló vonal az alatta húzódó félkörívvel zárt egységet alkot: a Múlt a „hádeszi”, alsó tartományba tartozik (a szöveg: „*Mindenki lenyeli EMLÉKEIT*”). A Jövőt egy jobb irányban felfelé ívelő, épp csak megkezdett félkörív jelöli; ezt a térfelet a FÖL-FÖL! felszólítás uralja: a cselekvésbe-lendülés vágya. Középpütt - azaz a Jelen térfelén - alul és fölül egyaránt a természeti létezés körkörös mélyáramát szuggesztíven érzékeltető elemek (az alapszöveg: „*hol van Rousseau a FINÁNC*” - rejtett utalás arra vonatkozóan, hogy megújulás csakis a természetből és a művészetből jöhet!). A kép fölött mint betlehemi csillag ragyog a 15-ös szám; eme közismert mágikus szimbólum a rejtély - varázslat - boszorkányság - fekete mágia száma. Nos, a varázserő pedig nem más, mint amit a 17. kép sugall: a bal térfelén napóraszerűen - mintegy logo-mandalaként, sugarasan elhelyezett szöveg egyszerű kis dalrészlete („*Este várlak a kapuban*”). Alatta egy ostobácska férfiarc, csipkés képrámában, homlokán csillag (vagy kereszt?). A jobb térfelet viszont egy szilárd földalapról (vastag fekete vonal) merészen felfelé ívelő háromszög (az életszintézis-szám képi kivetítése) uralja; jobb alsó sarkában egy „isteni” Teljességet sugalló fehér kör, amit egy ferde, lenről felfelé haladó fekete vonal szúr át: az isteni mozdulatlanyságot megtermékenyítő kígyó jelképe. Középpütt, ferdén, fejjel lefelé fordítva, úgy, hogy a dalszöveg-foszlányt a férfiképpel és az isteni, szakrális szférával egybekapcsolja, egyetlen nagybetűs szó áll: *TEREMTÉS*. Ez a kassáki ars poética lényege: a teremtő férfierő, amely az alaktalan, amorf anyagot tudatos akarattal formálja, Teljességgé építi. Az Élet és a Művészet megújítása tehát csakis a legősibb alapokon képzelhető el. A *VIRÁGOK* csak ebből fakadhatnak. A képrészleteket markánsan egybekapcsoló verbális sík félreérthetetlenül egy új kivirágzás ígérletét hordozza. A termékenység-szimbólumok dominálnak itt is, éppúgy, mint az ez idő tájt keletkező számozott versekben.

1920-ból való *Mértan* c. kompozíciója, amely a jobb sarkában két égbe törő, villámhárító-szerű párhuzamos egyenessel - amik antennának is felfoghatók - az Eiffel-torony absztrakt modelljének tekinthető (ez volt a konstruktivisták közismert szimbóluma). A konstrukció csúcsán egy fehér téglalap felső harmadában a 920-as szám egyrészt a keletkezés idejére utal, másrészt azonban szimbolikus értelme van. Ha elemeire bontjuk (9 és 20), akkor világgossá válik: a 9-es szám a „legszentebb” szakrális szám (bizonyos héber iratok szerint Isten kilencszer szállt alá a földre; a régiek halottaikat a kilencedik napon temették el, a szabadkőműveseknél a Kilenc Választott Lovag rendje birtokolja a legtitkosabb titkokat; Naprendszerünk bolygóinak száma kilenc stb. stb.). Ugyanakkor ez a szám „az Ember száma”, tehát földi jellegű: mindennemű háború, pusztítás, erőszak, fizikai és szellemi erő, energia száma - egyúttal a becsvágy, uralkodás és a vezetés száma is; a Mars bolygót képviseli, s a soha el nem pusztítható anyag jele. A 20-as szám szimbolikus értelme: ÉBREDÉS, „feltámadás”, új célok, törekvések kialakulása, valamely magasabb rendű kötelesség érdekében való tevékenykedés. Együtt a kettő: *erőgyűjtés* az új feladatokhoz, az akadályok leküzdése, méghozzá az emberi természet *spirituális oldalának fejlesztése* útján. Így tehát valójában a kassáki egyéniség alapjellemezőit rejtí ez a szám; ugyanakkor jelzése annak a döntő fordulathoz, ami az alkotó szellemi habitusában ezidőtájt végbement, s ami a 6. számozott versben explicite is megfogalmazódott: „Marx azt írta egyik röpiratában / megkezdődött a kommunizmus kísértetjárása / azóta tisztában vagyunk a helyzet értelmével (...) és érezzük teljes intenzitással érezzük az öszvérek közelségét / akik fülük mögött új megváltókkal ácsorognak a jégcsapok alatt”.

Kassák tehát nem akarja már „megváltani” a világot; valami egészen mást akar. Ezt a „mást” szuggeralja dinamikus kompozíciója, amelynek monumentális összhatása a súlyosan nehézkes alapozású, felfelé ívelő formáival mégis karcsú mobil-szerkezetnek ható, lépcsőzetesen

egymásba épülő alakzatok szintéziséből fakad. A körök, négyszögek, ferde és függőleges vonalak felfelé, egy világosan érzékelhető kristályosodási pont felé tartanak. A trapéz- és háromszög-alakzatok mind-mind fölfelé irányulnak, mintegy azt sugallva, hogy a körülmények által szigorúan behatárolt tér-időben az egyetlen lehetőség: a *fölfelé* növekedés. A talapzaton a fekete alapra egy hatalmas fehér kör rajzolódik ki, benne a MÉR és TAN szavak, amelyeknek külön-külön és együttesen is sajátos „üzenete” van: mér, mérlegel, illetve tanít; valamint a világot „egyensúlyban” tartó isteni Rend, amely geometriai formákban fejeződik ki. Ez tehát az Élet kulcsa. A kör és a négyszög egyaránt közismert mandala-jel: egyik a Teljességet, a Világmindenséget modellezi, másik a földi tökéletességet. A kettő együtt: a természet örök körforgásának rendje, az isteni-földi Teljesség absztrakt szintézise; az „isteni” kivetítése a földi-anyagi viszonyokra.

Egy másik - ugyancsak ezidőtájt keletkező - kompozíció a körök és négyszögek furcsa szövevényében elszórt betűkből ez a szó rajzolódik ki: „INDULJ.” Vagyis: ne tétovázz, ne késlekedj! - nincs mire várni. Kassák ekkori absztrakt grafikái, dinamikus sík-kompozíciói, a karcsún magasba ívelő rakéta-alakzatok, a tömzsi fekete négyszögeket fellazító fehér figurális elemek vidám játékosága, valamint intellektualizált kollázsai és mérnöki precizitással szerkesztett képarchitektúrái egyaránt a nehézkedési erő legyőzésének vágyát, a „Föll!”-törekvést és a Szellem tiszta harmóniáját sugározzák. A MA 1921. márc.-i számának címlapján egy jellegzetesen spirituális kompozíció látható: házszerű alakzat (otthon-teremtés vágya!), fölötté a Nap - mint kozmikus szimbólum, a földi tereket bevilágító fényforrás - ragyog. A számozott versekben is fokozatosan megjelennek a mozgásra (a letörtség létállapotából való kimozdulásra) utaló képek: „*szelek tengert nyerítenek / utak mozognak ébredést*” (22. vers), valamint a fény-szimbólumok („*koporsók elsüllyedtek és fényversek lettek belőlük*” - 32. vers; „*üvegből vagyunk s lassan színültig telünk fénnel*” - 33. vers).

A Világanyám c. kötetet lezáró 18. vers az előzőeknél jóval bonyolultabb (ez a MA 1921. dec.-i számában jelent meg, tehát valamivel korábban, mint az előzőek; a kötet szerkezet szempontjából azonban - úgy látszik - Kassák mégis szintetizáló szerepet szánt neki). Mint négy vastag oszlop, úgy különülnek el egymástól itt is a gondolati rétegek. A bal térfélre (két oszlop) esik a múlt: egyelőre ennek van nagyobb súlya a költő életében. A VILÁGOSSÁG odalett; „*elröpültek a madarak elúsztak a halak*”, „*a harangozó örökre elaludt a kötél*” (ez utalás önnön korábbi korszakára, amikor még „új messiásként” harangozott!). Bécsben, az emigrációban, „a jó emberek menedékházában” most mindnyájan együtt vannak, akiknek fáj ez a múlt; az ifjakat biztatni próbálja: „*énekeljtek*”. A jobb térfélre eső két oszlop a jelené. Maga a költő már nem tud úgy énekelni, ahogy annak előtte („*az ember tengereket és leroskadt hidakat cepel a szemeiben*”): számára megszűnt az egész korábbi élet - „*hiába hogy valaki homlokunkra kente a csillagot*” - nincs mihez kezdenie. A köréhez szorosan tartozók is mind elhagyták („*nincs többé testvér, nincs többé sógor*” - utalás az Uitz- és a Barta-házaspár kiválására a Kassák-körből). A jelen tehát reménytelen. A kompozíció nem is lép át a jövőbe, csak egy bágyadt felszólítás jelzi, mi lehet(ne) a továbblépés útja: „*Ó, mindenki tegye be hát fejébe a tölcseréket*” (azaz: „*akinek van füle hallani, az hall...*” - ahogy a Biblia mondja). A kép jobb sarkában a panaszos sírás. „*Mert mindennek egy a vége*”, vagyis minden nagyra törő álmom tragikus véget ér; a világ-megváltás mindig elmarad. A képköltemény jobb sarkát tipográfiai is lezáró - valójában az egész képet uraló - kiemelten nagybetűvel szedett autonóm kompozícióegység mintegy elsiratja az emberi létezés tragikumát: „*Jaj jaj az Úr megjelent a vizek fölött és keservesen sír*”. Az „i” pontja helyén itt hatalmas fekete kör, az isteni Teljesség szimbóluma - sátáni színben. A sötétség mindent elborít.

1921/22-ből való betű-kompozíciói a képversek-képarcitektúrák még absztraktabb változatainak minősíthetők, s szinte megelőlegzik a negyvenes években kialakuló francia lettrista költészetet. Kassák itt elemi egységekre - betűkre - bontja a szavakat, s azokat a legkülönbözőbb tér-alakzatokba szórja szét. A betűk többféleképpen is összeolvashatók, így a befogadói tudat előtt az értelmezés tág tere nyílik meg.

A legérdekesebb e korszak kompozíciói közül egy piros-fekete, különböző nagyságú és helyzetű, olykor deformált betűkből összeállított, többféle olvasatot kínáló konstrukció. Kassák eredetileg nyilván a MA német olvasóinak szánta, így a legtisztábban kivehető szavak német nyelvűek (*Freude, Feuer, Anfang, Faust, Uhr* stb., s a nevek: *Ozenfant, Jakobson* stb.). A „Dezember” szó nyilván a MA 1921. decemberi matinéjára utal; ezt jelzi a 3/4 10 Uhr is. Ugyanakkor e kompozíciónak *önmaga primér jelentésén túlmenően* sokszorosán áttételezett értelme is van; úgy tűnik, ez az emigrációbeli Kassák egyik legérdekesebb és legkülönlegesebb „önarcképe”.

A kép középpontjában a 7-es szám áll, méghozzá fekete színben - ez köztudottan „hádeszi” szimbólum. Másutt is látjuk e számot, illetve annak egyik betű-megfelelőjét, az *o*-t. Az ősi kultúrák ismerték a betűk szám-értékeit; de úgy is mondhatnánk, hogy a betűk valaha mind számok voltak (a világegyetem minden összefüggését számok fejezték ki). A 7-es szám jegyében születettek - a számszimbolika értelmében - rendkívül független, erős és eredeti egyéniségek; természetüknél fogva nyugtalanok, s élénken érdeklődnek távoli tájak, idegen országok emberei, élete, művészete iránt. Sajátos filozofikus életszemlélet jellemzi őket, az élet anyagi oldalával kevésbé törődnek, művészi ambíciókat táplálnak magukban. Nem szívesen járnak a kitaposott - „széles” - úton; inkább külön világot, saját vallást, saját életelveket teremtenek maguknak.

Kassák a 7-es számmal nyilvánvalóan önmagát állította a kép középpontjába. A jobb térfélen - egy kisebb 7-es és a *g* betű közelében - a 18-as számot látjuk, amely mindig katasztrófát jelez. Mindegyikük színe *fekete* (holott a kép egészét a *piros* uralja) - ez pedig az Alvilág isteneinek - *Ozirisz, Anubisz, Hádesz* - színe, egyúttal az örök megmaradás és újjászületés szimbóluma is (vagyis a *halhatatlanság!*). A halál - illetve inkább tetszhalál - nem végérvényes állapot tehát: a halott természet mindig feltámad, a körforgás örökkévaló és végtelen.

A korabeli avantgárd lapok tele vannak hasonló betű- és számkompozíciókkal, maga Kassák is közli a MA-ban Kurt Schwitters számverseit; úgy véljük tehát, nem belemagyarázás, ha azt feltételezzük, hogy ez az 1921-ből való Kassák-kompozíció egészében a számszimbolikára épül. A kép alaptónusát a kiemelten nagy, piros színben pompázó *U, E, F* betűk határozzák meg, vagyis a *6 - 5 - 8-as* számok. Magának a kompozíciónak a csúcán viszont az *a, s* betűk állnak, s a centrális 7-es mellett is van egy hangsúlyos *A* - ezek mindegyike fekete, és az 1-es, illetve a 3-as szám jegyébe tartozik (az „isteni” szám földi variánsai). Ezeken kívül még *n - d - r* betűt is látunk: ezek *5 - 5 - 9* számértékűek. Egyedül a 2-es hiányzik tehát a 10-es számkörből (az feminin jellegű, a Hold száma - mindannak ellentéte, ami a Nap: önbizalom-hiány, túlérzékenység, melankólia, stb. a jellemzői; ami Kassáktól egész életében távolállt). A *3-as* szám is legalább olyan erősen uralja a képet, mint a 7-es; nem véletlenül, hiszen Kassák e számkör jegyében született (III. hó $21 = 7 \times 3$; $1887 = 1+8+8+7=24$, azaz $2+4=6$). Érdekes, hogy neve is a 3-as szám jegyében fogant: mind vezeték-, mind keresztnéve (értékük: 3-6, együtt tehát 9, ha a szokásos és elfogadott számértékeket vesszük alapul). Ez pedig a számszimbolika nyelvén azt jelenti, hogy a 3-as - fentebb már vizsgált - szakrális szám határozza meg egyénisége alap-jellemzőit (az Abszolút Rend megtestesítője, ugyanakkor némiképp hajlamos a diktátorságra is). A *6-os* számkör kissé lágyabb vonásokat is mutat: szülőttei a Vénusz bolygó hatása alatt állnak (tehát eredendően művészi hajlamúak): „isteni” - azaz

„agapé”-jellegű emberszeretetük közismert, mindig az ideális megoldásokat keresik, terveik véghezvitelében határozottak, halálig tudnak küzdeni a vállalt ügyért. Az 5-ös szám is sokat hozzátesz a kassáki egyéniséghez: tőle kapja a gyors döntés, a kockázatvállalás képességét, a sors viharaival való birkózni-tudás elszántságát. A képen viszonylag domináns szerepet tölt be a 4-es számot magában rejtő *d* betű is - ez pedig a lázadás, a konvenciókkal való szembe-szegülés száma; e jegy szülőttei sajátosan egyéni nézeteket vallanak mindenről, mindenkivel vitába szállnak, így gyakran szereznek önmaguknak ellenségeket. Ha kedvükre cselekedhetnek, felforgatják a dolgok menetét, új szabályokat, új normákat állítanak fel. Mint tudjuk, *Kassák mindenkor a maga sajátos törvényei szerint élt*. Ez jellemző a 9-es szám jegyében születettek: terveikbe nem tűrnek beleszólást, nézeteikkel megosztják az emberi világot (barátokra és ellenségekre). Színük a piros: az agresszív Erő jelképe.

Látjuk tehát, Kassák korántsem „homogén”, harmonikus tulajdonságokat hordoz önmagában. Hogy ez a sokféleség mégis szilárd jellemmé áll össze, azt az 1-es szám dominanciájának köszönheti. A kép csúcát ez a szám uralja (*a* és *s* betűk!) - azaz a *Teremtés* száma. Az 1-es számú emberek egyértelműen vezetésre termettek, munkájukban invenciózusak, kreatívak; minden vállalkozásukban makacsul kitartóak és határozottak. A márc. 21-től ápr. 28-ig tartó időszak asztrológiai értelemben „a Nap Háza” - az ekkor született emberek a lét legrejtettebb princípiumának birtokosai.

Kassák tehát nyilvánvalóan úgy állította össze betű-kompozícióját, hogy az a „titkok” nyelvén valljon személyisége legjellemzőbb vonásairól. A 10-es számkör majdnem hiánytalan felsorakoztatása (csupán a 2-est hagyta ki!) arra vall, hogy maga is úgy érzi: a majdnem-teljes Tökéletesség hordozója, így legbensőbb attribútuma az *Egész-ség*. Ezt az önbizalmat fejezi ki a szín-szimbolika segítségével is. A *piros* szín dominanciája (nemcsak a számoknál, hanem a képet felül egy vastag piros vonallal zárja le!) a vér, az Élet színének diadalát jelzi. Túljutott tehát a kétségbeesésen, ekkorra már ironikusan eltávolodott korábbi önmagától (a „forradalmas” Kassáktól - a szín nem vörös!). A piros színnek ősidők óta minden kultuszban kiemelt szerepe van: a tisztító tűz, a Szent Lélek színe, újjászületést ígér. A piros tehát legyőzte a feketét, a gyász színét. A piros *E*-t két fekete kéz mutatoujja fogja közre; ez is közismert jelkép: az isteni, igazságosztó hatalom testesül meg benne, amely tilt-fenyeget-büntet, ugyanakkor áld is, és távol tart minden rosszat a megjelölttől (a XIII. századig igen gyakori szimbólum mind a keleti, mind a nyugati keresztény művészetben). Az ujjak a *piros* *E* betű, azaz az 5-ös szám felé mutatnak, így figyelmeztető intésük nyilvánvaló: az eddigi ernyedtt állapotból az Élet irányában kell kimozdulni. A betűmontázból kiolvasható német szavak is erre utalnak (*öröm, tűz, ököl, kezdet*), s az időjelzés is szimbolikus értelmet kap így: a december valaminek a végét jelzi, a figyelmeztető 3/4 10 pedig valaminek a kezdetét. Ozenfant, Jakobson neve a konstruktivistákkal való kapcsolattartásra utal: a megoldást a művészi és az élet-problémákra ők kínálják (az új program: *építsetek!*). A „romboljatok” korábbi mozzanata lassan elmarad - az új formateremtés veszi kezdetét (ez lesz a „formaaktivitás egyensúlya”).

Ha a képegézt gondolatban keretbe foglaljuk, egy ovális mandala-formát kapunk, ami szintén az újjászületésre utal (a Szent Vulva, a Világfa Odva, amelyből minden Élet származik).

A képkonstrukció önarckép-jellegét igazolja és erősíti Kassák egyik, 1923-ból való fekete-fehér önportré-kollázsa is, amelyet egy ősi maszk ural, alatta az írógépelő művésszel, valamint a körkörös elszórt betűkkel ($a=1, s=1, g=3, o=7$). Kassák tehát itt is a korábbi domináns számokkal határozza meg önmagát. Itt azonban *legalul* egy kicsi *k* betű is van, ami 2-es számértékű; a kompozíció egésze tehát arra utal, hogy a költő - ha volt is benne némi melankólia, tehetetlenség korábban - most már végérvényesen úrrá lett a passzív létállapoton, s újra a „vidám akció” vágya hevíti. Igaz, a cselekvés most már írássá változott, a korábbi világ-

átalakító Tett meditációvá szelídült. De azért Kassák Lajos ugyanaz maradt, aki volt: „teremtő”, életépítő Ember.

A bécsi MA 1923. nov.15-i számában teszi közzé **Kassák** *A tisztaság könyvéből* címen hat prózaversét. E ciklus fordulópontot jelez az életművön belül. Kassák végérvényesen lezárja aktivista korszakát („*ki tudtam gyomlálni magamból a forradalmi frázisokat*”), s búcsút vesz dadaista, minden szilárd pontot romboló lázadásától is („*most nyugodt lelkiismerettel eltemetem tornapapucsaimat*”). Mind életérzésben, mind formarendszerben a konstruktivizmus felé nyit („*szeretnék jó matematikus lenni vagy jó mérnök*”). Ekkorra már világossá vált előtte: kinek-kinek „a maga emberségéből” táplálkozva, etikus erőtartalékai mozgósításával kell felépítenie saját életét - hiszen a valóságviszonyok soha nem (lesznek, lehetnek) optimálisak; külső, forradalmi eszközökkel a világ nem tehető „jobbá”, emberibbé. A hangsúly tehát az *ember morális*, önerejéből táplálkozó *belső átalakulására* tevődik. Hiszen az ember egyetlen lehetősége, hogy a mindenkori valósághoz mint külső objektivitáshoz saját maga határozza meg viszonyát, s maga tűzzön értékcélokat önmaga elé („*csak az él, aki megtalálta önmaga életét*”). Ezért szólhatnak belőle most már „muzsikák és fényességek”, ezért szórhatja „kenyere morzsáit” hajnalonként „az ébredő madaraknak” - azaz kínálhat szellemi-lelki táplálékot testvéreinek. Bízik benne: az Idő majd termékeny fává érleli az embertársai lelkébe vetett magvakat. Felfogásában ekkor már a művész „a világkonstrukció része”, sőt: „egység és a konstrukciók középpontja”, „gyűjtőlencse”, akiben összefutnak és akiből szerteágaznak az élvonalak („mind belőlem kiinduló s hozzám visszatérő magamtörvényei”). Az alkotó: *médium*, aki „a tisztaság kristály tenyerén” fekvve felfogja „az idők láthatatlan jeleit”. A Makrokozmosz törvényei működnek benne („ami kívülünk van az is bennünk van”), s az egész Teremtett világ védően veszi körül („*Szívünk körül kövek, állatok és növények virrasztanak*”). Ezért teremthet magában Rendet, Harmóniát („egyensúly! élettisztaság!”), s láthat rá a Teljes (azaz a transzcendenciát is magába foglaló) Valóságra: „*szemeim előtt kinyílik a Tér, a világozással áldott*”.

A költői világképben végbemenő fordulatot a grafikai megformáltság is hangsúlyozza: a versegységeket a költő sem címekkel, sem számokkal nem határolja el egymástól, csupán záróvonallal érzékelteti, hogy azok egyetlen hatalmas épülettömb különálló részei. A ciklus - az életérzés és a belső forma alapján - két szimmetrikus félre tagolódik: az I-IV., a II-V., valamint a III-VI. vers „ráfélel” egymásra mind konstrukciós elveiben, mind grammatikai megformáltságban. Ugyanakkor a versegységek motívumrendszere láncszerűen szövődik egymásba, így a spirális előrehaladás, változás képzetét kelti, a merev tömbszerűséget csigavonal-szerkezettel oldva. A tárgyi konkrétumokból kiemelkedve (amelyek bősége az I. egységben különösen feltűnő), az író fokozatosan halad a mind elvontabb fogalmazásmód felé. A képek bonyolultsága, rétegzettsége szintén előrehaladó tendenciát mutat (az egyszerű paralelizmusoktól a kozmikus teljességet megérzékiesítő absztrakciókig). Valójában Kassák ezt nevezi a formaegyensúlyból fakadó formaaktivitásnak: a forma önmagában is olyan képzeteket kelt, amelyek a valóság rejtett, lényegi összefüggéseire döbbszentenek rá (jelen esetben az állandóság és a változás örök „hintajátékára”).

A konstruktivista formálási elvek nagyjából végigvonulnak a 100 számozott vers újabb ciklusain is. Kassák maga is új ars poétikájaként fogalmazza meg: „*a szavak nem azért vannak, hogy tartalmat hurcoljanak mint a zsákhordók*” (12. számozott vers). Illetve: „*az új vers szavai nem az értelem szürke teherhordói, hanem nyers, a költő érzése szerint alakítható anyag*”, amely a költő és a Kozmosz egymáshoz való viszonyát, „*a dolgok felülmúlhatatlan egységében rejlő csodát*” fejezi ki érzéken szuggesztív formában, - amint azt *Az új vers*-ről írt esszéjében megfogalmazza (Korunk, 1927. márc.). A mű most már ebben az értelemben lesz

„agresszív erő”: nem társadalmi aktivitásra serkent, hanem az ember pszichikai realitására kíván hatni. „Kiáltás” helyett „jel”-lé változik, amelyet a befogadónak meg kell tanulnia értelmezni, önmagára vonatkoztatni.

Ekkorra már végérvényesen tisztázódik Kassákban: *a messianisztikus („világmegváltói”) szereptudat hamis alapokra épült. Az ember nem vállalhat magára ilyen túlméretezett feladatot - s nem is biztos, hogy általa a világot a jó irányba segíti mozdulni. A legtöbb, amit a művész a világért, embertársaiért tehet, hogy belső autonómiáját kiküzdve-megőrizve, saját teremtő erejét kibontva szűkebb-tágabb környezetére inspirálólag hasson. A „kollektív individuum” első nagyszerű reprezentánsa lesz most már szemében a feltámadást hirdető „mesterlegény”, akivel mindnyájunknak egyénileg kell / lehet találkozni (43.vers). Ekkor már Kassák szemében - miként a számozott versek több darabja jelzi - Jézus az Egyetemes Ember szimbóluma, akinek benső homogenitása az Örökkévaló és mindenkire érvényes Szellemi Rendből táplálkozik. Minden emberben benne rejlik az a lehetőség, hogy az Egyetemes Embert kibontsa magában - a jézusi modell tehát itt a földön megvalósítható - és megvalósítandó (*imago dei*). Nem lehetetlen, hogy ismerte R. Steiner antropozófiai tanításait, s nyilvánvalóan hallott C.G.Jung mélylélektani felfogásáról is, hiszen a tízes években mind a Szellemtudományi, mind a Társadalomtudományi Szabadiskola előadásaira járt. Jung Jézust - történeti létezését nem vonva kétségbe - a „Mély-én” szimbólumának, archetípusnak tartja (*Aion*, Bp. 1995.). A '20-as években már felismerte és kidolgozta a „kollektív tudattalan” kategóriáját, amelyben az archetípusok „tárolódnak” (és öröklődnek). *A kassáki eszmerendszer kulcsfogalma - a „kollektív individuum” - ezt a szellemi örökséget hozza felszínre önmagában: az Egyetemes ÉN részeként tudatosan vállalja a Mindenséggel való összetartozását, s a személyiség-alatti régiókból szívja táperezjét. Tehát a mélyen személyes - ugyanakkor mindenkivel közös - tudattalanját az Egyetemes Felettes Én követelményrendszerével itatja át; azaz létét az erkölcsi normatívák irányítják, az emberekhez való viszonyát ezek szabályozzák. Voltaképpen mindegy, hogy ezt örök transzcendentális ÉN-nek tekinti-e, avagy csupán a minden emberben benne rejlő Magasabb Én lehetőségének. Jézus e felfogásban a Tökéletes Ember univerzális archetípusa („Legyetek tökéletesek, miként a ti mennyei Atyátok tökéletes” Mt.5:48). Az ember „halhatatlan lelke” az Egyetemességre törekszik - ezért *a személyi lélek* (nem az Ego börtönébe zárt individuum!) *a csoportléleknél* (tehát a „kollektívum”-nál!) *magasabb rendű.***

A kassáki életművön belül tehát már a 20-as években átfunkcionálódik a művészet. A műalkotás mint objektív törvények szerint szervezett formarendszer önálló életet, önervényű realitást nyer: minden korszak és minden egyes befogadó más- és másféleképp értelmezheti. A befogadói újjáteremtés valójában kreatív együttműködés az alkotóval: a formaelemek által sugallt képzetek, a formaharmónia a művészi világkép rekonstruálását könnyíti meg számunkra. Ugyanakkor a formaaktivitás az ember belső egyensúlyának megteremtésére inspirál.

1926 őszén, Bécsből hazatelepülvén, **Kassák** az ember belső, erkölcsi átalakításának programját tűzi célul, s a munkásmozgalmon belül is vitába száll mindazokkal, akik az aznapiság szempontjait s a közvetlen (anyagi, hatalomszerzési) értékeket helyezik a művészeti nevelés elé. Harcaiban mindig magára marad, mert nem hajlandó elárulni - Júdásként! - az eszmei-szellemi érdekeket, s nem tesz engedményt semmiféle politikai vagy gazdasági kényszerűség javára. 1928-ban új folyóiratot indít - a MUNKÁ-t - és megalapítja a MUNKA-kört, amelyben a művészet által való emberformálásra, a munkásosztályból kiemelkedő szellemi elit felnevelésére tesz kísérletet.

1935-ben megjelenő kötete (*Földem, virágom*) áttekintés és válogatás egész addigi költészetéből. Elén a III. prózavers áll; mintegy a folytonosságot hangsúlyozva korábbi és új korszaka között. Újabb - már a '30-as években keletkezett - költeményeiből a sok nehéz próbát kiállt és súlyos terhekkal megbirkózó ember belső nyugalma árad (*Gyarló varázslat, Könnyű számvetés, Kiáltás a tavaszban, Holdtölte*, stb.). A korábbi korszakok egyes kulcsszavai - testvér, fiatal munkás, virágok, fény, láng, lobogó tűz, tisztaság, gyermek, stb. - most is megmaradnak. A versek *szöveve* azonban jóval egyszerűbb, közérthetőbb, hétköznapiabb képkapcsolásokra épül: az absztrakció magaslatainak tapasztalataival Kassák visszahajol a „kétkezi emberek” világához.

Egyre többször jelenik meg verseiben „a Názáreti” alakja, aki „egyedül és fegyvertelenül” száll szembe a kufárokkal, farizeusokkal, aki nem hajolt meg sem Pilátus, sem Kajafás, sem a tömeg előtt (amely mindig Barabbást engedi szabadon!); s aki most „sugárzó csillagkoszorúként” ragyog „a szegények feje felett” (*Felhőtlen éjszaka, Játék a fájdalommal, Fénykörben, Fohász a csillagokhoz, Kimeríthetetlen kutak, Elbujdosott fényesség, A hídon* stb.). 1937-ben írt fiktív leveleskönyvéből (*Anyám címére*) világosan kirajzolódik az a belső út, amit végigjárt, hogy eljusson önmaga pszichés valóságának megismeréséig és megértéséig, kiküzdött szellemi autonómiájának minden körülmények közötti érvényesítéséig. Az olvasás, a tanulás, a megélt és végigharcolt életküzdelmek, a belőlük levont tanulságok segítettek ebben: „Szemeimről leesett a hályog és megláttam a világ részeinek összefüggéseit és lényeges hasonlóságát”, „iparkodtam kimenekülni a szegénység lélekcsapdáiból” (tunyaság, irigység, lesüllyedés és beletörődés a tehetetlenségbe); „kimásztam az árnyékból és a fényforrások felé kapaszkodtam olyan tudatos akarattal és elhatározással, mint akinek joga van egy teljesebb élethez”. S most már, „mint Isten kiválasztottja, felelni tudok a kérdezőknek” (11-12. levél.)

A '30-as évek végén azonban új kudarcokkal kell szembenéznie. A MUNKÁ-t betiltják. **Kassák** magányosabb, mint bármikor. Az „Asszony”, **Simon Jolán**, küzdelmeiben harminc éve társa, - kinek nemrégiben még megrendítően szép versek csokrát nyújtotta át, cserébe a megtartó Szeretetért (*Ajándék az Asszonynak*, 1937.), belefárad a sok-sok hiábavaló erőfeszítésbe: 1938. szept. 25-én öngyilkos lesz. A MUNKÁ utolsó - decemberi - számát az ő emlékének szentelik. Kasi búcsúztatója fojtott zokogással száll a távozó után: „Az enyém volt ő s engemet mint rózsát viselt a kebelén / s maga is egy rózsza volt szegény. / Ki érti meg súlyos bánatát? / Virágot szedett a réteken egy nyárvégi nap alkonyán / aztán sírt és megölte magát” (*Halk kis ballada*). E búcsú egyben szimbolikus búcsúvétel egész korábbi életétől; hiszen a MUNKÁ betiltásával értelmét veszítette az a küzdelem, amit évtizedeken át vívott a „nagykorú emberért”, az ember szellemi autonómiájáért.

Alig valamivel túl ötvenedik életévén, készülődni kezd a „végső számadás”-ra. 1939-es kötete (*Fújjad csak furulyádat*) fájdalmas halott-sírató versekkel van teli. Jolán előbb, mint valaha volt: „A földbe ágyaztak, kedvesem, mint a halottat, s mégis itt maradtál”. A jóvátételmentlenség tudata, a magány sebzettsége és az emlékek - „az ifjúkor rózsaszín, halott szirmai” kísértik; gyakran bukkan fel saját halálának vágyképe is (*Férfiének a rózsaláncról, Rózsalegenda, Egy álom visszfénye, Lélek a papiroson, Decemberi árnyék, Őszi meditáció*, stb.). Megszaporodnak a Jézus és Isten-motívumok; az előbbieket inkább a megváltás kudarcát, az utóbbiak a sors irgalmatlanságát, az ember parány-voltát és kiszolgáltatottságát szimbolizálják. Tisztában van vele, hogy most is - mint már annyiszor - ha tovább akar lépni, önmagában kell a „megváltás” forrásait felfakasztania: „Nem lehetsz te más, mint én”. Azaz: aki felismeri önmagában „Isten” jelenlétét (akár szimbolikus, akár vallásos értelemben) - annak nincs mitől félnie, hiszen minden földi pártfogónál hatalmasabb és erősebb védelmezője van. Ha viszont valaki nem tud önmagával „egyenest” kerülni, akkor hiábavaló minden könyörgés, fohász: „Az ének, amit

tegnap énekeltem, mint jégeső hull vissza a magasból”. Tékozló fiúként, árván, „örökségét” elpazarolva, a legyőzött hős szegényével áll Atyja elé, kinek kertjében egykor „bársonyfűveken sétált”. Megtörtén panaszoja: „Itt a télidő (...) az Úr megalégtelte bűneink halmazát”; „ég és föld sírnak helyettem szakadatlan / s a szél is sírva veri szét fáradt csontjaim” (*Holló kiált fölöttem, Fohász a csillagokhoz, Kimeríthetetlen kutak, Elbujdosott fényesség, A hídon, Tékozló fiú, Egy törött váza előtt, Siralmak helyett*, stb.).

A II. világháború vihara még inkább fokozza magányát. Tisztában van vele: itt a kisember hatósugarán túlmutató hatalmi érdekek küzdelméről van szó; nem hisz abban, hogy személyes beavatkozása bármit is változtathatna a világpolitika erőviszonyain. A legtöbb, amit tehet: a külvilág személyiségroncsoló hatásai ellenében egyfajta belső védettséget épít ki. Verseiben - most is, mint egész életében - hitet tesz „a balga szegények” mellett, „kiket nyers, kemény fából faragtak”, s akik mégis „szinte nevetségesen szelídek és bizakodók”. Akkor is őket érzi magához legközelebb állónak, ha nem fogadják őt, a „kiszakadtat” maguk közé: „nem értik meg hangomat, nem szívesen ülnének asztalomhoz” - s mint „teli tál gyümölcsöt”, nekik nyújtja át verseit. Igazi otthona most is „a mocskos gyárnegyed”, Angyalföld, „eleven sebe a városnak”. Mint Anteusz a Földet, úgy érinti meg a szent humuszt, hogy új erőt merítsen belőle, s kezében „zöld olajággal” továbbhaladjon az igaznak tudott úton (*Csillaghullás, Friss kenyér illata, Szegények kórusa, Szombat este, Egyedül az éjszakában, Kibontott zászló; Elforgulok a rossz bírótól*). Naplójegyzeteiben (*Kis könyv haldoklásunk emlékére*) a fáradt reménytelenséget egyfajta csendes bizakodással ellensúlyozza: tetszhalott állapotunkból talán még lesz ébredés.

1945-ben bizakodó örömmel üdvözli „újjászületésünk ünnepét”: az első szabad karácsonyt. Ugyanakkor aggódó figyelmeztetéssel fordul az „új világ” formálóihoz: „*Jó ízekkel átítatott és hosszan tartó legyen ez a hajnal (...) Ne ébredjen fel bennünk a hajcsár, a kétarcú kalandor, akik ellenségeink voltak mindig...*” (*Halleluja, Köszöntő*). Aggodalommal figyeli az egyre szaporodó igazságtalanságokat, s csakhamar megrendítő versek sorában jelzi: valami elkomorodott, a kezdeti, lázasan felívelő korhangulat valahol elpattant, s megint vakvágányra futottunk (*A túlsó partról, Hollókkal üzenem, Árnyékba került rózsák, Virrasztó*).

A történelem tehát ismét levetette álarcát! **Kassákot** 1947/48 fordulóján (újra) kiszorítják a szellemi életből, s az „új világ” haszonélvezői szinte éhhalálra ítélik. De ekkor már mellette áll „mentő angyala”: második felesége, **Kárpáti Klára**, aki nem csak megosztja vele békásmegyeri számkivetettségét, hanem matematika tanárként el is tartja őt. Így megőrizheti szuverenitását, nem kell a hatalmasoknál kegydíjért előszobáznia. Asztalfiókjába rejti verseit, amelyekben mindenkinél hitelesebben és pontosabban örökíti meg az ún. 50-es évek atmoszféráját. A lefojtott, de makacsul szembeszegülő lázadás és a lélek integritását védő kemény büszkeség a legfőbb etikai érték a szemében. Döbönt megrendüléssel ő jelzi elsőként, hogy az új hatalom elsősorban azokra a „nemes vadakra” vadászik, akik eszmei alapról kerülnek szembe a mind terrorisztikusabb uralmi politikával. Az ő szemében viszont épp a szembeszegülők az igazi hősök, „mert mindenkor dicséretet érdemel az / aki lázad a hatalom gögje ellen / és meghalni kész az igazságért” (*Felakasztották*, 1948.). Mélyen szenved attól, hogy ismét „börtöncellák bűzét hozza a szél”, s könyörög a Tavasznak: „szabadíts ki bennünket nyomasztó álmaink mocsarából”, de tudja: nincs remény. Elmúlt 60 éves, nem szívesen vállalna mártíromságot; egyébként is tisztában van vele: „a történelem számfejtőjében” nálunk nagyobb hatalmak intézték sorsunkat. Így nem tehet többet, mint kivár, s őrzi „elhullott társai” emlékét, „ahogyan anyamadár őrzi elhullott kicsinyeit” (*Ima helyett, Kitarul a szívem, Könyörgés egy fűszálhoz* stb.). Lélekben felkészül saját halálára is: „Nincs hozzá kedvem, hogy meneküljek”,

de „nem az fáj hogy meg kell halnom / hanem hogy legyilkolhattok”. Túl önmaga sorsán, az élőkért, magáért az Életért aggódik: „mi lesz velünk akik még itt vagyunk / dögszagú háborúba kergetnek-é / vagy az akasztófán végezzük sorba”. Iszonyodva látja, amint a gyávák és alattomosak, az ideológiailag megszedítették és a hatalom által manipulálhatók aktívan közreműködnek a véres terror fenntartásában; figyelmezteti őket: a végzet rájuk is bármikor lecsaphat, hiszen „egyazon sors kegyetlen láncait csörgetjük”, s „törékeny és rövidre szabott életünk” (*Egy öreg fa panaszai; Verssorok - 1952, Vallomás, Karácsonyi meditáció* stb.).

1953-ban, az eszme nevében elkövetett „gyalázatosságok” elleni írószövetségi felszólalása után - amit Déry Tibor tanúsága szerint (*Ítélet nincs*) az írók többsége túl erősnek tartott - kizárták minden szellemi fórumról, a pártból is, amelynek pedig ifjúkora óta tagja volt. *Törvényt ültek fölöttem* című versében örökíti meg megalázó vergődését a „szent Inkvizíció” „fenevad karmainak” szorításában: „mint annak idején Isten vad kutyái / a jó keresztény vére szomjasan”, úgy marták össze őt is „egy más farka kopói”. Az inkvizítorok és a farizeusok fölényesen bebizonyították: „ártatlanságom valóságos lázadás az emberek általános életmódja ellen. (...) Mesteri függőhidat és kilenc velencei bárkát ajánlottak fel szökésemhez, de én maradtam. Jézus és Barabás állhattak így Pilátus előtt, s én mosolyogva néztem, hogy a tömeg nem engem, hanem Barabást szabadítja ki a bírák karmai közül” (*Példabeszéd helyett*).

Megadásra akarták kényszeríteni, de ez benne épp az ellenkező magatartást váltotta ki: „nem azt utálom, aki szolgál, hanem aki szolgálatot követel a gyöngébbtől”. Ellenfelei közösségellenesnek nyilvánították őt, aki egész életében a közösség életéért, az autonóm emberek szabad és tiszta, önkéntes társulására alapozott együttműködéséért küzdött. „Árulói s rágalmazói” elől ismét magányába menekül, s ott megenyhül, mert szabadnak érzi végre önmagát: „lám milyen bizakodó az ember szíve / ha állandó gondja, baja közben csak órákra is / saját törvényei szerint él és nem törődik vele / hogy gúnyjal és rágalommal illetik azért / mert szereti a tisztaságot és különbül dolgozik, mint a többiek”. Most is csak erőért fohászkodik, hogy bírja a küzdelmeket, s ne hulljon el az árokban, „hol annyi kihunyt remény, széthullt akarát, sárga csontváz hever / mélyen a parlag kopár szintje alatt” (*Példabeszéd helyett, Bizodalom a szabadságban*).

Mikor az „olvadás” megindul, s a „viharzó májusi szél” végigsöpör az országon, ott van ő is a lázadó erők élvonalában: „ha úgy kell, halálra szántan elindulunk az úton, amely átvezet bennünket a sötét és feneketlen poklok birodalmán” (*Foszló ködök*, 1954.). De aztán visszahull ismét minden a reménytelenségbe. A történelem dinamikája ide-oda hullámszik; a diktatúra jégpáncélját lehetetlen áttörni. „Ő az a feneketlen verem, amibe / végül is mint az elefántok belezuhantunk. / Kezdenénk mindent újból / de nem találjuk a menekülés lehetőségét” (*Kalózok II*). Úgy érzi, minden hiábavaló: „Most torz vakok vagyunk mindannyian / Beton gátakat emeltünk és nem láthatók, / akik tegnap nagy útra készen elindultak / célt tévesztettek a korommal mázolt ég alatt” (*Erdei csönd*).

Az érlelődő Idő aztán mintha mégis az Igazságért küzdők pártjára állna. 1955. március-júniusi, majd július-decemberi naplójegyzetei (*Szénaboglya*, Bp., 1988.) bizonyítják: percről-percre, napról napra követte a gyors iramban változó eseményeket, a megkövültnek hitt struktúrák átrendeződését. A politikai szelek sodrásában soha nem hajladozó, puritán erkölcsű, acélkemény lelki felépítésű ember monologizáló reflexióiban megmérettetik az egész világ: a percmemberkéik kaotikus lázban úszó ide-oda kapkodása, a szellemi (eszmei) iránytű nélkül élők kiszolgáltatottsága az aznapiság folyton változó parancsainak. 1956 nyarán feltartóztathatatlanul követik egymást a változást ígérő-sürgető események. Kassákban is felizzik újra a remény. Bár tudja: „...Ez nem a gonoszságok vége / de mégis / elindulnak a szelek / a tűz fellobog” (*Intelem jövőveléssel*). Október 23-án ujjongva ünnepli a Sztálin-szobor ledöntését:

az, aki „ki akarta folytatni / egy egész nép vérét / végül is eltiportan hever / a hóban, a vizeletben vagy a tüzes romok alatt” (*A diktátor*). Kassák egy pillanatra úgy érzi: előtte is kinyílt a Cselekvés Tere. Naplójában írja: „Halálszaga volt az életnek, s íme, egy napon csordultig telt a pohár, s olyan energiák szabadultak fel, amelyek az egész emberi világot meg-rázkódtatták. (...) Elindult az ország népe, nem is tudva, hogy merre, de mélységesen átérezve, hogy abban az állapotban nem maradhat meg tovább, amit egy évtizeden át rákényszerítettek.” Ő maga is tagja lesz a Művészeti Tanácsnak, bizakodván abban, hogy egy szabadabb, a művészet autonómiáját elismerő kultúrpolitikát sikerül majd kialakítaniok.

Azonban csakhamar ismét elkomorul az égbolt. A város fölött megjelenik „a könyörtelen pusztulás véres szárnyú angyala”, az éjszaka megtelik „ragadozó állatokkal”, s kiderül: „Mindenkinek vérengző hóhéra itt önmagának”. „Por és füst takar el előlünk mindent. / Mint koldusok bandukolunk az árnyékban / félve a törvényt, irtózva az ítélettől / amit a vak istennő mérne ki ránk” (*Egy öregasszonnyal beszéltem, Félrevert harangok - 1957., Január - 1958.*) S aztán „hosszú, kemény harc” következik, „árnyékkal és fantomokkal”; „akváriumba” zárt, fulladozó félélet, „tengerfenéken”, „moszatok csigák korallok között”, örvények hátán sodródó *tetszhalál* (*Megpróbáltatások évadja, Tintahal, A tenger étvágya, Mélység*). Kassák a legelső között tiszteleg „a mártírok temetőjében” bolyongva mindazok előtt, akik „kötéllel törrel és puskával megölettek”, s most „ázott deszkapalánk mögött / mélyen a föld alatt fekszenek”; meghaltak, „mielőtt virágba borult volna életük”. Érti: mégis ők a győztesek, s túléltek saját halálukat. „Íme semmi sem fejeződött be / holtak kihullott vércseppei az élők szívébe vándoroltak titokban”; példájuk másokat is bátorságra ösztönöz: a legmagasabb csúcsok magukhoz vonzzák őket olyannyira, hogy a vakok előtt is láthatóvá „válnak”. Mint a „vértanuk serege” a Bárány lakomáján, a „fehéringesek” - megdicsőülnek majd.

A költő elhatározza: ha „fényjelekkel a sötétből” társai szólítani fogják, ő sem fut meg a ráért sors elől („megígérem, ha majd Istenemhez indulok, nem állok meg félúton”); nem is fog eltévedni, bár melléből „vér csöpög” (*A halhatatlanok, Szerény hitvallás, A magam kenyere*). Úgy érzi, minden jóra való törekvése, a tiszta Értékekért vívott harca kárba veszett: hiába kínálta fel a világnak „embersége titkát”, szavai kincsét - „nyelvemmel csépelte tiszta gabonát” -, hatni nem tudott. „Élet, te sátáni erőszak kölyke / mint kihunyt lámpák sorát hagytam el / óráimat, napjaimat, éveimet” (*Összegubancolt fonál*).

A XX. században az ártatlanokat, a tisztákat, a lélekben legerősebbeket bitófára vagy kereszt-fára szegezték, szegzik nap mint nap - konkrétan és jelképesen. Azokat, akik nem (voltak) hajlandók a kitaposott, kényelmes, mások által kijelölt széles úton járni, hanem a maguk választotta „keskeny ösvényen” próbáltak haladni, őrizve az életértékeket, s átlátva a kor-érdekek, korillúziók maya-fátylain. Ők lettek az útjelző lámpások az utánuk jövők előtt, hiszen „nem haltak meg, akiket megöltek / csak láthatatlanokká váltak”, de továbbélnék mindannyiunkban, „ők vezetnek kezünk mozgását / ők keményítik meg gerincünket / ők kiáltanak a szánkból” - „ezek a legyőzöttek örökre legyőzhetetlenek már” (*Az igazság áldozata*).

A '60-as években **Kassák** mind többet gondol a végső útra, s mind messzebbre kerül az őt körülvevő valóságtól. Egyre ironikusabban szemléli korunk nagy Apokalipszisét, a Világszínpadot, amelyen „az Ördög és a Jóisten” viaskodik a lelkekért. „Korunk megfékezhetetlen szelei a mocskos földön hemperegnek és megmarják a fekete egeket (...) könnyekre kényszerítik / a napot holdat csillagokat (...) veszedelmeket hoznak ránk”. A Sátán uralja ezt a világot: „ezeknek a szeleknek / szarvaik vannak / és fogaik és megvasalt patáik / és felborzolt tüskéik”. A Jók és Igazak börtönben, siralomházban vagy elmeegógyintézetben - akár konkrét, akár átvitt értelemben. Itt mindenkinek csupán két választása van: „vagy a gyilkost kell alakítania /

vagy az áldozatot” (*Könyörgés a szelekhez, Amit nem értek, Magyarázó szöveg két montázsomhoz*).

Az ő útja viszont a „sátáni világtól” egyre messzebbre vezet, s mind közelebb az Igazság Aranyoszlopához. A „fényjeleket” követve elindul a Legfőbb (számára egyetlen) Bíró felé, elszámolni egész életével, amit büszkén vállalhat: „Arcunkon nem mocskoltuk be Teremtőnk képmását / legnehezebb óráinkban is / váll váll mellett meneteltünk / a jövő felé” (*Őszi sugallatok*). Egész életében a Jövő Házában élt, s talán sejtette, hogy ez a ház - földi síkon - soha föl nem építhető; mégis hitt a költészet varázshatalmában, s remélte: a hazátlanságban a Logosz szellemi erejével lakható otthont lehet teremteni. „Vérrel be nem mocskolt fegyverei” - „ecsetek tollak ceruzák” - hevernek asztalán: csak szavakkal küzdött, kezét soha nem emelt senkire, s az érdekek szorítójában nem adta meg magát soha, semmiféle parancsuralomnak. „Lassan megépítem és könnyedén elajándékozom magam”. Szinte az Úrfelmutatás gesztusával készül az „átlényegülésre”: „Szétosztottam magam és megbontatlan maradtam”; „Szétosztom magam / a jégmarta köveknek / légszomjas rózsáknak / fogságba esett keselyűknek” (*Egység, Főnix énem*). „Börtönéből” kilépve, szeretettel fordul az utánajövőkhöz, legfontosabb élet-intelmét hagyva rájuk: „Élj szíved törvénye szerint / szorongás és pátosz nélkül. / Légy jóban önmagaddal/ ez a legfontosabb” (*Magatartás*). Tudta: csak ilyen emberek teremthet(né)nek közös együttműködéssel emberibb, emberre szabott s az emberméltóságot tisztelő „jog-állapot”, szabad, demokratikus társadalmi berendezkedést.

Nem fáradt-reménytelenül búcsúzik az Élettől, pedig az mindvégig kegyetlen volt vele szemben: „szilánkkal és tüskékkel behintett” utat kínált neki. Mégis „gazdagnak” és elégedettnak érzi magát: „Nincs akit gyűlölök. / Nincs akit imádok. / A mérleg kiegyensúlyozottan játszik kezemben s mindenkit testvéremnek nevezek. (...) Mindazt a kudarcot és győzelmet tövist és rózsát amit összeszedtem életemben hogyan is dobhatnám szemétre” (*Gazdag vagyok*).

*

Meglelte hát békességét egy képzeletbeli, „szellemi” hazában, ahol „a világosság partján” majd egy ház nyitott kapukkal várja őt, s hosszas bolyongása után végre otthonra talál (*Kívívott békesség*). Az önmaga autonómiáját mindvégig sértetlenül megőrizni képes ember végül tehát a világgal is harmóniába jutott. Ezért küldheti „jókívánságát” szeretettel és sértettség nélkül az itt maradóknak:

„Ez a nyár ez a nyár
szeretném ha a szép erős emberek nyara lenne
azoké akik áttörik a sötétség burkát
akik félelem nélkül fekszenek le este
félelem nélkül kelnek fel hajnalban (...)
Azoké a hozzám hasonló embereké legyen
ez a nyár
akik nem szorítják ökölbe a kezüket
ha egymásra pillantanak”

(*Jókívánságom*)

A letört ág

Barta Sándor-Ujvári Erzsé

Barta Sándor a századvégi Budapest ütött-kopott kisembereinek nyomorúságos világából indult. Apja, Blau Simon Rudolf, - hatgyerekes szegény kis foltozósabó. Önerejéből jutott el az érettségiig, óraadással tartva fenn magát; „egyetemei” pedig - gorkiji értelemben - maga az élet volt. A lázadó alkatú fiatalember korán bekerült a század első évtizedeinek forrongó szellemi életébe, járt a Galilei Körbe, s részt vett a munkástüntetésekben; alig 15 éves, mikor a „véres csütörtök” utcai harcaiba keveredve örökre megérti: melyik oldalon a helye.

Ujvári Erzsé, a Kassák-család legkisebb tagja, aki Érsekújvárról még egészen kis korában a családdal Pestre került, már 12-13 évesen szemfedélgyári munkásnő; a hozzá hasonló számtalan névtelen kis proletárlánnyal együtt élte a maga robotos életét. Alig 16 éves serdülő lányként „világmegváltó” tervek lázában lobogó csoportosulás középpontjában találta magát; s kis iskolásfüzetbe rótt első kísérletei a TETT, majd a MA hasábjain mint „értékes emberi dokumentumok” láttak napvilágot.

Kettejük találkozására egy emlékezetes Galilei-körbeli MA-esten történt, 1916 decemberében. Egy Barta Sándor nevű - az ottlévők számára akkor még ismeretlen - fiatalember felháborodva gúnyolódott „valami Ujvári Erzsé nevű kótyagos tyúk vagy csibécske” írásain, s élesen gesztikulálva kiáltozott: „Kassákkal a külvárosok szennyje önti el az irodalom kristálytisztá vizét”, s a maisták „mint megbolondult kakasok” egy trágyadombról kiabálják világgá „hisztériás kitöréseiket”. S alig két hét elteltével ugyanez a fiatalember versekkel jelentkezik a MÁ-nál, majd csakhamar a folyóirat legbenső munkatársai közé verekszi fel magát, amint erről Kassák önéletrajzi regényéből (*Egy ember élete*) értesülünk.

„Kasi”, a szigorú ítéző, megérzi, hogy „a verseiben van valami különös, valami figyelemre méltó”; s az is tetszik neki, hogy „ez a szerencsétlen kamasz, aki tegnapelőtt örült kakasoknak, szemétdombi énekeseknek” titulálta őket, teljesen a MA-kör hatása alatt írja verseit. Így aztán a MA 1917. februári számától kezdve folyamatosan megjelennek Barta Sándor írásai is, nemegyszer kitüntetetten épp Ujvári Erzsé mellett tördelve. Barta sűrűn be-bejár a szerkesztőségbe, megbarátkozik a két Kassák-sógorral - Uitz Bélával, Bagó Bélával - s a MA-kör többi tagjával (elsősorban Szélpál Árpáddal, Mácza Jánossal, Bortnyik Sándorral, Lékai Jánossal s az akkortájt csatlakozó Reiter Róberttel.). A politikailag intranzigensebb szárny - Révai József, György Mátyás, Komját Aladár, sőt Lengyel József is - némi ellenszenvvel fogadja, különösen azért, mert Barta a „művészeti forradalmat” akarók táborát erősíti, szemben velük, akik ekkor már az oroszországi események hatására egy közvetlenebbül politizáló irodalom elkötelezettjei. 1917 őszén memorandumot terjesztenek Kassák elé: a Barta-Mácza-Uitz-Ujvári vonal háttérbe szorításával ők szeretnék kézbe venni a lapot (azaz a továbbiakban egy szerkesztőbizottság döntsön az irányvonatról) - s mikor Kassák ezt visszautasítja, megválnak a MÁ-tól. „1917” címen saját folyóiratot akarnak indítani, de egyelőre ez a tervük is megghiúsul. Majd 1918-ban *Szabadulás* címen adnak ki egy proletkultus jellegű versantológiát. Barta Sándor kemény kritikával búcsúztatja „a MA életrajzából kikanyarodott négy embert”, akik „tudóskodással és majdnem pártpolitikai dogmákkal gondoltak új ereket csatornázni költészetükbe”. S itt fogalmazza meg első ízben ekkor még Kassákéval rokon elképzelését a művész(et) feladatáról: „Hozzon új kultúrát, tehát új életformát, új, friss temperamentumú és gondolkodású embert, új morált. Csinálja meg az öröms, egészséges hitű és látású ember-típust, aki (...) maga fölé építkezi a monumentális életet.” (B.S.: *Szabadulás*, MA - 1918.nov.20.)

A MA-kör itt és ekkor deklarálja tehát nyilvánosan, hogy a forradalom eszméit magáénak érzi ugyan, azonban nem politikai, hanem művészi eszközökkel kívánja szolgálni a társadalom átalakításának ügyét; elsősorban az „emberi tényező”-re figyelve, s az ember „belső átalakulásának” folyamatát elősegítve. A művészet az emberi öntudat kifejeződése, s így az ember „öntudatosodásának” - nem pedig politikai értelemben vett emancipálódásának - legfontosabb katalizátora.

Ettől kezdve a MA - a „jobbról” és „balról” érkező támadások, elmarasztalások közepette - nyílegyenesen halad a maga útján.

Barta Sándor pozíciója 1917/18 folyamán megszilárdul a MA-körön belül. Verseivel csakhamar az „élre” tör, s neve - Kassáké mellett és után - országosan ismertté válik. Egyfajta primer életerő, „örömös”, „monumentális” életszeretet árad első verseiből; a korai Kassák-költemények „rugós csikói táncá”-nak dinamikus ritmusa vegyül bennük a whitmani sodró életlendülettől duzzadó „erős és tiszta ember” teremteni vágyó gesztusaival.

„*A sárkunyhók útrakelt lakói*”, az élet alulra szorítottjai elindulnak képzeletében a Nap, a Magasságok felé. A „törzsekre srófolt csuromvizes kalapos fejek” kidugják magukat a Fényre, „óriás fenyők” tisztító levegőjében „a mellbe ágyazott zacskókból sítolva ömlik az elrejtőzött rohadt oxigén”; s a sötét lyukakból a tágas mezőre kilépve táncra perdülnek az „odulakók”:

*„Csoda! Csoda! Csoda!
A füveken cincog a nótás.
S a vizen táncol a nap.
A hegyeken a sudaras, feszítő lombárbcok
csiklandják a vérfoszlányos eget.”*

Egyfajta dyonüszoszi „tavaszünnep” extatikus varázsa sodorja el a nincstelen, örülni mégis tudó, természeti önmagához visszatért, rügyező vágyakkal világhódításra készülő ifjúságot (*Póznák alatt, Őszi tónál, Disszonancia, Kánikula, Épülő ház, Tónus*, stb.). Az állóvíznek érzékelt, lomha, mozdulni nem akaró magyar valóság, a „karfiolos szusszal” ácsorgó gyárkémények tövében guggoló proliházak örökké nyüzsgő, mégis kilátástalanul egyhangú, változni nem tudó világa, ahol „az asszonyok vijjogva egymás kontyába denevéreknek”, egész nap súrolnak-sikálnak, míg „a kölykök zsokézva bégetnek a korlátokon”, a férfiak pedig kivétel nélkül az élet „hajótöröttei”: rokkantak, alkoholisták, tüdőbetegek (*Falun, Telep*) - ez Barta Sándor „életképeinek” színtere.

Nem csoda tehát, ha lázadó és lázító erővel tör fel belőle a tiltakozás: így élni, itt élni nem lehet! A változtatni akaró indulat mihamar megteremti a rombolás gesztusrendszerét - Barta rátalál a futuristák „közízlést pofonütő” nyelvi formáira:

*„felrúgom a ti szent, színvak majálistokat
tébolyodott autókat töftöfölk belétek,
s gombóckodó, bitang életekkel
megkenegetem vesztegetőn
a halál perpétum mobilés ádámsutkáját”*

(1918 besompolygóján)

A futuristák közkedvelt jelképei is megjelennek költészetében: Larbaud gőzmozdonya, Marinetti versenyautomobilja után és mellett - a magyar valósághoz igazodóan - a mozgás és változni-akarás szimbóluma nála a villamos (a századelő Budapestjének nagy újdonsága): „Ó! Gép! Gép! Gép! (...) te csörömpölöd az én féktelenségem, (...) szétrobbanó utamat a térben, az

időben, az emberek eszében!” (*Villamos*). A német aktivista-expresszionista líra (a berlini *Die Aktion* köre) is hat szemléletmódjára, bizarr képalkotási technikájára: a háború sokkoló élménye, a felfordult világ képe már-már dermesztő vigyort merevít arcára, s mintha „kopogós” legénytáncot járna, úgy pattog szava, ostromozva a keserveibe belekényelmesedett tömeget „birkaengedelmességéért”: „Hé! bakancsod elé koponyád! Fütty! futballozni! Torkodba a szuronyod! Hörögj orkánt! és - ó! (...) Sárga Röhej! - a puhacsontú testedet teregesd el a kemény úri földek alá, a kemény úri földek alá...” (*Háborús*). A hagyományos „sírva vigadás” keserű mélabúja nála dühödt világnak-feszüléssé változik („egyszer úgyis röhejbe violázom a fogaim karéját s benyakalom ezt a kirühdet világot”), s szinte élvezettel köpi szembe mindazt, amit a magából kivetkőzött világ álszent módon pajzsul emel maga elé, hogy elfedje a „döglött falvak”, a „hullákkal tetovált mezők” s „kivert asszonycsordák” látványát: „láttam a kicinőbe-rezett pofákat, az ég pedig barna ganéjjal dobta be az egészet” (*Üvöltés július 28-ára*).

Ha mindazt megtagadja, ami „van”, ami „adott”, akkor valamiféle képzeletbeli ellenpólust is fel kell állítania. Ez a Szépség és az Álmodók világa, a Teljes Élet vágya. Így érinti meg őt is - mint Kassákot - Ady „átesztétizált” valóságélménye, s lesz nála (is) Evoé asszony a „paradicsomi világ” küldötte:

„Jaj! hogy idevert az Élet szívtelen husángja
s ölembe lopta a pfuj-asszonyt.
Mikor itt a vérpipacsos mezőkön
értem cifrázza magát az Evoé asszony”

(*Az Evoé asszony*)

Csakhoggy Evoé asszony az ő számára elérhetetlen, még legmerészebb álmaiban is. Hát akkor inkább ne is álmodjunk! - hirdeti dacosan: „És most mégsem evoé! Mienk a nincsen!!! (...) Mert a nincsen az erő, a düh és a téboly ifjító méhe!” (*Az Univerzum dicsérete*). Őneki a Riviéra helyett csak a budakeszi-i szanatórium jut, ahol ki-kiújuló tüdőbaját ideig-óráig gyógyíttathatja, ahonnan „a felparcellázott síkságra” bámulhat, s ahol „a cihás mellű emberkék” esténként „belebárgyulnak a kupolátlan értetlenségbe”, mígnem „jönnek az orvoslegények”, a felhők pedig „kedvúséget pergetnek a krétaszikkadt falvakra” (*Kedvűség teraszáról*).

Hasonlóképpen lázadó-keserű életérzéssel írja korai novelláit (*Komédia, Dac*), melyekben a megunt, kinőtt „életzubbony”-ba préselt nagyra törő vágyak groteszk fintorral merednek rá a „lehetetlen”-re. A hősök (Lemark, az író, illetve Józsi, az egyszerű ember) fellázadnak az élet ellen, s az élet is ő ellenük - hiszen ez mindig kölcsönös. Végül mindkettejük számára egyetlen megváltó menekvés: a halál. Az író vad, dinamikus, expresszív képekkel érzékelteti a hősökben - „anti-hősök”-ben? - végbemenő folyamatokat, a vak indulatokat, amelyek vesztüket okozzák: maguk idézik elő azt a csapdaszerű élethelyzetet, amely törvényszerűen elnyeli őket.

E korszak legkiérleltebb alkotása, s bizonyos értelemben az egész Barta-életmű egyik csúcsteljesítménye a MA 1918. nov. 20.-i számában megjelenő *Primitív Szentháromság* című vers. A nyugodt, tökéletes kompozíció, a belső arányosság, a harmonikus képi megformálás - ugyanakkor az egész műből áradó lázító expresszív erő sejteti a költőben szunnyadó tehetség valódi méreteit.

A „*Szentháromság*” profanizált figurái - a tüdővésztes mosónő s gyermekei: a péklegény és a prostituált - a „megszomorítottak és megalázottak” dosztojevszkiji fenségével és méltóságával haladnak végtelen útjukon, fejük körül a felkelő nap fénye és glóriája. A végtelen Időből kilépő és a végtelen Tér felé tartó hősök ők, alakjuk mitikussá növekszik, s betölti a világot:

*„a reggel pedig szétragyog a látóhatáron,
a látóhatár beöltözködik a hegyekbe,
a hegyek beleernyednek a városokba”*

Míg a természet - az „égi szint” - csupa fény s ragyogás, éteri tisztaság („ég kék, fű zöld”), maga a város kormos, sötét; fölötte „sűrű masszákban tömbösül a füst, a kén, a hó”: megfullaszt minden életet. A három figura a vaskos valóság szerves része, ők „az anyag gyermekei” - elhasználtak, agyongyötörtek: a mosónő a tűz, a gőz, a víz fullasztásától, a péklegény a tűz, a konyhák, a liszt dagadó árjától, a prostituált a „kövér bácsik” izzadt lihegésétől. Hiszen az ő sorsa sem könnyebb anyjáiénál; igazi arca ugyanolyan fáradt és ráncos, mint azé („mert az ő feje a mosónő feje; a mosónő feje: ráncos alma”), csak ő „szép, kifésült *maszkot* dug ki az ablakon”.

Voltaképpen ők hárman: testvérek - kiegészítik egymást, és segítik egymást a maguk primitív, nehézkes módján, s közösen munkálkodnak az Idő legyőzésén. Bár a jelenben minden ellenük dolgozik, a tárgyi világ szinte magához hasonítja őket (a mosónő feje: „tüzes vasdromedár”, lába: „két csöbör”, törzse: „a sok vizes rongy”; a péklegény feje: „vörös téglakapu”, „szeme két feneketlen láda”, „a füle két kemence nyílója”; a prostituált pedig egészen elvesztette önmagát, már csak maszkjában él), - mégis, amint mennek, mennek hárman, egymás kezét fogva, átlépnek egy másik dimenzióba, egy álmokból és vágyakból szőtt világba: a *Jövő* házába. Megtörténik a „csoda”: szinte légiessé, könnyeddé válnak („a mosónőnek mézből van a teste s a harangok csilingelnek”), és mennek, mennek tovább, most már égi utakon, „a jeges mosókonyhák fölött, a vörös műhelyek fölött, élet és halál fölött”. Ők lesznek tehát mégis az Idő győztesei: felláztatják a közönybe süppedt valóságot, az Örökkévalóság nyugalma megbotlyodva „felzendül a hangjuk, a hangjuk, a hangjuk vadul”. Úsznak a levegőben, mint a mesében a tündérek és a boszorkányok, mint majd Chagall képein az álomfigurák, s hangjuk szinte különválva tőlük, diadallal hirdeti: ők, az élet kárvallottjai, meghódítják a Teret és az Időt.

Mint súlyos hangulatú középkori freskókon, oly veretesen és plasztikusan kimunkált a három figura. Az epikum „állapotrajzzá” oldódik, ugyanakkor megőrzi a mozgás, a történés, az előrehaladás illúzióját. Rejtetten, mintegy „cselekményháttér”-ként kirajzolódik a három ember szimbolikus életsorsa szimultán egymás mellé rendeltségében (voltaképpen ez a kassági értelemben vett „szintetikus irodalom”). Megjelennek a Bartára oly jellemző ironikus, elidegenítő mozzanatok is: a világ abszurditását az elmebetegségekre utaló szín - a *sárga* - szuggerálja; a figurák elvesztik emberformájukat (a belisztezett fejű péklegénynek orra sincs, a mosónő maga is mint „vasdromedár”, gépiesen és feltartóztathatatlanul végzi embertelen munkáját, a „maszkos” prostituált mint elállatiasult szörny „vörös hasakat gyűjtogat”). Ugyanakkor a domináns szín - a *vörös* - többirányú asszociáció-láncot indít el: a vér színe („a péklegény vére harapja a bőrt”), a düh, harag, robbanni készülő lélekállapot jelzője (a mosónő feje „vörös vasdromedár”, „a péklegény feje *vörös téglakapu*”), a bujaság („vörös hasak”) és az életvágy, netán életöröm szimbóluma (a prostituált „nagy lila boltokban vehet magának *vöröset*, sárgát és zöldet”); s végül: a lángra gyúlt világ jelképe (ők hárman mennek, mennek „a *vörös műhelyek fölött*”). Ez utolsó jelentéskört sokszorososan felerősíti az orchestereként vadul felzengő hang, amelyben diadalmámor és győzelmi ujjongás érzékelhető: a Kozmosz végtelen perspektívái nyílnak meg a ma „kiebrudaltjai” előtt.

*

Ujvári Erzsébet első irodalmi „szövegei” szervesen illeszkednek a *Tett* antimilitarista profiljába. *Háború! Asszony! Holnap!* című versprózájában rendkívüli szuggesztivitással idézi fel a háború

gyilkos atmoszféráját (a „megfordult gyomrú világ”-ban „veszett fejvesztés”, „görcsökbe fulladt asszonyosírás”, „megfojtott embercsírák” s vér, vér, mindenütt ömlő, zuhogó vérpatak. „Szikkadt mezők piros nedvet várnak”). Egyetlen drámai pillanatképbe egész kis sorstragédia sűrítődik: a búcsúzó pár - s aztán a letaglózó hír („meghalt, homlokon lőtték”) - majd a kietlen koporsómagányban az asszony vágyakozása, s az egymás után múló évszakok. Végül egy arra vetődő katona - „sütögető ital, kábuló fej, megforralt, bolonduló vér”; aztán újra a kétségbe-ejtő magány és zokogás: „Ki lesz, jaj, ki lesz az Én második Uram?” A *Vízió* pedig magát a csatamezőt képzelgeti el: sivító golyók, éles csattanások - „és böngött a megcibált föld, meleg húsdarabok repültek a vonaglító testekre.” Aztán az ott maradó sebesültek, haldoklók iszonyatos hörgése, halavány halottak, kiloccsant agyvelők, ég felé nyújtózó megmerevedett kezek - és lassan-lassan ráereszkedik mindenre „a fekete csönd”. A sorok, a szavak háttérben feszülő, robbanni kész lávaerő s a prózai anyag erős lírai átfűtöttsége, a képalkotó fantázia egyszerre érzéki-érzékletes és absztrakt-fogalmi dúsítottsága jelzi: itt egy különös egyéniség, sajátos látásmódú tehetség van kibontakozóban.

A MÁ-ban aztán már egy érett és tudatos költő tökéletesen komponált „prózáit” - valójában prózakölteményeit - találjuk. Továbbra is fő téma a háború, de egyre inkább az emberi lélekben hagyott borzalmas nyomait, a széthullott sorsokat, a jóvátehetetlen sérüléseket mutatja fel expresszív dinamikájú, olykor szinte sokkoló őszinteséggel. A *Menekülők* hiába menekülnek; a Végzet utoléri őket - hátuk mögött „meglékelt házak”, köröskörül mozdulatlaná merevült holttestek, „tátott szájukba csak a hold zuhog bele békítőn”; megvadult lovak nyerítése, ökrök bődulése, hangzavar, fejvesztettség. Aki él, mégis indul - ki tudja, merre? hová? Ujvári Erzszi most már címet sem ad prózáinak - mint egy hosszú elbeszélésfolyamban, mozaikkövekként illeszkednek egymásba a különböző „jelenetek”, a belülről átélt élethelyzetek. Az alig 17-18 éves lányt legmélyebben a halál kérdése foglalkoztatja, hisz körülötte mindenütt halottak, „fekete csonkok”, „félleg elégett testek” vagy „derékba vágott fekete hullak”, szemük a „fekete semmibe mered”, tátva maradt szájuk „világít mint egy kerek tükör”, s a „fekete csönd” (ismétlődő kép) fojtó hidege dermesztően nehezedik rájuk. Az otthon, ágyban haldoklók riasztó látványa nem kevésbé döbbenetes erővel hat rá, hisz legtöbbjükkel a tüdőbaj, a kor „népbetegsége” végez - vért köpnek, körülöttük „vérpáros virágok”. Így lesz tehát a domináns szín a *fekete* és a *vörös*, s a kettő dinamikájából, egymást kontrasztoszó játékából épül föl a szöveg drámaisága (1-3. *Próza*).

A párjukat vesztett asszonyok sorsa ugyanilyen izgató téma marad a továbbiakban is: forró vérük kinek a karjaiba hajtja őket? - találnak-e új társat a régi, az „igazi” helyett? Hiszen „mindenki a párját várja forró testére”; a frontról hazaérkezők elé „a dombról hamvas ölelkekkel asszonyok jönnek”, kiknek „szeme tükrében csodaszagú szőlő fűrtösödik” - de a rokkantak hogyan tudnák „magukra pólyázni” asszonyukat? „Mert a király és a haza. Két ölelő karját értük temette”. „Minek a föld?” a ház? - „ha a mintás kaput más karja zárja”? S az is megtörténik, hogy a hazatértek mohó harapása nyomán keletkezett seb a halál fészke. A kis balerina ajkán „vörös vér szökik”, majd pár nap múlva „görcsös fejfájás után testét mint egy őrjítő-kánikula csúsztatta körül a láz”, s aztán már derekát sem tudta forgatni: kétségbeesésében a tükörbe vágott - ezer apró szilánk pattant, s „csillogó hegyükkel teletüzelték a testét”. Így lett ő is és sok más asszony - áttételesen - a háború áldozata (2-4-6-8. *Próza*).

Nem félénk, szemérmes kislány most már *Ujvári Erzszi*, hanem kiforrott nő, aki mer és tud látni, érezni, észrevenni és megjeleníteni. A háborús pusztulásban is az Élet csíráira figyel, s büszke arra, hogy a nő az élet hordozója; bármi történjék is a történelemben, „az élet szent okokból élni akar” - ahogy ezt Ady megfogalmazta. Az anyaság misztériumát mindenkinél szebb, megrázóbb és érzékibb érzékletességgel mutatja fel. Képzeteiben végigéli az anyában

végbemenő érzés- és tudatfolyamatokat s pontos, lélektanilag hiteles, plasztikus képekkel, drámaian jeleníti meg a történéseket (7. próza).

A jellegzetesen „női látásmód” azonban nem zárja ki, hogy objektívabb, a külvilág külső köreihez tartozó empirikus anyagot is versbe emeljen. Így például megrendítő képet rajzol a Dunába süllyedt hajó katasztrófájáról, az örjítő „haláltánc”-ról, az alámerülő emberek szájából reménytelenül égbe törő könyörgésről, s a hörgésbe fúló zengő zsoltározásukról. „Nyelvükből fehér habok bujkáltak a szájuk elé”, aztán már csak „a fejük színes golyóit dobták föl az égre” (9. Próza).

A valódi lázadás képzelete is erősen foglalkoztatja fantáziáját. Az 5. Prózában egy 1917-es spontán tüntetést örökít meg, amely békés felvonulásnak indul („vörös zászlók úsznak a levegőben”, „egy széles mellű legény új jövőt ígér”). De a hirtelen eléjük „cövekesedő rendőrök” láttán a tömeg megvadul, - most már „kövek röpködtek”, „az ablakokból élő gyerekeket dobáltak a rendőrök kardja hegyére”, s „a házak sebes szemei ijedten kivörösödtek”. De ekkor - mindenki számára váratlanul - megszólalt „a kaszárnya tetejéről a gépfegyver”, „vörösre pettyezte a legjámborabbak testét”; lópaták zaja, vad dulakodás, s perceken belül „az utcák szomorú krisztusai a földön heverték”. Aztán itt is elborít mindent a „fekete csend”, s „mindenütt égig törő lánggal virrasztanak a fekete oszlopok”.

A társadalmi viszonyok determináltsága elleni lázadás egy sajátos formájaként jelenik meg nála a női lázadás - évezredes beidegzettségek ellen. Két dialógusa (*Vándorlás*, *Két ember*) a polgári otthon bezártságából kilépni kívánó asszonyok elszánt küzdelmét mutatja - szabadságukért, önmagukért, egy „tágasabb” s így emberibb életformáért. Nem egy elszánt „feminista” életérzése ez, hanem azé a nőé, aki tisztában van önértékeivel, s nem egy másik élet pusztá függvényévé kíván válni, hanem a férfi egyenrangú küzdőtársává; aki nem kevesebb, és nem gyávább a férfinnál. A 10. Prózában büszkén biztatja önmagát s asszonytársait: „ne várjuk, hogy a férfiak emeljenek az okosságra”, „ne csak a párunk megértő fülei legyenek”, ne „a férfiaktól várjuk, hogy erős mellel értünk verekedjenek”. Az elégedetlenség csóváját az asszonyoknak kell gyújtogatniok; „induljunk el, mert erőnk csak a teremtésnél mérhető össze”, „könnyező mellünk gyújtsa égőre a szemünk”. A nő - boldogan vállalva ősi szerepét - egy újfajta feladatot is lát maga előtt: „Anyák leszünk / Anyák. / És a gyerekek a mi testünkől hordják szét az örök elégedetlenséget.”

Az őszirózsás forradalom utáni időszak lázas tevékenysége közepette *Ujvári Erzsi* és *Barta Sándor* kapcsolata mindjobban elmélyül. „Véletlenül észrevettük, hogy ők már nagyon is szokatlan jó barátságban vannak egymással. Ez már több volt elvbaráti szimpátiánál - emlékezik Kasi, a báty az *Egy ember életé*-ben - de nemigen törődtünk a szerelmükkel”. Azonban csakhamar kénytelen-kelletlen felfigyeltek rá, hogy a MA körül csoportosuló fiatal emberek mindjobban „acsarkodnak Bartára, mert ma már nyilvánvaló, hogy veszedelmesen udvarol” a kis Bözsének; „Barta pedig vígan él, mert látja: egyre szabadabb előtte az út Ujvári felé.”

A MA 1. világnézeti különszámában egymás mellett jelenik meg versük „a fellázadt ember” dicséretére.

Ujvári Erzsi azt a folyamatot érzékelteti, ahogyan az asszonyok - a Pillanat szorításában - férjük mellé magasodnak, s megértik: nem tarthatják vissza a nekik legdrágábbakat a harctól; hiszen a családról, gyermekeik életéről is szó van, s mindnyájuk közös jövőjéről. „Ne menjetek!” - könyörögtek először, s „szemük alá fekete karikákat dobált a rémület”. „A nevetés és fény bukfencezett a térben”, s akkor az asszonyok „nagyfejű gyerekeiket” is kirakták a napra - s azok „mint a vörös ördögök szétfutottak az utakon” (*Asszonyok*).

A **Barta**-vers (*Tevőség*) azt a pillanatot örökíti meg, amikor a „rombolás” az „építésbe” fordul át: a proletárok letépik magukról létük fojtó bilincseit - vége a múltnak, az éhezésnek, a tüdőbajnak és a nyomorúságnak! S mint ősi népek a győzelem után, „örömtáncot” ropnak, „énekelnek és tűz cinóberével pántlikázzák a kedvüket”. Az ünnep extázisában mindenki testvériesül: „Férfi, Asszony, Lány és Fiú / az Univerzum kitöltő öntudatává térképesedtek (...) s a szétszaladt mezőkön / nem vattáztak többé közējük / égis erő tűzfalakat”.

1918/19 fordulóján a MA kiadói tevékenysége is megnő: Szélpál Árpád: *Tüntetés*, Kahána Mózes: *Univerzum* című kötetei után 1919 februárjában **Barta Sándor** első önálló kötete is megjelenik (*Vörös zászló*). Itt a korábbi életképszerű versek mellett már markánsan kirajzolódnak az „ars poétika”-jellegűek is, amelyek mind gondolatkörüket, mind formaszervezetüket illetően részben a majakovszkiji futurista poétikához kapcsolódnak (amit pl. a *Költőhöz* című vers lépcsőzetes strófaszervezete is mutat), részben viszont a berlini *Die Aktion* című lap köré csoportosuló aktivista-expresszionisták újításaihoz (*Ki vagy? Mi, 1919* stb.).

A „fellázadt világ” döbbenetes vízióját expresszív, erősen vizuális képekkel festi elénk. A dolgok, tárgyak életre kelnek, kifordul magából a város, a természeti erők is mozgásba jönnek („házak gyomrában vörösen sikongott a tűz”, „behasadt az ég zöld árral”, „sikongó villamosok, csákók meg véres combok feltáncoltak az ég záporába”, „emberek és állatok egymásra vicsorítottak a halál öblével”, „völgyek feldobták tüzes öklüket” stb.). Ez égi-földi zenebona végül egyetlen hangos, diadalmas zengésben egyesül: „a Dolgok száján feldördült a Nóta”. S most már az „új hadsereg” az „új utakon” elindul egy új világot teremteni. (1919). Ő maga, a költő is része ennek a menetnek: megszűnik a személyiség különállása, a „mi”-tudatba olvad bele az „én”. „Mi a vörös hold fiai vagyunk”, „a holnap fekete napszamosai”. Az új hadsereg majd meghódítja a Jövőt (*Mi*). Némiképp messianisztikus, kicsit sematizált ez a világlátás - háttérben azonban egy felfelé törekvő társadalmi osztály életreménye feszül. A korhangulat kifejeződése, egy nemzedék harsány „világmegváltó” hitének tükröződése. Barta nem egyszerűen „agitál”, harcra lelkesít - mint az ún. „proletkultos” forradalmi költők - hanem áttételesebb eszközökkel, az emberi psziché gyökeréig hatolva, belülről kívánja átfőrnálni az embert, alkalmassá tenni a „világátalakító” tevékenységre. Az ember legyen „a föld, az asszonyok s a könyvek becsületes sürgönydrótja”, „jól vezető, kitüzesedő acél, de öntudatos, akaratos ököl is”. A költő *testvére* mindenkinek, aki „a kultúra dinamitos reflektorait” az emberek fejébe építi, s azoknak is, akik „tág, világos lakóházakat terveznek” és „lopva szélesebbre malterozzák az ablakokat”, „tereket sokszögeznek” vagy „ékes, higiénikus utcákat hasítanak” (*Ki vagy?*). Mint érett és bölcs tanító, a nála alig valamivel fiatalabbakat higgadt tanácsaival bombázza: „Ne hidd, te ifjú ember, hogy az az élet, amit te élni kényszerülsz!” - hisz az „árnyékélet” csupán, „sárga kontraszt” a valódi élethez képest; s vágyképként eléjük vetíti az „igazi élet” képzetét:

*„képzeld el, hogy otthon üresek a tág, hatalmas homlokú kórházak
a horizonton egészséges gyerekek sikoltoznak a kilométeres hullámvasutakon,
a hegyekből felrakétázik a fehér ruhás lányok szabadult élete,
a világ vacsoráján senki sem marad éhes,
és mindenütt felzendülnek a hegedűk.”*

Illúziós vágykép ez, természetesen; de a forradalmak kora - mint közvetlenül elérhető valóságban - hitt e vágyképben; a költő pedig úgy érezte: az ő dolga „utat szőnyegezni” a Jövő felé menetelők elé (*Fiatalember*).

A kötet nagy sikert aratott a MA-körön belül. Most már mindenki elismerte: Barta valóban jelentős költő. „Kár lett volna a Galilei-köri incidens után megfosztani a magyar irodalmat ezektől a versektől”, - s különösképpen a *Primitív Szentháromságtól*, „amely a MA nélkül sohasem született volna meg” - vélekedik Szélpál, a „rivális”. Kassák tanácsára Barta tisztelet-példányt küld különböző lapokhoz, többek között az *Esztendőhöz* is, a szerkesztőnek - Kosztolányinak - ajánlva. S valóban, csakhamar meg is jelenik a kis könyvről „a komoly és szép méltatás”. Kosztolányi is a *Primitív Szentháromságot* tartja a kötet legkiemelkedőbb darabjának, és dicséri azt a „pontos és különös emberlátást és friss tárgyismeretet”, amit Barta a „mélység”-ből magával hozott.

*

1919 februárjában megalakul a magyarországi aktivisták csoportja; ezentúl a MA-kör ennek képviselőjében tartja rendezvényeit. Első előadásukat Kassák tartja a Központi Egyetem kupolatermében (*Aktivizmus*), a másodikat egy hónap múlva - tehát már a Tanácsköztársaság kikiáltása után - Mácza (*Az új művészetről*), majd a harmadikat Barta Sándor *A kultúrájában forradalmasított ember*-ről. Előadásának gondolatmenete a kassáki koncepcióra épül: az új társadalom formálásában a kultúra szerepe mindennél fontosabb, semmivel sem pótolható; s a tömegek szellemi nevelése talán még a gazdasági élet átalakításánál is sürgetőbb. „Meg kell kíváncsítani” az emberekkel a magasabb minőségű életet, fel kell bennük ébreszteni a „kulturigényességet”, „egy szebb, különb élet szükségletét”. Hiszen „a kultúrkívánságaiban forradalmasított ember” „nemcsak a több és jobb kenyérért, hanem a szabad és gondolkodó társadalomért” is küzdeni akar, s a szocialista társadalom csakis ilyen alapokon épülhet fel.

Barta az „új, emberibb élet” megteremtésében fontos szerepet szán az „Asszony és Férfi” erős, egyenrangú, „kemény és barátságos” szövetségének. Ők váltják örömmre „az élet minden pillanatát”, s „velük indul el az új ember élete és harca a nevetésben, a nevetésért, mely világítón alája bokrosodik”.

Ekkortájt írt novelláinak, allegorikus meséinek is központi témája a „nő-férfi”-kapcsolat, kettejük életre szóló szövetsége, amely „legyőz minden akadályt”. Két ember egymásra találásának, közös cél felé indulásának története az *Út* című prózai költemény, amelynek életörömtől harsanó poézise eltér Barta korábbi írásainak szarkasztikusabb hangvételétől. A férfi, aki eddig magánosan rótt a „csámpás külvárosi utcákat”, vagy szobájába zárkózva üldögélt könyvei között, mindig egyedül - hirtelen-váratlan társra talál: „asszonyosodó asszonyra”, aki „beolvasztja hangja ezüstjét a férfi felvigadt komorságába”. S ettől kivirul minden, még a természet is felragyog. A nőt a férfi *belső* arca, „könyveiből való éne” érdekli leginkább, s mellette ő is „a pincék és konyhák sokszögéből a teremtésig” nyújtózkodik. Sétáikon rendkívüli dolgokról beszélgetnek, s azonos tőről fakadottnak, az eszmeiségben is egynek érzik magukat: „Nincs horizont. Mert nemcsak „érted” van. Az egyetemesért a teremtésben, mely én és te. Mentek vitázva és kacagva. S a nap nem szakadt közéjük.”.

Allegorikus meséje a „szegin embör”-ről meg a „kalácskahúsú asszony”-ról ugyancsak a mély emberi összetartozást s a tiszta és erős szerelmet örökíti meg; melynek megcsúfolásáért a „szegin embör” a „ravasz ember”-en bosszút áll: összekiáltja társait, s kapával-fűrészszelcsákánnyal indulnak a Palota ellen. A mezítlábasok hadserege visszahódítja az életértékeket, amelyeket meggyaláztak a gazdagok. S a győztesek immár feltartóztathatatlanul haladnak útjukon: „mentek és énekeltek a Göncölszekér alatt, a vizek körül a fák alatt, a földön, a földön.”

Eközben lassan-fokozatosan életre szóló szövetséggé mélyül **Barta Sándor - Ujvári Erzs**i szerelme. A MA élete épp ezidőtájt a legviharosabb: támadások keresztüzében, a betiltás Damoklesz-kardjával feje fölött, Kassák most vívja harcát Kun Bélával szemben a művészet autonómiájáért. Eközben a fiatalok tervezgetik, hogy majd „szabadon”, minden konvencióra füttyülve fognak élni; Bözse nem lesz „rabszolga, mint a többi asszony”, s a gyerekeket „gyerekköztársaságba” adják, mint azt a felszabadult Oroszországban teszik a szülők - s ott majd „szabadon és kötetlenül” nőnek fel, „kivonva a szülők konvencionális, buta dresszúrája alól”. Álmok, naivitás, illúziók... - de hát ez közösen jellemezte a korszak „forradalmi” ifjúságának gondolkodását!

A Kassák-család tanácsára - s különösképp a „Mutterka” aggodalmaskodásai miatt - a fiatalok mégis összeházasodnak 1919. június 28-án; s Budakeszin vesznek ki egy kis lakást a nyárra, Uitzékkal, Bagóékkal közösen. De a „városban” zajló események csakhamar felborítják nyugalmukat.

A Tanácsköztársaság bukása után az egész Kassák-család veszélybe kerül. „Kasit” letartóztatják, s csak Simon Jolán közbenjárására engedik szabadon. 1920 tavaszán Bécsbe szörik; Bagóék Pozsonyba, majd onnan Bécsbe mennek; Uitz egy darabig bujkál, majd feleségével, Terussal együtt ő is Bécsbe távozik. Barta Sándor eleinte szeretné itthon megpróbálni az életet, szolgálattételre jelentkezik volt munkahelyén, a minisztériumban, - de látványosan kikergetik az épületből. Így végül az ő számára sem marad más kiút, minthogy Bözsével Bécsbe menjen. 1920 májusában már mindhárom Kassák-lány és Kassák-sógor Bécsben van; velük tart Simon Jolán is; csak a „Mutterka” marad Budapesten.

*

Bécsben az egész Kassák-család Schönbrunn közelében, a hietzingi negyedben bérel olcsó lakást, s a nyomorúságos emigráns menzán étkezik. A politikai-művészeti viták pedig a közeli Schloss kávéházban zajlanak. Kassák két sógora aktív közreműködésével már 1920 májusában újraindítja a *MÁ*-t. Az első hónapokban még úgy látszott: tovább lehet vinni 1919 tavaszának reményteli hangulatát. A Történelem megmutatta: mindaddig, amíg nem változik meg az ember - azaz nem születik „újja” a kultúra által - nem lehet új világot teremteni.

Barta Sándor ostorozó haraggal fordul testvérei ellen, akik eljátszották esélyüket a történelem alakítására, messzire engedték tűnni az „emberiesült Ember”-ről szőtt álmokat; s most „a térdeplő bokrok fölött pengék énekelnek megváltók szívében” és „minden kiáltás követ zokog” (*Ave mameluk!*). Ugyanakkor megbocsátón-megértőn emeli magához a „ma még idétlen és alázatos” társakat, s prófétikus pátosszal mutatja fel előttük „az idő teljesedését (...) az egymás felé menetelő seregeket (...), a bőség szaruját s a világ megkertesedését”, mint elérendő, megálmodott célt (*Humanista ének*). Azonban mit érnek az álmok, ha a jelen: „hullaház”, s a kor hőse: az „*Akasztott ember*”? „Egyszerű ember volt ő az italt mértékkel itta (...) gyerekeknek kialudt bolygókról beszélt s reggel ötkor énekelni vitte őket a homokba füveknek esőt prédikált...”. A történelem vesztesei mindig az ártatlanok és tiszták. A „Meváltót” újra és újra arcul köpik a „meglevesedett agyvelejűek”, a pecérek és az érdekeikért minden aljasságra képes „Sátán-szolgák”. S mint az Idők kezdete óta mindig, most is a büntetlenül megfeszített „lóg a gerendák éke alatt”, s „a megjegesedett cellákban vitriolos karéjokat álmodnak egymás szájába az éhezők”.

Az 1921-es *MA*-számok telve vannak Barta Sándor sokkoló, az abszurd valóságot tagadó és támadó ún. „dadaista” alkotásaival. „*A zöldfejű ember*”, azaz „egy aktív hulla kiáltványa” tipográfiaiailag is megjeleníti a fejtetőre állt világ részdarabkáit, vizuálisan szuggerálva a „minden mindegy!” nekikeseredett létállapotát. Meghalt a logika, elveszett a dolgok (az élet) értelme; „mindenki darálja a magát”, s a sokmilliónyi szubjektív igazság egymást keresztbemetsző kavalkádjában szertefoszlanak „az egyetemes Világrend” szilárdnak hitt értékei, miközben a „hamis rendet” nagyszájú gonosztevők „abszolútumnak bögik az ember fölé”.

Költőnk még önmagának is csak ironikusan meri bevallani, milyen sóvárogva vágyik egy stabil - magaslati - értékrendre („a szívem helyéből zöld tehének bögnék a tornyok felé”). Ez a poétikusabb, álomibb sík rejtett háttérként még dadaista korszakában is sértetlen marad. Ezért írja sorra *meséit*, amelyekben - minden abszurditásuk ellenére - érvényesül(het) egyfajta költői-képzleti igazságszolgáltatás, és helyreállítható a megsebződött Világrend értékhierarchiája. Mivel a jelent sivárnak, reménytelennek, üresnek látja, legalább meséiben próbálja elhitetni testvéreivel, hogy a „nagyfülű kovács” s a virágszemű „anyátlan szolgáló” frigyéből egyszer, valamikor mégis megszületik az embernyi Ember, s „a hegyek mögül trombitásan felkel a Nap” (*Mese a patikusról*). Ebben a teremtett világban a „szalmalábú férfi” és a „felkontyozott asszony” egymás kezét fogva, egymást biztatva-bátorítva indul a Jövő felé, s megnyílnak előttük a „friss terek” (*Mese a citromsárga tornyokról*.) A jövőt méhében hordó Asszony, minden élet anyja, némán, nehézkesen jön a börtönök felől, „csillagtalán szemében a vakok hitével”, „fejében lázadón összelobognak a holnapok”. Útján béke, vidámság kíséri („a fák éneklő madarokat rügyeznek / az utak megfehéredtek a melegségig”). S aztán egy fölemelő pillanatban hirtelen megtorpan: „a horizont piros sávján / kifolyt belőle az élet / éneklő élet / ember ember”. A zárás nem egyértelmű: lehet, hogy az asszony elvetélt; de az is lehet, megszülte a jövőt, az Új Embert (*Mese a nagyhasú asszonyról*).

A hősök mindig „indulnak”, „menetelnek”, „magasba lendülnek”, s az illúziók, álmok síkján „megváltást” remélnék. „A menetelő ember” fejében „nagy feltámadás kürtöl”, szemeiből „a komorság csákánya lóg”, s a tárnák robotosai között elvegyülve „fogyó testét énekli szét”, elhithetve velük, hogy „a robot vasfogából” van, lehet szabadulás.

A valóság azonban erősebbnek bizonyul az álmoknál. Valami iszapos-sötét világ, a Halál birodalma magába nyel minden tiszta törekvést. „*A moszatzöld ember*” a tómeleyi világba száll alá „nagy vizes szemekkel s égő vörös hajjal”. Az élő-halottak közt kutatja az élet eltűnt értelmét. „A tónak nem volt fenéke. És aranycellákban laktak benne az örültek”, az élet hajótöröttei, megcsúfolt vágyaikkal, gonoszak és jók egyaránt. Az *1. cella* lakója egy tüzes kúpon üldögélő öregasszony, „szemeiben halott patakok muzsikáltak”, keserves asszonysorsa s elpusztult gyermekei emléke kínozták. A *2. cellában* „galambfejű ember”, kinek gyomrában „gyenge lánykák búzavirág szeme úszkált”: a mákkertekben elbódított s aztán kiárusított szelíd szőke lányoké. A *3. cellában* az emberi igazságtalanságok ellen „Jézus tiszta nevével” lázadó és lázító „harmonikás” él, aki boldog, hogy végre el van zárva a külvilágtól, nem jutnak el hozzá az ütések. A *4. cella* mélyén a sápadt arcú költő rejtőzik, aki az összhangot és a szépséget kereste az életben, de mindenütt csak disszonanciára, kétségbeesésre talált: „a fák karjain vastag ólomkörték sirtak, a nap fekete tömböt füstölt”. A *moszatzöld ember*, megismervén a tót titkait, megértette: „halálra érett itt minden”. De felismerését - egyelőre - nem akarta az élőkkel megosztani; magasba lendült, s „mint kinyílt szederbokor”, „úszott, úszott a füstölgő kémények fölött / föl föl / az éter sárga templomába”.

Az emigráció létközegében, minden cselekvési tértől megfosztva, halottnak és mozdulatlanak érez mindent az élet forradalmi átalakítását hajdan céljául tűző költő. A szituáció haszonélvezői, az élet dőzsölői hasznot húznak a levert forradalomból, virulensek, bár arcukon már kiültek a hullafoltok. 1921-ben - szintén MA-kiadásban - megjelenik *Tisztelt hullaház!* c. kiáltványgyűjteménye: „egy kiskorú költő szónoklatai” az élőhalottak gyülekezetéhez, a társadalom élősdiijehez és a nehézkes mozgású tehetetlen tömeghez.

A kötet dinamikus tipografizáltságával, képvers-építményeivel, sokkoló-felborzoló nyelvezetével mintegy robbanótöltetként csap le és freccsenti cafatokra a „jólnevelt hullák” látszatvilágát, a hazugság-konvenciók gondosan szervezett láncolatát. „Hullaháznak” érzi magát az emigrációs gyülekezetet is, az egymással marakodó, egymást gyilkosan pusztító csoportocskákat, amelyek elől eltűnt a Jövő-kép, s most meddő, öncélú vitákba fullasztva önmagukat, a jóvátehetetlen vereség okán és a megélhetés gondjain rágódnak. „Egy szakképzett, becsületes forradalmár” pózában szólítja fel a „*Tisztelt asztaltársaság*”-ot: „Ki az apró kenyércsaták celláiból a szabad, monumentális emberi elképzelések felé!” Az „aktivitásában kiteljesedő élet” vágyképét vetíti ki (teremteni kell, „ünnepeket a térségekre”, „szigeteket a legtisztább völgyekben”, parkokat, városokat, csillagvizsgáló tornyokat), s vizuális szuggesztivitással jeleníti meg a *Demonstráció*-t: menetelő talpak, kiáltás, csönd - „Ti még nem tudjátok, hogy teremteni mennyivel több, mint létezni!”. A hamis „rend”-ben a tradíció konvencióvá üresedett, az eltorzult és fellazult keretek már csak a látszatharmóniát hivatottak fenntartani. Ezért intéz *Kiáltvány*-t Barta a család ellen is: „Anyák becukrozott tenyere ellen / Apák gyilkos önszeretete ellen / Házak börtönös békessége ellen”. Az egyénnek saját magának kell kialakítania mozgásterét, ha nem akar a konvenciók rabságában elsorvadni: „mert minden élet csak önmaga törvényei szerint élhető ki a legteljesebben.”

Barta Sándor fogalomtárában a „teljes élet” nem más, mint a személyiség belső lehetőségeinek kibontásából fakadó, azzal összhangban levő élethalakítás. A „nagykorú ember” (szemben a „kiskorúval”) saját maga formálja életterét, s képességeinek mindenoldalú kibontását tűzi célul maga elé. Míg a „részember”, „a mai szeparációs életrend produktuma”, korán specializálódik, s így látóköre is specifikus marad - „cellába zártan” él, s ki-ki „saját cellája cizellálásával” foglalja el magát. Az elkülönült részember azonban soha nem képes átpillantani az Egészet, így kiszakad egészséges szövetű közösségi háttéréből; kényszerűen a hamis struktúra részévé, majd fenntartójává válik. Mindezt az egymásra dobált gondolatöredékek halmozásával, kifíricitált szóforgácsok montázsszerű összevágásával szuggerálja, vizuálisan érzékelteti: ahogy a képelemek kaotikus kavargását szemléljük, úgy éljük át a részemberek örvénylő mozgását, a társadalmi struktúrán belüli atomizált elhelyezkedését. Mint egy kaleidoszkópban, fel s alá hullámszik, mozaikokra hullik, majd új és újabb alakzatokba rendeződik az emberi világ.

A „*Tisztelt hullaház!*” zárórésze a *Csodálatos kongresszus*: a káposzta- és karfiolmezők, az ártatlan háziállatok és védtelen gyermekek felvonulása, panasza a pusztító, gonosz világ, a farkasnál is kegyetlenebb fenevad: az ember ellen. Ezt követi az egyszerű és tiszta emberek „boldogság-áriája” egy vágyott, magasabb rendű életről, csurgó aranymézről, édestejű vizekről - egyfajta természeti teljességről. A mesei lezárást némiképp ironikussá teszi a *Boldog antológia* c. rész, amelyben a költő „új kőtáblára” vésve hirdeti ki a kor új tizparancsolatát, egy tizenegyedikkel megtévezve: „A kozmosztól nem látom az embert, s ezért, csak ezért nem érdemes élni” (utalás a MÁ-ban megjelent Kozmoszember című Beaudouin-versre, valamint Kassák ekkori „kozmosz” költészeti programjára). Barta az egész emigrációt kifigurázza itt;

Lukács Györgyöt, az álproblémákon töprengő „nagy szofistát”, a véget nem érő vitákat, s Kassákat, aki az $1+1=2$, $-1+1=0$ igazságait járja körül (utalás a 2×2 folyóíratra). Végül a közönség - „10 néma ember”, akik végigélvezték szótlanul az előadást (azaz a „kiskorú ember” szónoklatát) - szétszéled, „ki-ki munkára fel!” Egy tudóvszes asztaloslegény (az író önképe?) meztláb kivánszorog az utcára, s az elégedetlenség parazsát hinti szét az emberek között („amerre járt, tüzes kelevények fakadtak az emberek testén és nem tudták többé leharapni őket”).

Barta bevallottan arra törekszik, hogy művét kordokumentumnak, ne pedig költői fikciónak tekintsék: „ó emberek egy spiritizta keserű önvallomásai ezek és ne higgyétek, hogy amiért mindezt megírtam, egy szó sem igaz az egészből”. Ő úgy véli: az új világ megteremtéséhez az út a „Nem!”-ek és a nyomukban felállítandó „Igen!”-ek során át vezet; a világ abszurditását legyőzni, meghaladni csakis a cselekvésben, a cselekvés által lehet, egyénileg.

Ekkor már ironikusan kezeli Barta is az egész „világmegváltás”-problematikát, belátván, hogy az korántsem olyan egyszerű, s nem csupán hit kérdése, mint azt forradalmi lázas fiatalságában elgondolta. Saját ifjúságának illúzióvilágával (is) leszámol az *Együgyű Zahariás, a megváltó c.* abszurd novellájában.

Egyre inkább megcsömörlik a „szó szó szó” vég nélküli halmozásától, forgatásától, csűrészavarásától. Szűknek és bénítónak érzi a Kassák-kör „művészeti forradalmát” is; valóságosabb életre, cselekvésre vágyik. Még a MA hasábjain bejelenti a MÁ-ból való kiválását (az 1922. júl-i számban). Érthetőnek, sőt természetesnek tartja, hogy a nála jó tíz évvel idősebb Kassák a belső egyensúly, a belső Rend megteremtésén fáradozik - ő azonban még Életre, tetterre, valódi küzdelemre vágyik: „ma a harc, az igekerésés, a megoldások korát vergődjük. (...) Ma már minden annyira elrothadt, hogy újból érdemes lerakni az első fix pontokat.”

Véleményét a másik sógor, Uitz Béla is osztja, s természetesen férjük oldalára áll a két Kassák-lány: Bözse és Terus is. Így a MA eddig stabil gárdája fellazul; Kassák útjukra engedi a „lázadókat”, s új munkatársi gárdát gyűjt maga köré. A két „hűtlen” sógor aztán külön-külön lapot indít: Uitz Béla Réz Andorral, Komját Aladárral közösen az *Egység*-et, Barta Sándor - Ujvári Erzsi segítségével építve - az *Akaszott ember*-t.

Az *Akaszott ember*ben valóban továbbél egy ideig még a dadaista forma- és gesztusrendszer, s külső kiállításában is erősen emlékeztet a MÁ-ra. Azonban csakhamar sematikusabb világlátás lesz rá jellemző, s megjelenik egy uniformizált, a proletkult által sugallt utópisztikus Jövő-kép. A 3. számban közzétett 1919 c. Barta-versből még a kietlen és reménytelen jelen üres fájdalma árad („a lecsurgó égen” zokog a Nap, a házak „csillagtalán szemekkel” merednek a semmibe, „a Hold ráfésülködött a remegő tornyokra” stb.); ugyanakkor az „összevérzett világ” fölött felsugárzik a remény: „az aszfalt metropoliszokból boldog seregek meneteltek (...) s a partokon mindannyian megálltak, izzó meteorok versenyeztek a föld felé”.

Az újabb mese pedig Észak vonzó paradicsomát varázsolja a Jelen „kenyértelen ládáiban” vacogó s „fojtogató bálványai” előtt térdeplő „púposok”, „vakok”, „sánták”, „bénák” elé: „Gyertek Északra! / mert az utakon már várnak a testvérek / mert a földeken parasztok aranyló kalással / etetik a kipucolt masinákat”. S az élet kisemmizettjeinek zászlós körmenete útrakel, követve a Szent Igét: „Az asszonyok sírva a nap felé emelték kanálnyi gyermekeiket. A férfiak az égő zászlókat felhúzták a felágasodott tömeg árbocaira. És a cél tisztaságával elindultak, hogy a maguk képére formálják a világot” (*Mese az indulókról*).

Barta az új lapnak egy személyben tulajdonosa, kiadója, szerkesztője, tördelője, korrektora, sőt terjesztője, s majdnem egyedüli szerzője is. Fenntartását - anyagi eszközök híján - nem sokáig bírja. Szemlélete is mindjobban közelít a proletkultos csoportéhoz; belátja tehát: nagy erőfeszítéssel megteremtett autonóm pozíciója további fenntartásának nincs értelme. Az 1923. februári 5. szám végén bejelenti: „Az *Akasztott ember* megteremtette a homogén kommunista kultúrerők összedolgozásának lehetőségét, s most átadja helyét a közös szerkesztőségnek. Továbbra is a proletariátus kultúrérdekeit kívánja szolgálni.”

Ezzel Barta Sándor dadaista korszaka véget ért. Az *Egység* és az *Akasztott ember* összeolvad, a kettőből lett ÉK pedig a forradalmi szocialisták orgánuma lesz.

*

Ujvári Erzsi prózái is az eszmék kudarcra miatt érzett mély fájdalommal, sőt szegényérzettel telítődnek az emigrációban; „testvéreit”, a proletárokat, vádló s keserű szemrehányással illeti, mert nem volt elég kitartás bennük, hogy végigvívják harcukat: „A ti bűnötök hogy gyerekeitek szájából vörös utak folynak / Mert homlokotok kinyitása helyett a szagos húsokért verekedtetek” (16. próza). Úgy érzi: szinte-szinte megérdemelték a vereséget s a rájuk váró kegyetlen sorsot. Egyelőre azt reméli: vakon-bénán-csonkán-megtiportan is újra lehet kezdeni, csak meg kell (ismét) gyújtani a lámpákat a menetelők előtt, s biztatni a nehezen mozdulókat: „*Induljatok el, utak előtt törjétek össze a napot, / Gyűjtsátok föl a városokat, a mezőket (...), Fussatok a tűzzel a csillagok felé*” (17. próza).

Az asszonyi lét kétszeres megkötözöttségét, tehetetlenségét most már mint saját sorsát éli át. Tudja: a változtatásra a valóságban nincs semmi remény. „Szemeinkben elvetélt gyermekeket hordunk” (18. próza). Képzeletében mégis megjelenik egy álomibb, szabadabb világ, ahol felfénylik újra az öröm:

„Gyerekeknek szárnyuk nőtt. Madarakkal röptek.
Hajók mind kifutottak a vizekre.
A kórházak helyén szökőkutak fakadtak.
Élünk!!!
És a gyerekek tüzet vittek a város alá.”

(19. próza)

Az idillképző fantázia egy absztrakt-egyetemes síkon teremti meg a maga humánusabb, tisztább és ártatlanabb életálmát, szinte extatikus kitárulkozással ölelvén magához az embereket. „Narancsszagú szigetek”, „színes üvegből fűt” házak, magasban messzire szárnyaló madarak jelennek meg lelki szemei előtt (20. próza), illetve „kókuszszigetek” kiáltanak felé hívogatóan, s ő, a Nap iránt nyújtózva, a csillagokat szedi lámpásnak tenyereibe (21. próza). Egy napmeleggel átitatott fénylő csoda lehetne az élet, aranyló színekkel, pompás illatokkal telített ragyogás, ha nem lennének a földhöz kötözve a mindennapok nyomorúsága által. Életsugárzó lángolással, expresszív dinamikával telítettek a most keletkező prózák: temetők eltörlésére, hegyek megmozgatására, az életet megosztó kegyetlen érdekarc elfeledésére, feloldására szólítanak. Kötetbe gyűjtve 1921-ben jelennek meg MA-kiadásban, Georg Gross illusztrációival. Szerzőjük hisz benne, hogy az ember és ember közötti távolságok a szeretet által áthidalhatók, s ez teszi szétszaggathatatlanná az élet szövetét. Ha a mindig csatára kész férfiak megértenék ezt, akkor nem hullana szét atomjaira a világ, s az ember felépíthetné végre a boldogság Paradicsomát. A biztonságra és bizalomra épülő kapcsolatok „megmelegítenék” ezt a kihülésre ítélt Földet.

A „gyerek” - mint élet- és jövő-szimbólum, az élet forrása és játékos megújítója - szinte minden prózában felbukkan. A korábbiakban sokkal konkrétan; az újabbakban inkább átvitt értelemben; mint a világot sarkaiból kifordítani képes, rejtélyes - mágikus erő. „Gyerekek ellopták az anyák szemeit (...) szájukból madarak énekeltek, / citromerdők nőttek a tenyereiben (...) Játszani! Játszani!” (22. próza). A gyerek-motívumhoz az ártatlan öregekkel és a tiszta állatokkal kapcsolatos képzetek társulnak; ők már (még) kívül vannak a „civilizált világ” túlszervezett „rendjén”, ezért látásuk tisztább, nem érdekvezérelt; az Abszolútum dimenzióiban élnek, így a nem-látók előtt is megnyitják a Fényforrásokat: „Öregek a hajukból hálót fontak / Megfogni a csillagokat (...) Nézzétek az állatok megfogták a gyerekek kezét / Fák furulyázni kezdtek / És valahol egy kút körül szemeiket megtalálták a vakok” (u.o.)

A „vakok”: akik nem képesek a szívükkel gondolkodni, s csak tapasztalati síkon élik meg a valóságot, nem keresik - így nem is látják - a lényegét. A 24. vers erről a szimbolikus síkról indul: „valahonnan elindultak a vakok”, s kétségbeesetten számolják az Időt „a fekete városok alatt”. A tiszta állatok, az asszonyok, a gyerekek segítenek nekik, „harangok vezetik őket”, ezért nem zuhannak alá a mélybe. S mintha valaki a kezüket fogná, énekelve indulnak a hegyek mögé.

Az emigráció létközege mint „ablaktalan cella” veszi őket körül, s „fekete rácsok mögött” üldögélve „üvegpáloták”-ról, „virágzó tulipánerdők”-ről s rózsakertekről ábrándoznak. Gyomrukban „báránnyok legelnek”, sóvár tekintetük pedig nagyon is eleven látomásra tapad: „Házak előtt sonkák sétálnak / A város fölött egy nagy kenyér szagosodik”; a kirakatból disznófej nevet rájuk, gyümölcsök s kenyerek vonulnak el kacagva szemük előtt. Sóvárgásuk, vágyaik nem hatolnak el az élet napos oldalán sütkérezőkhöz. Egy szerencsétlen, kinek „szíve alatt a gyomra táncol”, a „gázlámpa alá térdel és ujjait lassan a szájába aprítja”; a zárt ajtók előtt pedig „valaki testéből szuronyok énekelnek” (23-25.próza).

Ujvári Erzsi prózái sem a politikai, sem a mindennapi élet aktualitásához nem kötődnek - mégis nyomon lehet követni bennük a „jelen” és a „jövő” dimenziójában élő, vibráló, érzékeny fiatal lélek felnőtté érlelődésének folyamatát. Nyoma sincs nála a „dada”-geztusoknak (amelyek mind Kassák, mind Barta Sándor ekkori költészetét meghatározzák); sokkal inkább egy átszűrtebb, éteribb preszürrealisztikus látásmód jellemzi. A *prózák* „álomi” szintje mintegy varázsfunkciót tölt be: amit a képzelet megidéz, abból majd - egyszer, valamikor - valóság is lehet! A felfokozott szubjektivitás szinte képes megváltoztatni a determináció szigorú és kegyetlen törvényeit: a „szabadság birodalmát” idézi meg, a nap - a csillagok - a fák - füvek - madarak - állatok és gyermekek ártatlan tisztaságát, szemben a „szükségyszerűség” zord és kegyetlen valóságával. A jelen börtönét az emberi kézfogás és szeretet teszi otthonosabbá; nőies elszántsággal megpróbál tehát felülemelkedni az „akasztott ember” közérzetén.

1922 derekán Uitz Bélával, Barta Sándorral együtt Ujvári Erzsi is búcsút vesz a MÁ-tól. Számára fájdalmasabb ez a búcsú, mint férje és sógora számára, hiszen tudja: most került igazán távolra a szülői háztól, s elindult egy olyan úton, amelynek vége még körvonalaiban sem látszik. „Végtelen utakra dobtak bennünket, sehol sem ágyaznak nyugalmat alánk”. A „Mutterkától”, Pesten maradt édesanyjától talán örökre el kell válnia: „Menni kell! Menni kell tovább!! Ezért anyám, nem tudunk mi visszatérni hozzád!” Elvetélt álmok, halott kisgyerek képe, vaksötét éj, szürke csend lebegi körül; a jövő bizonytalan, segítséget nincs honnan várniok. Pedig hogy vágnak a „jószagú konyhák” illatára, harmatos reggelek frissességére! „Élni!!! Élni akarunk!!! és megint nevetni a szélnek engedett sárkányok alatt” (26-28. próza).

Ezt a kietlen-keserű életérzést a női sors valóságos élményei oldják valamelyest. A „kis Bözse” - most már 24 éves érett asszony! - gyereket vár. Újabb prózái fokozatosan életbizalommal telítődnek, egyfajta biológiai optimizmus árad belőlük; jóllehet az új élet várható terheket is ró rá. Mint vemhes kanca, megadóan viseli sorsát, („valami néha fájón a szívem felé rúg”, „enni kell, hogy testem közepén enyhüljön a fájás”); s szinte „irígyen” tekint szabad, kötetlen férfitársaira: „Ti kiállhattok néha a terekre / Ilyenkor megszínesednek előttek a fekete városok / És hangotok messze elvitorlázik / De ki fogja levenni a mi hátunkról a terheket” (29. próza). Az „igavonó lét”, a „fekete kémények börtönébe” zártság szomorúságát a természeti létezés szépségével, az Abszolútum felé nyitódó tágasság-érzéssel ellensúlyozza: a liget, a jószagú mezők, a szétkertesedő nevetések, s az énektől felgyülő tavaszi esték kínálnak enyhületet és pihenést, a lehajló fák szárítják fel hulló könnyeiket. (30-31. próza).

1923/24 telén a Barta-család élete új izgalmakkal telítődik. Alighogy megszületik kislányuk, Zsuzsa, ők máris tervezgetni kezdenek: életüket egy olyan országban kellene folytatniok, ahol nem nélkülözés, üldözöttség, elveik miatti megalázás vár rájuk, s ahol szabad jövőt biztosíthatnak gyermeküknek. Hazájukban nincs számukra hely - szemüket tehát arra az országra függesztik, ahol - úgy hiszik! - megvalósult a szabadság s testvériség álma, s az élet „jó szagú és teli mint a frissen tépett kalász” (37. próza).

Barta Sándor újabb meséi és monumentális költemény-épülete (*Idő kristálya: Moszkva*) egy olyan világ vágyképét mutatják fel, amelyben mindaz megvalósult - vagy megvalósulóban van - amiről az emberiség többévezredes történelme során álmódott. Lenin, az „új megváltó”, a szabadság - egyenlőség - testvériség országába vezeti népét a nyomorúság poklaiból. Az ÉK külön gyászszámot ad ki Lenin halálhírének megérkezése után (1924. februári szám); benne Illyés Gyula, Barta Sándor, Ujvári Erzsí fájdalmas búcsúverseivel. Az ittmaradtak nevében ígérlik: Lenin szellemi hagyatéka mindnyájuk közkinccse lesz, s ők „hüen sáfarkodnak” majd vele, mint ama egykori bibliai megváltóéval a tanítványok.

Barta Sándor írói vénája mintha új erővel buzogna fel a benne lejátszódó vilásképi változás nyomán. Maró, kegyetlen satírával rajzolja meg a kapitalizmus üzleties világát, amelyben minden emberi érték áruvá változott; s a versenyben „alulmaradtok” a nyomor legalsó bugyraiban tengetik lefokozott, sivár életüket. Akárcsak G. Gross vagy Daumiere festői világa, vagy Gorkij *Éjjeli menedékhelye* elesettjeinek reménytelen sorsa elevenedne meg tollán - nem szánalmat, sokkal inkább felháborodást keltve, felmutatva: a perifériák lakói maguk is bűnösök abban, hogy sorsuk olyan, amilyen. Külső megváltás nincs; az emberméltóság rangját kiküzdve, az embernek kell saját magát „megváltania” (*Külvárosi panoptikum*, 1923; *Cirkusz kapitalizmus*, 1926.).

Miközben az írói eszköztár kiteljesedik és brechti keménységgel az elidegenítő ábrázolásmód csúcára ér - az írói szemléletben mind több utópikus elem jelenik meg, s az illuzórikus vágyképekben élő szocialista társadalom a „tökéletes jó” szimbóluma lesz. A korábbi mesei szerkezet Jó-Rossz dichotómiája mechanikusan áttevődik a „kapitalizmus-szocializmus” ellentétpárjára; s mivel a kapitalizmus a már ismert elutasítandó „rossz”, a szocializmus pedig a tapasztalatilag még nem ismert, de vágyott „jó” - az írói világ mindinkább a kiszínezett vágykép irányában mélyül el. A *Csodálatos történet* (1926) főhősének, egy „polgári riporternak”, William Cookendynek (a névválasztás a magyar „kukucska” szóra asszociál) viszontagságos és meglehetősen hátborzongató kalandjai a Trösztök Birodalmában döbbenetes erővel leplezik le - és jósolják meg, mint Fr. Kafka *Per-e* és *Kastély-a* - a XX. század nagy totalitárius diktatúráinak - kínzókamráinak - működési mechanizmusát. Az Északi Telepek

rajzában viszont a megvalósult Földi Paradicsom sematikus - utópikus képére ismerünk, ahol „az emberanyag újjáépítése” után a „szabadság” országa, a Boldog Aranykor megvalósulása már küszöbön áll. A *Csodálatos történet* pontosan jelzi, mennyire hittek a magyar forradalmi emigránsok az „eszmék erejében”; abban, hogy „felülről”, néhány, kiváló és rátermett ember önfeláldozó munkája nyomán az egész társadalmi struktúra, sőt még az ember is „átalakítható”. S végül saját hitük csapdájába esve, sokan közülük önnön eszményeik áldozataivá váltak a későbbiekben.

A bécsi magyar emigráció 1925-26 folyamán feloszlik - ki Moszkvába, ki Berlinbe, ki Párizsba, ki Budapestre megy. Közben Kassák Simon Jolánnal hazatér, húgai - családjukkal együtt - útrakelnek az Ígéret Földje felé. Barta Sándor, Uitz Béla ekkor már a KMP tagja - természetesen tűnik hát, hogy álmaik valóra váltását Moszkvától remélik. Barta Sándorék Moszkva külvárosában, Szokolnyikiben kapnak egy szegényes, egyszerű, az ottani körülményekhez képest mégis igen jó szoba-konyhás lakást; a többi (hozzájuk hasonló sorsú) emigráns társaságában élnek a maguk nélküli, de reményekkel teli életét. Az otthon gondjai *Ujvári Erzsé* vállára neheznek, így ő lassanként fel is hagy az írással. Néha-néha még megjelenik egy-egy félbeszakadt kísérlete (mint pl. a *Vörös Fekete tenger partján*, 1919-ről); de az idők múlásával ezek is elmaradnak. Második gyermekük, György, 1930-ban születik; s ezután az egykor büszkén lázadó fiatal lány megadóan, sőt derűs szívvel viseli a proletárasszonyok nehéz, küzdelmes életét. Kassák levélben biztatja húgát: „Olvass és írd! írd! írd! Amit írtál, azt csak küldd el!” De az ő erejéből már csak annyira futja, hogy esténként gyermekeinek olvassa föl „szomorú elbeszéléseit nehezen dolgozó, szegény, jószívű kicsi gyerekekről” - amint erre lánya, Zsuzsa emlékezik. Illyés Gyula 1934-es látogatásakor úgy látta őt, mint „egy Gorkij-regényből kijött fekete kontyú, csontos proletárasszonyt”, aki az egy tál paprikáskrumplis ebédet is fejedelmi lakomává varázsolta „szívós derűjével”.

*

Barta Sándor viszont egyre aktívabban kapcsolódik be a moszkvai magyar emigráns írócsoport életébe; tevékenyen részt vesz az 1926-ban alakuló MAPP, valamint a Magyar nyelvű Forradalmi Írók és Művészek Szövetségének munkájában.

Kéziratban maradt naplójegyzetei (*Miniatűrök a Vörös Moszkvából*, 1926-28.) mutatják, milyen boldog és felszabadult, hogy végre a „proletárhazában” otthonra talált! Írásain is mindjobban érzik, hogy tudatosan ölti fel a proletárirók „egyenruháját”. Avantgárd múltját megtagadva, lírai színei megfakulnak; a politikai elvárásoknak megfelelő „Hurrá!-optimizmus” elnyomja az esetlegesen feltámadó, netán belül marcangoló kételyeket és kérdőjeleket (*Ének a moszkvai porról, Vörös évtized, Márciusi zászlóra, Sztálin, jó apánk*, stb...) Prózai munkáin is nyomot hagy a sematikus világlátás, de remek szatirikus vénája ezt némileg ellensúlyozza. Allegorikus meséinek, realista életképeinek elevensége, az ábrázolásmód finom áttételessége ezeket az írásokat Nagy Lajos fanyar iróniájú társadalomrajza, Gelléri Andor Endre „tündéri realizmusa” méltó párjává emeli (*Pánik a városban, Az utolsó álmodozó, Misa, A nyugdíj*)

Az 1929-30-ban mindinkább megmerevedő sztálini politika (az ún. „kemény diktatúra” kialakulásának első fázisa) azonban Bartának is - mint annyi orosz és nem-orosz írónak - „torkára forrasztja” a szatirikus látásmódból fakadó derűs nevetést. Ez az időszak az avantgárd adminisztratív felszámolásának, a „szocialista realista” irányregények „termelésének” kora.

A felülről sugallt „élesedő osztályharc” elméletének megfelelően Barta prózája mindinkább didaktikus elemekkel telítődik. A korabeli sajtó épp ezeket a műveket dicséri; az Ogonyok Biblioteka sorozatban kiadják őket, nemcsak magyar, hanem orosz, ukrán, német, stb. nyelven is (*A mag, Diplomás emberek, Marusza, Kilyukasztott szavazólap, Amikor kétszer kettő öt, - Közelharc* c. drámája stb.).

Az általánosan elhatalmasodó félelem légkörében aztán ezek az írások is elmaradnak. Barta, mint a többi író, aki szeretne életben maradni még, a Sarló és Kalapács számára sablonos verseket ír és sematikus riportsorozatot készít az épülő-szépülő Szovjetunióról, az „osztály-ellenségről” és az iparosodás nagyszerű eredményeiről. Művészi eszközzrendszere is megszürkül - már nem az „örökkévalóságnak”, csak a mának dolgozik (*Utazik a brigád, Öntés - Aragonnal Magnytogorszkba tett közös útjának megörökítése: Útban az Ural felé, Látogatás a világ legnagyobb golyócsapágy-gyárában*, stb.).

Mikor Illyés 1934-ben a Szovjet Írókongresszusra érkezik, ifjúkori barátját „nagyon elfoglalt” emberként látja viszont. Barta mind több szervezési feladatot vállal magára, angol és német nyelvtudását kamatoztatva különböző folyóiratok megbízásait teljesíti, és mind kevesebbet ír. Azért titkon, önmagának, íróasztalának dolgozik (*Hazám földjén* címen nagyszabású eposzt tervez, s önéletrajzi trilógiába fog - aminek végül csak első része készült el, az is kéziratban maradt; majd itthon, 1957-ben jelent meg *Aranyásók* címen.)

Sinkó Ervin 1935-ben az ifjú Bartához képest egy teljesen kicserélődött férfit talál, aki ekkor már Moszkva szívében, szép háromszobás lakásban lakik családjával - de mintha elvesztette volna benső önmagát. A „pártirodalom” maga alá temette hajdani nagyra törő álmait. Felesége beteg, egyre soványabb, keserűbb, mint akit gyógyíthatatlan belső sebek gyötörnek.

S mégis... Barta Sándor utolsó írásai azt mutatják: megmaradt annak, aki volt. Allegorikus meséi új tartalommal telítődnek - két kései satirikus remekműve (*A megmentett falu, 1937; Gerdő-ország, 1938*) bizonyítja: írói képességét, látásmódjának tiszta élességét nem veszítette el. A Gerdő-ország mintha a korabeli szovjet viszonyokat mintázná... Lehet, hogy ezt érezte meg a hivatalos kritika: az 1938-ban induló *Új Hang* - melynek épp Barta Sándor volt (lett volna...) a szerkesztője - 1. számát a Gerdő-országgal együtt bezúzták; Barta Sándort hamis feljelentés alapján letartóztatták. Búcsúszava kislányához, Zsuzsához ez volt: „ártatlan vagyok...”. Hiába keresték, kerestették később is, börtönről börtönre járva: örökre nyoma veszett.

Felesége nem sokkal élte túl: mindjobban elhatalmasodó betegsége (multiplex sclerosis) és a bánat végzett vele. Két árvát hagytak maguk után...

Avantgárd színjátszás a század első évtizedeiben

*Kocsis Rózsa: Igen és Nem
Magvető K. Bp. 1973.*

Kocsis Rózsa Igen és Nem c. kötete olyannyira merész és úttörő jellegű vállalkozás volt annak idején, hogy egy életre szóló „útmutatót” adott nekünk, az avantgárddal épp akkortájt elmélyültebben foglalkozni kezdő egykori fiataloknak. Végérvényesen meghatározta viszonyunk a merev és elutasító hatalmi-politikai apparátussal, no meg a konzervatív izlésvilág képviselőivel szemben. Az azóta eltelt húsz év során sok mindent „átértékeltünk” ifjúkori lázadásunkból, de az alapok nem változtak: megtanultuk kritikusan szemlélni a mindenkori társadalmi viszonyokat. „Elidegenültünk” az „elidegenedett” világtól; mert felismertük: a szellemi ember feladata a mindenkori hamis illúziók, hazug maya-fátylak lefosztatása, nem pedig a kor-ideológia kiszolgálása. *Az avantgárd magatartás lényege:* egy valóságos szellemi-emberi Értékeket védő pozícióból támadni a kiürlt, mechanikussá vált, álságos és az Élet tiszta csíráit megfojtó, az embert gépalkatrésszé lefokozó, uniformizáló életkereteket.

Most, hogy egy kor-illúzióval (az emberséges, igazságos, demokratikus társadalom megteremthetőségének álmával) ismét szegényebbek lettünk, nem árt újra visszatérni az alapokhoz. Kocsis Rózsa vaskos (majd 700 oldalnyi) monográfiája - visszatekintve az Időben - valóban az egyik legfontosabb alapmű az avantgárd kérdéskörét illetően. Azokat a biztos pontokat mutatja fel, amelyekről elindulva újjá lehetett volna (lehetne) rendezni egész életünk mind társadalmi, mind egyéni értelemben. Ha lennének szilárd értékfogódzóink arra vonatkozóan, hogy mire mondjunk *Nem*-et és mire *Igen*-t!...

Kocsis Rózsa könyvének első két fejezetében (*Színházkultúránk főbb vonásai, 1900-1940; Az avantgárd előzményei*) rendkívül alapos, adatokban bővelkedő, világirodalmi kapcsolatrendszerünket is feltáró háttér-rajzot ad a század első évtizedeinek forrongó, a lélektani problémákat előtérbe állító színpadi kísérleteiről, a naturalista, illetve a polgári szalon-dráma legkiemelkedőbb képviselőiről (Bródy, Móricz, Lengyel Menyhért, Barta Lajos, Bíró Lajos, Szomory Dezső, illetve Herczeg Ferenc, Molnár Ferenc dramaturgiájáról). Az avantgárd közvetlen előzményeit a szimbolista drámakísérletekben látja (Babits: *Laodameia*, Balázs Béla: *A Kékszakállú herceg vára*, Füst Milán: *Aggok a lakodalmon, Boldogtalanok*), valamint Karinthy intellektuális groteszkjeiben. Párhuzamot von az európai művészeti törekvésekkel (Swinburne, Maeterlinck, Strindberg, Hofmannstahl, Wedekind, sőt Jarry, Apollinaire, O'Neill, stb.), akik nélkül bizonyára nem születhetett volna meg az a pompázatosan gazdag drámai kivirágzás, amely a századforduló hazai színjátszását jellemezte, s amely termékeny talajnak bizonyult az avantgárd színpadok kialakulása számára. Bemutatja azt a filozófiai - pszichológiai - tudományos „kísérleti” háttérrel, amelyben a XX. század művészete fogant (Bergson, Freud, sőt Husserl fenomenológiája, Einstein relativitás-elmélete). Utal Bergson jóslatára, amely szerint a XX. század művészete lélektani beállítódású lesz, s a tudat és a tudattalan viszonyának boncolásába merül alá. Bizonyítja, hogy a szubjektum szerepének túlhangsúlyozása szükségszerűen alakult ki e század művészetében: a merev polgári élet-struktúrák elleni lázadásból fakadt. A tradicionális értékrendből kiszakadt emberi világot csakis az ellene lázadó művészet vezetheti vissza az ősi, „tiszta forrás”-hoz: az Élet alapjaihoz.

Az előzmények számbavétele után a III. fejezetben vizsgálja a szerző az avantgárd színjátszás kibontakozását és virágkorát (*A Kassák-kör színpadi programja és játéka*). Előtérbe állítja e kör kulturális nevelői programját: „Igen”-t mondani az ember belső átalakulásának, morális forradalmának ösztönzésére, a „kollektív individuum” eszményének (a „kultúrájában forradal-

masított”, magas etikai igényességgel élő „teljes ember” ideálképének) kimunkálására. Hiszen - Kassák felfogásában - a közösség életműködését csakis a bensőleg kiteljesedett emberek emelhetik magasabb szintre - ők a közösségi élet reprezentánsai. Épp ezért Kassák és köre nem a közvetlen „AGITÁCIÓT” tekintette a művészet feladatának (mint a velük szembe forduló ún. „forradalmi szocialisták”), hiszen tisztában volt vele: csakis az élet „totális” szemlélete, az emberi teljesség kibontakoztatására alapozott világkép művészi szétsugárzása adhat segítséget az embernek (a befogadónak) önnön társadalmi lényegének felismeréséhez, vállalásához, szociális energiáinak mozgósításához. Tudta: az embernek egyedileg (is) fel kell nőnie a társadalom anyagi-szellemi lehetőségeinek birtokbavételéhez. Hiszen a modern technikai fejlődés csupán a kereteket teremti meg az emberi humanizáció számára, de a valóság szellemi elsajátítása, az elidegenedés legyőzése csakis az egyéni életvezetésben, a személyiség belső erőtartálékainak mozgósításában mehet végbe. A kultúra: életszervező erő; nélküle az emberi világ kiüresedett roncs-halmaz, pusztán anyagi meghatározottságaira redukált, mindenféle társadalmi formációt kiszolgáló, a legembertelenebb parancs-uralmi rendszernek is önmagát alávető báb-konstelláció. Ezért a Kassák-kör egyik legfontosabb feladatának a művészi öntevékenység kibontakoztatását, az ember kreatív erőinek fejlesztését tartotta: tudatos, autonóm életszemléletű és „önérzetes” emberekké akarta formálni mindazokat, akik hatóságába kerültek.

Kassák elképzelésében a „nevelődési folyamat” többértű, az emberben magában meglévő hajlamokra épülő kreatív tevékenység, amelynek során nembeli erői kibontakoznak. Így tehát az ember maga is aktív részese, segítője (együtt-működő inspirálója) önnön átalakulásának. Az „aktivizmus” a kassáki fogalomrendszerben voltaképpen ezt jelenti: aktív cselekvésben átformálni önmagunkat, s majd az így bensőleg kibontakozott individuum aktívan visszahat a társadalmi valóság formálására (is). Mácza „totális” színpada s Barta Sándor aktivista szímfőnöi e nevelési eszmény megvalósulását célozták. A kultúra - mint a spontán életből sarjadó belső felépítményrendszer - ezért válhat e felfogásban a társadalmi folyamatok élesztőjévé-serkentőjévé, mert általa ismeri fel az ember a valóság komplexitását, s képes kialakítani saját, az ellentmondások intellektuális-érzelmi feldolgozására (és nem elfojtására, elfogadására) épülő dinamikus egyensúlyát. Így tesz szert az ember ön- és valóság-ismeretre, így alakul ki benne a sorsa irányítására, élete minőségi „megszervezésére” való képesség, s az ezzel járó felelősségtudat - nemcsak önmagával, hanem másokkal szemben is. Márpedig ez minden hatékony társadalmi cselekvés, a társadalmi élet magasabb morális szintre való emelésének előfeltétele. E nevelési stratégia elméleti alapját veti meg Kassák *Szintetikus irodalom* című program-adó írása (MA 1916. dec. száma).

Kocsis Rózsa eleven árnyaltsággal fejt fel azokat a szálakat, amelyek a MA-kör színpadi törekvéseit a Piscator-i német (expresszionista), illetve a Tairov-i, Meyerhold-i orosz (futurista, konstruktivista) stúdiómunkához kapcsolták. Előadásmódjuk szándékosan provokatív volt: a színpadon a túldimenzionált ÉN-figura ágált - szónokolt - vitakozott (önmagával és a világgal); a színpadi történés a belső Én montázszerűen felvillantott lírai vízióiból tevődött össze. Leggyakrabban úgy idézték meg a szenvedő Embert, mint töviskoszorús Krisztust, mint az emberiséget megváltó Messiást, aki elkerülhetetlen Kálvária-úton járja végig a küzdelemmel teli, harcoss életet. Ebből a felfogásból fakadt az ún. „stáció-technika”; magát a színpadképet is ennek megfelelően alakították ki, s erre épült a „jelenetelés” módszere. A szenvedő, bűnös emberiséget csakis a Szeretet válthatja meg nyomorúságaitól - ebben az ábrándban őszintén hitt a háború szörnyűségeitől gyötört, messianisztikus beállítódású művész-nemzedék. Kassák ugyan a '20-as években (a bécsi emigrációban) már leszámol ezzel a korillúzióval; de a köréből kivált és vele szembe forduló forradalmi szocialisták e „hitteljes” koncepció megvalósítható-

ságának reményében választották „menedékül” a Szovjetuniót; s ott aztán saját reményeik csapdájába esve, a Gulág szörnyűségei közepette kellett rádöbenniük illúzióik hamis voltára. De ez már a történelem, és nem a művészet fejezeteihez tartozik. A század nagy művészeti kérdéseiről ma már - ennyi történelmi tapasztalat birtokában - természetesen másként vélekedünk, mint az a nemzedék, amely hittel és reménnyel telten a „forradalmi művészet”; illetve a „művészet forradalma” társadalmi hatékonyságában bizakodott.

Nem kevésbé érdekes és tanulságos a hazai „ifjú avantgárd” törekvéseit vizsgáló fejezet sem (*Avantgárd színpadkísérletek a '20-as években*). Ők a fiatal (azaz az 1919 előtti) Kassák lázadó attitűdjét próbálták követni, a hazai - konzervatív és polgáriasuló - szellemi életben. A munkásmozgalom keretein belül virágzó szavalókórus- és „kollektív tömegszínpad”-mozgalom, a Palasovszky-féle kultúrstúdió és a hozzá hasonló, bár kisebb jelentőségű, rövideletű avantgárd társulások egyfajta „kulturális missziót” teljesítettek, amely a proletariátus szellemi-emberi emancipálódását volt (lett volna) hivatott előkészíteni. Ma már - sajnos - tudjuk, mennyire csekély hatásokkal. Egy csepp a tengerben...

Ezekre a hazai színjátszó törekvésekre is erősen hatottak az európai példák: az olasz Pram-polini pantomim-színháza, amelyben a mozdulat - a színek - a zene - a vonalak harmonikus szintézise egy dinamikus összhatásban mozgósító erejűvé vált („szintetikus színház” ez is!). Vagy a német expresszionista pszichodramák, a tudatalatti folyamatok vizuális megjelenítése, a mozgásdrámák és a kórus-dráma-kísérletek, amelyek mind a legősibb - kollektív - mítoszok teremtő hagyományait elevenítették fel. A Magyar Írás köre (Raith Tivadar, Melléky Kornél, Hevesy Iván, stb.). a „hittelmes művészet” hívei és propagálói voltak. Kassák ugyan pseudo-avantgárdnak minősítette őket (MA, 1925); ennek ellenére ők is, a Zöld Szamar kabaré is, valamint az Új Föld-estek (Tamás Aladár, Illyés Gyula, Reményik Zsigmond, stb. szereplésével) jelentős nyomokat hagytak a hazai modern színházkultúrában.

A '20/30-as évek fordulóján kibontakozó nagyszabású szegedi szabadtéri játékokat, Hont Ferenc színpadtechnikai kísérleteit, a Szegedi Fialatok - s köztük Berczeli A. Károly - drámajátékait is az ő színpadi inspirációik ihlették és alakították.

A forradalmi avantgárd egy jövőbeli új, emberre szabott, igazságos, demokratikus társadalmi formációra mondott *Igen!*-t. Miután a történelem bizonyította, hogy az „új világ” vágyképe megvalósíthatatlan ábránd, a művészet számára egyetlen lehetőség maradt: a fennálló viszonyokra *Nem!*-et mondani. Így fonódott össze fokozatosan *Avantgardizmus és népiség a '30-as években*; amint azt Kocsis Rózsa monográfiájának zárófejezete differenciáltan bemutatja. „A '20-as évek avantgárdjának lehiggadt, életképes vívmányai a népi kultúra elemeivel beoltva” továbbéltek, sőt, a Független Színpad mozgalmában új virágzásnak indultak (Szegedi Művészeti Kollégium, 1930). Radnóti Miklós, Berczeli A. Károly kórusverseket írt, Hont Ferenc az előadásokat szervezte, Buday György grafikái, képmetszetei, díszlet-tervei a kivitelezés színvonalát emelték. Ortutay Gyula 1935-ös *Magyar népi szabadtéri játékok c.* tanulmányában feltárta e műfaj hagyományait, s rámutatott arra, hogy az avantgárd játékok korszerű formában kifejezik a magyar nép „számkivetett szociális sorsát” s egyben megőrzik „örök értékeit”. Reményik Zsigmond társadalmi drámái, Tamási Áron színpadi játékaik pedig „avantgardizmus és népiség” szintézisét teremtették meg.

Kocsis Rózsa úgy látja: az avantgárd színpadok előkészítették a talajt a modern magyar dráma megszületéséhez. Az általuk kidolgozott gesztusrendszer, jelenetelési technika, drámai nyelv nagyban hozzájárult újabb kori virágzó drámakultúránk kialakulásához. Kötetét gazdag korabeli dokumentum-anyaggal egészíti ki (Mácza, Moholy-Nagy, Palasovszky, Hont Ferenc, stb. színháztörténeti írásai, manifesztumok, stb.), amelyek közlése 20 évvel ezelőtt még merész újdonságként hatott, s amelyek jó része eredetiben mindmáig alig hozzáférhető. A könyv

értékét különösen megemeli az, hogy a szerző az akkor még élő Kassákkal, Déryvel, Máczával, Hevesy Ivánnal, Hont Ferencsel, stb. folytatott személyes beszélgetésekre alapozta munkáját, így megkerülte a mindenkori irodalompolitikai torzításokat, hazugságmentes képet adott századunk e kimagasló művészeinek originális törekvéseiről. Ezért állta ki munkája az Idő próbáját: ma is megkerülhetetlen az minden további kutatás számára.

Ma már, a század-, illetve az ezredvégről visszatekintve, úgy tűnik: maga az egész avantgárd mozgalom a késő-romantika (vagy éppen: új-romantika?!) körébe tartozott. Minden Eszményét, Illúzióját szétfoslatta azóta a konok, racionális valóság, amely ellenállt mindenfajta „tudatformáló” kísérletnek. Az élet kegyetlen iróniával mutatta meg: a társadalmi-gazdasági „szükségyszerűség” erősebb, nagyobb Úr a világ fölött, mint azt a messianisztikus utópiák hitték. Egy illúzióval tehát végérvényesen szegényebb lett az emberiség: többé nem álmodhat semmiféle „földi paradicsom”-ról. A társadalmi egyenlőtlenségek nem szüntethetők meg (még csak nem is csökkenthetők, semmiféle altruista eszközökkel); a „kisember” minden korban a történelem kereke alá kerül.

Akkor hát mi táplálja még ma is az avantgárd lázadás kontinuitását? Miért bízunk (még mindig, vagy már újra) az ember „morális forradalmának” valamikori - majdani győzelmében? Holott tudjuk, hogy „tömegméretekben” ez a forradalom soha nem fog lezajlani?!

A történelem azonban - szerencsére - arra is megtanított bennünket, hogy egyénileg mindig van remény... Ki-ki elindulhat az „önteremtés” útján, megkísérelheti belső autonómiája kiküzdését - megőrzését, akár a történelem ellenében is. Vagy csakis annak ellenében. S bármennyire kevesen képesek is erre, azért e küzdelem nem hiábavaló! Az avantgárd - mint művészi attitűd - ma is őrzi az „égi lángot”: hűnek lehet (kell) maradni az Értékvilághoz, akkor is, ha minden ez ellen hat a konkrét valóság földi dimenzióiban.

Ez Kocsis Rózsa nagyszabású, még sokáig el nem évülő monográfiájának „üzenete” számunkra, a kortárs túlélők számára.

Múlt és jövő kísérteties találkozása

Nagy Lajos: *Tízezer kilométer Oroszország földjén*
Interart, Bp. 1989.

Az 1934-es utazás a mi közelmúltunk - az 50/70-es évek világát is leleplezi. Nagy Lajos szikár tárgyilagossággal, a tőle megszokott ironikus távolságtartással kalauzol végig bennünket a 30-as évekbeli Szovjetországon; miközben az az érzés kísért bennünket: mindezt mi is megéltük, saját jelenünként, az „akkor”-hoz viszonyítva jövőnként.

Most már érthető, miért maradt ilyen sokáig „zár alatt” ez a könyv: nem mertünk szembesülni e hajdani utazásnak kísértetiesen a mi korunkra vetíthető tanulságaival. S mintha az író maga is megijedt volna attól, amit leírt: nem akarta rossz fénybe vonni a kommunista jövőt - *akkor még* sok millió ember reménységét. Ezért inkább lemondott kézírata közléséről, sőt nagy részét meg is semmisítette. Ami megmaradt belőle - ma már tudjuk: hiteles dokumentum egy olyan uniformizált világról, amelyből tudatosan ki akartak ölni minden szellemit, s a pusztta létfenntartás vegetációs szintjére szorították az életet.

A június végén érkező vendéget másfél hónapon át „utaztatják”, hiszen az írókongresszus, amelyre Illyés Gyulával együtt meghívták, szervezési okokból augusztusra halasztódott. Természetesen, a két magyar vendég külön-külön utakon jár, egymással nem is igen találkoznak. (Ez is „elővigyázatosság”? - nehogy megbeszélhessék tapasztalataikat?) Minden lépésüket számon tartják, s még azt is rejtett szálakon irányítják, kivel beszélhetnek s kivel nem. A jól kiépített bürokratikus háló itt minden életmozzanatra kiterjed, s kilépni belőle egy villanásnyi időre sem lehet. A hivatalból kirendelt kísérő - a magyar L. J., akit Nagy Lajos egyszer sem nevez teljes nevén - minden szükségéről gondoskodik, s igyekszik simává tenni az utat védenca előtt. De a látszatrendezetség alól minduntalan ki-kibukkannak az elfedni akart visszasságok.

Írónk, aki oly rendkívülien érzékeny az emberméltóságot sértő legapróbb megnyilvánulásokra is, kénytelen tudomásul venni: az „egyenlőség” országában a cselédek, a hordárok, a munka és pénz nélkül kóborlók, a koldusok, a zsebtolvajok és az alkoholisták a mindennapos élet „tartozékai”, a társadalom lenézett hulladékai. A városokban jobbfejta élelmet, kávé, cigarettát stb. csak luxusáron s valutáért lehet kapni; igaz viszont, hogy az alapfokú élelmiszerellátás - viszonylag olcsón - minden dolgozó számára biztosított. A falvakban iszonyatos a nyomor, nem ritka az éhezés.

Az üzletekben, az utcákon, a köztereken, hivatalokban, de még a magánlakásokban is mindenütt Sztálin-képek, Lenin-Sztálin-szobrocskák, a közkönyvtárak könyvespolcain Marx-Lenin-Sztálin Összes Művei. Az igényes és kifinomult ízlésű Nagy Lajos döbbenetesen konstatálja: a szovjet emberek kritikátlanul fálják az ún. „proletárponyvát”; a primitív „termelési regények” különböző - egy kaptafára készült - variánsait. A gyárakban százszámra virítanak a faliújságok; s ezeken középszerű „proletár írók” ontják a szokványos „proletármaszlagot”. Ifjúmunkásokból lett színészek játsszák az együgyű „termelési színdarabokat”, amelyek harsányan hirdetik a kollektizmus kötelező győzelmét az egyén fölött. A „szocialista erkölcsöt” a legalacsonyabb esztétikai nívón szuggeráló filmek, színdarabok a nézők ezreit - láthatóan - kielégítik. A „forradalmi festészet” képtárában csupa giccs látható, holott a Tretyjakov Galéria s a nyugati Modern Művészet Képtára valóban remekművekkel van tele.

Írónk hiába vágyik egy pihentető hosszabb tengerparti üdülésre: neki utazgatnia *kell*, mintakolhozokat, szovhozokat, gyárat megtekinteni. Hiszen azért hívták meg, hogy majd hazatérve a szovjet gazdaság dicsőségét, jól szervezettségét hirdesse! Ő azonban makacsul a kulisszák mögöttes tartományát kutatja, s nem a diadalmas fejlődést látja, hanem „az embernek az ember ellen való szörnyű küzdelmét”. Ha itt valaki háromszor elkésik a munkahelyéről, vagy netán feljebbvalójával szembeszállni mer - kiadják munkakönyvét, és soha többé nem tud elhelyezkedni, sehol. Aztán mint „munkakerülőt” internálják. Az előírásokat semmilyen téren „nem tanácsos” megkérdőjelezni, ha valaki élni akar. Itt minden apró hibáért „bűnbakot” keresnek; s aki gyanús, azt „likvidálják”. Akit kisebb lopáson, csaláson kapnak, azt a „példa kedvéért” börtönbe zárják, esetleg kivégzik. De a „nagy gazemberségek” elkövetői nyugodtan ülhetnek akár a legmagasabb állami posztokon; nekik mindent szabad. A gyárakból, a földekről „eltakarították” a régi tulajdonosokat, s most az újdonsült „gazdák” zavartalanul folytatják a rablógazdálkodást mindenütt.

Nagy Lajost megdöbbeníti a „bizantinizmus” ilyen mérvű virágzása, a „fejszemódszer”; az emberi kiszolgáltatottság, az egymástól függő embereket irányító „fortélyos félelem” totális uralma, s a belőle szükségszerűen következő szolgálékúság, „aláhízélgés”. S mindehhez a kitűnően és ravaszul összeválogatott szociológiai érvek, amelyek elfedik a szadizmus lényegét. Mint megtudja: az 1931/32-es esztendőben a kollektivizálásnak ellenálló falvakat tűzérési tűz alá vették; porrá lötték a házakat, embereket, s aki élve maradt, azt szélnek eresztették vagy Szibériába hurcolták (mindkettő a halállal volt egyenlő). Hol van hát az oly sokszor emlegetett „szocialista humanizmus”? Lehet bármiféle magasztos eszmét ily különös kegyetlenséggel megvalósítani?

Pihenni vágyó írónk Leningrádban kissé fellélegzik végre: a Nyevszkij Proszpekt még mintha megőrzött volna valamit a cári világ előkelő pompájából, európaias eleganciájából... A házak persze itt is kopottak, elhanyagoltak, az utcákon sétáló emberek kedvetlenek; mégis, az együttes kép csinosabb összhatást kelt, mint az „elproletárosodott” Moszkva. Az Ermitázs, a Cári Palota, Peterhof s a többi műemléképület még mindig csodálatos fényben ragyog; s valóban: kirándulók ezrei-százai gyönyörködnek benne. Tehát itt „minden a nép”; „*szemre igazi demokrácia*”. Az azonban kideríthetetlen: „ebből az anyagi valóságból mi a lelki valóság?” Mi az, amit az emberek valóságosan is a magukénak érezhetnek?

Aztán újabb utazások: Rosztov, Harkov, Dnyeprogesz, Szevasztopol, Odessza. Végre két teljes nap a tengerparton! Az utolsó állomás Csuvaszia, a „rokonok” földje; de Nagy Lajos nem érzi meg azt az együtt áramló összetartozást távoli testvéreinkkel, amiről Illyés oly meleg lelkesedéssel szólt. Talán mert addigra felmorzsolódott maradék hite, bizalma is?

Mire az Írókongresszus megszerveződik, a vendégek testben-lélekben kifáradnak. Illyés hazautazik; Nagy Lajos bevárja az ott ráleselkedő újabb csalódásokat. De erről már nem szól naplójában: ami ott történt, azt még ő, a bátor objektivista sem akarja a nagyközönség elé tárni. Naplójának idevágó részeit megsemmisítette barátai, elsősorban József Attila kérésére. Lesújtó tapasztalatait nem akarta „Cassandra”-jóslatként a vágyott Jövőre hagyományozni. Talán sejtette: aminek meg kell történnie, az meg is történik; hiszen sohasem az „írástudók” csinálják a történelmet - ők csak elszenvedik, és az utókor számára rögzítik. Tanulságul és figyelmeztetőül. De úgyis hiába...

És a „hálás” utókor? Köszönetet mond-e nagyjainak a tisztánlátásért? Történelmi tapasztalatai birtokában fejet hajt-e az író előtt, elismeri-e: vannak, akik a mindennapi élet jelenszintjét átvilágítva mégiscsak fel tudják tárni a „történelmi” Igazságot, „itt és most”, a tomboló álságos

hazugságok idején?! Ha megszívleltük volna az ő és a hozzá hasonló könyörtelenül tárgyilagos írástudók figyelmeztető szavát, talán nem itt tartanánk: elkerülhettük volna fél évszázados kálváriánkat. Az „Igazság” előbb-utóbb - de inkább mindig csak utóbb! - napfényre kerül; miért nem tudunk hát szembenézni vele idejében akkor, amikor még módunkban állna szellemében cselekedni? Igaz, hogy a politika a maga könyörtelen logikája szerint alakítja a valóságot; az Élet mélyebb régióiban azonban másfajta erők munkálnak, s az „emberi bensőségre” figyelő író mindig pontosabb, hitelesebb képet ad egy korszakról, mint a legprecízebb történetíró vagy szociográfus. Nagy Lajos írása a példa és a bizonyíték: a legapróbb jelenségekből is következtetni lehet a struktúrára, s a „röntgenszemekkel” látó író szavait mindig ajánlatos megszívlelni; akkor is, ha az kényelemszeretetünknek s magunkról önhittent kialakított képünknek ellentmond. Mert nem biztos, hogy nekünk van igazunk...

A kassáki örökség

Szécsi Margit: Madár-e az denevér?

A kassáki lényeket minden értékelésnél pontosabban ragadja meg *Szécsi Margit Madár-e az denevér?* című verse (Kortárs, 1975. 10.sz.) E monumentális költemény ars poétikának is felfogható: nemcsak Szécsi Margité, egy egész nemzedéké. Ugyanakkor a Kassák-kérdés tisztázásában is perdöntő: tanúságtétel a XX. század „modern Krisztusa”, a gondolkodás apostola mellett. A kortárs-utód emberi-költői mércéjén megmértve Kassák a gondolkodói magatartás terhé soha le nem tevő, megalkuvásra képtelen - ezért a továbblépés útjait mindenkor fátként bevilágító - példaképpé magasodik.

A költemény felépítése, belső szerkezete, szabadversformája is a kassáki örökség szellemében fogant: a monumentális kompozíción belül a részletek zárt autonómiája, ugyanakkor logikus egymásba épülése, a formaelemek harmonikus rendezettsége a konstruktív szigor tudatosságára vall. A „versépítmény” hat tételből áll, közülük ötöt *summázás* - az utolsót pedig a *manifesztum* zárja le, az avantgárd szelleméhez és hagyományaihoz méltón. Az I-II. és III. tételben a költői-emberi kibontakozás (a golgotajárás) stációi körvonalazódnak; a IV-V. tételben a kassáki magatartás általános tanulságai, máig érvényes elemei tárulnak fel. Az utolsó (VI.) tételben a konkrét élethelyzetet s annak minden ellentmondását megélő, a Tisztaság (konkrét és átvitt értelemben vett) vezérlő sugarát követő Emberség magaslatai fénylenek.

A tételaktól a summázások formailag is elkülönülnek: kötött versszerkezetük önmagában véve a Törvény erejével hat. Bennük egy-egy korszak belső fejlődésének eredménye fogalmazódik meg: a stációk tanulságainak összegzése, értékelése. A verszáró Manifesztumban a kassáki örökség plasztikusan is kirajzolódik: a ma költőjének a GONDOLKODOM keresztjére kifizetve, mégis élő emberként kell viselnie a kor terheit. Nem szabad elvéreznie a gondokon. Ez teszi emberré - s így válhat költővé: ha birkózik, - megbirkózik az Élet terheivel, és soha nem adja fel az Igazság érvényre jutásáért vívott küzdelmet. Ha nem adja meg magát.

A költemény alcíme: *Kassák ifjúsága*. De így is mondhatnánk: a soha-meg-nem-vénülő; a nyolcvan évesen is, sőt halála után is fiatal Kassák.

Az *első tételből* megismerjük a kassáki egyéniség sajátos „földhöz kötöttségét”: a mindig valóság-közelségben maradó, a hétköznapi gondját súlyos teherként cipelő felelősségteli emberséget.

*...mi köze Tsillaghoz, mi köze az ég bársonyharangjához
Sinórt a Zenítig vágyaival nem von...*

Némelyek lekezelően megrójják ezért: hogy lenne madár (énekesmadár! azaz költő), mikor mint denevér, „bőrös szárnyaival” csak földközelségben „tsapong a Táplálék iránt!” Hiszen már Leonardo kinyilatkoztatta, az aviatikáról álmodva:

*Mindaddig a talajtól elszakadásunk nem lesz
amíg a tervelt repülő Denevérhez hasonlatos...*

Hát akkor hogy tudna egy „denevér-szárnyú” költő az égi magaslatokba felrepülni? E „Denevér” gondja nem a materiális értelemben vett táplálékszerzés; s nem a szó hétköznapi jelentésében „földközeli” ő. A proletariátus szellemi-emberi emancipációjának útjait akarja

földközelen kitapogatni. Vállalta a Denevér-állapotot, hogy szellemileg új távlatokat nyithasson osztálya előtt.

Nem bánja, hogy a „korhatag írás”, a „légypiszokszeplős” a maga merev sablonja szerint kizárja őt a „madarak” sorából - könyörtelenül mellének szegezve a szabályt: „Madár az, ami száll.” Kassák öntudattal viseli kirekesztettségét; hisz jól tudja: e szabály még visszaüt megalkotóira. Avatag szellemében madárnak minősül „az orcádba-ütő kő”, sőt az ördög is, mely a „forráskutak alá” szállva „levisz az orcátlan halálba”.

Az első *Summázás* a kor zűrzavarából - az „apokaliptikus ól”-ból kilépő és gyalog Jeruzsálem felé induló költőt mutatja. - A keret-sor: („...*S Kassák Lajos Jeru Jeru / zsálem felé gyalogol*”) különös hangsúlyt kap: Kassák a „Pokol”-ból, az elnémított, betapasztott szájuak, a pénzért nyüsztők, a szennyben a virradat reménye nélkül élők világából elindult az Igazságot, a Tisztaságot, az Értelmet: az értelmes és érdemes emberi életet keresve. Leonardo is enyhültebben ítélkezik:

*Kire formázzik a por,
Madárra vagy Denevérré -
eztet döntse el a kor!*

A *második tétel* a kép „próza” változatával - mintegy láncszerűen visszacsatolva a *Summázás*hoz - kibontja a századelő apokalipszisének, a peremváros „sötét és gépolajsínű” nyomorának képét. A „nagyipar feketelistáján” sínylő fiatal vasmunkás konok elszánással, sorsával és körülményeivel lázadón szembeszegülve (amit még nevének dacos és proletár öntudattól duzzadó hangjai is sugallnak) naponta megteszi az utat a „szent városba”. (Itt Jeruzsálem az előbbi absztrakt jelentéssel szemben konkrét értelmet kap: a megváltás városa, ahol az írói hírnév vár a kultúrára éhes, a betűre szomjazó fiatalemberre.) A redakciók előtti hirdetőtáblára függesztett „betűmezőt”, az „ingyen olvasmányt” szívja magába minden este. Elméje itt tágul, nyílik rá a világra, s mert - egyelőre - „nincs más dolga: ITÉL”. Megtapintja a dolgokat, felismeri a „kisajátító világ” belső ellentmondásait, rákérdez ezekre - s új nevet ad mindennek: visszahódítja elidegenedett állapotából a társadalmi valóságot szellemi síkon.

Elkülöníti egymástól a létező és különmemű jelenségeket: „EZ AZ ÉG, EZ A FÖLD”. Merőben új szempontból - osztálya szempontjából - méri meg őket: „MIÉRT NEM A MIÉNK?” S ez a „miért” eleven kés, amellyel az „éjszaka-járó” Kassák „a fekete posztóból a reggelt kihatítja nekünk”. Új összefüggésekre világít rá azzal, hogy nevének nevezi a dolgokat; s lám, a dolgok hallgatnak új nevékre (Kassák jelképeiből ráismernek valódi önmagukra): „...*régi nevét leveti, kihányja, lefejt, leszalagozza, s üvölt minden az új nevet, a szörnyűséges, gyönyörűséges nevet...*”.

A *miérték* nyomán feltárul előttünk a lehetséges jövő képe: „Még üzemel a börtön” s a kaszánya (a rabság, szolgaság jelei), mint a jövőt érlelő kotlós, csak félénken pillogat kendermagos ablakaival, de falaiból rozsdaszín tollazat nő: „*megemelkedik négyzete, s kipotyognak a boldog kiskatonák*”.

A Kassák jelentőségét értelmező, emberi-költői magatartását minősítő második tétel rövidebb *Summázással* zárul; pergő kérdések sora hívja fel figyelmünket a valóság aránytalanságaira, bizonytalan értékrendszerére. A dolgok „színére-fonákjára”. „Miért vétő az önvédő? Miért kedvelt a védtelen?” vagy: „Miért lesz fertő a szűz Ájer? Miért zabál meg a kenyér?” *Talán* Kassáktól arra is kaphatunk feleletet: „miért vagyunk mi apolitikus akol?” Miért nem teszünk

egyértelműen rendet dolgainkban? Hisz Kassákot a látszat-valóság leleplezésének igénye indította Jeruzsálem felé.

A *harmadik tételben* az értelmetlen háborúval (mint mindennel, ami életellenes) szemben álló Kassák lép elénk. Az emberért aggódik, - „a lenyíratlan hajú, lebírhatatlan erejű” Fiatalságért, amelyet a „bankó-susogás” vonzása „esztendei vagyoná”-nak eltékozlására rá tud venni.

*S jaj minekünk ha a pénz megismeri erőnket.
Minket csak a háború tud megemészteni.
Pedig ebben az ifjúságban világmegváltó erő rejtezik:
sárarany haja, éveinek aranya
egy más között megosztva bibliai-szapora.*

A „cafrangos vagyon erőszak-tétele” alatt igába görnyesztett tömeg tehetetlen: nem tud sorsával cselekvően szembeszállni.

A mindössze tizenkét sornyi részben - amely jóval rövidebb, s talán a koncentrált fájdalom miatt tömörebb is a többi tételnél (képi „ugrásai” is áttételezettebbek) - háromszor hajdul fel a költő szava: „jaj minekünk...”, s kétszer hangzik el: „*Minket csak a Háború tud megemészteni.*”

A hozzákapcsolódó *Summázásból* nyilvánvaló: Kassák illúziótlanul tekintett a társadalmi felszín hullámvászon tartó érdekekre, érdekellentétekre. Ezért tudta az áligazságok s álhitek tobzódása idején felismerni az ember igazságát: „a fül nem füledzik, nem orrodzik meg az orr”. A falábúra - még ha hős is - koldusbot vár. Azok közé a kevesek közé tartozott, akik első perctől különbséget tudtak tenni a haza - s a hazát kisajátító kegyosztók között. Ő e kegyek elnyeréséért nem kívánt a „Tsatába” menni: nem óhajtott „matador” lenni, miközben a beethoveni harmónia pokolszimfóniában foszlik szerte.

A *negyedik tétel* felszárnyal a filozófiai általánosításig. Prózai egyszerűséggel, a mindennapok monotóniájával indul: „...és Kassák Lajos naponta begyalogol Jeruzsálembe”. Mintegy lezárul a munkanélküliség, a háború időszaka (II-III. rész); s talán maga az ifjúság is. Elkezdődik Kassák emberi-költői kálváriája. A tétel logikai váza a kiközösítettségtől a sorsvállalásig, e sors általános emberi hátterének (filozófiai „értelmének”) felismeréséig-megértéséig ível; míg majd a *Summázásban* Kassák kis tót-kalapjában modern szentté magasztosul, olyan „méltó alap”-pá, amelyre szilárd ház épülhet.

Itt fogalmazódik meg a kassáki magatartás „tisztaságának” mibenléte; s az is, kiket és miért ingerel ez a „tisztaság”. Az örök „kufárokra”, alkudozókra, - a „kisemberi” mérce alá szorultakra nyugtalanítóan hat az ő kemény egyértelműsége; magabiztos, szilárd egyénisége kihívja a törpelelkűek ellenszenvét: „...*Mért nem hajt ez az ember, mért nem üzletel, / mért ír, mit ír, mért csikorog a foga mint aki álmodik szörnyűt, / mért nem aluszik, mért néz, mért rám néz de mintha látna / levegőt...*” - suttogják folyton körülötte. És mert érzik, hogy erőszakosságukkal sem tudnak fölötte úrrá lenni, féltükben meghozzák a kemény ítéletet: „ki vele az életből”. „Kifordítják”, „falra mázolják, beszélnek róla, ítélnék felőle”; azok, akik szemüket se vethetnék rá.

Őt mindez nem ingatja meg: elszántan gyalogol Jeruzsálem felé. Nem törődik a körülötte - s ellene - burjánzó dogmák tömegével, amelyek szerint neki már rég el kellett volna pusztulnia.

Megívta és megbírta a maga harcát; csakhogy az utódok, bírnak-e az utódok az ő nyomában haladni?

*Lajos maga még jó lábakat örökölt
a mi visszereinkben a trombózis fázisai hatnak,
maga önműködő, mi pedig megműtöttünk...*

Kassák belső lángja elolthatatlan volt, de az utódoknak van-e ereje vajon betölteni a szövétnek hivatását? Amelyről „meg vagyon írva: GYÚJTATLAN GYULLADJÉK OLTATLAN ALUDJÉK”?

Miért vannak fenntartásaink vele szemben? Lényegre mutató kérdés hangzik el a negyedik *Summázás*ban:

*Mondja Lajos: a profánok
s a próféták közege
miért nem vonja kebelére?
Mert TÜKRÖT TART, igaz-e?*

Ő, aki átlát (mindig átlátott) az apró kis alattomoságokon, csalásokon, kicsinyességeken, ismeri a kéz-kezet-mos viszonylatokat s az egyéb emberi „gyengeségeket”: ő nem lehet kedves a gondolat nélkül élők szemében. „Korszerű az óvszer”; *Kassák újtó szelleme* nem illik bele a nyugalomföltők életébe. Így ővele - az örök „gond és gondolat-tő”-vel - szemben kényelmesebb az elutasítás; kényelmesebb az örök-kételkedő kérdés: „*Madár-e az Denevér?*”, - költő-e ő egyáltalán?

Alliterációk, hangutánzó szinonima-sorok örvénye, véletlenszerűen egymás mellé került dolgok-nevek halmaza érzékelteti az *ötödik tételben* azt a gyötrelmes, heroikus küzdelmet, amit Kassák vívott egész életében az igazságtalan és visszás valóságjelenségek ellen; egy tisztább - lényegi, emberi - rend érvényesüléséért. S a kavalkádból elő-előbukkan a kérdés: „*madár-e noha! és madár-e, noha és noha!*” Lassan bealkonyul; már nem bírja ő se tovább a küzdelmet: „*Én meghalok hazám*”.

Aki elsőként indult harcba a megálmodott, emberibb új világért, aki új formák s a bennük születő új élet első hírnöke volt: még most sem kell hazájának. Kassák azonban kivetettségében sem bomlott fel, félreállítottságában is megőrizte autonómiáját; nem lett belőle „reménytelen szerelmes soha”. Szilárdan elhatárolta egymástól a jót és a rosszat: „*A tisztaság vizével naponta szájából keresztel, de a hitványakat lehugyozza, mivel rendszerető.*”

Az *ötödik Summázás* kínzó töprengései a ránk maradt kassáki örökséget mérik. Feleletet még mindig tőle várunk; az ő tiszta ítélőereje talán el tudna igazítani bennünket ellentmondásaink között.

*Mondja Lajos: mi a Közjó?
Mért nem nől velünk az ing?*

Miért lesz „a sok Egy-lét: egy kollektív rabomol”, melyben „csak magának kotol” mindenki? „*Mért oly kelendő a lencse s népszerűtlen a babér?*” „*Mért rohad a tudás fája szedve is szedetlenül?*”

E kérdésekre a választ nekünk kell - akár életünkkel - megadni, nekünk kell önmagunkban megteremteni saját benső „édenünket”, a lelki egyensúlyt. Hiszen csak rajtunk múlik, a Jót avagy a Rosszat választjuk-e? „Édenkertből jussolhatnánk, / részünk mégis a Pokol”.

Pedig van, akire figyelhetünk; van aki már elindult az úton, halad előttünk megingathatatlanul:

S Kassák Lajos Jeru Jeru

zsálem felé gyalogol.

A *befejező tétel* az absztrakció szintjéről visszaereszkedik a konkrét élethelyzetbe: a fiatal Kassák újpesti éveit, körülményeit rajzolódna ki. A „gyökerek”, ahonnan e rendkívüli sors a megtartó erőt magába szívta. Az eszmék, a miértek világában birkózó költőről „egy citerafejű öregasszony” gondoskodik: „bizony, a Lajos anyja nem hadja kipusztulni a Fiút”. Virradatkor a kávéházból éhesen és fáradtan megtérő fiát kiszellőzött szobával, étellel, *tiszta* vízzel, törülközővel várja, akármilyen szegényesen élnek is. A *tiszta víz*, a *tisztaság*: Kassák életének lényegi tartozéka. A tétel második felében ezért a *tisztaság*, a *tisztálkodás* jelképei (mosdóvíz, törülköző, a közeg, környezet - „*mely kibocsát tisztán s visszafogad patyolatózva*”) mint a kassáki személyiségtípus elidegeníthetetlen tartozékai jelennek meg. A másik lényegi vonással együtt, a rákérdező alapállással: „*Ide az Angyalföldre a Lajos hozza a Miértet*”. A kassáki költészet kulcsfogalmai: a „*tisztaság*” és a „*miért*”. A *tisztaság* ugyanis az ő értelmezésében: rend: a dolgok lelke. S ezt a fajta rendet, *tisztaságot* - önmagában és maga körül - csak a gondolkodó, a dolgok lényegének, belső összefüggésrendszerének megértésére törekvő ember élvezheti. Olyan ember, aki fel tudja és fel meri tenni a miérteket is. Kassák ilyen volt.

Ezért zárja Szécsi Margit a tételt az ima-ihletésű fohással: „a mindennapi Miértet add meg nekünk ma.”

*

A költeményépület záróköve a *Manifesztum*: formailag a költő nevének anagrammja, rajta a kassáki életmű summázata és jele: a GONDOLKODOM keresztje. A költő kenyere: a mindennapi MIÉRT; ezt kell nehéz és lehetetlen teherként, a kötelesség keresztjeként hurcolnia a méltó utódnak is. De útját a Kálvárián ez meg is könnyíti: megóvja attól, hogy oktalanul, fölösleges önpazarlással elvérezzék a gondokon. Inkább a *kiutak megtalálásán* töpreng. Tehát ez a megtartó ereje is.

Épp ezért a szokásos belenyugvó, kesergő vagy önpusztító-önfelőrlő magatartás helyett - a kassáki példa alapján - keresztre felszegezve is, a ma költőjének a *miértekkel* kell élnie. Szembenézve sorsával és élethelyzetével, az *ellentmondások* megoldásán, feloldásán kell töprengenie. „Kell Ámen helyett” (a menekülő vagy hamisságokat szentesítő magatartás helyett) a

G
O
N
D
O
G O N D O L K O D O M
K
O
D
O
M

II. FEJEZET

A BÖRTÖN-LABIRINTUS FOGLYAI

**1. rész:
„A sosemhalottak éneke”**

Recsk és az „ötvenes évek”

Faludy György költészetében

Az ún. „50-es évek” mint nyomasztó rémálom üli meg a nemzettudatot. E néhány évig tartó, de hatásában máig roncsoló korszak keserű szimbóluma Recsk. A történelmi kutatások sokmindent feltártak már e „földi pokol”-ról; Böszörményi Géza és Gyarmathy Livia megrázó dokumentumfilmet készítettek róla. Azonban a meztelen tények önmagukban - legyenek bármily megrendítőek - sohasem képesek oly hitelesen, *belülről* megidézni egy korszak atmoszféráját, mint a költészet, amely sajátos világában esztétikummal szublimálja az elképzelhetlent és felfoghatatlant (is), s katartikusan átformálja belső gondolkodásunkat.

Kik voltak e „pokol” lakói? Többségükben olyanok, akik elég bátrak voltak szembeszállni a társadalmi önkénnyel, s emberjogaikhoz, emberméltóságukhoz nyíltan ragaszkodtak a mindent uniformizálni, a személyiséget „felszámolni” kívánó diktatúrában.

Faludy György férfikora delén került be ebbe a szörnyű „húsdaráló gépezetbe, honnét ki nem jött senki még” - mint azt *Vogelfrei* c. versében írja.

Az 1938/39-es zsidótörvények elől külföldre menekült, „bujdosó” költő a „felszabadulás” után bizakodva tért meg hazájába, hiszen hitt abban, hogy baloldali szellemű írástudóira méltó szerep vár a szocialista - emberarcú - világ formálásában. De már 1947/48 fordulóján érzékeli: itt nincs szükség sem tanúságtevő írástudókra, sem a humanista eszményeket a gyakorlati valóságon számon kérő költőkre, csupán a napipolitikát kiszolgáló bértollnokokra. Versei - mint a legtöbb igazán jelentős költőé - nem jelenhettek meg; sőt mint Nyugatról hazaérkezett „izgató elem”, személye is mihamar gyanússá vált: 1950 nyarán az ávó börtönébe került. Túlélte ezt is, majd Recsket is; de 1956 őszén végleg elhagyta hazáját, mert már tudta: itt számára még hosszú időn át nem jut levegő. 1980-ban New Yorkban Püski Sándor kiadásában magyarul megjelent *Összegyűjtött versei*-nek egyik legfontosabb ciklusa - *Emlékkönyv a rőt Bizáncról* - az újabb magyar irodalom egyik legmegrázóbb tanúságtétele arról, hogyan torzultak el s csaptak át önnön ellentétükbe a legnemesebb eszmények, amelyek megvalósításán egy szűk politikai kisebbség a legkeményebb diktatórikus eszközökkel dolgozott.

Faludy tulajdonképpen már 1946 nyarán - alighogy hazatért - érzékelte, hogy a „fényes szellők” rossz irányba fordultak; a hatalomhoz jutottak a megnyílt lehetőségekkel nem élnek, hanem *visszaélnék*: a volt kastélyban „a párttitkár hízlaldát rendezett be, közköltségen bár, ám saját hasznára”; a tegnapi zsellek hiába kaptak földet, most is nyomorognak, s attól rettegnak, „hogy kolhozba kell menniök” (*Kétségbeesés szirmán, Miskolc, 1946*).

A 25 versből álló *Magyarország* c. alciklus fogja össze 1946-50 között született verseit. Mintegy filmszerűen lepergeti előttünk a hazatérést, a nyüzsgő - építkező - tervezető emberek először boldog, majd mind elkeseredettebb forgatagát; emlékképeit a múltból (a gyermekkor, az elpusztult szülői ház, a II. világháborúban kiirtott családja); pillanatképeket az ország különböző tájairól, a magyar falvokról - s mindenütt ellentmondásos viszonyokat talál. Az irodalompolitika pedig egyre fenyegetőbben köti gúzsba a szellemet. Miközben Petőfit ünneplik, „a kapun ázottan lóg a nemzeti szemfedő”, egy lekonyult zászló (*Kiskőrös, 1948. jan. 1.*). A

költő egyelőre mégis megpróbálja szótlanul elviselni, amit a forrongó történelem a nemzetre s őrá magára is ráért:

*„Itthon vagyok, s ha pusztulnom is kell itt:
legyen! fene, ki bánja.
Nálam különbek éltek már e tájon
és mind egész hiába.”*

(Kétszer túl a Tiszán, Beregben)

Nyomasztó visszatérő álma: boldog-önfeledten sétál a Sztálin úton, „rügyező fák, napfény, pár báránnyelű, gyermekkocsik, sétálók, tarkaság”; s hirtelen minden elsűrűl, a házfalak egymásra csúsznak, a szűk sikátorban már mozdulni sem bír - s ekkor hirtelen „két zsírpárnás kéz” berántja a hírhedt 60. sz. épületbe - mire felébred.

Az álom csakhamar valósággá válik. A „korparancs”-nak nem engedelmessé, szellemi szuverenitásához konokul ragaszkodó költő kihívja maga ellen a végzetet: a „hűség és hála éneke” helyett ő a mind nyomasztóbbá váló szellemi terrorról ír (*Negyven felé, Sztalinista himnusz*, stb.), s *Sztálin 70. születésnapjára* szánt ódájában szívből kívánja:

*„...halj meg, ki e föld átka vagy
s alvadt vértömbökből épült Bizáncod
ne éljen túl, ó Konstantin, te Nagy!”*

S bár e verseit még kéziratban sem terjeszti, ekkor már bűnnek számít itt maga a pusztaság gondolat is. 1950 derekán elkezdődik a „golgotajárás”. Az ávó pincéjében, félig agyonverve, a naponta ismétlődő kihallgatások szünetében „fejben” írja, sorról sorra emlékezetébe vési verseit (*A szenvedések abécéje* c. ciklus, *Széljegyzet papír nélkül*, *Kihallgatás*, *Börtönóda egy régi dámához* - Madame Rolandhoz, *Vámbéry Rusztem szelleméhez*, *Havas Bandi*, *Kínrímek*, stb.). Majd egy őszi hajnalon vagonokba rakják a foglyokat:

*„Azok ott már többéves
rabok, halálfehérek,
nyugodtak, csendesek;
mi új rabok vagyunk,
akiknek inge véres;
ne nézd a különbséget:
rab és rab egyremegy”*

(Zárt teherkocsi, 1950 őszén)

Átmenetileg a kistarcsai internálótáborba kerül. Itt kezdi írni - 1950 telén, szintén képzeletben - önéletrajzi poémáját, *A vadkacsá-t*; amit majd Recskén a sötétzárka hűvös magányában folytat: emlékidézés a gyermek- s ifjúkorból, álmairól, az élet szín pompás gazdagságáról, a természet viruló termékenységéről, olvasmányairól - szellemi társairól. Mindez megtartó erőt jelent számára a legszörnyesebb körülmények elviseléséhez. Tudja: ereje épp abban van, hogy a legerősebb szellemi présben is képes megőrizni függetlenségét, s nem „igazodik” a magukat megadókhöz:

*„Énem nem illett semmi sorba,
mert szögletes volt, csillagforma,
nem sima szabvány; sose fért be
rekeszbe, pártba, kartotékba,
de önmagából jött a fénye.”*

Az 1951-53 során Recsken íródott verseket szintén az emlékezet őrizte meg; talán ebből fakad áttételesebb, reflexív jellegük. A *Recski est* a borzalmak közepette is szinte idilli fényt áraszt: a rabok az egész napos iszonyú, testet-lelket kizsigerelő robot után esténként intim kis baráti körökben, egy-egy szalmazsákra félrehúzódva beszélgetnek - vitatkoznak („*magas kémények mellett ül így egy raj kísértet*”). Az „esti agytorná”-tól visszanyerik szellemi, sőt fizikai frissességüket. Megidézik Buddha, Platon, Szókratész, Plotinós, Erasmus „szellemét”, mesélik egymásnak Shakespeare, Dante, Byron, Voltaire, Goethe, Schiller műveit, a Monte Christo-t, a Toldit és a Jónás könyvét; szétosztják egymás közt, amit tudnak - „*hány rejtett forrás fakad fel ilyenkor az emberben*” - mert tisztában vannak vele: minél többet adnak másnak önmagukból, annál több marad nekik. A költő felsóhajt:

*„Boldogság, hogy így élek vagy halok köztetek.
Egyszerre lett itt kínzóbb s gyönyörűbb a mindenség.
Megérte a tanulság? Avagy nem érte meg?”*

A szellem és humánus morzsái tartják fenn bennük az élet folytathatóságának hitét. Faludy György (a róla készült portréfilmben) arról is beszél, hogy azok, akik nem vettek részt ezeken az esti beszélgetéseken, mert nem volt már fizikai erejük a fennmaradáshoz, előbb-utóbb megadták magukat a halálnak.

A recski versek szinte *példázat*-értékűek: a dac, a szembeszegülés erkölcsi fölényét sugározzák, győzelmét a gonoszság és az emberi hitványság fölött. Még a rabok őrzésére rendelt hat behemót véreb is a megkínzottakkal érez együtt, s nem az - őket is ütlegelő-rugdoló - ávosoknak fogad szót. Igaz, meg is kapják büntetésüket ezért: egyik este a munkából hazavánszorgó foglyok „vérbe fagyva” találják őket. A megdöbbentő élmény kitörölhetetlenül vésődik az önkénynek kiszolgáltatottak emlékezetébe; mintegy azonosulnak az elpusztítottakkal:

*„Tudóm sípol. Sebláz vacogtat.
Az oldalamból vér csepeg.
Azt is tudom, hogy képzelem csak;
De mindhalálig képzelem.”*

(A véredek)

Nem csupán esztétikai tökéletességükkel, hanem a megformált életanyag döbbenetes erejével is hatnak e versek. Embert válogató, emberséget vizsgáztató kohó volt e pokolbeli „bugyor”; itt fehéren-feketén kiderült, kiben mi lakik. Az éhség, a kemény munka, a könyörtelen hideg, a falattal nagyobb kenyér csábítása tizedelte a rabokat, kik „védtelenül és meztelenül” álltak az aljassággal szemben (*Éhség*). Néha különös élményekben is részük volt (*A felsőbbrendű ember* - egy orosz tiszt látogatása a „rózsakertben”); máskor a költő képzeletében megjelent *Mandelstam a kerítésnél* - a sorstárs orosz költő („mi ketten vagyunk és egyedül mi ketten, kik Sztálin ellen saját portáján verset írtunk”). Jó lenne tudni: „élsz-e még, egy táborban, a tajgán, messze fenn Szibériában, s verset írsz a szörnyű munka után?(...) Vagy feladtad, éhen haltál, megfagytál, agyonverték?”.

Az éhség és elgyötörtség különösen csapongóvá teszi a képzeletet, s a fogda „hűvös magányában”, a heteken át tartó félelmetes csöndben felidéződnek a rég-eltemetett emlékek, álmok, a magyar történelem nyomasztó képei (*Magánzárka, Nyugat-Ausztrália, Kurucok, Lőrinc pap, stb.*). A költő számvetést is készít - ki tudja, lesz-e innen hazatérés? A kései Kosztolányi fájdalmas ön-analízise (*Életre-halálra*) s Radnóti kesernyés-borongós múltidézése

(*A la recherche*) ötvözdik itt a személyes elmúlás személyen túli örök törvényének szomorkás tudomásulvételével. Az „utas”, ki annyira szerette idegen városokban az esti kószalásokat, a kirakatok fényét, a sétálókat, a kávéházi italok színét, az őszi avar fanyar illatát, a barátokat, az esti borozásokat („ezek adtak életemnek ízt, színt, gyönyört, varázst és glóriát”), s aki „a nemlét vasfogói között” is úgy érezte: „a lét csodája, hogy vagyok” - a maga elmúlását is csöndes iróniával szemléli:

*„...időm lejárt
s eltűntem én, a múltó fenomén,
a fenomének örök tengerén”*

(Monológ életre-halálra)

De még nem kellett „eltűnnie”... 1953 derekán - Sztálin halála után - feloszlatták a tábort, lakóit „szélnék eresztették”. Annyi hányódás után végre mintha „hazatalálna” a költő.

Hatrészes versciklusban összegez (*Búcsú Recsktől, Bp., 1954.*). Elsősorban az érdeklő most, a távolból visszatekintve: hogy tudta - tudták - túlélni mindezt? A legfőbb erőforrás: maga a természet, amely ott is virult és életet adott (1. rész); s amelynek része az emberi test is; az is védekezett:

*„ha gúzsba kötve ültem,
ha talpaltak, ha vertek,
ötven kilónyi húsom
kis bunkerébe beljebb
csúsztam, s fájdalomam tompább lett...”*

(2. rész)

De mindennél többet jelentett a felismerés: „több vagyok a testnél”; s az ebből fakadó belső fölény: „besúgók s hajcsárok” közt élve is *szabadon választhat* „jó és rossz között”, azaz az *erkölcs érvényessége* még ilyen - állatias - viszonyok közepette sem szűnik meg (3-4. rész). „Hogy mi a jó és mi a rossz?” - az itt csakis a legpriméribb síkokon dőlhetett el. „A rossz: ha egy csajka ételért szomszédaidat besúgod”; s a jó?: „Őrizd meg emberi méltóságod s nyugalmaidat! Segíts, vigasztalj, bátoríts! (...) légy pusztá önzésből nemes (...) Felnéznek rád bajtársaid; a porkoláb elsápad és belédszeret a besúgó”. S ezért van (volt) „mélyebb” értelme a szenvedésnek is:

*„Nem összegeztem volna én
semmit, ha börtönbe nem tesznek,
hol végre gondolkodni kezdtem
már túl az élet közepén”.*

A legszebb tanulság talán mégis az, hogy „érzéki vágyaim elhagyták a kifosztott testet, s nem hagyott el a szerelem” - „az örökmécses, a láng, mely ég, de meg nem éget”; s megmaradt a vers, erőt adva a legnagyobb gyötrelmek elviseléséhez is: „mert minden kínom és bajom elszibbad, ha megverselem” (5-6. rész). Már már a megbocsátásra is késznek érzi magát. Végül is: az embert a szenvedések érlelik igazán emberré, általuk érti meg „rendeltetését” s ismeri fel az emberi sors mélyebb létösszefüggéseit. A költő - megszabadulván gyötrelmeitől - szinte hálát érez: „*Örökké torzó maradok, ha át nem adom magamat*” (t.i. a szenvedéseknek) (6. rész). Megtanulta: a „Golgota-járás” feltámadás követi; s az is zsigereibe ivódott örökre, hogy a barátság, szolidaritás, egymás iránti felelősség-ézés a legnagyobb megpróbáltatásokon is átsegít. A XX. század börtöneit az ember emelte önmaga fölé; az embernek kell tehát

lebontania. Vállvetve, egymást támogatva kell (lehet) szembeszállni az önkénnyel; az ember egymagában mit sem ér.

*

Faludy György börtön-verseinek örökérvényű tanulsága: a humánus alapérzései nem vesz(het)nek ki az ember(iség)ből legszorongatottabb helyzetében sem; s ha elrontottunk valamit, újra kell kezdeni az építkezést. Az elnyomás, az emberi értékek és a jóra irányuló törekvések visszafojtása csak időleges lehet; a mélyben munkáló erők bármikor felszínre törhetnek, s akkor pillanatok alatt elsöprik a foglárók, hajcsárok, besúgók által szilárdnak és megdönthetetlennek hitt börtön-épületet. A nép nem hagyja magát a végsőkig kijátszani, hiszen tisztában van vele: *„Övék a hatalom, mienk az ország” (Ötvenhat nyarán).*

A történelem mindig ismétli önmagát... '56 győztes pillanatai sem tudták végérvényesen megrendíteni a „rőt Bizánc” alapjait. Pár-napos diadalmas küzdelem után a gyilkos tankok évtizedekre belénk fojtották újra a szót. Csakhogy Faludy György ekkor már messze járt - a határokon kívül építette fel a maga monumentális életművét; de hazájához nem lett hűtlen soha. *Pokolbéli víg napjaim* c. önéletrajzi regényében örökíti meg ez évszázad szörnyű Golgota-útjait, amelyek mindmáig nem értek véget.

1981-ben - torontói emigrációjából - verset küld szabadságunk vérbe fojtójának (*Egy helytartóhoz, 25 év után*):

*„Haynaunak indultál. Ez rég volt, mondják.
Megszelídültél. Naftalinba tetted
a kötelet s előkerült a kolbász.
Azt hallom, hogy szeretnek.”*

De lehet-e nyugta annak, aki sokezer ember elpusztítása árán szerezte hatalmát? Alhat-e békésen az, aki „egy országot tolt át Ázsiába”? „Amíg élsz, zsíros torkok / csámcsognak körül és ha meghalsz, tested / dízsírba kerül”. A jóslat valóra vált...

De Ázsiából talán mégis sikerült kiszabadulnunk az 1989/90-es változásokkal. Faludy György hazatelepült; annyi viszontagság után végre otthonra talált hazájában.

Az irodalmi élet peremén...

Füveskert antológia, Vác, 1954.
Pünkösdi Füveskert, Vác, 1956. máj.
Stádium K. Bp.1995.

*„A világ erős embereinek környezetében a költészet
halott. Művelői: esettek, betegek, „mások”; a legkisebb
létszámú kisebbség, a legjelentéktelenebb kívülállók”*

(Bevezető)

A Stádium Kiadó gondozásában 1995 őszén megjelent *Füveskert* antológia valóságos irodalomtörténeti bomba lehetett volna, ha felfigyelnek rá. De sok gondunk - bajunk közepette szinte észrevétlen maradt. A sokat emlegetett, a hazai nyilvánosság elé azonban az eredeti formájában most első ízben kerülő kötet külföldön már sokszor, sok helyütt megjelent (mindig más és más összeállításban) - elsősorban azzal a céllal, hogy 1956 heroikus szellemét az emigrációbeli magyarság körében ébren tartsa. A Münchenben letelepült **Kecskési Tollas Tibor**, a NEMZETŐR szerkesztője fáradhatatlan szervező körútjain népszerűsítette az egykori váci politikai foglyok verseit, ugyanakkor - szemmel tartva az aktualizálás szempontjait is - mind új s újabb alkotásokkal bővítette a „repertoárt”, ezzel is hangsúlyt adva az emigráns körök tiltakozásának a hazai szellemi diktatúra ellen. „Minden kiadás új szerzők egy-egy egész csoportját gyűjtötte maga köré, valódi költőket és az időszerű politika-teremtette lelkesült rímelőket, akik többnyire attól a tévhittől áthatva fogtak ‘a húrok pengetéséhez’, hogy a rímekkel megfejtelt és strófkákba rendezett eszmei mondanivaló a versformától tartósabbá és nemesebbé emelkedhet” - jegyzi meg a jelenlegi kiadás szerkesztői, akik végre az eredeti antológiát állítják helyre. Ennek ellenére elismerően méltatják Tollas Tibor érdemeit az antológia körüli „hírverésben”, hiszen ezáltal a magyar forradalom becsületét és rangját a világ közvéleménye előtt sikerült tartósítani. A volt váci rabtárs, **Csizmadia Zoltán**, a nyugati emigráció egyik legtekintélyesebb személyisége ad áttekintő értékelést a kinti Füveskert-változatokról, a hét országban nyolc nyelven és tíz kiadásban megjelent antológiákról (*Füveskert-változatok az emigrációban*). Az első magyar nyelvű kiadás már 1957 tavaszán napvilágot látott Bécsben, ezt követte még ugyanebben az évben a müncheni, német nyelvű. 1958-ban már némi változtatással jelent meg Torontóban a második magyar kiadás, majd Buenos Aires-ben az orosz; 1959-ben pedig ugyanott spanyol nyelven, valamint Firenzében magyar-olasz, Oslóban norvég, Koppenhágában pedig dán nyelven is kiadták. A szövegek ekkor már jelentősen eltértek egymástól, mindenütt az adott ország kultúrtörténeti igényeihez is igazodtak. Rendkívül heves elismerő sajtóvisszhangot váltottak ki. Tollas Tibor amerikai előadókörútjait ugyancsak nagy érdeklődés kísérte, s a forradalom 10. évfordulójára az amerikai-angol nyelvű változat is megjelent (*Hungarian Ithaca - New York, 1966*). Végül 1981-ben Münchenben a második német kiadás kavarta fel a már-már szunnyadni látszó hullámköröket - ‘56 szelleme kezdett újraéledni.

Hozzánk csak 1988-ban jutott vissza az antológia, a Katalizátor Kiadó jóvoltából, félig még szamizdatként; valódi jelentőségét fel sem mérte a hazai irodalmi köztudat (ez voltaképpen a bécsi Füveskert hasonmás-kiadása volt). A Stádium Kiadó egyelőre - elsősorban anyagi eszközök híján - csupán arra vállalkozhatott, hogy az 1957-es bécsi kiadású *Füveskert* mintegy

harmadát, a „börtönjárt írókat” mutassa be, s egyúttal áttekintő képet adjon azokról az életművekről, amelyek ugyan a váci börtönben virágoztak ki, de messze meghaladják az ún. börtönköltészet fogalmát. Az itt egybefogott szerzők számára a költészet „a lélek balga fényűzése” (Tóth Árpád szavaival élve), azaz: védekezés a fojtogató, a személyiséget megsemmisíteni akaró viszonyokkal szemben. Erről számol be az egykori rab-pszichológus, **Pfítzner Rudolf** (*A börtönirodalom pszichológiai jelentősége a lelki sérülések feldolgozásában* című tanulmányában). A Szépség világába, álmaikba alámerülve szereztek immunitást a rabok a külvilág gonoszságával, durvaságával szemben, fejlesztették ki belső ellenállásukat, s találtak gyógyírt lelki sebeikre.

A börtönköltészetnek a magyar irodalomban közismerten nagy hagyománya van; ez sajátos történelmi viszonyainkból következik. A „szabad” Nyugaton legfeljebb „botrányos” erkölcsi vétségekért szoktak művészeket meghajszolni, netán letartóztatni, - amiből aztán ők alkotóként profitálnak (lásd Verlaine: *Jóság*-ciklusát, Oscar Wilde: *A readingi fegyház balladája*-t, újabban: Passolini egész életművét.) Nálunk azonban már a XVIII. század végén börtönbe zárta a szabadságot minden eszközzel korlátozni kívánó diktatórikus politikai hatalom az egyéni és nemzeti jogokért, a személyiség autonómiájáért tollukkal is küzdő, a felvilágosodás eszmekörében gondolkodó alkotókat. A Martinovics köré szerveződő köznemesi mozgalomnak nem csak a közvetlenül politizáló (s az összeesküvés leleplezésekor kivégzett) politikusok voltak az áldozatai, hanem a Kufsteinben, Spielbergben, Schlossbergben s másutt éveken át fogva tartott írók is. Kufstein a kor börtönlírájában kitüntetett szerepet játszott: az Inn folyó partján, Tirol helyeivel övezett vártoronyban nagyjából egyidőben (1795-96) raboskodott Batsányi János, Verseyhy Ferenc és Szentjóni Szabó László. Kazinczyt valamivel később hurcolták ide (1799), de annál hosszabb időt kellett itt eltöltenie (hetedfél esztendőt).

Batsányi *Három töredék* című versében írja: „Nézzed az ostobaság véres zászlóihoz esküdt / Vakbuzgók mi dühös-törekedve rohannak előnkbe! / Szíveiket vad gyűlölség mérgével itatván / Mint fenekednek! Mint hányják az ezernyi kelepécét / Újra, hogy a szabad ész szűkebb korlátba rekesztvén / Népünket levetett alacsony jármokba szorítsák!” A felvilágosodás ígézetében ők még töretlenül hittek, hihettek abban, hogy egyszer majd diadalmaskodni fog a Szabadság, az értelem: „a nagy Egész hasznát kereső törvényes igazság, (...) melyet az ész mint bölcs kalauz vigyázva vezérel” (*Levél egy régi várból*). (A XVIII. század végi börtönlíráról bővebben: Várhelyi Ilona: *Költők a jakobinus mozgalomban majd a börtönben*; Miskolc, 1991.)

A XX. század azonban szertefoszlattott minden efféle illúziót. Épp a „szocializmus építése” égisze alatt hallgattatták el, tartóztatták le a legtöbb író: mindazokat, akik komolyan vették a Szellem szabadságát, és nem adták fel szuverén gondolkodásmódjukat a „szóhoz jutás”, az elismertség kedvéért. Recsk, Vác és Márianosztra a XX. század második felének legalább olyan fontos szimbóluma lett a magyar költészetben, mint Kufstein a XVIII-XIX. század fordulóján volt.

A váci fegyházban már 1953 későnyarán szerveződni kezdett egy kis alkotói kör a börtönkönyvtár fegyenc-könyvtárosa, az ismert újságíró, Márkus László közreműködésével. Az ősz folyamán Tatabányára vitték a rabokat pár hónapos munkára. Ott a baraktáborban már jóval fesztelenebbül érintkezettek egymással: munka után is eszmét cserélhettek, vitatkoztak, eleven szellemi életet éltek - amint azt **Tóth Bálint** emlékezéseiből megtudjuk (*Köszöntjük az olvasót*). Majd 1954 tavaszán - már ismét Vácott, az „olvadás” időszakában, a Nagy Imre-féle politikai vezetés jóvoltából - szabadabban össze-összeülhettek a börtönkáporna melletti füves

tisztáson (innen az elnevezés: „füveskertiek”). Az egykori börtönlakók emlékezete szerint ebédidőben s munkavégzés után itt is - mint a recski esteken - valódi irodalmi élet zajlott. Újraélték s újjáélesztették a világlíra „gyöngyszemeit”, költői versenyre hívták ki egymást. „Az itt összegyűlt költőket helyzetük egyformaságában az összeismerkedés első percétől fogva nem azonosságuk, hanem másságuk kapcsolta össze”; méghozzá főként „költői másságuk” - idézi fel a közös „szimpozionok” emlékét **Kárpáti Kamil** (*Utószó: Füveskertiek*). Közösen megbeszéltek egymás műveit, olykor kemény kritikával illették egymást. „Szóban és folytatólagos levelezésben folytak az összezsapások, a viták, méghozzá egyre nagyobb hallgatóság előtt, egyre több résztvevő karéjában”. A magyar költészet integráns részének tekintették magukat az itt összekerült alkotók: börtönben írtak ugyan, de korántsem „periférikus” élményekről! Úgy vélték - jogosan! - költeményeiket bátran oda lehet állítani „megmérettetésre” a falakon kívül élő alkotók írásai mellé.

S valóban, az antológia lapjait forgatva, meglepődve tapasztaljuk: verseik még ma is élnek, ízük-zamatjuk, élettillatuk van; nem úgy, mint az '50-es évek politikai diktatúráját kiszolgáló, szabadlábbon futó ún. „közéleti” költők „alkotásainak”! Még a kifejezetten aktualizált, egy-egy társadalmi-lélektani szituáció megörökítését célzó költeményeik is egyetemes érvényre emelkednek, legerősebben épp azok, amelyekben a rabság létállapotáról adnak hírt (Kárpáti Kamil: *A sosemhalottak éneke*, Tollas Tibor: *Bebádogoztak minden ablakot*).

Először a műfordítás-irodalom virágzott körükben. Csakhamar mintegy félszáz fordítás járt kézről kézre. A világlíra „újraélesztése” bizonyos értelemben az európaiság tudatát erősítette bennük (az „ázsiai” despotizmus letaglózó élménye ellenében). A börtönkönyvtár ugyan elég foghíjas volt, így nem mindig tudták beszerezni az eredeti szövegeket. Tóth Bálint fentebb idézett emlékezése szerint sokszor a velük együtt raboskodó „szerzetestanárok, professzorok, diplomaták, vezérkari tisztek, a Sorbonne-t, Heidelberget, Bolognát, Cambridge-t járt” barátaik „nem mindig pontos irodalmi emlékeit, versmemóriáját” vették igénybe; az átültetések gyakran több változatban is elkészültek. Mindenki azt hozta, amit tudott - így a kezdeti vékonyka füzet lassanként három vaskos köteté duzzadt. A könyvkötészetben dolgozó rabtársak (Kubik Béla, Major Kálmán) révén sikerült szép, „viharálló” köteteket létrehozniok, amelyeket az 1956-os forradalom bukása után az egykori fegyencek kicsempésztek a „szabad világba”.

A jelenlegi *Füveskert-antológia* ízelítőt ad az eredeti gazdag műfordítás-anyagból. A mintegy 80 vers többségét Szathmáry György, Tollas Tibor, Tóth Bálint fordította, de Alföldi László, Béri Géza, Gérecz Attila is jelen van itt átültetéseivel. Szent Ferenc Naphimnuszától a zsoldárokon át, a római költészet virágkorától (Horatius, Ovidius, Catullus, Martialis, stb.), az angol klasszikusokon át (Keats, Wordsworth, Shelley, Wilde, stb.), a francia modernekig (Baudelaire, Verlaine, Mallarmé) s a nagy német szintetizálókig (Goethe, Schiller, Heine, Nietzsche, Rilke, stb.) képet kapunk szinte az egész világlíra folyamatáról. A leghíresebb költeményeket, amelyek nemcsak a műfordítói képességeket, de a költői ihletettséget is próbára teszik, többen is lefordítják (egymással, sőt a Nyugat nagyjaival „versenyre kelve”!). Pl. Verlaine: *Őszi chanson*-ját és Goethe: *A vándor esti dalá*-t Gérecz Attila, Szathmáry György, Tóth Bálint, Tollas Tibor; Apollinaire: *Búcsú*-ját Szathmáry, Tollas; Rilke: *A régi ház*-át Gérecz, Szathmáry egyaránt tökéletes csiszoltsággal ülteti át, „modern” csengést adva az ódon kifejezéseknek, s érzékeltetve azt a leheletfinom tisztaságot, ami ezen alkotásokat a világgöltészet csúcsára emeli.

A „füveskertiek” költői tehetségét mégsem a műfordítások reprezentálják elsősorban, hanem önálló alkotásaik. A most megjelent *Füveskert* első része híven követi az egykori antológia

szerkezetét, ciklusrendjét, ha nem is tartalmazza az összes verset, amely 1954 tavaszán született és kéziratos kötetben terjedt a váci rabok körében. Az itt szereplő nyolc költő (sorrendben: Kárpáti Kamil, Szathmáry György, Tóth Bálint, Tollas Tibor, Béri Géza, Hámory Jenő, Gérecz Attila, Ghéczy István) alkotta a „törzset”. Mindannyian huszonéves ifjak (egyedül Tollas Tibor túl a harmincon). Egymást biztatták-erősítették, tartották egymásban a lelket; egyikük-másikuk cellatársaként is közelkerült egymáshoz (pl. Béri Géza és Gérecz Attila). A szerkesztők kis szócikkekben (amelyeket az Új Magyar Irodalmi Lexikonból vettek át, s amelyek bizony elég szűkszavúak, hiányosak) jelzik további sorsukat, mintegy mementóként: lám, így becsüli meg ez a kis ország nem-mindennapos kincseit, értékeit. Gérecz Attila hősi halált halt 1956-ban, nevét egy márványtábla őrzi csupán a Klauzál téren. Béri Géza a szóhozjutás reménye nélkül egy ideig még dolgozott ugyan az íróasztalfiókjának, végül azonban, nem bírván a fullasztó mellőzöttséget, 1979-ben öngyilkos lett. Szathmáry György a szabadulása után bárzongoristaként kereste kenyerét, a költészetnek hátat fordított (1990-ben halt meg, anélkül, hogy az irodalmi élet egyáltalán tudomást vett volna róla). A „túlélők” - Kárpáti Kamil, Tóth Bálint, Tollas Tibor - úgy-ahogy kivívták az ismertséget, de valódi elismerésben - „kárpótlásban” - ők sem részesültek, még az 1989/90-es fordulat után sem. Pedig mind erkölcsi, mind esztétikai értelemben rangos helyen állnak a kortárs költészetben. Hámory Jenő, Ghéczy István véglegesen búcsút vettek az irodalomtól, köznapi józansággal cserélvén fel ifjúkori ábrándvilágukat, jóllehet - a *Füveskert*ben megjelent verseik alapján ítélve - mindkettejükben igazi tehetség szunnyadt. A „Golgota-motívum” szövi át az ő benső világukat is: a Történelem keresztjére feszülve, gyötrődve viselték a rájuk mért szenvedéseket, de az „üdvösséghez”, a feltámadáshoz - költői síkon - nem juthattak el (Hámory: *Mozdonyok*; Ghéczy: *Este*).

*

1956 tavaszán nagy „fogolymozgatás” kezdődött Vácott (is, mint szerte az ország politikai börtöneiben): kihallgatások, szigorítások, büntetés-átütemezések, stb. Az eredeti „füveskertieket” szétszórták; kiket máshová vittek, ki amnesziával szabadult. Csak Szathmáry György maradt ott a régiek közül. Pünkösdi ünnepére mégis elkészült az eddigre már több mint ötszáz oldalnyira duzzadt költői antológia (*Pünkösdi Füveskert*), amely színvonalában jóval egyenletlenebb az *Ős-Füveskert*nél. A szerzők jó része anonim maradt. Kárpáti Kamil szavaival élve: „Míntha középkori szerzetesek vagy XX. századi névtelenségbe húzódó köztéri szobrászok lennének” (*A Füveskert „ködlovagjai”*). Az ismeretlenségből mégis kiemelkedik három „ködlovag”, akikben Kárpáti Kamil a tudatos költőt ismeri fel. Ezért e három nevenincs alkotót beemeli a *Füveskert* mostani kiadásába, ízelítőt adván egyúttal a *Pünkösdi Füveskert* jellegéről is, amelynek rekonstrukciójára - közelebbi adalékok híján - a szerkesztők egyelőre nem vállalkozhattak. Ugyanakkor nem is hallgathattak róla, a tisztesség okán.

A három „ködlovag” egyike - a *Köntösök, Mesék költője* - mesteri kompozíciós készségével, kristály-csiszoltságú formakultúrájával az átlag fölé emelkedik (*Szonett egy mérhetetlenről, Kőből könnyek, Halottas köszöntő, stb.*). Melodramatikus alkat, aki hajlik a sanzonszerű megoldások felé. Ha valóban Szathmáry György rejtezik a háttérben - amint azt Kárpáti Kamil sejtisejteti -, akkor itt már készen áll „sorsképlete”: érthetővé válik, miért lett bárzongorista. Lassan csak a Múltjában élt, tekintete hátrafelé fordult, önsajnálattal, a hangulatokban-érzelmeiben alámerülve.

A *Szókratész áldomása költője* is keserű-borongós hangon siratja sorsát: a méregpoharat ki kell(ett) innia. Hangja mégis drámaibb, feszesebb, magával szemben is keményebb: „Bársony suhog kinn... - hó hull. / Szikrázva kering, száll a sok / Hókrisztály túl a rácson. / Ó, emlékek, ne fájjatok, / Már nem lesz több Karácsony” (*Hó*). Az élet elszállt; tudja: nincs kihez „kárpót-

lásért” fordulnia. Ki-ki úgy éli a *maga* életét, ahogy tudja. Amit elveszített: legszebb ifjúságát soha senki nem adhatja vissza neki (*Kárvallás után, Az ember*).

A szent kettősség költője töredékességében is remeket alkotott: hét apró mozaik maradt fenn abból a ciklusból, amelyben a magányra kárhoztatott, de a Másikkal - önnön női Felével - kiegészülni vágyó férfi metafizikai sóvárgását örökíti meg. A „félszárnyú” ember nem tud repülni, de képzeletében, testi burkát levetve, Kedveséhez száll, s mintegy „szellemszikrában” egyesül vele: „Nem botlunk bicegve, sután suhanunk ketten - bűvös álom - / itt vagy, megtalált a pillanat (...) kettőnkben érzem ős-magam. / S kicsordulok, akár a hegy, / ha völgynek hús forrást csobog, / amíg bennünk a boldog egy / Isten két arca már együtt ragyog”.

A Fűveskert hazai - első hitelesen rekonstruált - kiadása azt is célul tűzi, hogy röviden bemutassa annak a hat költőnek a pályáivét, akiket alkotói teljesítményük, egyéni hangjuk, személyes ihletettséjük már ekkor magasan az antológiák szokványos színvonala fölé emelt. Akiket valóban költőként, s nem „rímfaragóként” kell számon tartanunk. Kirekesztettségük (s részint önkéntes kirekesztődésük) a hazai szellemi életből fájó hiányt takar. Az irodalomtörténet mindmáig nem nézett szembe ezzel a helyzettel. A negyven éven át tartó (kultur)politikai diktatúra idején a társadalmi „konszenzust” keresők, elfogadók az értéklistán magasabbra kerültek, mint a lázadók, a szembeszegülők, a kísérletezők. Épp ezért a sok esetben „torzó”-ként fennmaradt életművek rendkívül sok tanulságot kínálnak az elmúlt időszak történelmi és irodalomtörténeti anomáliáit illetően. Szellemi autonómiájukat csak azok az alkotók tudták megőrizni, akik *kívül* maradtak a Hatalom sáncain - ezért az ő életművük bizonyos értelemben hitelesebb képet ad a korról, amelyben élünk adatott, mint azoké, akik „birtokon belül” lévén elfogadták a kisebb-nagyobb engedményeket s cserébe elhallgatták az Igazság felét...

Leverettetésünk 40. évfordulójára 1996. nov. 6-án a Magyar Írószövetség, az MTA Irodalomtudományi Intézet és a Stádium Alapítvány irodalomtörténeti ülést szervezett *Gérecz Attila és a fűveskertiek* címmel a pesterszébeti Városháza dísztermében. Ezzel a szellemi élet nemcsak kegyeletét róttá le a méltatlanul meghurcoltak előtt, hanem költőként is elégtételt adott nekik, az irodalomtörténeti köztudatba beemelve őket.

„Az Ige itt sosem lesz testté”

Három „füveskerti”:

Tollas Tibor, Tóth Bálint, Szathmáry György

Kecskési Tollas Tibor

„Postások vagyunk valahányan:
visszük és osztjuk szerteszét
hűségesen, mit reánk bíztak:
egy nép szabadság-levelét”

(Négysoros)

Tollas Tibor nevét az utóbbi tíz esztendő során kezdték megismerni a hazai olvasók - nem annyira költő-mivolta, mint inkább politikai jelentősége okán. Ő alapította Münchenben már 1957-ben, és szerkesztette évtizedeken át a NEMZETŐR című lapot, amely az 1956-os forradalom emlékét tartotta ébren az emigrációban; majd 1962-től a *Szabadságharcos Világszövetség* alelnökeként előadói körutakat szervezett a világ különböző részein szétszóródott magyar politikai menekültek körében, ezzel is erősítvén „hovatartozásuk” tudatát. Az ő érdeme a Füveskert-antológiák külföldi megjelentetése és propagálása, valamint a *Gloria Victis* címen szerkesztett antológiák kiadása: *Az 1956-os magyar szabadságharc költői visszhangja a nagyvilágban* (München 1966, 1976; München-Bécs 1986), illetve a *Szabadságharcunk a világirodalomban 1848-1849* (München 1973). Igazi „prófétikus” elhivatottság-tudattal járta a világot, hogy táborot gyűjtsön a külföldiek körében is a magyar szabadságharc eszméjének ébrentartására; s nem kis érdeme volt az 1989-es „fordulat” szellemi-lelki előkészítésében, a független köztársaság kivívásában.

A váci füveskertiek között ő volt a legidősebb. Nagybarcán született 1920-ban, a Ludovika Akadémián végzett 1941-ben, s mint fiatal tiszt részt vett a II. világháború harcaiban; 1955-től tábori csendőrfőhadnagy volt. Többek emlékezete szerint ő mentett meg tizenegy magyar falut a Szovjetunióhoz való csatolástól. 1947-ben tartóztatták le, tíz évi fegyházra ítélték. A váci rabok körében már 1953-ban ismertek voltak versei (elsősorban a *Bebádogoztak minden ablakot vált híressé-, hírhedtté*). A Füveskert műhelyében érett-csiszolódott költővé; a bebörtönözöttség fulladásos lelkiállapotát talán ő fejezte ki a legmegrázóbban.

Fájdalmas-szép pillanatképekben örökíti meg az apró sorstragédiákat, betekintve az emberi bánat különböző mélységeibe, s felmutatva a börtönben is elevenen ható szolidaritás megrendítő mozzanatait (*A törpe hegedűs, A rabkórházban, Az éjből, Találkozás, stb.*) Sokszor az örök maguk is részvétellel fordultak a rabok felé, s ő meglátta a bennük mélyen rejtő, de kíméletlenséggel és durvasággal elfedett embert („faluról indult mosolygó magyar”, aki - ha teheti - „egy pillanatra lelkéről lemossa / a szorító szürke egyenruhát”). Nem ellenük, hanem az őket is kényszerítő „húsdaráló gépezet” ellen fordult haragja: „Parancs zsinórján mozgó bábok, gépek, / Ki itt a bűnös, milyen hatalom? / A kézzel, mely tegnap országot védett, / Saját testvérét vereti agyon” (*Az őrr*). A börtönrács mindkét oldalán rabok élnek - magyarok, megaláztatottak és kiszolgáltatottak; valami véres komédia egymás ellen uszított résztvevői.

Akiknek egymással kéne összefogniok a közös ellenféllel szemben. Miként a Duna-medence sorsüldözött népei is összetartoznak, egymásra-utáltak, s csak közösen vívhatják ki szabadságukat. A váci börtön ablakai a Dunára néznek, s ő gyakran elmereng a múlt és jövő titkain. „Nézem a folyót... Nyugatról Keletre / Hordja a fényt, túl látszik a kanyar: / Hirtelen fordul arcát Délnek vetve, / Tovább Keletre lépni nem akar. / Partján pusztuló félnemzetecskéknek / Így ad példát az öreg bölcs folyó. / Rajtunk fordul meg nehéz ezer évnek / Útja - s a közös sors feloldozó”. Baráti kezét kell hogy nyújtsanak egymásnak az itt élő kis népek, hiszen „a magányos Dunának folyói mind e völgybe tartanak”; hiába minden erőfeszítés, ha nem egymást segítik: „csak együtt leszünk - egyenkint - szabad” (*Üzenet a Dunakanyarból*).

Bár **Tollas Tibor** elsősorban és hangsúlyozottan *politikus*-költő, néha nagyon is poétikus és lágyan lírai a hangja. A *Hús szem cseresznye* című költeménye szimbolikusan az Egyetemes Szeretet apoteózisa. Az egyik rab csomagot kapott, s benne maroknyi viruló-mosolygó cseresznye - mint a Szabadság, a Tavasz hírnöke - „frissen hozta szabad ég alól / otthoni kertek fészek-melegét”. Bármennyire ki voltak éhezve a gyümölcsre, nem estek neki mohón: „Rab rabnak adta tovább érintetlen / Így járt körbe a gyümölcsös ige. / Piros bogóktól virágzott a börtön, / És megtelt véle mindnyájunk szíve. (...) Eggyé lettünk, mint eljegyzettek, / Krisztus testének sejtjei, / Kikben egy lélek fénye reszket, / De nem tudják kizengeni”.

Ez az egyetemes Szeretet lehet csupán - Tollas Tibor szerint - az emberi élet megújulásának forrása. Virágvasárnap mámorát csak azok érezhetik, akik sokat szenvedtek a földi Pokol bugyraiban, akik a saját bőrükön tapasztalták a Gonosz rideg hatalmát, s akik éppen ezért vágyva vágyják a feloldó „kegyelmet”: a gyűlölet helyett a Szeretet szabadító erejét. S ha részesülnek benne: lélekben megerősödve „feltámadnak”. „Uram, köszönöm drága kincsed, / a választottak örömét, / mit csak azok útjára hintesz, / akik vágyódnak Tefeléd. / A szenvedést köszönöm Néked, / a határoló négy falat, / melyből a határtalan élet / végtelen szerelme fakad” - száll a költő fohásza a Magasba. - „Boldogok az üldözöttek, / akik Teérted esnek el, / s otthonuk helyett börtönöknek / mélyéből szavuk esdekel” (*Ének az elsüllyedt hegryről*, 1956. máj.).

Ezt a megtisztító kegyelmet, a lélekben szabaddá vált ember benső boldogságát kapta „jutalmul” a költő szenvedéseiért. Ezt már nem veheti el tőle senki a továbbiakban. 1956 őszén - alighogy kilép a börtönkapun - beleveti magát a forradalomba, majd amikor látja, hogy az orosz csizmák elől nincs menekvés, inkább választja az emigrációt, semhogy újra rabként kelljen tovább élnie. 1945 és 1960 között írt verseiből már 1963-ban válogatás jelenik meg Münchenben („...csak ennyi fény maradt...”).

További pályájáról rövid, tömör, de jellegzetes kereszt-metszetet ad a *Füveskert* antológia jelenlegi kiadása, jelezve, hogy itt egy jóval gazdagabb és jelentősebb életműről van szó, mint amennyit egy ilyen áttekintés sejteni enged. Mégis, a rendelkezésre álló lehetőségekhez képest ízelítőt kínál mindazokból a témákból, amelyek Tollas Tibor költői arculatára jellemzőek. Münchenben viszonylag gyors egymásutánban megjelent kötetei (*Járdaszigeten* 1967; *Eszterlánc* 1969; *Irgalmas fák* 1975; *Bányászok* 1976; *Évgyűrűk* 1979; *Varázskör* 1988), valamint válogatott verseinek gyűjteményei (*Forgószeiben*, München 1983 - Chicago 1990; *Varázskör - Forgószeiben*, München 1989) az emigránsok körében nagy elismerést váltottak ki, s a nyugati magyar irodalom egyik legjelentősebb személyiségévé avatták. Itthon nem nyílt alkalom a szélesebb olvasóközönség számára, hogy mélyebben megismerkedjék költészetével. 1991-ben megjelent ugyan válogatott verseinek gyűjteménye (*Hazafelé*, Lakitelek - Antológia Kiadó), de nem keltett nagyobb visszhangot, hiszen a szellemi beháborúk, a politikai csatáro-

zások elvonták a figyelmet az irodalmi élet eseményeiről. Ezért fontos a jelenlegi antológiában bemutatott pályakép, amely orientációs lehetőséget kínál a későbbi kutatómunka számára.

Szabadulása után még sokáig kísérik a rabság képei, az éhezés, a büntető-zárka megaláztatásai, a börtönörök kegyetlensége, ami sokszor visszajára fordult, s felőrölte magukat a rabtartókat is (*Egy csajka bab, Öt kiló alma, Önítélet*). A kivégzésre hurcoltak méltóságteli belső tartása is örökre bevésődött emlékezetébe (*Ítélet előtt*). Mint a legyőzhetetlen Szabadság és belső függetlenség romolhatatlan szimbóluma, úgy magasodik fel emlékezetében az ifjú pályatárs, Gérecz Attila alakja: „Úgy kívánt eltűnni, ahogy / A hang csengése vész a tájba, / Mégis mindenütt ott ragyog, / Mint vizekre hullt csillagok / szerteszóródó fénysugára” (*Csillagok*). S majd húsz év távlatából is őt idézi meg, hozzá szeretne méltó lenni: „Felelj, helyette kimondtad-e / Mit ő húsz éve nem tudott / kimondani, mert föld tömte be / száját, s meg nem írt verssorok” (*Beszélő*, 1978).

Fáj az elvesztett haza, újra és újra felfakadnak a sebek. Az országhatár közelébe merészkedve, még sajjóbban érzi az elszakítottság gyötrelmét: „A senki földjén állok egymagam. / A csend burka véd, de visszhangtalan. / Az eltűnt társak úgy gyűlnek körém. (...) Négy év után, mondd, messzebb mi ragyog / Túl a lámpák, vagy fenn a csillagok?” (*A senki földjén*, Andau, Monostortarcsa, 1960. nov.4.).

Münchenben telepszik le, s társra találva, csakhamar egy meleg-meghitt, biztonságos otthont varázsol maguk köré. Az 1967-69-es köteteiből (*Járdaszigeten, Eszterlánc*) átemelt versek mégis azt mutatják: az „életlánc” boldog átélése, a családi együttes, kislánya-kisfia iránti meleg, odaadó szeretete sem fedí-feledteti el teljesen ifjúsága kínzó emlékeit. A rács-képzetek, a „büntetés” emlékképei át-átvérik a gyermekszoba tiszta Édenét, s a költői képzettársítások is sokszor hozzájuk kapcsolódnak. Síró kislánya a „gyermekágnak ritka rácsait / rázza, mint börtön ajtaját a rab” (*Átfordulás*); a gyerek boldogan úszik a mama tenyerén, élvezve, hogy nem kell „friss lepedők érdes, szűk börtönében” fuldokolnia (*Fürdetés*). A mamát hazaváró gyermekei csendben üldögélnek, ujjukat szopva, „olyan kitartó szenvedéllyel, ahogy éveket vár a rab” (*Mikor a mama megjön*). S mikor kisfiát egy apró csíny miatt sarokba állítja, látván a „pöttömnyi vádlott” rémült tekintetét, belé hasít a fájdalom: „ott álltam én is rabként megkötozve, / arccal a falnak, lesve ör neszét. / S ott álltunk mind, kik ott álltunk a múltban, / most szabadon, de sose szabadulva, / a jövőnek is kísértetek...”. A megoldás kicsit „Lóci”-s, mégis megrendítően szép: „Karomba kaptam s kitértam az ablak / mindkét szárnyát, hol arccal a falnak / csak árnyékunk állt az ítélet előtt. / És felmutattam a sugárzó égnek, / már mosolygott is, ijedt szeme kék lett, / Arccal a fénynek, Uram tartsd meg őt!” (*Kisfiam a sarokban*).

Ahogy telnek-múlnak az évek, egyre élesebben elevenednek meg az elhagyott szülőföld, az egykori otthon képei; a már halott szülők, a rokonok, a falu népe mint élő valóság jelennek meg lelki szemei előtt (*A régi ház, Dédapám öccse - a '48-as honvédezedes, Ha arra jársz, A barcai temető*, stb.). Egyre inkább úgy érzi: „Éltem, de élhetetlenül”. S már csak arra vágyik, hogy viszontláthassa még szülőfaluját, találkozzon a régi ismerősökkel, fegyvertársakkal, barátokkal; szemlélődve gyönyörködhesse a sarjadó-kivirágzó új életben, élvezve az édes otthon meghitt nyugalmát: „Bölcsen, mint aki tudja: nincs már / sok éve hátra, nem siet, / szemezgeti, mit nap-nap kínál / az édes kései szüret” (*Tűnődés ősszel, Visszatérők*).

Rég-halott s még élő költőtársai nyomán haladva ő is keresi-tapogatja az utat, amelyen a sötétlő erdőből egyszer, talán! kijuthat ez a nép a Fényre. Bár a jelen azt mutatja, amit már a Margitsziget tölgyei alatt üldögélő Arany érzett: „elsüllyedt ország, bezárult utad valamennyi”. A költők mégsem mondanak le, nem mondhatnak le arról, hogy a világ útvesztőjében magáno-

san, boldogtalanul tévelyegve keressék az Égi Lámpást, figyeljenek a Szellem tiszta fényére, mert csak az világíthatja át a labirintus sötét köreit. Tollas Tibor számára a fénypontok - Arany után - „a vaáli erdő bozótjában” bolyongó Vajda, a szelíd Kosztolányi, az „emberen túli csend vizében” álmódó Tóth Árpád, Illyés, Erdélyi József, Nemes Nagy Ágnes. S biztos tudja: az ő nyomukon jó irányba indul. „S ahol taposott útjainkat / a fű benőtte, fától-fáig / Kányádi nyomán hét határon / szökve, de eljutok hazáig” (*Versek erdejében*).

Vágya teljesült: 1990-ben hazajöhetett. Az ország azonban túlságosan el volt foglalva a változás-változtatás gondjaival ahhoz, hogysem érdemükhöz méltó elismeréssel fogadja az emigrációból érkező sok-sok neves - és kevésbé neves - hazánkfiát. Az ún. „56-osoknak” is csak néhány emlékünnepe, bombasztikus köszöntő jutott; a görögtüzes fogadtatáson túl a valódi befogadás - a művek feldolgozása - elmaradt.

*

Tóth Bálint

*„Ha meghalok, társaim, írjatok meg,
s a művekben élek majd tovább
mint fénybetűk közt ma is illatos még
az ezer éve elhervadt virág”*

(Aere perennius, Vác - 1954)

Mélyen etikus, vallásos alkatú költő **Tóth Bálint**. 1929-ben született, Pannonhalmán végezte a gimnáziumot. Alig 20 évesen tartóztatják le mint „lázadó” budapesti bölcsészhallgatót, s államellenes szervezkedés vádjával ítélik el. Végigjárja a „szokásos” börtönök (Fő utca, Gyűjtőfogház, Vác), majd 1955-ben amnesztiával szabadul. Azonban a gyanakvás végigkíséri egész további pályáján. 1957 tavaszán újra letartóztatják, a *Füveskert* antológia kötetét keresik nála, s bár bizonyítékok híján kénytelenek szabadon engedni, hosszú évekig nem kap állást, segédmunkáskodásból él. Majd 1962-től könyvtáros lesz az Országos Széchenyi Könyvtárban; ekkor már rendszeresen publikál különböző folyóiratokban. Első kötete 1969-ben jelenik meg (*Nehéz örökség*). 1970 óta szabadfoglalkozású író; sorra jelennek meg további kötetei: *Hetedik évad*, 1975; *Túl a vesztett kert fáin*, 1980; *Nyiss kaput, angyal*, 1988; *Krisztinavárosi körmenet; Válogatott és újabb versek*, 1991). Lassan-fokozatosan megjön a hivatalos elismerés is: 1984-ben József Attila-díjban, 1987-ben Déry-jutalomban részesül; 1990-ben megkapja a clevenlandi József Attila-díjat, majd 1994-ben a Literatura-díjat. Az életmű hazai elismerése és valódi értékeinek felmérése azonban még várat magára.

Kezdetől fogva „az ellentmondások költőjének” érzi magát Tóth Bálint, s ebben látja magyarsága lényegét, - amint azt egy ifjúkori hosszabb poémához szánt *Előhang*-ban megörökíti. A Duna - amelyet már IV. Béla királyunk „aqua contradictionis”-nak nevezett - a civilizált pannonok és a pogány hunok örökségét hömpölygeti. A Nyugat szemében mi Ázsia vagyunk, Kelet viszont hajdanán „előörsként” küldött bennünket maga előtt. Ő, a fiatal „hódító” ekkor még azt reméli, hogy végre-valahára bevesszük a Nyugatot, „s a Duna völgyén homlokunk tüzeiben / az istenkardja újra megragyo”.

E lázadó bizakodás kíséri végig egész korai költészetét. A váci börtönben is szabadnak érzi magát, gyönyörködik a víztükörön játszadozó fénysugarakban, a rügyfakadásban (mind konkrét, mind átvitt értelemben): „Csillag, felhő, sugár, tűz és szél: / a tavaszt hordjuk akaratlan. / S van-e tisztább erő a fénynél? / nyomunkban ezer csíra pattan” (*A tűz pilléi*). Vallási emblémák köré építi verseit, amelyekből az ókeresztények bátor elszántsága, az Újszövetség diadala sugárzik. Szűz Mária színei - a fehér, a kék és az arany - legyőzik a Sötétség erőit, elűzik a szívekből a félelmet, és a Szent Lélek perzselő lángjával megtisztítják a világot (*Himnusz Gyümölcsoltó Boldogasszonyhoz, Húsvét, Pünkösöd*). Nem fél a megpróbáltatásoktól, hiszen biztos az igazában. Kétezer év óta - más-más alakban - folyvást újraélednek a jézusi tanok, amelyekért hívók százezrei boldogan áldozták mindig életüket, mert hittek benne: „Ki poklok kapuit lebírta, / Krisztus betér hajlékainkba” (*Velünk marad, mert este lett*).

Olykor-olykor azért őt is megkeseríti a gondolat: „Itt múlnak legszebb éveim, / zárkák penészes mélyein”; s az egyhangúság, a nyomorúságos táplálkozás („bab, borsó, krumpli, lencse, tészta”) kikezdi fiatal idegzetét, szétroncsolja életerejét (*Pergő esővel feleselve, Mint a cserép az egeret, Magánzárkán, Sem mártírnak, sem aszkétának, stb.*). Cellájában fel-le járkal a vers ütemére, intve magát: „némán a fejbe fogalmazd”, „véd agyadba” - hisz ha leírná (ha lenne is mire), motozáskor elszednék tőle papírjait. Az időmérték megtartja őt is, mint alig tíz évvel korábban Radnótit: „Tíz hete már egyedül, nem látom senkinek arcát, / öröm is úgy őriz: nesztelen, arctalanul. / Nemcsak az élethez, a halálhoz sincs jogom immár: / sűrűszövésű drót védi az ablakomat” (*Januári elégia, Gyűjtőfogház, 1952*).

A mindennapos akasztások közegében mégsem a félelem lesz úrrá rajta! Sőt!: egyre biztosabban érzi: soha nem fogják megtörni, hisz az ő lelkében Jézus az úr (*Reggel a hóhér, Itt állok, másképp nem tehettem*). Apokaliptikus képekben festi fel a jól szervezett földi pokolgépezet remélt majdani összeomlását: „Vigyázzatok! Nagy öldöklés lesz! / Nem én teszem, és nem a másik. / A bosszúálló angyal kardja / űzi őket a pusztulásig” (*Vigyázzatok az éjszakára, Vác, 1954 ősze*).

A hajdani Füveskert-beli versek után itt is kirajzolódik egy rövid pályakeresztmetszet. Azok a versek kerülnek a középpontba, amelyek mintegy az egész XX. századi magyar költészet „veszélyeztetett” helyzetéről adnak számot, s amelyekben a költő az elődök előtt tiszteleg. Tóth Árpád „halk” lírájában már ott rejtezik a metsző fájdalom; Radnótit „hosszú útján” áldozatok ezrei kísérik; József Attila „pörös szája” ma is mondja az Igazat, bármennyire is igyekezett őt „megszelídíteni” - kisajátítani - a Hatalom. Egykori rabtársai (Gérecz Attila, Béri Géza) fénylobogása előtt kegyelettel hajt fejet; az ő arcuk mosolyát emeli pajzsul a „rettenet ellen” (*Meditáció Tóth Árpád centenáriumán, A költő igaza - Radnóti emlékére, József Attilának - 60. születésnapjára; Sirató - Gérecz Attila emlékére; Lavina? Fagy? Hómámor? - Béri Géza halálára*). Költészetük arra int, hogy a XX. század pokla még nem ért véget. Verset ír volt zárkatársa, Gál Gyula emlékére is, aki a Don kanyarban tüdőlövést kapott, majd a váci fegyházban, „a rabkórházban saját vérebe fült”. „Dante pokla ehhez / menhely volt, onnét legalább / mélyebbre kerülni már nem lehetett. / Innét igen. / Elmúlt. Elmúlt-e végérvényesen?” (*Barátom és zárkatársam*).

Bor, Auschwitz, Kistarcsa, Recsk még nagyon közel vannak; a túlélők kötelessége fenntartani a rájuk való emlékezést. Ezért is köszönti költőnk 1990-ben, 70. születésnapján Kecskési Tollas Tibort tisztelgő elismeréssel, hiszen ő az egész életét a „szent láng” továbbvitelére szánta. De vajon lesz-e, lehet-e még „feltámadás”? (*Rosszkedvű karácsonyi vers*). Mégis bízik abban, hogy az új nemzedékben (is) akad majd, aki a stafétabotot továbbviszi (*Madárjósok? - Marsall Lászlónak; Kírké - Döbrentei Kornélnak*).

A *Krisztinavárosi körmenet* Tóth Bálint költészetének egyik csúcsa, nemcsak gondolati alapozása, hanem a bravúros ellenpontosító technika, a mesteri szerkesztési koncepció tekintetében is. Végigpásztázza az egész magyar történelmet, s felvonultatja mindazokat, akik heroikus - és tragikus - küzdelemben szálltak szembe a Gonoszság erőivel, s mindig vereséget szenvedtek. A hegyről letaszított Szent Gellért püspök, a karóba húzottak, kerékbe törtek százezrei, Dózsa tüzes trónja, Mohács, a Vérmezőn kivégzettek, az aradi tizenhárom, Isonzó, Ojtoz, a Don-kanyar áldozatai, a Duna-parton agyonlöttek, a bombázások, a sortüzek, a mártírok végtelen csapata, a salgótarjáni, magyaróvári vérengzések ártatlan meggyilkoltjai - mindez végtelen áradatban vonul szemünk előtt. „Gellért-hegytől a Vérmezőig / hömpölyög nő, nő a tömeg”. Még nincs vége a halottsiratásnak! „Meghalt az Isten Egy Fia. / Mi lesz holnap? Tán nem lesz holnap! / Meghalt. Meg kellett halnia”. A gyászmenethez végtelen sorokban csatlakoznak a hazájukból számkivetettek. „Virágos vonatok hozzák a külföldre szakadtakat”: Don-expressz, Voronyezsi különvonat, Balt-Orient expressz - a Gulágra, Auschwitzba, Dachaubá hurcoltak, az „ötvenhatos” menekültek százával térnek vissza árnyalakjukban. Van-e még, lehet-e még itt Élet egyáltalán? A refrén mintegy hangerősítőként felfokozza a sokkhatást: „A Duna suttog, / hallgat a rakpart, / a Gellért-hegy most óriás. / Fel, dallal, tánccal ünnepelni, / hogy eljött a feltámadás”.

S az 1989/90-es változások? „Viszályba horgad a fejetlen ország: urak, vitézek, kapitányok, / mert sátánfattyá megtörted a lelkük, / egymásnak esnek csattogó agyarral”. - Mint mindig a történelmünk során, most is eljátszottuk a nagy lehetőséget. Így aztán a „végítélet” beteljesült, beteljesül rajtunk: nincs „feltámadás”. „Az égből angyal kürtje nem riad, / nem áll kétfelől, kit ölték s ki ölt, / csak ő lobog fenn, a gyászlángú nap. / Por, hamu hull. Nem lesz tenyéryi zöld. / S boldogtalan száll, megölt fiainak / keserű vén tömegsírja, a Föld” (*A nagy vadkan, Dies irae, dies illa*).

Nincs tehát többé miben reménykedni. Költőnk egyre magányosabb, egyre idegenebbnek érzi a világot, amely kialakult körülötte. „Mindőtöké akartam válni, s mind helyett magamra maradtam”. Kívül került a valóságdimenziókon: a „jelenben” soha nem tudott élni, így az örökkévalóság házába vágyik. Lassan-lassan készülődni kezd a „nagy utazásra”, hogy a Magasban, a szellem-hazában találjon otthonra (*Vers az idegen városból, Csillagok, Szobám barlangjából*). Hóhullásban, harangzúgásban megéled a gyermekkor álmvilága, s ő - képzeletben - indul a Fény felé. „Hallod? a papírtrombiták! / Szél támad fenn, sátorrúd reccsen. / Villám, ékes szép aranyág / gyökeret versz sebes szívemben” (*Villám, ékes szép aranyág*).

Újraértelmezi a krisztusi szellem valódi lényegét. Már nem a messianisztikus szereptudat, nem is a golgotajárás, a kereszt cipelése a legfontosabb számára, hanem a Szeretet-elv, a megbocsátani-tudás. „Én pedig mondom nektek: Szeressétek ellenségeiteket...” - idézi az evangéliumi üzenetet (*Máté 43, 44*), de korántsem fenntartások nélkül. Tudja: ez a legnehezebb. „Sokat kérsz, Jézus, nagyon is sokat: / feledni éjszakai vad hánykolódásokat / (egy hónapban két éjjelt börtönben töltök, / és kéthavonként felakasztanak)”. Megbocsáthat-e (ő személy szerint s a börtönviseltek ezrei), megbocsáthatunk-e mi túlélők, mindannyian, a sok-sok meggyilkoltért, „a Recsken holtakért / a vallatáskor agyonvertékért / a börtönökben égigkínzottakért / tyúkketrecekbe telepítettekért / és a határon agyonlöttekért”; a társakért, a barátokért, „a Pesti Srácokért s a Pesti Lányokért, Angyalért és az angyali Géreczért”, „Bériért, Gáliért / s ki tudja még, kiért” - mindazokért, akik már a *Krisztinavárosi körmenet*ben is felvonultak előttünk. Nehéz megbocsátani - mégis ez az egyetlen út. Ha mindig csak a sérelmeket emlegetjük, pro és kontra: soha nem szakad meg a lánc. „Hány sor kéne ide, / hány sírkő s kopjafa, / mert ezt a magyar litániát / nem fejezhetjük be soha”. Jézusnak igaza volt - ismeri fel a költő: ha nem tudunk megbocsátani, önmagunkat is felőröljük, elpusztítjuk, nemcsak az ellenségeinket. Pedig nem könnyű tudomásul venni, hogy azok, akik elfeledték az Úr törvényeit: a valódi bűnösök -

most is szabadon futnak; véget nem érő bűnlajstromuk egyre gyarapszik. „És mégis, mégis fejezzük be.” Némi elégtételt hadd kapjanak azonban az ártatlanul meghurcoltak is: „véssétek gránitba, bazalttömbbe / minden időkre minden bűnös nevét, / jegyezzétek fel, ennyi elég -, / mi nem kezdhetjük újra” (*Magyar litánia*).

S ő, a Poklokat járt költő, a krisztusi szellemben maga is megbocsát ellenségeinek; de azért nem kíván elegyedni velük. Dante álarcában elhatárolja magát a sok-sok „pálfordulótól”; nem harsog együtt azokkal, „kik a Tanácsnak talpát nyalták nemrég / s most szent sátorból gyalázzák Firenzét”. Nem csatlakozott, nem csatlakozik egyik párthoz, egyik „szekértáborhoz” sem. Továbbra is magányban, mellőzötten, de konok méltósággal jegyzi le a szent Igét, amely rábízott. „S míg az undor a torkáig áradt: / magából csinált pártot önmagában.” (*Dante Ravennában*).

A „rendszerátalakítás” nyomán kialakult helyzetet - paradox módon - épp az egykori „ötvenhatosoknak” a legnehezebb elviselniök. Hiszen eddig legalább abban az illúzióban élhettek, hogy csak a diktatórikus politikai hatalom áll útjában eszméik, eszményeik megvalósulásának, s a nemzet elismeréssel adózik egykori heroikus küzdelmeiknek. Most viszont azzal kell szembenézniök, hogy a társadalmi tudat korántsem egységes e kérdésben, s mindazok, akik a „bizánci” struktúra haszonélvezői voltak, szeretnék (újra) a föld alá döngölni azokat, akik az ő kényelmüket, viszonylagos jólétüket „fenyegetik”. A koncon marakodnak, ahelyett, hogy a továbblépés útjait keresnék. S a nemzet, a nép ismét tehetetlenül, kisémmizve áll, végleg elvették tőle a Jövőt. „Itt csupa kérdőjel-gerinc / és kérdőjel-tekintet, / ragyog a rémület, a nincs / s tétován széttekintget. / Rontás ül erdőn, városon / folyók zápult vizében, / az arcokon hegárkosan / lüktet a düh, a szégyen” (*A tűzeső elé*).

*

Szathmáry György
/1928-1990/

*„Mélybe hullottam, mint a csillag,
Mert Európa homlokát
Jobban szerettem én, nomád,
Mint azok, akik fényre nyíltak”*

(In profundis)

Szathmáry György is erős tehetséget kapott a Sorstól, azonban az ő költői kibontakozását végérvényesen derékba törték a börtönévek. Szabadulása után egy sort sem írt le többé, még íróasztal-fiókjának sem; ezért a mostani Füveskert-antológia szerkesztői az ő esetében pályakép helyett a pályakezdet mutatják be alaposabban.

A szolnoki Versey György Gimnázium egykori diákja a „pepita füzetbe” írogatta lázas lobogású verseit. Az érettségi évében, az 1945/46-os tanévben, az október 6-i ünnepi megemlékezésen mint az önképzőkör titkára szavalt a saját versét. Tanára, a volt nyilas, rögtön elkérte tőle a pepita füzetet, s alig telt el néhány nap, az ifjú költőt elvitte az államrendőrség. Tettlegesen is bántalmazták, „kapcsolatait” felől faggatták, végül - komoly vádak hiányában - szabadon engedték. Ekkor sejtette meg először: akváriumba zártan, fuldokolva élünk; valójában nem is

élet ez, hanem tetszhalál. „A víz alatt oly jó pihenni / idegen, némán, mozdulatlan: / Nincs mód semerre futni, menni, / A boldogság a víz alatt van” (*Pohárban*, 1947). Rossz előérzettel faggatja Kedvesét: „Ó, mondd, mi lesz, ha jönnek értem, / S a Golgotára elkísérnek? (...) És mondd, mi lesz majd, szép Szerelmem, / Ha súlyos töviskoszorúval / Koronáznak, s én szembenézek / Velük fájdalmas, lusta gúnnyal?” (*Modern Krisztus-dal*).

Pedig sugárzó vitalitás árad korai költeményeiből, egyfajta világhódító erő; a Szépség igézetében, az Értékek iránti belső elkötelezettséggel próbálja alakítani életét. „Jó és rossz mind végül eltűnik, / de a Szépség, az él s uralkodik” - vallja (*Keats*). Lázálmok, kimérák üziksarkallják; szeretné a Mindenséget meghódítani, - ugyanakkor érzi-tudja: a reáliák világában semmi nem lehet az övé:

*„Ha sok-sok álmomat egyszer elérem,
S rádöbbenhetek a Teljes Egészre,
Szívem majd szédült lánggal ellobog,
Hogy múlt a nyár, de én nem vettem észre (...)
Nagyon közel kell jutni, Istenem,
Mindenhez ami él s ami halott.
Igazság s Szépség! Te vagy mindenem!
Alkotni kell! ha nincs csend, így, a zajban!
És nem fáj majd, mikor eljő az estem,
Hogy nem találtam - fontos, hogy kerestem”*

(Kaposvári szonettek, 1950)

Lázadó alkatú, túlfűtött érzelmvilágú fiatalember lévén, egyre nehezebben viseli azokat a béklyókat, amelyekbe a mind fenyegetőbbben elszürkülő, uniformizálódó élet kényszeríti. Behívják katonának, de a „baka-lét” keretei között valósággal fulladozik. Szerelmes verseiből csillapíthatatlan életszomj árad (*Ének, Tolnai szonett, Hárosszigeti elégia*); épp ezért kínozza egyre fájdalmasabban az előérzet: mindenek katasztrofális vége lesz. „Ez már az ősz, Szívem; szitakötők hava. / Kétszáz mérföldnyi távolságban tőled / Őrizlek, Kedvesem, akár az éjszaka / Őrzi a közöttünk vibráló messzeséget. / Minden elszáll, Szívem, hiába óvod, véded, / Áttöri gátjait bánatunk kék tava, (...) Nem védnek már, Szívem, nyári erők soha” (*Őszi szonett*, 1951.) Végül is nem bírja tovább elviselni a számára elviselhetetlent: megszökik. „Útitáskám-ban gyertya, tinta, szappan, / A sátor hűvös, künn hideg vadon. / Végigsimítom homlokom s e dalban / Hidegen, kimért-biztosan, / Lefojtva és álomtalan, / A századomtól most elbúcsúzom” (*The Bridge of Charlotte*, Nagyabajomi Erdő, 1951).

Természetesen elfogják, s a szokásos meghurcolás után (Fő utca, Gyűjtőfogház) Vácra kerül ő is. A „füveskertiekben” igaz barátokra talál. Tóth Bálint így örökíti meg volt fegyenc társa alakját: „Szathmáry György, a ‘maharadzsakumár’ (azaz trónörökös a maharadzsák országában) villogó fekete szemével, mélyötétbarna hajával és előkelő modorával érdemelte ki e címet. (...) Nemcsak modorában volt választékos, de költészetében is. A franciák álltak legközelebb hozzá. Fordításban ő járt elől komoly nyelvtudásával és briliáns formakészségével. (...) A l’art pour l’art szemlélete állt hozzá legközelebb. Úgy vélte: ‘gyönyörűeket írni’ egy vérgőzös, gyűlölködő korban - a legnagyobb kihívást jelent” (in: *Füveskert* antológia).

Trilogia artis címen verset ír az általa legnagyobbnak tartott, világrangú „triászról”: *Leonardo* a festészetben, *Bartók* a zenében, *Valery* a költészetben szerinte a Mércét oly magasra állították, hogy az minden időkben meghaladhatatlannak bizonyul. A Szellem szabadsága, korlátokat áttörő merészsege hozhat csak gyógyírt a világnak. „Áldott, ki hajóra szállva / Rejtett kincsért útra kel, / S a kincseket fényre tárva / Elbűvölve énekel” (*P. Valery*).

A váci börtönben aztán „átértékeli” egész addigi életét; új fényt, új megvilágítást kapnak a korábbi történések. „Már minden emlék rács mögül való, / És minden álom bilincscsörrenésű”. A Múlt az egyetlen menedék: „Kék és arany emléked védi még / Bennem az Embert és az Életet” (*Arany és kék*). Képzeletében benépesül cellája az egykori barátokkal, a lányokkal; az „éretlen, kócos csavargók” friss-fésületlen, mégis kedves szavaival telik meg magánya; játékos „rímfaragással” tölti idejét, csokrot szöve a lánynevek köré. Lázás-erotikus képzelete mind gyakrabban tér vissza első - hűtlenné vált - szerelmeséhez (*Dózsa György úti elégia, Minden lányok litániája, Mese az első csókunkról, Pogány szonettek*). Rimbaud „részeg hajó”-jához érzi magát hasonlatosnak, amely vad vizeken hanyódik, és soha otthonra nem lel. „Úszom az élet néma vizein / Idegenek! Én sohasem voltam boldog (...) Ezer kikötőt próbáltam meg én, / Pihenni vágytam és mindig elűztek. / Jelet hordok: árbocom szegény / s érintetlen vagyok, akár a szüzek” (*A kísértethajó*).

Sejtelmes szomorúság lebeg fölötte, mint aki tudja: helyrehozhatatlanul félbetört az élete. Ebből a fátyolos bánatból születik egyik legéteiribb, áttetszően tiszta verse: érzi, hogy számára nem lesz „feltámadás”. Szürreális finom áttételezéssel az ártatlan kóbor őzzel rokonítja magát, akit nem a vadász lő agyon - ó, dehogy! -: „a tél legyőzi azt, aki gyenge és azt aki árva”. „A bánat fenyesében” járva lassanként megbénította az őzt a hideg, a dermesztő fagy: „Érezte újra ő, hogy minden álom / és minden emlék valóbb a valónál. / És aznap meghalt. S aznap este három / őz könnyezett álmában kinn a tónál” (*A sejtések könyvéből*).

*

A jelenlegi Füveskert-antológia maroknyi válogatást ad **Szathmáry György** legszebb „füveskerti” verseiből is. Legerőteljesebbek a szerelmes versek: vad, izzó álmok, erotikus fantázia-hevítette képek; a költő a színek játékos-komoly variálásával érzékelteti a benne zajló fiziológiai-biopszichikai folyamatokat (*Vörös és fekete, Barna és zöld, Ezüst és fehér*). A fájdalom, hogy kedvesét immáron soha többé el nem érheti, egyre élesebb és gyötrőbb; áttört-tűnékeny, tovaillanó emlékétől nem tud szabadulni: „Már kék madár vagy hómezők felett, / És hús forrás, ha olvad majd a hó / És lassan én is kék felhő leszek, / ezüst keszeg, patakban villanó (...) Bazalt-keménye, mint havas hegyek, / Repedt szívembe zárom olvadó / És kristályfényű fehérségedet” (*Búcsú szonett*). Lágyszövegű, dallamos sorokkal, dúsan burjánzó érzelmi telítettségű képekkel idézi meg újra és újra a kedves tündéralakját: „Most is ott ülsz szemben fenn a csúcson (...) Aranymorzsa a virágos blúzon: / A holdkifli pár pirult darabja. / Látomás vagy, mégis csupa élet / (A hajadban jelzötüzek égnék!)” (*Utolsó óda*).

A zeneiség mind jobban eluralkodik a verseken, a hangok bágyadt-búgó szomorkás áradása egyre inkább chanson-szerűvé teszi őket; szerzőjük mintha zongora mellett ülne, s merengve-álmodozva játszaná-dúdolná kedvenc dalait: „Mint a piruló nyárfalombok / Égnék az arcod tüzei, / S még ezt a dalt is szélbe-bontott / Hajadnak lángja tüzei” (*Dal*); „Vadrózsák nyílnak benn szívemben, / ereim bíbor rózsaaágak / Vadrózsás, fehér kapu lelkem / Belép rajta az édes Isten, / S örvend illatos lugasának” (*Ökörszemek*). A későbbi bár-zongorista lelki diszpozíciói tehát már itt és ekkor kialakulnak!

Megidézi rövid ifjúsága illékony emlékeit, szülővárosát, Szolnokot s az aranyragyogású, „nyári naptól ittasult” Tiszát, az égbe törő templomtornyokat. A borongós őszi időben, amivé a jelen vált számára, szívében ezek az emlékek nyári fényt gyűjtenek: „fellángolnak a Katalin-napok”, megjelennek a régi lányok-fiúk, égnek az érett kalászu mezők, a dús gyümölcsű kertek. *Dombok, Virágok, Lányok* csalogatják, s ő máris reméli: egyszer még ide visszatérhet. „Termést hozok majd s mindenik kalászom / Alattam-omló hajatokra hull; (...) én őrzöm gyermekszemetek titánul, / Rácsok mögött is hajthatatlanul” (*Üzenet Szolnokra*).

Szathmáry Györgyöt még 1956 tavasza is Vácott találja. Így a Pünkösdi Füveskertben is szerepelnek versei. Ezekből már világosan érzékelhető: kitért a tragikum megélése elől, melodramatikussá vált a hangja. Úgy látszik, az eltemetett ifjúságot, a sok-sok magába fojtott vágyakozást, az elfulladt reményeket nem volt ereje pszichésen feldolgozni. Némi önsajnálattal, csipetnyi iróniával állapítja meg: „Ha ki virágot csókolt s nem mehet / Többé a rétre, lassan meghal az, / Feje fölött a négyszögű eget / Hiába hinti csókkal a Tavasz”. A börtön felmorzsolta legjobb teremtő erőit: már nem tud igazán szembenézni önmagával, inkább csak menekül a Múltba, Álmaiba, Istenhez. „Isten! Örök Fény! Adj nekünk mesét! / Virágra tündért, szüzzre glóriát! (...) Adj egységet, hogy a széthulló fény / Gyújtó sugárban rád essen megint. / Adjál Legendát el nem múló Lény, / A te örök törvényeid szerint” (*Imádság legendáért, I. Praeludium, II. Oratórium*).

A *Gólyák a fekete havon* című vers valójában már önnön régi énjétől való búcsúvétel. Elsiratja önmagát, félbetört életét: azt, aki volt, s azt is, akivé lehetett volna - s akivé lett. Lélekben halott, mint egykori kedvese is, kinek szeme „egy halott világ tükre”. „Elindultunk ketten a fakó / csillagfénynél egy május éjszaka. (...) A völgy kitárult egy gonosz kanyarban, / a pusztulásban csendben, gazdagon. / S látomást láttunk: fehérén és halkan / gólyák jártak a fekete havon. / Döbbsen álltunk, hallgatott a síkság / S szívünk sikoltva kétfelé hasadt; / Édes teleknek szörnyű negatívját / Néztük a szűz, részvétlen ég alatt”.

A börtönudvarban, sétáját róva körbe-körbe, egyre reménytelenebb: „Viszem az Ember örök búját árván, / Mint vándorcigány rongyos batyuját”. Olykor még fel-feldereng előtte a távoli megváltás álma, bár tudja: ő már abból nem részesülhet. Alig 28 évesen: megtört, fáradt ember. De a világ még feltámadhat egyszer, valamikor, ahogy az Ígéret szól... „A könny azért van csak, hogy tudjunk sírni, / A szenvedés meg a szépség kovácsa. / Sejted-e már új Jeruzsálem ácsa, / Hogy fiad szíve rejti a jövőt?” (*Elégia Pastoralis*).

1956 őszén ő is szabadult... De mint költő, meghalt örökre. Az ezredvégi változásoknak már nem tudott örülni; de legalább csalódnia sem kellett: meghalt 1990-ben, 62 évesen. Emlékét egyedül szűkebb pátriája karolta fel: szülővárosa, Szolnok fakszimile kiadásban jelentette meg az 1954. évi Füveskert húsz Szathmáry-versét, és kopjafát állított a temetőben félbetört sorsú fiának.

*

A „füveskertiek” a költészet és az emberhez méltó élet álmát őrizték egy olyan korban, amikor ez bűnnek számított. Erkölcsei tisztességgel járta mégis mindegyikük a maga útját: a Golgotát, amely az Örök Élethez (a halhatatlansághoz) vezet. Felismerték, mert fel kellett ismerniök, az Élet kényszerítette rá őket: „*Krisztus királysága*” valóban „nem e világból való”, hogyan azt ő maga mondta, hirdette. Itt, e földön tehát soha nem is valósulhat meg.

Csak lelkünkben, álmainkban él, mint örök Ígéret, eleven Remény, amely fenntartja a küzdés értelmébe vetett hitet. „Most és mindörökké”.

E felismerésben erősít meg mindannyiunkat a nemrégiben megjelent Füveskert-antológia.

„Sorsa lesz a meg nem rontott szavaknak, s fényük száll a glóbuszon...”

Béri Géza válogatott versei és novellái
Stádium K. Bp. 1992.

Béri Géza lázadó alkattal született („alkatilag visszaeső bűnöző vagyok” - írja *Gyónás* c. versében); s szinte haláláig „börtönben” élt. Bár valódi fegyházban mindössze három évet ült (1953-56, Vác), a cellafalakat maga körül sohasem tudta áttörni. „Börtön immár a világ”, s benne ő örök „életfogytiglanos” (*Vörösmarty* c. verse). Halálát is mintha egy láthatatlan bíróság mérte volna rá: 1979 karácsonyán öngyilkos lett.

1953-ban, alig húszévesen vitték be a Gyorskocsi utcába. Helyzete komolyságát fel se fogta, amint azt egy cetlire odavetett versikéje mutatja (*Meglett, amitől fél Anyu / Gézuskából lett vértanyu*). A Sors talán „kegyes” volt hozzá, hiszen a váci politikai börtönben olyan társaságba került, amely szellemi-költői érlelődését segítette. A nála négy évvel idősebb Gérecz Attilával közös zárkába tették, majd 1954-ben mindkettejüket költővé avatták. Az 1956-ban hősi halált halt Gérecz Attila emlékét két verse is megörökíti (*Torzó, Pásztorsíp*). S az ő számára sem marad végül más választás, mint a kényszerűen vállalt heroikus élet és a lázadását kifejező halál. Holott tisztában volt vele: „a lázadás nem hősi: keserű / a szívem száll le a pokolra” (*Erőszak nem szülhet fegyelmet*).

Később, az élet-börtönben szinte nosztalgikusan idézi meg rabsága éveit: „legalább séta volt, sütött néha a nap (...) vigyáztak, hogy meg ne szökjem, s enni hoztak. (...) Tudtam, rab vagyok, ki nem szabadulhat” (*Életfogytiglan*). Odakünt nagyon hamar fel kellett ismernie: számára sohasem lesz a „fogoly-lét”-ből szabadulás, mert képtelen különbékét kötni a világgal. Érzékeny bőrén a külvilág minden tüskéje áthatolt, s ő „tövissel befelé” vette magára „százhegyű kabátját”, mint valami anti-sün (*Önarckép*). „Átutazóban” éldegélt, mindig reménykedve, hogy valami majd kiemeli reménytelen helyzetéből; ugyanakkor sejtve, hogy ez a „valami” sosem jön el. Csak mint tovatűnt emléket őrizte ‘56-ot is, holott - a fegyházból kiszabadulván - ő is részt vett az utolsó pillanatig az orosz megszállók elleni utcai harcokban; de így annál inkább megalázta a vereség. „Hiszen csak pillanat volt / történelmi pillanat volt - / mit életünk értelmének hittünk néhány napig” (*Létforma, Vers helyett*). Egyik novellájában mint nyomasztó élményt idézi fel a Bakáts téri halottak exhumálásának és temetőbe szállításának képét; egy kis öreg latin tanár fájó szégyennel mormolja maga elé az ismert citátumot: „Dulce et decorum est - pro patria mori”. Érvényes-e még ez a szállóige? ennyi vérontás után nem gúny-e „édes”-nek és „dicsőséges”-nek nevezni a hősi halált? (*Halottak temetése*). Láncon táncoltatott medvének érzi magát, s szégyenkezik amiatt, hogy nem tépi szét láncait: „Medve! üvöls! Ne járd tovább! / hová lett szörnyű erőd? (...) tombolj, szívjad a vér szagát (...) meglátod, végül nyugtot ad / egy puskadörrenés” (*Medve*). Máskor úgy érzékeli: fojtó, fullasztó csigaházban kereng, útja spirálisan vezet mind beljebb-beljebb. „Szűkül a kör (...) nem sok kell már, végére érek / a levegőt sziszegve harapom. (...) Üvöltök még egy iszonyút / s magamra döntöm szörnyű csigaházam” (*Csigaház*).

Mégis „übermensch” göggel viseli nehéz sorsát, soha senki előtt meg nem alázkodván. Ha a lázadás „bűn”, ám legyen - vállalja mindazt, ami „a fennálló isteni-emberi törvény értelmében” ezért jár. „Nem tiltakozom tehát / a súlyos és aránytalan ideig tartó örök-büntetés ellen / tudomásul veszem, mert a dolgok / természetéből egyértelműen következik”. Ha igaz a bibliai átok („kard által pusztul el, / ki karddal támad / és nem tanulja meg, mi az alázat”), akkor ő méltán szenved. Számára a legfontosabb: „kegyelmet? azt sose kérni!” Csupán azért fohászkozik az Úrhoz, hogy „szelíd, szép elmével” halhasson meg, s „legyen kéz, ki kegyesen elhantol-

ja”. Mert szabadlábbon is kísérti a rémkép: „állva kell meghalnom egykor / holott azt fekve illenék” (*Gyónás, Ki karddal támad, Infinitívuszok, Zsoltár, Menekülés*).

Szabadulásakor, huszonhárom évesen még nyilván azt remélte: „priusz” nélkül startolhat ő is. „Itt vagyok, élek, visszajöttem. / Minden tagom ép, szememben / újra emberi értelem van”. Mégis érzi: valami jóvátehetetlen történt vele: „Élek. Majdnem úgy, ahogyan mások. / Csupán az ölelés poharában / nem találok a régi szeszt. / Üres, örömtelen”. Balsejtelem gyötri; felrebben, ha szól a csengő, hiába tudja: „csak vendég érkezik” (*Ami megmaradt*). Valami végzetesen megromlott az emberekhez való viszonyában; elvesztette a kétely nélküli kapcsolat-építés képességét. Verseiben adatszerűen csak keveset árul el önmagáról, mégis szinte nyitott könyvként tárulnak fel bennük azok az alapélmények, amelyek sorsát meghatározták. Az *Egyszólamú szerelmes ének* c. ciklusa, s maga a címadó vers bizonyítja: örökre megfészkel benne a gyanakvás, hogy társa nemcsak az övé, vagy nem mindig volt az övé - talán éppen akkor árulta el őt, amikor legnagyobb szüksége lett volna kitartására („behunyt szemmel is láthatom / combját, testét más ágyakon, / ölet mint kelyhét, poharát / úgy emeli, úrvacsorát”). A szakrális élmény örökre deszakralizálódik szemében; profán kegyetlenséggel, ugyanakkor szinte önkínzó gyönyörűséggel kutatja kedvese „gyanús szavát, volt mosolyát, / harmatból gyűjtök pocsolyát, (...) eltaszítom - sebzett madár / vergődik, vijjog, visszaszáll / szívem ágára, fészkre / tíz karmát mélyre vési be”. Ennyi gyötrelmet képtelen elviselni („menekülj, ó, hát menekülj / tisztább magányod egyedül”). Mindegy, mi a valóság - ő úgy érzi, a törött váza cserepeit összeilleszteni, az eltékozolt kincset, az ártatlanságot visszaszerezni nem lehet. Mégis, mikor lefejt magáról az ölelő karokat, egyre erősebb lesz a hiány: „Így élek, pontosan, akár az óra (...) csendes vagyok és már nyugodt egészen. (...) De néha feliaszt egy mozdulat, / most te is mozdulsz - vállamat kerested / mert alvó testem konokul keresi még a tested”. S elképzeli, amint elhagyott kedvese is őt siratja, róla álmodik (*Suta magyarázkodás, Szerelmünk, Szelidnek, mint az angyalok, Magam ura, D.B.*).

Két sebzett magány, és két elhagyott gyerek... Utóbbi külön súllyal is nyomhatta lelkiismeretét. Nem is tudott soha igazán elszakadni családjától - erre utal az *Amatőrfilm* c. novellája is. Szimbolikusan az ő körökben hal meg, egy ünnepnap látogatáskor. A fenti vers D.B.-je, Dombrádi Béla (alias Béri Géza) szinte restelli érzelmeit. Fiához-lányához mély kötelék fűzi; de a család terhét képtelen magára vállalni. Bizonyára ő szenved legjobban attól, hogy nem találta meg élete „archimédészi pont”-ját: „Odahagytam apám-anyám / két feleség- s egy unokám / egy, két, hány gyerek? (...) visz, visz, visz az út / járom ezt az iszonyút” (*Visz az út*).

Miután elvágta az emberi világhoz fűződő érzelmi, metafizikai kötelékeit, érthető, hogy elidegenülten, sőt elidegenítően tekint azokra a futó kapcsolatokra, amelyek mint „hódító” férfit körülveszik. Szégyenkezik amiatt, hogy az emberben - különösen a nőben - az „állatit” látja megnyilatkozni. Groteszk pillanat-képekben, összevillanó négysorosokban leplezi le alkalmi kedvesei animális lényét (*Gomblyuk, Házi idill, Szerelmes vers, Cipő, Reggel, Őszinteség, Modern stb.*). Inkább él egyedül, minthogy ezek közül bárkivel megossza magányát („egy se ezek közül, akik / a nap éltető melegét / a combjaik között őrzik”). Iszonyattal tölti el a nő kétarcúsága, egyszerre „szent” és „hetéra” volta: „a széttárt combú isten, / szülőanyánk pokoli szobormása / testvérhúgod” - akinek méhén mégis „áldás lesz minden koron”. Megveti azokat, akikben „a szerelem nemzessé aljasult”. Kísértetiesen visszhangzik fülében „a meg-nem-születők különös éneke”; úgy érzi, az a világ, amely ennyire meggyalázta a természetet - megérett a pusztulásra. A tenger új, pokoli robbanásra vár, „hogy újra kezdődjék az ősnemzés kora”. Csak olyan nőt tud(na) elfogadni, aki - hüen ősi szerepéhez - alárendeli magát neki, s mindenben támogatja őt („Ha vagy, hát légy, de szárny legyél / ha kő leszel, elejtelek (...) senkit nem tűnök, aki visszatart / ha kellek, tarts magad felett” (*Platoniáda, Bálványszobrok, Ősz, Duna-part, Nászi ének; Futurum perfectum, stb.*).

Gyökértelennek és kiszolgáltatottnak érezte magát. Háta mögött nem volt meleg-puhára bélelt szülői ház, se védő, megtartó kultúra. „Proligyerekként”, apátlan nőtt fel a külvárosban, „csúf, öreg házban”, „nyirkos, hosszú udvaron”, hol több száz ember zsúfolódott „szobakonyhák boltíve alatt” - s mégis szeretetben, megértésben, az élet alulra szorítottjainak ösztönös összetartozás-tudatával. „Hiába próbált szabadulni” származása nehéz örökségétől, tudta, sorsa determinált; „rabbá nemzette apja-anyja”, s „rab lesz gyermeke, rab lesz fattya”. Mégis hitt rendeltetésében: „hogyan virágozzék ki szám végre, / hogy ágként táruljak az égre, / gyümölcsözzek nyelvén anyámnak. / Elvállaltam sorsát a fának” (*Ősök nélkül, Nyúlkaszárnya, Hiába, Szerelmes ha nem lettem volna, stb.*). Felnőtt életének nagy részét is a külvárosban élte, „három kerület” metszéspontján, az Illatos út, a Határ út, s a Nagykörösi út találkozásánál, „a rossz szagú gyár közelében”. *Albérlet* c. novellája sejteti, mennyire kietlen helyen, lehangolóan „ember-alatti” viszonyok között. Kenyerét a szomszédos Vegyi Művekben kereste, nehéz robottal - szívlapátolással - három műszakban. Egy-két verse utal is a verítékes „igavonó élet” gyötrelmére, s az azt feledtető kábult zuhanásra - az ivásra (*Harmadik műszak, Éjszakás hét, Pohár, Kilenc óra*). Helyzetét mégsem érezte megalázónak, sőt, inkább valamiféle konok büszkeséggel vállalta, mert úgy tudta: ott legalább emberséges emberek között lehet. A „mélyvilág” egy-egy lakójának arcát megbecsüléssel, sőt szeretettel örökíti meg (*Portré, Imre bácsi, Üzenet-féle, Katonák, stb.*); szemben a „fent” polcán dölyfösködő „hatalmaskodókkal” (*Ellenportré, Vacsoravendég, Honfoglalók, Oly átlátszóak...*). Egy-két novellájából mégis kiderül: hosszútávfitónak érzi magát, idegen tájakon zihálva menekül; s fellélegzik, ha csak egyetlen napra is kiléphet rabszolga-létéből, - akárha zsúfolt strand medencéjében lubickolna, úgy vegyül el az utca forgatagában (*Egy nap fizetett szabadság, A futás*). Ennek ellenére hűséges a talajhoz, amelyből vétetett: „A rög az élet. A rög a cél. Messzebb jutok a rög között” (*Hajamba túrt a szél.*).

Talán ezért érezte önmagát is kettős-arcúnak: a vegetatív létbe alászorított félig-állatnak, ugyanakkor magasba szálló szellemi lénynek. Amint azt a *Dal a kentaur-bivalyról* c. ciklusa mutatja: e kettősséget is ironikusan kezeli. A kentaur - a mitológia lótestű, emberfejű szörnye - itt nehézkes bivalyként jelenik meg; utódai is kentaur-borjak. Remény sincs rá, hogy igazán szellemivé váljon. Szinte morbid mosollyal így határozza meg „faját”: „Magyar állat. Csak itt honos. / Sokat iszik, de nem kér legelőt / Főképp a járdán otthonos / Kéthetenként egyszer vesz levegőt” (*Természetrájk*). De „állatbőrben” sem hajlandó lemondani a szárnyalásról: féléletre kárhoztatottan, korhadtt levelek közt meglapulva is madarakról álmodik (*A sünn*). „A madár száll, nem medítál”, s nem kérdezi: „van-e még értelme a repülésnek?” (*Madárdal*). Pillanatfelvételeket készít különböző „állatbőrbe bújtatott” emberekről: a ragadozók (*Vércse, Farkas*) zsákmányra lesnek, „a puhány sikló csúszik-mászik”, a kutya szánalmasan meghunyászkodik („rúgáshoz szokott teste már nem tűr simogatást”); a csimpánzok - hadifoglyok, kik fölött az „übermajom” aratott győzelmet; a szamár szomorú igahúzó, „sorsával van tele”; a bálna, a halak a modern élet áldozatai - kivette a parti fővenyre, fuldokolnak; „no de majd valamennyi belátja, hogy itt kell / élni tovább szabadon, s nem a fojtogató tavi létben” (*Eszme, halaknak*).

Költőnk élete megalázottságból, soha nem teljesülő álmokból állt össze, mint azé „a kicsi országé”, amely hazájául adatott. *Ez a kicsi ország* c. ciklusa - és verse - bizonyítja: az „itt élned, halnod kell!” parancsát ő is komolyan vette. Tudta, hogy a sokezerényi áldozat vére nyomtalanul beivódik a földbe, hogy „a vízi parányok pusztulásáról nem tud az óceán”, mégis bízott abban, hogy „a sok elhullott élet” egykor - „feszületté magasodván” - megváltást hoz. Az Igazsághoz konokul ragaszkodó ember magaslati pozíciójából tekint körül „birtokán”: „Itt

nekem még időm és jogom van / fordulni el, keresni újat, régit! / Igen, jogom. S megvédem élve-holtan: / egy szó ölében feljutni az égig” (*A tornác kövén*).

E ciklusban néhány nagyobb lélegzetű kompozíció bizonyítja: **Béri Gézában** erős intellektuális tudatosság és költői rendező képesség működött. Tudta: a „hamis” - mert erőszakkal fenntartott, a személyiség jogfosztottságára épülő - Renddel szemben mindannyian tehetetlenek vagyunk. Egy háromtétéles nagyszabású geometrikus költemény-épületben (*Aritmetika*) egymásra vetíti a háború és 1956 őszének véres eseményeit: hidroncsok, robbanások, német, orosz és magyar katonák holtteste, fáklyaként égő gyerekek, szanaszét gurult tárgyak, „szétloccsant lobogó tócsa”, „seb seb seb a jog csökönyös testén” - s mindez beborítva a „fekete justitia” leplével, s a felszínen a látszatrend szabályozottsága, a véres valóságot elfedő kép-mutatás („igazad szép / igazad jó / igazad aritmetika”). A „hivatalosság” a költészetnek is e fajta rendező - elfedő - szerepet szánt: „a költészet (is) csak aritmetika” (*Pars poetika*). Ebbe természetesen nem nyugodhatott bele költőnk; így legfőbb törekvése épp e hamis rend leleplezésére irányult. *Rend* c. versében visszautal József Attila: *Levegőt!*-jére („ó, én nem ilyennek képzeltem a rendet!”), s vele együtt lázad az ember kiszolgáltatottsága ellen („nyomatványok szabályozzák az emberi lét mozgásait”, „számon tartják életének kicsi, még kisebb, és egészen jelentéktelen történéseit” - „hajtják a csordát, vigyázva a tilos útra, veszélyre”). E látszatrenddel szemben, amely a hatalmi manipuláció érvényesülését hivatott biztosítani, ő érthetően a „rendetlenség” pártján áll: „MINDENKI tudja meg - a nagy dolgok rendetlenek, az ember naggyá a Rend ellenére lehet, ha szembeszáll és alakít, ha változni mer - s így néha teremtet”. Azonban azzal is tisztában van: ez csak a „Nagy Emberek” törvénye lehet; a „kicsiknek” be kell érniök az „apró lázadások” örömeivel, azzal, hogy néha-néha áthágják „józan öltözékű életük” túlszabályozottságát. Elnézegetvén a „vén Duna” partján csillogó-villogó luxusszállókat, csöndes iróniával állapítja meg: „Negyedszázadnyi verítékben / egy világváros így ragyog. / Fintorognak a nyári égen / a változatlan csillagok”. Szomorkásan azon tűnődik: „hol úszott el a dinnyehéj?” - hová lett mindaz, amit még József Attila a Jövőtől remélt?! (*Duna*). A „Szabadság” álmából új Szent Bertalan-éjszaka lett; most is folyik az ártatlanok vére, mint hajdanán, mikor „a pápák e világi hatalma ellen” protestálók tömegeit lemészárolta az Inkvizíció (*Protestánsok*). Lehet-e hinni ezek után a lázadás értelmében? „Néhány tízezer meghaltak, mert elleneztek a réztrombiták harsogását” - s mi történt? „a trombiták harsognak azóta is, Jerichó falai állnak” (*Jerichó*).

Ezért ironikus és patetikus egyszerre a *Szabadsághoz* írt ódája: már nem hisz abban, hogy valaha is alászáll ez a gyönyörű égi Lány az emberi világba, mégis bízik benne: hatalma örök az emberi lelkeken, az Idő múlása sem öregíti (hiszen „szerelmes szívünk nemzette” őt). Petőfi a XIX. század derekán ujjongva köszöntötte (*A Szabadsághoz*); Heltai Jenő a XX. század derekán arra figyelmeztetett: mindenkinek egyenlően kell(ene) kegyeiben részesülni (*Szabadság*). S íme, a ‘70-es évek társadalmi toloncházában is akadt, aki remélte: „beteljesülsz, ha kis időre / és láthatunk, te emberarcú / jelet vág lépted az utcakőre, / ha torlaszhordó szélvihar fű”.

Koráról alkotott véleményét leghitelesebben áltörténelmi tablóképei s allegorikus novellái közvetítik. A Kádár-kort a mohácsi vésznél is pusztítóbbnak lát(tat)ja. (*Törökveszedelem, Buda, 1566.*) Hazánk egykor gazdag földjeit „idegen, fegyveres nép” dúlja, s a halott táj „csökönyösen hallgat”. A tanyák, apró falvak népe a Városba menekült; „szorongtak, vártak. Feltámadásra holtak. / A város nőtt. Kétmillióan voltak”. Aztán csakhamar Buda is elesett. Mátyás gyönyörű temploma „gótikus mecset”-té változott - „köcsipkés torony, rajta kajla félhold”, délben nem kondult harang, s „napszálltakor a müezzin kiáltott”. Egyetlen „igaz könyv” volt: a korán; s az épp „soros basa” kényúrként kényszerítette megtérésre a gyaurokat. Csoda-e, ha a leigáztak a Hódító vallását átveszik? - „Az indiánok máig keresztények” - de

miért? hogyan lettek azzá? Természetesen, az orosz megszállás majd' félévszázadára vonatkozik mindez.

Dramai erejű novelláiban épp azt mutatja meg, mint demoralizálódik, hull szét erkölcsileg a leigázott nép, amely - ki lévén szolgáltatva a hatalmi önkénynek -, igyekszik meglapulni az „eszmék” fedezékében. „Kivárára” rendezkedik be; míg feje fölött a „vezérek” cserélődnek, ő éli hétköznapias életét (*A csata*). Még a hőst is beszennyezi az ilyen kor. A *Sárkányölő* itt nem dicsőséggel tér meg a mesebeli küzdelemből, hanem elvadult gyilkosként, csatakosan, véresen, fél-állattá válván maga is. A megmentettek sem hősként üdvözlik, hiszen már hozzászoktak a Gonosz uralmához - ha nem az egyik, akkor a másik, de valaki mindig „leigázza” őket. A *Foglalkozási ártalmak* c. kis pillanatképsor pedig azt villantja fel előttünk, hogyan azonosul maga az ember a rárótt szereppel, büszkén arra, hogy „beosztásában” tökéletes munkát végez! *A vadászpárduc, a jeruzsálemi hóhérsegéd és a káder* egyaránt „szakértelemmel” végzi el mások nyakának kitekerését.

Béri Géza számkivetettnak érezte magát hazájában. Kifosztott életű hajótörötként a Hegy Magasán - szellemi Noé-bárcájában - tehetetlenségre kárhoztatva töpreng Élet és Halál dolgain (*Hajó a hegyen*). *Béketárgyalásokat* próbál folytatni Istennel és az emberekkel. Számvetést készít: „Éltem. Múlt-jelen között voltam. (...) Vesztett csatát harcoltam hasztalan / s hasztalan harcoltam csata nélkül.” Kapta és továbbadta az Életet; de a *sajátját* nem élhette („Fiam és apám közül kimaradt az életem”). Föld és Ég között reménytelenül lebegve mind világosabbá válik előtte: „értelme csak a halálnak lehet”. A versből úgy tűnik, túl van már egy sikertelen öngyilkossági kísérleten („ájulásnyi alvás a sárga avaron”, „vértócsa”, „csuklómon lüktetés”; „öklendező undor a fájdalom ára”). „Nem sok kedvem van már élni” - sóhajt máskor is (*Jegyzet*). Tudja: a költő mindig „kés élén jár, pár ujjnyi mélység peremén” (*Költő*); s úgy érzi: hiábavaló volt minden, amit tett („vizet vittem a tengerbe pohárral” - *A vízfordó*). *Az agykoponyák hegyén* látja legördülni „cítatumokkal ékes, szép fejét”, elvegyülve a többi halott között, végre békére s beteljesülésre lelve: „tudom a csendem alakítja / azt aki voltam s holtan lesz egész”. Szinte könyörög az Úrhoz: „reggel hadd ne nyissam ki a szemem.”

Aztán egy reggel valóban csukva maradt a szeme. Így üdvözölte a Karácsonyt, a Szeretet ünnepét. Földi mivoltában eltávozott, de költőként újjászületett: amit ő tudott a világról, azt senki más nem mondta, nem mondhatja el.

Életében alig jelent meg munkája; pedig a Nagyok között lehetett volna a helye. A „futtatott” költők helyett, mindannyiunk helyett kimondta azt, amit „nyilvánosan” tilos volt kimondani: a háttérbe szorítottak, a szellemi lefojtottságban vergődők közérzetét. Pontos és nagy sugarú asszociatív mezőt mozgásba hozó képei, a létállapotokat hitelesen megjelenítő atmoszféra-teremtő ereje, a kontrasztos szerkesztésmód biztonsága, s nem utolsósorban az életanyag lírai hitelessége azt bizonyítják: nagy formátumú életműre futotta volna erejéből. Még így, töredékességében is jelentős, amit alkotott. Talán túlságosan is mélyére látott a káoszban vergődő-fuldokló emberi világ reménytelenségének, s nem voltak illúziói „megjavíthatóságát” illetően - ez akadályozta meg a „beilleszkedés”-ben. Ami az elmúlt időszakban nagy bűnnek számított!

„Történelmi alulnézetből” sikerült átvilágítania azt a rettentő hazugság-birodalmat, amire ez a kor épült. Életműve végül is lezárt, kerek egész - sokkal több, mint kordokumentum.

„Fekély e föld az Ige testén”

Gérecz Attila, a költő - 1956 mártírja

„Ez a szomorú magyar róna,
Halálszagú, bús magyar róna,
Hány megölt lélek sikoltott
Bús átkot az egekig róla”

(Ady: A lelkek temetője)

A XX. század Petőfije? Az lehetne, ha a kor lehetőséget kínált volna a szárnyaláshoz, a népével való együtt-lélegzéshez, a nagy nemzeti célokért való küzdéshez, mint elődjének a XIX. század. De neki csak mártír-szerep jutott. Magányosan, börtönbe zárva, ifjúsága legszebb éveiben ő csak álmodozhatott a Szabadságról, s percig sem érezhette, hogy a Sors teret nyitott volna számára. A politika ravasz pokolkeresztjére feszítve nem remélhetett „megváltást” sem magának, sem nemzetének; nevét nemhogy kegyelettel őrizte volna (őrizné) az utókor, még emlékezetét is kitörölte tudatából. Legszűkebb barátain túl senki nem tartotta számon se hősként, se áldozatként. Versei fennmaradása is csupán néhány volt rabtársa jó memóriájának, az erős lelkű édesanyának és „Kicsi”-nek, lelki társának köszönhető, akik a börtönből kijuttatott WC-papírfecniket hűséggel őrizték.

A XX. század költészetének nem véletlenül lett alapszimbóluma a keresztre feszített Szellem és Szeretet: a töviskoronás Jézus. Az alig 25 éves **Gérecz Attila** is elfogadja a kikerülhetetlent:

„Ím, vedd Uram a sorsom; úgy lankad Elébed,
mint Krisztus-fő, amely már tövisekkel érett!”

(Az Isten balján)

És ő is „feltámadt”, ha nem is „harmadnapon”, de bő három évtized múltán. Halála 35. évfordulóján emléktáblával jelölték meg első sírhelyét a Klauzál-tér sarkán, s a köztársasági elnök, Göncz Árpád, „nagyapa-szívében” felbuzgó fájdalommal köszöntötte: „*Hányunk épségében mennyi csonkaság!... S mekkora épség az ő töredékességében!...*”

Az ő köszöntője került a Stádium Kiadó gondozásában megjelent kötet élére, amely gránit-szürke síremlékként őrzi a költő egész szellemi hagyatékát (40-45 versét, néhány műfordítását, s egy prózai naplójegyzetét, amit a váci börtönből szabaduló rabtársa, Lőrinczi György útján anyjához kijuttatott.) Gustave Dore: Dante Isteni Színjátékához készített metszetei nem csupán díszítik, hanem illusztrálják a versgyűjteményt: szuggerálják, közvetítik a Pokol bugyrain gyötrődve áthaladó lélek prométheuszi kínjait.

Mint minden igazi tragikus hősben, **Gérecz Attilában** is a görög „hybrisz” munkált. Alig 19 évesen a magyar Öttusa Válogatott tagja volt; ám „vakmerőségével” magára vonta a kor hamis isteneinek haragját: „kémkedés és hazaárulás” vádjával tartóztatták le társaival együtt, alig 20 évesen, 1950-ben. Hármat közülük kivégeztek, ő - talán fiatalságára való tekintettel - „csak” 15 évet kapott. Később versben is megörökíti az ítélelhozatal félelmetes pillanatát, amint a komor teremben „megreped a csönd, a nyíló szemeken átszáll a halál”. A négy ifjú rezzenetlenül állja a bírák könyörület nélküli tekintetét: „Hűen, mint négy ezüstszobor. / S a négy vágás finom sebére / kivérzik négy gúnyos mosoly” (*Ítélet*).

Aztán a rabság reménytelenül sivár évei... Vácott, a modern Hadeszben, élőhalottak között. „E fulladozó tájék / mintha sápadt lelkennek mélyén járnék...” Ha munkára viszik őket (a „darócba bujtatott, sok ványadt kubikos”-t), sóvár tekintete a „ballagó Dunán” kalandozik, de lépést sem tehet a víz felé, mert „a szürkébe öltözött őrség” azonnal felfigyel (*Szenelés*). A Sors, úgy látszik, mégis akart vele valamit, s ezt ő is érezte... Az „olvadás” idején, 1954 tavaszán, a magánzárkák csenevész lakói kiléphetek a Fényre; s ő cellatársával, Béri Gézával együtt a „füveskertiek” körében otthonra talált. „Vác most a fiatal magyar líra egyik legjelentősebb központja - írja jegyzeteiben Attila. - Társaim jelenleg a világirodalom legnagyobb költőit fordítják”. Egyik meghitt „műhely-beszélgetés” alkalmával Attila - csibészes-pimasz mosollyal arcán - tökéletesre csiszolt verssel állt barátai elé. A „hybrisz” készítette most is nyilván arra, hogy „bocskorosan”, darócban hegynek induljon „márványt törni”, „hegymászóbot” s „tömött zsák” nélkül, megmutatni ország-világnak belső erejét:

*„a hegytetőn majd minden mezt lehántva
én is kacagva szélnek öltözök;
karjukra fűznek mind a fény-nyalábok,
s eltáncolunk a fejetek fölött.”*

(Így bocskorosan)

A „parnasszusi” gyülekezet egyenrangúként fogadta őt. „Attila istenáldotta tehetség volt, őbenne régóta szunnyadt mindaz, amit poézisnak nevezünk” - emlékezik Kárpáti Kamil, aki egy év múlva Márianosztra szigorított börtönében Attilával újra összekerült, s aki később a legtöbbet tette azért, hogy a költői hagyaték végre méltó helyére kerüljön. - Mindenki el volt ragadtatva attól az üdeségtől, tisztaságtól, ami első verséből áradt, és nem utolsósorban formai biztonságától. A „nyugatos” verseszmény hatása érződik fordításain is: Goethe *Wanderers Nachtlied*-jének lehelet-finom átköltése még a Tóth Árpád-i műfordítói mércével mérve is megállja helyét („Minden orom felett / csend ül. / Fákon lehelet / Ha rezdül; / Alig zavar. / Madár is hallgat. / Semmi nesz... / Várj csak! Elpihensz / Te is hamar!”) Saját fájdalmaszomorú hangulatait tolmácsolja néhány remekbe sikerült Heine és Rilke-verssel (Heine: *Hazatérés, Clarisse, Seraphine*; Rilke: *S aztán? A régi ház*). Verlaine *Őszi chanson*jának elomló, tragikus-lágy hangulatisága pedig *Varázsdob* c. versének vissza-visszatérő strófáiban idéződik fel, amit maga is „legnagyobb formai bravúr”-jának tart („Borzongva zsong a szél, / oly lomha lombja kél / a tájnak. / Gomolygó fény kering, / mint oszló éveink, / ha fájnak”).

Bármennyire is feloldódott azonban Attila a „füveskertiek” társaságában, a „hybrisz” nem engedte nyugodni. Szökését tervezte; s valóban: 1954. július 18-án zárkája kettéfűrészelt vasrács-ablakán át a zajló Dunába veti magát. „Csönd. Majd hosszú vonatfütyty reszket (...) Fénysor küszik valahová... Most!” - örökíti meg a feszült pillanatot elfogatása után, Márianosztrán, a szigorítottban újabb ítéletre várva, egy nagyszabású „hőskötemény”-ben (*Töredék*). Ez a monumentális vers-épület, remekbe csiszolt stanzáival, fojtott drámaiságával és plasztikus nyelvezetével messze túlemelkedik az „életdokumentum”-nak minősíthető lírán. Nemcsak az *eseménysort* követhetjük nyomon (amint hősünk a feltámadó viharban, szirénabúgás, reflektorvillogás, a riasztott őrség hajszája közepette vergődik a vízben; lába is görcsbe rándult, s „mint roncs gálya / maradt el egy-egy eltakart / sziget sötét lombkoronája, / de nem látszott sehol a part”; végül a szentendrei szigeten mégis földet ért), hanem a menekülő lelkében zajló *érzelmi-indulati folyamatokat* is. Egy-egy apró életképszerű jelenetben felsugárzik az a plasztikus atmoszféra-teremtő erő, amit csak az igazán nagy költőknél tapasztalhatunk (találkozás a rendőrrel, az „egymásra fogott magyarok” békés szóváltása - a

rendőr végül emberségesen útbaigazítja; majd az álmos, kedves-szavú idős asszony, aki tanácsokkal látja el; s aztán a kis „viselős” fiatalasszony, kinek a kezdeti gyanakvás után „lekékül szeméből az első mosoly”, s urával elrejtí öt a padlástetőn az üldözők elől, stb.). A szökött fegyenc 20-án reggel már Pesten van, azonban tudja: „Közvetlen ismerősökhöz, rokonokhoz nem mehetek”. Farkasréten bekerítik üldözői; de ő kitör a gyűrűből, s bizonytalanul folytatja útját („mentem, mindinkább megingó hittel a Sorsomban”), mikor „egy kis budai étkező utcai részén” megpillantja Margitot, a menyasszonyát. S bár sejti: „közénk nőtt már a börtönöm”, mégis reménykedve lép hozzá. Margit az első pillanatban megörül (mily finoman árnyalt képekkel érzékelteti ezt is költőnk: „Szemén megtört a szomorúság, / s hozzámsimult egy perce, mint / virágkehely, ha odahúzzák / s szeliden újra visszaring”); látszatra még segíteni is próbál: frissen-szerzett barátjára, *Labanc* (nyilván beszélő név!) Dénesre bízva kedvesét, aki aztán másnap este ellenségei kezére játssza. Hősünk most sem adja meg magát szóttanul („ütöttem már nem tudom, hányat, / de végre lebírt a fölény”); a keresztre feszítettség gyötrelmét érzi („Bever szögeknek koppanása, / szívem, lakatra zárt az Isten. / A hegy megnyílt, hogy oldalára, / az Úr szörnyű sebére intsen”).

A *Töredék* egy tervezett - de el nem készült - önéletrajzi poéma egyik epizódja csupán, mégis sejteti a költői tehetség arányait és jellegzetességeit. „Zúzott szívvel” búcsúzik egykori társától („véres életemmel kaput nyitok”); megbocsát annak, aki kegyetlenül elárulta szerelmüket: „Szeme hajnali tó, ha ívó / halak szikrázva felkavarják. / Keze gyöngéd, arcomat simító / virágos almaág, de karját / rőt fény ölelte, mint a kígyó, / kettéharapva melle halmát...” (*Búcsú Margittól*). A *Gyűjtőbeli töredékek*-ben még egyszer visszatér hozzá képzeletben: szerelmük hajnalát, meg-nem-született kisfiúk álom-arcát, csöppnyi lelkét idézi maga elé (*Letartóztatásom előtt, December 7-én este*); s fáradt-reménytelenül leszögezi: minden hiába, a XX. században „az embernek gyeplő jutott. / Csupán a két szára: a köldök-zsinór és a bitón a hurok”.

A szökési kísérlet kudarca után a pesti Gyűjtő Kisfogházában (azaz: a Siralomházban) őrzik hónapokon át szigorított magánzárkában; van tehát ideje és alkalma eltöprengeni az emberi élet határhelyzetein, a kitörés lehetetlenségén. Szembesíti a ragyogó és reményteli Múltat, az ifjúság eltűnt Édenét (mikor még „körülöttünk csak fény és csak tükör volt / szivárvány íven hajolt ránk az ég”) a Jelennel:

*„Fagy jött. A tükör megrepedt s lehullt.
Mosolyszilánkok, tört remény maradt.
Bezárult négy fal, jéghideg lehellet,
s a céljavesztett, szürke évek mellett
elidegenült, szennyes áradat.”*

(Az idegenné lett élet)

A szerelem is - mint a „kinti” világ, a tovatűnt boldogság szimbóluma - már csak hiányával éget, s a társtalanságot teszi feloldhatatlanul végérvényessé: „Szerelmek éjjelét magamban járom. / Csak fönt a hold kísér a fák között. (...) Az arcodat már álmomban sem látom. / A messzeség homálya elfedett, / de érzek, ha szél borong a fákon, / s az éjtől visszakerem lelkedet” (*Szamóca ért a lejtőn*).

A fiatal szíven esett seb azonban még könnyen beforr. Magánzárkájába a sötét falakon át is behatol olykor egy-egy fénysugár, rácsos ablakából elfogja egy-egy ismeretlen rableány felé villanó mosolyát, amely talán nem is neki, csak a szenvedő társnak szól - s máris „mozgásba lendül” a képzelet: „Mosolyodon úszott a hold, / én felléptem rája. / Fényt mosolyod sugara szórt / egy új, tiszta tájra” (*Kis dal egy mosolyról*). A fiatal szervezet elementáris élni-akarása

áttöri a csalódottság és keserűség lelki rétegeit, s szinte akaratlanul is „meghempergős jókedve” támad (*Van így néha*). Naplójegyzetei tanúsága szerint egy szép fekete házimunkás-lánnyal valamiféle szerelem is felloboghatott („Titokban leveleztünk. Ekkor már ismert és szeretett az egész Kisfogház. Ha sétáltattak, női fejek jelentek meg a rács mögött, integettek, csókokat dobtak”). A bezártságban felizzó szenvedélyről maga sem tudja eldönteni: „menny hozta-e vagy pokoli láng?” - „szememre szirmokkal hulló kárhozott virága-e”, avagy „kelyhének szelíd illata imánk?” (*Mindegy*) Becéző gyöngédséggel, áttetszően finom képekkel, áhítatos-tiszta erotikával idézi maga elé a Kedves „fénymosott szemét”, amint „a barna fák tövében” - képzeletben - átkarolja, s mint „kigyúlt, pogány oltáron” felizzó barbár tűz, megperzseli testét: „Ruhád majd lassan nászra oldozod, / s öledre kúsznak bíbor csóknyomok” (*Alkony*).

A szeretet (szerelem) Ariadné-fonalába kapaszkodva keresi itt a kiutat sorsa labirintusából egy lefokozott életre kárhozott fiatalember. Emlék-mozaikból és álmokból-reményekből szőtt élethetőség női fogolytársaira („akik nehezebb körülmények között vannak, mint a férfiak, de ragyogóan viselkednek”) is próbálja átsugározni: „Nyirok ha fojt is, új lombot nevel (...) s leányszemek tiszta ragyogásán / kúszik az Isten meztelen szívéig!” (*Óda bajtársnőimhez*). A szerelem tehát szeretetté, a szeretet testvéri szövetséggé nemesedik és szublimálódik a magányban. Költőnk számára a legfontosabb megtartó erő épp ezért az Anya és a „fogadott testvér”, Kicsi. („Két nő miatt maradtam meg: Anyám és Szerelmem miatt”). Egymásra bízva őket: „ha egymásra vigyáztok, akkor rám vigyáztok”; „ne gyűjtsetek semmit, ne vigyázzatok semmire, csak az egészségetekre és a jókedvetekre.” Érzí, sejti, hogy ő - konok, hajlíthatatlan egyéniségével - nem számíthat kegyelemre („Amnesztiában velem kapcsolatban ne reménykedjétek, én csak teljes győzelem esetén szabadulhatok ki innen”). Egyetlen „vigasza” a bizonyosság: „Amíg Te élsz, Anyám, addig én is élek!” (*Isten balján*) Anyja az ő legigazabb énjét, legbenső lényegét őrzi: „Szemedben dajkált arcom tiszta már, / mosolyt cserélt a széthullt fényeken” (*Széthullt fényeken*).

Ezek a költemények mutatják leginkább, milyen tökéletes formaérzékenység, a versmérték, a ritmus abszolút biztonságos kezelése, a rímekkel való bravúros játék s a kompozíció tudatossága, a kötöttség és kötetlenség funkcionális variabilitása jellemzi költőnköt; szinte hitetetlen, hogy alig pár hónapja írta első versét! Az „istenáldotta tehetség” nyilván ősidők óta szunnyadt benne; a börtön magánya, a füveskert „ujgyakorlatok” csupán hozzájárultak, hogy ösztönös sejtéseit mesterségbeli tudássá érlelhessen.

A magány egyébként más vonatkozásban is érlelte: elmélyítette szellemi rálátását az élet hétköznapjaira, s filozofikusabbá tette gondolkodásmódját. Egyik legutolsó verse, egy ismeretlen Évához, azaz a szimbolikus Nőhöz írt *Levél*, komplex egyszerűségével, az absztrakció és szemléletiség mesteri szintézisével fogja egybe mindazt, amit Életről-Halálról tudni lehet (kell). A versben nyoma sincs szerepjátszásnak, netán érzelmi túlpörgetésnek - a lehető legtermészetesebben vall arról, hogy a mindennapos halál árnyékában (amely „itt körbe-körbe jár, naponta, mint a séta”), a temető szomszédságában felfokozódik az életvágy, „mélyebb, lázadóbb a derű”. „Örömmek, csóknak, Éva, más az íze itt. / Élmény. Megrázóbb, mint az álom. / Kicsit úrrá leszel a halálon”. A rácsok mögött talán még elementárisabb öröm megérezni a Tavasz ízét, mikor „csillagfény pereg szét, / s a dal szép, mintha máris haldokolna”. Az ismeretlen Éva tavaszillattal sugározza be a nyirkos cellát. „Olyan voltál ott: titkos, szép és égő, / mint összeölelt lelkünk gyűrűjén az ékkő (...) Sorsunk? sorsunk örök üzenet. / Két könnycsepp ráhullt. / Ráhullt a szemed.”.

„A boldogság nem külső tényezők eredménye - írja fentebb már idézett naplójegyzeteiben - hanem belső, lelki tulajdonság, mond-hatnám: közérzet. Többnyire a nagy szenvedéseket követő enyhülés, a legkínzóbb vágy megszűnése, feloldódása.” Tehát nem túlzás azt állítani: a börtönben is lehet átélni boldog pillanatokot!

A versek többsége két alapmotívumkör köré kristályosodik ki: Fény - Mosoly - Szeretet (Szeretem) - Anya, illetve a másik póluson: Halál - Személyiség - Bezártság - Gyötrelem. A köztük a Híd: Isten, aki - úgy tűnik - **Gérecz Attila** költészetében maga a Teremtő és Teremtett Természet, az elesetteket és a szenvedőket az Abszolútumhoz emelő Fény és Erő. A márianosztrai börtön magaslati csúcsán közelebb kerülnek még a rabok is a „megváltás” reményéhez, hiszen a hegyi templom és a Végtelenségbe nyúló sziklák látványa a Teljesség fenséges és felemelő érzésével tölti el őket:

*Oly szép itt a vidék, és benne hasonlóbb
ember az Istenhez. Homloka tiszta, szelíd.
Jézust látom, a hús Gecsemáné kertben elomlót.
Csönd van. Olajfák. S fönt, már valahol közelít
Isten - a hajnal rőt poharát ajkához emelni.*

(Nosztrai leoninusok)

A Nosztrán töltött év (1955 tavaszától '56 nyaráig raboskodott itt, a szigorított börtönben) az elmélyülés tekintetében rendkívül sokat hoz. Az eddig is fontos szeretet-elv most a személyiség hyperbolizációja révén egyetemes, világot átfogó érzéssé szublimálódik. Aki individualitását, elemi emberi érdekeit meghaladva („felfüggesztve”) képes a szeretet jegyében élni, s még ilyen körülmények között sem engedi magán elhatalmasodni a gyűlöletet, az a bezártságban és csonkítottságban is Teljes Életet él. K.S. rabtársának ajánlott filozofikus nagy versében, a *Sorsod művészetében* fogalmazza meg ezt: „Vagyok: a Teljes, csillagokra válva. / Vagyok: az Isten Sorsa; hogy világra / ő hoz, s én mégis világa vagyok. / Vagyok: a szomjú szarvas a pataknál; / bizonyosság, hogy Többért vagy önmagadnál”; hiszen „az ember útja fönn a Csillagok”. Az ilyen ember méltósággal viseli - sőt alakítja! - sorsát, a Világmindenséghez is hozzáadva valamit önmagából; ezért büszkén hiheti: „Vagyok, mert hiányzom valahonnan (...) nélkülem nincs beteljesülés.” Mózes, Buddha, sőt „Jézus, a költő” a Teljesség inkarnációi; s ő, a gyöngye és méltatlan utód, maga is végigjárja a szenvedés útját („az olajfák hegyén én jártam ott”). Tudja: így válik részévé az egyetemes Szeretetnek („Magam kell ismét százszor összetörnöm, amíg az Úr felé hidat verek”); hiszen bármi történt, történik is a véres valóságban, „a Végtelen mégis ami véges / szívünkéből nő; hogy lombja zeng! - én édes dalát hozom, s e dallam fönnmard!” Az „édes dal” a Fényt zárja magába, így „üdvöt” hoz a világnak.

Lassan-lassan mintha beletörődne sorsába. „A nagy, gótíves templomablak, napsugarakkal ötvözött” (amelyre cellájából rálát) az állandóság érzetét kelti benne; a „hús pompa és szilárd-ság” árnyékában tovalebbrövednek az Élet apró emlékei (*Emlék*). Eszébe jut egy gyermekkori karácsony, mikor paplanáról kacagva-boldogan tépdeste a virágokat (*A lelkem csöppnyi volt*). Anyja mosolyát „próbálgatja”, az ő lelkére szeretné szórni dalait: „könnyeket, mik már nem fagnak át a főmán”. „Máson sincs, Uram. Beérem / azzal, hogy arcodat viszem”. (*Kenyéren és vizen*) Tragikusnak érzi általában is az emberi sorsot, de különösen a költőkét: „Szívük helyén rőt kereszt függ, / s alul a föld áll a vérnek, / a Hold szarván hasad a testük / - és boldogok, kik halni éltek!” (*Költők, emberek*) Áhítatosan és fájdalmasan vissza-visszatér képzelete a „betlehem-i csillag”-hoz, amely egy vemhes jászol fölött ragyogott (*A csillag*); s *Halottak napján* gyertyát szentel a Názáretinek, ki a „földön járt... és nem volt magányosabb nála”.

Boldog Özséb szerzetesi álarcába öltözve, mint középkori énekmondó panaszolja: „Egybeomlott könny és a vér, / nyílt seb lett az ország, / nyugatra pernyét hord a szél, / tanyák, falvak sorsát”. Ebből a szörnyű helyzetből már csak az ima emelheti ki a népet: „Add Urunk, hogy rab és szegény / mind testvérré leljünk! / Áldd meg hazánk, hogy a remény / átölelje lelkünk” (*Boldog Özséb himnusz*). A csendes karácsonyi áhítatban szinte keserűséggel s vádlón fordul a Názáretihez, aki nem hajol le a szenvedőkhöz, nem segít a „nedves zárkák alján” kuporgó „összeroskadt árnyak”-on, a mártírhálálra zokogva készülőkön, s nem hallja meg a hozzá forduló jajszavát: „Megtíport országon dühöng szilaj átok”. Aztán mégis, mintha a feltörő panaszáradat megfordulna: „Túl a szitok zaján felcsendül az ének. / Zúg, dagad, hömpölyög, felujjong a lélek” - s közös ima tör fel ezernyi „rab torokból”, messze hangzóan: „Hallod, Názáreti? Hozzád száll az ének” (*Karácsonyi ének a börtönben*).

Ennyi szenvedés és megalázás ellen csak az imával, a költéssel lehet védekezni. „A vers körülvesz, mint ezüstös vért”, s talán megóv bennünket a Jövőnek. „Művészetünk, az egyetemi város / - amit fölépítünk -, a gyáraink, / s vén földünk vert, ráncos arca, hová / rozs-szíjak hegén gyümölcsös árnya int / lesz örök arcunk s pár sosemhalott dal. / Más mi lehet itt még a magyarokkal? (*Örök arcunk*)

Nagyra hivatott életmű maradt itt torzóban, bár torzó-mivoltában is érződnek a lehetséges Teljesség arányai. **Gérecz Attila** is a „csodaszarvas” nyomába szegődött, mint szinte minden magyar költő; de nem jutott el az „új hazába”! Mintha előre érezte volna sorsát:

„Századok óta csal egyre. Ki tudja
mely égre hív csodaszarvasom át?
Hajh, de leánykarok ág-boga hajlik
elém, s takarja el ősi nyomát!”

(*Csodaszarvas*)

1956. október 30-án kiszabadult ő is a börtönből; de csak pár napot töltött otthon Anyja s Kicsi mellett: november 4-től részt vett az utcai harcokban. **Drechsler Mária** emlékezése szerint november 5-én este hazatért még, de éjszaka már visszament harcolni. November 7-én telefonon beszéltek utoljára. Mária kérlelte: „Attila, gyere haza, édesanyád nagyon aggódik, én is”. De ő hallani sem akart erről; úgy érezte, cserbenhagyná a hazáját, ha letenné a fegyvert...

Most is a hybrisz vezérelte? Kereste a hősi halált? Tudta, nyilván, ha élve elfogják: életfogytiglan vagy bitó várja. Két szovjet tankot a harc során kilőtt a Rákóczi úton és a Blaha téren, aztán november 7-én az úttesten átszaladtában egy szovjet tankból leadott sorozat szíven találta. Másnap Mária temette el - kezével ásva a sírt - a Klauzál tér sarkán két ismeretlen segítségével. 1957 tavaszán innen átvitték a Kerepesi temető 21-es parcellájába, az 56-os elesettek közé; majd 1977 májusában, anyja halála után, vele közös sírban hantolták el végleg a Megyeri úti temetőben. „Hogy nekem mekkora veszteség volt a halála - emlékezik Mária - azt szavakkal nem tudnám elmondani. (...) Mai napig sem halványodott a lényem bennem. Úgy érzem, ma is létezik.”

*

A kötetnyi verset a *Fejhajtás* című rész, valamint az egykori fogolytársak, a szabadságharcban bajtársai (**Csaszkóczy Emil**, **Zsótér András**) visszaemlékezése egészíti ki, s egy rádióbeszélgetés szövege, amelyből életének apróbb részleteit is megismerhetjük (*Élete és halála* c. rész).

Döbrentei Kornél *A medveölő halála* c. verssel ünnepli 1991. júniusában a „barbár neszezésű” orosz tankok végleges távozását hazánkból. Attila, az „önerős medveölő” álma, végre teljesült

- 35 év után! Csillag Tibor a *Vérző szarvas* c. fájdalmasan-szép költeményével elsiratja az ifjút, ki helyette is - s még sokunk helyett! - fegyvert ragadott, s életét bátran odadobta mindannyiunkért. Az egykori rabtársak (**Béri Géza, Kárpáti Kamil, Tollas Tibor, Tóth Bálint**) a „túlélők” restelkedő hódolatával köszöntik: „Te éltél túl minket, / lézengő élő-holtakat. / Így maradtál meg fiatalon, / darócruhások névtelen / serege élén, boldog költő, / kit fölvet a történelem” (Tollas Tibor: *Beszélő*). Nem siratják, hisz nincs miért: korai halálával nyert igazabb (mert egyértelmű, megalkuvások nélküli) életet: „...úgy szállsz és nössz az időkben / egyre élesedő körvonalakkal a fényben, hogy nem változhatsz, / lobogásod egyre nagyobb lesz s mind tisztább” (Tóth Bálint: *Sirató*). Tovaillelő lényé Költészetté változott:

„Üveghegy élein
siklott ő, fürge hal.
Szétszaggatta az üveg-él?
Most mind a száz énje dal.”

(Kárpáti Kamil: *Sírbeszéd Gérecz Attila fölött*)

1992-ben a Stádium Alapítvány Gérecz Attila-díjat létesített bátor szellemű, tehetséges fiatal költők számára. Eddigi díjazottak: Lackfi János, Szakács Eszter, Szentmártoni János, Oravecz Péter; 1996-ban pedig ketten is részesültek a kitüntetésben: Babarczy Eszter és Grecsó Krisztián. A díjat minden évben ünnepélyes keretek között osztja ki egy neves kritikusokból és költőkből álló bizottság. Így őrzik és örökítik át az utókorra a túlélő egykori rabok halott bajtársuk emlékét.

„Ki a csillagokig futna, szürke szájjal hull a kőre...”

*Kárpáti Kamil: Relief egy fegyházzól
Stádium K. Bp. 1993.*

„Ne higgyétek, hogy fekszik itt valaki
ugyan, alattatok?
Hisz a mandulafa virágos lombja
s toronytetőn a fény
fölöttetek ragyog.”

(Sírvers)

Kárpáti Kamil szinte egész ifjúkorát börtönben töltötte. Még nincs húszéves, amikor egy sikertelen határátlépési kísérlet miatt - 1949 májusában - letartóztatják, s csak 1956 októberében szabadul... Hét és fél év egy fiatalember életében - felér egy elrablott fél-élettel! „Az ember egész életében mindig egyetlen verset ír, mindig a Verset” - s Kárpáti Kamil esetében ez a Vers: a XX. századi ember bebörtönözöttsége létrácsai közé (amint erről *Utószavában* vall). Kötetét volt fegyencársainak: Béri Gézőnek, Gérecz Attilának és Szathmáry Györgynek ajánlja - „a három églakó magyar költőnek”; versekben is megemlékezik róluk (*Vers, halhatatlan; G.A. úr(fi) szökése Vácról; Sírbeszéd Gérecz Attila fölött; Három ösztövére angyal*).

A legnevesebbek (Határ Győző, Faludy György) mellett a náluk jóval fiatalabb Kárpáti Kamil volt talán leghosszabb ideig a „börtönköztársaság” lakója. Költészetének jelentős hányada itt fogant. Belőle nemcsak a kor állapotrajza bontható ki, hanem nyomon kísérhető az a folyamat is, hogyan birkózik a rabság - állandósult - érzésével egy olyan ember, aki nem pusztán az empiria síkján éli meg az élettényeket. A „fogoly-lét” metafizikai élményét teszi számunkra átélhetővé, igen magas költői szinten. A szokványos „börtönköltészet” túlmenően így emelkedik lírája a kor szimbólumává.

A börtön-versek ciklusrendje a helyszínek szerint alakul; így mintegy képet kapunk az '50-es évek egész börtönrendszeréről. Ugyanakkor világosan kirajzolódik az a benső érlelődési folyamat is, ahogyan egy huszonéves fiatalember - mind nagyobb rálátást szerezve sorsa buktatóira - felülkerekedik élethelyzetén, s lélekben mind szabadabbá válik.

Kárpáti Kamil első kötete, a *Hajnali gyümölcsös*, épp letartóztatása előtt került nyomdába. Így természetesen bezúzták; de a költő mintegy negyven verset mégis átmentett belőlük későbbi köteteibe, előhíva őket az emlékezet kútjából. Eleven rácsodálkozása a valóság dolgaira, áradó életszeretete, szürreális megjelenítési módja már itt jelzi: nem szokványos költői arculat van kibontakozóban! A „börtönköztársaság” aztán még inkább a szürreális képzeletvilág kivirágzásának kedvezett: a versek jó része a „belső képernyőre” vetítődött, rögzíteni ritkán tudta őket a költő (papír - ceruza híján) - így a képzelet ág-bogas szövedéke tartotta meg őket a maguk friss elevenségében.

A fiatalembert - a kor „szokásának” megfelelően - először az *Andrássy út 60*-ba viszik, majd néhány hónapi vattatás után *Kistarcsára* szállítják. Itt csakhamar minden fizikai fájdalomnál brutálisabb élményben van része: mintegy száz versét - amit az ismert borzalmas körülmények ellenére titkon sikerült WC-papíron rögzítenie - megtalálják, s két „párban járó, jól megtermett

nyomozó” a szeme láttára elégeti (később *A menyasszony vetkőztetése* c. regényében megidézi ezt a soha-nem-feledhető lelki gyilkosság-jelenetet, amit a verseskötetébe is beemel, szimbolikus értelmét hangsúlyozandó). A börtönversek első ciklusa ezért (is) kapja a *Kigyúl...* címet. Másrészt azonban a „kigyúl” szó magát a költői önérzet születését (a lélek „kigyúlását”) is jelképezi - amit a *Találkozás 1949-ben* c. versben örökít meg. Az ifjú vigasztalni szeretné az őt meglátogató édesanyját, s elhiteni vele, hogy a börtön, a megpróbáltatások javára válnak: jobba teszik őt. Ezért - szerepet játszva! - magabízónak és erősnek mutatja magát: „Díszítem magam akácfalombbal / Olajvirág porán visz utam. / Hadd fogjalak, anyám, karommal, / mikor fiad kigyúl és elsuhan”. Csakhogy lázas erőlködése hiábavaló: édesanyja „keskeny, keserű szája”, konok hallgatása elviselhetetlen belső szenvedést takar - aléltan hull fia karjába („úgy hulltál karomba, hogy elestél”). Őt magát azonban megkeményítette a belső dac.

1950 őszén „poklaink legpoklába”, *Recskre* hurcolják, ahol majdnem egy évet tölt. Az első hetekben meglepően sokat ír (még papírra-ceruzára is szert tesz, amit aztán egy „hipisen” elkoboznak tőle - ettől kezdve memorizálja verseit). A mintegy 40-50 recskai vers közül (amelyek jó része már a korábbi kötetekben megjelent) most a válogatás 20-22-t emel ki (*A kő alatt* c. ciklus). Maga a ciklusnyitó „hosszúvers”: a *Sosem halottak éneke* majd csak a Gyűjtőfogházban nyeri el végleges formáját, de már itt megfogalmazott. Kivégzések alkalmával, egy-egy rabtársuk halálakor a foglyok kórusban mondták-énekelték; a dac és a remény hangja az ég felé szállt, fohász helyett. „Oldott hajjal két halott, szegény. / Lágyan simulunk mi a porhoz. / Véres fejünk süt a hold helyén. / A balta zúg, a sas rikoltoz, / de szánk gödréből zúg a remény (...) Oldott hajjal ért még a végzet. / Lecsaptak. Vittek a halálba. / Azóta ott a forrás kékebb / s nyomunk a vándor megtalálja.” A halottak megtermékenyítik a földet, így ők hozzák az új tavaszt; a virágok „gyöngyház-kelyhe”, a fák „epedő szirma” az ő bomlásukból fakad. A továbbélőkben ők maguk is diadalmasan újjászületnek: „Szeressetek minket tavasszal, / ha szíromhajtó szél kiáltoz! / Véres tetemünk? Sorsunk? Azzal / lettünk hasonlók a virághoz! / S hogy megtörtek izzó vasakkal? / Hiszen száll szívünk a világhoz!”

Egyszerre konkrétak és absztraktak ezek a versek: a közvetlen élményt a reflexív-intellektuális képzeleti és gondolati elemek szövik át meg át. Az ifjú költő dús képalkotó fantáziával a természeti elemeket szürreális látomásokba ötvözi. A zárt formák zenei ritmikája, sodrása nemcsak az emlékezetben való „tárolást”, hanem a továbbadást, a szájról-szájra-szállást is megkönnyítette.

Természetes, hogy egy huszonéves fiatalembert - az ismert körülmények között - legmélyebben a halál-élmény foglalkoztat: hiszen bármikor ő maga is elvesztheti az életét! Egy ízben, munka közben egy hétmázsás, koporsó alakú sziklakolosszus, amely a kőfejtő oldalán lassan-észrevétlen csúszott lefelé, kis híján maga alá temette. Szerencséjére, az agyagos-sáros föld lassan engedett az óriás-kőnek, így az lesodorta ugyan lábáról a lapátjával épp a tövében munkálkodó ifjút, de a sár szépen befogadta, s védőn körülölelte őt, megóvva a nagyobb sérüléstől. *A kő alatt* c. versben ezt az élményt örökíti meg. Esméletvesztése előtt még belehasít a rémület: „ha derekam most nyomorék marad...”; képzeletén végigcikázik szerettei (nagyanyja, anyja, húga s kedvese, Anna) arca, az otthon, mely visszavárja - aztán minden elsötétül. A hozzárohánók nagy ügyel-bajjal félrefordítják a sziklát, kiszabadítják, s ő feleszmél: „Megmenekült... s itt maradhatott”. De valami itt, ekkor végérvényesen véget ért számára („gyermek én már nem leszek soha...”). Nemcsak saját halálát élte át e balesetben: kicsiben az egész országét. „Lent, ezüst mélyben Recsk falva halott, / s lila fátyol közt holt az ég szeme. / Hófoltok hátán szédülő rabok. / A fényeshasú szél: sírok szele.” Tehetetlenül szemléli a lassú pusztulást, amely őt magát is felemészti: „Ülök. Szívemből egy kép száll tova. / Kővé válok. Robajlanak a napok. / Majd mord sörénnyel övez a moha.”

Milyen jövő vár arra a nemzetre, amely „új világrend”-ről álmodik, s eközben saját legjobbjait kiveti magából? „Nálunk bátyám, kettő a nemzet. / Egy fenn, tündökölve úszik: / az álmunk. Való egyszer sem lett. / A másik gyúrja a sarat. / Orvvadász is és bölénycsorda. (...) Pár ősi nagyvad az erdőn. / Kivesző fajta. Üldözöttek. / Európát elrabolták. / Csak az ég, az ég döng mögötted.” Az „ördög paradicsomkertje” ez: „Fekete ország kő-vetésekéből / sziklák részéből kikelnek kígyótojások, / hol a határon szakállát rázó Isten / köpönyegébe rejti a világot”. Ordas szelek fújnak; „most minden zombék farkassal üvölt”; „albatroszt utánzó gépek szárnyán az új Középkor vacog”. A Halál lett úrrá az Élet felett: „Szél, szél csikorog akasztócsiga hangon. / Nem, nem lehet más az: társam csikorog, hallom. / Csont, csont nyüsztítve, s a fog, e malomkősor. / Fogain nem, nem méz-íz, hús-rost: temetőpor.” (*Magyarok, Magyar ének 51-ből, A túlsó szegély, Ezerkilencszáz-ötvenegy, Befelé hallgatkozó*).

Istent gyöngeséggel vádolja: miért fogott a teremtéshez, ha nem képes megvédeni ártatlan és tiszta teremtményeit? Vagy eleve áldozati oltárra szánta őket? - s szánalom nélkül nézi vergődésüket? „Isten háta fekete, vak koporsónak látszik itt”; ezen a helyen érvénytelenek az Újszövetség igéi... Az örök - ördögök hada - a legcsekélyebb engedetlenségért is vérebeiket uszítják a rabokra. Egyik társukat, erős és nagyszerű embert, szemük láttára verték agyon. „Rút sziklák szarkofágján” nyugszik; átlényegült az Örökkévalóságba... „Olyan ő így, mint a Sixtus / vén falára festett Ádám. / Vénhedt, / alvadt fekete muzsikával / beszötte őt a végzet / Repedések / iszonyával” (*Isten háta fekete, Halott, Halál a hegyekben, Áldozat, stb.*)

„Korán eltévedt csillagszekér. Meghaltunk, paradicsom-madaram?” - kérdi önmagától is fájdalmas öniróniával. Most még jobban fájnak neki az elillant, és már soha vissza nem térő ifjú évek játékos-lebegő álmai: „Élhettem volna Firenzében! / Arcom köré a megszülető / tavaszt festve, ha szűzen érem / a fénnel teli tenger verő / taréjain! (...) S nézd: önarcképem / háttére Recsk lesz. Köd. Temető. „Mégis bízik benne: az „égi szikrát”, a lelket nem lehet egykönnyen elpusztítani! „Hullám csókolják szarkalábok. / Csípőmre szomjas özek hajolnak. / Korbáccsal vertek s meghaltam tán. / Helyettem tovább csillagok szólnak” (*Arckép temetővel; Mint a bábút, célba vett; Sírfelirat*).

Ekkor jelennek meg, s a továbbiakban mindinkább megszaporodnak a mitologikus emblémák költészetében; elsősorban a biblikus, illetve a képzőművészeti utalások. Saját magát - érthetően! - a szenvedő Krisztushoz hasonlítja - „Kereszten, Jézusom, / nyaka-tört fejem függ”-; édesanyját pedig a fiát gyászoló Máriához (*Recski húsvét, Mária megy a sziklasírhoz*). De nem reméli, hogy számára lesz még húsvét, azaz feltámadás...

1951 őszén átviszik a Gyűjtő siralomházába, a **Kisfogház**ba, majd néhány hét múlva a budai **Fő utcai katonai börtön** VI. emeleti „Hütlen” osztályára, ahol 1952 tavaszán katonai bíróság ítélkezik fölötte. Egy ideig magánzárkában tartják, majd „a 30 fekete vasággal háromemeletesen telezsúfolt 25 négyzetméteres közös zárkában” - amint arra *Előszavában* emlékezik. E színhelyeken fogannak a *Szökik a szív vad poklából* című ciklus darabjai. Zenéjüket a börtönműhelyekből beszűrődő fűrészgép- és eszterga-morajlás ihleti: az örök rabszolga-sors szimbolikus zenéje. A versek egy része - meglepő módon, ám nem véletlenül! - ráfelel a Rákóczi kori bujdosó énekekre, ezzel is emlékeztetve bennünket: a „temető magyar történetben” mindig ugyanazok a szituációk ismétlődnek! „Csak éppen csizmám nyomát nem lepi / szűzi hava szikrázó télnek. / Szűz pelyhei ilyen véres nyomra / csak öz-riadalommal lépnek” (*Öreg versek*). Több költemény visszautal a „csodaszarvas”-legendára, amely Hunort és Magort ismeretlen tájak felé csalogatta, s amelyet később álmodók - „eszélős próféták” - egész csapata vett üzöbe. De ma már - „öreg, szélütött, mocsáron tűnő szarvassá” változva - senkit nem vonz, csak a költő magányos alakja követi szomorúan, egyre reménytelenebbül.

„Agancsod fáklyavilágán / kapaszkodunk beléd árván” - de hiába. A „csillagokig futók” mind mocsárba vesznek (*Egy nagy ember halálára, A sűrűn*).

A halál otthonos, mindennapos vendég „a város alatti szobákban”; „a múltak alatti múltban” „ruhátlanított félelem”, „kesztyűtlenített csend” honol. „Itt csupa lélekkarantén-suhogás a nappal”. A már élő-halottá sorvadott foglyok szinte farkas-irigységgel merednek a külvilágból frissen, még egészségtől duzzadón, izmosan érkező új rabra: „Éhes, fullánkossal szemével harmincegy nyomorult / állja körül a szépszal, kékszemű szökött katonát”, aki riadtan hátrál a sóvár tekintetek elől: „Állatok vagytok? - És úgy rejti testét, mint amit lopott”. Viszont a kivégzésre hurcoltat bajtársias együttérzéssel búcsúztatják, s mikor „a nehéz ajtó döngve bezárul” mögötte, tiszta szívvel gondolják: mindenüket neki adnák, ha életben tarthatnák ezzel - „kortynyi vizem, falatnyi kenyérem, / gúnyám, s - ha lesz majd - asszonyom”. Hisz tudják: rájuk is bármikor sor kerülhet. „Hánytató éhséggel rongy kötélre várva” lesik-félik saját sorsukat (*Fejem fölött akasztófám, Hatan, Temető mellett, Újjonc, Károlyt kitepték, Alvilág*).

A **Domborműves Ház** (a Fő utcai börtön rácsos ablakai alá - XIX. századi építetői - kinszenvedést ábrázoló domborműveket vésettek) a Golgota-út szomorú stációit őrzi. A sátáni világ áldozatai „hurokba csaltan” vonulnak itt, véget nem érő menetben. „Új támadó csap új szökevényre, / új vér ragyog a vén út hamuján”. A szenvedés mitológiai távlatokat kap: a Gonoszság erőit soha nem lehet legyőzni; a „mosolygó kígyó kétszínűn, puhán” fonja körül s fojtja meg az ártatlanokat. „Kígyózó teste kiolthatatlan. Ezerré vágnám, ezer új terem” (*Az út*). Őt is hányszor, de hányszor fenyegette már a rőt frakkos, szakállas, „pompás öreg legény”, ki „havas kezében sétatbot”-tal kószált élete tájain - de lám: még él! („s még mindig van vérem, szívem... és szavaim”). Talán a Sors valami fontosra szemelte ki; olyasmire, amit rajta kívül senki nem végezhet el... (*Vers, amely majdnem epilógus*).

E ciklusban két hatalmas kompozíció is van, amelyek önmagukban is bizonyítják Kárpáti Kamil rendkívüli költői érzékenységét (*Téli rege, Az utolsó öröm*). Mindkettő az ún. „időszembe-sítés” létfilozófiai remeke: a gyermek- és kamaszévek bájának emléke teszi elviselhetővé a korai, rideg telet. A Múltból fel-felbukkannak, s a zene lágy hullámain mint édes-bús álom-foszlányok lebegnek az egykori élet-emlékek (az apa, anya, első szerelem képe). „Tó habját látom. S azon túl / tavaszt, menyasszony-fáival”. A kietlen és zord téli magányban csak ez a képzeletbeli meleg és fény élteti: „Álom - s igazabb minden valónál. / A vers: felejtés - kagylón kelt tavasz. / Szívetek mérgedt lombján haló ág: / utolsó jel (...) Elhulló nyarak tüze, ha havaz.” Igazán csak a hiány fájdalma tudatosítja bennünk az elillant öröm szépségét: „Csak, hogy tűnt, nyílik bűve a percnak. / Anyám öreg szemére gondolok: / égő lányszemekben nyílnak-e szebb, / érintetlen tűzben a jázminok? / Mi nagyobb? muzsikánk, vagy hogy csend lett, / hulló dallamát hordó csend nagyobb?”

A 4. ciklus (*Amputáció alatti álom*) a **váci börtönben** keletkezett, ahol költőnk ismét kis fecniken, WC-papíron rögzíthette a verseket, s egy jobb érzésű foglár, Mókusz tizedes ki is juttatta azokat Édesanyjához. A modern Hadeszben „Órangyala” egy sápadt fényű *MZ lámpa* (magánzárkája „tejszínű, sima gömb”-je). 1952 tavaszától ‘54 nyaráig van itt, tehát az ún. „olvadás” időszakában is, amikor - a Sztálin halála után fellélegző országban - egy pillanatra úgy tűnik: a Nagy Imre-program érvényre jutásával rehabilitálják a politikai foglyokat.

Az ekkor keletkezett versek jó része a „künt” és „bent” ellentétére épül. Bár a költő jól tudja, odakünt is hideg és köd van, - rablétéhez képest mégis ott minden álomian ragyog: „Künn valódi a csillag-gyümölcsös. / A csillogóhavú szélben fehér / ökörszem minden hópehely, csapong, röpdös”. A tél nem hidegét, csak szépségét mutatja. Az odalátzó Pilis „minden árnya rőt már, / s a jégcsap-furulyás zuhatag medrein / hajnali hócsillagú fák közt / nyargal Ady úr gíme, egy sötét, karcsú gím”. A költői képzelet tündérregéket varázsol maga köré: „Egy ősi,

gyémántlevelű, őszi / erdő az ablaküvegen, / didergő testünk harmatától / kinyílt s mesélt, mesélt nekem” (*Tél, reggel; Próba*).

Önmagát többnyire „fény”-nek, „láng”-nak, „az ég mosolyá”-nak aposztrofálja; ugyanakkor tisztában van vele: az őt (is) összeroppantó „világmedve” szorító karjából nincs menekvés. Az elvarázsolt Paradicsom kapuja (talán) örökre bezárult előtte: „az Ádámot kiűző angyal pallosa / most lobogva állja utam”. Pedig „a patak túloldalán nyit az olajvirág”. Vissza kell térnie oda, amit „az Úr égő jelére” figyelve egykoron elhagyott; talán mégse jó úton indult: netán félreértette a jelet... Meg kell találnia „anyja jázminlugasát, a rózsafákkal átfont gyertyák fénykörét, jázmin-lugasok közt a templomot” (*Medve és dal, Üzenet, Az elvarázsolt Paradicsom, Uram és te és életem*). Hisz abban, hogy a Fénynek előbb-utóbb át kell törnie a sötétséget. Mint hajdan Csokonai remélte: „az Éjszaka kárpitjai” egyszer majd lehullanak (*Magyar! hajnal hasad* c. versében). Csakhogy az „ígéret” teljesülése századokról századokra tolódik - s mire felkel a Nap a havasok közül, „verőfényes ragyogása” már csak a holtak „szétvert seregét” találja. „Süpped a hó és hol az út? / Tündérek lábnyma hol van? / Utánuk nyúlt kezem faág. / Megkövül árnyam a hóban” (*A Fényhez*).

Most tudatosodik költőnkben: ő sem térhet ki a magyar költők tragikus sorsa elől (ahogy Ady írta: „Ki magyar tájon nagy sorsra vágyik (...) rokkanna ér el az éjszakáig” - *Ének a porban*). Méltósággal áll be tehát „az ősi nyugalmú őrláncba” egy szemnek. „Úgy írom én most ezt a verset / Bolond Istók jobbra s Jónás, / Majd Ady úr a Léda balján / s Attilával Vitéz nótáz”. Míg Vörösmarty „a napfénybe emeli homlokát”, Arany úr intőn szólal: „Kik Isten arcát kőbe zárták / tán a görögöknek volt ily kedvük, / rossz versek köpenyébe is, öcsém / fajtánk örök-arcát rejtettük” (*Klapancia Arany úrral, Magyar költő*).

De tágabb körbe is beágyazza a művész-sorsot; lényegének azt a fájdalmas tehetetlenség-érzetet, reménytelenséget tartja, amellyel a legnagyobbak minden korban Ég felé törnek. Szavuk azonban „meghallgattatásra” soha nem talál. Isten nem hallja meg a feléje szálló sikolyt; s az ember tudja: még a halhatatlan - és romolhatatlan! - művészet útján sem érheti el őt („Nincs híd, se hús, se márvány, amit Istenig rakunk”). Aki komolyan veszi a művészetet, mégsem térhet ki a kihívás elől - meg kell kísértenie a Lehetetlent: „Ahogy a halálban megvonagló rabszolga, / vállalhatom föl sorsom. / S állok, Mögé, a sorba” (*Aki összeragasztja, Hat durva vázlat Michelangelo alakja köré*).

1954 derekán - sok más fogolytársával együtt - **Kárpáti Kamilt** is **Tatabányára** vitték bányamunkára. A *Ballada* c. vers őrzi ez időszak egyik borzalmas emlékét (az egyik rab haláláról). A könyörtelen munkaviszonyok elleni lázadásuk miatt többüket csakhamar **Márianosztrára** hurcolták; már a Karácsonyt ott „ünnepelte” a költő, szigorítottban. Újabb két évet sóztak rá az addig kiszabott büntetésen felül. A *Kampó, kötél, hurok* c. ciklus ezt az időszakot örökíti meg, egész a szabadulásig.

A márianosztrai dermesztő Magaslaton megfagy a szívben minden remény... „A szél itt forgandó. / Lobbal jár, sebbel ver (...) Didereg az ég is”. A rettenet eme „elvarázsolt kastélyát” néhány plasztikus, pontos képpel idézi meg a költő. „Itt láncon lóg a megállt óra”: nincs jelentősége az időnek se; a fülkesorok csontsovány, nyírt koponyájú lakói sejtik: nincs jövőjük. És mégis... „Lesurlódott innen az álom / a szem istállószegetéig, / ott maradt csak, mint széna nyáron / egy kicsomó zöld tűz az égig”. Ez a csöppnyi zöld: a csodába vetett hit. A foglyok tudják: hiába is kiáltanának segítségért, „senki nem felel”. Odakünn „az apokaliptikus horda üget”, „*arccal a földön a Huszadik Század*”. A végső kétségbeesés állapotában, „a történelem pojáca-kordéján” ülve, mezítelen szívükben - „mint a tükörben” - mégis felmosolyog a Mindenség, „láthatatlan kezek” emelik őket, fel, egyre feljebb, a csillagokig, hova csak az juthat, „akinek nincs már semmije” (*Márianosztra, Relief egy fegyházzról, Új születik*).

A fegyház mellett áll a templom; közel a temető. Szinte mindennap visznek valakit temetni. „Börtönharang. Lélekharang. / Halálpiros, lázas álmom / Semmivé lett tiszta fészek, / mint mesékben, utad járom”. Faragott fejfák szólítják-hívják az elítélteket „csontot mosó sárban, / kísértetes, szurokegű éjen”. „Itt mindig a mély múlt hangja cseng”, az Időből elfeledtettemetett emlékek lépnek elő (*Álmom harangszóval, Kifaragott fejfák, Mély múlt hangja*).

Sok apró tárgyi konkrétum felsorakoztatásával, a kínzó „kellékek”, a száguldó rabautó, az ablakra nőtt rácsok felidézésével adja vissza a költő azt a hangulati atmoszférát, amelyhez - iszonyodva bár, mégis - fokozatosan hozzá kellett szokniok (*Jelek sora; Kampó, kötél, hurok; Sűrű*). „Hidegfényű reggelek”, naptalan, „hidegen aranyló” nappalok dermesztik a lelket; „farkas gondolatok” s „medve énekek” veszik őket körül. Az Idő múlását csak a karácsonyok jelzik: az 54-est csakhamar az 55-ös követi - közben a *szigorított* - a *sötét* - és a *magánzárka* „rotációja”. Kilátástalanul hosszú és egyforma napok... „Nem látsz. Nem hallasz. Nyelved dagadt. / Mint kinek izzó csípő nyeste, / véres, görcsös teste ráng - s néma marad”. A tehetlenség bénítja - hisz „kiutat” nem lát, nem láthat. „Amihez értem, szúr, sebet ejt. / A fájdalom lassan megkövül. / Felleges siratófallal nyolcszor-rab tavaszom vesz körül” (*Karácsony után, Néma szájú, Nyolcadik tavasz jötte*).

Személyes sorsában már nem vár, nem remél fordulatot. Bensőleg mégis épp ekkortájt válik képessé arra, hogy eltávolító iróniával kezelje eddigi gyötrelmeit, s a lélek erejéből táplálkozva újragondolja, újra felépítse életét. Most válik belülről igazán szabaddá: többé nem függ a külső körülményektől. Tisztában van vele: ha hazatér is, ő már nem lesz többé ugyanaz, mint aki évekkal ezelőtt otthonról eltávozott. „Majd legalább heten érkezünk” - s ha anyja sírdogálva csodálkozva keresi: „hol a régi?”, ők „mind a heten” vállukat vonják szelíden. A hét év hét különböző arcot mutat, s hogy ki is valójában ő, *Kárpáti Kamil* - azt nem tudja már senki, aki egykor ismerte őt (*Elégia, Szelíd kísértet, Ballada a 7 év után hazatérő fiúról*).

Halott az Öröm, mert megölte a XX. század, - de hátha csak tetszhalott? Pislákoló fényére figyelnek a cella-lakók, mint egykor Vajda Virrasztói a Nemzet koporsójánál, „a hideg, a téli éjben” új Tavaszra várva...(*Az Örömről*).

A börtönből 1956 október 18-án szabadult. Pest felé robogó vonatukat szovjet tankok vették tűz alá. Egy kis csapat menekülővel együtt az utolsó komppal sikerült átjutnia a Dunán; de 19-én már a kékparolis ávéhások az *esztergomi* börtönbe hurcolták. Csakhogy a forradalom itt is utolérte; szabadulván felkapaszkodott egy Győr felé induló vonatra. Ott a forradalmi bizottmány tartóztatta ugyan (Szigethy Attilával az élen), de ő egy ponyvás - élelmiszert, fegyvereket szállító - teherautón kuporogva visszatért Pestre. „Megúsztá”...

Börtönviselt volta miatt a későbbiekben is örök politikai gyanakvás kísérte; a szellemi életből kirekesztődött. A hét és fél évi börtön után hét és fél évvel (1964-ben) rehabilitálták ugyan („írást kapok, hogy feleslegesen ültem, (...) önéletrajzomba akár bele se írjam”; valódi elégtételt azonban mindmáig nem kapott).

*

A kötet *záróciklusa* (*Örök fogoly*) kitágítja, s a téridő Végtelenjébe emeli a börtönéveket. Az 1956-88 között írt versek bizonyítják: a zsigerekbe ivódva, kitörölhetetlenül továbbélnek-munkálnak az effajta élmények. „Sok börtönkaput hord magában az, aki akárcsak egy ilyen kapu mögé is került”. Hozzáforradt a kapu keretéhez: „benned van, sosem léphetsz ki rajta. Sok vers ‘bent’ született, sok ‘kint’. Ki dönthetné el, melyik a börtönibb vers: a benti-e, a kinti-e?” - írja *Előszavában*.

A kínzó álmok, kínverítékes éjszakák... „Érttem jöttek, kerékbe törtek, felkötöttek, karóba húztak”. Szíve örökké „temetőketrecekbe” zárva; „bujdosón nád szemfödél, s a rászegzett idő / hull, hull a vérsötét semmiből”. A magány és az elhagyatottság soha ki nem törölhető érzete, az azóta is tartó megaláztatások, a „fekete hangú angyal” fojtó kígyóharagja. „Az örülés ezer arca közt a legcsúfabb, / ha a szeretetnélküliségbe örülsz” bele. Minden fényt kiolt, minden virágot elfagyaszt-megdermeszt-elnehezít a sötétség (*Emberarcú század, huszadik; Sirató; Nád szemfödél; Fény és magány*).

A *benső hang* nem engedi pihenni: „Lement a nap kint - most jön föl benned: / világít, hogy fényén törleszd tartozásod”. Előhívja a Múltból és az Alvilágból „a lekaszált foglyokat”; „napból visszaverődő árnyékuk” most újra étellel telítődik. „Az egyformára szabott börtönablakok” mint „pupilla nélküli szemek” merednek rájuk; „az örök őrtornyaikban háttal nekik” - de mindig készen a fogadásukra. A „vérszívó had” azóta sem pihen... S a *Falba vésett nevek* is örökre ott maradnak mementóként. Akit, akiket a Jövőből „kiakolbólítottak”, azoknak jelenük se maradt. Tantalosz *festett* ételekkel-italokkal van körülvéve; „a vágy verebének mindkét / szárnyát / megtörték, megvágták / már nem is veri a földhöz”. Mózes pedig tétován nézi, amint „egy hágó ködlő útja bukik alá / a Visszavont Ígéretig” (részlet a *Madárszülőmnek szárnya* c. kompozícióból).

Valami végérvényesen lezárult 1956 bukásával. Nemcsak itt, nálunk, hanem talán emberiség-szinten is: meghalt a hit, a remény, hogy valaha is megteremthető egy „emberszabású”, humanizált, igazságos társadalom. S most, az ezredfordulón, illúziótlannul kell szembenéznünk a lecsupaszodott valósággal: nincsenek erőtartalékaink, a hit s remény után a szeretet is kihalt világunkból. Hogyan léphetünk így át az új évezredbe? - erre a kérdésre már nem várhatunk választ a megkínzott és megalázott, a szabadságuktól megfosztott alkotóktól. Ők csak a tapasztalatot adhatják tovább, nehogy a gyanútlan és „agymosott” új és újabb generációk ugyanabba a csapdahelyzetbe kerüljenek, s a modern „inkvizíció” markában vergődve őrlődjenek (ők is) fel.

2. rész:
A szellemi ellenállás egyik fontos fóruma:
a csepeli Olvasó Munkás Klub

„Önnönmagát felfalta ez a lélek...”

Tamási Lajos: *Hazatérés*
(Bp. 1993.)

„Állok a dombon bekerítve
a nyári lobogó alatt
oly védtelen vagyok, hogy szinte
szabadnak érzem magamat”

(Zugligeti ősz)

A kassági *szellemiség* (az intellektuális lázadás, a kialakult valóságviszonyokkal megalkudni képtelen konok kívülállás) leginkább **Tamási Lajos** lírájában talált folytatásra.

Az életművet hosszmeteszben áttekintő posztumusz válogatásból korunk egyik jellegzetes - bizonyos értelemben szimbolikus - alkotói pályája bontakozik ki. A reményekkel, egy „igazságos” társadalom megteremthetőségébe vetett bizalommal teli indulást megaláztatások, kudarcok sora követte. Az „eszményi szocializmusban” hívót a „létező szocializmus” valósága kivetette magából, perifériára szorította, s át kellett neki élnie a „változtatnod lehetetlen” tragikus szégyenét, míg végül nem maradt más, mint a konok sorsvállalás méltósága: „Már nem áztatjuk magunkat, de nem is adjuk föl magunkat; ragaszkodunk életünk vállalt értelméhez, tagadva és szembeszegülve is”.

Maga Tamási „belső naplónak” nevezte költeményeit. Joggal, hiszen azok lírai monológként épülnek egymásba, vitáznak egymással és önmagukkal, s mint „életdokumentumok”, feltárják előttünk azt a folyamatot, hogyan birkózik egy nemes, kemény etikus lélek az immorális és emberhez méltatlan, fullasztó társadalmi viszonyokkal. „Vígságnak szomorú vagy / békének háború vagy, / a tisztos nyugalomnak / gyanús vagy, de gyanús vagy” - jellemzi önmagát *Ment az úton a lomb közt* című versében. S ez valóban pontos megfogalmazás. Hiába: az „örök” erkölcsi alapelvekhez hű ember olyan valóságban, amely egyre messzebbre távolodik saját - fennhangon hirdetett, de igazán soha nem vállalt - eszményeitől, kihívja maga ellen mindazok haragját és gyanakvását, akik „belesimulnak” az adott viszonyokba, s mint egyetlen lehetséges magatartást fogadják el a realitásokkal való megbékélést.

Alkata és feladatvállalása alapján Tamási Lajos a vátesz típusú alkotókhoz tartozott - s furcsa mód, korunk épp ennek a típusnak nem kedvezett, holott szavakban mindig ezt preferálta. Az ‘50-es években az irodalompolitika által fennen hirdetett jelszó („*Lobogónk: Petőfi!*”) álszent anakronizmusát legjobban épp az bizonyítja, hogy mindazok, akik valóban „petőfies” tüzzel lobogtak, a fogaskerekek közé kerültek, rövidebb-hosszabb időre elhallgattak, vagy önmagukkal meghasonlottak, netán börtönbe zárták őket. Befolyásolni semmiképp sem tudták a hatalmi-politikai viszonyok alakulását.

1923. január 1-én születni - 100 évvel Petőfi után! - már önmagában is „kötelez”, legalább is irányt szab egy költői ambíciókkal megáldott és „közösségi elkötelezettségű” ifjúnak! Nagyon kemény ütésekkel kellett kapnia Tamásinak ahhoz, hogy végül rezignáltan fel- és elismerje: „Ami történik, az jobbra rajtunk kívül és nélkülünk történik; s hogy a világot alakíthassuk a legszűkebb körön túl, még saját sorsunkat illetően is, legtöbbször öngyötrő sóvárgás marad!” Fokozatosan feladva „világmegváltó” pozícióját, szemlélődő kívülállóként mind differenciáltabb, objektívebb lett látásmódja; lírája pszichikai értelemben is mindjobban elmélyült, kifeje-

zismódja elvontabb, asszociatívabb lett - így tehát, amit emberként elveszített, azt megnyerte költőként. A pályáivet plasztikusan kirajzoló kötetet válogató és összeállító Varga Domokos - az ifjúkortól kezdve hű barát és pályatárs - joggal hangsúlyozza: e versek - mint „lírai önéletrajz”, „az első eszmélkedéstől az elmúlás küszöbéig” - mindent elárulnak alkotójukról. „Nemcsak a költőről. A korról is, amelyben élt, s amely már jóval halála előtt maga alá temette álmait. (...) S a hitről is, amelyet álomtalan nappalokon és álmatlan éjszakákon mégiscsak: őrizhet a lélek, míg maga is ki nem lobban”.

Bár a kötet-elrendezés tematikus, mégis világosan nyomon követhető belőle a szellemi-emberi érlelődés folyamata.

Az első ciklusokba (*Hazatérés, Sólyommadár*) jórészt a „szülőföldhöz”, Pesterzsébethez közvetlenül kapcsolódó - többségükben korai - versek kerültek. Kicsit „petőfieskedő” modorban, itt-ott némileg túlzó egyszerűséggel, mégis meleg-meghitt közvetlenséggel tárul fel előttünk a perifériák lakóinak élete, életszemlélete; az a természetes lelki tisztaság és erkölcsi igényesség, amellyel az itt élők egy „emberibb” világ megteremthetőségében bízva, boldogan álltak az „országépítők” oldalára. A felnevelő otthon, a tágabb család, barátok, ismerkedés a szerelemmel, örömteli és fájdalmas emlékek elevenednek meg puritán szemérmességgel. Bárhová sodorja is a sors az innen kiszakadót, nem feledheti soha, „mit zúgnak a szívek kint a gubacsi úton” (*Nagyapám, Apám, Öcsi, Szerda, Jóska, Angelika, A fegyvergyári Duna-ág, Pesterzsébet, A gubacsi úton*, stb.).

Tamási pályája ekkor még magasra ívelőben; mind a saját, mind az ország jövőjét illetően reményekkel teli. A külvárosi proligyerek mihamar az akkori irodalmi élet sűrűjében találja magát. 1951-ben, majd egy év múlva újra József Attila díjjal tüntetik ki. Aktívan bekapcsolódik az Írószövetség munkájába, 1951-53-ban már az elnökség titkára, s ő vezeti a Rádió irodalmi osztályát (ne feledjük: a legnagyobbak kirekesztése a szellemi életből épp ekkor történik! - Kassák, Németh László hallgatásra kárhoytatva!!). Ép lelkületű fiatalember lévén, Tamási csakhamar érzékeli: valami nincs itt rendjén; s 1953 derekán reform-kommunista és népi elkötelezettségű író társaival együtt a Nagy Imre program oldalára áll. Rendszeresen jár Kassákhoz, s innen datálható barátsága Benjámín Lászlóval, Erdei Sándorral, Fekete Gyulával, Kuczka Péterrel, Sipos Gyulával, Varga Domokossal és a többi - a közösség sorsában, jövőjében gondolkozó, az össznépi „hazugság-összjátékkal” soha meg nem békülő, lázadó alkatú íróval. Az 1954/55-ös, vitáktól felforrósult, változásokat sürgető időszakban ő az Írószövetség párttitkára (1956 januárjában leváltják, mert 59 társával együtt aláírja a kulturális élet anomáliái, az írók sérelmei miatt a Központi Bizottsághoz intézett memorandumot). 1955-ös kötete (*Dal az ifjúságról*) már korántsem olyan felhőtlen, mint a korai versek. „Behúzott nyakak és toporgó lábak és lesunyt fülek, / öreg fák gyökerét görcsökbe rántja a vak rémület”. Nem hajlandó beletörődni eszményei megtipratásába: „béka ül, vízipók habzsolva siklik a tündér-tavon, / halottak nem szólnak, fekszenek makacsul, hallgatagon. (...) Mese-fa hullása: nekem fáj, hogyha fáj valakinek, / ágaid véresek, életem, sorsom is beleremeg. / Nekem fáj: sírva is én töröm varázsolt ágaidat, / papiros rózsáért nem adom emberi álmaimat” (*Nyárvégi viharok, Rapszódia a józanságért*).

1956 tavaszán, a XX. kongresszus után felforrósodó hangulatban már a rendszer felfedezettjei és támogatóitjai is egyre élesebben követelik a demokráciát, az emberi jogokat, a szólás- szabadságot. Az Írószövetség szeptember 17-i közgyűlésén Tamási Lajost is beválasztják az új elnökségbe (Benjámín László, Déry Tibor, Illyés Gyula, Juhász Ferenc, Kassák Lajos, Képes

Géza, Németh László, Örkény István, Tamási Áron, stb. mellett!). Az október 23-i lelkesült tüntetés kárpótlás minden eddigi visszafojtottságért, sérelemért.

Annál nagyobb az épp krisztusi korú Tamási döbbenete, amikor elkezdődnek a véres utcai harcok. Az *Igazság* című forradalmi lap (szerk. Obersovszky Gyula) október 30-i számában egy lázadó-lázító erejű verset tesz közzé, amit percek alatt felkap és visszhangoz a pesti utca: „Belügyminiszter, kit lövetsz? / Kire lövettek összebújva / ti megbukott miniszterek? (...) Piros a vér a pesti utcán, / eső esik és elveri / mossa a vért, de megmaradnak / a pesti utcák kövei” (*Piros a vér a pesti utcán*). A vers nem annyira költői, mint inkább *aktuál-politikai értéke miatt fontos*; azóta számtalan nyelvre lefordították, s minden ‘56-os antológiában megjelent mind külföldön, mind itthon.

A forradalom oldalán felsorakozók ekkor még bíznak a győzelemben („úgy született a szabadság, / hogy hullt a könny és hullt a vér”). De csakhamar látniok-tapasztalniok kell: a túlerővel szemben minden könny és vér hiábavaló. A kitűzött nemzeti és gyászlobogók sem sokáig loboghattak: a nemzet - tudathasadásos állapotban - megpróbálta elfeledni halottait, hogy továbbélhessen...

De Tamási nem felejtett... A halottakért elmondott imáit már nem kaphatta szárnyára a hír, mert azok meg sem jelenhettek. Pedig most ért igazán költővé: versei áttételesebbek, kevésbé jelzésszerűek; puritánságukkal, tárgyias szűkszavúságukkal, mélyen tragikus hangoltságukkal megrendítőek (*a Csipkebokor*, *a Közvetítés* és *a Könyökölve* ciklusok).

A Rádió előtt temetetlen hullák. „A rádióban / dobolt a gyászzene, / szél fűjt, a város / vad lélegzete. / Esőben is csillogtak a háztetők”. A vér lassan könnycseppé dermed a szívekben, a gyertyák is csak a lelkekben lobognak már; a külvárosokban cirkáló könnyű tankok ügyelnek rá, hogy a tereken, utcákon legyilkoltakat senki se sirathassa, gyászolhassa (*Halottak napja, Egy körúti sírkeresztre, Reggel*, stb.) *József*, az ács álarcát magára öltve, szorongó aggodalommal töpreng: „ceruzám piros bánat: / megölték egyszülött fiát, / mit mondjak Máriának?” - Mivé lett, hova illant a megváltás reménye?

Aztán lassan „helyreállt a rend”... No de milyen „rend”, s hogyan? „Csönd van. S ennél nem telik többre / a megreccsent gerincek földjén. / Nyitott sebekre ráfagyott a / megalvadt sűrű vér vörösse. / Födetlen idegek remegnek / s a csontok rosszul fornak össze” (*A rend*).

Feszés, tökéletes kompozíció; pontos és élesre csiszolt minden szava. Nincsenek érzelmős érzelemfutamok, fuldokló jajgatás: a csend mindennél többet elmond a kibeszélhetetlen fájdalomról. Tamási megértette: igazságról, szabadságról, testvériségről, derűs jövőről, „épülő szocializmusról” ezek után nem lehet beszélni. Ettől kezdve keveset ír, szűkszavúan, de annál megrendítőbben. Látszólagos szenvtelenség mögé rejti szubjektív vélekedését, az mégis lázítóan át-áttör az objektivitás szigorú rácsain.

Képzeletben képernyőre vetít egy kivégzést: II. N.N. király bosszút áll azokon, akik „mocskos kezüket királyukra fölemelték”. A „közvetítő” a királyi nézőponttal azonosul; hidegen gúnyolódik azon, ahogyan „a megbilincsel / bandát a teljes elégtétel / ünnepi színhelyére” hurcolják: „hogy dülöngél, tántorog félelmében némelyik”. Cölöpökhöz kötik őket, majd a kivégző osztag felsorakozik - „próbált mesterlövészek valahányan”, „a hűség főlesküdt angyalai”. Dobszó, zeneszó, sortűz („hadd hallja s lássa a világ, hogy győztünk az áruláson!”); az „árulók” végsőt vonaglanak; no lám: „vérük is szennyes-fekete, mint a bűn”. A kis drámai jelenet az őszallati kegyetlenség civilizáltan gonosz kajánságával zárul: „visszajátsszuk Önöknek, hogy lássák még egyszer s lassítva is az utolsó képsort” (*Közvetítés*).

Látszólag megindult újból az élet, felöltötte a világ a béke ruhadíszeit. „A hegyen túl a világ vége van. / A hegyen innen örök béke van.” S mégis: végérvényesen továtűnt valami, örökre elillant az otthonosság lehetősége. „Sugarak záporában áll a ház: / sarkig kilökve ajtó s ablaka, / kenyér az asztalon, de még szegetlen, / a szobában a kettős ág vetetlen, / lehull a nap: senki sem ér haza, / fölkel a nap: senki sem indul el”. Kihalt itt minden, nincs többé jövő... Mint kísértet-kastélyban, „a falak csöndjéből éjszaka / fölszáll a lőporfüst s a vér szaga, / s a keréknyomon hosszan, ismerősként / lobog el egy sikoltás szallaga” (*Sugarak záporában áll a ház*).

A megtorlás szele Tamásit is meglegyintette. Erről csak rejtekezve-áttételesen, mégis egyes szám első személyben (tehát az élménnyel összeforrvá, a megrázkódtatást soha ki nem heverve) szól. Néhány napig bujkál barátai tanácsára, nehogy elvigyék. Képzeletében többször is lejátszódik egy jelenet: becsenget lakásába, felesége némán, megrendülten ajtót nyit, majd gyorsan bereteszeli mögötte, „tudván, hogy léptemen / az üldözők csapatja már itt lehet nyomomban / s el kell még igazodnod szaggatott beszédemen, / addig míg meg nem halljuk kívülről a parancsot / amikor reccsenéssel ránk török majd az ajtót” (*Valahol, nem tudom hol*). Aztán mégis hazatér, s csakugyan jönnek is érte. Utólag megörökíti ezt a nyomasztó emlékét is. Egy téli hajnalon „robotok” (azaz: előre beprogramozott gépemberek) toppantak be hozzájuk: „házkutatók”. Miközben szép szál, könnyed mozgású, értelmes tekintetű vezetőjük fotocella-szemével végigpásztázott a háziakon, „a többiek már könyveink közt / kutattak s néhányat átlapozva / magukhoz vettek, s lomha, lassú / mozgással körbejártak a szobában.” Majd szótlánul körbekerítve a költőt, magukkal sodorták, le a lépcsőn; ő határozottan hallotta a térdükből áradó „femes csikorgást”. Nem-emberek, tehát nincs miről, nincs miért beszélni velük! „Most először éreztem a szívemben vad szorongást” (*Fémes csikorgás*).

E „vad szorongás” aztán bizonyos értelemben végigkísérte egész életét, bár minden erejével megpróbált úrrá lenni rajta. Jóllehet párnapos kihallgatás után hazaengedték, de a továbbiakban is rendőri megfigyelés alatt tartották, telefonját - „zavarosabb időkben” - lehallgatták, s „veszedelmesebb napokon” (március 15., október 23.) külön járőr posztolt lakása körül. Az irodalmi közéletből fokozatosan kiszorult. Igaz, hogy két vékonyka kötete viszonylag rövid időn belül megjelent (1963: *A ledöntött kőfal*; 1968: *A vas gyötrelme*), de azok a versei, amelyekben valódi arca, töprengő gondolatisága, a jövőt féltő aggodalma mutatkozik meg, csak a '80-as években láthattak napvilágot (*Születésnapomra*, 1983; *Zugligeti ősz*, 1985).

Életformája a csöndes szembeszegülés, az etikus kívül állás lett. Igazi szellemi tekintélyt vívott ki magának ezzel mindazok körében, akik nem voltak hajlandók a hatalom-védte bensőség belterjes és pórázon tartott köreibe beilleszkedni.

Egy időre állás nélkül maradt; pár év múltán a SZOT-nál, majd 1961-től a Csepel Művek szakszervezeti bizottságánál dolgozott. 1963-ban megszervezte s két évtizeden át irányította az Olvasó Munkás Klubot; a köréje gyűlő idősebb s ifjabb alkotó kedvű, tehetséges munkásokat szellemi igényességre, az élet dolgaiban való eligazodásra szoktatta. Szilárd erkölcsi tartása, széles körű műveltsége, a társadalmi és emberi problémák iránti rendkívüli érzékenység alkalmassá tette a „nevelői” szerepre; szellemi „ujjlenyomatát” mindmáig magukon viselik mindazok, akik rövidebb-hosszabb ideig a Klubba jártak, s a későbbiekben jelentős személyiségekké váltak maguk is (Benke László, Bokor Levente, Csöregyh Éva, Csillag Tibor, Lezsák Sándor, Mezey Katalin, Oláh János, Szemes Zsuzsa, Molnár M. Eszter, stb.). De azok is, akik nem tettek szert országos ismertségre, értékes s a maguk szintjén érdemleges alkotókká váltak (Bíró Ferenc, Keppel Gyula, Lendvai Sándor, Szentpéteri Zsigmond, Schuch János és mások). Köszönetüket a *Születésnapomra* című kötetben megjelentetett tisztelgő írásaikkal fejezték ki, ezek aztán az íróársak (Erdei Sándor, Fekete Gyula, Fodor András, Gyárfás Miklós, Hernádi

Miklós, Képes Géza, Kolozsvári Grandpierre Emil, Major Ottó, Palotai Boris és Erzs, Sipos Gyula, Vészi Endre) baráti emlékezéseivel együtt átkerültek a *Hazatérés* záró részébe *Tiszteletadás* címen.

Tamásiban megvolt az a magasrendű emberi képesség, hogy saját sérelmeit félretéve, pártfogoltjai útját egyengesse. Miközben tőle magától vagy róla sokáig egyetlen sort sem közöltek az ismert irodalmi lapok, ő kivívta, hogy az OMK önálló kiadványsorozata (mintegy harminc kötet!) megjelenhessen, s így a Klub tagjai a tágabb nyilvánosság előtt is bemutatkozhatnak. A fiatalokkal való együtt munkálkodás örömmel töltötte el; önzetlen odaadással sugározta feléjük életszeretét, önmaguk „megteremtésére” ösztönözte őket.

Úgy érezte: ez a „küldetése”. Az Angyal valami nagyon fontosat bízott rá: „ha nem felejtod, s továbbmondod, az is elég”. Három „angyal-verse” is van (*Harc az angyallal, Csipkebokor, Ha utolsó ítélet lenne*), amelyekben némi öniróniával „lelkiismeret-vizsgálatot” tart: vajon jól teljesítette, teljesíti-e a kapott feladatot? „Sóvárgó, nyugtalan magammal birkózom harminc éve már” - biztos-e, hogy rátalált a neki rendeltetett „keskeny útra”? Lázadó, makacs természetű miatt vajon nem fogja-e az Úr „fenti ÉN-jét” - Órangyalát - büntetni? Hiába: nem tud, nem is akar „hajlékonyabb”, „engedelmebb” lenni!

Bármennyire ki is hívta ezzel a „földi istenek”, az „aczélos” kultúrpolitika neheztelését, nem adta meg magát. Fájt neki, de megértette, tudomásul vette, hogy „a gyanakvással önértében megsértett nép” csendesen beletörődött vereségébe, elfogadva megalázó helyzetét; „a nagy szavakra szelíden / és röstellkedve lemosolygott, / hallgatta, hogy jól megy a sora, / szorongva hallotta, hogy boldog” (*Keserves fáklya*). Tudta, hogy a „nyugodt” felszín csak látszat, lent a mélyben lassú-csendes pusztulás megy végbe. Egy tömör négysoros miniatűrjében mindent, mit tudni érdemes, elmond a korról (a '60/70-es évek atmoszférájáról): „Szélárnyék. Szélcsend, Holt-ág csendje. / Nyálkás, páncélos békalencse. / Fuldokló naphalak zihálnak, / s a bánat is csak békabánat” (*A Kis-Dunán*).

Tamásinak kitűnő érzéke volt a feszes, tökéletesre zárt kompozíciók feszültség-teremtő dinamikájának kihasználásához. A XX. századra általában jellemző „negatív idill” nála mindig áttételes, társadalmi értelmet kap. Pontosra csiszolt, éles oxymoronokkal, paradoxonokkal érzékelteti: korunk a nagy és feloldhatatlan antinómiák kora. De épp ez ad okot a reménységre is: itt semmi nem „végérvényes”, a vereség sem, s holnap minden átfordulhat akár az ellenkező végletbe. „Láttunk már mocskot palotában / nagyságot sárba vájt veremben, / törpét hatalmas díszteremben, / nagy tereken csikorgó láncot / Börtönök mélyén szabadságot / bukást is boldog szárnyalásban / s győzelmet mondhatatlan gyászban” (*Láttunk már*).

Ő maga egy pillanatra sem próbált azokhoz tartozni, akik a látszat-rendet kiépítették s fenntartották, fenntartják mindig, bármilyen hatalmi struktúrában. Nem kívánt azonosulni „a megkoszorúzott, védett s földicsért vénecskék”-kel, akik „a böles belátás terített asztalánál” ejtőznek, „s ha csak egy szellő rezdül, már dühödten / döfnek az ostobákra, kik e csöndet / és a nyugodt emésztést megzavarnák”. De nem azonosult korunk kisemberével sem, aki a „fogoly-lét” szűkös keretein belül próbált a lehető legkényelmesebben elhelyezkedni, csak a saját nyugalmával, könnyebb életével törődve: „egy kis rezignált / sóhajocská, / egy kis kacsintás / balra-jobbra, / a koncert egy kis / kuvasz-morgás, / egy kis mohó / újrafelosztás (...) egy kis finom kiábrándultság / egy kis kivárás / lesben állás...” Ott, ahol a mindennapos árulás természetes életformává vált, Tamásinak nem volt, nem lehetett helye. Vizolygott azoktól, akik minden helyzetben ki tudták menteni magukat, s mindig megtalálták a számukra legelőnyösebb megoldást: „Nem kell téged tisztára mosni: / szépen meg tudsz te mosakodni (...) S ha ne adj' Isten, úgy fújna a szél, / mindent pontosan újrakezednél” (*A megkoszorúzott, Királyfi voltál, Te könnyen békülsz*).

Tisztában volt vele: uralkodók és alattvalók ugyanannak az éremnek a két oldala. A diktatúra kitenyészti az alattvaló-lelkületű embereket, és fordítva: azok maguk fölé emelik és fenntartják a diktatúrát. Szabadságról ilyen körülmények között beszélni sem lehet. „Szabadok voltunk valaha nagyon régen” - írja - de aztán „fogságba estünk és olyan tökélyre / jutottunk ebben már, hogy a fogoly / áll őrt / saját börtöne kapujában. / S a szabadítók bátor és merész / csapatait egy ügyes sorozattal / elégedetten lekaszáljuk” (*Az ember mértéke*).

Kafkai világ ez, kafkai félelmekkel. A „magánszorgalmú kutyák” mindenkit rettegésben tartanak, még gazdáikat is! „Ezt a kutyát etetni kell, mert tud ugatni. / De azért ne simogasd: rejtelem, hogy / mikor nyal, mikor harap? Egyre rosszabb / idegei vannak a dögnek.” Akkor már szimpatikusabb a ravasz Svejk, aki látszólag készségesen teljesíti feljebbvalói parancsát: mindenkit vezessen elő, aki a császárt szidja, - mire az egész népet elővezeti (*Idegek, Svejk*).

Tamási szelíd öniróniával nyugtázza paradox helyzetét a világban: a „perifériára” szorulva elveszíti a hatni-tudás lehetőségét, ha viszont meghajolna, önmagát veszítené el. Kristálytisztán látja: az ennyire egyenes és kemény embertől mindenkor tartanak a hatalmasok. „Mikor mértem gondjaim a bánat / kö-mérlegén és elgyötörve álltam / színe előtt a lélek szigorának / szívemet fegyelemmel megaláztam, / kenyéren-vízen éltem, a sugárnak / súlyát is alig tudtam hordani. / Az a gyanúnk - szóltak -, hogy túl sovány vagy. / Mit akarsz ezzel mondani?” (*Kő-mérlegen*).

Nem véletlen, hogy egyre inkább *Kassákot* tekinti szellemi elődjének és rokonának. A gyanúövezte soványság, a szikár tartás, erkölcsi puritanizmus, a hatalmi manipulációkkal szembeni hajlíthatatlanság közös jellemzőjük. Kassák példa és erőforrás... Bizonyára tudatos az összecsengés - még a szóképek, a kifejezések szintjén is - a Caesar szemében „holtan is gyanús” Kassákról rajzolt portré és az önarckép között: „Mért ilyen élesen sovány? / Mért ilyen fehér-halvány? / Miért süt mindig a veszélynek sugara homlokán / mint bélyeg / gyötrő és háborús? / Mért nem kövérebb? / Hát ez az, / mért nem kövérebb Cassius?” (*Kassák temetése*).

Az autentikus élet egyfajta szerves belső önazonosságot kíván; aki aprópénzre váltja önmagát, eladogatja szellemi kincseit az élet zsbivásárában, az könnyebben „boldogul”, de identitás-tudata is könnyen felbomlik. Tamási semmit nem veszít el, nem kótyavetyél el önmagából: „Megrakva járom, nagy kövekkel / megrakva az utat, / nehéz a zsák: túl sok az emlék / lehúzza vállamat. (...) Aki okosabb, földre dobja / terhét s fut könnyedén, / mögöttük, el-elmaradozva / megyek az országúton én”. De nem is próbál lerakni terheiből: „nélkülük nem én vagyok”. Bízunk benne: a végső „számadásnál” javára írják majd konok hűségét, elvei és eszményei melletti kitartását. „Valahol az út mentén vár egy szakállas bölcs”, aki majd - poggyászát megvizsgálván - biztatóan útjára engedi: „menj csak, mondja, s a zsákot / maga segíti föl” (*Zsákhordó*).

Az évek múlásával lírája egyre meditatívabb lesz, olykor már-már metafizikai mélységekig hatol. Feloldódás a Lét-egészben, a Természet teljességében; merengés az Idő árába vetett törekeny emberi élet értelmén, értékén, a „bogárországutak” sűrű forgalmán. „A Sors Góleme” hurcol mindannyiunkat „csikorgó vállain”; bármikor leejthet-eltaposhat minket, parányokat. „Szíved is csak pörgetett orsó, / ahonnan lassan az utolsó / méter fonál is letekeredik. / Hová? / Az idő szövetébe?” (*Esti tűnődés, Az esti Duna-parton, Vasárnap délután, Könyökölve, stb.*).

Egyik legnagyobb szabású kompozíciója, *Az északi föld*, allegorikus-mesei keretben újra-értelmezi az örök-ösi történetet: mint szakadt ki az isteni védettségben élő ember az Édenből, mint vezérelte lázadó akarata, önmagává-lenni-vágya (a görögök ezt nevezték hübrisznek)

rögös-kanyargós, veszélyekkel teli utakra. Nem véletlenül választja tehát mottóul Madách Luciferének szavait („küzdést kívánok, diszharmóniát!...”). Az ember ősidők óta tisztában van vele: a valóság mélyebb összefüggései csak úgy tárul(hat)nak fel előtte, ha kihívja Sorsát, ha nem fél konfrontálódni a világgal. Tehát a luciferi lázadás útját végigjárva juthatunk csak el a bennünk rejlő „Isten-kép” kibontásáig.

Egyre világosabban látta: ifjúkora eszméi megvalósíthatatlanok; nemcsak a „létező szocializmus” gyalázta meg őket, hanem semmiféle társadalmi rendben nincs, nem lehet realitásuk. Búcsúzik tehát tőlük (is): „A selymek kifakultak, / saját fényes tűzükbe hulltak / a híres lázadó dalok”. A nagy „közösségi” ábrándoknál többet ér néhány, kölcsönösségre épülő meghitt emberi kapcsolat: „Az én kezem / csak ez legyen: / itt-ott egy meleg kézfogás / szomorúság arcodon egy simogatás”. A harcokból elege volt: „Csak a pacsirtaszóra vágyom, s utálom a trombitaszót” (*Vásárfia, Pacsirtaszó*).

Mindig is fontos szál volt az életében a családhoz való tartozás: védő-óvó meleget, megtartó erőt jelentett számára Magdus, a jóban-rosszban hűségesen kitartó társ, s a lassan felnőtté cseperedő két lánya, majd az unokák. Bár „gyermekverseket” nem írt (kivétel az *Esti mese Julinak*), természetében volt valami kedves játékoság, meleg humor, ami vonzotta a gyerekeket, felnőtteket egyaránt. Mély és gazdag érzelmvilágáról az *Ariadne* ciklus tanúskodik. Bár Tamási rendkívül visszafogott alkat, ezekben a versekben érzelmileg is feltárulkozik. Szerelmük, életük kerete a jázmin illatú, virágba borult kert (otthonuk színtere): egy-egy gyönyörű Pillanat itt az Örökkévalóságot sűríti magába. „Mert az úton a lomb közt / éppen szíveddel szemközt / a jázminbokor fényben / gyönyörű asszony jött”. Ez az asszony egy életre eljegyezte magát vele, bár sejtette: nem lesz könnyű sorsa a „piros futó” mellett, aki nem tud, nem akar megpihenni hófehér, „könnyű, meleg” szirmain. A futó kérleli: „Jázminbokor, légy nekem az / édes irgalom, / ha megállok: összeomlok, / magam elhagyom, / ne köss meg nagyon”. S valóban: felesége mellett futhatta-járhatta a maga göröngyös útját; de az csakhamar vesszőfutássá változott. A költő sokat gyötrődik emiatt: „Meg kellett volna mondanom neked, hogy / hová kerülsz velem majd, hogyha mégis / indulsz útjaimra, hogy nyugalmad, / vigaszod, békéd nem lesz”. De Magdus vállalta ezt a nehéz utat; bár saját egyéniségét, hivatását sosem adta fel, mégis ő lett a vigasz, a béke és a nyugalom férje számára. „Olyan asszony / ő, kinek hangjában a lelke, / akinek száján a zenét / egy boldog isten hangszerelte”. Az élet útvesztőiben ez a megtartó szerelem, szeretet lett a költő számára az Ariadne-fonál. „Bekerítve, magam-vert rácsokon / keresztül nevedet kiáltozom, / rekedten bár, mert némaság szorít, / de a kiáltás engem bátorít. (...) Már mellemig felér a szürkület / összekuszáltam magam nélküled, / sürgetve hívnak dolgaim: siess, / Ariadne, sötétből kivezess” (*Mert az úton, Jázminbokor, Tigrisek, Ködös este, Varázsszó, Ahol már jártam egykor, Ariadne*).

A sebesen futó évek csak még erősebbé tették e bensőséges életszövetséget; végül kettőből Egygé váltak: „Szorzom és osztom magamat, / de az eredmény csak te vagy” (*Eredmény*). Ez talán már nem is földi, hanem „égi” szerelem (minden igazi házasság az „égben” kötöttik!). „A színeket szeretem s a halványarcú nőket / szemed komoly derűjét és homlokod nyugalmát, / mögöttük sejtelemként érezni egyensúlyát / egy messzi égnek és egy ismeretlen földnek”. Az otthon és a természet képei gyakran egymásra vetítődnek: az *anya*-természet meggyógyít s feledtet minden megpróbáltatást. A kert testvérbánata együttérzően enyhíti a társadalomban kapott ütéseket, bár minden szenvedést az sem tud feledtetni: „E tájhoz tartozom már s talán e földhöz inkább, / bokor vagyok meg fűszál, vidám lepkék kerülnek, / vér-gyantás ágaim görcsein meg nem ülnek / dalaim dideregni, a meggyilkolt pacsirták” (*A színeket szeretem*).

Tamási egyik legszebb, gyémánt-csiszoltágú versében azt az áhítatos, tiszta, harmatos pillanatot örökíti meg, amikor a reggel fényzőnében megfürdetve arcát, a fű növést és az édes, ömlő sugárzást hallgatja. „Puha galamb-sírás tollai peregnek / levelek a fákon álmukat sorolják / egymásnak, a méhek munkába erednek / csak a tücsök ásít, lerakja vonóját” (*Puha galamb-sírás*). Az ilyen jellegű versei mutatják leginkább tehetségének valódi természetét és arányait: vérbeli költő volt, de sokszor elnyomta-elhallgatta a szépséget magában. „Restellt” szép verset írni, a képpel bibelődni. Pedig kitűnő érzéke volt hozzá!

A kötet záróciklusa (*Epilógus*) összegzés jellegű. Ide azok a versek kerültek, amelyek valamilyen „élettanulság”-képpen az egyéni sorson túlemelkedve egy általánosabb emberi-költői magatartásminta felé mutatnak.

Mindig bízott benne Tamási, hogy értelme van a szembeszegülésnek, az önmegtartó ellenállásnak - egyszer talán majd erő sarjad belőle. Bár tudta: nem „hősökre” szabott ez a kor („a hősök kopnak és kivárnak / óvatosan, türelmesen / s ügyelnek minden cselvetésre” - *Milyen idő van?*). *Születésnapomra* című versét (1983) akár az ezredforduló ars poétikájának is tekinthetnénk - úgy, ahogy a múlt századé volt *A XIX. század költői*. A „Szabadság” kiküzdhető és általánosan megvalósítható voltában többé már nem hihet a költő; az „emberi jogok”, a „bőség kosara”, sőt „a szellem napvilága” is végérvényesen tovaillant - legalábbis a közép-európai viszonyok között. „Fiatal árnyékodban már csak hulló / fehér hajammal állok / s fényes / sugaraidban megfürösztöm / arcom s nehéz szomorúságom / szobrod előtt a zuhogó esőben. (...) Hiszek neked. / De jobban kell magamnak / hinnem, ha körülnézek, itt korom dül / fejem fölött sötétben, s úgy futok, mint / aki csatából menekül s már / elérte a kukoricást, / s csak / nem szűnnek a dobajok mögötte”.

Petőfi üstökös-ragyogású sorsa messze tűnt az Időben; realitásként itt maradt József Attila tragikus önpusztítása, birkózása a Semmivel. A XX. század második felének szinte minden költője szembenéz ezzel a dilemmával (akár „József Attila-szindrómának” is nevezhetnénk). „Ha majd a rosszal nem győzöm a párbajt / és megcsöndesül szívem is, talán majd / lesz egy bolond / ki hírt visz rólam is. / Értelmetlen szavakat dadog / s megzörgeti az esti ablakot” (*Ablakzörgetés*).

Megrendülten tekint végig nemzedékén („Barátaidnak szétszórt / csapatja csupa vérfolt, / de megriadnak látva / rajtad a szelíd tébolyt” - *Mert az úton...*). Azok, akik megőrizték ifjúkori eszményeiket, vereséget szenvedtek a „való világ”-gal vívott harcaikban.

A szerkesztő Varga Domokos kitűnő érzékeléssel e ciklusba gyűjtötte össze az egykori küzdőtársakhoz, illetve róluk írott verseket; így mintegy a „siron túl” is együtt maradt, marad a „csapat”, s tovább csatáznak - eszméik erejével - az Értékek megvalósulásáért (*Kőlovas* - Sipos Gyulának; *Levél Erdei Sándornak*; *Egy régi hársfa* - Szabó Pálnak; Kis Ferenchez, a költőhöz két vers is szól: *Küzdelem*, *Feri*). Sorra távoztak el a keményen küzdő nemzedék jelesei, s kicsit mindannyian együtt-haltak az épp távozóval („részletekben így halok én, / és nem először s nem lehet / tudni, kivel legközelebb? / S utamat, ha befejezem, / ki hal meg egy kicsit velem?” - *Talán újság hozta a hírt*). Azzal a tudattal kellett elmenniük, hogy a világon a Rossz kiirthatatlan; tehát meg kell tanulnunk együtt élni vele, de soha nem engedni neki. A gyümölcsfa csöndben megtermi, „amit a föld s ég üzen benne”, de a fában nyüzsgő férgek is „Isten parancsára” cselekszenek (*Gyümölcs és féreg*).

Tamási ereje az utolsó éveiben már nagyon fogyóban volt. A szíve nem bírta el az egyre súlyosabban rá neheztető terheket. Szinte segélykiáltásként hat egyik megrázó rövid kis verse: „Ki gyöngé híd vagyok már / feszülve szakadék / életem fölött csak / remegek és kiáltok / ne járjatok rajtam olyan / ütemesen dobszóra / ne járjatok rajtam olyan / ütemesen dobszóra” (*Híd*).

Az *Epilógus I.* nagyon keserű számvetés az étellel. „Kegyetlen és nehéz a mérlegem” - vallja, úgy érezvén: végül is legyőzte a világ. „Elkártyáztam lelkem aranyát, / elszórtam tékozolva minden titkát / s ajtóm becsapták, boromat mind megitták, / s röhögve, úgymond: magamba' nehogy fázzak, / fölgyújtották fejem fölött a házat”.

Mégsem ez a vers, hanem a korábbi keltezésű *Epilógus II.* zárja a kötetet. Ez sem vidám búcsú, de a költő eredendő egyéniségét jobban kifejezi. A mérleg itt is a világ javára billen, - az erkölcsi diadal mégis a költőé. Tudomásul veszi magára-hagyatottságát: „Nem dicsőség, amit kértem / csupán annyit reméltem, / hogy amiért harcolok / annak / harcolnia kellene értem”. Csalódásai ellenére is hiszi: nélküle árvább lesz a világ („Csak egy parányi csillag sírjon / hogy: / ő volt / aki kigondolt / aki látta / hogy bennem a remény tüze / parázslék / és most árva / derengés vagyok nélküle”).

S a világ valóban árvább lett nélküle. 1992 decemberében temették, alig egy hónappal 70. életévének betöltése előtt. Posztumusz kötete 1993 januárjában már meg is jelent.

Nem annyira „nagy költőként”, mint inkább „nagy emberként” tartotta, tartja számon mindenki, aki ismerte őt. Pedig művészi költő; a legváltozatosabb formák könnyen hajlanak keze alá. Mérték és strófa az érzelmeknek, a kifejezési szándéknak engedelmessé válik. Álom finomságú, puha hangulatok s acélkeménységű, pengeéles gondolatok egyaránt adekvát formát kapnak, s a legdifferenciáltabb élmények plasztikus, sokirányú asszociációkat ébresztő komplex képekben vetődnek elénk. A versek belső koherenciáját a költői világkép egysége biztosítja: egy nagyon erős pszichikai centrumú személyiség élet- és élménymozzanatai simulnak egységbe; az egész fölött pedig szelíd irónia lebeg. Ezzel védekezett Tamási a külvilággal szemben, így óvta meg szellemi integritását. Ami ma, egyre jobban elszemélytelenedő világunkban a legfőbb érték...

Mást nem is kért a sorstól, mint azt, hogy utolsó percéig megőrizhesse emberméltóságát. „Ha már nem állok meg / önmagam előtt / uram, szépen mennem / nekem adj erőt. (...) Hadd maradjon arcom holtig aki volt, / elmémben a zengést / agyon ne csúföld (*Fohász*).

Amit kért, megkapta. Hátrahagyott kötete egy tiszta, makulátlan emberarcot rajzol ki - az örökké vérző Bárány fehérségével és ártatlanságával. Ebben rejlik költészetének katartikus ereje, s ez teszi verseit maradandókká a múltó Időben.

„Szeretet oldja összhangba a Földet”

*Csillag Tibor: Veszélyes utazás
(Stádium K. Bp. 1966.)*

*„Börtönajtóm, mikor a katonák kinyitották,
Hátbavágtak nagy röhejjel. Nem repülök többé, tudták.”*

(Kárpáti Kamil: CS.T. költő hazatérése)

„Aki rab volt, mindhalálig szorong az. / Ki rabruhát hordott, frakkján is átüt. / Ha ráförmédnek, ma is összerezzen. / Kit egyszer megaláztak, megalázott. (...) Akit vallattak, ma is vallomást tesz. / Akit vádoltak, büntudatba dermed. / Kit kítaszítottak, maga húny otthon. / Kit elítéltek, hóhéra magának. / Akit egyszer a föld alá lelöktek, / nem az édig, a járdáig se törhet” (*Büntudatom*).

Így jellemzi önmaga s sokszázezer egykori fegyenc létérzetét Csillag Tibor költő, aki a rab-tudatot nem heverte ki egy életen át. Pedig „mindössze” két és fél évet raboskodott, s nem is a leghírhedtebb fegyenctelepeken, hanem - néhány napos Andrásy-úti kihallgatás után - Kistarcsán. Alig-húszéves volt, mikor Kárpáti Kamillal, legjobb barátjával együtt tiltott határátlépés kísérlete miatt letartóztatták. A kistarcsai évek egy életre megtörték: immáron fél évszázada lehajtott fejjel él, félrehúzódva az emberi világ küzdelmes „hadszínterétől”, mégis makacsul őrizve lobogó ifjúsága értékeit. Az elmúlt évtizedekben nem állt módjában szavát hallatni; neve csupán néhány külvárosi antológiában tűnt fel (*Versmondók könyve*, 1971, Győr; *Külvárosi jeladás*, 1973, Pesterzsébet; *Versmondók könyve*, 1975, Győr-Pesterzsébet; *Együtt*, 1985, Csepel, OMK), s verseiből egy soványka önálló kötet jelent meg, szintén a csepeli Olvasó Munkás Klub gondozásában (*Harangöntő*, 1980).

Pedig származása szerint az állítólagos „uralkodó osztály”-hoz tartozott. *Történelmi örökségem* c. versében mutatja be nagyhírű „felmenőit”: „apám / felnőtt napszámba járt már nyolc-éves korában, / mindig az élen”, aztán kovácsinasnak állt, majd a „felszabadulás” után - azaz rabságunk kezdetén - sofőrködött; kevés-szavú, pénz nélküli közember maradt egész életében. Édesanyja pedig már tizenegy éves korában árva, „fakó fénykép-arcú kis cseléd lány”, aki otthonában is szelíd, magát-megadó cseléd maradt: „Szerény szereped volt a színpadon: cseléd mint a világban. / Csirkéből csak a maradékot etted” (*Jelentéktelen szerepeid*). Az egyszerű kis prolilakás „konyhakő-egében” az ő „világló arca” ragyogott, s töltötte be meleg fényvel szegényes, amúgy kietlen életüket. „Hajnalként tündöklött a konyhád”; s ahogy élt, úgy is ment el: „Meghaltál bocsánatkérő arccal” (*Kimosom a világot, Anyám életrajza*).

Hatvanöt éves korára kapta meg a lehetőséget Csillag Tibor, hogy életmű-válogatással léphessen végre a nyilvánosság elé. Érthető tehát, ha a kötet-tagolás az életrajzot, a belső arculat kialakulását hangsúlyozottan nyomon követi. Az első ciklus (*Fűgyöngyök*) a ragyogó, „fényes”-kedvű indulásról, a világ-átalakító lázas ifjúságról ad hírt: MADISZ-szervezet, újságíróskodás, eleven „közösségi” élet - s ő boldogan, reményekkel telve írja fénylően hamvas, éterien tiszta verseit a lányokról, barátairól, az otthonáról, nagyra törő terveiről (*Május, Lázadás, Véres hold, Csend, Vadalma-szeretöm, Egy tündér lábnyoma*, stb.). Valóságos kis alkotóműhely alakul ki már ekkor Pesterzsébeten a festő-barátok (Gaál Imre, Rátkay Endre), s a kezdőként is figyelemre méltóan egyéni hangú Kárpáti Kamil (akit „Borzorrú”-nak

becéztek) és Csillag Tibor körül. „Repülni” szándékoztak mindannyian, szürreális álmokképek világában éltek, s azt hitték: a valóság „átköltőiesíthető”. Schopenhauert, Platon Lakomá-ját olvasták, az élet metafizikai összefüggéseit keresték, s mindannyian a Művészet csodás otthonába, Itáliába vágytak, a hajdani Nagyság és Méltóság volt az örök mérce számukra. Ifjú költőnkön olykor át-átsuhan a „létbánat” szomorkás hangulata - pedig nem sejti még, milyen sors vár rá hamarosan: „Szinte játszom a halállal, / mint kézbeszűrt fénnel s árnyal, / pergő Idóm mérlegelem / mint gondtalan gyerkőc a port, / s nézem én is: merre lebben? (*Incselkedő vers a halálhoz*).

Az ismert történelmi okok folytán azonban csakhamar elkomorul a baráti társaság pirosuló kedve: „Láztüzű hajnalunkra pizkosszürke est folyt, / szítálva mérgezte a várost (...) Sétálunk, de most már halkan, / kiábrándultabban konganak a kövek. (...) Micsoda pizkoskék festéktócsa zúdul / az alkony vödreből néma városunkra” (*Néma pacsirta/telep*, 1947.). A halkszavú és a köznapi dolgokban járatlan költő már-már megsejti szomorú jövőjét: „Az ég kék, / ma este ég, / súlyos parazsa, vére ágra koppan, / és egy csepp vér - vagy csak a fénye? - megvillan a szememben” (*Tört új vers*, 1947.).

A *Börtön* c. ciklusból aztán fény derül „lebukásuk”, majd internálásuk körülményeire (*Lebukásunk* - 1949. jún.; *Lebukásunk első órái* - 1994-ben írt emlékező verse). Az Andrassy úti „pokol” után (*Három nap a pokolban*) Kistarcsa a hosszadalmas „purgatórium”: a szenvedés mintegy „megfinomítja” a lelket, a lázadó indulatok lassan-fokozatosan elcsitulnak, s költőnk tiszta humorral, a költészet vigasztaló erejével feloldja magában a kízó megaláztatások emlékét, s a Természet csodálatos összhangjában gyógyírt keresve feledi földi bajait (*Varázsos éj, Virrasztó csillag*). Mint Radnóti a haláltáborban, sorról sorra araszolván, csöndes parázsló szerelemmel írta Fannijához a VII. eclogát, úgy írja ő Édesanyjához, az „égi szabadság” varázslatában, szívében megbékélve szelíd panaszló-vigasztaló leveleit: „Mindig van vigaszom, lásd. Este, ha szunnyad az ezred, / és az őrtorony árnyéka elúszik, egy árva / csillag izzik a bús égen testvéri szemembe, / nincs éj, hogy ne tárja a térbe a végtelen álmot; / Isten rétje csodásabb, mint a földi szabadság” (*Levél az Anyához*, 1951.).

Itt született versei zöme elveszett (a mosdóba rejtette őket, de szabadulásakor már nem sikerült magához vennie - amint erről a *Szabadulás előtt* c. vers tanúskodik). Így kiszolgáltatott és megaláztatásokkal teli életük legfontosabb mozzanatait utólag, 1994-ben írt verssorozatában örökíti meg (fontosabbak: „Ügyészelés”, *A falábú táborparancsnok, Öngyilkossági kísérlet, Tolonckórház, Könyvek Kistarcsán*, stb.). A fegyőrök - nyilván parancsra - elsősorban arra törekedtek, hogy ízzé-porrá zúzzák a rabok büszkeségét, emberi önérzetét; „szórakozásból” csak ritkán kínozták őket. A megaláztatottak pedig szótlanul túrtek abban a reményben, hogy majd kiszabadulásukkor emberséges élet vár rájuk.

A gödöllői HÉV-re felülve, 1952 tavaszán, Csillag Tibor arca mosolyra gyúlt: „Egyetlen szárnyalással hazaérek”. De az otthon nem olyan volt, amilyennek ő álmaiban képzelte: „Apám öreg lett: múmia; anyám: fény. / Most kezdődött csak igazán a rabság” (*Szabadulás*). „Országos vastüdőbe zárt az égbolt (...) Nyolc évig állás nélkül tévelyegtem. / Hazámban mellékutcákon osontam, / mert a főutcán igazoltatás folyt, / nyomozó szólt nyersen: „Nem dolgozik?” És új versemért az Írószövetség / lángpallossával üzött ki. / Az éjféli / halálfejjé vált. Ez volt a szabadság” (*Szabadulásom után*).

Mit is tehetett volna ilyen körülmények között? Alkalmi munkákat vállalt, a Fedéllemezgyárban portáskodott, az Állami Könyverjesztő Vállalat nevenincs alkalmazottjaként könyveket árult s magányos délutánjain a világlíra szépséges fedezékébe húzódott (angolból, németből fordított).

A kristálytisza formák varázsbüvöletében megfedkezett a nagyon is földi, kisszerű s álnoksággal teli világról. „Négy évtizeden át úgy éltem, hogy nem láttam a holnapot, megzavartan és szégyenben. Költészetemen azonban nincs semmi sajnálni való - írja kötete Előszavában. - A terror (Rákosi) és a kedélyes zsarnokság (Kádár) éveiben is, szakadatlanul a költői formaművészet építőköveit csiszoltam magamban. Számomra a tökéletes forma az erkölccsel és a célját meglelt létezéssel azonos”. Ha egy-egy fordítása megjelenhetett: ünnep volt. 1988-ban, hatvanéves korában gyönyörű műfordításkötete (*Óda a Nyugati Szelhez*, az angol líra „gyöngyszemei”, válogatott versek 1250-1950) végre napvilágot látott, Göncz Árpád „Ajánlás”-ával. S ekkor, immár nyugdíjasként, megszabadulva evilági kötelmeitől, költői vénája felbuzgott újra: patakozó kedvvel áradnak belőle a tökéletes műgonddal felépített, egy szerény és rendkívül kulturált ember belvilágát feltáró versek. A *Stádium* c. folyóiratnál végre szerkesztői munkát kapott (míg a folyóirat meg nem szűnt, azaz 1994-ig). S most már - egészen kiszakadva a neki csak fájdalmakat okozó valóságból - újraálmódja - újjáteremti *Shakespeare szonettjeit* (1994-ben jelent meg a Petit Print Kiadónál). Tehát az „öregkor” meghozta a már nem is remélt sikereket!

Élete valójában nem is volt, hiszen álmaiban élt - légiesen, lebegőn, poétikusan. Így versei nem is lehetnek élettől, életörömtől duzzadók; sokkal inkább az *élet-hiányos lét* állapotrajzát örökítik meg. S ez ad különös ízt költészetének; hiszen mindannak ellentétét mutatja meg, amit mi általában „valóság”-nak nevezünk. Kicsit sajog is ez a seb: „A szemembe sűrített Tejút most / majd holt betű lesz egy könyvtemetőben? / Pedig azért szőttem a szót, hogy éljek!” (*Könyvtemető*). A „csillag-világ” rokonának érezte magát kezdettől fogva („nomen est omen”). A „tömeg”-gel, a „közönséges emberek” életformájával soha nem azonosult, bár köztük élt (*Lakótelepi csoportkép*). Ifjúkori barátaival sorsközösségben, s néhány távolabbi - a politika által ugyancsak nem kegyelt - író társ (Kárpáti Kamil, Szakonyi Károly, Tamási Lajos) segítőkészségére támaszkodva meg tudta őrizni a maga függetlenségét, önérzetes belső arculatát, személyi szuverenitását.

A felnőttkor eseménytelen éveit s a költői képzeletből kivirágzó álmokat két ciklus is őrzi (*Egy őr naplójából*; *Változatlan történelmünk* - 1960-80 között írt versek). Apró pillanatképek, bársonyos puha hangulatok, miniciózan kidolgozott parányi vers-ékszerek jelzik, mennyi szépséggé, mennyi gyöngédséggé tudta átfordítani belső energiáit. „Hogy illan a lepkelábú idő. / A múlt éjlepte völgyéből kinő, / elválik, szárnyal, s a jelenbe lebben. / Már hét év hídja! És észre se vettem” - írja 1958-ban (*Az idő völgye*); s tíz esztendő múlva ugyanaz az álmokfutás: „A hold narancsai közt itt botoltam, / mint a gömbvillám, gurult szét a nyár-éj, / csillagfénybogár nyüzsgött a magosban. / S indultam a vers konduló szaváért” (*Téglagyári éjszakák*). A hétköznapiok egyhangú gyötrelmeit a költészet feledtette el.

Egy-egy ifjúkori emlék, a szerelem lehetőségének meg-megcsillanása olykor átmelegíti a szívét; valósággá azonban egyik ábrándját sem tudta, tudja váltani (*Vidám fürdőzés*, *Az első találkozás*, *Mindenre rávetítelek*, *Tested otthona*, *Azonosulás*, stb.). Pedig vágyik a családra, a meghitt házi tűzhelyre, gyerekekre is; de az otthonteremtésre nem futja erejéből (s persze, szűkös anyagi lehetőségeiből sem). *Alkalmatlansági bizonyítvány* c. versében (1976-ban) szomorkás öniróniával rajzolja meg belső portréját: „A látható dolgokkal nem boldogulok (...) alkalmatlan vagyok forradalmakban a géppuskás szerepére (...) s mivel égből-hullt testemet nem ébreszti fel hajnali madárdal, / alkalmatlan vagyok a páros létre is, / szeretőm fészke ágyamban kihül.”

Az ifjúkor néhány „életes” éve mind fénylőbb ragyogással tör fel a Múltból. Lassan kiürülő tenyeréből pörgeti alá költőnk a homokóra szemcséit, megidézve szeretteit, hajdani társait, egy-egy emlékezetes emberarcot (*Nagymama szeme, Emlékezés, A vak zongorista és köre, Dömsödiek, Soroksári tábortüzek, Süllyedő idő, stb.*). Több versben is megörökíti a három hajdani jóbarátot, akik azóta már „iskolát” teremtő, neves művészekké váltak: a Dante-léptékű „pirosszakállú” Rátkay Endrét (*R., a képiró, 1946-ban; A kamasz lázadás, Szirt jövő*), a „Kosfejű” Gaál Imrét (*Kosfejű (G.I.), Anti-legenda Gaál Imréről, Barátom homlokára*); s a „Borzorrút” (*Pinceajtó, Angyal, 1945; A kakastó költő-Don Juanja*). Két édesanya áldó-óvó szeretete magaslik e baráti társaság fölé (*Mindnyájunk édesanyja* - Kárpáti Kamil anyjának emlékére; *Anyám és barátaim* - saját édesanyjáról). A *Vitaklub* c. versben pedig életre kel a Múlt: „Tüzes kő / pörögve sárga / vulkán sebvörös tűzölnben: / nyelvünk kavicsai - szavai - lázban / éppígy forogtak, lassítva zuhantak / a kétablakos, hajnal-lándzsás vitaklubban”. Ők négyen s a többek: Gosztola, Bauer Gyurka, Szolcsányi - „a szélingatta nád-fiók, a vita-üzte, alvilági árnyak” a viharos tengeren „tajtékot kavartak”; „kitűztük kalóz-lobogónkat a romos tetőkre”. A költő önmagát a többiekénél sokkal bágyadtabbnak, kissé gyámoltalannak látatja - valójában már ekkor tisztában volt vele: ő nem küzdelemre termett. Voltaképpen már akkor is ugyanaz volt, aki most: „Harminc éve nem változott az arcom, / a feszülő távolság, táguló úr- / ugyanaz a fekete éji maszk nyom (...) Kamaszarcom tündöklött mai holdban, / s mai arcom lett; az, ami ma: nem. / S mai arcom volt látomásba olvadt, / sohasem voltam az: ami, az igen.” (*Változatlan történelmünk, 1976.*)

A magányban, könyvvarusítással, olvasással és műfordítással töltött évek azonban nem váltak Csillag Tibor kárára - költői értelemben. Világúri árvasága mindinkább felerősítette benne a benső ragyogást: egyre tisztább, magaslatibb és hűvösebb tájak felé lépegetett. Metafizikai érzékenysége az évek teltevel mindjobban kifinomult, míg végül - földi mivoltában már-már árnyékká válva - lélemben a metafizikai világban otthonra talált. Túl az ötvenedik életévén szinte semmi köze sincs többé a földi élet vaskosabb régióihoz, ahol „a törpék a koncon marakodnak” (*Különös város*); már nem is kíván ez „árnyékvilágban” berendezkedni. Szülei halála (akikkel mindvégig együtt lakott egy zuglói „beton-nekropolisz” kietlenségében) elmetszette az utolsó szálakat is, amelyek a hétköznapi élethez kapcsolták.

Őt is - mint szinte minden költőnket - a sok-sok fájdalom érlelte bölccsé. Anyja (majd nem sokkal utána apja) elvesztése szimbolikus értelemben a földi Otthonosság végérvényes eltűnését jelentette számára. Költészete ebben a fájdalomban teljesedett ki: most már valóban a hiányérzet, a hiányzó élet költője lett.

Az 55 tökéletes szonettből álló (bár tipográfiai megjelenítésében „tömbvers”-nek, strófa-szerkezet és belső tagolás nélküli 12-sorosok összefüggő láncolatának ható) *Üvegkoporsó* c. ciklus újabb magyar költészetünk egyik legmegrendítőbb halotti búcsúztatója. Az Anya-siratás élet-siratássá mélyül: „Világegyetem-öblű a hiányod” (*Kiürül a világ*). A Fiáért egész életét odaáldozó Anya a szentek tisztaságával és alázatával viselte mindazt, amit a Sors rá - rájuk, hármójukra - mért. Mint villámhárító vezette le fia s férje összecsapásait; végül is ennek lett az áldozata: agyvérzést kapott, megbénult, évekig élt még tolokocsiban (*Titok, Sétáink, Kegyetlenség, Csillagködben, Vissza Anyámhoz, stb.*). Aztán a végső szenvedés a kórházi ágyon, a búcsú, majd a jeges hiány, amit maga után hagyott (*Megváltás, Anyám utolsó percei, Hiányvalód, Vak szemhatár*). A halott-siratás egyetemes értéksiratássá tágul, s egyben vezeklő zsolozsmává is - hiszen ki merné azt állítani magáról, hogy „vétlen”, s hogy soha nem bántotta meg szeretteit? De utólag jóvátenni már semmit nem lehet. „Mind elhagyjuk hűtlenül anyánkat, / kalandokért, légnemű fecsegésért. / Pedig ő az öröklét Napja és vár. / Vár megcsalatra.

Leborulnánk / utólag világhoz kötő kezéhez. / S nem hervad el száján szelíd türelme”
(*Hűtlenség*).

Az Anya - kinek ősképe Sophia, a Bölcs Istenasszony, a világ szülője, s Mária, a Tiszta és Szeplőtelen - minden Élet forrása: belőle fakadunk s hozzá térünk vissza. Jelképesen is (az Anya-földbe) „Egyszer szeretünk: anyánkat, / s minden szerelem nosztalgia, vízjel; / a vágy, hogy te simítsd tarkónkat, áthat. / Kenyér-arcodhoz, bár Semmibe, hívj el!” (*A szerelem ősmintája*). A Szentképpé vált szelíd anya-arc védő-óvó melegséggel tekint rá még a sírból is, „zseblámpa-fénnyel” vigyázza lépteit, s „az ordas téiben”, nehogy megfagyjon, „sültkrumpli-hő”-jével beburkolja őt. Feltörnek a gyermekkori emlékek, amikor mint kisfiú csodálta (és imádta) anyját, s az Éden puha-otthonos biztonságában ringatózott (*Ámulat, Varázsod, Karácsonyi emlékezés, Csillag-követ, Jelenet szüleim házasságából, Kimosom a világot*). Már-már úgy érzi: anyja magával vitte az ő életét is; ugyanakkor asztrál-lénye itt van most is vele (*Találkozás, Álom*).

Az Apa - szintén büntudattal s bűnbánattal küzdve - egyre szótlanabb s mogorvább. Az üres lakásban egyikük sem leli helyét: „Anyám nélkül lakatlan föld a konyhánk, / szobánk csendjén át huzatos hideg hűz (...) Véré-kezét vesztett apa, kit ott látsz; / egy csapkodó denevér árnya áthúz, / az éj lábunkat ólom völgybe húzza” (*Lakatlan föld*). Az Anya fel-felbukkanó kísértetalakja ott bolyong köztük, köröttük: „Kék holdköpenyben látlak, hogyha lebbensz / Oféliajárással, a folyosón (...) A kulcslyukon eső-illattal áradsz. / Apám felsír: ‘Mindig várom anyádat’ / Aztán eltűnik rémei honába”. A dermesztően fagyos estétet csak ez az Alvilágbeli imbolygó ködalak tölti meg némi melegséggel (*Ofélia*). A fiú szorongva lesi-figyeli az üres lakásban egyre soványabban ténfergő apát; „főz fiának” - de maga nem eszik. „Megakad a falat s a víz a torkán”. Mi lesz így vele? „Anyám, át sem tűzte halálod, / a kék lidérc, apámat. S nyeli őt is” (*Anyám után apám is elmegy?*).

Lakásuk „mélyhűtött magánya” fojtogatja mindkettejüket. Az apa olykor-olykor „hajótörött szemmel, örült logikával” megkérdi: „Anyukád hol alszik?” - s a fiú riadtan válaszol: „Hol aludna szegény?” Mintha már nem is evilági gondok nyomasztanák őket, az elmúlás jeges lehelete szoborrá dermeszti árny-alakjukat (*Mélyhűtött magány, Döbbenet, Fekete csend*). A „halottas ház” aztán csakhamar még üresebb lesz: az anya után alig két évvel elmegy az apa is... Az elárvult fiú szomorú-csendesen veszi számba mindazt, ami e dolgos élet után hátra-maradt: „Idő-szántotta kezéd műve minden szegletben: ezeréves holdsütötte / barázdák árnya, kovácműhely, üllök. / Ami az egyutcás faluközösség / boglyáinak éjéből égre terjedt, / apám, szerszámaidban testet öltött.” (*Elhunyt apám kezeművei*).

A kettős halottsiratás mintegy gyászszertartással zárul: requiem az élőkért és a holtakért. Azaz mindannyiunkért, akiknek ideje véges, s akik elveszünk hétköznapijaink apróságai között, ahelyett, hogy az „örök dolgokra” függesztve szemünk, megbecsülnénk a számunkra adatott Időt, értékes tartalmat adva életünknek (*Befalaz a jelen*).

*

Csillag Tibort nemigen foglalkoztatják a közélet kérdései (legalábbis nem verseiben). Ez érthető, hiszen akinek nem volt beleszólási - beavatkozási - joga egy életen át a társadalmi folyamatokba, attól nem is várható, hogy idős korában „porondra” lépjen. Szkeptikusan szemlélte az 1989/90-ben zajló változásokat is. Örült neki, hogy leomlottak az országnyi börtön falai, de a lényegi átalakulásban nem tudott, nem tud ma sem bízni. Nem csoda, hiszen Ők, az Életből kiebrudaltak soha nem kaphatják vissza azt, amit elvettek tőlük: nem kezdenek újra az életük. A harang őértük sohasem szól... „Míg él egyetlen száműzött, akit nem / kárpótol lába elé odaéjtve / zászlóerdő, ne beszéljünk hazáról!” - írja keserűen *Száműzöttek* c. versében. *A*

hazáról c. ciklusban fogja egybe 1989-93 között keletkezett ilyen témájú verseit. Szomorkás iróniával veszi tudomásul: elment mellette a történelem - éppúgy, mint az egész élete. Most sem sikerült „új világot” teremtenünk, mint ahogy a „fényes szellők” idején sem. A „civódó magyar” - ha szabadságot érez - nem a Jóra, az előrevivőre, az osztársadalmi kérdések megoldására fordítja erejét, hanem az érdekharcban felemészti minden energiáját. S mindig azok járnak a legrosszabbul, akik önzetlenül, az eszményekben híve, nemesen küzdik végig az életük (*Szabad polgár, Demokrácia, A pártviszályra, A lázadó*, stb.).

E felismerések után a halkszavú költő még inkább visszavonul magányába. Életszámvetést készít (*Egy szerelem összefoglalása*, 1994.). E ciklus azért érdekes, mert itt valójában nem szerelmes versekről van szó, hanem élet-magyarozatot ad a költő: oknyomozást végez, hogyan s miért vált „félszárnyúvá” ő, a hajdan repülni készülő. S így voltaképpen az „élethiányos lét” geneziséét tárja elénk. Korunk megalázott, jogfosztott kisembere magánéletében is félszeggé, bátortalanná válik: elveszti az életalakítás képességét, s csupán elviseli, amit a Sors ráért. Pedig Csillag Tibor is ismerte az „édenkerti vágyat”, a „világkezdeti hajnal” tüzet; de nem sikerült magához láncolnia azt, akit szerelmére méltónak talált (*Teremtés, Méreg, Vénusz, Karácsonyi szerelem, Erdőtűz, Magány*). Az „érzéketlen” ifjú hölgy tehát csak *hiányával* van jelen költőnk életében (*Hallgatni, Szóló szonáta, Szakadék*). A meghitt otthonosság örökre elérhetetlen vágykép maradt a számára: „De jó is volna téged hazavárni! (...) Jó volna vizes seprűvel a tadszik / szőnyeget lesöpörni, hogy szobánkat / s a világot otthonunkként belakjuk. / Jó volna kiszidolozni a Göncöl- / csillagot, míg megjössz az irodából, / hogy a ködfényből feltűnjék az Isten” (*Házasság*).

Az utolsó ciklus (*Ultima Stádium* - 1989-93.) már-már búcsúzás a soha-nem-volt élettől. „Éltem, s hogy élek, véletlen csupán, / nem nézek már a láng szoknyák után (...) nincs őrzőm, támogatóm: semminő, / ami kis fény utánam megmarad, / az anyám mosolyából egy darab”. Mégsem érzi üresnek fél-életét, hiszen belső iránytűje mindig a Szellem magaslata felé vezette: „Pesterzsébet tetői felett / megláttam ott a platóni eget: / áttörte a valóság vas egét / a zöld fénylépcső, a néma beszéd” (*Önarckép, zöld fénylépcsővel*, 1990.).

Csöppet sem idegenkedik a haláltól, az elmúlástól. Sőt: szinte várja, mint léte beteljesültét (*Túl a Styx vizén, A megőrző pusztulása, Zsugorodik az idő, Lábam nyoma*). Megbékélt sorsával; elfogadta a szenvedést, mint olyan létállapotot, amelyben „megtisztult” és megszabadult a földi salaktól. „Foszló és fényes takaróba bújok, / míg a hold vérzik. Önáltatva vések / verset, míg nem leszek köd-nagykabáttá” (*Szavak zúgása*). Teste mintha észrevétlen lassan eloszlna az éterben: „Lassan áthágom a köd-láncot ottfenn / Isten között s közöttem, és a lelkem / az égi ködbe vegyül már betelten / a hársfaillattól - nem fedi folt sem (...) most áthatolt a / salaktalan szándék az esti hálón (...) az éter kristályfátylába oszolva, / a szeretet erőt vesz a homályon” (*Szeretet*).

Megrendítőek, áttetszően tiszták búcsú-versei. „Már csomagolok, szétozom amim van, / halk füttyöm küldöm a sárgarigóknak, (...) Barátaimra hagyom pedig ezt az / elásott aranyamat - zeng, ha ráütsz - / temetett vágyam a szeretetre” (*Vérszerződés*). *Végakarát* c. versében ezt hagyja ránk örökül: „Szeretet oldja összhangba a földet”.

S alakja már-már tovalebbről szemünk láttára foszlik szét a Végtelenségben: „Csillag Tibi nincs. Csak egy gyöngvirág van, / meg egy holdtükrű tócsa lenn a Csertő / utca ívlámpája alatt. S a túlsó / parton száz fényjel, égi csendre csengő. / Én nem vagyok. (...) De tündérek röpülnek ősz barátom / szájából, ha versem fülébe tódul lélegző, rügysodró nyugati széllel. / S

ha Borzorrú: barátom int a bércek / táncolnak s versemben a szó, ha rámnéz, / füstárnyékból alakot ölt az énem” (*Bércek táncolnak*).

Már-már távozóban, búcsút int felénk, s a soha nem múltó Szeretet vágyát, szépséggé finomult álmát hagyományozza ránk.

A „már nem” és a „még nem” szakadékában

Benke László köteteiről

Előttem kiterítve

(Bp., Gondolat K. 1991)

A csepeli OMK legmarkánsabb egyénisége - **Benke László** - Kassák és Tamási Lajos szellemi örökségét próbálta, próbálja továbbvinni a megváltozott valóságviszonyok közepette.

Önéletrajzi regényében az elmúlt 30 év irodalmi életének minden ellentmondása, a „jobbra érdemes” szellemi erők fulladozása, küzdelme a felszínre jutásért dokumentálódik; így az egyéni sorstörténet társadalomtörténeti tablóvá szélesül. Feszés szerkezetbe épülő emlékképek, vallomásrészletek színes kavalkádja vonul fel előttünk, s míg izgatottan lessük-várjuk a „fejleményeket”, a váratlan fordulatokat döbbenet azonosítjuk saját életünk megpróbáltatásaival. A mai 50-55 évesek ezerszer megélt, ismerős csapdahelyzetei válnak itt tudatossá, a „közös emberi” élményfolyamat részeként.

Az ún. „puha diktatúra” irodalompolitikai labirintusában bolyongó Benke Lászlónak - annyi sorstársához hasonlóan - 40 éves korában jelent meg első kötete; de ezzel még csak elkezdődött, s nem befejeződött kálváriája. A „kollektív felelőtlenség” időszakában folyó szellemcsontkítás, az alkudni nem hajlandó tehetségek kifulladásának taktikája a megszokott és elfogadott hatalmi játékok közé tartozott: így lehetett (kellett) sakkban tartani a rakoncátlankodó, s a már kialakult kereteket újra és újra megostromló „fiatal” erőket.

A regény *első* része a voltaképpeni alaptörténet: az eredetileg megjelenésre szánt, de többszörösen visszautasított „önéletrajz”, az író emberi-szellemi felnövekedésének rajza. Szülőfalujából, Újfalváról, 1959-ben (16 évesen) érkezett Csepelre a világra szomjas kis legény, s a Csepel Műveknél tíz éven át köszörűsként dolgozott. A Tamási Lajos által irányított Olvasó Munkás Klubban nyílt rá szeme az élet magasabb szintjeire; az idősebb „frogató” munkások (Schuh János, Szentpéteri Zsigmond s a többiek) körében emberméltóságot, szellemi igényességet tanult. Az ügyetlenkedő, csetlő-botló munkásgyerekek a közös vitákban, beszélgetésekben kezdte megismerni önmagát s az életet; a mélyből jött többi társával együtt itt értette meg: „Író csak olvasóból válhat. Aki nem tud olvasni, nem tudhat írni sem.” Tamási Lajos a „mérő és mérce” volt a szemében 25 éven át, s az is marad mindörökre: „Ő embernek és költőnek egy és ugyanaz. Emberi és költői magatartásáért vért és velőt fizetett, fizet változatlanul.” Tamásit az irodalmi élet peremére szorították, mert nem volt hajlandó fejet hajtani a „puha diktatúra” Hatalmasai előtt; inkább viselte „a tisztesség nehéz vaspáncélját” gyöngye testén. Az ő körében olyan embereket ismert meg költőnk (Fekete Gyulát, Gergely Mihályt, Kuczka Pétert, Erdei Sándort, Cseres Tibort, Molnár Zoltánt, Varga Domokost stb.), akik el tudták oszlatni benne azt a zúrzavart, amit ez a hazug, képmutató korszak oltott mindazokba, akiknek már - koruknál fogva - nem lehetett személyes élményük 1956-ról. Fiatalemberünk fokozatosan rádöbbsent, hogy a magyar nép átaludta az '56-ot követő évtizedeket: „Kapott előbb hatalmas ütések a fejére, hatalmas altató ütések, aztán mézet is kapott a szájába. Hadd fuldokoljon! Kapott azután, mikor úgy-ahogy magához tért, egy

kézzelfoghatóbb jobblétet. De semmivel se szabadabbat, semmivel se boldogabbat, mint azelőtt. Jó altató lett a tele has.”

Mikor *Benke László* mindezt megértette, úgy gondolta: tapasztalatait meg kell osztani másokkal is. Csakhogy regényére nem akadt kiadó; sőt harmadik verseskötetét (*A kihalt játszótér*) is gyanakvóan elutasították. „Állampénzen lehetetlen ilyen köteteket kiadni” - verték vissza háborgását az Írószövetség akkori „vezérei”; sőt még az érvényesülésben függőbb s magasabb posztra jutott barátai is. Méltatlankodó felszólalása a debreceni Irodalmi Napokon csak még jobban elmérgesítette körülötte a helyzetet. Mivel írónk a meg nem alkuvók fajtájából való, sebeire a természetben keresett gyógyírt: horgászni járt, mint egykor a magányos Kassák.

Benke László hatásos szuggesztivitással jeleníti meg azt a mérgezett és szégyenteljesen romlott légkört, amelyben a kiszolgáltatott, megalázott s végül kiteszított ember önmagával is szembefordulni kényszerült (ezért szürkültek, „sivatagosodtak” el a tehetségek százai!). Aki „megátalkodott” önmaga igazában, a perifériára szorult.

A regény *második* része a visszaadott kéziratok körüli csatározások ürügyén az irodalompolitika működésének mechanizmusáról rántja le a leplet. Dokumentumai hitelesen bizonyítják, hogy az, aki ezzel a hydraféjű Szörnnel szembe mert szállni, csakhamar „a szocializmus ellensége” lett! Írónk szellemi arányérzékére vall, hogy nem merül bele a szubjektivista vádaskodásba, hanem igyekszik racionálisan felmérni saját helyzetét. „Csalódtunk? Vizsgáljuk meg akkor először önmagunkat!” S még mindig megpróbál bízni: talán a legmagasabb poszton „igaz emberek” ülnek... Ezért megy panaszával a pártközpontba; csakhogy itt még inkább rá kell döbennie: a szellemi élet minden szintjén megfélemlített „eszközemberek” gyakorolják a hatalmat. „Ó, a Párt csak eszmeileg irányít!” Itt mindenki zöld utat kap (kapott), aki - megkerülve a „kényes kérdéseket” - a homályos semmit ismételte; aki viszont mélyen belenyúlt a dolgok kusza zürzavarába s feltárta a lényegét, arra nem ragyoghatott a napfény többé.

Az önérzetében megbántott, sorsa csapdájában vergődő emberhez mégis eljut egy kis reménysugár: egyéves Soros-ösztöndíjat kap. És a család, az otthon védő melege erőt ad neki a további küzdelmekhez. A regény legpoétikusabb, primér életerőt sugárzó fejezetei éppen azok, amelyek ezt a háttérrel idézik meg plasztikus megjelenítő erővel. Szülei, bátyja, felesége és két fia - az olykor-olykor felmerülő viták, ellentétek ellenére is - érzelmi „védőgyűrűt” vonnak köré; ilyen közegbe ágyazódva minden társadalmi bajára, sebére „gyógyírt” talál az ember. Egy-egy jelenet életszerűsége, érzelmi átfűtöttsége a hétköznapi élet meleg-derős fényével, ízével tölti fel az olvasót. Ezek a részletek teszik a regényt esztétikai értelemben is feledhetetlen olvasmányá.

Az *utolsó fejezetek* már sejtetik az ábrázolt világ szétporladását is. 1986 őszén, a forradalom 30. évfordulóján, izzóan vibrál a levegő. Október 23. előestéjén a személytelen hatalom Benkéék utcájában „Lomtalanítás”-t hirdet, meggyalázni kívánván ezzel is a lelkek csendes ünnepét. Mire az egész ház lázasan az utcára vonul, s valóban kidobál minden szemetet, ócska kacatot; a lakók „rendet tesznek” végre otthonukban s a közös helyiségekben - majd diadallal isznak áldomást: ez a nap már az ő győzelmük napja. S ezután feltartóztathatatlannal megindul a lavina; az egész ország érzi: új korszak veszi kezdetét. Az írók a Móricz Körben lapalapításra készülnek, olvasótáborokat indítanak, tudván: csak a kultúra mentheti meg az országot. „Ne politikálj, építkezz!” - adják ki a jelszót, mint egykor példaképük; s titokban máris egy demokratikus, szabad ország képe jelenik meg szemük előtt. Költőnk az idősebb pályatársak között új erőre kap: szervez, vitázik, a Kölcsey-alapítványnak támogatókat gyűjt, ismét

bizakodik: hátha itt az Idő?! s megérett végre az ország a Sorsfordulóra... Bár az emberek még félve és óvatosan emelik fel fejüket, mindenki érzi: visszafordítani többé nem lehet a megindult folyamatokat.

A zárófejezet kettős látomás: a kiadók által „fércmű”-nek minősített regény felizzó utóélete; s jól kiépített diktatúránknak, ennek a valódi Fércműnek az összeomlása. A látomás valóság-háttere: az író hajnali félálomban maga elé képzei, amint az elkészült „fércmű” a Peremszínházban rendezett könyvpremieren „bombasikert” arat, tömegek sorakoznak mögé - „az emberi méltóság hatalmas fölkelése” ez. Csakhogy a siker felébreszti lelkiismeretét: nem csaphatja be a tőle oly sokat váró embereket egy „fércmű”-vel! A tömegpszichózissal szembeszegülve most saját könyvének silányságáról akarja meggyőzni az olvasóit - mire két rendőr közrefogja s autón száguld el vele a Parlament felé. Az író tehát mindenképpen „bűnös”: először azért, mert ki akarja adatni munkáját: másodsor azért, mert a már engedélyezett és kiadott művet „leszólja”. Épp szökni próbál a rendőrök markából, amikor óriási zaj riasztja álmából: a nyitva feledett tv-készülék felrobbant; ég, lángol körülötte az egész lakás, maga a kézirat is lassan perzselődni kezd... Aztán a „tüzes ember” belép az ajtón, „forgóiból izzó szikrák röppennek szét a szobában”; meredten az író szemébe néz, majd ráomlik a könyvre, s a lángok magasan felcsapnak.

Elégett, semmivé hamvadt tehát a regényben ábrázolt világ. Szerencsére maga a regény nem lett a lángok martaléka. A kézirat végül 1987 júniusában zárult le: megkapta végleges formáját. Írója ekkor még nem tudhatta biztosan, mit hoznak az elkövetkezendő évek: börtönt, avagy sikert? Az azóta eltelt idő megmutatta a mű valódi értékeit, s lassanként a megjelenéshez is megteremtődtek a feltételek. A szövevényes, hínáros kultúrpolitikai szerkezet felrobbant valóságosan is, semmivé hamvadt a cenzúra jól kiépített rendje. „Először jelenjen meg a mű, aztán lehet vitatkozni róla” - gondolta magában szerzőnk már tíz évvel ezelőtt; majd a vitában megmérettetik, s kiderül: fércmű-e valóban, amit annak tart(ott) a politika?

Benke László esztétikai értelemben is kitűnően megformált regénye bizonyítja: itt nagyon sok érték ment veszendőbe évtizedek kontraszelekciós gyakorlatában.

*

A kihalt játszótér

(Bp. Hét Krajcár K. 1993)

Megrendítő olvasmány **Benke László** verseskötete is, amely több mint tíz éven át hanyódtott-vetődött kiadótól kiadóig, míg végre - az újabb versekkel kiegészülve - „cenzor-mentesen” napvilágot láthatott. Így, együtt olvasva 25 év anyagát (hiszen a legkorábbi versek 1967-ből valók!), érdekes pszichikai „láttelepet” kapunk arról, hogyan élte át az elmúlt történelmi időszakot egy lázadó alkatú, a szocializmus eszmerendszerében hívó, de gyakorlatától megcsömörlött s a viszonyokkal megalkudni képtelen ember, akinek már ifjúkorában torkára forrasztották a szót. Életkoránál fogva még nem lehetett „ötvenhatos”; de mint mérce és igény, a forradalom eszményei határozták meg mindennapjait. Inkább vállalta tehát a meg-nem-jelenést, mint a gerincroppanást.

A kálvária-járás során persze kissé megöregedett. Ő, aki kora ifjúsága óta a Fény felé tört, 50 évesen, a Költészet Napján (ami 1993-ban épp Húsvét Vasárnapjára esett!) keserűen néz szembe egykori önmagával: „Látott engem a Nap, királyok királya, világosság Napja, bárhová

is mentem, bárakárki voltam. Fenn volt a magasban, én meg lenn a mélyben. (...) Hiába látott engem a Nap, királyok királya világosság Napja? Hiába láttak a csillagok?" Hiábavaló volt azóta is minden? a töredelmek, a küzdelmek, a meg-nem-alkuvások öröme és fájdalma? hiába az egész élet? „Uram, ha nem vagy, nem vagyok. Meghalni volna jó. De azt sem érdemes.” A dac és a szembenállás Déva-falába falazta minden erejét; a Fal most már lebonthatatlan: „Meggyilkolt dalok remegnek abban, / meggyilkolt dalok remegnek bennünk / mi remegünk a meggyilkolt dalban”. Amit megölt magában, az többé nem támasztható fel. „Vérünk kötőanyag. Vérünkkel állnak a falak.” De milyen falak? Az a sok-sok visszametszett álom, ami nélkül értelmetlenné vált mára minden, már nem élhető újra. „Beavatkoztál az életembe, Uram / azt akarod, hogy világosan lássak. / Add vissza hát az elveszett költőt / s az értelmetlenségben világosság támad.” (*Látott engem, A Nap gyermeke, Ima az elveszett költőért*).

Benke László a „megszomorítottak és megalázottak” sajátos alulnézetéből élte át és láttatta, látja az elmúlt 40 évet; s bár lázadva viselte sorsát, a tehetetlenség szégyenét is viselnie kellett. A kihalt játszótér - mindannyiunk élettere, abból az időből, amikor már nem tudtunk bízni saját Holnapunkban. „A jövő elfáradt ide érni”. „Isten likas kötényében” dideregve, dermedten, hófúvásban vártunk s csak vártunk, magunk se tudtuk, mire. A lefokozott élet fulladásos közérzete fojtogatott. Mi magunk voltunk ennen börtönünk öre: saját félelmünk rabjai. A költő - kissé eltávolítva önmagától a képet - felvázolja életünk „modell-szerkezetét”: „Lerajzolom a meggyilkolt szerelmet / a szívenlőtt forradalmat, / a maradék emberség rettegéseit (...) Rajzolok tágra nyílt pupillát, (...) kiirtott játszótereket, / várakozókat, / reményteleneket, / s csalásnak, / édes vigasznak / rajzolok égi rózsakerteket.” Viszolygott, viszolyog most is ettől az élettől, ugyanakkor képtelen (volt) magát kiszakítani belőle - hiszen milyen más alternatíva kínálkozott? Így aztán: „téve dolgozom, undorodva / szolgák között alázkodva, / magamat is megutáltam.” Megjelenítő ereje rendkívül plasztikus, egyszerre elvont és szemléleti; szuggesztíven mozgásba hozza a negatív érzéstartomány teljes skáláját, így mi is átéljük vele együtt az undor, a megcsalatlanság keserűségét. Lélekbemarkolóan hiteles a „szívenlőtt utcák és szívenlőtt terek” remény nélküli sikolya, a „kivégzettek, meghazudtoltak, temetetlenek kísértő árnyai”-nak megidézése. Október 23-ára már akkor kegyelettel emlékezik, amikor még a tragédiára történő halvány utalás is veszedelmes: „Ködben remegő fények / aranylombja: esti város / sebeiből a vér / a lejtős utcákon aláfolylík: / kivilágított gyász, rejtőzködő ünnep”. Erre a múltra nem épülhet napfényes jövő! „Ott van a jövőnk, ott van / meggyilkolt álmainkban, / a ránk roppantott éjben, / kiontott magyar vérben / temethetetlen múltban, / élve él ott a sírban” (*Gyárnegyed, Isten likas kötényében, Villámfénynél, Életrajzi jegyzet, A kép, Kivilágított gyász, Ott, stb.*).

Ilyen feltételek között, ilyen emlékek súlyával - legyenek azok bár csak másodlagosak, intellektuálisak - lehet-e „boldog” valaki? élhet-e úgy magánéletet, hogy behunyja szemét a történelem előtt? Adhat-e hitet a gyermekeinek az, aki legszentebb eszményeiben csalódní kényszerült? A csillag, „álmaink fénylő tisztásán kire bíztuk magunkat”, végérvényesen tova-tűnt. Az otthon „sírások és versírások bőségszaruja”; többé már nem is emlékeztet „múltba tűnt csöndes otthonokra”. Gyermekei: „Kétségbeesésem gyümölcsei”. Pedig ők még biztatásra szorulnak, szeretnének örülni az Életnek! „Bíznak a jövőben, s szembekötösdit játszanak, / ha már a játszótér kihalt”. Ők még nem érzik, hogy a panellakások börtönében, a mindennapos „lakótelepi idill” közepette „élni életveszélyes”; s hogy „a jövő nyomortelepén” ők lesznek az új kiszolgáltatottak, alulra szorítottak. „Épül az ország, épül / hitekből, hitetlenségből (...) sírkeresztekre / temetők csendjéből, / fölszántott csontokra / megdermedt emlékből.” S mi, panelkalitkáinkban, gyanakvó magányban, „hallgatjuk / lehallgatható életünk”. A „már nem és a még nem” szakadékába zuhantan, dermedten, „hitetlenül hiába, / hittel is mindhiába” várunk

„létünk vasárnapjára”, mely soha el nem érkezik (*Az én otthonom, Szobánk közepén, Lakótelepi idill, A jövő nyomortelepén, Épül az ország, Az idő szakadékában, stb.*).

Benke László tehetségének valódi arányait és jellegét a *Szavaim mélyén* c. ciklus sejteti leginkább. Néhány versből rendkívül érzékeny, áttetsző hangulat sugárzik; belőlük következtethetünk arra, hogy költőnk képes lehetett volna versek írására (mint a *Könnyű és fehér, Anyám, Búzavirág, Hajnal a Dunánál, Téli rózsza, Boldog magány, Remegő*); ugyanakkor a méltatlan létezés tudata lehetetlenné teszi, hogy tartósan átadja magát e hangulatoknak. „Fényre vágytam, tiszta egyértelműségre, / s utánozni kezdtem az eget / s a csillagos menny után / csilláros mennyezet / alatt hajtottam egyre mélyebbre fejemet.” Szavait, melyek „sötét pincébe hajló gyertyafények”, egyre görnyedtebben viszi-cipeli mind feljebb s feljebb „a palota csiszolt lépcsősorán”. Úgy tűnik: hiába. Nincs, ki meghallja őket. Ezért tart attól, hogy a sok kudarcban, visszametszettségben végül „összeomlik embersége háza”, s szeméből „az ember-telenség mindennapi repedésein nem jut el a fény” már társa szeméig sem. S ezért fohászkodik békesség után: „szoktasd a szívemet irgalmassághoz, / engedj, Uram, kicsit / remélni végre” (*Csilláros menny alatt, Szavak a palotába, Félelem, Irgalom*).

Valamikor azt remélte: a Múzsát, akit „szépségnek, tisztaságnak”, „tündöklő barackfának”, „gyönyörű szép lánynak” látott, boldogan tartja majd karjaiban; de csakhamar kiderült: „mindenki ringyójá”-ért sóvárgott. Azóta „émelygő világban, bukva gödörből gödörbe”, viszolyogva önmagától is, „imát és szitkot” egyszerre szórva a hűtlenre, tántorog-szédeleg. Néha már-már úgy érzi: „Isten tévedése” volt az ő világra-jötte, s szeretné önmagát „kivonni mindenből észrevétlenül”. Ilyenkor tehetetlen magányba süpped: „Ülök és várok. / Nem tudom, mire. / Ha csak nem a tél csontkezeire”. Megrázóak, megdöbbenőek képei: álmai „veszendőbbek az úton jajgató pornál”; a „megsértett élet víztükre” remeg lelkében, s „a lélek termein”, „a huzatos termeken” szél süvít át; „a fényes sikolyokon vergődő Nap” nem tudja szívét felmelegíteni. „Nyomorult porok”-at kavar maga körül, a föld közelében, pedig csendre és fényre vágyik; a szívén „gyorsan alácsorduló vércseppek” - mint „fényes, elszállni kész sikoly” - belülről fojtogatják-marcangolják: „az életem oly egyszerű, mint egy gyors kés-villanás” (*Gyötrelem és átok, Tévedés, A várakozó, A veszendő por, Mikor a csend zuhog, Piros telefon, stb.*).

Az újabb versek sem jeleznek sok változást a költő közérzetében. Benke László - alkatánál fogva - „örök ellenzéki”; tehát most sem nyugodhat bele abba, hogy a történelem nagy „játék-terén” újra a „félretaposott cipősök” szenvedtek vereséget. „Ha már elénekelte Himnuszát és Szózatát a nép, (...) s a kikökkent Időt újra helyretolta az alacsony tömeg, / kié a mi nehéz szívünk, Uram / s ki emeli fel?” A Szabadságból ma sem jut több az elesetteknek egy „Uram, segélj!”-nél. Dehát akkor „mire való volt annyi áldozat? / mit ér az utca és mit ér a tér? / mit ér a köveken kiontott vér?” S végül: „mit ér bennünk az alvó Isten?” (*Ezredvégi játékok, A félretaposott cipősök, Ima*). Ha lehet, még magányosabb, mint valaha; még kevesebb a reménye, mint volt. S talán már nem is bánja: „Boruljanak rám magányos esték. / Alul maradtam, bár felül lehetnék. / De nem tudtam én a magyar sárban / agyonverni és megtaposni társam” (*Helyzetkép*). Siratja a sok kivágott és félredobott kerti fát, amelyek már sohasem fognak gyümölcsöt teremni, tűzre se jók („büdösek a holtak”). *A nagy törzs* c. szimfonikus költemény-kompozícióját szenteli emléküknak: hangok a föld alól, hangok egy gödörből, hangok az ösvényen - az egy-törzsről (a nemzet törzséről) leszakított-lemetszett meggyötört ág nyög-sóhaj, fény után sóvárog („holnap szebb idő lesz, de ma még megfagyok”). Kaphatnak-e elégtételt sokat-szenvedett életükért? Panaszuk az Égre kiált: „Alszol Uram, alszol, vagy már meg is haltál?” Lehet-e az Úr elégedett saját teremtményével, az emberrel, ki az ő képmását

viseli arcán? - elfogadja mégis a szolga-sorsot, mint féreg, giliszta, a porba taposva nyüzsgő-forgolódik a jobb lehetőségek felé! „De azért jól vagyunk / S te is jól vagy, Uram / Süketen és vakon nem ártunk senkinek...” (*Menekülők a kukoricásban, Nézd csak! Birkózás*).

Az utolsó versek: megrendítő fohások. *Szegény Lázár*-ként megtépázva-megcsúfolva áll a költő a kórházkertben, „felesége a műtőben (...) itt hagyhatja Barikáját”, hiszen ő, a munkanélküli, hogyan vállalhatja még egy gyereket a két nagyobb mellett? Már csak egy-két „sugaras napot” kíván az Úrtól, s annyi vágya van: „lehesse mellettem Valaki egy kicsit boldogabb” (*Fohász*). „Kényszerzubbonyba kötözött” életéből visszavágyik a zaboskerti erdőbe, Malomárok mellé, ahonnan valaha csillagreményekkel útrakelt: „Áldott napsugárban, / vagy ha levél zörren, / szótlan békességben / üldögélnék könnyen”. Gyönyörködve elnézegetné a méhek boldog porzását, „a zöldebbnél zöldebb pázsiton” méltóságosan lépegető Napot, s akkor talán emelt fővel újra találkozhatna Istennel (*Városi akác sóhaja, A zaboskerti tölgy, Az Isten cseresznyefája*).

A költészetnek akkor van értelme, ha a közös emberi sors fájdalmai - buktatói - örömei tárulnak fel benne. Benke László kötete ilyen. A mi nemzedékünk - a mai ötvenesek - élete jó részét ugyanezzel a közérzettel, ugyanezen problémákkal viaskodva élte le. Ennek a korosztálynak a jelen és a jövő sem kínál már semmi biztatót. „Történelem alatti” nemzedék voltunk, megfosztva a cselekvés méltóságától, az elviselhetetlen elviselésére kárhoztatva. Az a tíz-húsz év, ami egy nemzet életében, meglehet, csak múló pillanat, számunkra már a kimerevített örökkévalóság. Benke László versei ezt a pillanatot rögzítik. Mégsem csupán aktualitásuk miatt fontosak, hanem költői rangjuk okán is. A fájdalom dacos, lázas könnyecseppje ez a kötet: rekviem eltékozolt életünkért, csúffá tett álmainkért.

*

Gyalogos riportok

(Bp. Hét Krajcár K., 1995.)

A móríci hagyomány szellemében „országjáró” körútra indult író a század utolsó évtizedében - az autócsordák világában, - örömmel fedezte fel, hogy „gyalogolni jó” még most is. Tisztában van vele: hiteles képet egy korról csak az adhat, aki „alulnézetből” (is) ismeri, aki az ún. „egyszerű emberek” világában elvegyülni képes. **Benke László** újabb kötetéből megtudhatjuk, hogyan vonul(t) át a történelem - most is, mint mindig - a kisémmizettek, az alulra szorítottak feje felett. A riportok, útirajzok az 1990-1995 közötti időszakban készültek, jórésztük már megjelent különböző lapokban (*Új Magyarország, Ring, Lyukasóra, Magyarok Világlapja*, stb.). A szerző elsősorban arra volt kíváncsi, miként élte meg a rendszerváltás folyamatát a nép, - a városban és falun, határon innen és túl? Kinek milyen változást hozott az életébe az a fordulat, amelyre mindannyian vágytunk, amelyet közös akarattal hajtottunk végre, de amely sokkal több „szennyet” hozott felszínre, mint valaha képzelhettük.

Gyárak útvesztőiben bolyongva kereste az író hajdani sorstársait, „munkára és emberi méltóságra” tanító Mestereit, s talált helyettük „omlást, rontást, pusztulást, becsapottakat, sok szemetet, üres csarnokokat, eladott lelkeket és eladott üzemeket. Gyarmatosítókat, cinkosaikat és kisémmizetteket”. Angyalföldön, a Váci úton, Kőbányán, Csepelen ugyanaz a kép fogadta: az egykor életkedvtől, vidám munkazajtól eleven műhelyek kihaltak, „a legtöbb gép üresen magába roskadva hallgat”. A volt „szakik” százával-ezrével utcára kerültek, „gyorstalpaló

nyugdíjasok” lettek; a legjobb munkaerőket szélnek eresztették, de a gyér tudású, tunya és lelkiismeretlen „Olcso Jánosokat” megtartották. A jól működő üzemeket elkótyavetyélték, esetleg bővli árúk gyártására alkalmas kft-kké szervezték át. A többit feloszlatták, szétdúlták, kiürítették; a rozsdás roncsok között szomorúan dudál a szél.

Benke László a lehangoló kép háttérében rejlő okokat is feltárja: a leépülés valójában már másfél évtizede tart. „Csepelen ugyanúgy, ahogyan az angyalok földjén, hagyták leromlani, összedűlni, elavulni” az üzemegységeket; a veszteséges vállalatokat már réges-rég fel kellett volna számolni. No de ki felelős mindezt? A dolgozók? - akik egyre fogyó reménnyel néznek sorsuk elé: „Nem tudunk tájékozódni, összezavartak bennünket! (...) Azok akarnak kapitalizmust csinálni, akik elrontották a szocializmust is?” - A pécsi uránbányászok helyzete sem vigasztalóbb, mint a pesti munkásoké. 1994 decemberében a kormány döntést hozott: a Mecsekuránt 1997 végéig fokozatosan fel kell számolni. Így hát a legjobb munkaerők (innen is) elmenekültek már. Az író kínban fogant humorral állapítja meg: „Hatalmas munkával, ha majd betemetik, kiírhatják a fejfájára: élt 40 évet. Érdemes volt megnyitni a sírt?”

Faluról falura járva sem tapasztalt azonban derűsebb viszonyokat. Szülőfaluja, a Somogy megyei Újvárfalva (korábbi nevén Vrácsik), ahonnan Boross Péter - a nemrég-volt belügyminiszter, majd kormányfő - is elszármazott, a többi kistelepüléshez hasonlóan egyre kopárabb és kihaltabb. Pedig gyönyörű természeti környezetben virágzott hajdanán! Tündöklő kis házsorait már a '70-es évek elején szétzilálta a „faluközpontosító” ostoros akarát, azóta egyre fogy a népesség, a valaha takaros-szép házak omladoznak. Ma alig 300 lakosa van a falunak; iskola nincs benne. Gázvezeték sincs. Mind több a cigány, s nem ők „idomulnak” a kulturált(abb) életet élő magyar lakossághoz, hanem fordítva. Az Ormánság képe még lehangolóbb, hiszen ott már a század eleje óta pusztít az „egyke-járvány”. Gazos, parlagon hagyott földek, rossz utak, dülöngő kerítések, mellbevágóan sivár elmaradottság - bűzlő kocsmák, munka nélkül tébláboló emberek. A kárpótlási jegyeket csak kevesen tudták hasznosítani; hitelt nem tudnak felvenni, mert nincs mire. A dolgozni szerető (és akaró) gazdák háborognak: „nem lett volna szabad szétverni a tsz-t, szélnek eresztetni a népet, hogy csak menjen, ki merre lát” (*Ormánsági jajkiáltás*).

Benke László bejárja a szomszédországok magyarlakta területeit is, „a föld alvó lelkét” lesve-figyelve (*Határon innen és határon túl*). Kitűnő érzékkel mutatja fel a cseppben a tengert: az emberi sorsok tükrében történelmi ellehetetlenülésünk folyamatát. A XX. század derekán „malenkij robot”-ra hurcoltak, a tőlünk kitelepített svábok, a Szlovákiából kiűzött magyarok sose gyógyuló sérelmei s a napjainkban Erdélyből, Kárpátaljáról, a volt Jugoszláviából hozzánk menekülők (magyarok és nem magyarok), a Reménység Szigetén magukat meghúzó, „országok útján” kóborló-batyuzó tízezrek nagy népvándorlása egyaránt azt sejtetik: a Dunatájon soha sem lesz béke. A sebek újra és újra felfakadnak, a történelmi emlékezet nem felejt...

Miért nem váltak be a „rendszerváltáshoz” fűzött reményeink? - erre a mindnyájunkat gyötrő kérdésre is választ kapunk az írásokból. Rég-elkopott s mégis mindig újraéledő mechanizmusok működnek itt. A valódi bűnözők mindent megúsznak, miközben a kisemberek a legapróbb szabálysértésért is bűnhődnek. De maguk az emberek sem „hibátlanok”: a többség szívesebben él az állam-apuka gyámsága alatt, életét apró segélyekből, könyöradományokból tengetve, mintsem keményen megfogná a munka végét. Sokan felülnek mindenféle trükkös csábígéretnek, amit a mesebeli meggazdagodásról fecsegnek nekik, s aztán keservesen élik meg a csalódást: kifosztották őket. Mindenki hagyja széthullani azt, ami már amúgy is szétesett; de arra csak kevesek erejéből futja, hogy a régi értékeket védjék, netán (új) értékeket állítsanak, - amelyek segítségével az élet újjáteremthető lenne (*Bűnök és bűnözők*).

Benke László riportjain átsüt az ország s a benne élő emberek szeretete. Jártában-keltében megfordult Tiszacsécsén, Balmazújvároson, Orosházán, ahol Móriczra, Veres Péterre, Darvas Józsefre emlékezik; a Garadna partján gyönyörködik a haltenyészet bőségében, a Bükk-hegység szívében „gyógyító Bükkszentkereszt” levegőjét élvezi. Boldog, hogy a Hortobágyi Alkotótábor 16 európai országból és Japánból összesereglett festői mennyi szépséget, gazdagságot halmoznak fel, egyetértésben munkálkodva. „Sohasem volt ekkora, lélekből fakadó szükség békére, barátságra, a sajátosság és a különbözőség tiszteletére. Emberszeretetre” - írja. Annak is örül, hogy van mit kínálnunk az idelátogatóknak: a Viharsarok „ékszerszép Gyulája” a Fehér Körös partján, világhírű gyógyfürdőjével és Kohán-élműzeumával, a Balaton parti Keszthely a Festetics kastéllyal, a Major-múzeummal, a táj rendezettségével messzi földről csábítja-csalogatja a látogatókat; boldogok és elégedettek lehetnénk. Ha...

Ha nem lenne az ezerfelé húzó viszálykodás. Ha össze tudnánk tartani, ha nem „győzni” akarnánk minden áron egymás ellenében, hanem egymás javát nézve keresnénk az együttműködés lehetőségeit...

Olyan ez az ország, mint a széthullott, egymást keresztező irányokba indult, egymás ellenségévé vált családok otthona. Ady jóslata (*Szétszóródás előtt*) máris beteljesült: „szétszóródtunk az országban, világban”. Van-e, lesz-e még annyi maradék erőnk, hogy újra szőjük a felbomlott, szétszakadozott élet-szöveget? - teszi fel a kérdést az író önmagának s nekünk mindannyiúnknak.

A szembenállásra, a merev totalitárius struktúrák megbontására, börtön-falaink összetörésére volt erőnk - de az „építés”-re már, úgy látszik, nem futja. Elfáradtunk, „kivérettünk”; a rendszerváltás lázas eufóriája ernyedett letargiába torkollt. S most már (újra) védtelenül és tehetetlenül szemléljük, mi történik felettünk, nélkülünk, sőt ellenünk. A Hatalom (újra) kezd személytelen gépezetté válni. Úgy tűnik: a történelem ismétli önmagát; az ötvenes évek kísértete jár köztünk. Csak most vér nélkül, gazdasági eszközökkel fojtogat bennünket...

*

1996. okt. 23-ra egy megrendítően szép antológia jelent meg a Hét Krajcár Kiadó gondozásában, Benke László szerkesztésében (*Vérrel virágzó*). Nem emlékező verseket tartalmaz, hanem negyven magyar költő jórészt korabeli (összességében nyolcvan) alkotását fogja egybe: így együtt, „csokorban” idézve meg a forradalom tragikus heroizmusát, a nemzet vérbe fullasztott reményeit, ‘56 szellemének jelenkori küzdelmeinket is átható sugárzását. Az antológia bemutatása az Írószövetségben (1996. okt. 24-én) forró hangulatot, régi emlékeket kavart fel; egykorú hangfelvételekről életre keltvén a 40 év előtti események szellemét is.

A kötetet Illyés Gyula: *Egy mondat a zsarnokságról* című, híres-„hírhedt” költeménye nyitja, amely a zsigerekig hatoló, metsző pontossággal fogalmazza meg mindazt a gyötrelmet, amit az ‘50-es évek hoztak e népnek. Az *első* ciklusba (*Hol zsarnokság van*) azon versek kerültek, amelyek a forradalom kirobbanását közvetlenül megelőző időszak félelmetes atmoszféráját, a megkínzottak jajszavát, a kifosztott nemzet keserű lázadását örökítik meg (Benjámín László, Csanádi Imre, Gérecz Attila, Kárpáti Kamil, Kucka Péter, Nagy László, Tamási Lajos, Tollas Tibor, Tóth Bálint művei). A *második* ciklus (*Felmutatjuk véres fejünket*) magukat az októberi lázas eseményeket, a forradalom kétségekkel s reménnyel teli pátoszát, a halálra szánt küzdők bátor helytállását mutatja fel (a fenti költők mellett itt új neveket is találunk: Buda Ferenc, Eörsi István, Dékány Károly, Fáy Ferenc, Jobbágy Károly, Kassák Lajos, Képes Géza, Lakatos István, Nárai Sándor, Sinka István, Sipos Gyula, Szabó Lőrinc). A *harmadik* ciklusból (*Nincs*

irgalom) a véres megtorlás kínzó gyötrelme, a letaglózott nemzet fájdalmas segélykiáltása, az elhurcoltak, bebörtönzöttek panasza és néma szembeszegülése, az elmenekültek lelkipurdalással teli gyásza árad felénk (itt új nevek: András Sándor, Csoóri Sándor, Fodor András, Fónay Jenő, Krassó György, Mészöly Dezső, Sulyok Vince, Szepesi Attila, Zas Lóránt, Zelk Zoltán). Végül a *Túlélők* c. ciklus mint tompa gyászmise zárja a kötetet. Itt a forradalom néhány hajdani szereplője mellett elsősorban azok kapnak szót, akik - életkoruknál fogva - még nem ve(het)tek részt a harcokban, de költészetük kegyelettel őrzi '56 emlékét (Bella István, Benke László, Döbrentei Kornél, Kiss Benedek, Kiss Dénes, Nagy Gáspár, Utassy József). Faludy György 25 év messzeségéből vádlón tekint vissza a forradalmat vérbe fojtó, Nagy Imrét és társait sírba küldő, ezeket eltaposó gyáva és alattomos „helytartó”-ra.

A kötetet lapozgatva felfakadnak újra a vérző sebek, s szinte megperzsel bennünket a kérdés: ennyi véráldozat, ennyi erő és állhatatosság, ennyi tiszta szándék és nemes akarat miért nem (volt) elég ahhoz, hogy a negyven évig tartó tetszhalálból végre feltámadjon a nemzet, s méltósággal vegye kezébe sorsa irányítását? Ez a gyászkeretbe vont, apró formátumú kis emlékkönyv eleven mementó: a rabság évtizedeit soha ne feledjük, s tudjuk, hogy a „Fenevad” most sem alszik. Ha nem vigyázunk: újabb rabságba esünk (még ha cellánk pénzzel lesz is kipárnázva). Van-e még egyáltalán Jövőnk?

Viharsarki szélben

Molnár M. Eszter munkáiról

A Viharsarok szülötte **Molnár M. Eszter** (1950 - Gyula); s egész szellemisége, eddigi élet-pályája e táj „örökségét” viseli magán. Édesapja - akit tizenkét esztendősen elveszített, - a kulákperek áldozata volt; emlékezetében a szívós, kemény munkára képes parasztpolgár mintaképeként őrződött meg. A lázadó alkatú és rendkívül céltudatos fiatal lány - Battonyán tett kitűnő érettségi vizsgája után - Pestre jön; éveken át tisztviselőként dolgozik, majd 1977-től az ELTE Pszichológiai Tanszékén előadói munkakörbe kerül. A '70/80-as évek fordulóján kapcsolódik be a csepeli Olvasó Munkás Klub alkotói körébe, ahol Tamási Lajos szigorú, de szeretetteljes irányításával kezdi verseit publikálni. Csakhamar első önálló kötete is megjelenik (*Viharsarki szélben*, 1986.).

Versei korántsem szokványosan érzelmes „női”, „nőies” jellegűek; sokkal inkább egy markáns, küzdeni tudó egyéniség belső portréját rajzolják ki. Ami mégis nőies alapállásává teszi ezt a lírai anyagot, az a mély érzelmi kötődés, amellyel szülőföldjéhez, a szülőföld népi-lázadó tradícióihoz, s az ott élő emberekhez, szűkebb és tágabb családjához tapad. A kötet kiemelkedő darabjai a gyermekkor világát megidéző versek (*Anyám, Apám, Apai prologus, Nagyanyám*, stb.), s a Viharsarok mély, vad, olykor kegyetlen-kemény, és mégis tisztán emberséges, az emberi méltóságot soha fel nem adó történelmének emléket állító költemények (*Áldást dobog lovam, Testamentum, Kit csillagnál útnak indítottak, Egész vagy Földeddel, A Viharsarokért*, stb.).

Mindez nem jelenti azt, hogy Molnár M. Esztert ne foglalkoztatná a női sors „különössége”, társadalmi kiszolgáltatottsága, a létezés *alaptörvényeihez* (az ember *természeti* voltához) való szoros kötődése. Sajátosan tiszta, „ősasszonyos”, erősen temperamentumos egyéniségéről a *Sároni Salome* és a *Mirtuszkoszorú* c. ciklusok árulnak el a legtöbbet. Némileg tragikusnak éli meg a nő helyzetét: a szerelemben elégni - újjászületni - nem teszi teljessé az életet. Legalábbis a XX. századi nő számára nem. Valami más is, több is kell - az önálló *belső* egzisztencia megteremtése, aminek csak *egyik* komponense a *nőként* való létezés.

Nyilván ez a felismerés készítette arra, hogy végül is - felnőtt fejjel - nappali tagozatos hallgatóként elvégezze az ELTE Bölcsészkarán a magyar nyelv és irodalom, valamint a filozófia szakot, majd politika-elméletből is diplomát szerezzen (mindezt jeles eredménnyel, 1986-1993 között). Egyik igen szép *Őnarckép*-versében így fogalmazza meg önmagával, sorsával, létfeladatával kapcsolatos töprengéseit: „Mi vagyok én / Fénytől nőtt virág / vagy fekete szén? / Vagy csak: hamu, / kit pörölve fölkap / az alföldi szél?”. Választott példaképei - József Attila, Nagy László - segítik költészetükkel az önmagára találás útján: a sorsproblémákkal való szembenézés képességét tőlük tanulja.

Erős szálak kötik a Viharsarok nagy lázadó történelmi hőséhez, Áchim L. Andráshoz, akit szinte Dózsával rokonít (mint már Ady is!). Úgy érzi: az ő vértanúsága, szöges glóriája ma is népe fölött, fölöttünk ragyog, eleven példájával történelmünk alap-kérdéseinek újragondolására készítet nap mint nap. „Vedd hát föl véres inged / s mennydörgő hited / röptsen minket, ha / vigasztalanul elárvulunk” (*Áchim L. A.* - halálának 75. évfordulójára). Egyetemi szakdolgozatát is ebből a témakörből írta (*Áchim L. András az irodalomban*). A '90-es évek során

rendszeresen részt vett a népi írók örökségét feltámasztó, azt számba vevő tudományos konferenciákon; gyakran tartott, tart maga is előadást (pl. a vésztői Sinka István emlékkonferencián, a békési Áchim-emlékülésen, Balatonszárszón a népi politizálás esélyeiről, az új agrárpolitika alapelveiről, stb.-stb.).

Diplomamunkáját némileg átdolgozva és kibővítve, az Áchimról írt mintegy húsz költeményével kiegészítve önálló kötetet állít össze, amelyben a „parasztvezér” dózsai alakjának megidézésével, aktualitásának hangsúlyozásával kíván méltó emlékművet emelni az Áchim-évforduló alkalmából annak a rendkívüli történelmi személyiségnek, aki első ízben merte - és tudta - népének érdekeit képviselni a magyar parlamentben. A versek sodró drámaisága méltó az egykori „paraszt Apolló” megalkuvást-nem-ismerő, elementáris erővel küzdő, nagy szeleket vető s viharokat arató személyiségéhez. A kötet lehetőséget kínál a századforduló alapvető társadalmi kérdéseinek újragondolásához, a népi mozgalom történelmi szerepének, ma is aktuális problémáinak tisztázásához.

Első kötetének megjelenése óta majd egy évtized telt el. Azóta *Molnár M. Eszter* markáns, egyéni hangú költővé - emberré - asszonnyá érett. Újabb verseskötettel kíván olvasói elé állni: a *Búzamagot vető asszony* c. könyve megjelenésre vár. Verseinek súlya, fénye, belső izzása van; egy drámaian megélt élet emberi tanulságait mutatják fel. Szerzőjük ma is „viharsarki szélben” áll: hű maradt szülőföldje szellemiségéhez. A történelemben lezajlott (mindmáig zajló) változások nem borították fel belső egyensúlyát, sőt! - egyre erősebbnek érzi magát, hiszen élményvilága szilárd talajban gyökerezik.

A nép - történelem *alatti* tényező lévén - túléli mindenkori „hatalmasait”, még akkor is, ha e hatalmasok kismizmik, életlehetőségeitől is megfosztják őt a nagy „újraelosztások” idején. Bármily mélyre kerüljön is, újra és újra felemeli fejét, hallatja szavát - éppen a képviselőletét vállaló kemény egyéniségek által. Ilyen egyéniség volt Áchim L. András, s kicsiben, az ő nyomdokain járva, az ő erejéből merítve - ilyennek érzi magát Molnár M. Eszter is. Ez a népre jellemző makacsság, türelem, kitartó erő, küzdeni tudás fejeződik ki újabb kötetében - főként az *Alföld a magyar festészetben* és a *Földművelő* c. ciklusokban, amelyeket szülőföldje kiemelkedő személyiségeinek, kemény és hajlíthatatlan „egyszerű” embereinek, saját rokonainak és szüleinek szentel.

A *Búzamagot vető asszony* c. ciklusban a női sors kétszeresen nehéz, fájdalmas megpróbáltatásairól vall. Csillag-tiszta asszonyszívek nem tudták itt „megváltani” az életet; az ifjúkor fehér, hószín álmai később fekete, vert csipkeként (szemfedőként) borítják be arcukat. Pedig áldást, gyermeket hordoztak, hordoznak szívük alatt. Miért az ősi átok, a tengernyi szenvedés? Minden „megkülönözött”, nincs találkozási (feloldási) lehetőség az *egyes emberi világok* között. „Sosem szerettünk, / jöttünk valahonnan / s valahová elmegyünk” (*Emberek*).

A *Kígyó és napfogyatkozás*, valamint a *Fekete inkarnáció* c. ciklusok filozofikusabbak, az élet metafizikai mélységeibe bevilágítók. A „sátáni erők” bennünk, emberekben lakoznak; Isten „megváltó” munkáját mi rontjuk el, mi tesszük lehetetlenné. Pedig „Szeretettelva diófái” alatt békés harmóniában is üldögélhetnénk, csöndben szót értve egymással, vitathatnánk meg közös dolgaink. De nem tesszük. Így aztán az Univerzum temploma zárva marad előttünk; siratjuk önmagunk halott-voltát, Krisztus elárultatását, Júdás-sorsunkat...

Molnár M. Eszter verseit nem-mindennapi drámai erő hatja át. Női Anteuszként meg-megérinti a Földet, amelyből vétetett, amelyhez tartozik; s erőt merítve belőle, megkísérli újra és újra felsugároztatni erkölcsi iránytűjét vesztett korunkban az ősi Értékekhez való hűség, a belső elkötelezettség tiszta fényét.

További útja is - úgy hisszük - ez irányban vezet: van még sok végezni való, hátra van a termés „betakarítása”. Mindaz, amit a népi írók egy évszázadon át felhalmoztak, szellemi útravalóként ránk hagyományoztak, még feltérképezésre vár. Hogy merre tart a magyar társadalom a XXI. században, annak az irányvonalait biztosan látni még nem lehet, de hogy a továbblépéshez szükség van a „népi-nemzeti” örökségre is, az bizonyos. A maguk módján - csak *nem* művészi értelemben - „avantgárd”-nak, azaz előőrsnek minősíthetők a népi írók is (ezért is fűzték szorosra a ‘30-as években a kapcsolataikat Kassákkal!). Ők úgy hitték, mozgalmukkal egy új társadalmi rendszert készítenek elő. Ez bizonyára illúzió volt, mint maga az egész „messianisztikus” avantgárd. De megmutatta azokat az utakat, amelyek az individuális kiemelkedéshez, egy polgári társadalom kialakulásához vezetnek. Más út alighanem nincs: vállalni kell az individualizációt, a polgárosodás ellentmondásait. Ha élni akarunk. Nincs „harmadik út”. Vagy az egész népet beemeljük „Európába” (és mindabba, amit e fogalom jelent), vagy visszazuhanunk Ázsiába, s martalékává válunk a despotikus ázsiai nagy kulturális-gazdasági rendszereknek.

Eme választás kezdőpontján állt a XX. század elején Magyarország. S íme, a XX. század végére sem születtek meg az érvényes válaszok ezekre a kérdésekre.

Az Áchim-életmű objektív újraértékelése - és Molnár M. Eszter költészete - e kérdésekkel való őszinte szembenézésre készíten bennünket. Ha nem változunk s változtatunk, akkor - ahogy Ady jósolta annak idején - a „rég-halottak pusztáján” nem fakad új élet. „Elég, Uram, elég az átkod!” - sikolt fel a kései utód, remélve, hogy könyörgése elhatol az Égig: „Lásd, menekülés közben leborulok, / falum kialudt tüzeit újra gyűjtöm, (...) Akácgyökéreként az Alföldön maradok, / pici agacsinvirágokba fonom múltamat, / kiásom a földből rejtett kincseid, / elpazarolom önmagam; / a kéklő sarat színarany tálba rakom, / ítéleted előtt, Uram, fejet hajtok: / Viharsarok, Hazám! / Ameddig élek, ne fogjon rajta ítélet!” (*Fohász a Viharsarokért*). Molnár M. Eszter úgy érzi: „Áchim szelleme” ma is ott lebeg „szekértábora” fölött, s „viharsarki szélben zúgnak zsoltárai” (*Áchim*). Hogy végre ki tudja-e küzdeni évezredes jussát e nép? - azon múlik a jövő. Megmaradásunk és felvirágzásunk - átlépésünk a XXI. századba. Az új évezredbe.

3. rész:
Van-e a labirintusnak kijárata?

Az ifjú pár és a lakodalmások

Nagy László: *Menyegző*

Nagy László 1966-os kötetének címe: „*Arccal a tengernek...*”. Magával a címmel tehát hangsúlyozottan a kötet legjelentősebb kompozíciójára, a *Menyegzőre* irányítja a figyelmet. Ez a monumentális költemény-épület a keletkezése óta eltelt 30 év alatt nemhogy veszített volna aktualitásából - inkább még „nyert” az Idővel: feltárult örökkévaló igazsága.

A *Menyegző* külső kerete egy bolgár népszokást idéz: a menyegző éjjelén a lakodalmások tömege az ifjú párt a tengerparthoz kíséri, s ott magára hagyja - várja meg, míg felvirrad a hajnal. Ez a népszokás már maga is jelképes (általában minden szertartásos cselekvési formának szimbolikus értelme van): az ifjú párnak nyilván az *új élet* boldog hajnalát kell földetlen fővel, tiszta tekintettel várnia. Az ébredő hajnal sugarai adnak majd neki erőt, hogy ki ne fogyjon a hitből és reményből, miközben az élet küzdelmeit vívja.

Ha *csak* ennyi lenne a vers - az sem volna kevés. Nagy László költeményéből azonban kibomlik korunk ellentmondásokkal viaskodó valósága: az életformák, életfelfogások keserű és elszánt küzdelme egy olyan történelmi időpontban, amikor az ember várja a felvirradó jövőt - ugyanakkor konkrét jelene, a múlt „nehézségi ereje” visszahúzza; illúzióknak érezve s minősítve mindazt a sok hitet, harcot, amit az ember a saját, emberre szabott világa megteremtéséért áldozott, áldozni kíván.

Ezt a jelentéstöbbletet már akkor érezzük, amikor először találkozunk a verssel. Kezdeti élményünk: a lakodalom szédült zsonglora, a tánc vérünkben-fülünkben doboló ritmusa; majd a hajnal közeledtén a lakodalmások fáradt, fésűvesztett sírva-vigadása, a széthullott életek evés-ivásban fuldokló, heje-hujában, kurjongatásban vigasztalódó vad és visszataszító orgiája. Mintegy az egész ellentéteként, a kinyúló szirtfokon, a hajnal felé magasodva, büszkén és bizón, egymáshoz tartozva áll az ifjú pár, „arccal a tengernek”.

A vers vezérmotívuma, tengelye ez a vissza-visszatérő motívum: részekre tagolja és egységbe fűzi. Hogy a „költői üzenetet” megfejthessük, e motívum nyomán kell elindulnunk.

A vers az ifjú pár és a lakodalmások tömege több vonatkozású ellentétére épül s érdekes dinamikáját az adja, hogy a „tömeg” és a „pár” mennyiségi ellentéte is mindvégig kiegyensúlyozódik. Mintha egy mérleg két serpenyője állna előttünk: feszülten várjuk, melyik serpenyő javára billen a kar. E dialektikus ellentét kibontásának különböző fokozatai vannak: a külsőleges mozzanatoktól haladva a legbenső lényegig. E fokozatok csomópontjain újra és újra az alapszituáció ismétlődik: „arccal a tengernek” - s háttal a tobzódó lakodalomnak, a szirtfokon áll az ifjú pár.

A többoldalnyi (több mint 200 soros) költemény egyetlen óriásmondat. Ennek a grammatikai *nyitottságnak* is *funkcionális* szerepe van: az élet gomolygó kuszaságát, az ellentétek kigubancolhatatlan, soha-le-nem-zárható megoldatlanságát, a múlt-jelen-jövő egymásba épülő *folyamatát* hivatott érzékeltetni. Az élet soha nem vágható ketté: eddig a múlt - és itt kezdődik a jövő; hanem a kettőnek *örök jelenben*, egymással örökké felelve, viaskodva, egymást gyengítve vagy erősítve, de *mindig együtt kell élnie*, kusza összefonódottságban. Az ellentétes erővonalak kirajzolódnak ugyan, s olykor el is határolhatók egymástól: ezt érzékeltetik a versben a különböző írásjelekkel (kettőspont, vessző, stb.) jelzett gondolati határok, s egy-egy

sor nagybetűs szedése. Az értelmező és válogató elmének kell azonban egymástól elkülönítenie és rendeznie a különböző mozzanatokot, amelyekből a valóság *valódi* és teljes képe összerakható. A gondolkodás számára a már említett csomópontok: szigetek, pihenőhelyek, amelyek újra és újra eszünkbe idézik az *alapellentétet* (az ifjú pár és a lakodalmások) - mintegy *belső refréncént* kiemelve a vers leghangsúlyosabb mondanivalóját. Ugyanakkor lezárnak egy-egy *asszociáció-egységet*, új és újabb beláthatatlan szemléleti-érzelmi-szellemi és pszichikai síkok felé nyitnak szabad utat, egyúttal biztosítva a belső tagoltságot.

Az *első egység* alapszituációjában azonnal körvonalazódik: milyen természetű feszültségek között kényszerül élni az az ember, aki az eszmények - az emberhez méltónak érzett élet megvalósítására szánta el magát.

A „tengernek bemutatott” ifjú pár - „két emberi csillag” - magányosan áll a szirtfokon, „a végtelenségbe bevágó szárazföld csőrehegyén”. Tehát: az ifjú pár a maga tisztaságában (csillag-voltában) elkülönül mindattól, amit maga mögött hagyott. A sípsikoly, a dobhang, a kürtszó, az ünnepi arany riadó inkább *riasztja*: úgy érzi, „a tengert utánzó táncosok lendülete *fenyegeti*” hátulról, s ők a „dobhang döbbenetében”, a „lábdobogásban *ijedten*” menekülnek a Végtelenhez. A szárazföld „*csőrehegye*” - szinte már nem is a szárazföld testéhez tartozik (élesen, markánsan előreugrik); mintha csak szervesen kapcsolódna hozzá: beleékelődik a végtelenbe. Az ifjú pár elszántan áll, „arccal a tengernek”: a végtelenség felé sóvárogva, s a végtelenségnek *tudomására* hozva, hogy ők az életüktől - az életükkel *valamit akarnak*, valami mást, mint ami mögöttük maradt. Nemcsak azért állnak itt, mert ez „így szokás”, mert „ide küldték őket a vénék”: hadd öltösn testet az ige „*ha tud*”; hanem azért, mert elszánták magukat:

„összeesküdve örökre a jóra, igazra,
gyönyörűsége, a legszilajabb álmon is túl
a rendre, hogy általunk jöjjön a világra...”

Azaz: az *igazi* élet megteremtésére vállalkoztak. Ha József Attila szavai is eszünkbe jutnak: a „szabadság”-szülte rend megteremtésére. Honnan e bátorság? Honnan a hit, mely a „vének” „márványlap arcéléből” előtömörödő „rettenetes kódextől” sem riad meg? E kódex (elavult és kiürült konvenciók gyűjteménye) még a *tűzvirágot* is lepréselné, s a vénék zúzmara-üstökös tekintete legszívesebben porba ütné „a szív delelését”; „eltaknyult isten-szakálluk” pedig (a kép undorító volta a hatalmat-vesztett ókori istenekre utal, akik már elerőtlenedtek, „eltaknyosodtak”) „csíraölő” (élet pusztító) árnyával fekete szalagként (a gyász és a halál színével) csavarná be „e pázsitos bolygót” (ahol pedig az életnek, a zsendülő tavasznak lenne csak helye). A költő az életpusztítás vádjával illeti a lakodalmásokat. Pedig voltaképpen ők állították a sziklafokra az ifjú párt, jelezve, hogy *megengedik*: „ÍME TESTET ÖLTHET AZ IGE, HAT TUD”: nem állnak útjába. *De nem is segítik*. Fagyosan, zúzmara-hidegen és márvány-méltósággal, vagy a csapdát-állító ravaszság kárörvendő kajánságával tekintenek az életet tisztán élni akarókra, a *teremtésre* és a *jóra*, az *egyértelműsége*re szövetkezőre.

Érdekes lélektani mozzanatot rejt ez a részlet: az emberek tulajdonképpen *vágynak* a változásra, az „emberibb világ” megszületésére; sokan *reménykednek* is abban, hogy majd az új (s újabb) nemzedék emelt fővel várja ki a hajnalt a „sziklafokon”; sőt a lelkük legmélyén *együtt is éreznek* a bátrakkal. Mégis: ha fennszóval is nyilvánítanak együttérzésüket, akkor úgy éreznék, önmagukat döntik romba. *Hát inkább azt mondják: reménytelen a küzdelem, úgyse lehet megvalósítani* semmit az álmokból, az igazság-nosztalgiaikból. A lelkük mélyén érzik, hogy *nem* az az igaz, amit ők mondanak - hiszen az ő életfeltételeik, a társadalmi légkör is más volt, mint amely az újabb nemzedékeknek adatott. Ők valóban csak úgy élhettek, ahogy éltek, és olyanok lettek, amilyenek lehettek. De bűn a társadalommal, és bűn az ifjúsággal - tehát a jövővel - szemben, ha az utánuk jövőkben nem támogatják, hanem elfojtják-megalázzák a

legszebb törekvéseket és legszebb álmokat, mondván: azt az emberi életet, amire ti vágytok, úgyse lehet soha megvalósítani. Ezért nevezi Nagy László „véneknek”, undorítóan eltaknyult szakállúaknak, az élet virágait kegyetlen (középkori) kódex-törvényekkel préselőknak a lakodalmásokat: akár idősek, akár fiatalok. Ők azok, akik gyűlölködve nézik a felnövekvő újat, mert attól rettegnek, hogy ő ellenük nő fel. Pedig jól tudják, hogy az életet megállítani nem lehet; mégis, a lelkük mélyén akkor elégedettek, ha akadályt gördíthetnek kibontakozása elé. Hogy az újnak *legalább viaskodnia* kelljen - *hátha elvérzik* mégis a csatában? S hogy ezzel a társadalom egészén, így önmagukon is bosszút állnak - hiszen az egyhelyben-topogás őket is a reménytelenség állapotában rögzíti - mit sem törődnek vele, ha látják is.

Pedig az *új* már megszületett - és ezt nem lehet meg-nem-törtétté tenni: alakítja a maga léttörvényeit. Ha másképp nem lehet: harccal. „Szent lázadások, vágyak s ifjú hitek örökös ura”-ként. Ahogy Ady tette, küzdve-viaskodva „a magyar Ugar” szellemi pusztaságával. S ahogy Nagy László verse tárja elénk. *Az értelem tisztasága* a legfőbb fegyvere. - Elveti a túlélte dogmákat, babonákat, az álszentség és képmutatás” mirtusz”-koszorúját. „A fölismerések spirál tornyai a végtelenségig” magasodnak benne (azaz: nem végződnek egy pontban, hanem új és új felismerések felé törnek) az üres „okosság”: hazug okoskodás hamis csillogásával (a „doktrinák drágakövé”-vel) szemben.

*„Mi vagyunk a fenség, koronánk örökös láng,
csillagsor-pályák, babonátlan lámpái az észnek. (...)
mi vagyunk a tűz, mi vagyunk a vér, a tej meg a méz,
kozmosz küldetés ősatyák kőtáblái ellen
törni törekvé, akár a laskát, ez a mi csatánk,
békesség vagyunk, az újratekermés indulata
a képzelet kivirágzása kánoni kopárság ellen...”*

Tehát: az ifjú pár *nem* pusztán csak lázad a régi ellen, roncsolva a természetlen élet meddő, önzésre épülő törvényeit, hanem *életet is ad, táplál*, a „tej meg a méz” mesebeli bőségét teremti meg. A békesség szelíd jó ízével tölti be a lelkek sivatagát. Végre feloldja majd az emberi magányt, a természetes létből és a társadalmi közegből való kiszakítottaságot, s újra tudomásul veszi *egylényegűségét* a léttel - a Kozmoszsal - az egyetemes Természettel:

*„a nagyvilág kék halántékán ugyanaz
a pulzus
ugyanaz a dübögés a pacsirta búbja
körül”*

Azért mer vállalkozni „kozmosz küldetése” betöltésére, mert tudja: benne buzog az élet minden ereje, szemben a „kánoni kopársággal”. A *Menyegző* ifjú párja, hittel s magabiztosan néz a jövő elé: *győznie kell*, hiszen benne öltött testet az életteremtő szépség és tisztaság. És e hitétől el nem térítheti semmi:

*„mert csillagok lázítanak minket a legnagyobb nászra,
hogy virágszirmos arcunk elijessze az örök halált,
hogy szerelmünk eszményi szagától a május teljes legyen,
lepattant gombjainktól tücskös és jánosbogaras az éj,
szerelmünk harmatától erős és smaragd a mező...”*

Ez a rész a *vers leglíraibb részlete*. Árad belőle a költő szeretete, hite és bizalma az életért harcra indulók, az *Élet teljességét* élni akarók iránt, másrészt az a szépség, az a boldogság, amit csak az egész világot átölelő-átjáró szeretet: a *minden dolgok*, a „Mindenség szerelme” adhat. Az első sorokat a zöngés hangok lágy dallamossága, a hangsúlyos szótagok sortagoló

ritmusa mögött megbúvó hexameter ódai fensége a diadalmas életöröm himnikus magasába emeli. Ebben a szerelemben oldott szépségben azonban az elszánt keménység is benne rejtezik: a sziszegő *sz* hang alliterálása (szerelmünk eszményi szagától) érezteti: nem engedjük, hogy bárki megölje a májust, a „tücskös és jánosbogaras éj” mesei boldogságát, s újratámassza a volt-lét örömtelenségét (a kánoni kopárságot). E rész líraiságában a *szóhangulatnak* - mint stílus-eszköznek - fontos szerepe van: a *csillagok nászra lázítanak; szerelemtől teljes a május; a virágpor-cirmos arc, a szerelem harmata, a „tücskös és jánosbogaras” éj, a smaragd mező és a selyemhajó*: nemcsak jelentésük, hanem *hangalakjuk* is rejtett, meleg és tiszta hangulatot áraszt. A népmesék tündérvárázslatát, a beteljesült álomvilág illúzióját sugallja. Ebből a sugárzásból az *elavultnak* is jut fény és meleg: a „smaragd mezőn” az ifjúság szilaj-szép elszánt ménjei „selyemhajóval” siklatják „az öregeket”, ifjúságuk varázslatával oldják-puhítják a megmerevedett csontokat. Azaz: szívesen hajolnak le *védő szeretettel* a régiben-meggyökerezettekhez, nem bántani, pusztítani akarják őket, *csak azt kívánják, hogy engedjenek nekik: hogy teret engedjenek az újnak, ne állják útját a dinamikusabb és tisztább élettörvények kibontakozásának.*

Az ifjú pár tehát a *végtelenséget* választja szövetségesül: a tengert, mely a jövőt hengergeti felé hullámain („babapólyákat” hömpölyget: a kibomló-születő újat), „*hogyméltassa a térben mérhetetlen sóvárgásunkat s a törvényt...*” Azaz: a *végtelen jövő* már elismerte - felismerte - és *elfogadta* az ifjú párt: megérezte benne, hogy *ő hivatott* a lét új törvényeinek beteljesítésére. Ezt a törvényt - amelyet a *jövő szentesít* - előbb-utóbb „a tiltakozók is tisztelni kénytelenek”, ha nem akarják, hogy megsebezze, elpusztítsa őket a fény.

A vers képi háttérében kibontakozó *világképre* elsősorban a *képek anyagából*: a szó kiválasztás, a *logikai kapcsolódások mikéntjéből* következtethetünk. Egy olyan alkotást, amely a „világégeszt” kívánja szemhatárába befogni, s annak mozzanatait rendezni szemléleti egységbe, csak az érthet meg igazán, aki maga is a „világégeszt” összefüggéseiben gondolkodik, s kísérletet tesz a valóság tapasztalati anyagának egységbe-rendezésére. Aki ezt elvégzi: az képes a *költői mű mozzanatait a valóság-mozzanatokkal azonosítani*; s e mozzanatok alapján a műégeszt - illetve valóság-égeszt - értelmezni.

Mit sugall hát ez a költemény világgépi szinten?

*„Ó, nekünk igazi násznagy a tenger, a tenger
viola távolból nászajándékokat hömpölygető,
babapólyákat, csipkés patyolathengereket,
hogyméltassa a térben mérhetetlen sóvárgásunkat,
s a törvényt, amit immár a tiltakozók is
tisztelni kénytelenek, mert megtépi őket a só
megsebzí őket a fény, hát valami történik mégis...”*

E *fény megsebzí* azokat, akik nem örömmel várják: a vaksi szem nem bírja elviselni az erős fényözönt. A tenger sója pedig „*megtépi*” - foszlányokra marja azokat, akik nem szokták meg, hogy a végtelenség sóját elhínték fürdővizükben - akik a jelenbe s létükbe-zártan éltek, és nem jártak fürödni a sósvízű tengerre: - azokat, akik sosem nyitották rá a távlatokra önmaguk szűkös kis világát. Ez utóbbi három sor már pattog a zöngétlen hangok rideg környezetlenségében; az előbb elnyújtott, dallamos ritmus is keménnyé, zárttá sűrűsödik. *A törvény kegyetlen: betelik mindenképp.* Azokon is, akik nem értik. Azokat megsebzí. Akik viszont értik - hallják s sóvárogva várják -, megkönnyebbülten fellélegeznek: „*hát valami történik mégis*” - nemhiába volt annyi remény, annyi várakozás.

Itt csatol vissza a költő az alapképhez (a vers *második része* kb. itt határolható el): újra láttatja az ifjú párt a szirtfokon, a „kova-fokon, a világ kirakatában”, amint „*párban virulva*” áll. Már elmúlt minden ijedtsége - elfeledte kivetettségét: hogy tulajdonképpen a „krétafehér szakállak rendeletére” kell ott állnia. Hiszen megvigasztalta, bátorságot sugárzott belé a tenger: s ő megértette a jövő ígérését. Így most nyugodt:

„*kéz a kézben, várva a ceremónia végét,
viseljük a jelképek ünnepi gyötreimeit.*”

Számára gyötrelem ez a szertartás. Nem csoda, hisz hátukra „haragzöld selymet” tűztek (tulajdonképpen haragszanak is rájuk, ugyanakkor boldog ünnepélyességgel ékesítik őket. Nem is harag ez - inkább valami mélyen ülő fájdalmas önsajnálát: hogy ők, a lakodalmások, íme már soha többé nem állhatnak a szirtfokon). Ez a selyem-palást mégis úgy „hullámszik, akár a reménnyel tömény mező”: az elleplezett harag vagy *önsajnálát mellett a bizakodás* is benne feszül a hátul maradtakban. Hátha mégis... hátha egyszer... hátha csakugyan győz az Élet...!! Az ezer éve megszokott jókívánatok, a „sámáni ígézetet”, „szivárványos babonazáport” tulajdonképpen szívből jövő lelkesültséggel zúdítták az ifjakra: LEGYETEK TERMÉKENYEK...pereg a szó, a gyöngyzápor - búza - rizs - rubin és opál feléjük zúduló zuhatagával elvegyülve (azaz: gazdagságot - szépséget - termékeny bőséget kívánnak a fiataloknak). Mégis, miért oly visszás, oly hamisnak tetsző e jókívánalom?

Mert az élet *rokkantjaitól* ered; akik már *igazán hinni nem tudnak*, nem is tudhatnak, hiszen ez önmagában képtelenség! Hogy is hinthetnének *valódi áldást* a „heroinfehér”, (önmagukat-) sárga és zöld, „epeszakító” (másokat mérgező) „halálfeigyűrűs kezek”? *Kapcsolódásra, igazi emberi kézfogásra egyik kéz sem alkalmas már.* „Savakkal, sorsokkal” bánnak: a nekik kiszolgáltatottakat *életet-szétmaró savakkal mérgezik*; „balzsamozásra várnak”: múmiává merevedtek s elvárják, hogy szent tiszteletben tartsák őket. Ilyen kezek emelkednek koccintásra az új pár háta mögött, éltetve a jövő életet. S „a zene *arany-óljaiból*” (az ünnepi bőség s ragyogás hangulatában) „*vérengző dallamokat, ragadozó ritmusokat*” engednek ki: hátha felfalják - hátha bekerítik mégis az ifjakat, az ünnepi gazdagság fényével *elkápráztatva* őket („a mozdulatlanokat *marni párducok* jönnek, sasok”).

Mindent elárul a költő *szóhasználat*a: *pontosan és egyértelműen* fogalmaz, semmi félreértésre vagy félremagyarázásra nem hagy lehetőséget. Az eltorzult, megromlott szívüek *jószándéka mögött* is ragadozó-hajlam lapul: képmutató, látszólagos az az öröm, amellyel az életet köszöntik - titkos vágyuk tulajdonképpen az, hogy az életnek örülőt is minél hamarabb maguk között, a megromlott életüek között láthassák.

Csakhogy az ifjú pár: legyőzhetetlen. Szelíden (ellentétben a ragadozók vadságával!), de királyian (magabiztos méltósággal, a *biztos* győzelem tudatában) áll a szirtfokon, „*kéz a kézben*” (a tiszta és bízó kezek szövetségében: „*összeforradt kézzel*”); „*összekapcsolt véreinkben, érglóriában, gyöngyvirágillatú mátkaruhában*”: a szépség és boldogság büszke diadalában. *Mosolyogva* tekint a tenger ünneplésére: a „*gigászi mókára*”. Mennyivel tisztábban, szebben és felemelőbben ünnepel a tenger, mint a hátul hagyott lakodalmások! A „habból perdített tünemény baba-pólyák”, „*az albatrosz-párok fáradhatatlan röpte*”: mind a *magasbaszárnyalás*, a kristálytisztaság jövőbeni ünnepének lélekemelő szépségét idézik. Maga az „*albatrosz*” madár a Baudelaire-vers óta külön is jelképes értelmű: az érzékeny, a lélek szavára fogékony, a *belülről más* embert jelöli, aki „*a durva matrózi nép*” gúnyos röhejében esetlenül mozog ugyan, de a légi magasokban merészen, otthonosan szárnyal. A kép azt sugallja: a jövő embere úgy fog különbözni a ma emberétől, mint ahogy az albatrosz különbözik a matrózi néptől.

Nagy László eredeti nyelvteremtő fantáziájának egyik (e versben is megfigyelhető) legfontosabb összetevője éppen a *metaforaértékű szóhasználat*. Nála a szavak *sohasem pusztán önmagukat* jelentik: a leghétköznapibb kifejezéseknek is sajátos mellékjelentései vannak, *szimbólumként* sűrítik magukba a legárnyaltabb létező, pszichikai, szociológiai vonatkozásokat. A *versegészbe* illeszkedve több irányú mozgásba hozzák az elemző értelmet, amely a különböző közlési szintek feltárásával végül is megkísérli szintézisbe hozni a gondolati anyag, a külső és belső forma „vallomásait”. *Szókincse* az egyezményes tartalmi jelzéseken túl valami sajátos és szuggesztív, *fogalmilag* nem egykönnyen *s nem automatikusan megragadható jelentést* sugároz.

Nézzük tehát, mit fed el előttünk Nagy László szóhasználata?!

A „vének”, pusztá szokásból, a tartalmát-vesztett hagyomány parancsának megfelelően, ünneplik és a tengerpartra küldik hajnalt-várni az ifjú párt. Ők maguk már *rég nem hisznek abban, hogy a hajnal egyáltalán létezik*. S mivel nem hisznek benne, a lelkük mélyén nagyon is *kellemtelen nekik az ifjak hite s bizó elszántsága*. Inkább szeretnék az *ünnepi formásokkal magukhoz kötni őket*. Csakhogy az ifjak - rendíthetetlenek. „A körtáncosok szélverésében, akár a szobor”; elmozdíthatatlanul, titkukat őrzően *várakozva állnak*. Az ő bensejükben *egészen más zajlik*, mint amiért „kirakatba” állítottak: *nem szertartásnak tekintik* ezt a gyötrelmes ceremóniát, *hanem erőpróbának: tudják-e állni rezzenéstelen a „volt”-ba merülők ostromát?*

Azokét, akik már fölemésztették önerőiket, akik *már nem méltók a valamiért, valamire való szabadság elnyerésére* - hiszen szabadságukkal már nem is tudnának mit kezdeni. Sőt: *már nem is akarnak szabadok lenni*. Hiszen ahhoz erőfeszítésre, kitartó küzdelemre - önépítésre s világépítésre lenne szükség, de ezek a lakodalmások már minderre képtelenek. Haláltáncukat járják. Szinte a középkori képekről, Holbein és Dürer metszeteiről áradó iszonyatot érezzük, amint végigtekintünk tobzódó körtáncukon.

Itt minden megtalálható, a büszke és fényes sevrócipőtől a lakkcsizmáig (amelyek *kirúgott „fogsorokkal sarkantyúsak”, s vérszekfű-taréjosak!*), a „szegények disznóbőr-bocskorai”-tól a „zsírtalan remete-saruk”-ig, az elavult, divatjamúlt csukaorr- és hamis gyászszalag-cúgú cipőktől a „folthátánfoltok”-ig; ugyanígy a püspökpálásttól, fátyolruháktól a condrákig, a fegyencsíkös öltözékekig s a hóhéri csuklyáig. Vannak köztük tehát szegények és jobb módúak, szerencsések és szerencsétlenek, különböző „rendűek és rangúak”, szelídek és ragadozók,

*„...ropják zenére
a kopottá kikefőlt gúnyák a diplomata-frakkok
ollói közt is, rajongva, mert ők is hivatalosak,
és összevegyülnek a tüllök, a törpe zsokek
lótajtékilatú selyemgatyái, a prémek
dúvadhordái a bárányok irháival...”*

A zsúfoltan egymásra halmozott képelemek ritmikus feszessége, a bőséges - leltárszerű - felsorolás száraz és pattogó prózaisága az életben céltalanul tülekedők, egymást taszítók s egymással versengők kavalkádját vetítik elénk:

*„tolongnak a díjazott gárdák, az elégedettek,
a dicsőségféltők (...)
forognak tisztviselőcskék, ráncuk elől-hátul mosoly,
titkárnők, új délibábok rezegnek a talaj fölött
kávépárában (...)*

*a miss Európák és Amerikák fölényes mosollyal
 lebegnek a company-vezérek karjain,
 a porban toporgó, fejüket forgató tyúkok fölött,
 szédelgő, árva kis csajok fölött (...)
 és teljes az ünnep:
 dízsörtüzek ropognak, kard-élek villannak,
 szép delinkendők és veronika-kendők lobognak,
 fölúsznak a zászlók az égre..."*

Ez a *jelen egyik oldala*. A ma embere nem ismeri igazán az emberi élet *valós értékeit*. Olyan korok, amelyekben nem lehet az embernek még viszonylagos szabadsága sem, amelyben nem *merhet* gondolkodni, s főleg: nem mondhatja ki gondolatait - *kiölik* belőle a gondolkodni-tudást. Az engedelmessé vált ember pedig mit akarhat az élettől? Élvezetet, évészt-ivást, *agytompító mámort* - „dicséretet és elismerést”, hogy legalább engedelmessé válni jól tud - ha már alkotóan élni nem képes. Ezért kell a zászlólobogás, a dízsörtüzek: ezzel nyugtatja meg magát az ember, hogy lám, milyen jól van minden - hiszen ünnepeket ünnepelhetjük önmagunkat: szép egyetértésben kivesszük részünket az élet javaiból, kik-ki olyan arányban, amilyenre rablóösztonéiból futja. Az „árva kis csajok” hadd maradjanak a porban, s a miss Európák hadd pompázzanak az élet ragyogó fényeiben.

Döbbenetes ez a haláltánc-kép; a kiürült *értéknormák, magatartás-formák látszatvirágzása* s pusztulásra érettsége tükröződik benne. Azonban dialektikus ellentétpárját: a vele szembe-feszülő, újat-teremtő „ifjú párt” is bele kell építenünk az összképbe. Egyelőre nem tehet többet, mint szoborként áll és vár: múljon el a „haláltánc”-járók ünnepe, s ő lehetőleg érintetlen maradjon *tőle, ne engedje elpusztítani a maga céltudatos, hajnalt-váró hitét*.

A lakodalmas tombolásnak e freskójelenetét páratlan szuggesztivitással: a színek és formák, képelemek és hanghatások vizuális-auditív sűrítésével vetíti elénk a költő. A „pars pro toto”-elve szerint csak mozzanatok - cipők, ruhák, izzadt ruhadarabok, lihegések és mosolyok, dohányfüst-csipkék és rezgő délibábok, aranyfába kapaszkodók és porban topogó elmosódott alakok, éljenző-üdvözlő kalapok, csákók, kendők és diadal-lobogók úsznak előttünk riasztó és visszataszító kavargásban, dízsörtüzek ropogása közepett, zajok, illatok, ziháló tülekedés rohamában. Nem is az egyes képelemek jelentésértelme, hanem a *képegész*, a zuhatagszerűen halmozott részletekből kiszűrődő élmény váltja ki az esztétikai hatást. S e hatás nem lényegtelen forrása: e rész gyors ütemű, dobpergést, egymást taposó lábak rendszertelen dobogását érzékeltető ritmusa. Mintha az ősi kultikus szertartások igézői-bűvölői, átkot szóró értelmetlen mormolásai kelnének benne életre. Nem is a szavak értelme - inkább hangulata, az ősi dallamvonal monotóniája kelti azt az elviselhetetlen érzést: ez a haláltánc-tülekedés minden valódi értéket, minden valódi kitörni-akarást magába nyeléssel, szétmorzsolással fenyeget. Akinek már volt ilyen élménye s úgy érezte: *nem tud* a „bűvös kör” varázslatából kitörni - az érezheti, milyen félelmetesen szorongató érzést sugall e táncrészlet. A vers leglényegesebb része ez: mintha itt tetőzne az a belső feszültség, amit az alaphelyzetben vázolt a költő. Mintha itt dőlné el: *van-e hatalma* e pusztuló és halálraítélt emberi magatartás- és életformáknak a tisztább egyértelműségre, az *embernyi*-emberi-lét megvalósítására török fölött!?

E részben *Nagy László* korunk valóságának százféle bonyolult és egymásnak ellentmondó relációját egyetlen alapvető ellentétpárba rendezi: az új életfelfogást, embereszményt és erkölcsöt megteremtők - megteremteni akarók -, és az elavult szemléletbe begyökerezettek, a reménytelenségből kilábalni nem tudók életvitelének, életfelfogásának kibékíthetlenségét, összemoshatalanságát tárja fel. A formai elemek (halmozás - sűrítés - zenei ritmus - szerkezeti

ellentézés) mind ezt az élményt erősítik: úgy tetszik, a költő számára ez az élmény alapvetően fontos. Szinte úgy tűnik, mintha ezen ellentét egészséges feloldásán múlna a jövőnk.

Túl sokan vannak azok, akik csak a maguk lehetőségei s vélt érdekei táncát ropják, s azon vannak, hogy „mozdulatlanná” bűvöljék a jövőt. - A szirtfokon állók mégsem csüggedhetnek. Bízunk abban, hogy

„a fehérvirágú almafaerdő, a fellángoló / virágfa, tulipánfa, rengeteg tavaszi lámpa, / a láng és vér szivárványa, az ábrándok kohótüze” végül mégiscsak legyőzi a reménytelenséget.

Ezzel észrevétlenül át is csúszunk a vers *harmadik egységébe*. A „vezérmotívum” újra felbukkan: „arccal a tengernek itt állunk gyönyörű párban”, várva a hajnalt - „s lagzi a hátunk mögött”. Képzletükben már kivirágzik ez a csodálatos hajnal (az imént idézett képsor: a virágzás - a fény - a szivárvány - a tavasz lobogása) - s annál nyomasztóbbnak tűnik a jelen, amely mozdulatlanságra, tétlenségre kényszeríti őket: „nem a kivégző szakasz, ó nem, csak megörökítenek / kameráikkal a propeller-fejű tudósok”, - nyugtatják magukat, s próbálnak védekezni a gépiesülő világ „üveglencse-szeméből” kiűtő „hideg sugár” ellen. Már nemcsak a *lakodalom* kavalkádja riasztja őket, hanem a technicizált - de nem humanizált! - világ ridegsége is: „kék darázsgépek, precízek, csupa gombok, rugók / motorizált rémek Kondor Béla baljós rézkarcairól / zúgnak” körülöttük. Pedig nem akar rosszat e gépi világ: csak *szérialenyomatban reklámfotót* készít a „boldog ifjú pár”-ról: IFJÚSÁG, SÓLYOMMADÁR, TIED A VILÁG ÉS TEÉRTED VAN A VILÁG - hirdeti.

Hogy e jóindulatú reklámfotók mily fárasztóan hazugok, azt könnyűszerrel bizonyíthatnánk néhány idézettel jelenkori költészetünkéből. De maradjunk inkább a Nagy László-vers körén belül. „Múlik a drága idő, gyorsabb mint a sólyommadár” - érzékeli tehetetlenül az ifjú pár. Azaz már tudja: hamarabb elröpül ifjúsága, hamarabb megkopik életereje, mintsem felvirradna a hajnal. Azért mégsem mozdul a „vártá”-ról. Háta mögött teljes orgiává züllik a lakodalom, az ifjú párnak csak a felszalagozás, a megkoszorúzás, az ünneplés jut. Egyelőre semmi jel sem mutat arra, hogy a veszendő életek, a pusztulásra érett szemléletűek sírva vigadása alkotó, teremtő életerezésre váltsa át; az ifjú pár mégis bízik a hajnal felvirradásában. Bízunk és örhelyén áll:

„...felszalagozva és megkoszorúzva a dörgő időben
Arccal a tengernek itt feszülünk öntve szoborrá”

Lehet, hogy szobor-sorsra ítéltettek; de az is lehet, hogy daccal feszülő elszánt várakozásuk mégsem értelmetlen, mégsem hiábavaló!

E harmadik egységben egy izgalmas költői próbának is tanúi lehetünk: Nagy László a szó szoros értelmében arra tesz kísérletet, hogy formailag is leképezze a valóság kuszaságát s bonyolultságát, amelyben csakis a *rendező értelem* tud belső összefüggéseket felfedni. Éppen ezért: *föléje emelkedni is csak a rendező értelem* képes. Tulajdonképpen végig az egész versben ezt a *rendező értelmet képviseli az ifjú pár: kiválva* a jelen valóságából, a szirtfokon állva, háttal a má-nak, ugyanakkor mégis ezernyi köteléssel a má-ba ágyazottan *ő mondja el* az egész verset mint belső monológot.

Nagy László többdimenziós látásmódra kényszerít bennünket; a valóság-sík és az elméleti-szellemi sík állandó egybevetésére, a *kétféle valóságsík párhuzamos feldolgozására*. És ez rendkívüli teljesítmény: csak a legmagasabb rendű művészet képes rá, hogy egyugyanazon időbeli s térbeli pontban a dolgokat szimultán láttassa többféle vetületben is. A költészet sugározza felénk a hitet, sőt bizonyosságot: a jelenvalóság sohasem örök, s mi is formálhatjuk, ha felismerjük benne a „törvényszerűt”.

Hogyan kelti életre a művész *konkrétan* ezt a több valóságokban jártas - szimultán - látásmódot? Legfontosabb eszköze - mint már jeleztük - a párhuzam és ellentét egymásba játszása. A szirtfokon álló pár kiemelése - elhatárolása a lakodalmasoktól, ugyanakkor a pár szavainak - gondolatainak állandó beépítése a tömegmozgásba. A lakodalmasok *nem tudatosan* élnek - mozognak - cselekszenek; hanem természetes ösztöneik, az élet-megszabta mozgástörvényeik szerint. Az ifjú pár viszont *gondolkodik*, mindig minden mozzanatot elemez - értékeli - önmagába épít. És vár, várja, mikor mozdulhat el az ünneplésből az önálló élet felé. A lakodalmasok azonban egyre jobban *belefeledkeznek az ünnepbe*; lassan már el is felejtik, miért állították ki az ifjú párt. Pedig ők sem érzik jól magukat: sóvárognak a hajnal után. Ugyanakkor félnek felvirradásától: már nem szeretnék tudatosan, *tiszta fejjel* is látni saját tivornyjuk nyomait. A harmadik egység táncorgiája jelzi ezt: a szédült örjögésbe fulladó sorok, a lakodalmas tánc eszeveszett sodrására, kábulatára épített versütem, az ismétlődő képmotívumok visszatérése, az egybefolyó kép-komplexumok alig megfejthető lánc: fizikailag is az élet sajátos sokszínűségét, örvénylő mozgásának, a véget nem érő lakodalomnak a képzetét kelti bennünk.

Mibe torzult, mibe fordult az éjszaka tobzódása az ifjú pár háta mögött? Milyen nehezékek kötözik az emberi létet, visszatartva a könnyed változtatás lehetőségétől?

A „leabroszolt jégtorlaszok” (az elfedett - eltírt akadályok, a lét meg nem oldott problémái) *márvánnyá* merevedtek: amit ma meg nem oldunk - később már oldhatatlanná merevedik. Ilyen *megoldatlan márványasztalok*, soha-nem-oldható görcsök jelzik az emberi élet útját („asztalok az éjben, fehérek, hosszúak, mint a vasút”). *Enyhítésükre*, a szívek felvidítására „rözsát nevetnek a tálak”: ínycsiklandó ételek vannak a szépen díszített asztalokon - annyi belőlük, s oly émelyítőn túldíszítettek, hogy már-már undorítanak („a sok cicoma, *circuszi* bokréta, *álarc*-kobak, *dagadnak* sáfrányos gőzben, *faggyúban*, *tündöklenek*”) s nem is adnak igazi vidámságot: a kérdések megoldatlanságát ezzel nem lehet enyhíteni! Az emberek arcán tulajdonképpen csak *álarc* a vidámság; az ételbe-italba feledkezés sem ad nekik igazi örömet. Csak „becukrozódnak beittasodnak” tőle - így lesz belőlük lassan *más, mint akik voltak, mint akik lenni szerettek volna*: „*parafafejek* (könnyűek - a vízen úszók, soha le nem merülők), „*gyémántfejek*” (szikrázni és tündöklenni vágyók), „*díszítőfejek*” (kongók, üresek - s szépek hiszik magukat), „*gumifejek*” (képlékenyek, bármily követelményhez könnyen alkalmazkodók), „*fölfújható mosolyúak*” (képmutató bohócok, akik mindig mindenhez örömteli arcot vágnek), „*mumusfejek*” (másokat örökké ijesztők, megfélemlítők), „*ijedt fejek*” vagy „*szerénykedők, pironkodók*” (akik „kis konc”-cal is beérik, félénken kéredeznek a húsfazékhoz); vagy „*finnyás és mohó*” fejek (akik válogatnak - vagy mohón kapnak a javak után).

Egészséges, demokratikus közszellem, a személyiség szabadságát biztosító társadalmi légkör szükséges hozzá, hogy az ember *ne torzuljon* el. A *ma „fejei”* - Nagy László szavait idézve - „vérdíja-sok... árvák... örökké rezgők... a migrén szentségtartói... a rágalom szó-székei”, akik *nem bírják elviselni* a tisztánlátást, az igazmondást, nehogy önmaguk eltorzulásával kelljen szembenézniük.

S hogy ne kelljen tudomásul venniük önmaguk eltorzulását, e hamis életű „fejek” „hánykódnak” a krémekben, lángolnak az alkohol „üdveiben”, „szélkakassá” vagy „galambdúccá” válva: forognak a társadalmi „szél” irányában, vagy hirdetik a hamis „békességet”, a „ne bántsuk egymást” álszent erkölcsét. Egész „*fejvárosokká*” szövetkeznek, (a millió rokonsági s érdekösszefonódási kapcsolat megingathatatlan védelmezőivé), s mesebeli-démoni - elpusztíthatatlan szörnyekké növekednek („démon-fejek”, „sarabolatlan sárkányfejek” lesznek).

Az eltorzult életeknek ezt a szörnyű kavalkádját „az örvényszakállú vénék” terelgetik-irányítják: senkit nem engednek ki örvénygyűrűjükből, ha egyszer bekerült oda.

Tehát a „leabroszolt jégtorlaszok” asztalánál, a megoldatlanul félretett problémák, a ki-nem-bogozott csomók örök terhét cipelve, tobzódik, mulat az eltorzult életű emberek tömege: ÉLJEN a LAKO- A LAKODALOM. E tobzódás lassanként eszeveszett, búfelejtő orgiává fajul. Már nem is az ifjú párt ünnepli, hanem mindent felemészt s elrondít, elmocskosít maga körül; lassan talán még az életet, a jövőt is:

*„ÉLJEN A LALALA LAKODA LAKODA LAKODALOM
hőbögik megdagadt nyelvek (...)
a tengerbe okádik, ürül meg vizek a lakodalom (...)
emeli borunkat s töri kenyerünket a lakodalom,
jussunkat emészt, nyoszolyánkon bagzik a lakodalom,
s szégyentelen, a görnyedező, a görcsben rugózó,
világgyertyáinkat dönti le könnyöke és lúgjaival
gyalázza a földet, gyilkolja a gyökereket a lakodalom...”*

Azaz: a félresiklott életek orgiája *veszedelmes*, mert éhesen mindig új és új áldozatokat kíván, s áldozatait „az épek seregéből” veszi. Nagy László szavaival: „örökké születik a bárány, de kés-fényben vérzik örökké”: jövő-gyilkos és életgyilkos ez az orgia. Mert szennye ráakódik a tiszta életekre, s az aznapi vigalomért eladja a holnapot - ma megeszti a jövő kenyerét:

*„TYUHAHÉ, RÓKAPRÉM, MÁS IS KURVA NEMCSAK ÉN, HÚZD!
BÁRCSAK EZ AZ ÉJSZAKA MINDÖRÖKKÉ TARTANA, HÚZD!”*

üvöltözik a lelkiismeret rokkantjai, feledni akarván, hogy nemcsak a körülmények, hanem ők maguk is hibásak voltak lelki megrokkánásukban; s vigasztalni akarván magukat, hogy az életet úgyse lehet tisztán, értékteremtően, emelt fővel végigjárni, hiszen „mindenkinek” el kell adnia magát, ha „élni” akar”:

*„Ne ijedj meg a pohártól, te szellemi exkavátor, ex!
Iszik így más is, gége se vásik, megmarad a stex!”*

Szinte a lehetetlent valósítja meg a vers: az összes érzékelési sík szimultán egybefogását; a vizuális - auditív - emocionális - és intellektuális elemek egybevetítését, a párhuzamos és sokirányú asszociációs élmény folyamatos ébrentartását.

Ezt részben a legkülönfélébb valóságrétegekből vett, a legkülönbözőbb képzettartalmú szavak látszólagos összevisszaságban való (de nagyon is tudatos) halmozásával, egymással *viszonyba* állításával éri el a költő. Pl.: „fodor a fodron, figura a figura hátán tülekedik /, kocsi kocsi hátán üzekedik és összefarol /, és összeragadnak mind a világmárkák, akár a bogár”: e sorok az érték nélküli „értékek” értelmetlen és undorító tülekedését, versengését érzékeltetik; ugyanazon szóelem különböző grammatikai formába állítása pedig azt jelzi, hogy e hamis álértékverseny - bárhány variációja legyen is! - mindig ugyanaz. Leglényege: undorító s visszataszító volta - nem változik. Az ezután következő ünnepélyes megszólítás pedig - amellyel e hamis értékekben tobzódó éjszakához fordul a költő - a groteszkséget csak fokozza: hiszen az ódai magaslat fensége és a mögötte rejtő szenny még visszásabb és irtózóbb érzéseket vált ki bennünk:

*„ó éj, a romlás nászéjszakája, ó lakodalom,
a sátán feketemiséje, te rút...”*

Majd a hamisságnak, elkoptatottságnak, a hazug látszatra-törekvésnek, a csonkultságot rejteni-akarásnak iszonyatos áradata következik, a szóhalmozás és „szómontázs” segítségével; a hervadtságot - sorvadtságot - meddőséget és romlottságot sugallva. Azt a fellebbezhetetlen ítéletet érezzük, hogy itt „a halál komornái” ropják táncukat. („a körmök gyöngyháza, a varasult rosszsej parázsa, / a kármin, a fekete lakk, a kőris-bogárzöld zománc, / topáz a

hervadt ujjon, *szuvas ínynen a porcelánfogsor*, / korhadtt pilléren platina-híd, és izzanak a pudvák, odvak, / a sorvadtt mohák, a taplófüleken a rémcinkefüggők, / bagoly-fejű lények kezén a lapokká préselt ganéj...” stb.). Minden *izzik* az önemésztő pusztulás és a ragadozó mámor lázában: „nagy aranybetűk izzanak... a *meddőség* szikjei, sivatagi *lázszámörök*, *róka-gödör-arcok* s pórások, hol a lódarazsak a bérlők, / izzanak a vőfélyek *csapzott keselyű-frizurái*, / nyüves pálcái, a koszorúslányok, a nászasszonyok / *megromolva velejükig* izzanak hajzatuk gyökeréig mind...” Majd a sokszor megismételt *izzik* igéhez újabb igék egész sora társul, érzékeltetvén a táncörvény egyre fokozódó, növekvő lendületét, eszeveszett vigassággá fajulását:

*„izzanak poharak, húrok, izzik a tánc, az anyaföld,
izzik a lakodalom, izzik ez a forgatag ünnep,
örvényel az égre, lesuppan a földre süvítve,
húzza neki a zenekar, s kurrog, rikogat, ropja”*

Ezután kezdődik maga a táncorgia „leképezése” (amelyről már szóltunk). Itt valósággal *elhomályosul az egyes szavak* értelme - szinte azt jelképezvén, hogy ebben az orgiában *egybecsúsznak az egyedek*, „elhomályosul” értelmük, s egyszerűen el is veszti értelmét egyedi létük, személyiség-mivoltuk: felolvadnak s felszívódnak a „közös” tombolásban - állati létük ösztönuralmában. Már nem tudják, mit rikoltoznak, valóságfeletti s értelem nélküli *vezényszavak*, felszólítások röpködnek, s ők *ösztönös* mámorban átengedik magukat e vezényszavaknak: ropják a táncot a diktált ütemben, ugrálnak gondolkodás nélkül, s halandzsaszavakat kiáltva, szinte ősi kultikus mozdulatokkal próbálják kioklendeni magukból mindazt a szörnyűséget, amit *megemészthetetlenül* (gondoljunk csak a díszesen leabroszolt márványasztalokra!) magukba nyeltek, s amiről nem is tudták, mennyire megfeküdte a gyomrukát.

Ez az utolsó rész végig nagybetűvel van szedve, felkiáltójelek vannak a sorok végén: a költő tehát tipográfiai eszközökkel is szuggerálja, mennyire eluralkodott a fékevesztett kurjongatás hangulata a lakodalmas tömegben. Szinte megfélemednek a szobor-merev, a szírtre kiállított párról - már azt se tudják, hogy voltaképpen a *jövőt ünnepelni* gyűltek össze - már csak azzal törődnek, hogy a maguk keserveit feledjék, a gyilkosságok nyomait *elrejtésék* („*majd nem látszik az a csont, rátömködjük a betont, húzd!*”), s feléljék mindazt a lehetőséget, amit még számukra tartogat az élet - semmit se hagyva belőle a jövőnek: „ezer hordó borom van, mind az ezer csapon van, tölts!”

Hogy az előbb mondottakat egységben is érzékelhessük, lássunk néhány sort e részből. A lakodalmas mondókák ütemét, a táncoló lábak dobogásának ritmusát, s az értelmetlen, - artikulálatlan ősi ritmusok szabálytalanságát halljuk ki belőle:

*„Szupra aggnő, szökj fel kabla, tiporj a magra!
Te vagy a táncos, riheruha ráncos, ropjad ránc!
Ha megvolt az esküvője, leszáradhat a tüdője, húzd!
Ez a köszvény ha megázik, mint a kakas bubitázik, billentyű!
Tyű tyű tyű! Tubarózsán tetű mászik, vaskesztyű!
Hé az aggsont megellett, a csikaja deres lett, húzd” stb.*

A verselemek felfejtése után nagyjából ugyanolyan összképünk maradt, mint amilyen az első benyomás alapján kialakult bennünk. Mégis: így *jobban értjük*, mi az, amit a költő a *mi* világunkról, a *mi* számunkra meg akart fogalmazni. Az utolsó két sor (amit már korábban idéztünk) lezárja és megoldja a versen végighaladó ellentétst:

„A dörgő időben / viharokkal és elektromos feszültségekkel teli korban /, szoborrá öntve / elszántan, érckeményen, mozdíthatatlanul / a tengernek feszül” az ifjú pár: minden idegszálával

a hajnalt várja. Igaz, hogy a jelen még nem tud többet adni ennek a Jövőnek, mint azt, hogy „felszalagozza” és „megkoszorúzza” az ifjú párt - azaz ünnepélyesen előkészíti, és nem tartja vissza -, de igazi, belső emberi támogatására nem alkalmas: ahhoz egy egészen új emberi magatartásmódnak, másfajta személyiségmodellnek kell kialakulnia.

A társadalmi légkörnek, a közgondolkodást alakító tényezőknek kell először valóban szabaddá, élővé, vitát s ellenvetést is tűrővé válniok, ha azt akarjuk, hogy az ember *tömegeiben és egészében* vállalkozni *merjen*, tudjon arra, amire a *Menyegző* ifjú párja vállalkozott: *mert kiválni* a lakodalmások tömegéből, *merre* elhatárolni magát tőlük, s egymás kezét fogva, örök szövetségre szántan, *merre* a legszilajabb álmot álmodni: a rend megszületését, a hajnalhasadást. És mert mindezt *merre*: tulajdonképpen *győzött is*: hiába fenyegette hátukat „a tengert utánzó táncosok lendülete”: ők szobormereven fordultak „arccal a tengernek”, a tenger nászajándékára: a szebb és igazabb jövőre várva.

Az „örök értékek” soha nem vesznek, nem veszíthetik el fényüket; beléjük kapaszkodva juthatunk csak túl mind egyéni, mind társadalmi válságainkon. Ez a Nagy László-vers „üzenete” az ezredvégi ember számára. Amit a hatvanas évek derekán megfogalmazott, az fokozottan érvényes a kilencvenes évek nagy „világváltoztató” lendületére is, amely - úgy tűnik - ismét a „lakodalmások” győzelmével végződik. A költemény tehát egy „örök” létsituációt állít elénk: ezért nem újulhat meg igazán a világ soha. Az „ifjú pár” mindig magányosan áll a szirtfokon. A maga életét leélheti emberségesen és tisztán, de ettől még a világ nem változik.

„Néked adassék nyugalom...”

*Niklai Ádám költészetéről
(1924-1985)*

„Vidéki költő” volt? Az, ha a vidékiség lakóhelyhez kötöttséget jelent (költőként előbb Miskolc, a Borsodi Szemle, a Napjaink, majd Debrecen, a Hajdúbihari Napló és az Alföld c. folyóirat adott otthont neki). De semmiképp sem az, ha e fogalmat a „provinciális” értelemben használjuk. A szó legnemesebb értelmében vett „kismester” volt; tökéletes formakultúrájú verseskötetei egy magaslati szellem segélykiáltó jelzései korunk erkölcsi-emberi alacsonyosságával való folyamatos, megbékélésre képtelen birkózásáról.

Terhes örökséggel indult pályáján - s egyáltalán: az életbe. Báró Zech Colbert néven érkezett a világra - ami a XX. sz. második felében csak keserűséget hozhatott neki. „Nomen est omen” - kínhalálra ítélték osztályával egyetemben. Pedig a híres lázadó, Zách Felicián (akit Arany balladája őrzött meg a történelmi emlékezet számára) kései leszármazottja volt. Zenei-irodalmi érzékenysége már korán megmutatkozott; önképzőkori versével nyolcesztendősen első díjat nyert, s kisköznevelőkorában apróbb zenei műveket komponált. Budapesti születésű lévén, iskoláztatása is itt kezdődött: az első négy gimnáziumot a premontreieknél végezte; de aztán a családi döntés „praktikusabb” pálya felé irányította: a pécsi Zrínyi Miklós honvéd főreáliskolába iratták (nagyapja, édesapja katonatiszt volt - bár az utóbbi ekkor már rokkantsági nyugdíjban I. világháborús sérülései miatt). A katonai iskola fegyelmét nehezen viselő ifjú édesapja halála után (1939) átiratkozott a kassai premontrei gimnáziumba; itt - tanítványokat vállalva - önállóan tartotta el magát, s 1943-ban kitüntetéssel érettségizett. Majd Pesten beiratkozott a Pázmány Péter Tudományegyetem Jogi Karára; ott el is végzett négy évet, de diplomázni - az ismert történelmi körülmények miatt - már nem engedték. MADISZ-titkár létére eltávolították az egyetemről. Ezek után csak a szerény tisztviselői pálya lehetősége maradt: vidéken, különböző szövetkezeteknél pénzügyi alkalmazottként hányódott ide-oda (egy ideig Abaújszántón dolgozott, ahol édesanyja élt, majd az ő halála után Kazincbarcikára került). Majdnem-majdnem megbékélt már átlagemberi sorsával, családot is alapított, amikor a Végzet ujjja figyelmeztetően megintette: ő másra, többre született, fontosabb feladatai vannak. 1958-ban súlyos tüdőbetegséggel Mátraházára - a magyar „Varázshegy”-re került. Megműtötték; két ízben élte át a klinikai halál állapotát. A sok szenvedés megérlelte-kibontakoztatta meditatív hajlamait; felgyógyulván írogatni kezdett.

Első verse a Népszabadság 1959. júl. 19-i számában jelenik meg (*Nem lehet így*). A magányból való kilépés szándékát deklarálja: „Gög, alázat / torz mosolyát tépd le / magányod arcáról / s torkodszakadtából / kiálts, hogy rádnézzen / s felemeljen újra / korunk: jobbát nyújtva / biztatón elébed”. 1961-ben a Napjaink által kiírt pályázatra beküldi az *Éveim éneke* c. héttételes nagyszabású kompozícióját - és díjat nyer vele. Önéletrajzi ihletésű biblikus parafrázis ez a hú és igaz Pásztorról, aki megpróbáltatásai ellenére sem fordult az Úr ellen, így végül is sorsa - mint a hitében kitartó Jóbé - a sok-sok szenvedés után jóra fordult: visszatalált „atyjafiai” közé, s békességre lelt az „igazság” útján járók körében. „S megvallanak ím a pásztorok engem / befogadának és megosztják velem / igazságuknak kenyereit, s az örömmel / forrásvizei tükrén arcom az övéké / közelében lebeghet. Ím, példabeszédül / énekelem őket minden nemzetségnek”. Biztos formakultúrájával, a versalkotás szabályainak tökéletes ismeretével magasan kiemelkedik a kor írogató zsurnalisztái közül; nem csoda hát, ha szűkebb

pátriája mint nagyreményű tehetségre figyel fel rá, és segíti indulásában. Ekkor már negyvenedik évéhez közel; úgy tűnik, élete végre nyugvópontra jut.

Szemléletében a *Tűztánc* alkotógárdájához állt közel; egyikükkel-másikkal (Garai, Ladányi) baráti viszonyba is került. Ő is a „tisztá szigorúság” mércéjével méri korát, embertársait; hittel vallja-vállalja az „emberarcú” szocializmus eszméjét. De a valóság egészen más irányban halad, a humánus Értékek megteremtése-őrzése helyett azok teljes lerombolása felé. Így érthető, hogy arca csakhamar fanyar fintorra torzul: egyre ironikusabban szemléli a körötte történendőket, s most már keserű „bökversekkel” oda-odacserdít ostorával (amit Adytól örökölt korunk minden jelentős költője, köztük Nagy László is!) a kialakuló - mind torzabb - valóságviszonyokra. Költői eszménye Berzsenyi; részben őrá emlékezve veszi fel 1962-ben a Niklai nevet; az ő ostorozó hazafisága és antik formaművészete örök és utolérhetetlen Mércéként lebeg szeme előtt. Az Ádám keresztnévvel pedig az Első, a nagybetűs Emberre utal, aki ugyan fellázadt Isten ellen, de lázadásával az Emberiség-folyam ősatya lett - megpróbálta újra nevükön nevezni a dolgokat, új fényt és értelmet adva az isteni Teremtésnek. Első kötete (*Hullámtörő*) 1965-ben jelenik meg; benne gyönyörű vallomása „fogadott” hazájához, Borsodhoz, ahol végre annyi hányódás után immár otthon érezheti magát (*Pannóniától Borsodig*): „Húsz éve élek itt. / Tőprengéseim kései szeltek utat nekem. / Otthonra találtam, s már bennem is él e vidék: / gondja enyém és súlyosléptű szülőttei járnak előttem”.

Csakhogy a kivívott békesség nem tarthat soká. Már a *Vallomás két tételben* c. ciklus jelzi: belső válságot él át. Nehezen viseli a kisszerű környezet kisszerű problémáit, a hétköznapias életszemlélet uralmát (*Kép* c. verse); s házassága sem szilárd talajra épült (*Válás előtt, Profán zsolozsma*). Súlyos idegösszeroppanást kap; a debreceni idegklinikán kezelik (*Idegklinikai kórlapom hátára*). Itt ismerkedik meg élete igazi nagy szerelmével, Molnár Évával, a város ismert fiatal szavalóművészeivel (aki szintén épp ekkor nagy belső válsággal küszködik: megviseli a Dongó Színpad betiltása körüli sok herce-hurca). Csakhamar egybe is kötik a sorsukat. Az átköltözés, az újrakezdés feltételeinek megteremtése nem könnyű; de segítséget kap hozzá a város kulturális vezetésétől s néhány támogató jóbaráttól. Lázás-tevékeny, mégis viszonylag boldog évek következnek, hiszen a feleség - poétikus női varázsával, odaadó asszonyiságával - nemcsak a Múza szerepét tölti be, hanem békés, alkotó légkörű otthont is teremt férje számára. 1970 a kettős győzelem éve: megszületik fiúk, Gábor, és megjelenik második kötete (*Szeretők*). Méghozzá Juhász Ferenc ajánlásával: „az életszeretet az a központi mag, az a virágcsésze, amelynek húsából nőnek ki a szirmok, Niklai Ádám versei”.

Költőnk azonban nem békés harmóniára született. Már ekkor át-átvérzi a derűs sorokat a fájdalmas sejtelem: az „örök tavasz” képe csak illékony álom. „A győzelemé ez a nyári / pompa, ezek a fennen villogó / pengék az ütemre lépő fák / feje fölött - / de lehet, hogy épp a / gyászé mindez a dísz: a lombon / a fény ezüst rojtja tikkadtan / csüng; kanyarog a sirató: / az ösvény kígyózik át az erdőn - / valahol itt menekülhetett / el a tavasz, sebe vérét / hullajtva a halk füvek tövéhez. / Rejti nyomát a levél-nép: azóta / piroslik errefelé számóca.” (*Június*). Lehet-e ennél tisztábban, finomabban kifejezni a belső sajnágot, azt a sebzettséget, amellyel egy érzékeny lélek viseli az élet - a „delelő” - terheit? Niklai Ádám az intim érzelmek, az anonim szomorúság olyan mélységeibe világít bele, amilyent e korszak - erőltetetten társadalmi orientáltságú - költőinél csak a legritkább esetben látunk. Egy tökéletes kis remeke, a *Tópart* árulja el leginkább, mennyire törékeny az a harmónia, amit egy-egy pillanatra önmagában megteremt: „Madár az öröm, madár, mint az ott, / amelyik a tó tükre fölött, a felhő / alatt szelíd ívben átszáll. / Felém tart árnya a vizen: a partot / ha eléri - halálra sebzi az első / széltörte, magányos nádszál”.

Még át sem tudja adni magát igazán az Örömmek, máris ott vannak a gondok, a kisszerű küzdelmek a megélhetésért, a család mindennapi életének biztosításáért. Tüdőmútéte óta valójában soha nem nyeri vissza egészségét; de rokkantsági nyugdíja nem elegendő az életfenntartáshoz, így „robot-munkára” kényszerül. Kitartó igyekezettel dolgozik a Megyei Művelődési Központban, statisztikákat készít, propaganda-szövegeket gyárt, előadásokat ír - sokszor mások számára. Rendkívüli felkészültségét, magas műveltségét, szellemi igényességét gyakran kihasználják; kistehetségű, jóval kulturálatlanabb főnökei profitálnak lelkiismeretes munkájából. Ezt nem könnyen viseli; megalázónak érzi helyzetét. Belső feszültségei levezetésére gyakran nyúl a pohárhoz; de „művész-életmódja” miatt a vidéki város hivatalnok-értelmisége megszólja, bizonyos értelemben ki is veti magából. Hozzá illő, hasonló felfogású társasága viszont nincs; így megint csak a magányos italozás marad. Amitől ő maga szenved a legjobban. „Ezen az éjszakán / a magány mellékutcaiban mint örült / ténferegtem, / jaj, mért kellett lerészegednem?” (*Alkohol*). Az is gyötrelmet okoz neki, hogy hiába fogalmazza meg felismeréseit jobbító szándékkal: nincs ki meghallgassa; de ha lenne is: attól a viszonyok még mit se változ(ná)nak. „Szomorúságom: kenyér, mindennapra. / Hogy kimondhatom: ez hozzá a hagyma. / Hát még ha volna mellé szalonna: / a meghallgattatás ha megadatna!” (*Egy vers kéziratára*).

Pedig önfeláldozó igyekezettel szeretné előbbre vinni a világ dolgait; legalábbis a kultúra ügyét. Ismeretterjesztő, népnevelő munkát is vállal. Elkíséri feleségét csodálatos előadóstjeire, ahol a magyar költészet legnagyobbjait népszerűsítik: ő igényes-értő elemzéseivel, N. Molnár Éva pedig „apostolnő”-höz méltó elementáris átéléssel, igazi ősi-mágikus közvetítő erővel.

S mindezért cserébe nem kap mást, mint megaláztatást. Most már költeményei is csak ritkán jelennek meg; nem csoda, hiszen hangja egyre keserűbb, satirikusabb; nem a helyi Hatalmaságok „kedvére való”. Az országos lapok is elzárkóznak előle: a ‘70-es évek langymeleg „kádárizmusa” nem viseli el az őszinteséget.

Mi marad hát neki? A család melege, s a kívülálló értelmiségi mind bölcsebb és rezignáltabb háttérbe-húzódása. Egyre töprengőbbé válik, próbálja intellektuálisan feldolgozni mindazt, ami vele - és általában: a humán értelmiséggel, tágabb értelemben véve a művészettel - történt, történik az ún. létező szocializmus, a puha diktatúra időszakában. Drámaírásba fog, hiszen az ellentmondó, egymással ellentétes igazságok kimondására, ütköztetésére a dráma a legalkalmasabb műfaj. *Horatio*-ja is íróasztalfiókjában marad, természetesen; hiszen a politikai „kézivezérlés” korszakában a valóság ennyire kendőzetlen feltárására egyetlen színpad sem vállalkozhat. Majd csak 1990-ben jelenik meg, a szabadabb légkörben alakult Csokonai Kiadónál; de a szerző ekkor már halott. Beteljesült tehát hőse sorsa...

A korszak különböző Hamlet-parafrázisai közül Niklai drámája azzal tűnik ki, hogy őt nem a főhős problematikája (a cselekvés dilemmája) foglalkoztatja, hanem inkább az: mi történt Hamlet halála után? Mi vár a sok cselszövő közt egyedül becsületes Horatióra, a hamleti szellem továbbvivőjére? Bemocskolódik-e, alkalmazkodva a realitásokhoz? - avagy a történelem bohóc-színpadán kell ártatlan áldozatként eltűnnie?

A szerző becsületes kutatómunkával, Dánia levéltáraiban búvárkodva térképezte fel a Shakespeare-dráma valóság hátterét. *Horatio*, a hű írástudó-barát (nem kitalált személy!) Hamlet halála után rögtön papírra vetette a történeteket, hogy példát állítson az utókornak a szellemi nemességről, az etikus élet ragyogó tisztaságáról. De mielőtt darabját előadathatta volna, a Hatalom keze utolérte őt is. Az utód - Fortinbras Király - felesége, Astrid királyné cselszövésének áldozata lett. Miután ármányosan jóváhagyta férjével a politikai gyilkosságok

jogosultságát - elvileg, s kimondatta vele: „Sem isten, sem ember, sem hatalom, sem új idő nem szeplőtelenül fogantatik: hanem homályban, verejtékben, fájdalomban inkább. (...) Bármilyen történt a valóságban, az igazság, a közjó és a rend meg nem csorbulhat.” Astrid királyné mindenkit eltesz az útból, aki ravasz mesterkedéseinek, fondorlatos gyilkosságainak tanúja volt - hogy sértetlen ragyogásban uralkodhassék immár az ifjú Fortinbras oldalán. Horatio egy jól megrendezett „véletlen” balszerencse áldozata lesz - ki vethetné halálát az uralkodó-pár szemére? S többé nem kell ügyelni a látszatra sem: Hamlet tiszta szelleme örökké számúzva a királyi palotából!

Nem lehet tehát vér nélkül uralkodni? Az ártatlanság, az etikus magatartás szükségszerűen „rút véggel” lakol? - ilyen és hasonló kérdéseken töpreng Niklai Ádám remetei magányában. Döbbenetes felismerése: a valóság egészen más törvények szerint működik, mint ahogyan azt az absztrakcióra és etikus tisztaságra hajlamos humán értelmiség elgondolja. A hatalom-éhesek, az intrikusok, az egymást kijátszó szövetségesek szövvényes hálójában vergődve az ép erkölcsű, tiszta-kezű, egyenes jellemű ember mindig, minden korban tehetetlenségre van kárhóztatva. Az alattomos hatalmi harcok új s újabb áldozatokat követelnek. Hamlet és Horatio minden időben vereséget szenved; a „kizökkent Időt” a Szellem nem tudja helyretolni, a világban sohasem arathat diadalt az erkölcsi Jó. A tisztán eszmei beállítódású, naiv értelmiség a hatalmi manipulációk eszköze vagy áldozata lesz minden korban.

Egyre ironikusabban szemléli tehát önmagát is, az irodalom helyzetét is Niklai Ádám. Túl 50. évén, mind többet foglalkozik a halál gondolatával. Egészsége egyre jobban megrendül; s ő lassanként készülődni kezd a végső utazásra. „Megvárjam, hogy legyőzzön? - / szedelőzködöm: ősz jön. / Világol az ökörnyal. / Tűzhelyem hamu-kör már. / Rossz szelek tépte szárnyék - / a csöndben sátram áll még: / a vers maraszt, melenget / mielőtt halni enged” (*Sátorfámra*).

1984-ben - 60. születésnapjára - végre megjelenik újabb (sokáig visszatartott) kötete a Szépirodalmi Kiadónál, *Előjelek* címen. „A lélek vészkijárata: a vers” - írja *Szünet* c. miniatűrjében. Másutt pedig: „Egy fészekalja szó a törékeny / cserépitató körül, meg / védtelen nyomaik, ragyogó homokban - / ennyi a vers” (*Sorok a versről*). Mégis: ez a legfontosabb. Egyre csiszoltabb, mívesebb, tisztább; leheletfinom metafizikai érzések kifejezésére is alkalmas, hajlékony életvalóság. Tökéletes aszklepiádeszi, alkaiozsi, szapphoi strófák, Berzsenyihez méltó, aszu-szóló-érettségű, a végsőig leegyszerűsödött hang. A végesség tudomásulvétele - és végérvényes megfogalmazása. „Lassan köréd kívül e csönd: fogoly vagy, / borostyánban - de nem tenger sodorgat, / jó part se rejt: akvárium e táj most. (...) Fakó felhő-páfrányok közt feletted / kék hal lebeg. Tudod: marása méreg, / s ezer radar-szálkáját érzi tested” (*Vízfestmény*). A kötetzáró költemény pedig a biztos előérzetről árulkodik - ami elől nincs menekvés, a Szó sem adhat menedéket többé: „Jődögél a halál: hallik, amint a csönd / tisztásán a füvek összeborulnak, és / fölrebben, fut a fűrj már a kalász alatt / hajladozó, remegő vetésben. (...) Jődögél a halál. Árnya ha már elért - / majd nem hajlik a fa, nem fut a fűrj: megáll; / minden szárny tovaring, csönd se neszez, se zaj. / Vers se takarja el arcom akkor!” (*Előjelek*).

S aztán csakhamar bekövetkezett az, amit már várt: még alig múltak el a születésnapi ünnepek, ő már halott volt (1985 tavaszán). Posztumusz kötete, felesége gondozásában, Görömbei András elismerő-tisztelgő utószavával 1988-ban jelent meg, szintén a Szépirodalmi Kiadónál, *Írott kő* címen. Ez a halotti maszkja: költői arca itt formálódik véglegesre. A kötet olyan, mint egy túlvilági számvetés: már a túlsó partról szól, szólott hozzánk akkor is, mikor összegzett. „Lengettem lobogóimat én is. / Egyet sem dobtam el, de immár mindet / összetekertem. (...)

Nem ők - / én szaggattam meg, szólván / a szelekben hiába. / Nem ők - / én, csakis én fakulok lassan / át a halálba.” (*Sorok a sarokban*).

Szomorkás öniróniával vette tudomásul: ama nagy régieknek legalább a halálon túli felmagasztalás megadatott („felemelte őket Segesvár, Balatonszárszó meg Abda”) - de ma? Költőink észrevétlen távoznak - „akár a könyvelők”; és betemeti őket „költő volt - csendes már - alapon pár szó a Lapba” (*Ők - mi*). A sorsközösség sajtó fájdalmával emlékezik néhány elődre - barátokra, tudván, hogy csakhamar követi őket (*Üzenet a dolgok állásáról, Rézkarc, Ferkó bátyánk sírjára, Gyászbeszéd helyett* - Kertész László, Pákozdy Ferenc, József Attila emlékére, stb.). A költő „világmegváltó”-i - azaz Jézus-i - szerepkörének nagy tanulsága a XX. században: mindazok, akikért küzdött, akikért a világra jött, ellene fordultak, s meggyalázták, ellehetetlenítették őt. A „fariezusok és írástudók”, a „kalmárok és kézművesek”, a „hajósgazdák”, „adószedők”, „sarukészítők” - mindenkori hétköznapi emberek - értetlen közönnyel naponta feszítik keresztre „messiásaikat”, s újra meg újra egyhangúan a gonosztevő Barabás szabadonbocsátását követelik. Mert nem bírják elviselni a Szellem és az Erkölc fölényét; jobban kedvelik a közönséges gonosztevőket, mint azt, aki Magaslati Mércét állít eléjük, s azt kívánja tőlük, hogy Emberhez méltóan éljenek. No meg: Barabás mégiscsak „helybéli, s bár vétkezgetett, mégis afféle mi-kutyánk-kölyke” (*Hozzászólás*).

A közállapotok szégyennel töltik el; s még szégyenletesebbnek érzi azt, hogy hiába a Szó: a viszonyok mit sem változnak. Sőt, egyre romlanak. Rövid kis bökversekben, élesre csiszolt epigrammákban szembesíti egymással az Eszményt és a Valót (az *Ábra és az Ok(ok)* c. ciklusok). Arcára gunyoros-fájdalmas mosoly kövül, amint Kölcsey gyönyörű hajdani programversét (*Huszt*) jelenkori viszonyainkra ülteti át: „Messze jövővel keserűn vess össze jelenkort: / hass? alkoss? - gyarapodj! S a haza többre becsül!” (*Parafrázis*).

A magánélet fedezékébe vonult hát a társadalmi élet gyógyíthatatlan bajai elől; de értékvédő pozícióját soha, semmiért nem adta fel. A *Cella* és a *Triptichon* c. ciklusok személyesebb, visszafogottságukban is érzelmesebb hangja végtelen szomorúsággal telített: lassú búcsúzás mindentől és mindenkitől, ami és aki közelállt szívéhez. Édesanyja emléke hívogatóan ködlik fel a messze múltból; s fia növekedése, testi-lelki gyarapodása reménnyel tölti el (*Vers két kötényről, Párhuzamos életrajzok*). Megadatott hát neki, hogy az életfolyamat egy láncszeme legyen: kapta és továbbadta az Életet. Asszonya testének „gyöngyszín pompája” még elevenragyogó sugárzással hívogattja - de ő egyre kevesebb erőt, életkedvet érez; arca „hold-halálhímes Baldachin”-ként feszül kedvese arca fölé. Szívől kívánja: „Néked adassék nyugalom - párnányi béke legalább”. De sejti már: igazi nyugalomra csak a halálban található (*Idegenben, Képeslap helyett, Altató, Cella*). A sors szomorú-furcsa rendezése, iróniája: felesége - aki tíz évvel élte túl társát - ugyancsak hatvanéves korában hajtotta örök nyugalomra fejét. Megadatott neki, amit férje kívánt - áttételesen is: „paplanod szélén üljenek angyalok”.

Kettejük élete: az ártatlanok és tiszták örök sorsa. A magasabb Értékekhez ragaszkodó szelídek, önmagukért foggal-körömmel küzdeni nem tudók, a ragadozók szorítójában vergődők léthelyzete fejeződik ki szimbolikusan a *Diptychon* c. kis példázatban: „Hol volt, hol nem volt a galamb meg a sólyom; / amaz egy-folyónál farkas, bárány; / magában zengő völgy, út mentén csöndes akácok. / Most - csak madarak... Késpenge-tollú szárnyuk / villan - s fától fáig... És vizek csak: / foltos tükrükön piros íny, nyál s fogak fehéré.” Mindig az erősek, az erőszakosak győznek, a bárányok - galambok vérüket hullatják...

Niklai Ádámot kivételes formafegyelme tartotta meg változó valóságunk felbomló értéktudatának zűrzavarában. Az antik Mértékbe, Rendbe kapaszkodott, s a kulturális tradíciót - mint kimeríthetetlen erőforrást - megmaradásunk, továbblépésünk zálogának, biztosítékának hitte. Kemény, feszes kompozícióival, tömör, találóan pontos képeivel, a sorok szabályos hullámmozgásával tulajdonképpen diszharmonikus élményeit rendezte Harmóniába.

Felismerve jelenkori létezésünk (s általában: a XX. századi létezés) alapvetően disszonáns jellegét, *szívós önvédelemmel teremtette meg belső rendjét.* Markába fogva a széthulló értékeket, s Egységbe szervesítve őket, igyekezett felmutatni a Törvényt: az Értékek újja-teremtésének szigorú parancsát. Ha az életben ezt nem lehetett, hát legalább a Költészetben. A méltatlan közegben is megőrizte emberi méltóságát, szellemi autonómiáját; soha, semmiben nem tett engedményt az alacsonyságnak, a jellemtelenül „összekacsintgató” érdek-szövetkezőknek, sem Mammon csábításainak. Hű pásztora maradt mindvégig az Úrnak - ahogyan azt indulásakor, az *Éveim* énekében megvallotta. Ez ad jellegzetes karaktert költészetének, s teszi őt sokszínű jelenkori líránk egyik markáns egyéniségévé.

A félreszorítottságot, az el-nem-ismertséget is emelt fővel viselte; így az emberi tartásról maradandó példát adott egy olyan korban, amelyben csak a magukat-eladók, a politikát feltétel nélkül kiszolgálók érvényesülhettek. Életművének *etikai sugárzása* a szembenállásból, a metafizikai lázadásból fakad. „Avantgárd” szellemiségű volt - de nem bontotta meg a versformákat, ezzel is jelezvén: az értékörzés egy értékhiányos korban már önmagában véve lázadás a kor szelleme ellen, amely a legalacsonyabb szinten próbálta nivellálni az emberi világot, „ellenség”-nek tekintvén mindenkit, aki az általános szürkeség fölé magasodott.

„Nem léteznek méltánytalan helyzetek, ha vannak méltó emberek”

Szikra János költészetéről

Első kötete, a Fekete doboz (Magyar Bibliofil Társaság, 1989.) harmincötéves korában jelent meg. Halványsárga alapon fekete doboz - puritán formafegyelemmel szerkesztett címlap, kassákos szigorral és tisztaságigénnyel tipografizált, vizuálisan is hatni akaró könyvecske. Az igényesen rostált termésnek is *csak a fele* fért bele, a sorozat darabjainak terjedelmi elve szerint. Csoóri Sándor megbecsülő ajánlással indította el ifjabb pályatársát a nehéz és „vesszőfutásos” úton, figyelmeztetően jelezve: nálunk az évtizedek óta egymásba torlódó költőnemzedékeket „nem küzdeni, de várakozni tanította meg az élet. Dohogni, tipródni, önpusztítani, szédelegni még a legelevenebb tavaszban is.”

Komoly játékoság a formaelemek egyensúlyozásában, konstruktivista módon szerkesztett költeményépületek. A „fekete doboz” több versben fel-felbukkanó motívum, s a kötet legjelentősebb darabjának, a címadó monumentális szintézisversnek alapköve: létszimbólum, egy elgyötört nemzedék „palackpostája”, segélykiáltása. Tévedés lenne azt hinni, hogy a közép-európai térség nagy politikai és társadalmi átalakulása idején ezek a tíz-húsz évnyi keserűséget, légszomjas fuldoklást magukba záró életdarabok máris érvényüket veszítették: egyrészt a változások még csupán felszíniek, illetve inkább csak a kereteket érintők, másrészt az élet lényegi-tartalmi megújítása amúgy is csak egy hosszadalmas folyamat eredménye lehet, lesz... ha lesz.

Az élete derekához ért fiatal költő „rovott jövőjű nullának” érezte, érzi magát, aki senkitől nem remélhet meghallgatást sem, nemhogy segítséget, az élet áramkörébe való bekapcsoltatást (*Dobókör*). Egész nemzedéke nevében kódolta panaszát a „Fekete doboz” rejtekébe - megcsúfolt álmaikról, vívódásaikról, kudarcaikról s vágyaikról egy „otthonosabb” valóság iránt. Ők azok, akik már iskoláskorukban - a sokat emlegetett hatvanas években, mikor „a tiki-taki játék javában dívott még” - beneveztek a „rokkantkocsihajtó világbajnokság”-ra, ahol „a stafétaváltó jelszó”: „memento mori!” A gyermekkori tiki-taki aztán lassan-fokozatosan könyörtelen végzetjévé változott („eltalál engem is előbb-utóbb az örök TAKI”). Sokan közülük elmenekültek sorsuk elől, s a messzi távolból üzentek: „Otthon leszünk, mire az első hó lehull...” A nemzedék sorskérdései történelmi távlatba ágyazódnak, a múltból kilépő emlékrögök (háborúk, társadalmi katasztrófák képei) beárnyékolják a jelent, s a kompozícióba montázsszerűen beépített Himnusz-szövegrészletek jelzik: „a magyar nép zivataros századaiból” küldött fohász ma aktuálisabb, mint valaha... A költő ironikus fintorral tekint a közelmúltra („azok voltak az igazi idők, azok (...) ököllet idomítottuk emberarcúvá a demokráciát”). S a jelen? - mármint a megírás és nem a megjelenés jelene! - az állítólagos „szocialista társadalom”, a „kommunizmus” előszobája.

*„az utolsó előtti társadalom aktív részvételt kíván
az utolsó előtti társadalom nem szereti a passzívakat (...)
az utolsó előtti társadalomban eltiporható vagyok akár egy hangya
heréknek dolgozok akár a méh
s félek”*

Verseink sorában találkozunk a kvázi-létre utaló motívumokkal, „a hiábavalóság szerpentinjein” szétroncsolódott „totálkáros életek” kavalkádjával (a *Koszorú c.* ciklust nekik szenteli a költő.) Önkinzó aggodalommal faggatja saját magát is: „lesz e majd merszed, s szívedben / célzott indulat, átlépni azt a küszöböt, / hol már a lélek létformája a fagy?” (*Viviszekció*). A világ

gondjaitól-bajaitól nincs szabadulás, bárhogy szeretné is: „Hátadra kötözték e földet, mint az élő cimbalmot a muzsikus-cigányra” (*Kirakó*); s nem képes magát bezárni egy szűk otthon falai közé, a család - bármily meghitt - kereteibe („lenni mint hajdan: minden ízemben emberi esély, hódító s elhódítható, mert forgószél nélkül a fű is megsárgul...” - *Esték*). Tisztában van vele: hazánk és Közép-Európa mindenkor felőrölte az érte aggódók, érte élők legjobbjait, példának mégis azokat tekinti, akik az „angyalokkal” versenyre kelve megpróbálták magasabb minőségre kényszeríteni az életet (*eLZé*- azaz a Latinovits Zoltán emlékére írt, illetve a Bohumil Hrabalnak és Jiri Menzelnek ajánlott *középeurópai nyár* c. versek).

Kitűnő szatirikus gyorsleltárt készít világunkról, hol „betiltják - a versek után - nemcsak a lét, de a halál létformáit is” (*Köteles vers*); ahol végkiárusítás folyik (*Cirok-galopp*); s ahol a „bokafozás” jól bevált módszerével idomítják a gondolkozni, véleményt nyilvánítani merészkedőket, s ahol haszontalan gyerekként kezelik (kezelték mind ez idáig) a felnőtteket a hatalom birtokosai, hiszen „a totális államalakulatok szemében” mindenki bűnösnek látszott - ha eddig még nem, hát a jövőben biztosan vétkezőnek. Így mindenki megkapta „a méltányosnak ítélt fenyítést a méltóságtól való megfosztás által” (*Bokafozás*). Ilyen helyzetben, ilyen valóságban mit tehet(ett) az egyén? Gyakorolta a „túlélés műveletsorát”, vagy a „papírvalóság” életpótlékát választotta, folyton önmagát gyötörve: „mit van még jogom földelni?” (*Zénon, a csillás*).

E nemzedéknek a haza is csupa negatív fogalmat jelent(ett), hiszen csak a *hiányokat* élte meg belőle, s azt, hogy itt minden az ő megkérdése nélkül történik:

„Fű, fa, folyó, Alföld, Csillag,
Kerepesi temető -:
A haza a hazátlanság helyszíne (...)
Nagyon kicsi ma a holnap;
Nagyon nincs hozzá közöm”

(*Hazám!*)

Az *Átkelés* c. vers a XX. század minden borzalmát felvonultatja előttünk. Kik kelnek át és min? Honnan jönnek, és hová tartanak? Apácák, szajhák, kápók, kopjás partizánok, muszosok és ávéhások, káderek és vörös bárók, lelkiatyák és költők - mind-mind együtt vonulnak a hosszú menetben, bumliznak az idő végtelen „fapadosán”. Világvégi apokaliptikus „búcsújárás”, amelyben karneváli szédületben kavarnak magyarok és nem magyarok - szlovákok, délszlávok, dákok, románok; s ahol Dachau, Madrid, Kőhida, Hajmáskér, Szibéria és Szerbia, Csallóköz és Bácska felváltva tűnnek fel és el. Itt, ezen a tájon senkinek sem lehet kikezdzhetetlen identitástudata, senki nem azonos önmagával („csupa kétes állampolgár, talponálló állóvendég, csupa átutazó nemlét”). S mindeközben fel-felvillanó jelszavak: „Márciusban újra kezdjük!,” Édes Jézus légy vendégünk, vezesd át a vízen népünk” stb. stb. - majd ironikusan visszametszve mindez: „Majd meglátja, mi van odaát!” „Dúlva mért van, fölindulva? márciusban ön már hullá” stb. A költő nem vesz részt a Walpurgis-éji kavargásban, kívül áll a kétes seregen:

„arcát gyémántban fürösztí
asszonya a bódét söpri
s mint ki tűnt szerelmet szénáz
ültön ül és róten méláz
kinn a világvégi gáton
Harlekin a homokzsákon”

Második kötete: Hajlíthatatlanul (Széphalom Könyvműhely, 1992) sem derűsebb, mint az első. „Ellenszélben, fogcsikorgató reménnyel állva a létben - hajlíthatatlanul” - jellemzi önmagát kötetéhez írt ajánlásában. A „hajlíthatatlanul” szó több versben vissza-visszatér, sőt a kötetkompozícióban hangsúlyos helyre állított ciklus és annak centrális verse is ezt a címet viseli. Így tehát kulcsszónak tekintjük, amely köré a lírai önkép szerveződik. Mindig különáll, egymagában, „züllött figurák közt”, „rangrejtetten”, „hajlíthatatlanul” (*Tézisek, Hajlíthatatlanul, Kavics, A nulladik napon* stb.). Ugyanakkor - s ez érdekes ellentmondásnak tűnik! - verseit kisbetűvel jegyzi, mint egy mai „félszeg nemecek”, „eszmék özvegy közlegénye”, „donkihóték fegyverhordozója”, akinek nem jutott heroikus történelmi idő, s akinek az Értékek megtiportatásával naponta kell(ett) szembenéznie. Még a Múlt is - mint történelmi adottság - ingoványos talaj számára: túl a „krisztusi” koron kellett titkait megismernie, s megtudnia, hogy az ún. „kádári konszolidáció” milyen iszonyú társadalmi alkura épült. A 301-es parcella titkát az 1988-as „zarándokút” fedte fel a maga teljes borzalmasságában előtte: „Csönd van a fejberügöttak hantja fölött. / Tarisznyámban csontok zörögnek.” A megdöbbenő élmény új dimenzióba helyezi „a távlattalanság távlatát”: „nélküle kicsinyes célok közt / óvatoskodnám végig az életemet” (*Március, 1988*). Az egykori - levert - lázadókat hiába is faggatná: „hallgatnak mind a főbelöttek / hallgatnak mind az akasztottak / érett gyümölcsként ringó holtak”; példájuk mégis reményt ad neki: egyszer talán majd „a csontból is kivirágzunk”, s a holtak halmán új élet fakad (*Metronóm*).

Már születését is nyomasztó társadalmi kényszerűségnek érzi: „Állami eszterág kelepel / a ratkópurdékat vajúdo nők fölött.” S a szülőföld? - „Lemetszett végtag az én pátriám”. Mégis örökre odaköti valami fájdalmas hűség, bár tudja: az „Alpokon-túli átkozott, átkozott-áldott sváb dombok” fölött Trianon óta megállt azt Idő. „Így élünk - holtan”. Ő, a tékozló fiú, képzeletben vissza-visszatér a Múltba, üldögélni „a rég kivágott bácsalmási diófa alatt”, felidézi az ismerős, rég halott arcokat, s azt reméli: egyszer majd ez a föld fogadja be az ő csontjait is (*Pünkösöd, Bácsalmási elégia, Felhőré, Anna és Jolán, Levél a sehol-se-lévő házba* stb.). De nemcsak a szülőföldet érzi halottnak: a tágabb környezet számára sem remél biztató jövőt. „Rozsdás záporok vonulnak Európa fölött”; „hazánk tízmillió darabban hever” - ahány ember, annyi akarat. Ilyen körülmények között „kiszámíthatatlan esély a jövő”. Rendkívül plasztikus, meghökkenítő, bizarr képekkel idézi meg a fagyott világot, a halott tájat, a jövőtlenséget - s benne saját nemzedéke reménytelen sorsát. „Hullaházi levegőben” fuldoklik, megkötözve, „halálmenetben” vonul itt a nemzet derékhada, amely kezdettől fogva a várakozás állapotában élt; remélte, hogy egyszer csak jön „egy el sem indult vonat”, s arra felkapaszkodva eljuthat talán egy *virtuális* szellemi *Európába*. De hívó szó sehonnan sem érkezett - s most a nemzedék „szitává lyuggatott reményekkel” várja a „szemét jövőt” (*Botladozom, Jövőtlenek, A halálra ítélt menet, T.J. ödöngései, Domesztikáció* stb.).

A távlattalan világkép és a lefojtott közérzet ellenére sem lehangoló Szikra János költészete. Erős megjelenítő képessége, érzékeny képalkotó fantáziája, könnyed iróniája és önironikus játékossága segíti átlendülni a kétségbeesésen. Verssel ajándékozza meg azokat, akiket lelki rokonának érez, s akiktől az emberi tartást, az önérzetes küzdőképességet s a kudarcok méltóságteli elviselését tanulja: Csoóri Sándort (*Látogatás*), Buda Ferencet (*Botfa*), Lezsák Sándort (*Igék*). Ők mindahányan „egy végtelen vers 700 éve elkezdett sorait” írják tovább, élni segítik a nemzetet. Ujjongva köszönti 1989. dec. 23-án a temesvári forradalom diadalát: „Tudtam, hogy semmi sincs hiába...” (*Testvérem, Tőkés László*). Majd Szilveszter éjjelén *Számvetés*-t készít: „Rabságunk éve / vége van. / Mít hozhat, mit hoz holnapunk? / Negyvenöt éve hallgatunk”. Ugyanakkor azt is érzékeli, hogy a „puha diktatúra” összeomlása után nem egyhamar fognak kitisztulni a viszonyok: a „most vagy soha!” jelszóval (visszautalás Petőfi

Nemzeti dal-ára!) nekibuzduló percemberkék „újra a régi jóslatok, szándékok, hitek, szózatok” fogságába esnek, s még sokáig nem remélhető lényegi változás.

Szakra János lírikus alkatáról leginkább mégis szerelmes verseinek ciklusa (*Akác*), valamint a görögországi álm-költemények (*Az Éden emléke*) tanúskodnak.

A lefojtottság és a lefokozott élet börtön-közérzetében az egyetlen biztos érték, amelyben a személyiség nyilvánítja önmagát; a másik emberrel való találkozás. „Mi örök volt valaha / egy arcban / egy kézszorításban / örökre visszavár” (*Zsebregett kéz az arcod*). Szinte puritán eszköztelenséggel és mégis érzékeny-áttetsző érzékiséggel jeleníti meg a Pillanatot, amint Erosz nyila megsebzí szívét. Szeretet teli játékossággal-melegséggel dédelgeti kedvese testének apró „stigmáját”, mintha a testek intim szövetsége lenne az egyetlen megbízható forrás, kommunikációs csatorna a létben, amelyből kiapadhatatlan életerőt meríthet (*Vallomás, Stigma*). Olykor meghökkentő, bizarr képek, sokkoló gesztusok jelzik a félbetört kapcsolatok sebhelyeit; máskor kicsit banális, esetleg nosztalgikus képsorokkal örökíti meg a mulékony összetartozások kurta illúzióinak szertefoszlását (*Akác, Bádogdoboz, düh, Emlékszik rám a testetek, Föltartott kézzel* stb.). A végzetszerű találkozások - szétszakadások fájdmát azonban mindig megrendítően pontos és tiszta képekkel érzékelteti (*Hét év múlva, Nevermore, Jeszenyin búcsúja*).

A „görög” versek erőterében álmok-káprázatok-színek, fel-felszikkasztó emlékek és fények villóznak. A költő a parton „jegyzetfüzettel, tollal, várakozással”, ujjai között „márványport pergetve” gondol „Európa önfeledt gyermekkorára”. Az örök Állandóság s Hűség szimbólumai - Pénélopé, Ariadné s Solvejg - itt erősebb kötéssel fonják körül, s az élet két megtartó pillére (az Anya és a Hitves) az elveszett Éden újjáteremthetőségének ígérését kínálja. A „csillagos csóvás krétai égbolt”, a „kiégett ligetek egykori zöldje”, a „gyémántkoronás Nap” és a „leanderillat” most már örökre vele marad, elkíséri további útján. Ugyanakkor sejt: „megismételhetetlen egynyári boldogsága” - 1990 feledhetetlen nyara - valamit végérvényesen megváltoztatott benne: „Siratom azt, ami ez után következik / mert ami jön / már nem én leszek”. Visszapillantani is fél a hátrahagyott Szépség-világra, a tenger kékjére: „befutná talán a vér is a szemem” (*Ujjlenyomat, Tangó, Sirató, Fejem lehajtom, Nem nézek vissza* stb.).

Ez az individuumokra széthullott, atomizált s közös „életrendező elvek” híján magányos nemzedék mintha most kezdene ráébredni arra, hogy bizonyos objektív törvényszerűségek rá is érvényesek, s ezek ismerete nélkül képtelen a világban tájékozódni, az „esetlegességek” között eligazodni. Kötetzáró versében mintha a nemzedékké szerveződés halvány reménysugarát csillantaná fel a költő: akár a „hazátlan” vadludak „észak-dél, kelet s nyugat közt hullámozó népe”, megunták már a „cél nélkül úton”-levést. Együtt, csapatban, az „élre vágó” vezérlúd nyomában „nyugodtan, tempósan, szépen” haladva - „akár az Éden madarai” - talán többre jutnak. „Mert nem válhat ronggyá, nem züllhet cenkké az árva csapat” (*Barátom mondja*).

*

S mégis úgy tűnik: a „csapat” széthullóban van. Negyvenedik születésnapját Szakra János új kötettel ünnepelhette (*Kőleves*, Antológia K. 1994). Költői világa egyre keserűbb; bár ő maga ugyanolyan „hajlíthatatlan” maradt. Új kötetének izléses, elegáns kivitelezésű címlapjáról egy meghökkentő, szürreálisan elrajzolt esdő-kiáltó arc tekint ránk (Németh Gyula grafikája). A hátapon Utassy József verse (*Ecetfa alatt*), melyben a hajdani „kilencek” koronázatlan királya egy kis baráti körnek állít emléket, ahol Szakra is otthonra talált. Idősebb „pártfogója”, mentora előtt Szakra főhajtással tiszteleg, hiszen érzi: az ő életerejéből még mindig van mit meríteni az utána jövő(k)nek is: „Hatalmas szemed / sugara tartja fejem / fölött az eget” (*Iniciálék*).

Szikra - versei alapján - bensőleg rendkívül koherens személyiségnek látszik. Talán épp ezért ennyire sötét a világlátása. Az utóbbi évek során érlelődött meg benne végérvényesen a felismerés: alacsony horizontú világunkban a Jóért, az Igazért, a Magasabb Értékekért küzdeni vágyó embernek nincs helye. A benne felgyűlt „erőfölösleget” nincs mire fordítani. Ha élni akar: alá kell merülnie a kicsinyes hétköznapok világába, s meg kell feledkeznie az Élet magasabb - szellemi - szintjeiről. Márpedig erre nem képes - így rossz közérzettel él.

Wassermann már a század elején így kérdezett rá a kisemberi létre: „Kleiner Mann, was nun?” Szikra most kevésbé általánosan, csupán önmagára vonatkoztatva kérdi ugyanezt: „Mit akar itt ez az ember?” - mindössze egy „itt”-tel bővítvén - egyúttal hangsúlyt adva a helynek - Vas István hajdani híres kötetének cím-kérdését („*Mit akar ez az egy ember?*”). Választ azonban nem tud adni. Hiszen mit tehet a XX. század poklában forgolódó ember, költő; legyen bár kicsi, avagy nagy? Magánya, árvasága nem egyéni, egyedi; hanem tágabb értelemben: az individuum „világba vetettségének”, magárahagyottságának tudatából fakad. „Mert ami számára elviselhetetlen, / az alatt a század is összeroskad” (*Kőleves*). Több versében is ugyanezen gondolat variálódik (*Nem kellünk mi, Írtál-e verset?*).

A kötetben sok az önportré-jellegű, önszembesítő vers. A költő apró mozaik-versek sorában panaszolja: a maga poklát egyedül kell végigjárnia; nincs segítség, nincs visszaút (*úton, után, tovább*, stb.). Valamiféle otthonosság felé törekszik („de jó is annak, / ki otthon lehet”); de épp a hazatalálás lehetetlen: „nem sors a sors csak / élet / a haza nem haza / hisz bárhol inkább otthon”. „Torokgyík-idők” fullasztják, s már tudja: társadalmi értelemben semmi jót nem várhat („jövője annak lesz / akinek gonosz volt a múltja”). Szomorkás öniróniával veszi hát tudomásul: „Nincs jövőm. / Gyertyaszálam lekoppantva”. A porból mégis felemeli tekintetét, vigaszt a Magasban keresve: „én már csak az égre nézek / a csillagos égre” (*ág-kalappal, Torokgyík-idők, Kárvalló*).

A versek alatt itt-ott évszám jelzi: közvetlenül az utóbbi évek fosztották meg minden reménytől; hiszen 1989-ben még bizakodott mind a nemzet, mind a saját sorsa jobbrafordulásában. „Fuldokló-mód” próbált szippantani „valami levegő-félét” - mint mi mindannyian - a „vélt nagy szabadságból”; de csakhamar fel kellett ismernie: „nem kellek én sem hát - nem kell senki a jövőnek a mából / ha szép jöttmentként kimagaslik lelke / a köznapian otthonos / a röghöz kötött emberárulásból.” Aki korábban nem vett részt az össznépi hazugság-összjátékban, annak számára ma sincs hely a nap alatt. Az 1990-es látszatgyőzelem már eleve önmagában hordozta a kudarcot: a kiépülő új hatalmi struktúra cserbenhagyta a népet, tehát a nép is - várhatóan, kiszámíthatóan - cserbenhagyja majd (írta ezt a költő 1991-ben!) a maga választotta új Hatalmat: „mondjátok megrészegült barátaim / terhe alatt a keresztnek hegyre / szemét-hegyre / ki fog a Hegyre fölmenni?” (*A tanú beszéde*). Az elárult és leköpdösött nép, a Golgotára felkényszerítve, képtelen „krisztusi” erőt és önfeláldozást tanúsítani - nem várhatja tőle senki, hogy önmaga jelenének teljes feláldozásával „megváltsa” a jövőt! (Ilyesmit legutoljára Rákosi kívánt tőle: az „aranytojást tojó tyúk” reményében kellett az aznapi betevő-jétől is megválnia!). A krisztusi sors újkori változatát legfeljebb néhány elszánt, önfeláldozó személyiség testesítheti meg - amit a *Csengey* Dénesről írt ragyogó ötsoros példáz: „hozzád / nincs köze hozzád ezeknek / elporladt testeddel teremtesz jövőt / ki időben léptél le / a csöcselék talapatáról”.

A testvérek következnek c. vers alighanem a kötet legsúlyosabb és legjelentősebb kompozíciója. Úgy hisszük, jelenkori politikai költészetünk egészében rangos hely illeti, illetné meg... Megdöbbenő képet rajzol arról az ún. „szalámi-taktiká”-ról, amit szintén a Rákosi-rezsimmel kapcsolatban szoktunk emlegetni; s amely az elmúlt évek során mintha újra a legfőbb politikai eszközzé avanszált volna! „A városállam szenátusa / melldőngetve bevonul a trónterembe / a

mulandóság évkönyvében / új fejezet kezdődik kétségtelenül / először a szemtanúkat számúzik / a maradékat megvakítják / nyelvkitépés / rágalmazás / ítélőszék-alapítás / karó / kerék / egyszóval a régi bevált szerszámokhoz nyúl / a heréltek élén trónlovagló fő tirannus”.

Most is, mint már nem először történelmünk során, messze illantak délibábjaink. „Nyolcvan-kilenc félárbocon. / Gyászm: gyalázat. / Ötvenhat - féltérden” (*Térdárnyékban*). S most 1994-ben (amit az 1949 inverziójának is felfoghatunk - meghökkentő párhuzam!) újra egy „szabadon választott diktatúra” elé nézhetünk. „A jövő kimerevített múltidejében / járnai tanul / az elnyomorított kislányka-láb / simogatni a csigolyaroppantó kéz” (*Csikorgó*). Elvégre az élet, a történelem - szakadatlan körforgás. Farkába harapó kígyó. Ami „vég”-nek látszik, az valójában már „kezdet”: „gyönyörűen zavaros az élet / s könyörtelen szakadékba fut / minden út / és minden sors (...) gyönyörűen zavaros az élet / visszaveszi mind az adott szépet / s száz marékkal / szórja ismét szertesét / s gyönyörű az új kezdet: a vég” (*Új kezdet*).

A költő - elszakadván az empirikus valóságtól - már-már metafizikai mélységekhez jut el: az élet általánosabb törvényszerűségeink megfogalmazásához. Nem hisz többé a világ megvált(oztat)hatóságában; ezért inkább a saját léthelyzetével próbál szembenézni. Két Don Quijote-verse is jelzi: tisztában van a valóság silány, az érdeksatákba alámerülő voltával, mégsem adja fel „szélmalom-harcát” - új s új küzdelemre indul az eszmei-szellemi-etikai értékek védelmében (*Donkihóte belépője, elbizakodott fegyver-hordozóhoz*). Ha minden ellene szól is, ő (még) bízik önmagában; abban, hogy a benne rejlő Ige kibontásra vár - hiszen mindannyiunkban lappang valami mélyebb „sors-feladat”, amit nekünk magunknak kell megtalálnunk: „Végzetlen sorsom folyosóján / megtestesülésre várva / állok porló csontra vetközöttén - / bábom a lét szarkofágja” (*Inkarnáció*).

Néhány versét barátainak ajánlja - a közös nemzedéki sors lecsupaszított, kedvetlen állapot-rajzai ezek. „Elröpültek a rózsák / féllábú ősz biceg a fosztott trónterembe”, „penészöld, nyirkos utálat veri a tájat”; így 40 körül már fogy a remény... Csak „egy szárnycsapásnyi levegőt” szeretne még „a felfüggesztett nyárból”; de lehet, hogy már ennyire sem futja: „Vodkáspalackban őszirózsaszál. / Torkomban lúg az elivott jövő. / Lélegző vakolatdarabokat / szakít le szívemről az ég”. Ugyanakkor tudja: ezt is - mint a megaláztatásokat - egyenes derékkal kell(ene) elviselniük. Csak így élhetik túl az ezredvégi „apokalipszist”, a gyűlölködés-marakodás-fogcsikorgatás szörnyű poklát (*Egy szárnycsapást* - Horváth Péternek, *Balog dalok* - Madarászi Lászlónak, *Biztató* - Tóth Csabának, *És léssen újra* - Németh Gyulának).

Mіндеzek ellenére költőnknek van néhány meghitt, „ünnepi” pillanata is - többnyire azok, amelyek a téren és időn kívüli csendben fogannak. Néhány feledhetetlenül kedves versben idézi meg volt szerelmeit. Meleg egyszerűséggel szól „jó társá”-ról, s a család meghitt hangulatairól - végül is ezek az „egyszerű” és tiszta érzelmek jelentik a megtartó erőt mindannyiunk számára az élet keserves küzdelmei közepette. Az Idő „pátosz nélküli ünnepét” leginkább „egy szép öreg”-ben látja megtestesülni, „ki minden vasárnap reggel / ünneplő ruhába öltözik, / aztán csak ül / ül egész nap a széken (...) gubbaszt az örökkévalóság küszöbén”. Annak idején ez a mai kiegyensúlyozott öreg is megszenvedte-megkínlódta a maga életét, túlélte a történelem szörnyűségeit; mégis, most már túl van mindezen. Jelenlétével arra int: nekünk is ki kell bírunk mindazt, ami sorsunkkal jár; nem hátrálhatunk meg saját nehézségeink előtt... (*Szederinda, Szerelem, A zöld tónál, Balassi imája, Majoranka, Péter, Az örökkévalóság küszöbén*).

Domján Edit sorsa mély töprengésre készíti költőnket: vajon meddig készült „az utolsó premierre”? Épp negyven éves Szikra János is - nyilván megfordult fejében nem egyszer: érdemes-e tovább...? „A túlvilág kontójára / ugye meghív egy teára?” Majd Cseh Tamás modo-

rában: „kinyírom-irtom önmagam / vagyok haszon- s hazátalan / jelzőtűzfüstként szállok el / megláthat az ki rám figyel / jelzőtüzemre ki figyel”. De a csakazértis daca erősebb benne annál, hogys megadja magát: „mert vége nincs mert nem szabad / önként lehajtani nyakad” (*Érleánder Domján Edit sírhalmára, Cseh Tamás-dalok*).

„Hajlíthatatlan mosollyal” nézi „a hiábavalóság szomorú nyüzsgését / szopora semmittevését / siralomvölgyi buzgólkodását”. „Lilliput forgószínpadán” még epizódszerepet sem kíván vállalni. Vágya: „Kiállni szögként a deszka-magányba (...) Ostyaként fejed / fölé tartva az üres eget, / akár az Úr testét, / vagy csak egyetlen öröklét-illatú estét / egyensúlyozni holtig - / ha lehet” (*Tízparancs*).

Olykor-olykor a „Némaszájú”-hoz fohászkodik; bár korántsem bizonyos benne, hogy meghallgatásra talál: „Add nekem / az időt, amelyben / szabad akaratommal megtörténhetek / a helyet, ahová tékozlóként is visszatérhetek / a létem fölötti önrendelkezés kétélű pallosjogát”. Máskor arra kéri: „Uram, ha vagy, csördíts nagyobb / ostorral rám. (...) Neked még hinnék is talán, / ha hozzám szólna néma szád. / Uram, hitemhez adj hazát!” (*Fohász, Ima a Némához, Könyörtelen*).

A kötetből úgy tűnik: a nagyon-várt társadalmi változások nem azt hozták költőnknek (se), amire vágyott, amit remélt. Bejárta a hétköznapi tapasztalás útjait, s csalódott, mint általában minden konzekvens jellemű ember: a világban nem azok az elvek működnek, amelyekre egy humanista, eszmei beállítódású gondolkodó szeretné az életét felépíteni. Már-már „sors-tragédia”-ként éli meg léthelyzetét, s szinte „gyönyörködik” benne, mint ahogy minden igazi tragédiában gyönyörködik a néző: katarzist, megtisztulást várva. „De szép is, / de szép a forró rejtelem, / a védtelenek vállalt kiszolgáltatottsága, / a megbillenthető jövő / korhadtt pallója lábam alatt. / De szép a villám, / ha egyenes gerinche vág!” (*Pallón*). Továbblépni a belső válságon talán éppen ebben az irányban kellene: megtanulni „kívülről” szemlélni önmagát, s „tartásosan” elviselni azt, ami jelleméből, sorsából következik. Ahogy ő maga írja: „Nem léteznek méltánytalan helyzetek, / ha vannak méltó emberek, / ha / vannak méltó emberek” (*Biztató*). Hiszen évezredes tapasztalat: aki „hajlíthatatlan”, az többnyire kimarad az élet javaiból; aki viszont nagyon szeret(ne) részesülni az élet javaiból; annak fel kell adnia erkölcsi igényességét... Melyik a fontosabb? - ezt a harcot mindenkinek önmagával kell megvívnia. Ezért van „kő”-ből a költő „levele” - hiába főzi-kavargatja, mint a mesebeli vándorlegény: nem lesz puhább, nem lesz hús belőle...

„Amit nem kötözünk meg, az marad mienk”

Villányi László köteteiről

Alázat (Orpheusz Könyvek, 1990.)
Az alma íze (Orpheusz Könyvek 1994.)

*Ami állandó: a költészet;
A teremtésbe rejtett ajándék.
Összetévesztve a költőieskedéssel,
csupán az önhittek merészek hirdetni:
ők építik.*

(Költészet)

Az egykori győri **Kassák-Kollégium Szeplőtelen ének** c. antológiájában (1976) tűnt fel az akkor még egészen fiatal (alig 23 éves) költő ironikus hangvétellő, racionálisan felépített verseivel. Aztán megjelentek első kötetei is (*Délibábünnep*, Kozmosz K. 1978; *Falovak*, Magvető K. 1982.), amelyekből már „felntötes” arca rajzolódik ki: egyfajta számadás a megtett útról, emberi révbe érkezés, s a továbblépés lehetőségeinek fürkészése. Villányi politikus alkatú költő, de nem a nálunk tradicionálisan megszokott prófétai pózban. Ellenkezőleg: tárgyilagosan, szenttelenül analizál, átvilágítja a felszínt s leleplezve a hamisságokat. Intellektualizált költészet ez; a való világ értelmezése, értékelése - nem pedig bemutatása - adja a versek élmény- és életanyag-hátterét.

Alázat c. kötetének két ciklusa (*A vetkőzés mozdulatai* 1982-86; *Alázat* 1986-88) nem pusztán formailag határolódik el egymástól, hanem tematikailag, sőt hangnemben is.

Az I. Ciklus a *Város-é*, amely életteret ad a költőnek, s amely mégis idegen és veszedelmes hurokként fonja őt körül. Mindazoknak, akik nem simulnak bele problémátlanul szellemébe, s nem vállalják az alattvaló szerepét, inkább mostohája, semmint tápláló és felnevelő dajkája. Itt nem kívánatosak a rendbontók, az ideál a kiszámítható, a nyugalmat, a biztonságot kedvelő polgár; gyanakvóan tekintenek mindenkire, akinek saját életkonceptiója van: „lerombolja a tekintélyeket, lábbal tiporja a törvényeket, és az alattvalók lelkében felszítja a viszály tüzét”. Itt az emberek távirányítása, szellemi manipulálása rafinált, alig érzékelhető eszközökkel történik; mindenki mindenkit kézben tart: de ha valaki túlbuzgó a mások leleplezésében, beárusulásában, az is kegyvesztetté válik csakhamar. Hiszen a Rend, a Mérték mindennél fontosabb (*A kém jelentése, A polgár esti meditációja, Az ismerős, A fejedelem a légyvadászaton*, stb.). Az ÉN centrumából szemlélve rakja össze a költő a városról alkotott mozaikképet, mégis úgy, hogy eközben nem önmagáról beszél, hanem objektív, elfogulatlan képet rajzol róla.

*”Semmit sem hagyatsz figyelmen kívül. A hőmérséklet,
a szél járása, a Nap sugarának szöge, s az
ödöngők, keresgélők, összerogyottak összetétele
nem lehet közömbös”.*

(*A mutatványos monológja a főtéren*)

Mégis, mintha kísértetkastély lenne ez a város, minden önfegyelme, önmérséklete ellenére! Mint a karkai labirintusban, úgy keringenek-forognak itt, hol összepréselődve, hol különválva a különböző, részint rokon-, részint ellenszenves figurák. Mindenki reménytelenül keresi a félelmetessé tágult Tér-Időben a maga helyét (*Az úszómester panasza, Az útutazó, A Vándor, Az örökös, Az özvegy, A sintér álma, A várakozó, A levélíró*, stb.). Abszurd tereken és tájakon járunk, a másikhöz odatalálás lehetetlensége, a személytelenné válás fagyos szele máig ismerősen csap meg bennünket (*A ház, A szálloda, A moziban, A száműzött, Az integető, A kutyás hölgy, Az álcázás kísérlete*, stb.). Mindezzel szembenézve kell megtanulni élni mégis, valahogyan. „Lehunyhajjuk szemünket, teremthetünk mást, hihetjük azt is: mindez színesebb és érdekesebb, de a bohózatban kifordított magunkra ismerünk. (...) Kibúvóink megtévesztő kanyargások csupán. Meg kell tanulnunk lassan járni, hallgatni” (*A tanítvány*).

A csapat, amely egykor közös buszra szállt, s izgatottan készült az Életre: szétesett, ezerfelé szóródott. Csak lassan-lassan, menet közben derült ki a beszélgetésekből: végcéljaik távol esnek egymástól. Mégis mindannyian berendezkedtek a hosszú távú útra. S aztán lassan-fokozatosan észrevették: az Idő gyógyíthatatlan sebeket ejt mindnyájukon. „Lehetetlen megmondani mennyi idő múlva verődött az első lék valamelyikünk koponyáján. Hamarosan mindegyik ablak mellett ülőből dőlt a búz. Ekkorra már elfelejtettünk beszélni. Szemhéjünk lassan ránőtt a szemünkre. Fülünk bedugult. Csak testünk mélyén éreztük: megyünk tovább” (*Menekülés a városból*).

A reménytelenséggel és kiüresedéssel szembeszegülni próbáló költő csöndes konokssággal kutatja a tisztességes emberi magatartás lehetséges módozatait. A ciklust mozaikszerűen áthálózó kilenc *Képeslap*-ra rögzíti üzenetét. A képeslapokat valakik elszórva találták a város különböző pontjain (vízesés alatt, a Kálvárián, a játszótér homokozójában, egy gömbölyű kő alatt, a tapéta alatt, a posta ablakában s más furcsa helyeken). A kusza sorokból az elhibázott történelem, az elvétett életlehetőségek, az irreverzibilis Idő jóvátételment emlékei bomlanak ki. „Olajos padlóra gurulnak / harminc év gondosan rejtegetett titkai / szétmállik harminc év bölcsessége” (II.). Megpróbáljuk újra felépíteni életünk, bevallván legalább önmagunknak: „A küzdelem szó fennkölt / küszködés volt ez a javából” (IV.). „Itt nem lehet elbújni, tragikus pózba merevedni”, s nagyképűen nyilatkozni: „semmi közöm az egészhez”; hiszen aki élt, mindenkinek köze volt hozzá, hogy mindaz megtörténhetett, ami megtörtént.

Ambivalens tehát Villányi viszonya a városhoz, amelyben élnie adatott. De hát lehet-e más-milyen? Lehet-e egyáltalán korunkhoz, életfeltételeinkhez harmonikusan viszonyulni? Talán majd a jövő században, esetleg... Miközben a társadalmi ellentmondások szorítójában vergődünk, nagyon nehezen tudjuk megőrizni objektívitasunkat. „Elvesztettem a várost. Szétszivárgott. Mert ha nem is veszítettem el a mozdulatokat, tökéletesre sem sikeredtek. (...) Persze, nevetséges képzelődés, hogy egyszerre lehetett volna átélni és megfigyelni. Azért felkészülök” (*Az elveszett város.*).

A második ciklus a személyes életszféráé. Tematikusan három alciklusra tagolódik (*Spirál, Tűz, Szél*). A versek mintha meghittebbek, élményközelibbek s bensőségebbek lennének; az absztrakciók többféle értelmezési lehetőséget kínálnak.

A történelem spirálmozgása - a hegeli dialektika szerint - egy mind magasabb (szellemibb) szint felé haladó folyamat. A költő érzéki burkot ad a racionális folyamatoknak - mintegy értelmezi, értékeli mindazt, ami benne, körülötte zajlik. A versek egy része önarcképnek is tekinthető: a költői világkép alakulását, változását sűríti. Túl 33. évén - a krisztusi koron - Villányi a Költészetbe kapaszkodva építi fel saját identitás-tudatát. Korábról megőrzött értékeihez egyre makacsabban ragaszkodik:

*Belül már olyan vagyok;
mintha pusztulásban bolyonganék.
Roskad az utca minden háza (...).
Makacsul itt bolyongok.
Ezt az utcát én építettem,
S már nem fogok másikat*

(Utca)

Ifjúkorban az ember oly könnyűnek, egyértelműnek hiszi az életet, közel látja a célt, mintha csak egy fára kellene felkapaszzkodnia. S minél magasabbra jut a törzsön, annál bonyolultabbnak, elérhetetlenebbnek tűnik minden: „megvastagodtak és megnyúltak az ágak / már nem érnek hozzám a hangok / nem villannak alattam a kolostor kövei / egyensúlyozok: ismeretlen táj fölött” (*Fa*).

Túl a privát-élményeken, a versekben közös emberi tapasztalatok rakódnak le, így általános érvényűek. A küzdelmek, a szenvedések érlelnek meg mindannyiunkat, míg végül rádöbbenünk: *alázattal* kell elfogadnunk a nálunk erősebb, mert *ősi és mindenkire érvényes* élettörvényeket: „amit valaha érinteni akartam / az elérhetetlen / csak ő érinthet engem” (*Érintés*). Emlékképek bukkannak fel a gyermekkorból, az ifjúkorból (*Nagyapa, Apáca, Első, Kormos, Ősz, Vallomás, Gesztusok, Gyümölcsös, Barátok*, stb.). Sok mindenről később derül ki, milyen mély nyomot hagyott életünkben, emlékezetünkben - pedig az átéléskor talán még csak jelentőséget sem tulajdonítottunk neki. Az életpróbákban, a csapatjátékokban ez a nemzedék is megértette, megtanulta: nem könnyű ifjúkori önmagunkat tisztán megőrizni az Időben (*Kérdések*). Fokozatosan megismerte a valóság objektív törvényeit, megtalálta helyét az Életben - de mire idáig elért: szerte is foszlott az ifjúkor sok-sok álma. A történelem mint filmszalag pergett le, perreg le előttünk: „hogyan részei voltunk, áldhatjuk: / jutottunk a teljesség közelébe / és átkozhatjuk: ennyi telt csupán” (*Film*).

A szerelem, az otthon, a család külön alciklust kap (*Tűz*). Az ismerősen idegen városban a biztos pont a társ - két lélek és két test szoros szövetsége egy életre. Ez a szilárd kapcsolat csöndes-állandó izzásával fényt és meleget varázsol az otthon köré: „Ha csöndjeinkkel beszélgetünk; / egymáshoz érő testeket hallok; / ha fordulok feléd: / világít minden tekintet”.

E meghitt összefonódás megóv minden veszélytől, elrejt a külvilág elől: „hiába keresnek bárhol / ott búvok hajadban” (*Rejtőzések*). „A szerelem az egyetlen hatalom”, mely kettejük életét uralja - „más hatalomból úgyse kérek” (*Hatalom*). A költő áhítattal csodálja felesége lelkének ezernyi színárnyalatát; a Szépség és Tisztaság, a Jóság élő együttesének oltárt emel (*Árnyalatok, Ankhisés, Víz, Után, Folyó, Rajz, Tűz, Születésnap*, stb.). Végleges és örökérvényű ez az összetartozás: „nélkülem tested nem él, / testem csak testedben való; / tiéd legyen utolsó napom, / enyém végső ölelése” (*Aphrodité*).

Villányi László már sokat tud a világról, a Sorsról, az Életről, amely sokszor csak játszik velünk. Az érett férfikor kezdete (sajnos, egyúttal az ifjúkor vége is!), amikor valaki megtanulja bemérni önmagát és lehetőségeit, nem kerget hiú ábrándokat, de nem is adja fel álmait, s önmagát immár egy tágasabb valóság - az objektivitás - részeként szemlélni tudja. Bölcsebben s megértőbben tekint szét maga körül, hiszen biztonságát egy gazdag és mély emberi kapcsolatra alapozhatja:

mióta tiéd lettem, azóta értem:
az ember csupán magától követelhet,
s különös tudás lesz birtoka;
nehéz, nehéz elfogadnom, hogy üdvöt
nem, legfeljebb bocsánatot nyerhetek.

(Üdv)

Az alma íze c. kötet már meglepően kiforrott, biztonságos életvezetésű, „tartásos” egyéniségről árulkodik. Bár megmaradt szűkszavú, visszafogott hangú költőnek, s témái is nagyjából ugyanazok, látásmódja az idő múlásával jóval harmonikusabb, kiegyensúlyozottabb lett, kifejezésmódja pedig mind áttételesebb, elvontabb, Rejtekező alkat lévén, élményeit nem szabad áradásban, hanem a tudat szűrőjén átáramoltatva - mint érzelmileg már előzetesen feldolgozott életdarabkákat - súlytalan könnyedséggel helyezi elénk. E rövid, tömör gondolatiságú verseket műfajilag a próza és a költészet határán lebegő objektív alkotásoknak tekinthetjük, amelyekből - némi intellektuális képzelőerő segítségével - kibonthatók az alkotó egyéni sorsát, társadalmi tapasztalatait meghatározó élettények.

Költőnk viszonylag szűkre szabott élettérben mozog (továbbra is). De ezt már nem lázadva-elégedetlenül viseli; ellenkezőleg: megtanult rácsodálkozni az Élet apró szépségeire, s örülni a Pillanat-kínálta kis dolgok igézetének. Megértette: az ember többnyire csak saját legszűkebb környezetének alakítására vállalkozhat; tágasabb hatósugárzásra csak kevesek képesek - s többnyire egyéni tragédiájuk árán. Persze, nem könnyen viseli (még most sem) ezt a behatároltságot: „Halasztom a halaszthatatlant / s áltatom magam: élek” (*Élek*). Ha azokra gondol, akiknek nagy Időkben nagy Sors jutott, s negyvenéves korukra már világ-léptékű alkotásokat hoztak létre, sokuk ekkorra már meg is halt (Caravaggio, Rimbaud, Csáth Géza, József Attila, Balassi, Ady, Hölderlin, Dante, stb.), akkor szomorkás mosoly ül ki arcára: „én meg számolgom, / mennyi mindennek voltam veszítője” (*Negyven évesen*). Érti már: mind fizikai, mind lelki értelemben „törekenyebb az ember így negyven felé” (*Gipszben*). És mégis, csendes konoksággal halad tovább a megkezdett úton; bízik valamiben, hiszen „nem könnyű feladni” (*Fa*).

A Városhoz - Györhöz - is megváltozott viszonya az évek során: egyre inkább éltető és megtartó otthonának érzi. Megfordult az Idő: eddig előrenézett, most már inkább hátrafelé. „Szeretek naponta végigmenni gyerekkorom utcáin (...) szeretek újra meg újra találkozni kedves arcokkal (...) szeretek útrakelni messzi városokba. (...) Ne bizonygassd hát: itt élni reménytelen” (*Korszerűtlen*). A számára adott lehetőségek között renndezi be életét, kedveli az ember-léptékű, áttekinthető viszonyokat. Szereti ellesni a kisemberi életek titkát, versben rögzíteni egy-egy elsuhanó arcot, felfénylő mosolyt, tétova mozdulatot, az ismerős utcák hangulatát, a város jellegzetes figuráit (*Aphrodité a Baross úton, A zápor dicsérete, Orgona, Lassan, A tanú, Vétek, Újságos, Postáskisasszonyok, Dugonics utca, Györiek ha találkoznak, Négy évszak*, stb.). Az évek múlását alig-alig venni itt észre: mintha a tegnap is ma lenne már, ugyanakkor kopogtat a holnap; az idősíkok összekeverednek egymással, s minden egy idő-nélküli örökkévalóságba emelkedik át. „Belül elindultam a holnap előtti / napon s már emlék a ma előtti ma / fordulnék vissza a ma utáni mában”. Az elfolyó Idő új és új váratlanságokkal lepi meg mégis: „Ki tudja, hová indulok naponta (...) s ki tudja, honnan érkezem haza, / melyik városban ámultam egy lányon / s aki ajtót nyit: fiam vagy unokám?” (*Idő, Alagút*).

Kiküzdött élet-egyensúlyának forrása azonban mégsem a Város, hanem az ifjúkora óta tartó, sok-sok évet és terhet kibírt szerelem, amelyből erőt merít a naponkénti megújulóshoz, s amelyre építve a világhoz való viszonyát is naponként újrarendezi. Villányi szerelmi költészete

korántsem a megszokott vallomás-jellegű, szenvedélyes lángolás; sokkal inkább meghitt nyugalom, csendesen parázsló, finoman és visszafogottan erotikus. Valójában nem is a leírt szavak, hanem a szöveg alatti rétegek, a megélt élmények elektromos vibrálása adja e versek különös belső feszültségét. Az alma mint ős-szimbólum, ama hajdani Éden csábító tiltott gyümölcse, a kötet egyik leggyakrabban visszatérő motívuma. Íze-zamata egyre édesebb lesz az évek múlásával. A majd húsz éve létesült áramkör elektromos sugárzása egyre intenzívebb; a test itt: lélekvezető (is). „Még csak most vagy tizennyolc éves, és tizennyolc eltelt azóta / hogy kimondtad: olyan jó veled”. Azóta közösen írják életregényük fejezeteit. „A kezdet oly egyszerűnek tűnt. Ahogy térdemre tette kezét: foglaltat jelezve a világnak. Aztán az első, majd a második fiunkat kísérem reggelente. És nem ért földet, zuhant ott, az óvoda előtt, az első csókolózásunkkor lesodort sapka”. Lassanként a múltjuk, az egymás nélkül töltött idő is közössé válik: „Szeretem nélkülem leélt életedet: / lépteid az idegen városban, / almád ízét, éjszakád színét (...) szeretem pillantásaid világát, / eljövendő holnapodat, mikor / a nélkülem éltet is: nekem adod”. Személyiségük egybeforrása eufórikus boldogság-érzettel tölti el: „Számban az alma íze: fölrobbant csillagok üzenete. Ismer valaki.” (*Mondat, A lesodort sapka, Nélkülem, Borotválkozás után*).

Kedvese léte: maga a Költészet. Az ő megtettesült Múzsája, akit egykor kigondolt magának: „Benne remegett végig a tökéletes vers”. Lényével átvarázsolja a hétköznapokat, tavaszt sugároz télen is: „Hangjaid lótosz illatúak / megindul felénk a gyertya / Napot érint a kinyílt virág” (*Költészettan, A múzsa természetéről, Április*).

Villányi pátosz nélkül, mégis érzelmileg mélyen átélten hajt fejet a Természet csodája előtt: az Élet mindig „újrateremtődik”; nincs kezdet és vég, csak folytonosság, amelynek mindannyian részei vagyunk. Az apa-fiú kapcsolatot sem a szokványos módon jeleníti meg: fiában ugyanazokat az érzelmi folyamatokat látja lejátszódnia, amelyek egykor őbenne zajlottak: „Semmit nem kezd jótanácsaimmal. (...) Úgy véli: miként a narancsban az egyik gerezd a másikhoz, olyan egyértelműséggel rendeltetett valaki mellé. Még azt is elhinné, hogy ő majd szégyen nélkül él” (*Az én képeben*). Talán már az az idő sincs messze, amikor mint nagyszülők újraélhetik majd feleségével szerelmük hajnalát egy új Élet növekedésében. Elképzelel asszonyát, amint „majdan unokájával játszik a karácsonyfa alatt. Az új terepjáró ügyességét próbálgatják, s könyvekből épülnek kusza akadályok. Az egyikről ránézek, de nem kell szégyenkeznie, mert egykor el semmi nem maradt” (*Majd lesz egy karácsony*). Így teljesedik lánc-folyamattá az élet, minden korszaka szépséggel megáldva...

A kötet fontos *kulcs-szavai* a vonat, illetve az utazás; mind konkrét, mind metafizikai értelemben. Folyvást „úton vagyunk”, keressük önmagunkat, identitásunkat; ugyanakkor „átutazók” vagyunk a létben, átmeneti állomáshelyünk csupán a Föld. Mintha két erő metszéspontján élnénk: a földi és az égi áramkörök egyszerre járnak át és kötöznek meg bennünket. A költő a konkrét életsíkokat egy magaslati nézőpontból világítja át, s így a jelentéktelennek tűnő valóság-mozzanatok is „felettes” értelmet kapnak (pl. *Egy más erő, Angyali üdvözlés*). Több vers színtere a pályaudvar, történése az indulás és a megérkezés (*Utazás, A budapesti utas, Hazatérés Itáliából, Stáció panzió, Atlantic, stb.*), ami voltaképpen az Élet metaforájaként is felfogható. Az élet bizonytalansága, kiszámíthatatlansága sokszor magunkat is elbizonytalanít: valóban azok vagyunk-e, akinek-aminek önmagunkat és a másikat hisszük? Ezt épp a kötetzáró érdekes-bizarr verspróza fejezi ki a legtökéletesebben: „Kisétáltam valakivel az állomásra. De hiába ült a vonaton, más utazott el, valójában másnak integettem (...). Nyaraim úgy teltek, hogy nem ért váratlanul, ha megérkezett egy hóval borított szerelvény. Vagy fordítva: decemberben egy lótosz illatú. (Mintha ismerhettem és átírhattam volna a menetrendet)” (*A menetrend*).

Villányi - bár nem álmodozó alkat - képzeletében szellemi kalandokra indul, bejárja a valóság távoli régióit. Ez is „az alma ízé”-hez tartozik: édes-keserű, hiszen az „átkozott fa” gyümölcse. A vérünk hullatásával, illúzióink szertefoszlásával megszerzett tudás fanyar vigasza is belőle ered. Ezzel a tudással, életismerettel már mosolyogni is lehet; legalábbis csöndes iróniával szemlélni a világ folyását. Ami alapjában véve soha nem változik: a valódi értékek számára nincs benne hely. De azért ezek az értékek valahol, áttételes csatornákon mégis visszahatnak rá. Ebből fakad a remény: küzdeni mégis érdemes... S akkor már tekintetünkben megcsillan a derű: elviseltük és túléltek a legnehezebbet. Most már életben lehet maradni, és bízni az Élet értelmében. A folytatásban. E felismerésből táplálkozik az a csöndes-szomorkás derű, amit a költő tekintetében láthatunk ízléses szép kiállítású könyve borítólapján.

Úgy tűnik: a mai „negyvenesek” életében kevesebb volt a történelmi-társadalmi megrázkód-tatás, mint az előző korosztályokéban. Csakhogy az erőpróbáló sorsélmény is kevesebb volt. Így az ifjúkori lázadás egyre fanyarabb társadalmi kiábrándultságnak adta át helyét - s ezt csakis az intim szféra melegebb, bensőségebb élményei ellenpontozhatták. Az egyéni életvezetés biztonsága szilárd(abb) talajt teremtett lábuk alá; ugyanakkor a „nagyívű” sorsról le kell(ett) mondaniok. Megfosztva a cselekvési tértől, mégis sikerült „otthonra” találniok az apró dolgok ígézetében. S ez a záloga annak, hogy a jövőjük - idősebb koruk - talán termékenyebb, teremtőbb és derűsebb lesz, mint az előző nemzedéké.

„A mese idegen kézen. Tehetek-e mást, életem lobogtatom”

Czilczer Olga verseiről

Tányéron a maradék hold (Orpheusz Könyvek 1992.)

Küszöbön egy rongybagoly (Liget Könyvek 1995.)

Függetleníthető-e a személyes élettől a vers? - legyen bár olyannyira áttételes és rejtekező, mint Czilczer Olga költeményei. „Fehér zászló”-val közelít felénk: „megadja magát”, bízva olvasói megértésében és jóindulatában. De van-e szükség erre a jóindulatra? Hiszen ezek a költemények „személyesen személytelenül” is mindannyiúnkhoz szólnak, mindannyiúnk „közös emberi” problémáit tárják elénk, mindannyiúnkban rezonáló élettapasztalatokat fejeznek ki. Nagyon mély tudattartalmak alakítják formavilágát; esszenciális gondolatiság járja át feszes szabadvers-szerkezeteit. Látszatra nem rólunk, valós emberekről, a mi konkrét bajainkról-panaszainkról van itt szó, hanem csupán elvont életérzésekről. Valójában azonban az élményvilág háttérében nagyon is mélyen emberi, személyhez szóló érzelmek munkálnak.

Az első kötetben a költő szinte semmit sem árul el önmagáról - mégis megtudjuk a leglényegesebbeket, absztrakciós síkra transzponáltan: szeretet-kapcsolatokba ágyazódik élete, s nőiesen belefónódik az Élet szövetébe. „Ha hihetem, amit a jós mond - írja -, sorsvonalam más tenyerekben folytatódik. Nem ér véget a Szaturnusz dombra menő szakaszon, nem ássa magát a hám alá, nem csatlakozik a vér ellenőrizhetetlen áramlataihoz. Évek telnek el, mit sem változik rajzolata, egyszeri hajlásszöge.” Ugyanakkor „a ház, - amelybe beköltözött - már lakatlan”. Hogy viselné el „a napok bukását, ha a falak közül már a doh is kiköltözött”? (*Hol állt a fekhely?*).

A kritikusnak nem feladata, hogy a versekből az élet-tények után nyomozzon. Inkább örömmel nyugtázza, hogy a magyar lírai tradícióban ritkább és szokatlanabb, a Füst Milán-i „objektív líra” nyomán induló, majd a Nemes Nagy Ágnes hűvösen tiszta pontosságában kiteljesedő transzformációs költészet az ifjabb nemzedékeknél (is) visszhangra talált. A tudattartalmak kendőzetlen feltárásával, a való világ belső, láthatatlan összefüggéseinek felvillantásával Czilczer Olga életünk értelmére kérdez rá, s a kiürült, érték-evidenciáitól megfosztott valóság sivárságát tudatosítja bennünk.

Eddigi köteteiben (*A függőleges ablaksor* 1982; *Előttem a madárfütty* 1987.) már kimunkálta a maga sajátos, míves verspróza-stílusát. Mégis újdonság a korábbiakhoz képest a kiérleltebb gondolatiság, a bizarr asszociációk, gyakori síkváltások, szürreális képi ugrások homogénebb, szikárabb formaszervezetbe fogása. Vissza-visszatérő kép - így tehát jelzésértékű - a „pókháló”, a „hangyaboly”, a „labirintus”, amelyben „zengőlegyek és színes léggömbök között egy szív göcög”, s a „panelfalak”, melyek mögött „fények és árnyak kártyavára” (*Az első sugarakkal, A labirintus, Ellenhullámok, Halomba hányva*, stb.). Ezt a kölábirintust - a várost - a Nap, a Csillagok, a „maradék Hold” mint a természeti világ és a valahai kozmikus Teljesség szimbólumai veszik körül, s az otthontalanság ellenében újjáteremtik a „kerek világ” illúzióját, ahol egykor mindannyian otthonosan éltünk. Csakhogy a „kalapalja napocskák” s a „sárkánykötélen” lengedező, szélben kujtorgó égitestek immár csupán imitálják a Végtelenség-érzetet s ellenpontozzák a fuldoklás-tudatot, de nem adnak feloldást (*Én, a Napgolyó, A Nap, a Hold s a többiek, Talán a Hold, Más Hold, más hullám, Éjente házsor*, stb.).

A zöld, a lombok, a magasba nyújtózó fák és a völgy tarka színei a szemlélődőt mégis kiemelik a zártság-tudatból, s a gyanta illatú tisztaság olyan magasába röptetik, ahova az alacsony horizontúak sohasem érhetnek el. A zene, „az időtlenség csendnél is puhább karjain” tovaszárnyaló dallamok, a madárfütty, az esőcsepp-koppanások, a „diófa fanyar illatának lombja” felfrissítik a magát „rácstól rácsig” vonszoló, aki azonban nem feledheti még így sem: „Lépteim egy keresztútra feszítették. Fölöttem szívdobbanásaim esőverte lépcsősora” (*Ki a fák közé!, Erdőben, Egy korty vizet!, Körülöttem zöld, Hangjáték, Brácsák, hegedűk, A bőr alatt a Hold*, stb.).

Mint megannyi Narcisszosz, individuumunk börtönébe zárva, keressük tükörképünket - a Másik Embert. Nem biztos azonban, hogy a tükörben *arcot* látunk (akár a magunkét, akár a másét): lehet, hogy pusztán agytekervényeink absztrakt, száraz idegenségét vetíti vissza ránk (*Aztán a tükör, A második feketénél, Arccal a végkifejlet felé*, stb.). A széteső tükörcserepekből néhány elnagyolt vonással mégis kirajzolódnak az emberélet stációi - a fölfelé vezető út derekáig. A *gyermekkor* védettsége, a jó szó és a feltétel nélküli szeretet biztonsága hamar tovaszállt, mint ahogy a „kenyér illata, kerekése” is. A *gyorsan múló évek* aztán már „csak aszályt hoztak meg jégverést. A kocsis- és a malomkerekek pedig szertehulltak” - széthullt a régi biztonság, a Rend. Meg kellett tanulni: az *élet* - bizonyos értelemben - *sakkjátzma*; egy ideig egyetértésben haladunk, majd váratlanul egymást dönti futár, gyalog; végül megdőbvenne nézünk szét: „Mi történt? Vesztettem? Próbálok visszanyerni figuráimat, benépesíteni birodalmam. A sötét és a világos peremén egyensúlyozok”. Ironikusan töpreng most már további lehetőségein: „megadják-e értem, ami jár?” - hiszen „ettől függ továbbjutásom a piacból versenypályává vedlő távon, melyet sziréna szagga”. E versenypályán aztán kényszerűen megtanul „alakot váltani”; mint „imbolygó cigarettafüst” keresi útját, mígnem otthonában felfedezi „a plafon repedéseit”. S aztán - legjobb életerői felemésztődve - már a változtatásnak sincs értelme. „Útra kelni: őszintén szólva, már nincs sok kedvem.” (*Elindult hát, A játzma, Délutáni sakkparti, Szállingózni, bodorodni, Megadják-e?, Életem emlékezete, Fogócska*, stb.).

Érdekes, hogy ezt a hűvösen személytelenített, objektívvé szublimált lírát is át-átvértik az emberi kapcsolatokon ütött sebek. Valóságos kis pszichodramák játszódnak le a háttérben, szeszélyes és furcsa történések zajlanak a szövetség-keresés, az összetartozás-szétválás fájdalmas, dinamikus mozgó-változó erőterében. Van egy vissza-visszatérő szereplője is e mini-dramáknak, bizonyos J. - kerek kis életképek rajzolódnak pár ecsetvonással alakja köré. Olykor mintha közös fészek venné őket körül meghitt otthonossággal, karácsonyi hangulattal; máskor a kapcsolat értelmetlenségére derül fény: „Találkoznunk sehogy sem sikerül” (*Történetek párbeszéddel, Elindult hát, Pergető ágam, Vissza-visszanézek, Levelek*, stb.).

Egy folyamatos monológikus beszéd belső csomópontjain születnek ezek a pillanatképek. A külső, társadalmi kérdések kevésbé foglalkoztatják költőnőnket, hiszen tisztában van vele: „Ebben az országban, trallala, ahol az autókat lovak vontatják, trallala, életünk biz’ egy hajszálon! (...) Ha az ég a letűnt századelő harci modorában támad hátba, nem árt, ha legalábbis felhúzzuk az ablakot” - mind konkrét, mind átvitt értelemben (*Hány év porában?*). Ezért inkább arányt-tartó méltósággal és vibráló játékosággal intellektuális feszültséget teremt maga köré, s szellemi rejtvényeket kínál olvasóinak. Tudja: a költészet mindenhatóságának illúziója már rég szertefoszlott, s a verset nem többnek, mint az önkifejezés egy formájának tekinti. „Begyemben a tegnapi álmaim. S holnap? Ha maradék gazdagságom nem tartana ki, más betűvetések közt kell szemezgetnem. Majd nem én írok. Majd nem én olvasok.” (*Majd nem én írok*).

A könyvborító és a belső illusztrációk - Erdélyi Dániel munkája - játékos, kecses vonalaikkal absztrakciós sugallatukkal összhangban állnak a versek gondolatiságával. Szürreális álomlebegés puha látomásossága lengi körül a kis kötetet, mint magát a költői egyéniséget is.

A második kötetben tovább mondja-mondogatja a szerző végtelen belső monológját. Ugyanazzal a „fulladásos” közérzettel birkózik, mint eddig, s ugyanazzal az intellektuális igényességgel szemléli-analizálja valóság-élményeit. Empirikus síkon most sem sok mindent árul el önmagáról, nem meséli el, mi történt vele; absztrakciós szinten azonban annál többet: egy életvezetés belső tanulságai tárulnak fel előttünk rejtekező prózaversei olvastán. Az emberi viszonyok ellehetetlenülésének folyamata és a Másik Ember - önnön kiegészítő Társunk - elérésének, megismerésének képtelensége a modern költészet alapélménye. Czilczer Olga ezt azzal a felismeréssel tetézi: életünk valójában soha nem jut(hat) nyugvópontra, lezárni semmit nem lehet, így újrakezdeni sem - legfeljebb folytatni; azaz görgetni magunk előtt a megoldhatatlan problémák sorát. „Legjobb, ha ki se oldjuk a csomót útjainkon” (*Csillagok*). Ebből fakad szorongásunk. Ezt a megmagyarázhatatlanul tétova érzést, bizonytalanságot sugallja e kötet - Joan Miro szürreális álomviziójának felhasználásával készült - borítólapja (*Horgas Péter tervezése*). Nehezen kiküzdött egyensúly, libikóka-játék, aminek ki tudja, mi lesz a vége! „Szárnycsapások a föld alatt. (...) Egy angyal” - kezében mérleggel. - „Le és fel. Ó, idők rózsát termő türelme! Én a libikóka melyik végére üljek?” Hol lesz helye: a fenti fényárban, avagy „a földmély huzatos folyosóin”? (*Angyali szárnycsapások*).

A költő belső bizonytalansága abból (is) fakad, hogy úgy érzi: tévedés volt háza - élete! - ajtaját tárva-nyitva hagyni, titkait a világ kezére adni. Most bárki betörhet magányába, átlépheti a küszöböt, amit ő védekezően maga elé emel, s megszólhatja őt „szabálytalanságáért”: „A tollseprűt hiányolják kezemből, hogy naponta nevetséges, afféle asszonyi harcba szálljak szennyvíz és por ártalmatlan szemcsékben, zsiros foltokban leülepedő alkonyával” (*Tárt ajtó*). Már előző kötetében kifejezte: ő nem ilyen értelemben kíván asszonyi életet élni. De a ház, amelybe beköltözött - lakhatatlannak bizonyult (*Hol állt a fekhely?*). Azóta minden tovább romlott: „Támasztatlan, de düledező fal. Körbejárom a két utca fogságában aléló házat. Nem is ház. A közelgő vihar előérzetében verdeső madár”. S a „küszöbön egy rongybagoly hullája”, „a díványon, a padlón gyanús tollkupacok”. A bagoly tudvalevően éjszakai madár, a hiedelmek szerint a bölcsesség szimbóluma, ugyanakkor gonosz titkok tudója, sötét hírek hozója. Megtépázva fekszik a küszöbön; „a tolla hullajtó állat szeme tükrében elülnek más madarak”. A halott rongybagoly fontos dolgokat vitt végérvényesen a sírba (*A látszat mögött*).

Czilczer Olga - úgy tűnik - áttételesen életregényt mesél nekünk, belső naplót ír a maga szűkszavú, elvont eszközeivel. Az egyes életdarabok - versek - között rejtett oda-vissza utalások, motívum-egyezések vannak; s ezek visszacsatolnak a korábbi kötetekhez is. A szintér - továbbra is - a teljes Kozmosz, a költő batyujában a Nap, a Hold, a Csillagok; de valójában mégis minden evilági síkon történik itt. A lírai hős - a belső hullámmozgások elindítója, sőt irányítója - ugyanaz a bizonyos J., aki immár másfél évtizede kíséri életét; s aki élete legnehezebb pillanataiban mindig magára hagyta, hagyja őt. A rongybagoly megtört tekintetében ott rejlik az ő „átlós eloldalgása”. Marad tehát a töprengés: „Én meg 30 évesen - már fiatalon is gyér fővel - éltem? Nem éltem? - csak álltam járdaszíjemen”. Aztán méhében a magzattal („vonzalmunk házasságon kívüli gyümölcse”, egy kalitkába bezárva, „elgyötört fejében” a kerengő-cikázó gondolatokkal: „ezek az én mondatlan szavaim, színenként hámló szivárványom. Magamra egyedül. Maradok-e?” S végül mégis egyfajta diadalmas remény: „Ha kisüt a Nap, megmenekülök. Olvadásban előkerülnek a hangjegyek, ütemvonalak. (...) Kettesével a fokok, a borúra derű hármashangzatok. Halihó, hólé!...” (*Koratavasz, áthatolóban, Ez a*

nyár, *Az erdőnek hitt kalitka, Reggelig hangok, A mi zenénk*). J. aztán hol eltűnik az életéből (és a szövegekből), hol újra felbukkan. Később hívná, vinné már magával kedvesét, de ő nem tart vele: „Itt kell maradnom, J. S láthatatlan gyökereimre mutattam. Megyek-e, maradok? Hónapok teltek el a szavakba bátorított válaszig, amit a képzelet - madarat levelet - egy perc alatt lepergetett.” Végül is megnyugvásra lelt büszkén vállalt magányában, s a fájdalom, az érzelmi viharok csitultán kiegyensúlyozódott lélekben. „Lányom látása emlékezésre késztet. A fogantatásra gondolok, a hosszan elhúzódó kihordásra. Nem várom-e még annyi év után is a világra jöttét? Szőke vagy bronz? Gyönyörű. Hajkoronája a napnak: este. Egy kis fényt! - mondja a függöny mintáin át” (*Íme a kés, A szobor leleplezése, Lányom, a kis gépirónő*).

Helyzetének elfogadása nem a szokványos értelemben vett női beletörődés. Ellenkezőleg: némi ironikus távolságtartással szemléli most már önmagát is s a múltat is, felismervén: J.-vel soha nem juthat „közös nevezőre”, hiszen nem egy nyelven beszélnek. A férfi és a nő álláspontja - ha mindkettő megalkuvások nélkül képviseli a sajátját - nem békíthető össze (ezt már Karinthy is megfogalmazta: „a nő a férfit akarja, a férfi a nőt” - hogy is lehetnének meg egymással békességben?). A „se vele - se nélküle” ősi szabálya is ugyanezt sugallja. Így hát egyre ritkább találkozásaik. „Tegnap a tónál J.-vel futottam össze. ‘Érdig tér?’ - kérdezte. ‘Térdig rét’ - feleltem. Azért tán megmártózhatnánk.” De minden hiába: hűvös-gyöngyös vízfal emelkedett kettejük közé. „Az egyre magasabbra szökő hullámok lassói fogtak be, csaptak át fejünk fölött. Kellünk-e, nem-e az új fejezetbe?” (*Ellentörténetek*).

Emlékét mégsem tudja törölni - talán nem is akarja. Hiszen a Múlt mindig vissza-visszatér, további utunkon elkísér bennünket. „Egy fa ágára erősítve, oda-vissza szállnak az évek. A hintát én lököm. Mi baj van már megint? Éljk nélkülem, te akartad! De látom, ha nem kezdek el helyette lélegezni, végképp összeroskad”. Árnyképe, sőt valóságos alakja, egyénisége most is, mindig vele, mellette van. „Ez a tíz-tizenkét év mintha csak egyetlen nap lett volna. A nyitva felejtett ablakon beárad a zöld”. Otthon, belefeledkezve a csendbe, vagy zenehallgatás közben gyakran azon kapja magát: „J.-t várom. Most nyit rám. Mért jöttél, ha máris elmégy? - mondanám a tükörben hátrálónak, de szavaim összekuszálódnak. Mért-mentél-ha-máris-jöttél. Jó napot-ra jó estét a válasz”. S nyugalma máris felborul, mozgásba jön a tér, vibráló idegesség az egész szobában; a virágállvány ágaskodik, leveti cserepeit, mindenben izgalom - remegés fut át. „Igaz is. Vagy mégsem? Hiányos ágak, széthordott tanyák legalábbis”. Nélküle tehát semminek sincs értelme. Széthull, darabjaira töredezik minden. (*Lengőhinta, Ilyen messze, Szüretidő*).

A külső élet, a társadalmi történések továbbra sem igen foglalkoztatják Czilczer Olgát (e tekintetben nagyon is nőiesnek érezzük lírai látásmódját; hiszen a nő számára elsősorban a belső élet a fontos). Néha azért - áttételesen - oda-odafigyel egy-egy lényeges mozzanatra; hiszen ő is mindannyiunk közös történelmében él. Egy-egy demonstráció emléke (*Lépcső, homályba vesző*), a megnyílt határok öröme egy kis európai körutazás (*Mont Blanc vidék, Városnézőben*), volt „mozgalmárok” felvonulása hamisan lengő zászlókkal (*S középen a holdpofa*), mindennapjaink rémisztő kísérőzenéje, „a hadüzenet nélkül kirobbant háború” (*Kisvárosi történet*) s ehhez hasonló apróbb-nagyobb jelentőségű események reagálásra készítetik őt is. Egy pillanatra megadatott nekünk az az illúzió, hogy beleszólhatunk saját életünk, történelmünk alakulásába. De aztán csakhamar kiderült: a valóság ezerszer erősebb vágyainknál. Amit félévszázad alatt elrontottunk, azt nem lehet helyrehozni hónapok, esztendőök alatt.

Mindannyiunk közös kiszolgáltatottságát, anonim félelmét, az örökösen, mindenfelől ránk zuhanó botütések fenyegetését örökíti meg a kötet néhány darabja. Hozzászoktunk mindehhez,

már nem is fellebbezünk ellene; különben is, kinél tehetnénk panaszt? Várunk valamire, reménykedünk: „valahol üzenet vár” - amitől megváltozik életünk. De ez az üzenet soha nem jut el hozzánk. A nekünk szóló levelet „valaki más nyitja fel, olvassa”; „a rosszul címzett szavak” „csak másod- netán harmadkézből jutnak el” a címzetthez. Ördögi körben forgunk; idegenek vesznek mindenütt körül bennünket, megszállják otthonunkat, ellenőrzésük alatt tartják legintimebb gondolatainkat is. „Egyszerre csak ott voltak körülöttem szuszogásukkal, idegen, mesterséges illatokkal, szánalmasan elegyedő testszagukkal.” Kik ők és honnan jöttek, mit akartak? - ezt soha nem tudhatjuk meg. „Mikiők” - azaz a mindenre kíváncsi „többség”, az élet minden mozzanatába beleavatkozni kívánó „közösség”. „Próbálok elfedni arcomat, hátamat a szapora botütések elől. (...) Tulajdon, egyenként kitépett csontjaimmal rontottak rám. Fejüket ingatják figyelmeztetőn, hogy kár okoskodnom, ki- s tovaszusszannom. Bajban és vészben edződik a lélek. Ők engem, ők értem, elhihetem”. Ismerős a helyzet? A jóakarátú „közösség” felügyelni kíván mindazokra, akik önfejűen saját elképzelésük szerint kívánják berendezni életüket, s gondosan ellenőrzi a „renitenseket”. Lehet-e ilyen közegben személyiség-jogokról, polgári autonómiáról beszélni? Ez is társadalmi bajaink forrása - ha csak áttételesen is! (*Valahol üzenet, Egy nap feltámasztása, Fájdalom*).

S mégis, mindezek ellenére valami derűs-tiszta harmónia lebeg **Czilczér Olga** költészete felett. Csupa nehezék rajta, fölötte, körötte, „ráadásul még a náthás ég” is a vállain, „kehes kürtőivel, lázas falaival, szálanként kidőlő erdeivel”. S ő mégis tartásosan, önérzetesen járja a maga útját. „De én csak sétálok. Csípőm ring, mint a meggyfa ága, kisasszonyosan (...) Mi tölti ki az űrt, hol életem tengetem csengettyűszótól meggypirulásig?” (*De én csak sétálok*).

Az ő számára - mint általában a nők számára - mindennél fontosabb a lélek békessége. Az Élet taván lebegve - mint „Hold menyasszonya, csillagköves gyűrűvel” - többször is alakot váltott: hol hal, hol ember, hol pazar fényű villanykörte volt. S ma? „Amikor már nem kívántam más-más alakban testesülni, alaposan átváltoztam. Egyik nap lenge lány, másik nap javakorabeli nő. Arcom, mint az esőverte tó, szemeim sápadt villanyfénye pedig egy regényoldalon, hol a nyomtatott sorokra lombárnyék vetül. Ez lenne hát az életem? S egy hang a tó fölött.” Kell-e, lehet-e ennél poétikusabb élet-összegzést adni? Minden benne van: a tovatűnt álmok, az elpazarolt Szeretet, a hiányzó otthon. Még mindig fáj az, ami nem történt meg; sajog a seb, amit a Másik ütött, az akivel végül is nem sikerült az Egységbe olvadás. Márpedig a közös burok nélkül csak félbevágott gyümölcs maradhat mindkettő. Ezért a kötetzáró szomorú kérdés: „J. - mondd, mit tudsz te rólam?” Elérni a Másikat csakis a közösen vállalt, közösen felépített életben lehet - még akkor se mindig, és sohasem tökéletesen (*Egy hang a tó fölött, Aszfalt*).

Czilczér Olga költészetének az ad különös varázst, hogy nő léte nem kíván „férfi” lenni. Azaz teljes egészében vállalja a maga sajátosan női látásmódját. Így bepillantást enged „a második nem” érzésvilágába, s fel tudja mutatni azt, ahogyan a nő éli meg a légüres térben való fulladozás, a hiábavaló útkeresés élményét. Az a kendőzetlenség s ugyanakkor mégis nőies báj, amellyel saját érzésvilágát szemügyre veszi - kivételes helyet biztosít számára költőnőink között. A szerelmet új megvilágításba helyezi: *lelkek* párbaja az elsősorban, s csupán hamvas burka az erotika. E párbajban, úgy látszik, nem a nő a győztes; mégis övé a „dicsőség”: meg tudott birkózni önnön büszkeségével is, és fel tudta mérni, mit jelent a másik *hiánya*. S csodálatra méltó női önérzettel emelkedett felül sors-helyzetén. Éppen ezért: nem is vesztes. Csak magányos.

„Kell, hogy szükséged legyen énrám”

Szakács Eszter költeményei

Halak kertje (Stádium K. Bp. 1993.)

Süllyedő Atlantisz (Stádium K. Bp. 1995.)

A huszonéves pécsi könyvtáros lány, **Szakács Eszter** halkán, finoman, decensen kopogtat az Irodalmi Élet kapuján, ahová mások botondi döngetéssel szoktak betörni. Nem is sejti talán, milyen viharok közé kerülhet - vagy esetleg éppen huzatos, hideg szobába lép... Puha, meghittén tiszta világot hoz magával, amelyet még nem dúltak fel nagy érzelmi viharok, keserű kétségbeesések; de már ismeri a fájdalmat, a félbetörtség és a lemondás szomorúságát. „Mások is ülnek itt / szoborként, egyedül. / Arcuk kavicsfehér. / Egyetlen el nem fogyó kilégzés / az égből a szél” (*Fák novembere*). „A fény. A hangok. / Minden abbamarad. / Befagyott tó: felettünk csak / a jégvirágos, sárga nap” (*Lovak menekülnek*).

Nőies ösztönösséggel, természetes egyszerűséggel kötődik a primér síkokon megélt élethez; ugyanakkor áttételes, már-már szurreális megjelenítésmódja, erős intellektualitással átítatott versépítési technikája rendkívül feszessé, szuggesztívvé varázsolja költeményeit. Képein az északi tenger hűvös, diadalmas ragyogása tör át; mintha elsődleges élményforrása maga az óceán lenne. Szinte mitológiai ős-élménnyé tágulnak egy-nyári emlékei, s ő mint Gaia, a Földistennő, a fényből és tenger-honából (újja)születve lép elénk. A teknős-zöld partok, a víztükrön tündöklő tavirózsák, a csend ernyedt medúzái, a pezsgősínű ég az ő igazi otthona; lélek és test itt olvad egységbe, itt érzi igazán szabadnak, tisztának önmagát (*Gaia ébredése* c. ciklus). Mégsem problémátlan „természet-líra” ez, hiszen nagyon is súlyos gondolati terheket görgetnek a látszatra könnyed sorok. A *Tájkép* bizarr kietlenségével hökkent meg. „Lehajtott, arctalan fejeken / inkvizíciós csuklyák. (...) Mögöttünk nem messze tó. / A döglött halak szerteszéjjel / fluoreszkálnak, akár / az óra mutatói éjjel”. De más versekben is felsejlik ugyanez a döbbenetes, az élet megromlottságát érzékelő ijedt és ijesztő reménytelenség. „Az utcán fák figyelnek”, az ős terjed, „mint a tengervízben a mérge”; „felhőszínűek a döglött törpehalak”; „a növényekből vámpír ős szívta ki a nedveket”, „opál-kék sebhelyek”-ként lángolnak bogyóik. Elhanyagolt, kidőlt sírkőn „szétmarcangolt mellű rigótetem”; egy felröppenő szarka „véres csőrét moha-borostás kőbe törli” (*Kimerevítés, Apály, Vámpír ős, A kígyó édene*). Mellbevágóan meghökkentő, mégsem sokkoló gesztusokkal idézi fel a - nem is olyan távoli - múltat, nyúlfarknyi élete meghatározó emlékeit az otthonról, a családról, egy tovaillant szerelemről, amely valamiféle nyálkás-híg, csöppet sem boldog nyomot hagyott benne: „emléked nyúlós amóbája / a csillagok pattanásain át / sötét égboltra nyomja ki magát”. Az úr, amely e szerelem elmúltával a lélekben maradt, mégis betöltetlen: „Az ablakpárkányon / vázáim levágott fejek, virággal tele. / Fölöttünk krokodiltojás, / hártás falán egy embrió hatalmas szeme.” E fiatal nő magányát mintha semmi, senki nem oldhatná fel: „Ajtóm bezárom jól / és késsel a tarkóm alatt alszom el”. Pedig lélekben arra vágyik, hogy (újra) belekapaszkodhasson az érzelmekbe: „Most egyedül járom a hallgatag, kék erdőt. / Bogyós ágat tartok kezemben / és követném egy dal morzsáit, / hogy a hazafelé vivő utat meglegljem” (*Nagyapa, Húsvétszigeten, Madarat tölgyág csúzlja hajít, Sötétedik, Letéptem a lilás bogyókkal teli ágat*).

Lágy zeneiség oldja a kopár, tárgyiasan pontos képek puritán dísztelenségét. Talán ez ad mégis nőies, gyengéd karaktert ezeknek a szívszorítóan szomorú verseknek. Máskor szinte a „konkrét költészet” eszköztelenségével mint súlyos-veretű tárgyat állít elénk egy-egy „kimunkált” érzést vagy hangulatot; sugárzó képeivel szinte otthonosságot visz az otthontalanságba: „Élőképként merevedik meg a táj. / Minden, mi él, tárggyá változik. / S az est különös negatív-jában az / angyalok felajzzák szemhéjívó íjaik” (*Tavasza a szőlőhegyen*). Mintha valami dacos élni vágyás lebegne az ősz ellenére a tájon: „Mint bizánci képen / elszántan ragyog körötted a csupasz / lábú fák lombglóriája” (*Amstel park*).

A *Tejút* c. ciklus apró versvillanatokból, gondolatok haiku-szerű összeszikkasztatásából áll. Sok utalás van itt is a tengerre, a halakra, főként bálnákra (*Domb, Bálna, Parti sziklák, Elefánttemető*, stb.). Ez az egész kötetet át-meg átszövő motívumkör közvetlenül kapcsolódik a kötetcímadó vershez: „Jól ismerem én / a halak halálos áramait, / s kertjük, hol csak holt / delfinek színes árnyéka lakik”. E motívumkörből nő ki az egész *Kelta zenére* c. ciklus. Itt válik egyértelművé, hogy a tenger a költő(nő) számára nem pusztán tárgyi kellék, nem is egy darab természet csupán, hanem belső valóság: a *lélek tengere* - mint a szimbolistáknál. A halak *kertje*, hiszen zöld növényekkel, algákkal, moszatokkal teli; ugyanakkor: „benn hullámoz, két / szemem hűvös partja közt”. E tengerben - valóságosan s átvitt értelemben - „nem lakozik más, / csak halak s az öreg hím bálna / szemébe zuhan / csöndem heges-kék szívárványa”. A „hullámok késtáncá szétnyíló kagylópengék felett” mintha szívét hasogatná; a kívül-belül tornyosuló súlyos felhők mint „fekvő elefántok” nehezdednek lelkére. Mintha a tenger lakói is gyászolnák az elmúlt, visszahozhatatlan szerelmet: „Delfinek fektetik / a mólóra fejüket. / Nézik, hogy jön-e valaki. / Minden nap várnak ránk / türelmesen a vizek / bukott angyalai” (*Belső víz I-III*). Mintha templomban járna, oly felemelő maga a végtelen Tágasság látványa: „Katedrálisba látok, hol szélzúgás / épített falakat / felvetődő tengerfény gyötrő, / zöld mohája alatt”. A hullámtörés robaja is meghitt puhasággal veszi körül: álomban is az óceánt hallgatom / zöld égen az / elúszó halak be-benéznek az ablakon”. Mikor pedig a hullámok visszahúzódnak, a „frissen-mosott haj-szagú tenger” végtelen nyugalommal tölti be szívét: „Algás sziklák, ferdén kiálló, / iszapos kőlapok közi / mélyedésekben / fehérén csillog a víz” (*A tenger gótikája, Cullon, Mennyi kincs, Saltcoats*).

Hogy mennyi gyöngéd szeretet rejlik e fiatal lányban, azt leginkább az *Eilidh*-versek meleg fénye jelzi. Tengerparti vendéglátója, Barbara csutak-copfos kislánya ő; „vaskos, tizenöt kilónyi szeretete” minden bajra feledést kínál. Ha „nyálbuborékokat fújva-szíva / nedves kis vízínövény-arcát / gyengéden a fejed búbjára szorítja” - tovatűnik minden fájdalom. Kettejük meghitt barátságát egy közös fénykép őrzi: „Eilidh nedves száját / nyakamhoz szorítva álmos szemmel pillog hátra a csöndbe / Hullámok gátlástalan mormolását hallgatjuk itt már mi ketten örökre” (*Egy kép hátoldalára*). A ciklust *Plusz egy haiku* zárja - a szívet tépő hiány néma sikolya: „Minden éjszaka / felébredek: nem sír a / szomszéd szobában”.

Ez a hiány él benne a többi versben is. Ez határozza meg költő(nő)nk emberi közérzetét. Ebből fakadnak a kietlen és kopár képek. Ha volt is mellette, vele egy arc - tovatűnt az Időben. Nem emlékszik rá. A kötet záróciklusa (és annak címadó verse: *Még világos van*) fáradt-reménytelen búcsúvétel a nyártól, konkrét és átvitt értelemben: „Még világos van, / de felhők mögött / már petúnia-kék Hold / vadászik, a tükör-hideg”. A természet, a Tenger egyre fanyarabb, a lélek egyre jobban didereg: „szürke zsírpapír az ég”, s „hamuszínű, levágott / lófejeit / a víz elém teríti sorban”. S maga az ember sem ugyanaz már, aki volt: „Szemhéjon át / újabb villám / röntgen / fénye süt. / Itt reggel / nem az ébred / aki lefeküdt.” A szobrok lába „fagytól véres”, a „jégfényű Nap” párologása áttöri a levegőt, „az összecsukott napernyő-ütegek” mint géppisz-

tolyok „egyszerre emelkednek célzásra” (*Hullámok, A házban, Szobrok ébredése, Fürdőhely, Ujjak esője*).

*

Szakács Eszter második kötete parányi könyvészeti műremek. A címlapján L. Fini: *Angyali Üdvözet* c. festményének egy részlete. Nem a vallási kultuszok megszokott Máriája, hanem egy élettől sugárzó fiatalasszony fogadja itt elrívült mosollyal az „örömhírt”. A süllyedő földrész, a megromlott és elfajzott Atlantisz lassan alámerül a végtelen Óceánba, de e női mosoly megváltást ígér...

A költőnő önmagát „az egyszarvú hölgye”-ként aposztrofálja, tehát a „szent állat”, az unicornis termékenyítette meg - azaz: szellemmel telítette őt (*Egyszarvú hölgye leszek*). Ez az angyali üdvözet profanizált értelme itt. A bika mint ősi termékenység-szimbólum szintén több versben szerepel (*Bikatáncos a parton, Minotaurusz, Arcod égiteste*, stb.): egyfajta természeti-lelki újjászületés hírnöke.

A verseket mégsem ujjongó életöröm hatja át, inkább valami fájdalommal elegyes szomorúság. „Kíváncsi halakat vonz / szívem verőfénye. / Belefulladtam, Istenem, / az élet vizébe” (*Ragyognak a reggelek*). Szerelmébe szinte kétségbeesetten kapaszkodik az ifjú hölgy:

„Mint drága olajjal
teli amfórák
ölelek, óvlak.
A füstszagú éjben
süllyedő
Atlantiszom vagy”.

S mint végtelen tenger vizében alámerülő apró halacska, rábizza magát a sodrásra:

„lebukom, hagyom hogy
a vizek gyilkos
árama hozzád vigyen.
A világ mélyére
merülnék utánad,
édes delfinem

(*Süllyedő Atlantiszom vagy I., IX. rész*).

Ugyanakkor érzi - sejtí, hogy a Teljességet igazán soha nem élheti át, mégis, „élő áldozat”-ként ajánlja fel magát. „Egyre közelebb hozzád / egyre elhagyatottabb leszek. / A nyelvemen csillagok. / Számban vacog a hideg. (...) A legsötétebb bálnát, / eléd vetett a víz engem. / Te örök éhség, / legyen ételed a testem” (*Egyre közelebb hozzád*). A „bűn” örvénylése - a szenvedély árama - magával ragadja; nem tud, nem akar védekezni ellene, hiszen azt reméli: végül mégis az vezet el a „megváltódás”-hoz: „Hűvös hullámok futása. / Szüntelenül véget ér valami. / Összekuporodok. / Köröttem bűneim torlaszai. (...) Te vígy engem a kísértésbe, / te oltsd örök szomjamat! / Itt térdelek előtted, tárd fel nekem / sötét vizű arcodat, / melynek mélyén csillagok alszanak / mint embriók, némán. / Kell, / hogy szükséged legyen énrám.” (*Hűvös hullámok futása*).

A „megváltódás”: Isten megtalálása, azaz a bennünk szunnyadó Isten-kép felfakasztása. Szakács Eszter úgy sejtí: csakis a szerelem által, a szerelem égő tüzében megtisztulva juthatunk közel Istenhez, aki valójában bennünk rejtőzködik. „Te nem lehetsz halott. Csak mibennünk álmodsz. / De elárul téged minden álmod, / mint lábnyomok egy lakatlan szigeten” (*Istenem, csak néhány szót*). Épp ezért csak általunk kelhet (újra) életre - test és lélek harmóniájában ismerjük fel Őt. Ez már több, mint szerelem: az egyetlen lehetőség az Élet megmentésére. „Styxünk ez az éj, hadd vigyen. / két ágy között feléd nyújtom kezem. / Testünk egymásba kapcsolt tutajába / kapaszkodj te is, árva / fuldokló Istenem” (*Styxünk ez az éj*).

Ha „Isten meghalt” - mint mondá volt Nietzsche egykoron - meghalt az Ember is. Ezért lett „*Halálnak otthona e század*”: „A kertben réges-régen / megfeketedett már tölgyfa és tuja. / Egy lábnyom sincs a porban”. Tehát maga az Éden is tovatűnt. Visszatalálni oda szinte lehetetlen. „Agyaglábakon vánszorog a század. / Soha nem ér oda. / A mennybolt pecséthengerén ékírás-szárnyak. / Ez itt a kérdések kora”. És mégis... A szerelemben, két ember élet-szövetségében talán feltámad(hat) újra az Éden. Csakis a Szerelem (és nem a kopár szenvedély) éltetheti tovább az emberiséget - ez az Angyali Üdvözlés értelme. „Beléd fogódzva hinni én / már csak tested örök válaszána akarok” (*Agyaglábakon*).

A legfiatalabb nemzedék tehát újfogalmazza az Élet értelmének alapkérdéseit. A „világbörtön”-ből kiút csakis a Szerelmen, a Szereteten át vezet - e „jó hírt” sugallja e kis kötet nekünk. Sejtjük, hogy ifjú költő(nő)nk útja sem lesz könnyebb, mint elődeié; hiszen az ezredforduló világa sem kedvez jobban sem az érzelmeknek, sem a valódi költészetnek, mint a XX. század egésze. Mégis, talán a belső harmóniát meg tudja teremteni, őrizni, - ami már önmagában „feltámadást” ígér!

„Időd elrepült, mint fülemüleszó...”

*Kárpáti Kamil: Az ibolyántúli ember
Stádium Kiadó, 1995*

*„Huszadik századi dolgom semmi sincsen,
hasonlítok egy napszitta kopáshoz. (...)
Huszadik Század, megmásznak a hangyák,
mint napszitta kopást a fű barbár folyamában”*

(Önarckép, 1968)

Kárpáti Kamil, az „ibolyántúli ember” hisz abban, hogy a Szeretet („a Szellem és a Szerelem”) ereje képes legyőzni a halálos romlást, amely a XX. század végén már a neobarbárság gátlástalan tobzódásává fajult, s rádium-sugárzással ki tudja égetni az emberiség testéből a gyűlölködés rákos daganatát. S akkor „újjaszületik” az emberiség, megvalósul az „ezeréves Birodalomról” („Krisztus földi királyságáról”) szőtt álom. Ez persze csak utópia, mint maga a költészet. Kárpáti Kamil létösszegző kötete (L. Fini *A te barátod* című gyönyörű festménye alapján készült, „ibolyántúli fényt” árasztó borítójával) mégis ezt a reményt hiteti, hirdeti.

Ha e fény kalauzolását elfogadjuk, csodálatos „tengermélyi” utazásban lesz részünk. Mint delejes áramütés, érint meg bennünket a Mélység és Magasság templomának kristálytisztá légköre, s máris elszakadunk az élettények empirikus síkjától. A lelki-szellemi érlelődésnek az a belső folyamata tárul fel előttünk, amelynek során egy külvárosi ifjú átváltozik „ibolyántúli emberré”.

A bevezető ciklus (*Szarkofágfelirat*) már valójában a síron túlról szól hozzánk; akár szellemi végrendeletnek is felfogható. Nyitánya - nem véletlenül! - Michelangelo: *A Hajnal* című kompozíciója (a Medici síremlék részlete), s az ars poétika-jellegű verseket fogja egybe. Kárpáti Kamil szerint az ember(iség) számára hajnalt (feltámadást) csakis a költészet hozhat; „hosszú autóútra” visz bennünket, amelyen ismeretlen tájak tárulnak fel előttünk, s hatalmas távlatok nyílnak elénk; avagy mint „zseblámpafény” rávillant a pince-mélyi dohos-fullasztó régiókban megbúvó Értékekre (a homályban előtűnő Virágokra). (*A költészet mondanivalója*, 1961; *Ki hinne a zseblámpafénynek?* 1975).

Kárpáti Kamilt már ifjúkorában eljegyezték „az emberi dolgok”: „Szeretem a szeretni való eszmét is, a holnapot, / De hadd valljam be: százszor inkább a MÁ-t!” *Megérteni*, s nem megítélni szeretné a kort, amelyben élt, s az embereket, akik között élt (akikhez köze volt „a Föld lakói”-ból). De a hóhérról soha, semmilyen körülmények között sem hajlandó elhinni, hogy „ő is ember”! (*Ars poetica*, 1960). Az ő számára a Költészet nemcsak a Szépség, hanem az Igazság birodalma is. A korábbi köteteiből már ismerős kedves figurák - a fintorgó Kis Hölgy és a kacér-könnyed lebbenésű Gyöngykisasszony, hóködmönével a vállán, - suhognak-lebegnek-forognak körötte, s „az úr hárfásai”, a „selyemlábú angyalok” veszik körül, „felhő-frakkban, égszínkék kottatartókkal” (*Ars poetica, gyermekreg régi piktör módján*, 1979). A költészet eredendő varázshatalmát adja vissza, mint annak idején a francia szürrealisták, s nemrégiben a mi Weöres Sándorunk. Otthontalanul bolyong a banalitások világába zárva, nem tudván: „ide honnan jöttem / ide miért jöttem?” Mit keres(het) egy tiszta, a Jóságra és

Szeretetre szomjazó ember itt, ahol az erőszak az Úr, s a „csíkozott tigris” mindenkor széttépi a bárányt?! A „halottasházban”, a nagy Ravatalon kiterített ember(iség)ért mégsem csupán gyászmisét mond, hanem a Szeretet erejével (ami nem más, mint a mindannyiunkban lakó isteni erő) újra és újra megpróbálja feltámasztani:

„Költeni annyi, mint emberré tenni
- rettegett Állókép - sóvárgott Túlnant.
Vers, te anyánktól tanult odaérés:
Mária letörli fiáról a szégyent”

(*Salve Regina - avagy ars poetica, 1994*)

A „kettős nyitány” fontosságára vonatkozóan az *Előszó* ad magyarázatot (a „dinnye” legmagasabb cukorszintje a „lék”-ként kínált részben koncentráldik!). Az ars poética-jellegű verseket ilyesfajta tömény ízelítőnek szánta hát a költő.

Ez után kezdődik valójában a kötet, s - mint az életmű-sorozat korábbi darabjai is (*A tengerre vetett ágy, A Napördög Firenzében* Stádium K. 1993, 1994.) - hosszmeteszben szeli át a szerző életét, ugyanakkor koncentrikus körökben mind mélyebbre hatol a benső világ feltárásában. A versek keletkezési évszáma is jelölve van, ami rendkívül fontos támpontokat kínál a személyiséggé érlelődés folyamatának megismeréséhez. Az első ciklus (*A nyitott átjáróház*) a fiatalkori idevágó verseket tartalmazza, átvilágítván a lelki „pokoljárás” első köreit (nem érintve természetesen a börtönverseket, hiszen azok a *Relief egy fegyházzól* című kötetbe kerültek). Az alig tizenhat éves fiatalember felé „egy sovány angyal” int: a „Rongykirálynő” hívja-csalogatja Hold-utazásra; „kis lábán saru sincs / ujjai vidámak / szemei kitártak / rongyszákja karmazsin”. S ő megbűvölten elindul a nyomában, mint hajdan Morgenstern, aki „hajnalcsillag”-teremtényeivel benépesítette a Mindenséget (*Ég és Föld, Morgenstern kamaszkora*).

Már e korai versekben mintha kettős térben lebegne poétánk: összezsugorodik az empíria síkja, s tágas perspektíva nyílik a Világegyetem magasabb régiói felé. Vissza-visszatérő szintér a *temető*: a félhomály - titokzatosság - boszorkányos éji varázslatok jelképe, ugyanakkor a Múlt titkainak tudója, ahol egyre több álom, remény, emberi törekvés süllyed el (*Temetőárokban, 1946*). Az ismert életrajzi okoknál fogva csakhamar külön is válik számára Sors és Élet: nem azonosul saját „röghöz kötött”, a mélység terheivel agyongyötört földi valójával (börtön, stb.), imaginárius ÉN-je felszárnnyal és „Égig repül” (*Soroksári úti önarckép, 1958; A füstölgő kémény, 1962*). A vers az ő számára „az Élet Ablaka”, általa próbál eljutni az Élet „meztelen, véres szívéig”, s fürkészi dobbanásait. A legmélyebb és legtitkosabb körökben, „a szó szívében” keresi „ékszerszelence-testü feleségét”, azaz a Másik Embert, akivel kiegészülve juthat csak el a Teljességhez, és így magához a Költészethez. „Tudom, az égből kék madárfejek tartják / a sokkarú égőt ránk: napot-holdat-csillagot. / A lelkünk majd felcsapódik magasukhoz”. Csakhogy az ablak - egy időre - újra elhomályosul, s a Vers mintha elrejtene magát, „ahogy a szikla omlik, ha rád tompa robajjal egész hegyfal leszakad” (*Utolsó ítélet, 1964*).

„*A nyitott átjáróház*” tehát valójában a költő élet-számvetése. „Szembejössz magaddal végig”. Amit felépített, az (1964-ben) újra romokban hever. Temetői menet vonul el szemei előtt lassan-tétován: előbb a Nagymama, aztán az Apa, majd néhány közeli barát; s ő riadtan ismeri fel: „kurták az évek”, „szédítő gyorsan robognak a fák utadon”. Társa, a „gyermeknyi anya”, aki fiúval ajándékozta meg őt, szintén távolodik tőle. Csak fia játszik önfeledten „a kopott falóval”, amit mesebelinek lát, s az esti mese varázshangulatában elvegyül tündérei között,

vidáman „tereli a hegyek hajóit”. Ő viszont egyre magányosabb. Empirikus ÉN-je körül immáron másodszer szorultak össze a börtönfalak (először valóságosan, most pedig sikertelen első házassága miatt). Megérti: „Sorsom a házam. Más, több nincsen”. Lesz-e még számára „feltámadás”? - ezt nem tudhatja biztosan (*A nyitott átjáróház, Nagymama temetése, Jelkép, Búcsú és jelenés, Átváltozások, Fiam tündérékkel, A játék: ló, A Ház lakói*).

A *Holdrepülés* c. ciklus az ún. „középső korszak” élményeit világítja át (a versek zöme 1960-70-ből való, de akadnak későbbiek is, egészen 1985-ig, tehát a költő 56 éves koráig). Most is „belső utazásban” van részünk; a valóságos élettényekből csak keveset tudhatunk meg.

A „holdrepülés” valójában Idő-utazás: a mikrokozmosz galaktikus szerveződését próbálja felderíteni. A Múlt, a gyermekkor Édene az a talaj, amelyből kinőnek és szerteindáznak a sorsmeghatározó élmények. A valóságos élet: kudarcok, eltemetett álmok, halott barátok, a „túlélés” szégyene és fájdalma (*Vigilia, Reggel, Ballada mindnyájunk hűtlenségéről*). Lassan-lassan ennek sincs már jelentősége: a homokóra szemcséi aláperegnek, s az együtt indulók, az egymást kölcsönösen segítők-gáncsolók, szeretők-gyűlölők - mindnyájan átlépnek egy másik dimenzióba: az Örökkévalóságba. „Vak lány: Idő, teszed a dolgod, söpröd a kertet, / s madárka-válladhoz ütődve, sorba, / utolsó fényünk is kialszik” (*Az Idő balladája*).

Csodálatosan tiszta, négy-soros, remekbe szabott kis miniatúrákban - csiszolt kristálytömbökben - örökíti meg mint „közös emberi” létállapotot a tovaillanó Pillanat fájdalmát, a kiürült és újra fel nem töltődött Élet keserű árvaságát: „Hajótörött vagyok. A víz szigetre vet. / Szél és tengertaraj gonosz csörgésbe fog. / Hason csúsznak a kőnek hitt sárkánygyíkok. / Holdfény van. Pereg, ropog, zizeg a homok” (*A nesz*, 1968); „Forrástalan fényt tükröz vissza / egy madár nélküli kalitka. / Rablóra gondol, aki meglát. / Meggyújtánál értem egy gyertyát?” (*Nélkül?* 1969). A sok-sok szenvedés, visszautasítottság mint fájdalom-üledék csapódik le a lélek mélyén. „Mennyi mindent akartál elérni! / Milyen apró csatornákon / szorítottad át magad! / Most látod, a kilyukadt időből / cseppenként hullsz vissza / hajszálgökökerekig” (*Mit termett nehéz sorsod?* II., 1985.).

Ez a „nehéz sors” nehezedik nyomasztó súlyként a költőre, s vérzi át kimondhatatlan fájdalommal boldog perceit is. Ezért érzi fontosnak, hogy szembenézzen azzal az örökséggel, amely e nehéz sorsot szabta rá. Folytatja tehát az Idő-utazást: *Fagyökér alagúton messze* aláereszkedik a Múlt kútjába. E ciklus versei szinte kivétel nélkül 1976/77-ből valók (ezek tehát a nagy számvetés évei). A költő most már felfedi a gyermekkor nem éppen idilli emlékeit is, bár bearanyozva azokat tündéri ragyogással. Az „eltűnt Idő” legérdekesebb figurái itt vannak most is vele, körötte. „A halottak? Úgy ám, a vándorok! / Fagyökér alagutakon messze / kikanyarognak a tengerekre. / Üveggolyó szemük csak úgy ragyog”.

Míntha a Kakastó nádasa „felpipálna”, úgy lépegetnek sorra elő a ködből-füstből „micisapkás és kendőbe rejtett / alakok egymáshoz támaszkodva (...) Nyúlós, édes muzsika-ökörnyál / hosszan uszályoz szoknyán, kézfejen, / gúzsbakötöttekkel megtelt verem / mézgasűrűjén pincér botorkál” (*Muffok tánca*). A kocsmafalon a „füstkék” ló, amelynek „szénaszín sörényén lehull a vér” - talán a kegyetlen Lóverő verte véresre? - örökbe beírta magát emlékezetébe (*A füstké ló*).

Olyan közeg volt ez, amelyből ki kellett törnie, amelyet el kellett hagynia, de amely ezer szállal köti még mindig magához. Pesterzsébet a maga *akkori* falusias jellegével, a Kakastóval: érzelmi otthona, - bármennyire ambivalensen viszonyul is hozzá. „Ez a liget gonosszal van tele. (...) Sikoly tekeredik rá a fákra (...) Árnyékördög veri rám az ágat” - képzelte kisfiú korában lázas betegen; s hiába égett le azóta a régi ház, az emlékek itt vannak vele, sajgó-elevenen:

„Szállasz, Csillagkert, tekintetünkkel, / rajtad menekül fénykép-másunk el. (...) Szikrázó ég a föld csikordul, / mintha bokám körül véreb mordul, / ég, ég a ház, nem tudom, mikortól, / tűz mint a madár száll haló porból” (*Utolsó napom a régi házban, Távolodó éj*).

Az élettények „felgöngyöltése” folytatódik *A költötető kocsi* című ciklusban (ennek versei is többségükben a ‘70-es évekből valók). A „kocsi” átvonul a költő életének főbb állomásain. Részint konkrét, valóságos „költözések” ezek, másrészt azonban szimbolikusak is („ugrás” egyik létállapotból a másikba). A „megérkezés” ciklusa ez: Kárpáti Kamil visszatért az Édenbe, megtalálta végre - annyi bolyongás és szenvedés után! - a maga egyetlen és igazi otthonát.

Tudja: az Anya, aki gyermekkorát oly édessé tette, már csak álmaiban él („Gyermek vagyok. Anyám eljő / s forró keble számra csordul”), régóta nincs mellette, vele. „Befejezettebb, mint egy kő-Buddha. / Zártabb a magábaölelt körnél” - hiszen megőrült, s most már valóságosan is halott (*Álom anyámmal*, 1951; *Anyám születésnapja*, 1958; *Ima a vadevezősökért*, 1975; *A Szél szimfóniája*, 1979). Az anyakép helyére és mellé egy félig gyermeklány, a vízisellő szépségű és bájú Gí lépett, aki néhány év alatt komoly asszonnyá érve, meghozta a révbejutás boldogságát a költőnek (*Gí Világoson, Három fűszállal Gít cirógotom, Gyűrű, Első éj Sikondán*, stb.). *Az 50. év (le)épülő tája* (1979) Kárpáti Kamil számára tehát az újjászületés ideje. Közös nevük: *Gitkatamil (A tenger felől)*. Gí, a „királynő”, „örökasszonyi” kedvességgel veszi körül, s fiát is „édesként” öleli magához („fiamat anyjánál édesebb szavakkal hívtad vacsorázni”: nemcsak valóságos, hanem lelki ételt-italt is adott, ad ma is az éhezőnek és szomjúhozónak). Ő tehát igazi „Boldogasszony”, aki rózsák közt, maga is Rózsaként, köpenye alatt hordja és fénylő mosollyal ajándékozóan teríti szét Gyümölcsseit szerettei körében. Áldó és óvó melegséggel veszi körül, kíséri immáron a koporsóig férje életét. „Egyszavas vers vagy: Föld! Föld! Földem. / S két szó leszünk a fejfán: Vendégek voltak. / Kétszavas vers” (*Vendégségben*).

A költő szemléletében immáron végérvényesen összefonódott, egymásra vetítődött az Anya és Gí alakja, hiszen benne és általa emelkedett a Szerelem egyetlen Szeretetté. Ő, aki 14 éves létére megigézte az akkor 36 éves költőt, azóta az Örök Nőiesség szimbóluma lett. Rómában a Sixtina mennyezetfreskóján a világvégét jósoló gyönyörű Szibilla, a „Suttogótekintetű”, egy matrózbúzós kislány szemével nézett vissza a költőre. S ő szoborra dermedt ettől a tekintettől, mert megérintette lelkét az „angyali” Szó s megértette: van „kegyelem”, van újjászületés. - „E lányszem-suttogás” a pusztuláson túli Jövőt (a „feltámadást”) ígéri. „*Velence elmerül*, súgja, de találunk mi új szigetet! / Mi ketten. / Európát elrabolják - de bennem megtalálod a szerelmet. / Elnevezzük Európának”. S a Delphica szava beteljesült: megtalálták a Szerelmet, elnevezték Európának - s így Európa megmenekült. Legalábbis kettejük számára: Királynő és Királyként uralkodnak otthonukban s a művészet Égboltján. A versekből sugárzó életpéldájuk támpont és ígélet mindazok számára, akik - az ő ihletésükre - megteremteni próbálják a maguk külön világát, s kölcsönös erőforrássá szeretnének válni egymás számára. Csakis így, a testbenlélekben újjászületett emberek által gyógyulhat(na) meg az erősen leromlott, már-már haldokló (európai) civilizáció (*Ki eljut Rómába, a boldog... 1975*).

Voltaképpen ez az a „noah-noah” emberség, amit az utolsó ciklus bont ki a maga teljességében. Az „ibolyántúli ember” - a költő felfogásában - a korábbi kötetekből már ismert „noah-noah” fogalmának „végleges magyarítása”, amint erre az Előszó utal. Így kapcsolódik hát össze a zárás a *Szarkofágfelirat* című ciklus emberi üzenetével: búcsúzván tőlünk (*A hátsó*

ajton kilépve), „memento!”-t hagy ránk örökül: intelmeit. A *Noah-noah lexikon* I-II. részében úgy csoportosítja a korábbi noah-noah verseket, hogy azok zárt egységet alkotnak.

Ha valaki azt gondolta volna a korábbi ciklusok alapján, hogy Kárpáti Kamil nem ízig-vérig él benne a korában, s ezért vált „a szerelem énekesévé”, - az most felütheti fejét, hiszen e versekből „naprakész” elemzést kapunk arról a léthelyzetről, amelyben kínosan gyötrődve forgolódnak, s amelyből nem látszik semerre „kiút”. „Valahol utat veszítettünk” - mind egyéni, mind nemzeti és emberiség szinten. „Sebesültebb már nem lehetsz”, - fordul hozzánk, kortársaihoz. - „Mert amit nem örököltél / cromagnoni kannibáltól, / kitenyészted te magad”. Az ember, ez a „sárkányfog-vetemény” építette maga köré a XX. század fojtó labirintusát, amelyben aztán képtelen tájékozódni, s „ugrástalan bolhalétre” kárhóztatva fuldoklik. Pedig benne rejlik a Szépség-Jóság-Igazság álma, s „e Szent Hármasság” fel is támadhatna a világban, ha nem ölné meg önmagában Jézust (azaz önmaga legszebb, legtisztább, legigazabb lehetőségét, minden korok szellemi-lelki „etalonját” - a belső Mércét). Minden egyes embernek saját magának kellene válaszolnia a kérdésre: „Kereszthordó körül ki vagy?” - hiszen a Megfeszítetthez való viszony az emberség, emberi tisztesség próbája. Nem véletlenül épül be a ciklusba Hieronymus Bosch halhatatlan képe, a *Kereszthordó Krisztus*.

Arra int bennünket a költő, ne feledjük: „Szép nem pótol szabadságot” - próbáljuk meg kiküzdeni személyi függetlenségünk jogát. „Ne legyél se tank, se pondró, se pribék, se áldozat már!” Lehetőleg a *má*-ban éljünk, s nem különféle hamis ideálok, illúziók rabjaként. „Aki holnap akar élni, / az életéről lemondott”. A *noah-noah lét belső megújulást ígér*; de egyedül megvalósíthatatlan: *egy emberpár szoros szimbiózisa*, az ellentétek egymást kiegészítő *harmóniája* szükséges hozzá: „Fél vagy. Sorsod: legyél egész”.

Kárpáti Kamil tehát új alapokra helyezi a XX. században megromlott férfi-nő viszonyt, és ezzel költőileg (s az ő *valós* életében is!) helyreállítja a nemek közötti harmonikus (mert egyenrangúságon, de nem egyformaságon alapuló) kapcsolat álmát: az Édent. A másságot elfogadni, feldolgozni csakis egy *másik* emberrel való kölcsönös és folyamatos párbeszédben lehetséges. Aki egyedül van, annak csak egyetlen nézőpontja van a világra; nem csoda hát, ha kizárja és elutasítja a másikat, hiszen *nem érti*. De a noah-noah ember (már maga a szó-ikerítés is erre a társasságra utal!) egyszerre több nézőpontból is tud figyelni, s tisztában van vele: a maga *Teljességét csakis a Másik (a többiek) által nyerheti el*. Ezért „újjászületett” ember ő (aki *megvalósította*, amiről József Attila egykor álmodott: „hiába fürösztd önmagadban, csak másban moshatod meg arcodat”). A költő, aki sok-sok szenvedése árán kiküzdötte a maga, kettejük számára a „szabad” élet jogát, önmagával megbékélten emeli „Jákob-lajtorjáját” „az ég magasához”, s lassanként készülödni kezd az immár Odafent mosolygókhoz baráti kézfogásra. Már-már megpillantja „Isten ablakát”, amihez a Szellem és a Szerelem fokozataiból emelt lépcső vezet (Platon Lakomájában a szépséges Diotima ezt mutatta meg Szókratésznek). Aki e lépcsőutat szerelmesével végigjárja, az többé nem függ a földi világ feltételeitől, átrepül a „térítő” korlátain, s nem hull bele „a század gödrébe”, azaz túléli a kort, amelyben élnie adatott. Része a halhatatlanság - már életében is! (*Triptichon* - Rákos Sándornak; *Közhely s iszony pengeélén* - Gergely Ágnesnek).

Sugárzó szellem-glóriájának fényszálaiból költőnk szárnyakat horgol magának, és szerényen kopogtat *N(agy) L(ajos) „mennyei könyvesboltjának”* ajtaján, ahol mindazok gyülekeznek, akik (még) a „Nagyság” jegyében éltek-haltak. „Meleg lópokróc alatt” együtt alusszák itt örök álmukat: Kassák, Füst Milán, Illyés, Tamási Áron, Sinka István, József Attila, Berda József,

Kormos István - „szegény Yorick”, s Nagy László, a „versben bujdosó”. Odalenn a földön minden értéket elsöpörtek, megsemmisítettek az alantasság torz erői; „minden nagyság emlék” csupán. „A Föld megőszült” - tehát *máris* bekövetkezett, amit Vörösmarty jövendölt a múlt század derekán; s hiába is tenne már „vendéghaját”, az ifjúság *látszatát* nem hazudhatja többé. „A Föld kirabolt Krisztus-mellkasa, a keselyű-kitépte szív helyén az Úr” - a „megváltatlan” (mert megvált*hatatlan*) világ feltartóztathatatlanul rohan saját vesztébe, az „égi származásúak” sem tudnak rajta már segíteni (*Egy noah-noah N.L. könyvesboltjában*, 1987).

Hiába menekülünk egyik helyről (városból, országból) a másikra (városba, országba): mindenütt *ugyanazon* problémákkal kell szembenéznünk. Tehát ott, ahol élünk adatott, kell „emberhez méltó” életet teremtenünk. Bensőnkben ott szunnyad a noah-noah lét álma; meg kell tanulnunk kibontani, valóra váltani ez álmat. „Nincs hova vágyj. S ahova jutsz... / Földidézhetnék szent Terézt: / önmagunkat sem ismerjük / és nem tudjuk, mit akarunk, / s messze távolodunk attól, / ami után a vágyunk hajt” (*Noah-noah jegyzet egy régi vers alá*).

Az ibolyántúli ember csupán a Költészet világában mozog otthonosan. Legmeghittebb értője és értelmezője: noah-noah társa, Gí. Neki - mint „a századvégi költő kortárs versolvasójának” - ajánlja kötete záróversét (*Üdvözlégy*). Gíben, Gí által vált halhatatlanná; ő őrzi majd meg emlékét a Jövő számára: „Sohasem leszek volt, amíg a kezedben, / száz-szobás szemedben kel a nap s lenyugszik”. Gí áldó-védő keze óvta meg őt a század mocskától, az „alkalmazkodó”, vagyis az alacsonyossággal kibékülő, abba beletörődő élet szégyenétől, lehetővé téve számára, hogy „eszményhonában” éljen: „Kezed között tartottál, nem a századomban”. S ő fogja átsegíteni a nehéz úton, amikor majd a „szemetelő ködből”, a Sötétség Világából valóságosan is elindul az égi lépcsőkön felfelé...

Alakja lassan-lassan tovatűnik, de szelleme itt marad. S részévé válik XX. századi költészetünk „legszellemibb” vonulatának. Megjárta (ő is) a maga Golgota-útját, s győztesen viselte el a „Kereszthordó” sorsát: az „ördögi világgal” nem alkudott.

*

A XX. századi költészet az emberiség „szenvedés-történetének” megörökítője. Amint Veronika kendője megőrizte a meggyötört Krisztus arcvonásait, úgy őrzi e költészet az ember(iség) arcul csapásának, megostorozásának, leköpésének és megalázásának emlékét. Gyógyíthatók-e ezek a sebek, a lélek és test megtöretésének kínjai? Igen, gyógyíthatók lennének, hiszen minden nemzedék megpróbál „tiszta lappal” indulni; csak hogy maga a társadalmi valóság egésze lehetetlenné teszi, hogy a széttört csontok összeforrjanak. S mindig előlről kezdődik a „sátáni világ” torz dáridója: a világdrama a Világszínpadon. Így hát igaza van Kárpáti Kamilnak: gyógyulni csakis a „noah-noah”-emberség útján lehet, *belső erőforrásból* kiküzdvé immunitásunkat a lét csapdáival szemben.

III. FEJEZET

A MŰVÉSZET „FELDERÍTŐ ÚTJA” - ÚTBAN A III. ÉVEZRED FELÉ

1. rész:
A párizsi Magyar Műhely

Három és fél évtized

A Magyar Műhely 1-100. száma

Az évszázad (évezred) végéről visszapillantván, úgy tűnik: a XX. század egyik legvirulensebb művészeti áramlata az avantgárd. Hiába irtották tüzzel-vassal, jobbról és balról (fasiszta és bolsevista diktatúrák), hiába utasította el a közízlés - a fatörzs ma is él, új s újabb hajtásokat ágakat növeszt.

Az 1956-os forradalom sok fiatal résztvevője - félvén a megtorlástól, vagy reménytelennek érezvén helyzetét hazájában, a „szabad” világra kíváncsian elmenekült '56/57 telén. Néhány hónapig a bécsi Flüchtlingslager-ben időzve, többségük még tovább emigrált: ki a közelebbi Svájcba, Belgiumba vagy Münchenbe, ki Párizsba, Londonba, ki pedig a tengerentúli messziségbe, Kanadába, az USA-ba, esetleg Dél-Amerikába vagy Ausztráliába.

Az 1950/60-as évek fordulójára Párizsban már összeverődött a fiataloknak egy olyan csoportja, akik erős irodalmi ambíciókat dédelgettek magukban, s akik számára szűknek bizonyultak azok a periodikák, amelyeket az idősebb emigráns írók tartottak a kezükben (a müncheni *Nemzetőr*, *Látóhatár*, majd *Új Látóhatár*, az 1957-ben még Bécsben induló, de Londonba, később Párizsba áttelepülő *Irodalmi Újság*, vagy akár az ötvenes évek elejétől Párizsban megjelenő *Ahogy lehet*). Annak ellenére, hogy ezek a lapok támogatták őket, közöltek tőlük, ők arra vágytak, hogy önálló szépirodalmi folyóiratuk legyen, amelyet saját elképzeléseik szerint szerkesztenek - távol az idősebbek politikai csatározásaitól, no meg „atyai” tekintélyelvű pártfogásuktól is. Nincsenek ellenséges viszonyban velük - Cs. Szabó László, Határ Győző igen tisztelt és elismert állandó munkatársuk kezdettől fogva; mégis, tőlük is függetlenek szeretnének maradni (s ez sikerül is nekik). Legszorosabb a kapcsolatuk az 1959-ben indult Mikes Kelemen Körrel, annak többszörös elnökével, Németh Sándorral, aki rendszeresen meghívja őket íróként vagy előadóként a hollandiai magyar Értelmiségi Kör évente rendezett tanulmányi napjaira.

A Magyar Műhely 1. száma 1962 májusában lát napvilágot, élén a szerkesztőségi program: „Az a célunk, hogy a külföldön élő, reménykeltően bontakozó fiatal művésznemzedék, írók, festők, kritikusok munkáinak biztosítsunk az eddiginél tágabb teret és változatosabb formát.”

A folyóirat ekkor még távolról sem avantgárd jellegű. Borítója puritán, csontszínű lap, amelyet a szám ural; a tördelési mód, az írások hangneme is inkább a „hagyományos” irodalom körébe utalja. A szerkesztőbizottság: Czudar D. József, Márton László, Nagy Pál, Papp Tibor, Parancs János, Szakál Imre; a képzőművészeti szerkesztő Pátkai Ervin, akinek már ekkor viszonylag jó kapcsolatai voltak a francia képzőművészeti körökkel.

A szerkesztőség először Papp Tibor-Parancs János lakásában kap helyet (5, rue Marie-Davy, Paris (14e). A szerkesztési koncepció megkísérli szintetizálni a magyar és az európai kultúrát - ebben kezdettől fogva Kassák lapjainak a hagyományát követi; s abban is, hogy a szépirodalmi és a képzőművészeti anyag egyaránt fontos számára. Az *Égtájak* c. rovatban kitekintenek a kortárs világirodalomra, a *Téka*-ban pedig a hazai - politikai okokból mellőzött - alkotókra hívják fel kritikáikkal a figyelmet. A *Tanúság* c. rovatban portrékat tesznek közzé a magyar közelmúltból (Bajcsy-Zsilinszky Endrétől az '56-osokig). Minden szám végén francia nyelvű *Résumé*-t találunk - ez is bizonyítja, hogy fontos volt számukra a beépülés az idegen nyelvi kultúrába; ugyanakkor nem adták fel az otthonhoz való kötődésüket.

A 3. szám élén (1962.nov-dec.) közléteszik Németh László: *A minőség forradalma* c., német nyelven épp akkoriban megjelent tanulmány-kötetének Előszavát, amely Ady Szétszóródás előtt c. versprófeciájának beteljesedésére utal („nem tudom, van-e a világnak népe, amely ilyen hányadában él a róla elnevezett ország határain kívül?”) Méltató kritikákat is jelentetnek meg róla (Debreczeni Ferenc: *Az összegezés kísérlete I-III.* - a 3., ill. 5. számban, valamint Illyés Gyula: *Németh Lászlóról a francia olvasónak* - az 5.sz.-ban). Illyés Válogatott Verseinek hazai kiadásáról (*Nem volt elég*) az Amszterdamban élő Kibédi Varga Áron a legnagyobb elismeréssel szól (5.sz.). Lőrincz Pál (azaz: Nagy Pál) az 1962-ben Budapesten megjelent *Visszhang* c. antológiát bemutatva (3.sz.) már ekkor világosan elhatárolja egymástól azokat, „akik hosszú külső és belső küzdelem után az igazmondás nehéz mesterségét választották”, és azokat, „akik a történetek után is tudatosan szolgásra ítélik magukat”. Nem kétséges: a Magyar Műhely köre azokat az alkotókat becsüli, akik az ún. Kádári „konszolidáció”-val szemben is meg tudták őrizni függetlenségüket.

A képzőművészeti anyag kezdettől fogva a modern koncepció alapján áll össze: Borsos Miklós, Czóbel Béla, Gross Arnold, Korniss Dezső, Kondor Béla, Medveczky György, Ország Lili, Szántó Piroska, Vajda Lajos, stb. munkáiból válogatnak. A tanulmányok is azt jelzik: Pátkai Ervin művészetszemlélete a legkorszerűbb európai törekvésekkel van összhangban.

Önálló kiadványok megjelentetésére is csakhamar vállalkoznak a szerkesztők. A Magyar Műhely 4. számaként - illetve helyett - Parancs János: *Félálom* c. verseskötetét adják ki, majd 1964-ben Papp Tibor: *Sánta vasárnap* c. verses-, valamint Nagy Pál: *Reménység, hosszú évek* c. novelláskötetét. Még ebben az évben megjelentetik a hollandiai Értelmiségi Kör támogatásával Weöres Sándor: *Tűzkút* c. kötetét is (amelyet a Magvető K. 1957 óta visszatartott). A Magyar Műhely 1964.márc.15-i (7-8.) számát pedig egészében Weöres Sándornak szentelik: 50. születésnapja alkalmából fejezik ki tiszteletüket. „Nem akad a magyar költészet horizontján bárki - írják a szerkesztők - akinek ünneplése közben oly biztosan töltene el a jóleső önzés: magunkat tiszteljük meg. S nem akad senki, akihez Európának ebből a feléből ennyi joggal vonzódnánk. (...) Magyarországon szokás a költőt lobogóvá kényszeríteni - mi úgy tartjuk, hogy a lobogónál, mely nemcsak színét cseréli gyakorta, de hamar cafatokká is rongyolódik, fontosabb, hasznosabb a *híd*. Ez vezetheti a városok lakóit a világmindenség határainak vélt folyó túlfelére, rövidítheti meg elszánt idegenek útját is.”.

A Weöres-számban Várkonyi Nándor emlékezésétől kezdve (*Weöres Sándor pécsi évei*) Cs. Szabó László interjúján át Hajdu András, Tellér Gyula, Nyéki Lajos rendkívül alapos, újszerű poétikai tanulmányaiig (*Még egyszer a Bóbita ritmikájáról, Weöres műfordításairól, Gondolatok a forma kérdéséről*), majd Határ Győző szépirodalmi remeklésével (*Csokonaitól Weöresig*) bezáróan egy olyan irodalomtörténeti portré rajzolódik ki, amelyenről a korabeli hazai irodalomtörténet-írás még álmodni sem mert. Papp Tibor azóta híres-hírhedt antológiadarabbá vált költeménye, a *Pogány ritmusok* is ez alkalomra íródott; s Parancs János *Orpheuszával*, Kibédi Varga Áron *Weöres Sándornak* címzett versével együtt e számban jelent meg.

Az itt körvonalazott híd-szerepet próbálják felvállalni a továbbiakban a Magyar Műhely szerkesztői. A különböző emigráns körök (a hollandiai *Mikes Kelemen*, a londoni *Szepsi Csombor*, a karlsruhe-i *Magyar Diákszövetség*, a genfi *Magyar Diákközösség*, stb.) meghívására sűrűn tartanak felolvasóesteket, különböző elméleti előadásokat. Ők is hirdetik a müncheni *Új Látóhatárt*, a brüsszeli *Szemlét*, az újvidéki *Hidat*, sőt a budapesti *Új Írást* is mint rokon szellemiségű lapokat. Nem akarnak elszakadni az anyaország kultúrájától, sőt: inkább korrigálni szeretnék az otthon mesterségesen - ideológiai elvárások alapján - kialakított

értékrendet. Így teret adnak a margóra szorított, általuk leginkább tisztelt alkotóknak - elsősorban az egykori „újholdasok”-nak s elismerő kritikákat tesznek közzé róluk. Nagy Pál a *Századunk osztrák lírája* c. hazai műfordításkötetről (Bp. 1964.) írt áttekintésében (11. szám, 1965. ápr. 15.) célzatosan teszi szóvá: „Vajon a mai magyar közép-nemzedék, Jékely Zoltán, Lator László, Kálnoky László, Nemes Nagy Ágnes, Csorba Győző, Kormos István, Rába György, Fodor András, Csanády Imre örökre arra ítéltetett, hogy mások - idegenek - verse alá írja a nevét, fordítóként?” Így aztán a Műhely e korszakának leggyakoribb szerzői csak részint a Nyugatra menekült alkotók (a New Yorkban letelepült Baránszky László, Bakucz József és Horváth Elemér, a torontói Tűz Tamás, a Londonban gyökeret eresztő Czigány Loránd, Csokits János, Határ Győző, Siklós István, a Hollandiában élő Dedinszky Erika, Kibédi Varga Áron, a Puerto Ricó-i egyetemen tanító Ferdinandy György, a Németországban megtelepedő Hanák Tibor, Pernecky Géza, a Stockholmban élő Thinsz Géza, a Kanadában a montreáli egyetemen tanító Vitéz György és Kemenes Géfin László, valamint a párizsiak: Karátson Endre alias Székely Boldizsár, Sipos Gyula alias Albert Pál - és természetesen, a Műhely szerkesztői). Mellettük hosszú éveken át gyakran publikálnak itt: Károlyi Amy, Mándy Iván, Mándy Stefánia, Mészöly Miklós, Pilinszky János, Tamkó Sirtó Károly, Vidor Miklós, Weöres Sándor, s az irodalomtörténész Lengyel Balázs, Pomogáts Béla is. Később pedig egyre több fiatal is teret kap - már 1965/66-tól szerepelnek a lapban Bertha Bulcsú, Cselényi László, Erdély Miklós, Fajó János, Kányádi Sándor, Marsall László, Oravecz Imre, Orbán Ottó, Örkény István, Páskándi Géza, Szentjóby Tamás, Tábor Ádám, Tolnai Ottó, stb. Nemes Nagy Ágnes csak fordításaival és a róla írt két gyönyörű tanulmányban van jelen (Papp Tibor: *Halhatatlan egyensúly*; 25.sz., Pomogáts Béla: *Rend és indulat*; 9.sz.)

A 13. (1965.decemberi) szám - a Weöres-számhoz hasonlóan - Kassák újraértékelésére tesz kísérletet. *Lengyel Balázs* kitűnő tanulmányában (*Kassák Lajos és a magyar versízlés*) bizonyítja: az avantgárd klasszicizálódása, a tradicionális magyar kultúra integrálódása a modern művészetbe Kassák költészetében ment végbe. Épp ezért „Kassák elismertetése a magyar verskultúra, versízlés alakulása szempontjából: *kulcskérdés*”. Az ő formabontása nyomán alakult ki az az új formarendszer, „amely a rím- és ritmuskényszertől, valamint a harmonikusabb *szépségeszmény* előírásaitól szabadulva, szerkesztetlen szerkesztettségében, rafinált spontaneitásában érzelem és intellektualitás, belső kép és külső látvány, emlék és jelen egymásmellettségét és összeszővődését: tudatunk újrendezett tartalmait tudta a vers víziójában feltárni.” Az új magyar líra formai gazdagságáért, a bonyolultabb, rétegzettebb költői nyelv létjogosultságáért perel, amikor Kassák költészetének elfogadtatásáért küzd.

Márton László Kassák nagyszabású önéletrajzi poémájának (*A ló meghal, a madarak kirepülnek*) elemzésével igazolja: itt egy nagyon mélyen valósággyökerű lírai nyelv tört magának utat, amely nem „avantgárd jellegzetességei” (dadaista-szürrealista, stb. elemei) felől értelmezhető, ellenkezőleg: a társadalom mélységéből a költészet magaslatára törekvő lírai személyiség szuggesztív önkifejezési igénye teremti meg a maga szerves formáját.

Papp Tibor pedig *A tölgyfáról és a leveleiről* írt szép tanulmányában bemutatja a ‘20-as évek avantgárd kísérletezéseinek átmeneti megbicsaklását, majd későbbi újraéledését. „Kassák háttérbeszorítása, bukásai, újraizzása és fényének növekedése európai társáival hasonló volt”; s ő keményen állta az Idő próbáját. Az *építés* elve vezérelte egész életében; ezért nem ragadt meg egyik izmus mellett sem. Öregkori lírája férfias, nyugodt, tiszta, belső rendet sugárzó. Épp utolsó kötete bizonyítja: formarendszerbeli és poétikai vívmányai belesimultak a magyar költészet tradícióiba.

Kassák képzőművészeti munkásságának értékelésére is kísérlet történik. *Berényi Zsigmond* bemutatja az 1910-es években a Tett és a MA körül szerveződő képzőművészkört; majd a

bécsi MA-kör kapcsolatait az európai kortárs képzőművészekkel (a holland De Stijl csoporttal és az orosz konstruktivistákkal, a Bauhaus művészeivel), s a Moholy-Nagy Lászlóval közösen szerkesztett *Új Művészek Könyvét*. Kassák festői munkásságának ez az időszak a fénykora: ekkor készült képarchitektúrái azóta világhírnévre tettek szert s bekerültek az európai modern képzőművészet vérkeringésébe. 1929/30-ban a Munka-körbe járó és a művészi megújulást áhító kísérletező fiatalok (Kepes György, Korniss Dezső, Trauner Sándor, Vajda Lajos, stb.) ugyancsak magukon viselik a mester keze nyomát; a '30-as évek során megerősödve, európai tapasztalatokkal gazdagodva ők lettek a magyar festészet megújítói - s határozták meg a háború után egységesen fellépő ún. „Európai iskola” arculatát.

A Kassák-életművel foglalkozó kritikusok, irodalomtörténészek és képzőművészek egyet-értenek abban, hogy a pályáiv három nagy szakasza a dialektikus folyamatosság (tézis-antitézis-szintézis) elve alapján épül egymásba, és a kassáki életmű kulcsa és titka éppen ez a mindig megújulásra kész kontinuitás: az önmagát újjáteremtő, ugyanakkor más-más formában objektívizáló szellemi erő, amellyel a folyton változó valóság alakzatait, új és újabb jelenségeit magába (és költészetébe) lényegíti.

Sík Csaba alapos és az egész életművet átfogó tanulmányában (*Kassák Lajos képe irodalomtörténetünkben*) kimutatja az első („aktivista”: szubjektív s kicsit voluntarista) és a második („konstruktivista”: objektív, némileg elidegenítően tárgyilagos) *pályaszakaszok közötti szerves kapcsolatot* (tézis-antitézis). A harmadik szakasz (a '30-as évektől egészen utolsó kötetéig) az érett és kiegyensúlyozott szintézis: a dolgok közötti viszonylatrendszer feltárása, felmutatása az alkotói cél. „Kassák tárgyasítja az érzést, az állapotot, a törvényt, s verse mint egy kubista festmény, a tárgynak objektív képét és személyes jelenlétét egyszerre ábrázolja, állítja a térbe, hogy kapcsolatát is megvilágítsa a többi tárggyal.” Utolsó kötete - *A tölgyfa levelei* - „a dolgok végső értelmét” kutatja. Kassák törvényalkotó személyiség. „Nem csak őt formálta a század, de ő is a századot; legalábbis azt, ami nekünk jutott belőle.”

A Magyar Műhely Kassák-számát Justus Pál írása zárja: „Munka-körös” időszakából eleveníti fel emlékeit. Tanúságtevését perdöntőnek tekinthetjük a tekintetben, hogy mit adott Kassák személyes jelenléte, példája a magyar munkásifjúságnak a két világháború közötti időszakban. „Ma sem tudjuk még felmérni életműve nagyságát - írja; de azt saját személyes élményeim alapján tanúsíthatom, hogy kevés nagyobb és hatékonyabb emberformáló működött a magyar munkásmozgalomban, mint ő. *És a szocialista Kassák (...)* elválaszthatatlanul és megkülönböztethetetlenül *azonos a költővel, a kép-konstruktőrrel és az avantgardista vezérrel.*”

*

A Kassák-szám mintegy új irányvonalat jelölt ki a Magyar Műhely számára: folytatni és továbbgondolni a kassáki örökséget, vállalva az avantgárd kísérletezés szellemiségét.

Ez egyre inkább kifejeződik a szerkesztési koncepcióban is. A 14. sz.-tól (1966.jún.15.) némiképp átrendeződik a szerkesztő-bizottság. Parancs János 1965 végén hazatér - s bár továbbra is a lap munkatársa marad, nem vesz részt többé annak arculata formálásában. Czudar D. József, Szakál Imre polgári foglalkozást, életformát választanak (nem bírván elviselni a „szegénylegény”-sorsot) - így csak három szerkesztője marad a lapnak (Márton László - Nagy Pál - Papp Tibor), valamint a képzőművészeti szerkesztő: Pátkai Ervin.

A 14. szám végén jelentik be a szerkesztők, akik időközben elsajátították a nyomdász-mesterség minden csínját-bínját: megnyílt a Magyar Műhely saját nyomdája, *Imprimerie artis* néven. Ez hatalmas előrelépésnek számított! - ezentúl mind a lapot, mind pedig önálló

kiadványaikat saját maguk tipografizálták (ami szintén a Kassák-hagyományhoz tartozott). A szerkesztőség címe ekkor már: 139, Av. Jean Jaures, Montrouge (Seine) France.

1967-től sorra jelennek meg mind szebb kivitelezésű köteteik: Kemenes Géfin László: *Jégvirág* (Versek, 1967), Karátson Endre-Székely Boldizsár: *Lelekigyakorlat* (Elbeszélések, 1967.), Papp Tibor: *Elégia két személyhez vagy többhöz* (Versek, 1968), Nagy Pál: *Hampsteadi semmittevők* (Regény, 1968), Bakucz József: *Napfogyatkozás* (Versek, 1968).

A 16/17. összevont szám (1966. nov.15.) élén a szerkesztők közös summázata: „Az elmúlt években folyóiratunk felnőtt, s szerénytelenség nélkül állíthatjuk: szerkesztői is vele nőttek”. Számbaveszik az elmúlt 5 év eredményeit - s kijelölik a további feladatokat. Úgy érzik: a környezet, amelyben élniük adatott, „már nem idegen: Franciaország menedékhelyből otthonunkká vált, belenőttünk az érzelmek s a művelődés közegébe; ugyanakkor a tényleges magyar irodalmi, művészeti léttől sem szakadtunk el”. A legfontosabb eredménynek az *önálló értékrend* kiérlelését tartják. Épp ennek alapján határolják el most már magukat a többi nyugati magyar csoportosulástól: ők „illúzió-mákony és füstbement tervek helyett” a realitással próbálnak szembenézni. A hazaiakkal pedig párbeszédet kívánnak folytatni, mert nem látják értelmét annak, hogy a szellemi emberek egymás ellen hadakozzanak „a hideg vagy meleg háború kényszerű hadállásaiba szorítva”, fegyverüket azok ellen fordítva, „akikkel az anyanyelv, a műveltség egy családba osztotta”.

E számtól kezdve egyre erőteljesebben nyitnak a kortárs világirodalom felé. Részint saját műfordításukban, részint egy kiváló műfordítói gárdát szervezve maguk köré, remek válogatást adnak R. Char, P. Chaulot, T.S. Eliot, H. Magnus Enzensberger, E. Guillevic, H. Michaux, T. Houghes, B. Pèret, E. Pound, D. Roche, Ph. Soupault, Th. Dylan, W. Stevens, W. Carlos Williams, stb. alkotásaiból. 1967 febr. végén pedig megjelenik a Magyar Műhely francia nyelvű irodalmi és művészeti könyv-tájékoztatója, amelynek egyetlen száma Kassák Lajos életművét ismerteti.

1967. febr.25. - márc. 1-én a Magyar Műhely szervezésében, - karöltve a Fédération Française des Maisons des Jeunes et de la Culture-val - zajlik le Párizsban a fiatal alkotók 1. nemzetközi találkozója, amelyen tizennégy ország mintegy 65-70 franciául beszélő költője, kritikusa vesz részt. Magyarországot Nemes Nagy Ágnes, Lengyel Balázs, Parancs János, Somlyó György képviseli.

1967 áprilisában a szerkesztők kéthetes körutat tesznek Jugoszláviában és Ausztriában; találkoznak az ottani magyar folyóiratok szerkesztőivel és munkatársaival. Április 20-án a zágrábi Ady Endre Magyar Kultúrkörben mutatkoznak be; Bécsben pedig Bujdosó Alpár, Kocsis Gábor, Szépfalusi István, valamint Megyik János a szobrász kalauzolja, látják vendégül őket. Április 21-én a Pálffy Palotában nagyszerű irodalmi estet tartanak. Ettől kezdve a Műhely egyre szorosabb kapcsolatba kerül a közép-európai modern művészeti körökkel is, s lassan-fokozatosan a „határon túli” magyar kulturális életnek (is) egyik fontos szervező centrumává válik.

Az 1967-es, majd '68/69-es év minden vonatkozásában a lap első „fénykora”. Szinte kéthavonta jelenik meg; s egyre izgalmasabb művészeti problémákat vet fel.

A 23/24 (1967.nov.15-i) összevont számot a közelmúltban meghalt Füst Milán emlékének szentelik. Közlik kiadatlan önéletrajzát, s kitűnő tanulmányok sora elemzi az életművet (Gera György: *Sziszüphosz és a bohóc*, Hanák Tibor: *Füst-Mítosz-Valóság*, Lengyel Balázs: *A költők költője*, Márton László: *A boldogtalanság drámái*, Nagy Pál: *Az Advent körül*, Cs. Szabó

László: *Az igazmondó tragikomédiája*). Határ Győző kis „Némajáték”-kal emlékezik rá, Papp Tibor, Tolnai Ottó, Bánfi Magda verssel köszönti (*Európa, F.M. emlékének, Elégia-töredék*).

A 27. (1968.jún.15-i) szám irodalomelméleti tanulmányokkal van tele, amelyek elsősorban a *költői nyelv* természetét kutatják, s az akkoriban újdonságnak számító strukturalista poétika sajátosságait veszik szemügyre (Kibédi Varga Áron: *Retorika és strukturalizmus*, Hankiss Elemér: *A „vers-helyzet”* - Kommunikációs törekvések érvényesülése a költészetben; Fónagy Iván: *A költői mű ritmusairól*; Makkai Ádám: *Strukturalista irányzatok a modern nyelvészetben*).

A nyelvelméleti érdeklődés bizonyára műfordítói tevékenységükkel is összefügg. A francia költészetben ekkor már az otthonosan mozgó Nagy Pál és Papp Tibor részt vesznek a Magyar Írók Szövetsége vendégeként a budapesti Nemzetközi Fordító Konferencián (1968. nov.18-26.). Ez az első hazatérésük - igaz, ekkor is csak mint „francia írók” jöhetnek! Mindkettejüket a *Pro Litteris Hungaricis* emlékéremmel tüntetik ki; s szerepelnek a Fészek Klub-beli irodalmi esten is (ahol mintegy 100 külföldi vendég van jelen).

Ettől kezdve mind mélyebben „szállnak alá” a modern irodalom eddig feltáratlan régióiba. A 29. (1968.okt.15-i) számban Nagy Pál egy Szentkuthy-variációt tesz közzé (*Épülő velencei hajó éjjel - Praepalimpszeszt*). A 30.szám (dec.1.) Cs. Szabó László Pilinszky-interjúját hozza (amelyet 1967 augusztusában készített a B.B.C. számára). A 34. (1969.júl.15.) szám ismét irodalomtörténeti különszám, élén Nagy Pál: *Teorémák* c. írásával, amely egyértelműen jelzi: a Műhely köre a „nyelvi kísérletezést” tartja immár az irodalom legfontosabb feladatának. „Az igazi író számára a lényeg maga a nyelv - hangsúlyozza a szerző. - Nem azért ír, hogy tudást adjon tovább; a nyelv, a nyelvezet, a szöveg és a beszéd különös térközelében akar kalandozni. Műve témája tehát maga a megírás lesz” (nem pedig történetek *elbeszélése*).

Papp Tibor kitűnő tanulmánya a Tel Quel francia folyóirat legbenső köréhez tartozó - s általa már korábban fordított Denise Roche költészetéről (*A költői érthetetlen*) világosan jelzi: egyre inkább a költészet „műhely-problémái” izgatják. Albert Pál (azaz Sipos Gyula) minta-elemzést készít Claude Simon *Histoire* c. regényéről (*Kísérlet egy barokk oltárfal lebontására*). Márton László Örkényről írt tanulmányában Jonescoval, Beckett-tel rokonítja őt (*Az abszurd világkép középeurópai változatai*). Közlik Philippe Dome: *A Beckett-regény megközelítése* c. remek tanulmányát, amelyben leszögezi: az 1938-as *Murphy*, majd az 1945-ös *Watt* c. műveivel új távlatokat nyitott meg a regény műfaja előtt.

1969-től már Bujdosó Alpár, Erdély Miklós is egyre gyakrabban szerepel; Szentjóby Tamás pedig vizuális munkáival nyit a képzőművészet felé. Fábrián László kitűnő áttekintése a hazai képzőművészeti törekvésekről a 36. (1969.nov.15-i) számban *A magyar konstruktivizmus új hajtása*-ként egy frissen indult nemzedéket mutat be (Bak Imre, Fajó János, Keserű Ilona, Molnár Sándor, Nádler István - gazdag illusztrációs anyaggal).

Az 1970/71-es évben mintha kicsit megtorpanna a lendület, félévente jelennek meg a számok. A 37. (1970.szept.15-i) teljes terjedelmében Füst Milán *Szexuállélektani elmékedéseit* hozza (ez a rendkívül érdekes anyag ekkor kerül első ízben nyilvánosság elé). Már e szám végén jelzik a szerkesztők: koncepcióbeli változtatásokra készülnek. A csupa kisbetűs, központosítás nélküli szöveg már önmagában véve - formailag is - sejteti az irányt: „nyolc éve jelenik meg Párizsban a Magyar Műhely (...) helyzetéből következő feladatait jórészt elvégezte újra otthon teremtett a kísérletező irodalom Magyarországon vagy külföldön élő idősebb és fiatalabb képviselőinek a képzőművészeti és irodalmi avantgárdnak...” és így tovább. A szerkesztők tehát úgy érzik: eljött az idő, hogy most már a saját, *egyéni* alkotói terveiket is megvalósítsák,

a valódi műhely-munkára koncentráljanak. A 38-39.szám *antológia*-jellegű különszám: felvonultatja a teljes „Műhely-gárdát”; „egy nemzedékké nem szerveződött, de már-már nemzedékként számon tartott írócsoport egy évtizedes munkájának eredményeiről” számot adva.

A szám végén az új programot is kitűzik a szerkesztők: „A jövőben kizárólag újat kereső és hozó alkotókkal, alkotásokkal szándékozunk foglalkozni” s „folyóiratunkat az ilyen jellegű munka iránt érdeklődő olvasónak szánjuk”. Azt is jelzik: „számainkat, könyvkiadványainkat lehetőségeinkhez mérten és a beérő eredményektől függően *szabálytalan időközökben*, de az eddigivel nagyjából azonos terjedelemben fogjuk megjelentetni.” Egyúttal azt is bejelentik, hogy a Magyar Műhely Kassák Lajos barátainak a támogatásával KASSÁK-alapítványt létesített, amelynek célja, hogy az alaptőke kamataiból - Kassák Lajos emberi magatartása és művészi hitvallása szellemében - kiadja a KASSÁK-díjat. A díjkiosztó bizottság tagjai: Kassák Lajosné, Schöffner Miklós s a Magyar Műhely három szerkesztője.

A díj első ízben 1972 májusában - a folyóirat 10 éves fennállásának ünnepén - kerül kiosztásra, mely alkalomra a szerkesztőség baráti találkozóra hívja a lap munkatársait. Az 1971-es év díjazottjai: Bakucz József és Szentjóby Tamás, az 1972-es évé: Oravecz Imre és Jovanovics György. Tehát egy-egy irodalmár és egy-egy képzőművész - a kassáki kettős irányultság szimbólumaként.

Eközben a Műhely-kiadányok is gyarapodnak: 1970-ben jelenik meg Mándy Stefánia: *A kéz a hal* c. verseskötete, valamint Ferdinandy György: *Nemezió González egyetemi tanár beszéde a Fekete-erdő állataihoz* c. elbeszélés-gyűjteménye; 1971-ben pedig a két törzstag immáron újszerű „szövegköltészeti” munkája (Nagy Pál: *Monologium*-szövegek; Papp Tibor: *Vendégszövegek I.*). Ehhez zárkózik fel 1972-ben Bujdosó Alpár *Zárt világ* c. elbeszéléskötetével. A továbbiakban ő lesz a Műhely harmadik „oszlopa”.

1972-ben jelenik meg a Magyar Műhely francia testvérlapja, a *d'Atelier*, Philippe Dôme, Nagy Pál, Papp Tibor szerkesztésében. Tíz éves fennállása alatt a szerkesztők nemzedékének számos francia kiválósága felvonult a lapban: Jaques Roubaud, Jean Pierre Faye, Michel Deguy, stb.

1972. jún. 23-25. között, a folyóirat fennállásának 10. évfordulójára szervezi a Magyar Műhely Munkaközössége a Párizs melletti Marly-de-Roi-ban az első Műhely-találkozót (*a korszerűség/kortárs irodalom* jegyében), amelyen kilenc európai és tengerentúli országból mintegy húsz író vesz részt - köztük már hazaiak is! Ettől kezdve felváltva hol itt, hol a Bécs melletti Hadersdorfban találkozót szerveznek, részint a művészetelméleti problémák megvitatására, részint az új s újabb „kísérleti” műfajok élő bemutatására. A 2. találkozóra 1974. júniusban kerül sor. A Magyar Műhely mind ismertebbé válik francia irodalmi körökben is - épp „testvérlapja”, a *D'Atelier* révén - így egyre inkább *híd szerepet* tölt be a nyugati és a középeurópai kultúra között.

1972-ben a lap 40. számaként jelenik meg Kozocsa Sándor bibliográfiája, melyben 10-éves tevékenységüket összegzi.

Az 1973-as év új korszak nyitánya. Megalakul a lapot gondozó *Munkaközösség*, amely az anyag begyűjtésében, a számok arculatának kialakításában s a terjesztésben is segítséget nyújt a szerkesztőségnek.

A 41/42. összevont számot (1973. szept.15.) Joyce emlékének szentelik. Középpontjában nem is a világhírű - és jóval feldolgozottabb - *Ulysses* áll, hanem a kevésbé ismert és „lefordíthatatlan”-nak tartott *Finnegans wake* (Bíró Endre fordít belőle egész fejezeteket; Papp Tibor pedig D. Hayman nagyszerű tanulmányának egy részletét ülteti át magyarra (*Finnegans Wake, a folyamatos jelen*). Fáj Attila egy merőben újszerű hermeneutikai tanulmányt tesz közzé (*Az*

Ulysses és a Finnegans Wake), melyben Madách: Az ember tragédiáját jelöli meg ihlető forrásként; Jean Paris pedig *Finnegans, Wake!* címen alapos strukturalista elemzést ad a műről. A számot Kozocsa Sándor bibliográfiája zárja (*Joyce Magyarországon*).

A 43/44. számban (1974.ápr.1.) Hamvas Béla: *Kései művek melankóliája* c. kiadatlan írását teszik közzé (amelyben „a logos mennyországát” mint „a létezés egyik legintenzívebb helyét” mutatja be, ahol a „szómámor” az üdvözülés forrása). Ugyanitt a *Könyvekről röviden* c. rovatban - a korábbi gyakorlatnak megfelelően - több fontos hazai műre hívják fel a figyelmet: a közelmúltban megjelent Szentkuthy-opusra (*Szent Orpheusz breviáriuma*), valamint Mészöly Miklós: *Átalakulások*, Rába György: *Lobbanások*, Tandori Dezső: *Egy talált tárgy megtisztítása*, Parancs János verses és műfordítás-kötetére: (*Fekete ezüst, A megismerés himnusza*), Rákos Sándor: *Az emlék jelene*, stb. kiadványokra. Mint az alkotói névsor jelzi: most is az elsőrangú értékekre figyeltek, figyelnek - tehát a kiválasztási alap nem csupán a „modernség”, hanem a *minőség* is!

Csakhamar megjelenik a Műhely Szentkuthy-száma (45-46., 1974.dec.15.), amelyet már évek óta terveztek (*Egy különszám megszületése* címen számol be a szerkesztőség az előmunkálatokról). Kiváló tanulmányok sora (Hanák Tibor: *Praefilozófia*, Kassai György: *Tautológia és szójáték Szentkuthy Prae-jében*, November Éva: *Szentkuthy az első magyar strukturalista*, Pomogáts Béla: *Egy eszmélet katalógusa*) veti meg egy jövőbeni Szentkuthy-értékelés alapjait. A magyar irodalomtörténetírás egyik legnagyobb adósságát kezdik ezzel törleszteni. Papp Tibor vizuális kompozíciója (*Két nagy ellipszis jobbra és balra*), valamint Nagy Pál *Prae-analógiára* készült szöveg-imitációja (*Borgia Ferenc nagy magánbeszéde Kálvin üres karos-székekével szemben*) Szentkuthy zseniális modernségére irányítja a figyelmet. Külön értéket ad a számnak Kozocsa Sándor bibliográfiája, amely megkönnyíti a tájékozódást ebben a mindmáig alig-feltárt monumentális életműben.

Lassan Magyarország is kezdi megnyitni kapuit „hütlennül hűséges” fiai előtt. A Szombathelyen 1973. július 29. - augusztus 5-én rendezett II. Anyanyelvi Konferencián a Műhely köréből részt vesz Bujdosó Alpár - Dedinszky Erika - Nagy Pál. Az Irodalomtudományi Intézet képviselőiben Béládi Miklós elismeréssel szól a Magyar Műhely munkájáról.

A 43/44-es szám szerzői között már egyre több új, hazai név tűnik fel (Beke László művészettörténész, Fajó János grafikus elméleti írásai, Eszterházy Péter első nyomtatásban megjelent munkája - *Keringő szívütemben*, Labancz Gyula versei, stb.) - s a továbbiakban a szerzőgárda új s újabb nevekkel bővül. A lap tehát kezd utat találni a hazai közönséghez (itt-ott megjelenik a magyarországi könyvtárak polcain is). Bécsben megalakul a Magyar Műhely *Írók-Olvások Szövetkezete* (Bujdosó Alpár és Megyik János szervezi, akik ekkor már maguk is „törzstagok”). Egy közös szövegelméleti munkával alapozzák meg tekintélyüket (*A semmi konstrukciója*), amelyben a koncept art, azaz az ötlet-művészet jellemzőit veszik szemügyre. Véleményük szerint a tradicionális művészet eszközzel a „lényeg” nem ragadható meg; viszont a műalkotás mint *komplex jel* - amelynek „anyagát” fogalmak képezik - épp arra tudja a figyelmet ráirányítani, hiszen benne a megformálás anyagsága a minimálisra csökken. Az ilyen művek az emberi képzelet nem-anyagi természetű szféráiban gyökereznek (hanem a művész teremtő és befogadó-átélő fantáziájában). A műfaj gyors elterjedése (Amerikából indult el, de a 60/70-es években már Európát is meghódította) annak a törekvésnek köszönhető, hogy - miután a valóságban nem lehet az ésszerű világot felépíteni - legalább virtuálisan, egzakt gondolati formában a művészet tételezze azt.

1973/74 folyamán megszorodnak a Műhely-kiadványok: Bakucz József: *Kövesedő ég* (Versek, 1973); Dedinszky Erika: *Gyógyfüvek, beszélő állatok* (Versek, 1973); Hanák Tibor: *A filozófus Lukács* (I. kiad. 1972, II. kiad. 1974.); Erdély Miklós: *Kollapszus Orv.* (szövegek,

1974). Az 1973. évi Kassák-díjat Philippe Dôme francia költő kapja műfordításaiért; az 1974.-it pedig Erdély Miklós - Tandori Dezső.

A következő Műhely-találkozón (Hadersdorf, 1975.jún.23-26.). *Az osztrák avantgarde* reprezentatív bemutatását tűzik célul (az anyag teljes egészében megjelenik a Magyar Műhely 47. - 1975.jún.23-i - számában, jórészt Bujdosó Alpár fordításában). A találkozón Béládi Miklós - Pomogáts Béla - Kassák Lajosné is jelen van; az utóbbi személyesen adja át Haraszty István szobrásznak a Kassák-díjat.

A 48. szám (1975.dec.30.) már egyértelműen leteszi voksát a kísérleti művészet mellett. Nagy Pál (a Maurice Roche általa fordított *Szövegei*-hez írt bevezetőjében) leszögezi: a XX.század 2. felében maga az *emberi létezés* jutott válságba (tehát nemcsak a gazdasági-társadalmi formák, hanem az egyéni és a közösségi létezés alapjai is meginogtak). „Ma ennek kimondásában rejlik az írástudók felelőssége.” Kibédi Varga Áron *Irodalom és korszerűség* c. tanulmányában (elhangzott a nyári hadersdorfi konferencián) kimondja: „Dolgunknak - az írók dolgának - köze van a korhoz.” Mint egykor Kassák hangoztatta: „Éljünk a mi időnkben”. Az írástudók felelőségét (ő is) abban látja, hogy tudjanak *vétót* mondani. „Az avantgárd író nyugtalanítani akar” - hangoztatja; - áttételes eszközeivel megkísérli ráébreszteni a kor emberét arra, hogy *elemi érdeke* a szembeszegülés az „elidegenedett” világ dehumanizáló tendenciáival. Az elidegenedés következménye, hogy maga a nyelvi kifejezés is problematikussá vált a XX. században (nem áll egységes világgép a háttérben, mint állt a korábbi évszázadokban, így a kommunikáció ellehetetlenült, szubjektívizálódott). Éppen ezért a költő - aki átéli-megszenvedi a nyelv „betegségét” - nem szólhat többé oly patetikusan, a közös hitre és értékrendre apellálva hallgatóihoz/olvasóihoz, mint a korábbi korokban. A happening és a pop-art valójában az elveszett közösség-érzést próbálják újjáteremteni. *Korszerű*-nek kell tehát ma tekintenünk az ezoterikus *nyelvi kísérletezést* - az elidegenedést legyőzni akaró *banalitást* és az önazonosságunkat is vitató *fintort*, az egymásnak ellentmondó értékrendek mellé felállított *kérdőjeleket*. Az *irónia*, a semmit komolyan-nem-vevő távolságtartás a valóság dolgaival szemben: ma ez a korszerű művészet egyetlen lehetősége, és a „szöveg-irodalom” pszichikai diszpozíciója.

A Magyar Műhely 49. (1976.jún.30-i) számát, valamint a Marly-le-Roi-ban rendezett - immáron 4. - összefoglalót (1976.júl.1-3.) a „szövegirodalom”-nak, valamint a nyelvi problémák elméleti körüljárásának szentelik. (Előadások: Bakucz József: *A nyelv előtti nyelv*; Horányi Özséb: *Jel, jelentés, információ*; Petőfi S. János: *Interpretáció-szövegelmélet-irodalomelmélet*, Fónagy Iván: *Gondolatalakzatok, gondolati formák*; Beke László: *Az alkotó interpretációtól az interpretáció tagadásáig*). A szépirodalmi anyag itt már rendkívül variábilisan tipografizált, vizuálisan szervezett (Bujdosó Alpár: szöveg-részletek, előtanulmányok készülő új kötetéhez; Papp Tibor: „vendégszövegek”, Nagy Pál: labirintus-alakzatok, stb.).

A találkozónak ekkorra már világszerte „nagy híre” van, egyre több az - önköltségesen! - jelentkező. A Magyarországról érkezők között van Dévai Nagy Kamilla, Kemenczky Judit, Maurer Dóra, Szárosi Endre, stb. is; performánszaikkal nagy elismerést aratnak az irodalmi esten. A mintegy 50 főnyi résztvevő látogatást tesz Schöffler Miklósnál, a „fény-művészet” Nagymesterénél.

Az 50. ünnepi szám (1976.nov.15.) puritán borítólapjával, konstruktivista forma-egyszerűségével tűnik fel. Az impresszumban feltüntetett Munkaközösség új nevekkel bővült (Albert Pál, Baránszky Jób László, Gáyor Tibor, Lászlóffy Aladár, Maurer Dóra, Perneczky Géza). A bécsi „fiók-szerkesztőség”, az *Írók és Olvasók Szövetkezete* vezetői továbbra is Bujdosó Alpár - Megyik János. A szépirodalmi anyagot a „törzsgárda” műveiből állítják össze (Bakucz József,

Bujdosó Alpár, Határ Győző, Horváth Elemér, Labancz Gyula, Tűz Tamás ironikus szövegmontázsai; Vitéz György *Missa agnostica*-ja). A tanulmányok pedig a szemiotikai poétika kidolgozásában lépnek tovább (Kibédi Varga Áron: *Népmese és irodalomelmélet*, Petőfi S. János: *A mondatgrammatikától egy formális szemiotikai szövegelméletig*). A szám végén a *Hírek* rovatban kifejezetten felhívják a figyelmet a nyelvújító programokra (a Magyar Nyelv és Kultúra franciaországi Baráti Köre rendezésében Kassai György előadása: Kassai György: *Mit művelnek a nyelvújítók?* - 1976.okt.18.; novemberben pedig Lőrincze Lajos előadása lesz). A budapesti III. Anyanyelvi Konferencián (1977.aug.8-13.) Bujdosó Alpár elnököl, Papp Tibor előadása (*A költészet bomlasztó ereje nélkül mi a valóság?*), Nagy Pál hozzászólása (*Kölcsönösség*, amelyben a dialógust szorgalmazza a hazai és az emigráns fórumok között) nagy visszhangot vált ki.

Ezidőtájt lesz egyre markánsabb a lap képzőművészeti orientációja is; „naprakész” tájékozottsággal reagálnak a legfrissebb hazai jelenségekre (Nádler István - Maurer Dóra - Gáyor Tibor - Erdély Miklós - Legendy Péter, stb. tárlataira hívják fel a figyelmet. Az 1977-es Kassák-díjat Beke László művészetetudományi kapja, aki „sokat tett a korszerű művészet és a közönség kapcsolataért”. Szentjóbó Tamás munkásságáról készített alapfontosságú tanulmányában (*Kentaur*, 1976.nov.15-i szám) az avantgárd formálási elveket metafizikai összefüggésekbe ágyazva világítja meg.

Az 1977-79-es évek mintha „felpörgetnék” az alkotói kedvet - ismét 3-4 szám jelenik meg évente, s a „szövegirodalom” és a „szövegelmélet” egyaránt virágkorát éli.

Az 54/55. összevont számban (1978.jún.30.) *A hadersdorfi találkozó mint kollektív munka c.* izgalmas szövegmontázst tesz közzé, amelyet Bujdosó Alpár - az 1978-as év Kassák-díjasa - „komponált” az előző évi találkozó anyagából; ezzel a „provokatív” szövegegyüttessel mintegy vitára serkentvén az 1978. jún. 29-júl. 2-i Marly-i találkozó vendégseregét. A „kollektív munka” itt nem mást jelent, mint a *közös* gondolkodás gyümölcsét: amihez ki-ki szabadon hozzáteszi a magáét, s a végeredmény a polémia során alakul ki. Nemcsak az alkotás - hanem a befogadás is „hozzátesz” valamit minden kész műhöz, a felvetett gondolatok „továbbgondolódhatnak”, így a művek szemantikai érvényessége, jelentés-gazdagsága az alkotók és befogadók *együttes* tevékenységéből alakul ki. E nyomon elindulva végeredményben az alkotás úgy is felfogható, mint a szellemi erők szabad játéka. A Marly-i konferenciának épp ez a témája (*A kocka és a játék*); teljes anyaga az 56/57. összevont számban jelenik meg (1978. dec. 15).

Perneczky Géza vitaindító előadásában kapunk első ízben alapos történeti áttekintést a klasszikus és az újabb avantgárd belső folytonosságáról (*A fekete négyzettől a pseudo-kockáig*). A századeleji konstruktivizmus etikai - *messianisztikus* - embereszménye fejeződött ki - hangsúlyozza Perneczky - Malevics ikon-szerű téralakzataiban, mágikus négyzeteiben (fehér alapon fekete, majd fehér alapon fehér), Lissitzky Proun-kompozícióiban, amelyek kozmikus létszemléletre épültek. Csakhogy a történelem megcsúfolta az új embereszményt („a klasszikus avantgárd nagy radiózását a sztálini és a nemzetiszocialista művelődéspolitikája végezte el”), így a 60/70-es évek fordulóján újra felívelő konstruktivizmus már *ironikusan* zárójelbe teszi a klasszikus korszak nagy emblémáit (ennek egyik első jelzése Pauer Gyula 1970-es budapesti kiállítása: *Pszeudo.*) Maga a „médiám” szereptudat a nyílt szembenállás *helyett* választott ironikus védekezés az újabb keletű totális hatalmi diktatúrákkal szemben. Ugyanakkor Perneczky azt is világosan látja: „a keleteurópai avantgárd motívumkincse elsődleges energiává válhat még” egy adott pillanatban; tehát a pseudo-avantgárd bármikor felültheti (újra) a klasszikus avantgárd szereptudatát. A happeningekben „játékos” formában ugyan, de változatlan erővel munkál a tiltakozás, a lázadás az embert „tömegesíteni” akaró,

emberméltóságában lefokozó viszonyok ellen. A szövegirodalom is a „játék” emblematikus rendszerére épül - „kijátszani” a társadalmi konvenciókat, felülkerekedni e játék által a „börtön”-közérzeten, s így megszabadulni a nyomasztó tehetetlenség-tudattól.

Az újabb kísérletező nemzedék tehát nem fogadja el a „neoavantgárd” címkét (amelyet a hazai hivatalosság igyekezett ráragasztani), hanem a klasszikus avantgárd „jogutódjának” tekinti magát. Ezt sugallják az e számban közzétett szöveg-konstrukciók is (Bakucz József: *Játékkocka - avagy a játék kockázata*, Botos Tibor: *Mondatok a játékról*, Papp Tibor: *Szó-játékszöveg*, Kibédi Varga Áron: *A szöveg ismerete*). Maga a lebontás, az interpretáció is egyfajta játékosságot feltételez.

Az 58. (1979.jún.15-i) szám *A mai holland avantgárd* széles mezőnyéből hoz gazdag válogatást (Dedinszky Erika összeállításában). Hegyi Loránd pedig a hazai *Új művésznemzedéket* mutatja be: az ún. *Iparterv*-generációt (Albert Zsuzsa, Borbás Klára, El Kazovszkij, Szabados Margit, Tar Zsuzsa munkáit) bőséges illusztrációs anyaggal. Az ez évi (júniusi) hadersdorfi konferenciát pedig a hangköltészeti kísérleteknek szentelik. Az 1979-es év Kassák-díjasa az *Új Zenei Stúdió* (Jeney Zoltán, Sáry László, Vidovszky László komponisták, valamint Wilhelm András zenetudós).

Az 59. (1979.dec.15-i) számban sok új név bukkan fel ismét, ami azt jelzi: újabb „utánpótlás”-hullám érkezik az ifjabb generáció felől. Itt és az ezután következő számokban tűnik fel Balla Zsófia, Bari Károly, Balázsovics Mihály, Beke Mihály András, Bebek János, Cselényi Béla, Györe Balázs, Molnár Miklós, Lipcsey Emőke, Petőcz András, Péntek Imre, Szakolczay Lajos, Székely Ákos, Sziveri János, Tábor Ádám, Tóth Gábor, stb. - akik azóta jelentős nevet szereztek maguknak a művészeti életben.

Az 1979/80-as év a hazai „keményvonalas” kultúrpolitika fellazulásának első jeleit mutatja. 1980.jan.4-én a budapesti Fiala Művészek Klubjában megrendezik az első itthoni Magyar Műhely vita-estet Bujdosó Alpár és Nagy Pál részvételével. Könczöl Csaba bevezetője (*A Magyar Műhely és a magyar művészi kultúra egysége*) mintha burkolt ígéret lenne a további együttműködésre vonatkozóan.

A 60/61. (1980.jún.1-i) összevont számban Erdély Miklós: *Tézisek az 1980-as Marly-i konferencia anyagához*, s a hozzá kapcsolódó előadások találhatók, amelyek mind a „szövegirodalom” sajátosságait vizsgálják (Hoppál Mihály: *Elbeszélés és emlékezet*, Molnár Ferenc: *A vizuális esztétika néhány kérdése*, Pomogáts Béla: *A szöveg önállóságának elve és a magyar avantgárd hagyomány*; utóbbi az 1927/28-ban a Dokumentumban és Korunkban az „új vers” körül zajló eszmecsereéről).

A 62/63-as (1981.márc.31-i) összevont szám már egy fokozatosan kiérlelődött új szerkesztési koncepcióról tanúskodik. A gazdag képvers-anyag bizonyítja: a „Műhely-triász” most már egészen a vizuális költészet elkötelezettje lett (Bujdosó Alpár: *Vendéglövegek, Pi, Kor(l)át-meghazudtoló gyakorlatok*, Nagy Pál: *accidentelle*, négy miniatura, Papp Tibor: *szóballvány a vers, Töredékek, tördel ékek törd el ékek*). Mellettük az „ifjú gárda” is a képi fantázia legmeghökkenőbb változataival lepi meg az olvasót (Zalán Tibor: *Kísérletek Síva háta mögött*, Cselényi Béla számítógépes kompozíciója: *gép/vers 8.*, Balázsovics Mihály betűmontázsa (*bevezetés a társaságba*), Székely Ákos: *Versék*, Péntek Imre: *Két vers* stb.). Az első cikk a Műhelyben a számítógép és az irodalom viszonyáról Tubák Csaba: *Szöveggenerálás* c. írása, amelyre Papp Tibor azóta is gyakran hivatkozik. A szám végén található *Magyar avantgárd művészeti kalendárium* hosszú oldalakon át sorolja - a teljesség igénye nélkül! - az 1978-80-

ban zajlott „eseményeket”. Mindebből nyilvánvaló: a Magyar Műhelynek sikerült itthon a „tűrt” kategóriába bekerülnie. Az 1980-as év Kassák-díjasa Sipos Gyula.

A következő számokban tovább folytatódik az elméleti építkezés. A 64. (1981.júl.1-i) szám az előző évi Műhely-találkozó vitaanyagát gondolja tovább (Kibédi Varga Áron: *Megjegyzések Erdély Miklós téziseihez*, Petőfi S. János: *Szöveg és jelentés*, Bernáth Árpád-Csury Károly: *A „lehetséges világok” szemantikájának irodalomelméleti relevanciája*). A nyári hadersdorfi konferencia (júl.2-5.) anyagát - amely szintén e problémakör köré rendeződik - a 65/66. (1982.márc.31-i) számban teszik közzé. Pomogáts Béla a kolozsvári *Echinox* körről mint a legfrissebb avantgárd jelenségről számol be (*Nyelv és anyanyelv*), Székely Ákos az irodalom „állásáról - a harántfekvésről” értekezik (*ro.nc.sorozott.tük.ör*). A szépirodalmi szövegek abszolút ironikusak - az új nemzedék már nemcsak a társadalmi valóság „hitélet”, hanem önnön létjogosultságát is megkérdőjelezi. Persze az ironikus álarcok mögött nagyon is szenzibilis és ambiciózus arcok rejlenek, akiket mélyen megsebez az a tény, hogy mondandójukat nem fejezhetik ki nyíltan, és érzelmeiket el kell leplezniök. Molnár Gergely - az 1981. év Kassák-díjasa - *Naplók, álmleírások* c. kompozíciójával új ars poétikát fogalmaz: „tanulnunk és tanítanunk kell, hogy tökéletesedjünk”.

A 67. számot (1983. júl. 15.) a váratlanul elhunyt Erdély Miklós emlékének szentelik; első-sorban művészettörténeti szerepét próbálják körüljárni. Az utóbbi évtizedek legjelentősebb úttörőjének tartják, aki új távlatokat nyitott gondolkodásunkban és a művészetnek szinte minden ágában jelentőset alkotott. Beke László két írással is tiszteleg a Mester előtt (*Lényegi kiegészítések egy megíratlan Erdély-monográfiához*, valamint Erdély Miklós *Partita* c. filmjének elemzése); Hegyi Loránd megkísérli meghatározni művészettörténeti helyét, értékét (*Az antiművészet pályái és Erdély Miklós helyzete*). Mások az életműnek egy-egy rétegét világítják át mélyebben (Tábor Ádám elemzése a *Kollapszus orv.-ról: Váratlan! Kérdés!*; Murgács Gábor, *Hozzászólások Erdély Miklós Marly-i téziseihez*; Peternák Miklós, Kozma György: *Álomreakció, álommásolat - a Partitáról*). Néhányan saját személyes emlékeiket elevenítik fel: Pernecky Géza: *A ferde mennyország*; Enyedi Ildikó: *Egy pedagógiai technika* (Erdély Miklós: *Fantáziafejlesztő gyakorlatok - elemzés az Indigo csoport munkájáról*); Baránszky László: *Az útinaplóból* (grafikai vers Erdély Miklós emlékére), Halász András: *Közvetítés pohárban* (az *Egy pohár kvíz* analógiájára).

E számmal a Magyar Műhely életében mintha a második korszak is lezárult volna. Az elmúlt évek során sikerült elméletileg feldolgozni a modern művészet tendenciáit, a továbblépés útjait-módozatait. Mind a szövegirodalom, mind a képzőművészeti absztrakció felé megtették az első jelentős lépéseket. Ezt a kettősséget fejezik ki ismét a Kassák-díjjal: 1982-ben Hegyi Loránd, 1983-ban Baránszky László és Galántai György nyeri el.

A Műhely *Kassák Lajos Köre* 1983.szept.30-i évadnyitó összejövetelén jelentik be a szerkesztők, hogy a továbbiakban áttérnek a fényszedésre és az ofszet-nyomásra, s így jóval gazdagabb - és a klasszikustól eltérő szedésű - vizuális anyagot tudnak megjelentetni. Így a lap nagyobb teret tud biztosítani a fiatal „kísérletező” alkotóknak. Minden második szám ezentúl az övék lesz; minden másodikban pedig az elméleti viták kapnak helyet.

A 68. szám már az új szerkesztési koncepció szerint, négy apróbb füzetkére bontva jelenik meg (1983.okt. - 1984. ápr.), hihetetlenül bőséges, változatos anyaggal. Az előző számokban megjelent fiatalok mellé újabbak is felsorakoznak - jórészt már az '50-es évek szülöttei! - első-sorban azok, akik számára nem nyílik elég tér a hazai publikációs fórumokon: Aranyi László, Bali Brigitta, Deme Zoltán, Fehér József András, Géczy János, Kukorelly Endre, Mánfai Csaba, Més-záros István, Sebek János, Szeles József, Simó Ádám, Szikra János, Zalán Tibor, Zend Róbert, stb. Egy egész induló nemzedék - akik közül néhányan gyökeret is

eresztenek a lapnál, s a következő évtized meghatározó személyiségei lesznek. Az „önfelmutatás” jegyében nemzedékké szerveződő hazai fiatalok (az akkori 20-30 év körüliek) első, átütő erejű közös bemutatkozása a JAK-füzetek 2. tagjaként 1982-ben Budapesten megjelenő *Ver(s)ziók* című antológia. A Magyar Műhely köre is felfigyel rá: Nagy Pál rendkívül ígéretesnek tartja a nemzedéki szemlét, s ez *Egy pohár kvíz*, és a *Drámagömlés* című ciklusok vizuális kísérleti munkáit a konceptualista-konstruktivista-konkrét költészet nemzetközi mezőnyben is jó színvonalúnak értékelhető alkotásai közé sorolja (M.M 1983.okt.68./1.rész).

A 69. (1984. aug. 9-i) szám viszont valóban komoly elméleti írásokkal van tele. Itt is megfigyelhető egy bizonyos fokú „fiatalítás” - új nevek, új témák jelennek meg (Barna Róbert: *Interjú Hajas Tiborral*, Bókay Antal: *Wittgenstein és Freud*, Mezei Árpád: *Tristan Trara*, stb.). Az alapító Atyák - lassan már 50. életévüket taposván - elérkezettnek látják az időt, hogy nyílt „hadüzenetet” intézzenek a hazai - elsősorban politikai szempontok által meghatározott - irodalomtörténeti értékrendnek, amely felülről lefelé - hierarchikusan - működik, s nem biztosít teret a „kivülállóknak”. A Műhely köre - eltérően az itthon meghonosodott ún. irodalmi „fővonal” struktúrájától - a maga részéről tájékozási pontnak a fővonalból kirekesztetteket (Kassák és köre - Barta S. - Ujvári E. - Reiter Róbert, Szentkuthy - Weöres - Határ Gy. - Mészöly M. - Erdély M. - Tolnai Ottó - Tandori - Szentjóbó Tamás - Ladik Katalin) tekinti. Az irodalomtörténészek közül a „határon kívüliek” (Bori Imre - Koncsol László - Sipos Gyula - Czigány Lóránt) illetve a hazaiak közül Béládi Miklós - Pomogáts Béla - s a művészettörténész Beke László értékítéletét fogadják csak el magukra nézve mérvadónak. Rendkívül korszerűtlennek tartják azt, hogy a hazai irodalom még mindig „sorsát keresi”, ahelyett, hogy a kifejezés új lehetőségeit keresné (Bujdosó Alpár: *Az irodalom történetéről mint a magyar irodalom önszemléletéről*, Papp Tibor: *Az élő magyar irodalom szerkezeti értékrendje*, Nagy Pál: *Kortárs eszméi, irodalmi áramlatok és a mai magyar irodalom*).

Ezzel egyidejűleg a Műhely-triász leteszi az asztalra évtizedes kísérleteinek eredményét - luxus-kiállítású reprezentatív köteteit, amelyekben a vizuális irodalmiság nemzetközileg is kimagasló dokumentumait kínálják barátaiknak s a hazai olvasóknak, kritikusoknak. 1984-ben jelenik meg Papp Tibor: *Vendégszövegek 2,3.*, Nagy Pál: *Journal in-time*, 1985-ben Bujdosó Alpár: *Irreverzibilis Zeneon*, valamint az 1980-ban autószerencsétlenség következtében elhunyt Hajas Tibor posztumusz *Katalogus*-a. Mind a négy kötetet árusítják a hazai könyvesboltokban is - tehát a Műhely a '80-as évek derekán már félig-meddig „hazaérkezik”.

Lassanként a kommunikáció is megindul a különböző hazai fórumokkal. A JAK 1985. májusában nagyszerű Magyar Műhely-estet rendez (Pomogáts Béla tart bevezető előadást; Bujdosó Alpár - Kemenczky Judit - Papp Tibor - Szákrosi Endre mutatják be műveiket). A szokásos évi Műhely-találkozót pedig most első ízben Magyarországon tartják (Kalocsa, 1985. júl.29-31.), Schöffner Miklós házában. Itt adják át az 1984. évi Kassák-díjat Molnár Miklósnak és Székely Ákosnak. Az itt elhangzott előadásokat a Magyar Műhely 71. (1986.jún.15-i) száma hozza (Pomogáts Béla: *Avantgárd örökségünk*, Bujdosó Alpár: *A vizuális szöveg poétikai eszközeiről*, Papp Tibor: *Gondolatok a látható nyelvről (és a vizuális irodalomról)*). Pomogáts Béla vitaindító előadásában örömmel nyugtázza: az avantgárd ma „szellemi reneszánszát” éli; a '20-as évek folyóiratai (Kassák *MÁ*-ja, *Dokumentum*-a, a budapesti *Magyar Írás*, a temesvári *Periszkóp*, a vajdasági *Az Út*, stb.) mintha folytatásukra találtak volna a párizsi *Magyar Műhely*ben, a kolozsvári *Echinox*-ban, a vajdasági *Új Symposium*ban, a budapesti *Mozgó világban*; Pozsonyban pedig Cselényi László vívja magános csatáit a konzervativizmussal szemben. Megnyugtatónak s reménykeltőnek tartja azt is, hogy az elmúlt másfél évtized során a szellemi élet fokozatosan birtokba vette az avantgárd hagyományt, s a *tradíció részeként* kezdi feldolgozni (Béládi Miklós tanulmányaira hivatkozik elsősorban: *Az*

avantgárd történeti nézetből - Literatúra 1982/3-4.; *Az avantgárd mozgalom* - Kortárs 1985/1.sz.).

A kalocsai találkozó tehát némiképp „elégítél”-adás is a Magyar Műhely immáron két évtizedes küzdelmeiért; s egyben a hazatérést előkészítő nyitány. A diadalmas áttörést mégis az 1987-es év - Kassák születésének 100. évfordulója s a Magyar Műhely 25. éves jubileuma - hozza meg. Az ELTE Irodalomtörténeti Tanszéke és az Irodalomtudományi Intézet márc.17-18-án Kassák-ülésszakot szervez; ennek záróakkordja a Kassák Klubban a „műhelyesek” bemutatkozó estje (fellépnek: Bujdosó Alpár, Molnár Katalin, Nagy Pál, Petőcz András, Szkárosi Endre, Szombathy Bálint, Zalán Tibor). Márc.20-án a Nemzeti Galériában Kassák-kiállítás nyílik; a Műhely ezen is képviselteti magát. Márc.21-én a budapesti Vasas Ifjúsági Házban az időközben betiltott *Iródia* csehszlovákiai magyar írócsoport fiataljai *Amikor Kassák valami más* c. műsorral lépnek fel (happening, szövegek), valamint kiállításra kerül a nagyvilág több száz művésztől begyűjtött mail art-anyag. Márc.23-án Balaskó Jenő Erdély Miklós- emlékestet rendez a Szkéné színpadon. Márc.24-én a Magyar Műhely irodalmi estet szervez Szombathelyen (az Életünk szerkesztősége, valamint a Magyar Írók Szövetségének nyugat-magyarországi csoportja vendégeként). Márc.26-án a Petőfi Múzeumban nyílik meg a Kép/Vers // Vers/Kép kiállítás, irodalmi esttel egybekötve, amelyen szinte mindenki felvonul, aki e műfajban - akár képzőművészként, akár költőként - jelentőset alkotott (összesen 43-an!). Márc.27-én tartja első budapesti összejövetelét a Magyar Műhely Baráti Köre; ezt követi a hazai fiatalok - a „Műhely-csapat” - első önálló estje a Fiatal Művészek Klubjában, amelyet Pomogáts Béla nyit meg. A Baráti Kör szervezésében szemináriumi program is indul (okt.3-án Papp Tibor tart előadást *A hangvers rendszertaná*-ról, nov.7-én Hegyi Loránd: *Avantgárd-történelem-mítosz* címen; majd 1988. januárjában Kemenes Géfin László, márciusban Sárny László *a vizuális költészet*-ről, áprilisban Nagy Pál az *irodalmi videózás*-ról; júniusban Bujdosó Alpár: *Intermedialitás a költészetben*). 1987. június 1-22-én a Párizsban rendezett Nemzetközi Polyphonix-fesztiválon a Műhely-triász mellett már a hazai fiatalok is fellépnek (Petőcz András, Székely Ákos, Szkárosi Endre).

Az 1985. év Kassák-díjasa Megyik János szobrász; az 1986.-é Szkárosi Endre.

1987 nyarán (június 25-27.) még utoljára Hadersdorfban rendezik meg a Műhely-találkozót - a lap 25. évi fennállásának jegyében. A tanácskozás témája: *Hogyan képelem el a következő 25 év irodalmát?* (az előadások majd a 73. - 1988.dec.15-i - számban jelennek meg). Pomogáts Béla nyitó-előadásában (*Értékek és értékrendek*) mérleget készít a Magyar Műhely 25 éves tevékenységéről, s szól a hazai különböző értékelő rendszerek párhuzamos egymásmelletti-ségéről („hivatalos” - népi írók - egykori újholdasok - avantgárd, stb.), az érték-zavarról, a kommunikáció ellehetetlenüléséről (aminek hátterében irodalmon kívüli kritériumok, politikai érdekek, személyi és csoport-elfogultságok stb. állnak). A területi megosztottság még inkább fokozza a zűrzavart: „más-más értékelő rendek vannak forgalomban Budapesten, Kolozsvárott, Újvidéken, Párizsban és Münchenben”. Holott kell(ene) lennie egy olyan *virtuális értékrend*-nek, amely a magyar irodalom *minden jelentős értékét* magában foglalja, függetlenül attól, hogy az alkotók milyen világnézeti, esztétikai elveket vallanak, hol élnek, stb. Feltehetőleg a következő években megteremtődik a valós, reális értékhierarchia (amit a kolozsvári-újvidéki-pozsonyi-párizsi-müncheni, sőt a tengerentúli kritikai műhelyeknek közösen kell kialakítaniok-vállalniok).

A „*hogyan képelem el?*” kérdésre a válasz egyöntetű: *másnak*, mint a jelenlegit. Nagy Pál szerint máris tanúi vagyunk sok régi műfaj „elkopásának”, elsorvadásának, s mellettük újak keletkezésének (esetleg: régiek újjászületésének). Ő azt reméli, hogy a közízlés is megbarát-

kozik előbb-utóbb az elektronikus irodalom dinamikusabb, „töményebb” formáival. Petőcz - az 1987-es év Kassák-díjasa - „örökös Magyar Műhely-nosztalgia”-ról szól, azaz a *kísérletező* irodalom térhódítását reméli; Bujdosó Alpár, Papp Tibor pedig egyaránt a számítógépes irodalom elterjedésében bízik. Utóbbi nehezményezi, hogy még a vizuális költészetéről is csak kényszeredetten vett (vesz) tudomást az irodalmi köztudat - hogyan, honnan várhatna hát elismerést a videóra vagy számítógépre írt költészet?!

E konferencián szerveződik meg a Magyar Műhely hazai bázisa; a szerkesztő-triász előkészíti a talajt a folyóirat hazatelepítéséhez. Az 1989-ben az ELTE Bölcsészkarán ismételt (immár harmadízben) újrainduló Jelenlét 1-2. száma (*Szógettó*) keresztmetszet-áttekintést ad arról az immáron lassan „középkorúvá” érő képzőművész és költő gárdáról, amely konceptuális, szövegköltészeti munkáival, illetve elméleti tevékenységével az elmúlt évtized(ek)ben nevet szerzett magának. A legismertebbek: Algol László, Balaskó Jenő, Bálint István, Erdély Miklós, Hajas Tibor, Jovánovics György, Legendy Péter, Maurer Dóra, Petőcz András, Szentjóby Tamás, Tábor Ádám, Tolnai Ottó, Tóth Gábor. A Magyar Műhely bázisát elsősorban ők adják.

Az 1989-es Műhely-találkozót már újra itthon, Szombathelyen tartják (júl.11-14.). Az előadások és a költészeti bemutatók a *Szabad területen* témakör köré szerveződnek (az anyagot a 74-75. számban teszik közzé). Az 1988. év Kassák-díjasa Maurer Dóra, a ‘89.-é Szombathy Bálint.

A 75.szám (1990.márc.20.) élén szerkesztőségi bejelentés: „Jelen számunktól kezdve a Magyar Műhely Budapesten is megjelenik. A tiltás, tűrés után támogatás nélkül, természetesen”. Felelős szerkesztők most már - a „triász” mellett - Petőcz András, Székely Ákos. A szerkesztőbizottság: Ágoston Vilmos (elnök), Fráter Zoltán, Hegyi Loránd, Juhász R. József, Szombathy Bálint. Az impresszumban fel van tüntetve a *Magyar Műhely Munkaközösségé*-nek teljes névsora (amely mintegy 20 névvel gyarapodott az elmúlt évek során - így kb. 45 főre duzzadt).

Az ünnepi szám megjelenése alkalmából a TIT és a Magyar Műhely Baráti Köre 1990. ápr.6-án irodalmi vitaestet rendez a Kossuth Klubban; majd máj. 3-án Szombathelyen is a Berzsenyi Társaság támogatásával. Az Ünnepi Könyvhéten megjelenik a JAK-füzetek 51. számaként az ifjú hazai avantgardisták tipográfiailag is műalkotásként megformált reprezentatív vizuális költészeti antológiája, a *Médium Art* (szerk. Fráter Zoltán, Petőcz András). Bemutató estje a Kossuth Klubban jún.6-án (akcióköltészeti, fonikus és vizuális költészeti bemutató). Együtt van itt az experimentális költészet „derékhada” (a Magyar Műhely triásza mellett Csernik Attila, Ladik Katalin, Lantos Ferenc, Páskándi Géza, Pernecky Géza, Székely Ákos, Tandori Dezső, stb.) a mára már tekintélyt és hírnevet szerzett „középgenerációival” (Bari Károly, Elek István, Gécz János, Lipcsey Emőke, Mészáros István, Petőcz András, Szilágyi Ákos, Szkárosi Endre, Szombathy Bálint, Tóth Gábor, Zalán Tibor, stb.). Nyomukban máris megjelent az „utánpótlás”: a ‘60-as évek szülöttei (Farkas Gábor és Sziládi Zoltán, a Jelenlét új szerkesztői, mellettük Háty János, Juhász József, Krausz Tivadar, Kurdi Imre, Nagy Attila Kristóf, Mészáros Ottó, Tatár Sándor), akiknek többsége rendszeresen publikál az immáron Párizs-Bécs-Budapest hármas fókuszában szerkesztett Magyar Műhelyben. Az érsekújvári *Stúdió ertè* június 29-július 1. között rendezi meg 3. nemzetközi alternatív művészeti fesztiválját, amelyen a Műhely több tagja is szerepel akcióival; a Művészeti Galéria pedig kiállítást szervez a résztvevők vizuális munkáiból. A fesztivál keretében tartott szimpozionon (*Lappangó tendenciák*) R. Ruzička a számítógépes művészet *zenei*, M. Klivar a *grafikai*, Papp T. pedig az *irodalmi* vonatkozásait elemzi.

A párizsi „p.ART” nevű videó-folyóirat 6-7. számaként 1 óra 15 perces kazettán különszámot ad ki a Magyar Műhelyről, amely végigpergeti a folyóirat történetét („fényképekben”, majd videó-felvételeken „elbeszélve”); beszámol az 1987.-i, illetve 1989.-i Műhely-találkozóról, valamint a folyóirat 1989.nov.29-i párizsi irodalmi estjéről.

A Műhely szerkesztői a 90.szám végén örömmel üdvözlnek az elektrografikus művészet első magyarországi orgánumát, az *Árnyékkötők* c. folyóiratot (amelynek alapítói és szerkesztői: Dárdai Zsuzsa, Szász János, Tenke István, Zsubori Ervin - az utóbbi a Műhelynek is aktív munkatársa!). Ugyancsak mint rokon szellemű lapot köszöntik az *Új Hölgyfutárt*, valamint a Székesfehérvárott 1990-től megjelenő *ÁRGUS*-t.

A hirtelen felpetzdült élet jele az is, hogy a Műhely ismét tudja az évi 4 számot tartani. Megszaporodnak a Műhely-kiadványok is: 1989: Petőcz András: *Nonfiguratív* (Képversek); Márton László: *L'égiposta* (Elbeszélések); 1990: Székely Ákos: *f* (Képversek); 1991: Géczy János: *Concrete* (Képversek), Erdély Miklós: *Idő-möbiusz I-II.* (Versek); Papp Tibor-Claude Maillard: *Ikonok* (Képversek). Ugyancsak 1991-ben jelenik meg Petőcz András-Sáry László zenés akusztikus költészeti hanglemeze (*Közeledések és távolodások*); január 31-én rendezik bemutatóját a Fészek Klubban.

Az 1991. évi Műhely-találkozót ismét Szombathelyen rendezik meg (jún.27-29.), most már több mint 100 (jórészt hazai) résztvevővel, három irodalmi esttel. A találkozó meglepetése: Szombathy Bálint bemutatja a Műhely legújabb kiadványát, a luxus-kiállítású *Képelletítés* c. művészeti albumot, amelyben Bortnyik Éva, Bujdosó Alpár, Csutak Magdolna, Fajó János, Gáyor Tibor, Juhász R. József, Major Kamill, Maurer Dóra, Megyik János, Molnár Vera, Nagy Pál, Nádler István, Németh István, Székely Ákos, Papp Tibor, Petőcz András, Szombathy Bálint és Tóth Gábor egy-egy grafikája, illetve képverse szerepel.

A tanácskozás egyik legérdekesebb elméleti előadása: Tóth Gábor: *Ez a köldökszínór a művészet (24 tétel a köldökszínórról)*, (a Magyar Műhely 82. - 1991.dec.20-i számában jelent meg). Azokról az alap-összefüggésekről szól, amelyek az emberi létezést a Világegyetemmel összekapcsolják, s amelynek „köldökszínórja” - a művészet - nem vágható el annak veszélye nélkül, hogy az emberi nem elpusztul. „Mért akarjuk tudatosan elveszteni eredeti helyünket abban az egészben, amelybe beléteremtettünk?” - teszi fel a kérdést. A művészet az emberiség egyik legfontosabb életmegnyilvánulása; csakis általa *rehumanizálódhat* a - kontaktusát a világmindenséggel mindinkább elvesztő - „elárult”, ön-lényegétől elidegenedett, a technika rabszolgájává (s nem urává!) vált emberiség.

A találkozó a Tóth Gábor által kezdeményezett „ökumenikus betűtisztelet”-tel zárult. Az 1990. évi Kassák-díjat Cselényi László, az 1991.-it Ladik Katalin kapta.

Ezekben az években a Magyar Műhely egyre inkább arra törekszik, hogy ne csak az „anyaországi”, hanem a szomszédos országokbeli magyar és nem-magyar ajkú fiatal avantgárd alkotóknak is fórumává váljon.

Nagy Pál *Marosvásárhelyi tanulságok* c. írásában (80.sz., 1991.jún.20.) a MA MŰ (azaz: marosvásárhelyi Műhely 1978-84) egyik kiadványáról (*Tegnap és MA*) szólva azt fejtegeti, hogy ez a romániai magyar avantgárd csoportosulás - az *Echinox*-körrel együtt - rendkívül magas színvonalú akciószínházával, happeningjeivel, mail-art-produkcióival és performansaival kitörölhetetlenül beírta magát az újkori irodalomtörténetbe. (Itt indul Beke Mihály András, Bréda Ferenc, Cselényi Béla, stb.). A középeurópai avantgárd *közös* jellegzetessége: a szellemi integritás megőrzése, hiszen a totalitárius államokkal szemben a belső függetlenség kiküzdése csak így lehetséges.

Az erdélyi Borcsa János *Szövegszigettenger* c. írása (83.sz. 1992.márc.20.) felvázolja annak a radikális művészeti fordulatnak az elméleti hátterét, amely a romániai magyar lírában (is) végbement a '70/80-as évek fordulóján. A totális diktatúra ellehetetlenítette az akkortájt induló fiatalok helyzetét, ezért sokan áttelepültek (Szócs Géza, Kőrösi P. József, majd Cselényi Béla, Németh Rudolf); mások - Szilágyi Domokos példája nyomán - tiltakozásul öngyilkosok lettek (Sütő István, Boér Géza). Az otthon maradottak „szövegtengerbe” menekültek: belső szigetet építettek ki maguknak (Balla Zsófia, Markó Béla, Kovács András Ferenc, Viski András, Tompa Gábor, stb.). A nyelvi teremtés, a nyelvvel való játék egyfajta „életteret” kínál(t) számukra. Így lett ars poetikájuk a véglegesség helyett a *nyitottság*, a merevség helyett a *rugalmasság*, a minden-áron-való heroizált helytállás és bénítóvá tevő önvédelem helyett a dinamikus *önszervezés-önépítés*. Az életben-maradás egyetlen lehetősége.

A szomszédos országokban élő magyar fiatalok igyekeznek közös nyelvet találni más-ajkú társaikkal. Az akció-művészet, a performansze pl. kevés nyelvi jellel is ki tudja fejezni a *közös* érzés- és gondolatvilágot. A Magyar Műhely bevonja munkatársai közé a nem-magyar ajkú középeurópai alkotókat is. Majdnem minden számban találunk vizuális munkákat egy-két ilyen költőtől. A 78. számban Franci Zagoročnik, a Vajdasági Íróegyesület tagja, szlovén kritikus-esszéíró-vizuális költő szerepel; a 80. számban Slavko Matković, a Bosch-Bosch csoport alapítója, szerb konceptualista költő; a 81.számban a Liptószentmiklóson élő szlovák-magyar képzőművész, Michal Kern, és az érsekújvári születésű, Pozsonyban élő szobrász, Juraj Meliš, aki Kassák születésének 100. évfordulójára kiadott egy mappát, amelyben csaknem 50 szlovákiai művész tisztelgett a Mester előtt (a mappát 1987-ben a Kassák Emlékmúzeumnak adományozta); a 83.számban Kowalska, Alina Anka - varsói képzőművész; a 87. számban Ivo Antić ljubljana-i konkretista költő, valamint Rešin Tucić, Vujica, bánáti születésű performer, az Újvidéki Rádió munkatársa; a 91.számban Bartolec, Igor - újvidéki neoista, mail-art-művész; a 92.számban Sekal Jan prágai festő, aki jelenleg Párizsban él; a 93.számban pedig Prigov, Dimitrij orosz avantgárd költő-író-szobrász, valamint az ógyallai (Kárpátalja) születésű Bolemánt László, aki 1992-ben egy „neoszamizdat” c. kiadványt indított Pozsonyban; 1993 januárjától ő lett az Irodalmi Szemle szerkesztője.

*

Az 1991-es év derekán némi átrendeződés megy végbe ismét a lap szerkesztőségében. Petőcz András kiválik, megszűnik a szerkesztőbizottság; felelős szerkesztők a továbbiakban: Bujdosó Alpár - Hegyi Loránd - Juhász R. József - Nagy Pál - Papp Tibor - Székely Ákos - Szombathy Bálint. (A 81.sz. - 1991.szept.20 - már ezzel az impresszummal jelenik meg.)

Az 1992-es év: áttörés a komputer-művészet felé. Január 30-március 8. között látható a budapesti Vasarely Múzeumban a Műhely-triász közös kiállítása vizuális (részint már számítógépen készült) műveikből; június 11-28-án pedig ugyanott az Első Budapesti Nemzetközi Grafikai Biennálé. 1992. márc.20-án a budapesti Liszt Ferenc téren megnyílik az ARTPOOL Művészet-kutató Központ; vezetője Galántai György. Itt végre megtalálhatók az utóbbi 30 év magyar és nemzetközi avantgárd művészetének dokumentumai, szabadon a kutatók rendelkezésére bocsátva.

A 84. (1992.jún.20-i) számban Peternák Miklós *Kísérlet és Kutatás a XX. századi magyar művészetben (Az intermediális technikától a komputer képig)* c. tanulmányában összefoglaló áttekintést ad a komputerművészet előzményeiről és hazai kibontakozásáról. A '20-as évekből idesorolja Kassák képarchitektúra-elméletét, Molnár Farkas mechanikus színházát, László Sándor „szín-fény-zenéjét” (Farblichtmusik), valamin Moholy-Nagy fény-tér-moduljait. Közvetlen „előfutár”-nak tekinti az Európai Iskola absztrakt festészetét; Kepes György 1956-os könyve - *Az új tájkép* - c. antológia már komputer-képet is közöl. Magyarországon nagyobb

kiállítótermekben (Múcsarnok, Székesfehérvár) 1977-ben voltak először láthatók komputer-művek; 1976-ban pedig Szalay Sándor fizikus segítségével elkészült Bódy Gábor első komputer-animációs experimentális filmje. Hasonló jellegű filmek készültek a '70/80-as évek fordulóján a Balázs Béla Stúdióban - írók, zenészek, képzőművészek együttes munkájával (elsősorban Erdély Miklós, Hajas Tibor, Maurer Dóra, Najmányi László, Szentjóbgy Tamás - de rajtuk kívül még sokan mások is részt vettek a kísérletekben). 1985/86. telén volt a Múcsarnok három termében Mengyán András kiállítása (*Programozható tér I-III.*). Fordulópont ez a hazai képzőművészeti életben: a néző mint *térmozit* több aspektusból élhette át - és nem statikusan szemlélte! - a teret; a szín-, fény-, film- és hangprogramokkal egybekapcsolt installációsorozat egyfajta kozmikus térszemléletet kínált élményül. 1989-ben a budapesti Francia Intézet *Hétköznapi Párbeszéd* címen háromnapos „eseményt” rendezett, amelyen Párizs-Budapest művészei komputer-képek segítségével kommunikálhattak egymással. Peternák Miklós úgy véli: a '90-es évek meghozzák a komputer-művészet felvirágzását - és a jövő század művészete erről az alapról fog kibontakozni.

Az informatika mind gyorsabb fejlődésével lehetővé vált (válik) a virtuális művészetek kibontakozása itthon is. Az avantgárd művész számára a virtuális világ az a kísérleti terep, ahol a lét és létformák ludikus lehetőséget kapnak a kipróbálásra. A művész absztrakciókkal, modellekkel, törvényekkel, számokkal, érzékelőkkel (data glove, data suit) dolgozik; a valóságot modellezi, és nem másolja: megtisztítja a feleslegestől, a lényegteltentől. A kép itt nem metafora, hanem modell, a tér utópikus, benne autonóm szimulációs idő uralkodik. Párizsban már 1993 óta működik a Pompidou Központban egy virtuális folyóirat (*Revue virtuelle*), amelynek képernyőjén folyamatosan szövegből-hangból-mozgóképből összetevődő, térben szerveződő *hipertext* látható. A különböző típusú jelrendszerekből, halmazokból származó információk között szabadon navigálhatunk, azokat sokféleképpen kombinálhatjuk, stb. A virtuális művekben az elektronikus képszoveg is fokozatosan teret nyer (pl. Jeffrey Shaw: *Az olvasható város*, 1990; Fred Forest: *Az elektronikus Biblia és a Golf-háború*, 1991, stb.). Hogy mindez meghonosodik-e nálunk? - elsősorban technikai felszereltség kérdése, de a művészetről kialakult eddigi felfogásunknak is meg kell népiképp változnia hozzá.

A további Műhely-számokban egyre több olyan tanulmányt találunk, amely a '20-as évek konstruktivizmusából közvetlenül eredezteti a századvégi kísérleteket. Tehát nem fogadják el a hazai irodalomtörténeti köztudatban meghonosodott „neoavantgárd” terminus technikust: az avantgárd az egész századon átívelő *folytonosságot* mutat, még ha a felszínen ideig-óraig vissza is szorították politikai okok miatt. Mint „búvópatak” élt és hatott; megtermékenyítette a század egész művészeti gondolkodását.

A performansz jegyében készült 85.sz. (1992.szept.20.) *Akciónművészet* címen egy részletet közöl Labelle-Rojaux, Arnaud: *l'Acte pour l'Art* c. művéből (Párizs, 1988.), amely végigtekint a performansz történetén; majd gazdag képvers-összeállítást hoz a szentendrei *Kis magyar performance* c. kiállítás anyagából. Egy idevágó fejezetet találunk itt Papp Tibor készülő könyvéből (*Múzsával vagy Múza nélkül? - Véletlen, kombinatorika és párbeszéd*). A szerző úgy véli: a számítógépen kreált művek éppoly originális alkotások, mint a tradicionálisak. Egyediségük a mű szerkezetének modellálható sejtjeiben érhető tetten. Ha sok üres szerkezettel és jól feltöltött halmazokkal indul a játék, akkor a kombinatorika kapui végtelen nagyra nyílnak. A gép csak az üres szerkezeteket és halmazok egyedeit tárolja, s egy - többnyire rövid - programot, amely elvégzi a kombinatorikus munkát, s az eredményt képernyőre vagy papírra írja ki. A számítógép rendkívüli „előnye” Papp Tibor szerint elsősorban az, hogy az irodalmi mű minden összetevője (szöveg, hang, kép, mozgás) bárminemű más eszköz igénybevétele nélkül megformálható. Vagyis megadja az alkotónak azt a lehetőséget, hogy a

semmiből, egyes-egyedül a számítógép kínálta eszközökkel hozza létre betűtípusait, szövegeit, a vonalakat, az ikonokat, az ábrákat, a rajzokat, a grafikai alakzatokat, stb. Az „olvasó” (azaz a műveket dekódoló személy) minden esetben társ-alkotó: ő hívja elő a lehetséges variációkból a megvalósuló mű-egyedeket, s választja ki közülük a neki tetszőt.

Ugyane számban jelenik meg Nagy Pál: „*Posztmodern*” *háromszögelési pontok*: Lyotard - Habermas - Derrida c. kötetének előzetes - vázlatos - bemutatása (a tanulmány a 87. számban folytatódik). A 88. számot (1993.jún.20.) egészében Derridának szentelik, magyarországi látogatása alkalmából. 1992.okt.20-án a budapesti Francia Intézetben tartott előadását Nagy Pál vezeti be; okt.21-én az ELTÉ-n tartottat Angyalosi Gergely (köszöntőjük is megjelenik a Műhely e számában). Abajkovics Péter, Lipcsey Emőke, Nagy Pál, Nyírfalvi Károly, Székely Ákos vizuális kompozícióikkal tisztelegnek a Mester előtt.

1993 tavaszán az ELTE Tanárképző Főiskoláján megalakult az Irodalmi Klub L. Simon László vezetésével; havonta rendezett irodalmi estjein a Magyar Műhely prominens képviselői tartottak előadásokat. 1993.nov.5-én Nagy Pál - Papp Tibor - Székárosi Endre mutatták be videón és számítógépen készült legújabb elektronikus műveiket, illetve hangverseiket. Ezt követően a vitát L. Simon László vezette.

A Magyar Műhely 90. (1993.dec.20-i) száma az e nyári, Keszthelyen szervezett Műhely-találkozón (*Friss, meleg az avantgárd!*) elhangzott előadásokat hozza.

Bujdosó Alpár *Újra a kísérletről* c. írásában arról szól, hogy a művészet csak akkor tud túljutni évtizedek óta tartó válságán, „ha vállalja a szokványos gondolkodástól való elrugaszkodás rizikóját”, s - megfélemlítve mindenféle „főfolyam”-ról és „ábrázolás”-ról, amit eddig elvártak tőle - olyan nyelvi konstrukciókat és szövegeket hoz létre, amelyek „a gondolhatóság határán túli alanyokon” mint nyelvi elemeken keresztül valamilyen formában egy-az-egy viszonyban állnak a „megfogalmazhatatlan”-nal. Tehát ha „az egyetemes, az állandóan megújuló művészeti / irodalmi univerzum részének tekinti magát”.

Molnár Katalin - az 1992-es év Kassák-díjasa - *A költészetről???* elmélkedvén megkockáztatja azt az állítást, hogy „a költészetet maguk a költők juttatták csődbe”, azzal hogy a nyelvi konvenciók, elavult formák kedvéért feláldozták a nyelvi valósággal való hiteles szembenézést (vagyis annak a ténynek a tudatosítását, hogy korunkban a nagy társadalmi manipulátorok magát a nyelvet is manipulálják!). A költőnek szüntelenül kísérleteznie kell, *valóságos* nyelvi elemekkel kell operálnia, és nem idealizált nyelvi fikciókkal; a szöveg intenzitása kedvéért fel kell áldoznia a hagyományos „jól formáltságot”. A multimedialitás épp a mű intenzitásának, hatékonyságának növelésére, az állandónak képzelt megoldások megbolygatására tett kísérlet. Nincsenek olyan formai kritériumok, amelyek szavatolják egy mű értékállóságát. Javasolja, hogy a jó verset így definiáljuk a továbbiakban: „nyelvből készült élvezetes műtárgy, amely bármilyen módon előállítható.”

Nagy Pál előadásában (*A csurunga népe*) szintén a művészet korábbi felfogásának dekonstrukcióját javasolja. Úgy véli: a XXI. század művészete az „új felvilágosodás” avagy „felderítés” szellemében fogja a kifejezés újabb és újabb lehetőségeit kutatni (az „Aufklärung” mindkét jelentést fedi!). Fel kell tehát deríteni az új médiumok-kínálta lehetőségeket, s akkor a művészet (talán) újra közelebb kerül közönségéhez. Hiszen „természetellenes lenne, ha - miközben a fénymásoló, a számítógép és más elektronikus gépek munkahelyünk és otthonunk

nélkülözhetetlen eszközeivé válnak” (magnószunk - tévézünk - videózunk, stb.), nem próbálnánk ezeket az eszközöket az alkotás szolgálatába állítani.

Tehát Nagy Pál szerint az esztétikai megújulás „királyi útja” az új médiumokon keresztül vezet. (A „csurunga népe”-re a mitikus gondolkodásmód jellemző, amint azt Róheim Géza 1932-beli kitűnő könyvében bemutatja. Bármi történik vele, körötte, azért mindig a „rossz szellemeket”, ártó démonokat teszi felelőssé, s nem önmagát. Nagy Pál óv bennünket attól, hogy mi is a „csurungák módján” oldjuk meg problémáinkat: próbáljunk meg végre nyíltan szembenézni azzal a valósággal, amelyben élünk adatott - s döntéseinkért ne hárítsuk a felelősséget mindig másra. Ebben kell az illúzió-foszlató művészetnek segítenie bennünket, nem pedig új s újabb illúziókkal „kábitani” a népet!). Papp Tibor *Helyzetünk* c. tárgyilagos áttekintésében a Magyar Műhelynek a megváltozott politikai viszonyok közepette is „mostoha” voltát sérelmezi. „Harminc évig megállás nélkül adtunk, filléreinkből és munkánkkal adóztunk a magyar irodalomnak.” 1989 óta abban reménykedtünk, hogy ha dicséretet nem is kapunk, legalább a büntetést megússzuk - büntetést azért, mert másképpen szervezünk, mert másképpen csináljuk a lapot, mert nem politizálunk, mert amíg mások az irodalomból élnek - s egyesek milyen jól! - mi a saját pénzünket is az irodalomra áldoztuk és áldozzuk ma is. Hiába reménykedtünk!” Pedig a jelenlegi magyar irodalmi világban a Magyar Műhely „az egyetlen magyar nyelvű lap, amely (...) kimondottan felkarolja és támogatja az avantgárd törekvéseket. Elszűrkitése, letörlése a magyar irodalom egészét csonkítaná meg.”

Az 1994-es - szintén Keszthelyen szervezett - Műhely-találkozót (júl.14-17., *Kimerjük a Balatont!*) a hangköltészet problematikájának szentelik. Szkárosi Endre történeti áttekintéséhez kapcsolódóan Kovács Zsolt - Sörös Zsolt hangzó példákkal mutatja be az elmúlt évtizedben kibontakozott zenei irányzat, a *no wave* történetét; Wilhelm András a Cage utáni zenei helyzetet elemzi, Szabados György a zenei improvizációról beszél. Az előadásokat nagyszabású hangköltészeti bemutató követi.

Az 1993-as Budapesti Őszi Fesztivál szintén a hangköltészet jegyében zajlik: az Artpool és az Association Polyphonix közös szervezésében okt.2-án a Kolibri Színházban nemzetközi hangköltészeti estet rendeznek, amelyen a „műhelyesek” közül Juhász R. József, Nagy Pál, Petőcz András - Sáry László, Somogyi Gyula szerepel. A műsorvezető Papp Tibor a Polyphonix elnökhelyettese. Az októberben rendezett *Film és költészet* c. esten Kovács Zsolt, Papp Tibor, Sörös Zsolt, Szkárosi Endre, Tóth Gábor kísérik hangköltészeti produkcióikkal a régi némafilmek egy-egy előre kiválasztott jelenetét. A sűrűsödő rendezvények azt jelzik: a külső - társadalmi-történelmi változásokkal párhuzamosan - az ifjúság „akció”-kedve nő. Nem azért, mert otthon érzi magát a kialakuló új viszonyok között - ellenkezőleg: mert szeretne tevélegesen bekapcsolódni e viszonyok formálásába, de nincs rá módja és lehetősége. Így tehát (ismét) az áttételes megnyilatkozási formákat választja.

A felpezsdült élet jele, hogy az 1992-94-es években ismét megszorodnak a Műhelykiadványok. 1992-ben Juhász R. József: *Van még szalámi* c. képverskötete jelenik meg, 1993-ban: Kelényi Béla: *Dél/Idő* (Vizuális szöveg), Nagy Pál: „*Posztmodern*” *háromszögelési pontok: Lyotard, Habermas, Derrida* (Tanulmány), Bujdosó Alpár: *Vetített irodalom* (Esszé); 1994-ben: Papp Tibor: *Disztichon alfa* (Automatikus versgenerátor), Petőfi S. János: *A jelentés értelmezéséről és vizsgálatáról*; Székely Ákos: *Egyszeri kibocsátás* (Képversek), Bari Károly: *Díszletek egy szinonimához* (Képversek), sőt egy hangkazetta is - a S^oK^aP^aN^aS^z ifjú hangköltők együttesének közös munkája: *Mezzofoszfát* címen.

Az 1993. év Kassák-díjasa Kelényi Béla; az 1994.-é Vass Tibor - aki már a „rendszerváltozás” után induló ifjú nemzedékhez tartozik: Miskolcon *Új bekezdés* néven alkotó csoportot szervezett, avantgárd folyóiratot és könyvkiadót hozott létre. Úgy tűnik tehát: a fiatalok „honfoglalása” vagy „honalapítása”? - mégiscsak elkezdődik, elkezdődött.

1995-ben a Magyar Műhely gondozásában megjelent antológia (*VizUállás-jelentés*; szerk.: L. Simon László) máris egy kísérletezésre kész új csapat jelentkezéséről ad hírt. A képvers kimeríthetetlen lehetőségeit próbálgató, a vizuális képzeletet és a gondolkodói fantáziát egyszerre megmozgató élő, dinamikus műveket alkotó fiatalok természetes módon, rokonszenves lendülettel keresik a korszerű önkifejezési lehetőségeket. Abajkovics Péter, Bohár András, L. Simon László, Somogyi Gyula, Sörös Zsolt, Vass Tibor, Zsubori Ervin és a többiek (összesen tizenegyen) - némiképp Petőcz, illetve a Médium Art alkotói nyomán indulva, de mindig eredeti ötletességgel és látásmóddal - újjávarázsolják a kollázs, a grafikai konstrukciók, sőt a számítógépen kreált kompozíciók ősi és új műfajait, szétrobbantván a téridő behatároló korlátait. Irodalompolitikai fenntartások őket már nem kötik meg; merész rajként repülnek az elődök által vágott csapásokon, szabad utat engedvén ifjú kísérletező kedvüknek. Azt nem mondhatjuk, hogy már rátaláltak saját önkifejezési formáikra; de próbálhatnak - sokat és sokfélét, jókedvűen. Nem tapadnak az empiriához; sokkal inkább intellektualizált létproblémák foglalkoztatják őket, s az élet absztrakt, lényegi összefüggéseit kutatják. A *VizUállásjelentés* szerkesztőjének, L. Simon Lászlónak első önálló kötete (*visszavonhatatlanul...*, Árgus-Orpheusz K., 1996) egészében ezt az életérzést sugallja: „Csak a teljesség láttán támad hiányérzetem” (*Torzó*). Hiszen a Teljességhez már nincs mit hozzátenni - s akkor mi dolga lehet(ne) még az új nemzedéknek? Ha egy társadalom nem engedi az ifjúságot kísérletezni - keresni - kutatni, ha a tévedés kockázatát és jogát megvonja tőle - akkor hogyan vár(hat)ja el, hogy ez az ifjúság erőt fejtessen ki a társadalmi célok megvalósításáért? Legalább a szabadság illúzióját szeretné a magáénak tudni ez a nemzedék - ha másban nem, hát az életérzésben és a formákban. Nem akarnak „szolgalelkűen” alkalmazkodni az elődökhöz, szeretnék megismerni a Teremtés örömét. L. Simon László második kötete (*Egy paradigma lehetséges részlete*, Magyar Műhely, 1996) már kifejezetten vizuális eszközökkel, szöveg nélkül teremt egyfajta intellektuális vonatkozási rendszert, amelyben a személyiség tétován keresi helyét a lehetséges alternatívák között.

A jelek tehát azt mutatják, hogy az ezredfordulóra várhatóan megerősödnek az experimentális költészet fórumai, s talán a befogadó bázis is szélesül. Ehhez persze szemléleti megújulásra lenne szükség, s olyan technikai felszereltségű könyvtárakra, ahol a vizuális költészeti albumok és a fonikus verseket rögzítő kazetták, lemezek is az „olvasók” rendelkezésére állnak.

Az utóbbi években egyre szaporodnak a modern művészeti rendezvények (a Kossuth Klubban, a Fészek Klubban, különböző kisebb-nagyobb Galériákban - már nemcsak Budapesten, hanem az ország különböző pontjain is). Folyóiratok keletkeznek és elmúlnak - aztán másutt, más alakban újjászerveződnek. 1996. ápr.20-án a párizsi Magyar Intézet Műhely-estjén az elismert „nagyok” (Ladik Katalin, Nagy Pál, Papp Tibor) mellett a legifjabbak is (Kovács Zsolt, L. Simon László, Sörös Zsolt) felléphetek.

A Magyar Műhely 1995. július 14-16-án ismét Keszthelyen rendezett találkozója (immár a 16.!) a *vizuális költészet* problematikáját tűzte napirendre (*Napjaink képverse*). Előadók: a „profi”-nak számító Zsilka Tibor mellett Gerő István, Somogyi Gyula, L. Simon László. Mintegy „illusztráció”-ként a Balatoni Múzeumban nemzetközi képverskiállítást is szerveztek (júl.14-aug.2): *Vizuális költészet 1985-95*.

Az utóbbi két év Műhely-számai (91-99.; 1994. márc. 20-1996. ápr. 20.) szinte teljes egészében vizuális szövegekkel, elektrografikákkal vannak tele. A képi fantázia olyan bőséges virágzásáról tesznek tanúságot, amilyenre korábban a magyar irodalmon belül még nem volt példa. Hogy az alkotások közül melyek az igazán maradandóak, értékesek, azt majd eldönti az Idő. Ezeknek a műveknek is van „üzenete”, csak sokkal áttételesebb; megfejtése hosszabb töprengést és érzékeny beleélőképességet kíván.

Ebben a felpeszgő sokszínűségben nem könnyű eligazodni annak, aki elméletileg nem eléggé tájékozott a modern művészet „dzsungelében”. A tájékozódást megkönnyíti számunkra Nagy Pál kitűnő rendszerező kézikönyve (*Az irodalom új műfajai*), amely az ELTE BTK Magyar Irodalomtörténeti Intézet és a Magyar Műhely közös kiadványaként jelent meg 1995 decemberében. E mű minden további kutatás és elméleti munka alapja lesz - jelentősen hozzájárul a századvég (ezredforduló!) művészeti kultúrájának formálódásához.

A 99. számban (1996. ápr. 20.) Bujdosó Alpár - nem utolsósorban a fiatalok antológiája és a Műhely utóbbi évfolyamainak kapcsán - újragondolja saját korábbi koncepcióját a vizuális költészetéről. Úgy véli: itt valami *más* kezdődött el, mint amit ők - a Műhely-triász - eddig a képversről gondoltak. Számba veszi a vizuális költészet különböző válfajait (a calligrammáktól a lettrista figurális verseken át egészen azokig a formákig, amelyekben a vizuális elemnek önálló szövegszervező funkciója van, s maga a vizuális felépítés teremt meg a nyelvi kommunikáció szintaktikai struktúráját). Az ifjak mind e formákon továbbléptek: szinte szavak nélkül, esetleg a kép körül szétszórt szövegtöredékekkel, pusztán a képi elrendezéssel (képek-tárgyak montázs-szerű összevágásával) sugallják, szuggerálják a kifejezendő gondolatot, de verbálisan nem fogalmazzák meg. Tehát mintegy gondolat-párbeszédet kezdeményeznek, az agyban kipattanó gondolat-szikrát jelenítik meg - azaz: vizuális gondolatiságot hoznak létre. „Az ifjú szerzők idegenkednek a szövegtől, mert magát a megszervezett nyelvet is többértelműnek tartják” - írja az Atya a messzire rugaszkodó fiakról. Ezen a ponton azonban mindenképpen fel kell tennünk a kérdést; irodalom-e ez *még?* avagy *már* valami más? Mindenesetre Bujdosó Alpár nem zárkózik el az irodalom mibenlétének újragondolása elől; úgy véli: „ezek a kérdések vezetnek el oda, hogy az alkotás indítékait és működési problémáit továbbgondoljuk”.

A Műhely-triász - immár mindegyikük túllépve 60. életévén - még mindig kísérletező kedvű, „örök-fiatal”. Mindhárman elérkeztek a csúcra, amelyről visszatekintve, az életút belső fordulópontjai jól látszanak. „Mégmértetésük” mégis várat magára - az irodalomtörténeti köztudat még most is elzárkózik az avantgárd jelenségek integrálásától. Így aztán az elismerést és az ünnepi köszöntőket csak saját körüktől kaphatták meg.

Nagy Pál tiszteletére a Palócföld adott ki ünnepi számot (1994/4); Bujdosó Alpárt a Magyar Műhely 98. számában (1996. jan. 20.) köszöntötték barátai; Papp Tibornak pedig *különszámot* szenteltek (1996. júl. 20.). Mindhárom ünnepi szám bőséges anyagot kínál az összegezéshez, az életművek (eddig) hozadékának felméréséhez. Talán az elkövetkező évtized - amely még sok új művel gazdagíthatja mindhármuk oeuvre-jét, - meghozza a méltó elismerést is. Azt már nem lehet elvitatni tőlük, hogy új utakat nyitottak a költői kifejezés számára; s azt se, hogy életművük jellegzetesen a XX. század második felének legfontosabb *emberi* problematikájára, a személyiség autonómiájának megőrzése rezonált.

Az Atyák nem fojtják el Gyermekük - lassan immár: unokáik - próbálkozásait (nem úgy, mint a konzervatív irodalmi körökben szokás!), sőt: bátorítják őket. Ezért szánták rá magukat: a lap szerkesztését a jövőben gyakorlatilag átengedik a fiataloknak. Így a *100. ünnepi szám* (melyben a teljes Magyar Műhely Baráti Kör felvonul írásaival) egyúttal - bizonyos értelemben - *búcsúsám* is. A szerkesztők természetesen nem válnak meg folyóiratuktól, amelybe 35 éven át annyi munkát fektettek, - de nem is ragaszkodnak mereven korábbi koncepciójukhoz. Hiszen jól tudják: a kísérletezés jogát mindenkinek elé kell helyezniük. Szabadságot kívántak annak idején a maguk számára - most szabadságot adnak az utánuk jövőknek. Az érdem úgyis az övék: a Magyar Műhely - a hazai Kortárs és a Vigilia mellett - a „legöregebb” magyar folyóirat.

A honi kulturális és gazdasági viszonyok soha nem tették lehetővé, hogy egy folyóirat hosszú életű legyen. Még a Nyugat sem ünnepelhette 35. éves fennállásának ünnepét! A Magyar Műhely - immár itthon, végleg hazaérkezvén - még további 35 évre készül, folyton „fiatalodva”, az ezredforduló egyik legvirulensebb lapjaként. Ha szellemisége, szerkesztői gyakorlata továbbra is „nyitott”, a kísérletező attitűdöt támogató jellegű marad, úgy még sok-sok nemzedéket indíthat el a művészi valóság „felderítése” útján, s - remélhetőleg - a jövő század (a III. évezred!) egyik fontos irodalmi orgánuma lesz. Talán az új s újabb nemzedékekben majd szélesebb befogadói rétegekre is talál. Hiszen az avantgárd művészet feltételezi mind az alkotó, mind a befogadó szellemi autonómiáját, az erős, önmagában bízó, kreatív személyiséget, akinek nem „kívülről” diktálnak, hanem saját ítélőképességére hagyatkozva képes megbirkózni az élet legellentmondásosabb helyzeteivel, jelenségeivel is. A konvencionális, kiürült kifejezési formákat elutasítja, önnön lelki tartalmainak megfelelő adekvát formarendszert teremt - ez mindenképpen más és más, tehát egyénileg meghatározott. Éppen ezért a befogadótól is egyéni kódolást, a belső élménytartalmakkal való azonosulást kíván. Hatni tehát csak arra, csak azokra tud, aki(k)ben megvan az erős igény a szellemi autonómiára, s aki(k) képes(ek) a különféle ideológiai és politikai manipulációknak ellenállni. Ezért nem „illik” - illeszkedik - bele az avantgárd soha, semmiféle „kulturpolitika” spektrumába; s ugyanezért nincs tömeghatása egyetlen korban sem. Kevesen vannak a „kiválasztottak”, és még kevesebben azok, akik „megtartatnak” a változó Történelem sodró viharáiban.

*

A Műhely-triász már „megtartatott.” Kívívta a maga számára *művészi körökben* a kor jelentős alkotóinak járó elismerést - ha hivatalosan nem is „jutalmazták” ezért. 1996. szept. 27-én a Kossuth Klubban a Magyar Műhely 100. számának megjelenése alkalmából ünnepi estet rendeztek, amelynek védnöke a Művelődési Minisztérium volt - ez már önmagában véve is a megbecsülés jele. Az esten bemutatkoztak a szélesebb hazai közönség előtt a „Műhely-generációk”: az alapító triász mellett a későbbi ifjabb, majd a legifjabb szerkesztők. Az Atyák ünnepélyesen átadták a stafétabotot „unokáiknak”. A lap új szerkesztői: Kovács Zsolt, L. Simon László, Somogyi Gyula, Sörös Zsolt. Ezzel új fejezet kezdődött (kezdődik) a Magyar Műhely történetében.

2. rész:
A Műhely-triász

„Függő helyzetben földönfutók lettünk...”

Bujdosó Alpár költészetéről

„Nomen est omen.” Senkivel kapcsolatban nem olyan találó ez a régi mondás, mint Bujdosó Alpárt illetően. 1956 óta „bujdosik”; s ki tudja, lesz-e és mikor lesz számára hely hazájában, a magyar szellemi életben? Mert bár művei már „hazataláltak”, befogadásuk még nem történt meg. „Bűne” az, hogy nem a magyar irodalmon belül megszokott tradicionális versben gondolkodik, hanem sokkal áttételesebb formákat keres - teremt - az önkifejezéshez: a csak rá jellemző, személyes ihletettséggű képvetsét.

Mint a soproni Erdőmérnöki Főiskola hallgatója, fontos szerepet töltött be az 1956-os forradalom idején az ifjúság szervezésében. Természetes tehát, hogy a megtorlás elől menekülnie kellett. Még az év decemberében távozott az országból, majd Kéthly Anna támogatásával szervezte a főiskolások emigrációs szervezetét /MEFESZ/. Feje felett egy mindmáig vissza nem vont, meg nem semmisített halálos ítélettel Bécsben telepedett le. 1963-ban erdőmérnöki diplomát szerzett; de már évek óta rendszeresen írogatott. 1972-ben került szorosabb kapcsolatba a párizsi Magyar Műhely körével, első kötete (*Zárt világ*) az ő gondozásukban jelen meg. Bujdosó Alpár volt 1973-78 között a bécsi Magyar Műhely Szövetkezet elnöke. 1978-ban Kassák-díjat kapott, s ő lett a folyóirat bécsi szerkesztője.

Zárt világ című kötete még a próza és a vers határán mozog. Elsősorban tipográfiai eszközhasználatával, a betű-elhelyezési módok variabilitásával tűnik fel. Mint a cím is jelzi: a kötet a „fedő alá zárt létezés” fulladásos közérzetében fogant. A (világ)börtönnek itt különböző fokozatai vannak: a személyiség belső börtönétől - a zárt tudattól - a valódi börtönön, bezártságon át egészen a lét-börtönig, amelyek valamelyikének a XX. század embere menthetetlenül foglya. Az írások egy része az elhagyott haza-börtönt idézi meg, illetve a belőle való szabadulás keserű megkönnyebbülését (*Amennyit ad az Úr, Mielőtt az óra csöngött, Vagy leülni a partjára*, stb.); többségük azonban már a kívülrre kerülés nem kevésbé fojtogató bizonytalanságát, a „mihez kezdjünk?” tanácstalanságát - azaz a kicsit tágasabb, puhábban bélelt, mégis zárkaszzerű létbörtönt. Vajon merre? s hogyan tovább? Van-e, lehet-e egyáltalán kiút ebből a közérzetből?

A kötet-egész értelmezése szempontjából centrális jelentőségű az *A pont: van* című írás. A pont a mondat végén mozdíthatatlan, súlya van - jelzi: egy történésfolyamat véget ért, valami végérvényesen lezárult. Ha tradicionális értelemben vett novelláról lenne szó, akkor azt mondhatnánk: az író 8-10 szereplőt mozgat, mindegyikük be van zárva a saját egyedi élményvilágába, a kommunikáció lehetősége megszűnt köztük. Itt azonban nem valóságos, hús-vér szereplők vannak - sokkal inkább egy-egy létélmény, létállapot absztrakt megtestesítői (erre utal, hogy nevük nincs, csupán az A-B-C betűivel különbözteti meg őket egymástól a szerző.) Belső monológokkal beszélnek el egymás mellett, mint a Csehov-drámák hősei, szavuk egymáshoz sem ér el. De úgy is felfoghatjuk az egészet, mintha az írói tudat mind mélyebb és mélyebb rétegeiből bukkannának fel az emlékek, ahogyan ő egykor a valóságfolyamatokat átélte és elraktározta.

A szövegen belül egyértelmű utalások vannak a kiinduló szituációt illetően: „hideg füstszagú vonaton, lélegzet-párától fülledt fülkékben” érkeztek az itt véletlenszerűen összeverődött emberek; most egy nagy hodályban üldögélnek, forgó fotelekben, s ki-ki mondja a magáét. A

szertő nem mond véleményyt, nem ítélekezik. Tőbbet bíz a befogadóí tudat alkotóí közreműködésére, mint a hagyományos értelemben vett elbeszélő: azt kívánja olvasóítól, hogy a különböző nézőpontokból felvillantott múlt képeít ki-ki szintetizálja önmagában, s az egykor történtekről egy viszonylag objektív képet alakítson ki magának.

A többfókuszú, polarizált emlékezet „a pont” körül forog. Az író mintegy belső refrénnel tagolja a szöveget; ez egyúttal összekötő híd is a különböző nézőpontok között: a TÖRVÉNY mindig ugyanaz, s mégis mindig változó; mind mélyebben hatol a valóság lényegi összefüggéseibe. A pont köré vont köríven nyugvó pontok mindegyike egyenlő távolságra van a középponttól, tehát minden nézőpont egyaránt jogosult és fontos. Ugyanez érvényes a gömbre - a háromdimenziós körre! - Más a helyzet az egyenesnél, amelyet két - egyenrangú! - pont határoz meg ugyan; maga az egyenes azonban már kiiktatja, feleslegessé teszi az egyedi nézőpontokat: „A két pont elmehe. Ha akar.” Az egyenes „megy valamerre. Oka van. Célja van.” Két egymást metsző egyenes meghatározza a síkot; két sík viszont egy egyenesben metszi egymást. Itt már végképp eltűnik a pont jelentősége, sőt a meghatározó egyenesek is „elmehe-nek”: nincs többé irány. A végtelen síkon (síkokon) bármi lehetséges. Három pont viszont meghatározza a sík egy kimetszett darabját: a háromszöget. Ez már újra egyértelmű, zárt tér, itt ismét fontossá válik a pont (a csúcsok). Tehát minden a pontból indul el, és minden hozzá tér vissza: *mindennek centruma a pont. Azaz a múlt: úgy érvényes, ahogyan átéltek.* Lezárult. „Korrigálni” rajta nem lehet. „A pont: dimenziótlan.” „Sehonnan, sehová, semmiért.” „Az út: irány. Nem egyenes: kör”. Azaz: farkába harapó kígyó. Nincs tehát „kivezető út”: hiába mozdulunk el egy adott ponttól, hiába keresünk távlatot (gömb, sík), mindig visszajutunk a zárt világba: önmagunkhoz, önmagunk múltjához; a ponthoz. Jelen esetben 1956-hoz.

Ezek után lehetnek-e még illúzióink, hogy bármit is alakíthatunk a szigorú determinációk által behatárolt valóságon? Ez Bujdosó Alpár legfőbb dilemmája itt, eme „zárt világ”-ban; a kérdésre keresi a választ a fiktív szereplők emlékeiben. Felszínre törő emlékeiből a múlt mind mélyebb rétegei tárulnak fel koncentrikus körökben; s mind lényegibb, esszenciális tanulságok birtokába jutunk általuk.

„A” tudatában úgy rögzült a múlt, hogy már akkor, ott se voltak szilárd értékfogódzók; bábeli nyelvzavar uralkodott: „Szavak nem voltak. Mondatok se. Hangfolyam”. Mozgásba jönnek a reformkor költői reminiscenciái, fejében a Himnusz, a Szózat foszlányai kavarnak; az egész XIX. századi illúziórendszer összeomlott. A tudatáramban színek villannak fel: piros-fehérezöld; de végül a fekete minden elborít. „A haza gyászban van”. S itt kint? Az utcákon nyüzsgés, autók, kaleidoszkópszerű emberi kavargás; csakhogy biztos fogódzók itt sincsenek. Otthon: „föld alattam, ég felettem”; itt: „föld alattam, levegő fölöttem”. Tehát egy *kicsit* szabadabb. A fogpaszta itt is ugyanaz, mint otthon; az íze mégis más. Pepsodentváros: tisztább és frissítőbb. A táj is majdnem ugyanaz: a mező - az erdők - a folyó; de varázsa valahogy elveszett. Minden idegen. „Jó azoknak, akiknek nem kell(ett) otthonról elmenniük.”

„B” egy domboldali kis fehér házikó emlékét őrizgeti-melengeti magában, a szüretet, az érlelődő szőlőszem zamatát (visszaulalás Petőfi *Apostolára* - vajon „megért”-e már a „kicsiny gyümölcs”? s megérik-e valaha is? - otthon lesz-e a Szellem valamikor e lankás tájakon?). A XX. század költője csak kettő közül választhatott: „mindenütt otthon” - és „sehol se otthon”. A kettő valójában ugyanaz. A tó, amely gyerekkorában csillogott, már nem csillog: akasztottak képe tükröződik benne. A ház sötét, jobbra-balra erdő - nincs tájékozódási pont. Romokban az egész Múlt.

„C”-nek több száz társával együtt egy iszonyatos kísérletben kellett részt vennie; ennek emlékeitől nem tud szabadulni. Egy-egy halálraítélt memóriáját kellett „tesztelniük” - harminc ezüstpénz helyett nekik csak „huszonötöt” adtak. Az elítéltekkel szópárokat mondatnak, s ha tévesztett, mind magasabb feszültséget kapcsolnak rá. Huszonkilencen megölték áldozatukat; a harmincadik megtagadta az engedelmisséget. Így ő is áldozattá vált: aki nem öl, azt megölik - ez a XX. század iszonyatos tanulsága. Különös kegyetlenséggel végrehajtott emberölés - legitímáltan. A gyilkos jogot formál arra, hogy őt is „ember”-nek tekintsék; miközben újra és újra halálba küldi az Emberfiát. „Az Emberfiának nincs helye a földön.”

„D”-t nyomasztó álmok, kínzó iskolai emlékek gyötrik, majd a kényszermunka sztereotipizált körforgása idéződik fel benne („minden reggel fel kell kelni” - menni kell). De hová? merre? A hétköznapi nyomasztó egyformaságára épülnek rá a még nyomasztóbb, mázsás súlyú emlékek, az iszonyatos kő-cipelés, az elviselhetetlen terhek sziszifuszi görgetésének súlyos megpróbáltatásai (kimondatlanul is Recsk jut az eszünkbe, ahol az egyforma reggeleken egyforma kínnal vánszorogtak munkába a rabok, hátukban az őket noszogató örök szuronya: „öntse, csak vigye, cipelje”). Hogyan viselt el ennyi borzalmat ez a század? Hogy lehet, hogy a Természet-Anyá meg se rendül ennyi vértől, ennyi szenvedéstől? A napisten időnként mindent leperzsel, elpusztít (háborúk, forradalmak); aztán a perzselés utáni kietlenségben mégis megy tovább az élet. Beindul a felejtés mechanizmusa. Sztereotipizált körforgás. „Az út: irány”. Vezet valamerre. De hová?

„E” rémálmaiban a páncélosok szakadatlan dübörgése kísért. Látja magát „akasztott”-ként himbálózni egy póznán; nyakát kötélen szorítja, szája kiszárad, lábát a szél lóbálja, s ő forog-forog saját tengelye körül. Némi iróniával gondolja: „már régen tudtam, hogy egyik éjszaka megjönnek értem.” S valóban, ez a XX. század legjellemzőbb emberi alaphelyzete: bármikor jöhetnek értünk. Kassák, Barta Sándor '20-as évekbeli költészetében ismétlődően visszatérő kép az „akasztott ember”; a (történelmi) szelek cibálják, lóbálják az ártatlanul meghurcoltakat. E szörnyű élményt csak az tudja feldolgozni, aki - belefáradván a sírásba-jajveszékélésbe - ironikusan túllép rajta. Szól a vekker, „E” felriad, s tudja: kezdődik minden előlről. Az álom bármikor valósággá válhat. „Majd vigyázzba állok, és befogom a pofám” - gondolja félálomban.

„F” élet-idilljét ugyancsak a páncélosok, az ágyúk kuszálták össze. Szerelmével egykor ezüstös tó partján sétált; már akkor is ösvény húzódott kettejük között („egyik oldalán az egyik, a másikon a másik”), amit ő szép szavakkal próbált áthidalni. De jöttek a páncélosok, s a szó torkára forrt. Minden az ellentétébe fordult: a szép csúnya lett, a jó rossz, a könnyű nehéz, a forró hideg, a csillogó tompa. Az Idő azóta áll: a kezdetnek nincs folytatása; a szent Logosz tehetetlen: a szavakkal megteremthető hajszálhíd nem épülhet fel többé ember és ember, ember és világ között.

Végül „G”, „H” és a Lány mondja vég nélküli folyamatossággal a magáét; valódi kontaktus közöttük sincs. A Lány világa a legzártabb: anyját - nővérét megölték, s ő apjával - fivérével idáig cipelte őket, szívébe zártan. Most: „Vannak. Mibennünk. Dimenziótlanul.” Lehet-e valaha is nevetni, boldognak lenni ilyen élmények után? A múlt: Teljesség volt. A jelen: csonkoltság. Ami történt, azt jóvátenni nem lehet; nincsenek utak a Jövő felé. Sem egymás felé. A párhuzamos egyenesek csak a végtelenben találkoznak. A tér pedig zárt, kilépni belőle

lehetetlen. „H”-ban felvillannak a régmúlt képei, megelevenedik a történelem a maga iszonyatos kudarcaival, leverettetéseink emlékével (1848, 1919); maga a francia forradalom, amely mintát kínált két évszázad hatalmi struktúráinak működtetéséhez, s 1917, amely valóra akarta váltani a „szabadság - testvériség - egyenlőség” álmát. Minden forradalom valójában iszonyú vérengzés; van-e hát értelmük, létjogosultságuk a forradalmaknak? A gyökér-élmény mégis 1956: ide mindegyikük mindig visszatér. Csakhogy ami korábban egyenesnek látszott, arról (is) kiderült: kör. Nincs cél és nincs irány: nincs tovább út. Pepsodent város üdítő illatával sok lehetőséget ígér számukra, ők mégsem érznek örömet. „MOST VALAMENNYIEN BÖRTÖNBEN VANNAK”. Kitérés lehetősége nincs egyikük számára sem.

A későbbi kötetek ugyanezeket az emlék-rétegeket hozzák felszínre a legkülönbözőbb variációkban. De a költői formálási mód jóval áttételesebbé válik. 1980-ban megjelent **második kötete (1 és 2 között az Erzsébet hídon)** már kifejezetten képzőművészeti elvek szerint építkezik. A legkülönbözőbb betűtípusokat használja a költő a legkülönbözőbb képi alakzatokban elhelyezve; írógépi szövegrészeket, tipográfiai jeleket, vonalakkal kirajzolt ábrákat épít be a szövegmontázsába; fellazítja a grammatikai szervezetséget, a nyelvi konvenciót; idegen (főleg német, latin, olasz) szavakat, mondatfoslányokat szó gondolatfutamaiba, s egy-egy mondat számtalan variánsát rakosgatja-rendezi szövegépületté. Bibliikus emblémákat, görögös utalásokat, filozofikus és metafizikai szimbólumokat montíroz egybe a leghétköznapiasabb valóságseletekkel; emlékképek és álomrögök villannak tudatába, így tágítja a tér-idő kereteit a konkrét szituációból (első hazatérése '56 után) egy általánosabb, mitológiai valóságdimenzió felé. „Várandós a város veled”; „a nyomok (romok) a múlttal, a város (fáradhatatlan nyomkésztő) a jövővel akar találkozni”. Körötte fények cikáznak; mi minden változott! - és semmi sem változott... Az élet itt most is börtön; ugyanakkor képzeletében felszabadulnak az emlékek, a Múlt... Még mindig - 25 év múltán is! - ehhez a városhoz van a legtöbb köze: a Körút, a Kör tér, a Körönd, a Körvasút ismerősen siet feléje; „kő kő, emlékező és emlékező, kockakő is kököráb(b)ban - rend és végtelen”. A szövegelemekből az olvasó felépítheti a szerző (és a saját) városát.

A kassági „romboljatok, hogy építhessetek” felszólítás vált itt alkotói programmá: „építkező-rombolók egyszerre”. A Múlt, az emlékek, a valóság lerombolása és képzeletbeli újjáteremtése zajlik szemünk előtt.

1984-ben kiadott kötete (**Irreverzibilia Zeneon**) még mélyebbre hatol a felszín látszatvilágának szertefoszlatásában. A kötetet emberi csontváz-röntgenkép nyitja: ez a költő és mi mindannyian, lefosztatva rólunk mindaz, ami „hús” és „izom” - azaz: ami természeti, „állati” valóságunk körébe tartozik. S mi marad belőlünk? - egy szikár váz, és az agy: illékony metafizikai lényegünk. Mint középkori alkimista mester, aprólékos munkával készíti elő az anyagot, amelyre szövegeit felvési: óbabiloni, mezopotámiai agyagtáblákra kódolja rejtjeles „üzeneteit”, élménytöredékeit (hősi halottak, kivégzettek, legyilkoltak, elégetettek rajzolata utal a háború, a náci, a vörös diktatúra és 1956 áldozataira). Az ókori kövekkel-szobrokkal egybemontírozott szöveg-emlékekből árad a szorongás és a félelem: mit hoz a Jövő? - vége lesz-e valaha is a borzalmak, a gyilkosságok, az emberi kiszolgáltatottság korának? A modern (éjszakai) nagyvárost térhatású betűpiramisokból rajzolja ki, megeleveníti a tömbházak - a „hajótörött Idősziget” - lakóinak uniformizált Tömb-életét s a „plakátbirodalom” fényvillanásait, segélykérő S.O.S.-jeleit. A PI (π , piramis) csúcsához vezető lépcső itt emberáldozatokkal van kirakva; a lépcsőfokokra kódolt szövegrészek jelzik: talán lenne még lehetőség a kommunikációra. Azonban a lépcsőkről nyíló tereket-utcákat-ösvényeket patkányok, svábbogarak, egyéb férgek borítják, „kor(l)átmeghazudtoló gyakorlatokat” végezve: az emberalatti tenyészet

lassan megfojt minden emberit. Még negyven év múltán is ott kísértenek álmaiban (és verseiben) az iszonyatos emlékek: a dübörgő tankok, a bitófák, az elégetett, lemészárolt, vérbe fagyott emberi tetemek ezrei, egymásra hányva, felismerhetetlenül, - háttérben az egész magyar történelem nagy lázadásainak s leverettetéseinek kínzó szégyenével. Seholy, soha nem bűnhődött így a Jóért, Igazért, a magasabb rendű Értékek megvalósításáért lázadó erő, mint itt, e mostoha kis hazában, ahol a meglapulók és gyávák maguk vetik ki, árulják el, tiporják agyon az ő szabadságukért (is) küzdő, saját vérükből való hősöket.

Bujdosó Alpár költő világában a vizuális jeleknek autonóm, sajátos asszociációkat keltő funkciója van. A kőtáblák, halotti maszkok, fejpántok, stb. az örök változatlanság jelképei; a szöveg viszont nagyon is jelenidejű: közelmúltunk sebeit tépi fel. Így sajátos esztétikai feszültség teremődik a két pólus (múlt-jelen) között, s tudatunk e dinamikus erőterben ide-oda, előre-hátra oszcillál. A művek értelmezése nem okoz gondot, ha figyelembe vesszük a külső forma és a líraian feldolgozott életanyag kölcsönhatását: felerősítik egymás szuggesztivitását, hiszen mindkettő önálló jelentést is hordoz, s a kettő együttese intenzív befogadói élményt indukál: külön-külön és egymásra vonatkoztatva értelmezzük őket.

1993-as kötete, a *Vetített irodalom* ismét továbblép a formarendszer megújításában. A befogadást megkönnyítendő, alapos elméleti bevezetővel indítja a szerző. A későbbiekben ugyan hangsúlyozza: „az *Előszó* nem szerves része a közleménynek”, - valójában mégis az - előkészít a „birkózás”-ra a szellemi „morzsolgatnivaló”-val. Nagy Pál: *Képszövegek*, Papp Tibor: *Irodalmi performance és diapozitív*, valamint Székely Ákos: *Vendégoldal* című szövegét is ide „applikálja” - ezek együtteséből ugyanis nyilvánvalóvá válik, hogy a modern technikai eszközök - a vizuális jelek, a tipográfia és a többi - mennyire differenciált módon állíthatók az alkotás szolgálatába, s mennyire megkönnyítik az adekvát értelmezői munkát. A mű így bizonyos értelemben „nyitottá” válik: módot és lehetőséget kínál a többirányú asszociációra, s arra, hogy képzeletünk által mi magunk is új és új jelentéstartalmakkal gazdagítsuk. Hiszen a modern korban fejlettebbé vált vizuális percepciónk - így ezek az eszközök érzékszerveink többirányú „bombázásával” hozzák mozgásba mentális fantáziánkat, s maradandóbb hatást gyakorolnak ránk.

*

Bujdosó Alpár vizuális tárgyai - látszatra - „a tilmuni világkép dokumentumai”, amelyek a tilmuni (kvázi-)ásatások során kerültek elő. Valójában ő maga mintázta meg e kultikus tárgyakat agyagból, s ő véste rá képirás-jeleit. Teremtésükhöz inspiratív mintaként - mint jelzi - Komoróczy Géza: *A tilmuni kereskedelemről* írt tanulmányát, illetve az ott látható agyagtáblákat használta fel (Bp. 1979.). Hogy az imitáció tökéletes legyen, a költő még a közvetlen „forrást” is megjelöli: „E táblák eredetileg valamely laikus személy tulajdonában lehettek, amolyan házi magánkönyvtárban, a Tilmuntól délre elterülő *lakótelep* (sic!) területén”. Holott a szövegösszefüggésből nyilvánvaló: a táblákon saját sors történetét és közelmúltunk véres történelmét jeleníti meg.

Az első táblatöredékek a Himnusz egy-egy jellegzetes mozzanatára utalnak: a „jókedv”, „bőség”, „védőkar” Tilmunban árucikké vált. A sipariak városában a vízözön előtt elásott Bérésos - (S.O.S.!) - töredék őrzi az ember(iség) mindig ismétlődő jajkiáltásait. A Törvény „igazi, eredeti formájában megismerhetetlen” - Enki, a tilmuniak egyik istene, kosarában őrzi azt, s az emberek számára elérhetetlen magasságba emeli. Csakhogy az emberi kíváncsiság határtalan: újra és újra megszegik Enki intelmeit (ez az „eredendő bűn”, amiért aztán újra és

újra bűnhődniük kell): a lázadás a „magasabb Titkok” megértésének - megismerésének vágyából fakad. „Nem halhat meg senki, míg nem látta a Törvényt” - sugallja a homályos, titokzatos fény-árny-játék mögé rejtező isten-arc.

Enlil, az örök lázadó - kicsit talán a költő alakmása - szembeszegül a külső parancsokkal, a Hatalom által előírt szabályokkal: a belső - humán, azaz emberi - törvényeket azoknál fontosabbnak tartja (voltaképpen ez az „Antigoné-modell”-szituáció). Minden lázadó, aki lázadását konzekvensen végigviszi, tragikus hős: bukásában felmagasztosul. Ez ad méltóságot az egyénnek, heroikus pártoszt történelmi küzdelmeinknek. Lázadása büntetéseképp Enlil örökre kizáratik a Városból. Megkezdődik „bujdosása”, a halottak siratása, és mindazon élmények feldolgozása, amelyek őt Úr-hoz, az „Örök Város”-hoz kötik (ami az ő számára nem Róma, hanem Budapest). Enlillel együtt Ninlil és társai is száműzettek - erről egy vaskos gyertya-alakú amulett vall, rajta az Írás: „Felfüggesztett ítéletünk kutató árok rejti - függő helyzetben földönfutók lettünk HOLT PONTY.” A „felfüggesztettség” létállapotát elviselni csakis humorral lehet: „NE vedd komolyan magad ez minden (baj) FORR(-adalom, avagy -ása).

Mindez persze csupa nagybetűvel, ÁKOM-BÁKOM-írással, grammatika nélküli nyelven, mondattagolás, központosítás nélkül. A folyamatos szövegolvasást megkönnyítik a magyarázatok, előre-hátra-utalások, a tipográfiai kiemelések (nagy és kisbetűk, halványabb-erősebb szedés, stb.). Bujdosó Alpár humorral palástolja a számkivetettség tragikus létállapotának kimondhatatlan fájalmát. Az agyagtáblákra írt „üzenet” személytelenné absztrahálja a benne zajló érzelmi-indulati folyamatokat. Kultikus meditációs táblái láttán anonim részvét és halottainkat sirató csendes bánat nehezedik ránk. Egy felnégyelt, tömzsi, amorf, fej nélküli figura fölött: „a felfüggesztett ítéletet végrehajtottuk / feje helyére írott parancsot tettünk / fejét befalztuk.” S ormóttan betűkkel a törzs körül: „hányat hányatok mészgödörbe, hogy álljon a zikkurat? Ki ura voltál ó fény - ló retesz ura?”

A költő a régészeti kvázi-ásatások szemtanújaként emlékezik: „ugyanabban a kutatóárookban találtunk néhány üregegy agyaggömböt, melyek valóban emberi fejeket tartalmaztak”, s több maszkot is. Egyiken a felirat: „a föld szilárd pont / bukfcet vethetsz, állhatsz álarcban, ülhetsz anélkül, hogy leültetnének / de futni nem érdemes: csak földönfutó lehetsz”. Az ugyanott talált királylista felsorolja az *özönvíz* előtti és utáni királyok neveit; a *határ* a két korszak között egy hatalmas „ötvenhatos” emlékoszlop, rajta az „áldás”:

„19 Gáspár + Menyhért + Boldizsár 56”.

Mint tudjuk: a „háromkirályok” (a test, a szív, a szellem szimbólumai) a betlehemi csillag vezérletével eljutottak a jászolhoz, így osztályrészük lett a karácsonyi (újjá)születés élménye. 1956 tehát a megváltás ígéretét hordozta magában, de mint minden történelmi álmunk, ez is elvetélt. A kőoszlop kivetített oldaltábláin különböző variánsokban a felirat: „A város kapujára szegezett tűzparancsot csak az láthatja ki elhagyja a várost örökre. S visszanéz mint Lót asszonya ki lenyúzott arcát testálja az Örökre.” Ki innen eltávozott: az nem térhet vissza; aki bent maradt: halott. Még ha életben maradt is.

S maga a „tűzparancsolat”? - melyben az ősi tűzparancsolat legfontosabbja (*Ne ölj!*) visszájára fordult: „megtizedelni”, „félreverní” - azaz: félholtra verni - „felnégyelni” és így tovább.

Megelevenednek a magyar múlt iszonyatos vérengzései, a különböző „vész-korszakok”: a pogány-lázadások és leverettetésük, Dózsa, a Rákos mezején gyülekező negyvenezer paraszt, az 1919-es vörös, majd a fehér terror áldozatai, a Duna jegén megtizedeltek, a Don-kanyarnál elesettek és így tovább... Halotti maszkok sora őrzi emléküket, mint ahogy „a történelem szemétdombjára került” összes többi mártírunkét. A Jók, az Igazak itt sohasem dicsőülhetnek

meg: a Rend fenntartására rendelt különleges kiképzésű elit-alakulatok mindig gondoskodnak erről. „Szemhéjjas szemfedél a nagy folyó” - „orrsövény mögötti ingovány / orgovány” - „arculcsapáson kőhidáig mésszel teli szemgödörbe”. A mártírok néma, töredékes üzenete: „Hogy az én hótom után / az én árva feleségem / és gyermekem / még itt nyomorognak.../ legyen kegyelmes ótalommal nék.../ik”. De senki soha nem volt kegyelmes irántuk. „Ez az a város, ahonnan nincs kiút”. Jeltelen sírok tömege mered néma szemrehányással az égre. Néhanyan égi sugallatot kaptak az éterből: „Menjetek, menjetek ki / a szipáriak városából / vigyétek a hírt az embereknek / hogy hírt adhassatok”. És ők mentek, de vissza nem térhettek azóta sem.

Az „arcraborult Időben” jönnek és tűnnek, kavarnak az évszámok: 1008, 1457, 1848, 1920, 1944, 1949, 1957... Fehér alapszínen fekete betűkkel; a szöveg viszont, épp ellenkezőleg: fekete alapon fehér - a gyász, a mártíromság színei. A Tripartitumról elhíresült törvényhozó halotti maszkján a szöveg: „Tüzes-trón-örökösök! / Lángoló arcotok / elszenesedett fintorom / nevét igya be a föld! / Ál-kapocsra zárt szunnyadó akarat”. A kapocs bármikor felpattanhat, a tűzsugár újra feltörhet, mint forró gejzír, hogy aztán ismét lávává kövesedjen s maga alá temessen minden akaratot, megmásíthatatlanná téve a Végzetet: az örök érték-pusztulást. A zsilipőr maszkján (akit Tilmunban „bajcsinak neveztek” - finom utalás Bajcsy Zsilinszky történelmi szerepére!) ott a figyelmeztetés: „A zsilipek ha lezuhannak gurulnak a fejek / s az országot előnti az ár”. Sajnos, e tájon gyakori az árvíz, sok a fulladás.

Néhány lehullt vakolat-töredéken a „nyom” homonimával való ironikus játék a jelen (semmit sem derüesebb) állapotát jelzi: „nyom(or)szág lábom hordta ki nyomorfekélyét”, s az elűzöttek nyomát „bottal ütjük” azóta is. A „nyomolvasók” számára intés: „Ki megtérsz, ne csodálkozz, ha zárva e kapu: bebocsátás csak a Vaskapu felől.”

Deheroizál Bujdosó Alpár? - Igen. Joga van hozzá. Megszenvedett érte. Görbe tükröt tart elénk: ugyan, nézzünk már bele, és döbbenjünk meg azon, mennyire eltorzult az arcunk. Mi magunk okozzuk mindenfajta Nagyság, Erkölcsi Érték, Szellemi Erő fulladásos halálát, s aztán siránkozunk: nálunk minden Érték visszajára fordult. S az így - közös erővel - létrehozott mocsár elnyel bennünket is.

A tilmuni leletek mellett van néhány igen érdekes szövegköltészeti munka is a kötetben.

A *Napórák* című ciklusban a szerző mintegy játszik a tipográfiai eszközökkel: a sorokat hol óraszerűen, hol átlósan-körkörösén, hol folyamatosan, de különböző nagyságú betűkkel szedi - a látvány maga is a múltó Idő érzetét sugallja. Voltaképpen néhány alapmondat ismétlésevariálása, különböző síkokba és szögekbe való transzponálása adja az egész struktúrát. A szöveg zenei elemekkel is átítatódik; vezérmotívuma a „hej, te bunkócska te drága”, illetve a '60-as évek ismert, émelyítő slágere: „csak a szépre emlékezem” (csak hogy „az első boldog nyárra” helyett itt „a boldogtalan nyárra” áll), vegyítve-variálva a „kis kacska fürdik fekete tóban” vándor-dallammal. Itt is egymásra vetítődnek a személyes múlt és a történelem képei, a tragikumot itt is ironikus szójátékok, nyelvi „huncutságok” oldják...

A *Játszottunk* című kompozíciót a költő fényképekkel, különféle - torzult, sebes - arcokkal-figurákkal tagolja; a záróképen ő maga látható, kissé fáradt-szomorkás tekintettel, saját gyermekkori fotóival körülvéve. „Operációs teremben vagyunk, a nagydimenziós képernyőn medence-műtét”. Először azt hisszük: a költő fekszik a műtőasztalon, az altatás szédületében törnek fel belőle a különböző emlék- és élmény-rögök. Azonban csakhamar kiderül: maga az ország, sőt az egész *Kárpát-medence a beteg*. Operálni kell(ene). Az elkábított beteg ködfüggönyön át az operáló orvost is úgy látja, mint akinek félarcáról lenyúzták a bőrt, s csak „a

meztelen, véres hős látszik”. A tudatáram szabad csapongásában ide-odalökődő valóságdarabok egyetlen gyökérelményből - mint gennyes gócból - fakadnak fel: „Minden nap álmodok. Álmomban lógok a szeren. Nem annyira a szeren, mint inkább a lámpavason. Az utcán pán célosok dübörögnek.” Aztán visszafojthatatlanul burjánzanak az ‘56-os emlékek...

Számítógépen komponált verskreációkat is találunk a kötetben. Mint a szerző utal rá: a dekódolásukhoz szükséges elméleti tudnivalókat Papp Tibor: *Múzsával vagy múzsa nélkül?* című kötetéből ismerhetjük meg. Valójában ironikus szövegjátékok ezek, amelyekben a szerző felhasználja mindazokat az aleatorikus és elidegenítő lehetőségeket, amelyeket ez a médium kínál.

A *Vádliharapásban* című figurális kompozíció úgy forgatja-pörgeti különféle betűformáival, tipográfiai alakzataival a magyar múlt és jelen képeit, mint valami különleges kaleidoszkóp. Csupa paradoxon ez a múlt, amit a szógyök-variációk laza játékosságával érzékeltet a költő. „Nyelvében él a nemzet” - de a Lánchíd hídfőjén nyelvetlen oroszán vigyázza álmaink. Csak-hogy ez az oroszán nemzetünk szimbóluma! S a nép? - „arca arcátlan, mondanám: arctalan”, avagy inkább Janus-arcú. „Amit elvétett, az elvetélt”. A társadalmi élet? - „körhintapolitika / körmagyar / palotás”. „Megütközünk újra és újra a majtényi síkon”, Nándorfehérvárnál „déli harangszó hív az ebédhez, csengőfrász a feketéhez”: feketézünk még egy darabig, pipafüstben - „füstbe ment terv”. A legfőbb kérdés nálunk: „ki kit üt ki?” Bármihez fogjunk is: „mi csak csapódunk jobbra-balra az autóbuzson”.

Kell-e ennél „telitalálóbb” magyarsággép? Amilyen a múltunk, olyan a jelenünk; és csak olyan lehet a jövőnk is. Kilépni nem tudunk belőle - de szembenézni vele annál inkább.

A kötet egyik legpoétikusabb, az esztétikai megformáltság tekintetében is kimagasló alkotása egy számítógépen komponált, kagylószerű alakzataival szervesen egymásba épülő kilencrészes kompozíció (*Vénusz születése*). A külső forma már önmagában véve is sokirányú asszociációkat ébreszt: a kagyló a hallás szerve, ugyanakkor erotikus szimbólum; a tengermélyi kagylók csodálatos titkok őrzői, hosszú évek kemény „munkájával” izzadják-formálják ki gyöngyházalakzataikat. A kagylóhéj finom erezetei: a modern labirintus útvesztői (is lehetnek). Külső ívelésébe beleláthatjuk a Kárpát-medence bennünket körülölelő hajlatát: gyönyörű ívei közt fuldoklunk. „Göröngyből fűzünk colliert büszke nyakakra - nyakéket, nem kötelet.” Ennyi virágzó szépség közepette akár meg is fulladhatunk - senki nem siratna meg bennünket. Hiába minden sóhaj: „Mi lenne ha Árpád Apánk angol törzseket vezetett volna - nem ide, a Kárpát-medencébe, hanem Toscanába, s ott ma magyarul írhatnám a naplót!” - idejöttünk, itt vagyunk. „He, Rákóczi, Bercsényi, bezzeg itt kell élni!” - panaszkodunk s szenvedünk: „Parázsló gyűlölet már több mint félévszázad óta”; „félórákból áll sorsom, de a tiéd is - egészre nem jut.”

A két utolsó kompozíción összekuszálódik maga a kagylóforma is, rendezetlen alakzatokba: a belső rossz közérzet végül szétrombolta a tökéletes formát, a külső szépséget. A korábbi szavak, kifejezések variálódnak itt, de már rendezetlen összevisszaságban: „nyaka szakadt kagyló háza szép haza nem gyöngyösbokréta az árva lány guzsalyba köti” és így tovább.

A kötetzáró négyteteles szövegmontázs (agyagból, számítógépalkatrészből és hulladékokból készült műtárgyak fotodokumentációja) újra világtörténelmi háttérbe burkolja kedves hazánk közelmúltját: Verdun, Isonzó, Sztálingrád, Don-kanyar - a Nagy Történelmi Szálloda, ahol nekünk is jutott szálláshely. „Nyelvében nemzette mint Zeusz / a Pallas Lexikont / a Pallos

jogot / véreben / örökölte / örök között”. Vérontás - vérfertőzés - ez a mi közös történelmünk.

Ez a kötet mindennél ékebben bizonyítja: a formákkal „kísérletező” költő éppoly véresen átéli a valóság ellentmondásait, mint a tradicionális formarendszerben alkotó. A Magyar Műhely-triász tagjai közül éppen Bujdosó Alpár nyúl bele legmélyebben a Múlt kútjába. Közös problémáinkat, közös szenvedéseinket éli át, fogalmazza meg, jóllehet kiszakadt közülünk; épp ezért objektívebb is: némi távolságot tart szenvedélyes beháborúinkkal szemben, s ironikusan szemléli megoldhatatlan, mindig újraledő heves vitáinkat a „hogyan tovább?” kérdéseiről.

Minden sajátos költői világ a tartalom-forma szerves egységének erőterében alakul ki. Bujdosó Alpár - rejtőzködő lírikusi alkat lévén - a képversekbe kódolja differenciált emberi-költői „üzeneteit” korunkról. Az utókor - mely talán fogékonyabb lesz a vizuális költészet iránt, s kevésbé merev sémákban fog gondolkodni a szellemi munkáról, elveti a mai sematizmus és kötelező optimizmus dogmáit - egyik legérdekesebb formanyelvű költőnknek fogja tartani őt. Éppen az ő költészete őrzi legmélyebben 1956 emlékét; s tisztában van vele: a nemzet addig nem találhatja meg a továbblépés útját, amíg alaposan szembe nem nézett ezzel az emlékkel. A fájdalmas szembenézés méltóságát kívánja tehát a költő tőlünk (is).

*

Bujdosó Alpár 1995 decemberében ünnepelte 60. születésnapját. A Magyar Műhely különszámmal köszöntötte őt (68., 1996. jan. 20.). A régi „fegyvertársak” és az új barátok, a fiatal tisztelők a legnagyobb elismeréssel, szeretettel szólnak róla - nemcsak mint az experimentális költészet egyik legjelentősebb örök-újítójáról, hanem mint emberről, barátról is. Aki ennek a félévszázadnak egyik jellegzetes szimbóluma; máig hűséges őrzője és ébren tartója 1956 szellemének.

„Az igazi író számára a lényeg maga a nyelv”

Nagy Pál intellektuális művészetéről

A Magyar Műhely-triász legteoretikusabb, azaz a problémákat elméletileg is feldolgozó, azokat intellektuális élményanyagként kezelő tagja Nagy Pál. Ifjúkorában a népi írók, Németh László és Bibó István hatottak rá elementárisan; s még az emigráció első éveiben is az ő „szellem-ujjuk” jegyeit viselte magán. Első novelláskötete (*Reménység, hosszú évek*, 1964.) szinte még nyomát sem mutatja az avantgárd jellegzetességeknek - hazai emlékképeit, az '50-es évek nyomasztó világát, a kiütkeresés kínlásait örökíti meg, meglehetősen hagyományos eszközökkel. Az írói szemléletet és formálási módot tekintve már jóval modernebbnek hat 1968-ban megjelent regénye (*Hampsteadi semmittevők*); de igazán csak a következő években teremti meg egyéni költői világát. Az 1971-es *Monologium* már a próza és a vizuális szövegköltészet határán mozog, sok „látható nyelvi elem”-mel lazítja fel a szerkezet tömörségét.

Miután elméletileg egyre többet foglalkozik a nyelvvel, *Nagy Pál* alkotói szemlélete fokozatosan átformálódik. A Magyar Műhely 29. (1968.okt.15-i) számában közzétett Szentkuthy-variációja (*Épülő velencei hajó éjjel - Prae-palimpszeszt*) már megdőbbsen markáns nyelvezetével, egyedi asszociációival. A jegyzetekkel kísért szöveg magasfeszültségű vibrálása sok irányban mozgatja meg gondolkodásunkat. A 36. (1969. nov. 15-i) számban közzétett palimpszeszt (*Omnis dies, omnis hora*) pedig latin nyelvű betétjeivel, kulturális képzeletünket előhívó dinamikájával új ars poetikára enged következtetni: „A nemlevőről csak az felelhet, aki a nemlévőből levőt tudott csinálni” - azaz: *teremtett*.

A 34. (1969. júl. 15-i) irodalomelméleti különszámban *Teorémák* címen elmélkedve az irodalom funkciójáról, megállapítja: az író „nem azért ír, hogy tudást adjon tovább, hanem mert a nyelv, a nyelvezet, a szöveg és a beszéd különös térközelében akar kalandozni. Műve témája tehát maga a *megírás* lesz (nem pedig valamiféle esemény „sztori” stb.). Ebben az értelemben minden mű *ön-célú*, vagyis önmaga minél tökéletesebb megvalósítására törekszik, s rendszerében minden az *írás* specifikus törvényeinek van alárendelve; vagyis a mű - Nagy Pál szerint - a „reális”-hoz csupán magasabb, fogalmi szinten, gondolati áttételekkel kötődik.

1970-78. közötti kritikai írásait a *Korszerűség / Kortárs irodalom (Magyar Műhely K. 1978.)* fogja egybe - ezekből egy rendkívül eleven, minden új jelenségre élénken reagáló irodalmár szellemi arculata bontakozik ki.

A Magyar Műhelyben közzétett saját alkotásai a továbbiakban mindinkább kísérleti jellegűek: megjelennek a labirintus-alakzatok, a permutált, kihagyásos szerkezetek; egyre fontosabb szerepet kap a vizualitás. Ezek a szövegek majd az 1984-ben kiadott *Journal in-time* c. költői albumban nyerik el végleges formájukat. Objektívnek mondható, intellektualizált alkotásmódja a tárgyi világ pontos (képi) megjelenítésével indít el bennünk asszociáció-sorokat. Mégsem nevezhető „konkrét irodalom”-nak az, amit csinál: az *általános szemiotika* felől közelít a modern életproblémákhoz. Nagy Pál számára az absztrakció az életfeladatok elvégzését megkönnyítő tevékenység: a lényeg elválasztása a lényegtelen mozzanatoktól. Ennek megfelelően úgy alakítja-válogatja eszközrendszerét, hogy az a befogadást is megkönnyítse; azaz „ne okozzon észlelési, felfoghatósági, nyelvi, stb. problémát”, s „a mai technika csodái között magát törpének érző, politikai elnyomásnak, vak gazdasági erőnek kiszolgáltatott, szorongó ember önbizalmát úgy adja vissza, hogy megtanítja gondolkodni, játszani, alkotni, önmagán uralkodni” - amint azt *Az új művészet* c. írásában hangsúlyozza (in: Kassák-Emlékkönyv, Bp. 1988.)

Nagy Pál tehát hisz az alkotás létformáló hatásában, a léthierarchia fokozatait átrendezni képes erejében. Hisz abban is, hogy a kor legmagasabb szintű technikai eszközeinek birtokbavétele az ember elemi érdeke: megkönnyíti tájékozódását a világban. Az alkotást a *szellemi ellenállás* legmagasabb rendű formájának tartja, amely megvédi (mind az alkotót, mind a befogadót) mindenféle ideológiai-politikai manipuláció, messianisztikus ábránd roncsoló hatásától. A *Journal in-time* mint önálló mű-egész könyvészeti megformáltságával is hat. Az oldalak változatos tipográfiai megmunkáltsága, belső harmóniát sugárzó tisztasága, a legvariábilisabb grafikai megoldások (üres fehér mezőben változatos „rendben” elhelyezett vonalak, sorok, szövegtöredékek; behatárolt terek, rácsok, arcok a rácsok között és mögött, egymásra montírozott emberi figurák, fényképek, stb.) sugallják: „a szó elfogódott / a szó félrelépett / a szó szóttalan”. A végtelen Térben, a Kozmoszban, csillaghullásban (fekete alapon alázuhanó fehér betűk, illetve fehér alapon cikázó-villogó-mozgó fekete ábrák), hegyvidékszerűen feltüremkedő, jelzésekkel teleírt meggyúrt lapokon, labirintus- és sugáralakban elrendezett sorok épületegyütteseiben megbúvik az emberért, az emberi jövőért aggódó félelem.

A kötetet egy felülről (repülőgépről?) szemlélt nagyvárosi térképalakzatot imitáló betűkompozíció indítja: a *Monologium*. Magános elmélkedés az urbánus létmód lehetőségeiről és ellentmondásosságáról, a „szabadság” és az „elidegenültség” határmezsgyéjén toporgó kényes egyensúlyozásról. A *Zárszó* pedig egy önvallomás: „1956 decembere óta élek Párizsban. (...) Itt szereztem diplomámat s élettapasztalataim nagy részét, ide köt munkám és hivatásom: a nyomdászat, a hivatásom és munkám: az írás. Kétnyelvű vagyok; ezt a kétnyelvűséget életem egyik legnagyobb nyereségének tekintem”. A *Monologium* és a *Zárszó* egymásra ráfelel: kerekdeddé teszi, a Teljességet magába foglaló szemléleti Egységbe fogja a kötet-kompozíciót.

Nagy Pál tudatosan kísérletezik a formával. Ennek fontosságát fejt ki a Maurice Roche-ról 1975-ben írt esszéjében (amit a kötet szerves részeként épít be ide). „Nem a különböző műfajok - a festészet és az irodalom, a zene és az irodalom, stb. - heterogén vegyítése a cél, hanem az irodalom *önálló* nyelvének a megteremtése: *idiomorf* irodalom kialakítása”. A tipográfiai munka - az ő felfogásában - nem csupán a reprodukálás *technikája*, hanem a „tetoválás”, a nyelvi alakítás művészete. Amit M. Roche munkáiról ír, az az ő kötetére is érvényes: „a nyelvi tér vizuálisan, tipografikusan szerkesztett” alkotások - hieroglifák, piktogrammák, többjelentésű, többdimenziójú hipogrammák” - szövedéke, amelyek autonóm vizualitásukkal éppoly intenzíven kívánnak hatni, mint magával a szöveg „jelentésével”.

Mallarmé híres „*Kockadobás*”-áról írt eszmefuttatásában (1978) pedig a nagy előd tipográfiai újításainak lényegét körvonalazza (a Mester saját mesterművéhez írt egykori Előszavát elemezve-értelmezve). „Az olvasás tér-közösítése” - azaz a gondolatok térben való elhelyezése - a célja: feldarabolja és szétosztja az üres papírmezőt, - „annak a pontos szellemi rendeződésnek aktív elemévé teszi, amelyben kép kép után, szövegrész szövegrész után szöveggé rendeződik”. A részek nála már nem a szokásos verssorok, hanem szavak és szócsoportok, amelyek elhelyezése „nem lineáris és síkbeli, hanem térbeli: helyük a szöveg logikája szerint változhat”. Az ilyen szövegelrendezési mód természetesen másféle befogadói magatartást kíván, mint a hagyományos. Ezt már *Mallarmé* is jól tudta, - ezért adott instrukciókat a nyomdatechnikai megoldásokat illetően (is). A „scriptovizuális egység” percepciója ritmusváltásra készletti-kényszeríti az olvasót: egyszerre gyorsítja s lassítja a befogadást. A szabályos íráskép megtörik, a szétszóródó szavak, szócsoportok lehetetlenné teszik a szöveg történeté, anekdotává „csomósodását”; az alkotó hipotetikus gondolat-elemeket épít be a szövegbe, amelyek „dekódolása” a befogadó kreatív együttműködését kívánja meg.

S valóban: Nagy Pál vizuális szöveg-montázsai rendkívül tág teret hagynak az értelmező fantáziának.

Az első kompozíció (*Zolderdó*) - szándékosan torzítva az ékezetet - az „elsivatagosodott” természetet idézi meg. „Fordított világ” alakult itt ki - a XX. században az élet alaptrendjeit *Doberdó* (amire a *zolderdó* szó tudatosan rárimel) határozta meg: *erdó-sivatag*, „az erdő volgye sivatag” ezért hát „dőre igyekezet” itt minden törekvés, amely a (természeti) világ helyreállítására irányul. „Vihar” - „villámlik” - „villanyóra” - „másodállásokat tornyoz a vihar a domberdőre / doberdóra”: tehát innen származnak mindazok a bajok, amelyek most - a század végén - tetőznek. A kisvonal azóta is a „sebe sült / sebe sótlan” kiskatonák ezreit szállítja; „micsoda félig emésztett csontdarab csontfű” - „malom zokog mint pokol tornáca”, „zamárdi lelle füred fület vet és vihart arat”. A kompozícióba angol és francia szövegrészletek is beépülnek (mint a többibe is); ezzel jelzi a költő: nem csupán sajátosan magyar problémákról van szó. Valójában „lepusztult” az egész XX. századi Európa, s ennek „koncentrátuma” az, ami a magyar viszonyokban lecsapódik. „Eltömegesedett” az élet, s maga alá temette a szellemi Teremtő Erőt. A *Városok* című ciklus még fokozottabban felerősíti ezt az élményt. A vizuális tabló bal alsó sarkában H betűjel (Hungária), s itt is fájdalmas-ironikus szövegvariációk: „kiemelt helyen játszunk a bajn/okság/ban, „Hungarocsellel szigetelt háztető” fejük fölött; „féktávolságon belül folyik a csel/e patak”, s „elár/v/ult gyerek a fák alatt”, - valahogy minden nagyon megromlott itt. A költő hiába töpreng: „lesz-e méz? máz?” - /f/el kell ismernie: „a játszma vége” közelít /utalás Beckett-re/. A „sokknyomozó történelem” is csak azt fedi fel, ami a jelenhez: a „végjáték”-hoz vezet/ett/, de megoldást kínálni nem tud (*kommentárok a Jelenésekhez*).

Az aacheni pályaudvar éjszakai képe az atomizált élet, az elárvult, magukba forduló arcok döbbsent, feloldhatatlan idegenségét, a kapcsolatteremtés lehetetlenségét árasztja magából: „létiüres tér előregyártott tetemek sír szélén álló fiatalok trehányás bevégeztetett”. Lelki halottak és valóságos holttestek, őrtorony, szögesdróttal körülvett kopár terek: ezek mind a XX. század ismerős tájai. *A házkutatás emlékezetemben* című ciklus töredékes képsorokat, emlékrögöket villant elénk a múltból: apja-anya, a gyermekkor mozaikfoszlányai, pisztolyos ember az ajtó mögött. élelem és ruha nélküli rohanások az óvóhelyre, rémálmok és rémfelriadások, háború, ‘56 - végül az elhagyott otthon, „és ami mindig hívogat: az elmulasztott utolsó vacsora”.

A kötet egyik legizgalmasabb és legnagyobb szabású kompozíciója a József Attila emlékére készült - majdnem 20 lapos - *imago!* (*elaborintus*). Azaz: a labirintus „lebontása”, a József Attila-problémával való szembenézés. Ami voltaképpen a „felöltté válás”, a realitásokkal való birkózni-tudás alapkérdése. Egyetlen szellemi ember sem kerülhette meg e században ezt a kérdést: vagy az Abszolútumhoz ragaszkodik, s akkor felszámolja reális életét (öngyilkosság); vagy elfogadja a realitásokat, de velük szembeszállva, tőlük függetlenül magát, kiküzdí és megőrzi belső autonómiáját (ezt tette Kassák; ezért tartja e tekintetben fontosabbnak Nagy Pál a kassáki szuverenitást, mint a József Attila-i „eszmehívó” lobogást, majd annak a teljes kudarcát). „A virágnak agyara van” - idézi Kassák híres sorát; a világ tehát - a Szépség álarcában - ellenségesen, támadóan közelít felénk. Ha nem tudunk védekezni ellene: végünk van. A „labirintust” meg kell ismernünk, bizonyos értelemben el kell fogadnunk, hogy a kiutat belőle megtaláljuk; hiába támadjuk, változtatni úgysem tudunk rajta. Ez a modern élet szervezeti formája. Nagy Pál nem áll harcban ezzel a labirintussal; ellenkezőleg: „megszelídítette” azt a maga számára. Mint a Kisherceg a Rókát.

Épp ezért e költeményt ars poétikának s egyszersmind ellen-ars-poétikának is felfoghatjuk. Az óriás-labirintusban árván tévelygő költő-előd mintha az egész XX. századi Költészet

sorsszimbóluma lenne. A kegyetlen és közömbös világba „kivetetten” - mint lélekvesztőben - imbolyogva keresi a védettebb pontokat, sóvárog az „anyaméh” melegsége-otthonossága után. Nagy Pál magát a labirintus-szindrómát állítja élénk szuggesztív képszerkezeteivel, a legkülönfélébb labirintus-alakzatokkal, s Paolo Santarcangeli szövegeiből összeszerkesztett montázsai azt a belső lelkiállapotot próbálják visszaadni, amit ez a Szépségre és Szeretetre szomjazó költő valójában soha meg nem kap/hat/ott: „a mágikus mindenhatóság boldogító káprázatában élni”-tudást (voltaképpen ez a „regressus ad uterum”-élmény, ami a férfinak a szerelemben megadatik - szerencsés esetben; s ami magában hordja az „újjászületés” élményét, ami minden beavatási szertartás alapmozzanata. „A magzat szívesen maradna továbbra is az anyaméhben ámde kegyetlenül a világba helyeztetik mint a világnak virága mint a szép híves patakra mint a lélekszerv lélekvesztőbe ül”. József Attila nem volt képes ezzel a „kivetettséggel” megbirkózni, nem tudott felnőtté válni; így aztán az „Édenkert” nem is nyílhatott meg előtte. Fél-életet élt félhalottként; a valóság elől hiába menekült „Pathmos szigetére” (a Szellem birodalmába) - újjászületni nem tudott. A József Attila-idézetekből összeállított szövegegyüttes telítve van filozófiai utalásokkal (Platón, Protagoras, Hermesz Triszmegisztoz, Nietzsche, János Jelenései, Santarcangeli, Heidegger, stb.). Nagy Pál szerint - aki eme bölcselők felismeréseit saját tapasztalataival vetette össze - az emberi élet voltaképpen a kezdeti (gyermeki) boldogító mindenhatóság-érzet és a valóság állandó konfliktusainak színtere. Vagyis az örömelev és a valóságelv folyamatos konfrontálódásából születik meg az, akivé egy idő után leszünk. Az író minden korban erről a térről beszél; erről szeretne valami lényegeset mondani, ami a többi ember (netán az emberiség) tudását gyarapítja.

Az „imago-mágia-tipográfia-topográfia” eszközeivel, az egymásba torkolló labirintusok felrajzolásával próbálja mindezt kifejezni a vizuális költészet. Nem a labirintusból való „szabadulás” a végcél (hiszen az lehetetlen), hanem a labirintus megismerése; az útvonal, a módszer, a „bejárás”: „a felderítő út a gondolkodó agy tekervényein, a tudatalatti rejtett homályos járataiban a nyelv ariadné fonálával”. József Attila már részben elindult a labirintus felderítésének útján (ha nem is eszközeiben, de látásmódjában); ugyanakkor fennakadt „a Semmi ágán”. Hiába várta a „jutalom”-vonatot, hiába remélt „fizetséget” hazájától. Csak kitaszítást, megaláztatást kapott. Amit nem tudott elviselni. Példája ezért nem lehet „példa” a továbbélők számára. Azóta folyvást „börtökben dübörög a vonat a gát utca és a józsefvárosi teherpályaudvar között”, egy véres főt görgetve maga előtt, s a költő „kéz és lábtalan”, „világtalan” lohol „a Mindenhatóság boldogító káprázatában” álmai után. Ámokfutó volt, - ezért nem tudott életben maradni. Mindazok, akik túléltek őt (vagyis túlhaladják a „krisztusi kort”, a 32/33. évet) belső immunitást szereznek a személyiségerőket felmorzsolni törekvő Valósággal szemben. Mert nem akarnak hiábavaló áldozatként elpusztulni. Mégis őrzik a kegyeletet a „mártírokkal”, az Esmék halottaival szemben. - Ezt a tiszteletadást fejezi ki a labirintus-variációk záróképe: a költő - „talpig feketében” - fejet hajt a Nagy Előd előtt, elismervén: „kora zseniális lélekszervmérnöke, akinek nemcsak emlékét, de írásait is” élesztgetnünk kell, „hogyan fehéren derengjen” mindazokkal együtt árnyképe, akik nem tudták elviselni a labirintus elviselhetetlen zártságát, és nem tudtak felnőttek módjára szembenézni a valóság kemény törvényeivel.

A XX. század nem ismert irgalmat, meggyalázta minden korábbi kor emberi reménységét, az életértékekbe vetett hitét. Ugyanakkor arra is megtanította az embert: próbáljon lélekben felülkerekedni azokon a meghatározottságokon, amelyekből kilépni nem tud. A labirintus nemcsak az „életveszélyes bolyongás”, hanem a „kellemes időtöltés” színtere is lehet: felfoghatjuk betűláncnak, rejtvénynek, szójátéknak, találós kérdésnek, stb., stb. S akkor megtanulunk „játszani”, amit József Attila szintén csak vágyképként élt meg („jó szóval oktasd, játszani is enged szép, komoly fiadat”). A vizuális költészetnek - Nagy Pál felfogásában - ilyen szerepe

is van: magára a szövegre (a szöveg *külső* képére) irányítja a figyelmet, s ezzel feloldja a benne kifejeződő tragikumot.

Hiszen a modern költészet önmagában véve egy tragikus létállapot „lecsapódása”: az ember és a világ közötti harmónia megbomlásának, a világ „idegenné” válásának jelzése. A magára maradt ember otthontalanságának tudata fejeződik ki benne. Keressük az elveszett otthonosságot; s ebben a költészet épp azáltal segít bennünket, hogy kimondja helyettünk - értünk mindazt, ami fáj. És tudatosá teszi bennünk, hogy az „emberiség-folyamat” részei vagyunk, nem a lét magános számúzóit.

Kultikus ábrák, kő-írásjelek, ősi szerszámok, őskori kövületek kelnek Nagy Pálnál is életre. A múltból, amely „idők mélyébe vesző kaverna, emberszabású barlang-lakók” üzenetét hozza, hihetetlen erejű energia árad; minden tárgy, jel az „emberiség-folyamatba” ágyazódva kapja meg értelmét, jelentését. Talán a mi korunk lepusztultsága is magában hordja a diadalmas megújulás ígérését? - vagy egyre sivárabb lesz minden, mint azt a *táj (hiányzó figurával)* című ciklus mutatja? A záróciklus (*kézről kézre*) mintha mégis jelezne egy kis reményt: a század ugyan „a minden Egész eltörött” élménykörében fogant, a kultúra azonban tovább él, hidat teremt múlt és jövő között, stafétabotszerűen nemzedékről nemzedékre továbbadva a bizonyosságot: „az Ige testté lett”. Bibliai szövegrészletek, francia és magyar betűsorok, Mallarmé, Maurice Roche, Ady, Kassák, József Attila-idézetek kavarnak-kanyarognak a tenyereken és a háttérben, s bár „kérdésessé válik a felelet”, a „négykezes” egymásba-fonódó ábrándja sugallja: *talán* még nem vészett el minden. A kötetet záró írói „üzenet” alternatívákat mutat fel: konzervativizmus - előrehaladás, dogmatizmus - szabadgondolkodás, individualizmus - közösségi tudat, nemtörődomség - felelősségvállalás (és így tovább). Rajtunk múlik, melyik irányba indulunk: „s bár a helyi adottságok erősen befolyásolják döntéseinket, magatartásunkat, ezekre a világméretű kihívásokra egyetemes érvényű válasz keresendő”.

A záróképek (önportré-sorozat) a szerzőt kedvelt tevékenységei közepette mutatják, nyomdagépek, tipográfiai eszközök, számítógépes képernyők társaságában. Ezek Nagy Pál életének meghitt mindennapos „kellékei”: otthonosan érzi magát közöttük, mint az urbánus létben. Az utolsó fotó a nyüzsgő város dinamizmusát érzékelteti: hatalmas házak, száguldó autók a háttérben. Előttük a költő zsebre tett kézzel áll, arcán magabiztos, derűs nyugalom; az örök mozgásban-változásban az egyetlen biztos pont: ő maga.

A kötet francia nyelvű változata - mint könyvészeti remekmű - 1994-ben jelent meg, ugyancsak a Magyar Műhely kiadásában. Ezzel Nagy Pál mint kétnyelvű alkotó kivívta rangos helyét a világlírásban. A kötet tökéletes autonóm műalkotás, amelyben kép és szöveg egymás hatását erősíti, s amelyből olyan szuggesztív hangulatiság árad, hogy még azok is „értik”, akik számára a szöveg nem hozzáférhető.

Nagy Pál filozófiai érzékenységét, az elméleti problémák iránti nyitottságát leginkább a Magyar Műhely kiadványaként 1993-ban megjelent kötete (**„posztmodern” háromszögelési pontok: lyotard, habermas, derrida**) bizonyítja. Megkísérli továbbgondolni a modern költészet gyakorlati alapkérdéseit s a továbblépés feltételeit, módoszatait. Úgy véli: az ezredfordulón válságba jutott emberiség számára (továbbra is) a költészet önértelmezése lehet(ne) az egyik legfontosabb „orvosság”, de semmiképp sem tölthetik be ezt a szerepet az illuzionista-messianisztikus ars poétikák. A technikai eszközök gazdagodása, a kifejezési formákkal való új és újabb kísérletek korlátlan lehetőségeket kínálnak egy dinamikusabb, a vizuális kultúrát jobban integráló, s a „közember” számára is felfoghatóbb művészet-modell kialakulásához; a művészeteteoretikusoknak ezt a folyamatot kell elősegíteniük.

A szerző szemügyre veszi a reneszánsz óta folyamatosan tartó - nagyobb hullámokban jelentkező - művészeti megújulás különböző stációit, amelyek során a tradíció az új és újabb kísérletek eredményeivel gazdagodott. Összefoglalja mindazt, amit a filozófiatörténet a „posztmodern” tárgyában mondott; számba veszi a három fent említett filozófus nézeteit, felmutatva a különbségeket és a megfeleléseket elméleteik között; végül kifejti saját elméletét is e tárgykört illetően.

Az Amerikában élő és a posztmodern prófétájának tartott *Lyotard* a posztmodernnt mint a posztindustrialista társadalom kultúráját a modernitás koronájának tekinti. „Freudo-marxista” alapállása valójában a cartesiánus gondolkodásmód kiteljesedése (az ember fokozatosan urává válik előbb társadalmi környezetének, majd saját természetének). E gondolkodásmód gyakorlatilag csődbe jutott, - az emberi történelem egészen más dimenziókban halad. Maga az emberi létezés vált kérdésessé a Földön, amely lassan-lassan kozmikus szemétdombbá válik. A posztmodern tudomány így saját fejlődését is távollattalannak érzi: „a gondterhelt, szomorú ember” lemond a korlátlan technikai haladásba vetett illúzióról, s visszatér „gyökereihez”, a múlthoz, újraértelmezve, folytonosan perlaborálva azt. Ez lenne a „metamodernitás” alapja, ami viszont a szubjektivizáló tendenciák eluralkodásához vezet, s nem utolsó sorban a nyelvi kommunikáció széteséséhez. Voltaképpen ez a szemlélet indukálja Gadamer nyelvfilozófiáját: „A nyelv mint világtapasztalat megszűnt létezni”.

Habermas nem látja ennyire sötétnek a helyzetet, ezért nem is ért egyet a szubjektivizáló felfogásokkal. Szerinte (is) a racionalitás a filozófia szubsztanciája; erre épül a modernitás korszellemé (melynek lényege a spontánul meg-megújuló aktualitás). Ha az alany filozófiájában gondolkodunk, az azt a veszélyt rejti magában, hogy lehetetlenné válik bármiféle társadalmi konszenzus. Márpedig az egyének szocializációja csak úgy mehet végbe, ha a kommunikációs egyetértés áthatja mind az egyént, mind a társadalmat - azaz az egész kultúrát. A kollektív cselekvés színtere az autonóm nyilvánosság; a konszenzusra épülő társadalmi együttműködéshez nélkülözhetetlen a kultúra és a hétköznapi élet közötti kölcsönhatások megerősítése. Ő úgy véli: a pre- és a posztmodern találkozik a múlt konzerválásában, - ez mindenképpen tévút.

Derridával - akinek posztmodern-értelmezésével leginkább egyetért a szerző - külön interjút is készít (1992. évi budapesti tartózkodása alkalmából). A posztmodern lényegét Derrida abban látja, hogy az megkérdőjelezi a történelem teleologikus, „haladó” felfogását, s a múlt újragondolására készíti bennünket. A történelemben végbemenő változások - véli - sokkal inkább az „átalakulás”, „mutáció”, „elmozdulás”, stb. kategóriákkal írhatók le, semmint a „fejlődéssel”. Természetesen nem szabad lemondanunk a felvilágosult gondolkodásról, de lényege szerint kell továbbvinnünk: megőrizve belőle a vallástól, politikától, napi érdekektől független, tárgyilagos látásmódot. Figyelmeztet arra, hogy mind a XX. századi szellemi totalitarizmusok, s az azokra épülő diktatúrák, mind pedig a szcientizmus - a tudomány, a racionalizmus totális győzelmére alapozott elmélet - a felvilágosításban gyökerezett. Ezért - épp a felvilágosult gondolkodásmód nevében - Derrida a *dekonstrukciót* fontos szellemi eszköznek tartja: a rekonstrukció, a megújulás első fázisa (lehet). „Nem hiszek a mindent meghatározó elszakadásban, a páratlan ‘episztemológiai törés’-ben” - hangoztatja; a történelem szövetét tovább kell szőnünk, új és újabb struktúrák kialakításával”.

Habermas és Derrida álláspontja tehát a tekintetben, hogy a modernitás „folyamatosság” és „törés” egyszerre, - közel áll egymáshoz. Nagy Pál is egyetért velük, s úgy véli: a modern művészet a tradíció és az újítás metszéspontján megszülető kifejezésformák szövevénye. Oszítja Derrida véleményét abban is, hogy az ezredvég csőd-elméleteiből kilépni a „haladás” illúziójából kiábrándult emberiség csakis az *emberi* megújulás útján képes. A modern művészet ehhez ad segítséget (miután a vallások nagyjából hitelüket veszítették). A történelem - a

szakadások ellenére - megy tovább; az emberiség élete nem ér véget, ha korábbi ideológiai, messianisztikus illúziói zsákutcába jutottak is. Fukuyama híres könyvével (*A történelem vége*) egybehangzóan Nagy Pál úgy látja: egyetlen lehetséges út az emberiség számára a liberális demokrácia (nem azért, mert tökéletes, hanem mert minden más elképzelés csődöt mondott). A felvilágosodás naiv tévhitét (hogy a világ megismerhető, áttekinthető, rendezett) maga a XX. századi emberiség rombolta szét; a szellemi kiskorúságból való kilábalás az emberiség egészének nem, csak legtisztábban látó egyedeinek sikerült. *Horkheimer* és *Adorno* már a II. világháború botrányakor konstatálta: „a felvilágosodás a tömegek totális becsapása volt” (*A felvilágosodás dialektikája* 1940-1944; magyarul: 1990).

Nagy Pál az alternatív kultúra szabad kibontakoztatásában látja a kiutat ebből a válságból. „Az ellenkultúra” reprezentánsai - az árucikké vált álkultúra, a művészet kufárai ellenében - a társadalom margóján, nagy nehézségekkel küzdve, kis hatáskörrel dolgozó alkotók, lazán szervezett csoportok, spontán művészeti mozgalmak (az avantgarde éclairée) próbálják a befogadáshoz szükséges körülményeket megteremteni.

„Korunk autonóm művészete számára létfontosságú - véli -, hogy dekonstrukciója: változása - átalakulása - adaptálódása a XXI. századi felvilágosodás szellemében, az újítás, a kísérletezés, ugyanakkor a fokozatosság és a folyamatosság szellemében menjen végbe”. Legsürgetőbb feladatnak az új médiumok, technikai eszközök kínálta lehetőségek kiaknázását látja: talán így több irányból lehetne „bombázni” a befogadói tudatot, s lassan-fokozatosan kialakulna az elektronikus művészetek, az esemény- és akció-művészetek iránt érdeklődő szélesebb közönség is. Sajnálatosnak tartja, hogy az elektro-akusztikus zenei stúdiók, jól felszerelt vizuális műhelyek mind Nyugaton, mind Keleten a kultúripar érdekcsoportjai kezében vannak, s hiányzik a jól kiépített terjesztői hálózat is. A modernizáció szelleme - Nagy Pál felfogásában - az aktualizálás, az újítás felvállalása. A metafizikai gondolkodás több évszázados korszaka lassanként lezárul (a dekonstruktív filozófiai irányzatok valójában annak lebontását tűzik célul). Az alternatív művészet: konstruktív dekonstrukció, korábbi művészetfelfogásunk átértelmezése. Lyotard-Habermas-Derrida elméletei - mint „háromszögelési pontok” - behatárolják jelenkorunk látóterét; az ő kultúra-konceptiójuk a XX. század második felének értelmiségi „láttelele”. Az amerikai lét- és életforma már a ‘40-es években produkálta azokat a jelenségeket, amelyek a mai európai posztmodern jegyében tűnnek fel: Európa átveszi s valamelyest „europaizálja” az amerikai prakszist. Éppen ezért „sok és sokrétű munka vár mindazokra, akik a ma művészeti modernizmusát keresik” - hangsúlyozza búcsúképpen Nagy Pál. Formálniuk kell a közönség-ízlést is; meg kell nyerniük az *elektronikus* művészetek, az esemény- és akcióművészetek számára az ifjúság mind szélesebb rétegeit, mert csak így alakulhat ki egy kreatívabb, a dinamikus változásokat aktívan élő embertípus: a jövő évezred embere. „Ideje, hogy a posztmodern közjátékát elfeledve” munkához lássanak korunk művészei (és művészet-teoretikusai) - zárja fejtegetéseit a szerző. Ezért vallja magáénak Lyotard kijelentését: „Újraírni a modernitást annyit jelent, mint ellenállni az úgynevezett posztmodern stílusnak”.

A pedagógiai erosz *Nagy Pál* személyiségének igen fontos összetevője. Újabb elméleti kötete (*Az irodalom új műfajai*, Bp. 1995.) annak a 13 előadásnak az anyagát mélyíti el, amelyet az ELTE vendégprofesszoraként az 1993/94-es tanév tavaszi szemeszterében tartott *A 'posztmodern' eklektikától az elektrovizuális képszövegig* címen.

Művében - mint az előzőekben is - hatalmas kulturális anyag halmozódik fel; a legősibb időktől napjainkig tekinti át és rendszerezi a művészet mágikus hatásokra épülő vonulatát. Felfogásában a művészet: varázslat, teremtés; „feladata” (ha ilyesmiről egyáltalán beszélhetünk) a „felderítés”: új égtájak megnyitása, a Holnap azon lehetőségeinek „kikémlelése”, amelyeket a legkorszerűbb technikai eszközök (jelenleg a video, a számítógép) kínálnak. Gazdag

illusztrációs anyaggal mutatja be egy-egy önálló fejezetben a *hangköltészet*, *vizuális költészet* előzményeit, vizsgálja virágzásuk szellemi előfeltételeit. Meg van győződve arról, hogy a jövő az „anyagtalán” vagy anyag-független - azaz virtuális - elektronikus művészeté. Korunk legeredetibb és leghatékonyabb műfaja a *képszöveg* (természetesen nem kommersz reklám-szövegekre, tömeg-szórakoztató bugyutaságokra gondol itt a szerző, hanem valódi műalkotások rematerializációjára, ami vizuális absztrakció-készségünket rendkívüli módon fejleszti). Imponáló teoretikus felkészültséggel és naprakész világirodalmi tájékozottsággal mutatja be az *elektronikus irodalom* kialakulásához vezető utat, s a vizuális költészet belüli gazdag műfajskálát (konkrét vers, képvers, vizuális szöveg, képszöveg, valamint a vizuális performansz: a vetített szöveg). Egyenként veszi szemügyre mindegyiket, s többszáz nevet vonultat fel eközben - a vizuális művészet világszerte ismert élvonalát. A francia lettristák már 1946-tól, a brazil Noigrandes konkrét költészeti csoport 1952-től, a Tel Quel csoport 1960-82 között kísérletezett intenzíven ez irányban; a '80-as években pedig virágkorát élte a műfaj. Ide lehet sorolni voltaképpen minden olyan művet, amelyben a képzőművészeti és az irodalmi elv összefonódik (tehát a mail-art, a küldemény-művészet alkotásait is). A *művészkönyvek* is e körbe tartoznak - mint a „totális könyvek” (a Magyar Műhely kiadványai ilyenek).

Külön fejezetet szentel a szerző a *Happening, performansz, költői akció* különböző formáinak mint az audio-vizuális kommunikáció sajátos válfajának. Az akcióművészet eredete is az őskorba nyúlik vissza (a rítusok, beavatási szertartások, vallásos ceremóniák, lovagi tornák, sőt a misztérium-játékok is az előzményeinek tekinthetők). Bemutatja a performansz „klasszikus korszakát” a dadaista-futurista varietéktől egészen John Cage 1952-es „ős-happening”-jéig (*a 4'33" csend* c. kompozícióig), amelytől egyenes út vezet a *Fluxus*ig (1960-78). Ekkortájt virágzanak ki az avantgárd új változatai (akcionizmus, mazochizmus, francia újrealizmus, neonomadizmus, fonikus költészet stb.). A Fluxus-fesztiválok a '60-as években végigsöpörnek Amerikán és Nyugat-Európán, s csakhamar elérik Közép-Európát is. Ezzel párhuzamosan 1961-ben hozza létre Hermann Nitsch az Orgia- és Mysterium-színházat, ahol a mazochista akciók a krisztusi szenvedést, a mártírium vállalását szimbolizálják („imitatio Christi”). A '70-es évek végén Jean Jacques Lebel a happening helyett a „direkt költészet” fogalmát vezeti be, s megalapítja a *Polyphonix* alternatív művészeti fesztivált. Az USA-ban a '70-es évektől gombamód szaporodnak az alternatív pinceklubok, kamaraszínházak (s nyomukban Európában, Közép-Európában is).

A kommunikáció esztétikája c. fejezet izgalmas tudnivalókat összegez a lézer-művészetéről, a holográfiáról, a telekommunikációs, transzmissziós illetve videokommunikációs akciókról. 1969-ben rendezték meg a Cincinatti Art Museumban az első lézerművészeti kiállítást - azóta a hologram meghódította a világot. A fényművészetnek is megvannak az előzményei már a '20-as évek avantgárdjában (Duchamp, Bauhaus, Moholy-Nagy tér- és fénymodulátorai, stb.); ezen a működési elven alapszik Schöffner Miklós világhírű *Kibernetikus tornya*, 1972.) Tokióban 1978-ban *Aliz Fényországban* címmel fényművészeti kiállítást rendeztek. A média-művészetek nemzetközi folyóirata, a *Leonardo* 1992-ben holografikus különszámot adott ki.

Az elektronikus művészetek elsősorban technológiai művészetek - hangsúlyozza Nagy Pál. A '80-as évek óta a nagyobb amerikai és európai egyetemeken információ- és kommunikáció-elméletet is tanítanak. A kölni oktatóközpontban (*Kunsthochschule für Medien*) tananyagként oktatják az új vizuális médiumok felhasználását a művészetben. Budapesten 1990 óta működik a Képzőművészeti Főiskolán *Intermedia Tanszék*, Peternák Miklós vezetésével.

A videoszöveg: műalkotás - vélekedik Nagy Pál - megvannak a sajátos műfajai is (video-performansz, video-grafika, irodalmi videózás, stb.). Maga Nagy Pál 1980-95. között 7 magyar és 7 francia nyelvű videoszöveggel számos európai és amerikai modern művészeti fesztiválon

vett részt; leggyakrabban az 1985-ben készült 13'-es francia nyelvű *Metropole*-t, a 12'-es Derrida-parafrázist (*Secret*, 1992) és a magyar nyelvű *Phonè*-t (1988) láthatták a nézők. 1995.márc-ban készült el az *Autodafè* c., Bruno Montels-szel közösen forgatott képszöveg.

1987 januárjában Párizsban p'ART címen irodalmi és művészeti video-folyóiratot indítottak Albert Pál, Dávid András, Major Kamill, Matolcsy Eszter, Molnár Katalin, Nagy Pál és Somlósi Lajos szerkesztésében. Eddig összesen 11 száma jelent meg, köztük a Magyar Műhely történetét feldolgozó 6/7. duplaszám (1990.márc.).

A számítógépen készült képszöveg (a komputergrafika) a videóval szövetkezve lehetővé teszi a virtuális világba való behatolást; tehát nagymértékben közelebb visz bennünket a mikro- és makrokozmosz megismeréséhez, játékos felfedezéséhez. A számítógépes ikonografikus művészettel itthon is sokan foglalkoznak már (Erdély Dániel, Komoróczy Tibor, Sugár János, Tóth Gábor, Waliczky Tamás, stb.) 1994 októberében a Mozsár Műhely rendezett közös kiállítást az új nemzedék alkotásaiból (Tilman J.A., Ravasz András, Mingó Szent Károly, Pásztor Erika Katalin).

Ez alapos áttekintés után a kötet zárófejezetében (*Folyóiratok, fesztiválok, archívumok, könyvesboltok*) sok-sok hasznos gyakorlati tudnivalóval ismerteti meg bennünket a szerző. Mindenki haszonnal forgathatja e lapokat is, hiszen a modern művészet „propagandája” nálunk oly csekély, hogy ember legyen a talpán, aki önállóan tájékozódni képes e tekintetben.

A kultúra nem más, mint az életre adott reflexív válasz. Bonyolult modern világunkban már nem lehet a puszta empiria síkján tájékozódni. Nagy Pál tehát „elkalauzol” bennünket a modern művészet útvesztőiben, s megkísérli fogalmilag megvilágítani azokat a pontokat, amelyekről belátható az előttünk kinyíló út - a Jövő útja, s megkönnyíti számunkra az eligazodást a modern élet „labirintusában”. Intellektuális problémának tekinti magát az életet is - ezért „intellektualizálja”, teoretikusan közelíti meg a művészetet.

Nagy Pál 60. születésnapjára Nógrád megye közgyűlése a *Nógrád megye díszpolgára* címet ajándékozta, ezzel fejezvé ki, hogy távolra-szakadt szülöttét ma is fiának tekinti. A Palócföld 1994/4. számát egészében neki szenteli. A Palócföld szerkesztősége, a Nógrádi Történelmi Múzeum és Salgótarján önkormányzata 1994. szept. 16-án irodalmi estet és fogadást rendezett a tiszteletére. Szülőföldjével való kapcsolata azóta is zavartalan: újabb köteteinek bemutatóját, irodalmi estjeit a város ünnepi eseménynek tekinti.

„Aki úgy jön a világra, hogy nem fog zavargást kelteni, nem érdemel figyelmet és türelmet...”

A 60 éves Papp Tibor

Papp Tibor egyik korai versében (*A kígyó egészségére*) jelzi már: nem kíván a csendes, „meghúzódó” emberek közé tartozni; süllyal szeretné képviselni azt, amit fontosnak tart a világban. S immáron 60 évesen, lélekben mit sem öregedve, még mindig bizonyítja: képes költészeti újításaival „zavargást” kelteni.

Bár Tokaj szülötte, felnevelő közege mégis Debrecen (itt járt iskolába). A „maradandóság városa”, őt is lázadásra készítette, mint egykor Adyt. A latinos kultúrájú Fazekas Gimnáziumban forma-fegyelmet tanult. Nagy János tanár úr szavalókórusában pedig a sokszólamú versmondás hangszerelési technikáját sajátította el; talán innen ered a polifon versstruktúra iránti nyitottsága s a hangeffektusok költői felhasználása iránti érzékenysége. Az ötvenes évek derekán - „osztályidegen” lévén - természetesen nem számíthatott egyetemi felvételre; így 1957 januárjában elhagyta hazáját. Átmenetileg Belgiumba került; a liège-i műszaki egyetemen 1960-ban mérnök-technikusi oklevelet szerzett, s mintegy „mellékesen” lapot alapított belga barátaival *Dialogue* címen. Itt, valamint a müncheni *Nemzetőrben*, az *Irodalmi Újságban* és az *Ahogy lehet*-ben jelentek meg első versei.

1961 őszén - pár hetes londoni turistáskodás után - ifjú költőnk átteszi székhelyét Párizsba, a modern művészet eme nyüzsgő metropolisába, s ott megtelepedett barátaival: Nagy Pállal, Parancs Jánossal, Márton Lászlóval, Pátkai Ervinnel s még néhány irodalomkedvelő „száműzöttel” közösen már 1962 májusában megjelentetik a Magyar Műhely 1. számát.

Akik **Papp Tibort** és a Magyar Műhely körét csak az utóbbi két évtizedben ismerték meg, korai verseit olvasgatva meglepődve tapasztalhatják: költőnk is - saját hangját próbálgatva - eleinte a magyar költészet égboltján ragyogó „állócsillagokat” tekintette mintaképnek. Az *Irodalmi Újság* 1962.aug.1-i számában egy interjú-kérdésre így válaszolt: egyforma szeretettel olvassa Petőfit, Adyt, József Attilát, Radnótit, Weöres Sándort és Pilinszkyt. „Egyiknek vérét, másoknak bordáit lopom el, s így rakom össze elképzelt önmagam” (*Körkérdések fiatal írókhoz*). Első kötetén (*Sánta vasárnap*, 1964) még erősen érződik e „csillagok” szellemhatása éppúgy, mint a klasszikus költészen nevelődött diák formakultúrája is.

A hagyományos strófászerkezeteket azonban már itt is olykor-olykor szétfeszíti a nagyon is modern életérzés: „bolyongásai” során költőnk minden illúziója, romantikus életálma - ha volt is valaha - szertefoszlott, megkopott. Már maguk a verscímek is erre a kesernyés, lecsupaszított valóságglátásra utalnak (*Széthullt a város, Nincs előttem út sem, A pusztulás horgot vetett, Se szirmom, se házam*). A fulladásos közérzetet a forma játékosságával, a fájdalmas élményeket messzire távolító iróniával próbálja oldani: „kenyér kéne fedél ország / tiszta tűzzel tiszta füsttel / kapuk hová nyíltok? (...) körbe-körbe siet a szél / járok megyek én is vele / utam kőfal állja” (*Kapuk hová nyíltok*). Az ifjú emigránsok tehetetlenül vergődnek mint „összehurkolt futónövények”, határozott cél és remény, biztos támpontok nélkül: „hány szál zsinór hurkolódik bennünk? / hány szálat látunk lehunyt szemekkel? / drótra-fűző álom: egymás mellett száradunk, mint a dohánylevél” (*Tehetetlenségünk*).

A *Forgó Égtájak* c. ciklusban költőnk szinte „iliászi” erővel és latinos formatökéllyel örökíti meg a „Trójából” való kiűzetés és a „Rómában” való megtelepedés (értsd: a Budapestről Párizsba menekülés) történetét. Az elhagyott otthon itt is lángok martaléka lett: nincs hová

visszatérni. Akik túléltek a szörnyű pusztulást, azoknak most már végig kell menniök a megkezdett úton, amely „oly messziről indul akár az / isten-öröklét, ott ahol ébredtünk van a nyitja, / ott hol a megtagadás örömét éreztük először”. S szinte ujjongva indul tovább, „élet-hű fegyelemmel” őrizvén a múltat, de már a friss tavaszt várva: „senki se ismer, itt, szabadon, rabként, szabadon már”.

A kötött, ünnepélyes formák a *Barangoló* c. ciklusban már itt-ott fellazulnak, s megjelennek a variábilis, „modernebb” szerkezetek. Néhány versben az otthon hagyott család miatti fájdalom, sőt lelkifurdalás fel-felszakadó sóhaját érzékeljük (*Apám elfáradt ember, Kései levél húgomhoz, Kéthangú ballada*, stb.). Olykor mintha a kassági formaépítés-léleképítés szigorú belső fegyelmével alakítaná a sorokat. Másutt viszont a weöresi költészet örvénylő ritmikája, akusztikus hatásokra törekvő játékosága sodorja magával költönket, a már-már a hangköltészet irányába mutatnak kísérletei. A Weöres Sándor 50. születésnapjára írt (s a Magyar Műhely 1964-es Weöres számában is közzétett) tökéletes zenei kompozíció, a kavargó ősi ritmusok szédítő-pergő táncörvénye - a *Pogány ritmusok* - Papp Tibor első fonikus verse.

Első kötete tehát jelzi szuverén költői útja további irányait: a szerkeszteni-tudás és fegyelmezett formaépítés mellett (sőt annak keretein belül) a fonikus eszközökkel való játékos bánásmódot. 1968-as kötete (*Elégia két személyhez vagy többhöz*) pedig már egy kiforrott, a saját egyéni eszközrendszerét megtalált költőt mutat, aki szabadon kísérletezik a külső és belső formával, tipográfiai megoldásokkal, s a központozás elhagyásával mintegy több síkon „lebegtetí” a szöveget.

Kötetét *Mary T. Radcliffe* emlékének ajánlja, aki - mint a versekből kitűnik - fontos szerepet játszott életében, s aztán hirtelen elragadta a halál. A versvilágot tehát a szerelem- és a halál-élmény szoros szimbiózisa alakítja, illetve a fájdalmas hiány, amely a szerelem után maradt (*Tárgyak türelme, Szobánk, Félhangra, Hannington dombjait*, stb.). A fogalmazásmód itt már jóval elvontabb, mint az előző kötetben, s maga a tipográfia is a csend poétikáját erősíti fel: kihagyások, majdnem-üres oldalak, rövid, tömör, rejtekező félsorok, prózaversek (*Lassú a híredhozó, Nyugtalan csatornák után, Halmaz, Derékig az ismeretlenségben*, stb.). A tovatűnő lányalak lassan fényévnyi távolságra kerül szerelmesétől, s felszívódik a Kozmoszban: „Számolom a csillagos fényéveket úgy távolodsz már egyetlen perc alatt megnő a cédrus (...) nem érzem hollétedet kalandok szakadékkoldalán keresem (...) már nem tudom hová és honnan a repülő szárny-csapkodása - harántcsíkos ágy - drótkerítés-csigolyák és üvegek palástja...” (*Átfutó vendég a számon*).

Ez a halál minden stabil vonatkozási pontot megkérdőjelezett költőnk számára (*Gravitáció, Post scriptum I-II*). Magát a költészetet, a költészet és a valóság viszonyát is másként értelmezi ezután. A két utolsó ciklusban (*Kettősértelem, Orpheus zaklatása*) ez az újfajta relativista látásmód szervezi már a szöveget. Költőnk megpróbál józanul szembenézni léthelyzetével és a valósággal. A természeti körforgás sem hordja magában számára többé a megújulás ígérését; mintha végérvényesen megállt volna az idő, s őt az örök jelen venné körül. „Várakozás a végtelen tükör-éjben a lélek fennakad pókfonalán / ó sivatag mint cérnán lógó csillagok (...) sebesen forog az évek korongja” (*A sivataghoz*). Ironikusan megkérdőjelezi az egész hermetikus - metafizikai költői hagyományt, annak folytathatóságát, s a költészet lehetőségeit egészen más irány(ok)ban gondolja el. „Minden cél halálosan lényeges és minden út éppen olyan fontos.” Halotti énekét tehát nem a rilkei Alvilág-járó nyomán alakítja (*Orpheusz-sonettek*), épp ellenkezőleg: az ő előképétől próbál szabadulni. „Orpheus még föllazítva menekül előlem kora-esti csempész-utakon (...) árnyékát sem szívlelem már tudatosan távolodik tőlem selyemszál / tehetetlen jóságával hátrál mint a házak / lassan s gyáván mint a szürkület meggyökerezik...”

Itt és ekkor megy végbe tehát *Papp Tibor* költészetén belül az a fordulat, amikor kilép a tradicionális keretek közül, szakít a szabályos formákkal, s a par excellence „poétikus” hatások helyett egy nyersebb, valóság-közeli kifejezésrendszert teremt, fellazítva a nyelv merev struktúráit is. Ő nem „sírásra” és „panaszolkodásra” teremt, hanem küzdelemre, az anyaggal, a formával való birkózásra. Meghódítandó szép leánynak tekinti a Múzsát és a nyelvet is; akit birtokba akar venni, nem pedig az ő igájába hajtani fejét.

A hatvanas évek végén az ifjú emigránsok már otthonosan mozogtak az idegen nyelvi közegben, kiépítették kapcsolataikat a kortárs európai költőkkel s rendszeresen részt vettek modern költészeti fesztiválokon. A Magyar Műhely egyik „törzs”-kritikusa, Karátson Endre így örökíti meg a mindenütt-jelenlévő, fáradhatatlanul szervező Papp Tibor ekkori alakját: „Ő hét esztendő óta a Magyar Műhely egyik fő pillére: borospohárral vagy kézírattal kezében súlyos építésű toronytermete ott magaslik rendületlenül a folyóirat rendezvényein, illetve a folyóirat képviselőjében főleg a párizsi éjszakában, de ezenkívül Stockholmtól Bázelig s Londontól Újvidékig minden olyan összejövetelen, ahol az élő magyar irodalom szerephez juthat. Neve is „műhelyes”-ként vált ismertté: a szerkesztőt, a nyomdászt, a kiadót, a neki-nekirugaszkodó irodalom-szervezőt becsülik vagy csepülik Nyugateurópa-szerte s ma már Magyarországon is” (*Papp Tibor házkutatása*, Magyar Műhely 1969. szept.).

S ez utóbbi nagy szó! - hiszen a „disszidensekről” éveken át nem akart tudni a mostoha haza.

Papp Tibor ekkor már - költői „ujjgyakorlatként”, no meg azért is, hogy minél mélyebben behatolhasson a francia nyelv titkaiba - R. Char rendkívül összetett, intellektualizált költészetének fordításába kezdett. A Magyar Műhely 29-31. számában (1968. okt.--1969. jan.) *Az északi falon* I-II. címen tette közzé R. Char *Nous Tombons* c. sokértelmű, bonyolult kompozíciójának szeriális fordítását, a szövegben rejlő lehetőségeket a legkülönbözőbb irányokban bontva ki, más-más hangsúlyt adva minden egyes változatnak - azaz a befogadói tudat felől újraalkotva és többféleképp értelmezve az eredeti alkotást. Ugyancsak a francia költészettel való mélyebb ismerkedése terelte figyelmét mindinkább a szöveg képi megformálása, a tipográfiai eszközök funkcionális felhasználása felé. E tekintetben Kassáktól is sokat merített; tőle „örökölte” a tárgyias formálási módot, az anyag megmunkálásának igényességét. Mint tipográfus elsajátította a szövegszerkesztés konzervatív és modern eljárásait; s egyre merészebben tördelte, bontotta fel a nyelvi anyagot. Egyre inkább „kép”-ben, vizuális szöveg-egységekben, nem pedig tradicionális verssorokban, metrum-képletekben gondolkodott.

1971-ben megjelent kötetében (*Vendégszövegek I.*) a Chartól idézőjelesen átemelt, több aspektusból megközelített versrészletek elegyednek a saját fantáziája által kialakított képbokrokkal („szórt szavaim összeállnak íme szöveggé”). Itt már gyakran él a látható nyelvi eszközökkel, a „csend” poétikájával. A „szövegbokrok” úgy hatnak, mint a szabadon széthintett rózsák a pusztán; mozaikosan elszórt betűsorok és különféle tipográfiai jelek az „útjelzők” az olvasás módszerét illetően. Az egészből egyfajta újjászületés-élmény árad („fájdalom és összeomlás után szigetvilág szavunk epret kínál nektek, mit a halál hangafüves mezőiről hoz”). A fonetikai-fonológiai effektusokkal, olykor illogikus szófacsarásokkal és grammatikai inkongruenciákkal dúszított szövegformálási mód játékos lebegtetéssel szabadítja fel bennünk a nyelvi konvenciók szétrobbantásának örömét. A verssorok valójában „szabályosan” is összeolvashatók, sőt skandalizáló, költőileg értelmezhető, vers-struktúrába rendezhető. Tehát potenciálisan polifon és többsíkú maga a megformálás-mód is. „A versírás egy földöntúli nászvilág meghódítása (...) de még mennyire-nagyon az élethez kötődik...” Hiszen az élet is esetlegességek sorozata, folyton változó konstellációk kirajzolódása. A „vendégszöveg” kifejezés (amelynek eredetileg nyelvészeti, szórványemlékekkel kapcsolatos

jelentése volt) az irodalmi montázs jelölésére *Papp Tibor* „átvétele”; ma már elfogadottnak, sőt nagyon is helyénvalónak tűnik használata.

Papp Tibor kísérletező kedve az évek során még inkább fokozódott. 1984-es kötete (*Vendégszövegek 2-3.*) a kreatív képvers-formák rendkívüli gazdagságával tűnik fel. A bevezető - szinte hagyományosan szövegszerű - vers ars poétikaként is értelmezhető: „Te ember-központú szókártolás (...) nyersen teritem eléd a gyapjút (...) már nem félek attól, hogy nyelvem elfakul”. Magukat a szintagmákat, sőt a szavakat is felbontja-fellazítja, újszerű konstellációba - szövedékbe - állítva őket.

Költőnk a poézis lebegő magaslatairól mindinkább leereszkedik a hétköznapi élet profanizált szintjére; egyre inkább parodizálja mindazt, amit a nagy elődök „szent lantjukon” magasztosan pengettek. „Szó-eső költészet”, „szónyeső költészet”, „szó-leső bölcsészet”, „jól eső töltészet” - ilyen és hasonló nyelvi ficamokkal „becézi” az irodalom e magaslati műnemét; jelezve, hogy a „poetisszima költisszimók” által kilövellt „cukros szökőkutak” őt inkább bosszantják, semmint gyönyörködtetik. Még a Múzsához írt „szerelmes dalai” is groteszk képzettársításokkal, erőteljesen vad, olykor blaszfémikus kifejezésekkel vannak tele (mint pl. az *Ad altare* c., az ABC betűire kreált harmincdarabos ciklusban). Írógépelte szöveg-együttes variációi („a számban alma a tenger helyett” s ehhez hasonlók számtalan alakváltozatban) azt sugallják szuggesztív monotóniával: „a mondanivaló kimenőt kapott” - valami egészen másfajta megközelítési módot kell keresnünk alkotásaihoz, mint az eddig megszokott költői formákhoz. Gyakran használja a különféle térkép-szerű alakzatokat, kanyargós betű-utcákkal: modern életünk labirintusa ez, hol útjelzők, határozott irány nélkül ténfergünk - tévelygünk. Önfeledten játszik a különböző alakzatokba gyúrt papírral, s szójátékokból, betűpiramisokból egész „városias” monumentális kompozíciókat épít (*Az örök jégszekrény partján medence-csont hallgat*, valamint a *Műszerek, órák, jelzőkészülékek*, c. ciklusok). A *Fedőlapok* c. ciklus pedig ironikus szövegmontázs életünk rejtett dimenzióiról. Költőnk valójában a Műhely-címlapokat „montázsolja” egybe - így egészében mégis szövegszerű összhatásuk van. Az egyik lapon szomorkás gúnyirat: „kis serpenyő-ország zsírja kifröccsen”, „házkutatás a szemöldök alatt, föld alatt”, „levelek helyébe fülek kerekülnek”; s az egészet vastag nagybetűkkel keresztülszeli: ERDÉLY. Kettős jelentéssel: utalva Erdély Miklóstra - de áttételesen a földrajzi tájegységre is. Áltörténelmi tablóképe *Libérc* (azaz Lidérc) váráról az elhagyott haza libabőrödő - fázó - vacogó településeinek megrendítően ironikus rajza. „Az északi öböl kiugró szirtjeire épült végvárak védelmi vonalának vonulata” - Csibérc, Tőszombérc, Babkábérc, Máltakábérc, Félbérc, Lázgörbérc, Végbérc - mindig elvérzett a történelemben; ezerszer lerombolták, ezerszer újjáépítették őket - remény sincs rá, hogy valaha is béke, nyugalom legyen e tájon...

Van-e „értelmük” ezeknek a szövegmontázsoknak? Van, ha merjük és tudjuk értelmezni őket. Nincs, ha csak a felszíni ugrásokat nézzük, s a szóbokrok kiegészítéséhez, továbbgondolásához nincs elég fantáziánk. *Papp Tibor* maga az anyagmegmunkálás is érdekli (e tekintetben a kassági örökséget folytatja - továbbfejleszti, megszüntetve megőrzi). Önfeledten „játszik” a különböző alakzatokba gyúrt papírral, az ismétlődő-variálódó szavakkal; szójátékokkal és betűkompozíciókkal teszi ötletessé a mérnöki precizitással felépített konstrukciókat. Pl.: „elpárolog karomból az emlék + fürdőgőz a kutyakaramból: elpártol a verstan a szavaktól (...) Adyhivatal úszik az árral + vajon mi lett az óralánccal + a vékonyszálú harisnyanadrággal” stb., stb. (*Ismételek mint egy fénymásológép*).

Papp Tibor költészete mélyebben kötődik a magyar irodalmi hagyományokhoz, mintsem azt gondolnánk. Népdal-reminiscenciáktól a históriás énekekből átvett stílusfordulatokon át a Petőfi, Kassák, József Attila, Weöres, Szentkuthy, illetve az E. Pound, T.S. Eliot, R. Char alkotásaira visszautaló szövegmontázsokig a legkülönbözőbb elemek „illeszkednek” itt szerves

egésszé, egy alkotói koncepció részelemeiként felbontva és újjáteremtve a szövegvilág koherenciáját. A kötet szerkezet spirális ívelésű: a „látható nyelvi” munkák bújócskaszerűen hol előtérbe, hol háttérbe kerülnek; végül azok lesznek túlsúlyban. Ugyanakkor a szövegnek nála mindvégig önálló funkciója van; gondolati síkját inkább megemelik, mintsem felbontják a dinamikus betűformák, szópiramisok, térkép-részletek (netán bélyegsorok), újságbetétek, számhalmazok, a technikai és a tárgyi világ kellékei (forgótárcsák, lendkerekek, térkonstrukciók s egyéb konstruktivista alakzatok). A verbális és képzőművészeti effektusok összjátékával egyszerre „bombázza” a befogadó egész érzékelési mechanizmusát, a vizualitás végső határáig tágitva a verstestet.

A '80-as évek derekán ismét új utakra indult **Papp Tibor**: a fonikus költészet eszközszerkezetének kísérleti meghódítását tűzte célul, majd technikai segédeszközként a számítógépet is a költészet szolgálatába állította. Újabb kötetei (*Múzsával vagy múzsa nélkül?* 1991, *Disztichon Alfa*, 1994) tipográfiaiailag is gondosan tervezett, látványelemekkel tagolt, képverssekkel díszített autonóm műalkotások, ugyanakkor alapos elméleti felkészültségre valló tudományos munkák. Az első kötetben a szerző szakszerűen veszi számba a vizuális és a fonikus költészet előzményeit, XX. századi felvirágzásának okait, a hazai és a nemzetközi avantgárd által felszínre hozott poétikai vívmányokat (a topo-szintaktikus szerkezetek, formai metaforák, ikonikus és egyéb módosító szerkezetek). Kísérletet tesz a *hangvers* műfaji rendszerezésére, kilenc alaptípust különítve el. A számítógépes költői művek esztétikai értékét abban látja, hogy a több százezer betáplált variáns közül a gép „itt és most” egy adott megvalósulást hív elő: a vers tehát a születő pillanat csodája, s aztán elenyészik az időben; másodszor már egy egészen más szövegegyüttes jön létre a rendelkezésre álló adatokból. Bepillantást enged a „műhelytitkokba” is, bemutatván, hogyan készülhet el egy ilyen alkotás az ihletett közönség szeme láttára, milyen meglepő és merész képzettársításokra ad lehetőséget a gépi „memória”, sokszorosára fokozván a szöveg szemantikai többértelműségét. Illusztrációképp Tamkó Sirtató Károly *Egy üres karosszék* című versének strukturális analógiájára számítógépen kreált költeményét (*Egy forró karóra*) mutatja be. Aprólékosan elmagyarázza, hogy a számtalan potenciális - gépbe táplált - szöveg lehetőség közül hogyan emel ki és állít össze a számítógép egy esztétikailag releváns megoldást.

A második kötet még részletesebben beavat bennünket a szöveggenerálás titkaiba és korlátlan lehetőségeibe. Először végigtekint e metódus múltján, pontos adatokkal bizonyítva, hogy már a '60-as években történtek kísérletek a számítógép-kínálta lehetőségeknek esztétikai célú felhasználására (az első művet Theo Lutz kreálta a stuttgarteri műszaki főiskola gépén; Carole Sperrin *Computers and creativity* című könyvében több német és angol szerző hasonló kísérletről számol be). Az első számítógépen generált dinamikus képverset a Pompidou Központban 1985 júniusában mutatta be Papp Tibor (*Les tres riches heures de l'ordinateur N°1* című kompozícióját); ugyanez év augusztusában a kalocsai Magyar Műhely találkozón pedig az első magyar nyelvű dinamikus képverset (*Vendégszövegek számítógépen, 1*).

A történelmi áttekintés után a szerző rendkívül színesen és élvezetesen előadja a *Disztichon Alfa* keletkezéstörténetét is. Programjának megírásakor a Hyper-Talk programnyelvet használta. A munkaprogramot természetesen itt is maga az alkotó határozza meg: kiválasztja a betűtípusokat, a tipográfiai stíluskeretet, megszabja a jegyzetek elhelyezési módját, a margó nagyságát, a bekezdések távolságát, stb. Tehát „konstruál”. Hogy ebben mennyi szerepe van az „ihletnek”? - A poétikus szavakat, szintagmákat, a kifejezések „hangzósságát” és illékonyságát mégiscsak az alkotó választja meg! A gép aztán „kreál”, variál, de hogy milyen megoldásokat hoz ki - az már esetleges. A kész anyag átvihető a szedőgépre (a '80-as évek derekától már a

Magyar Műhelyt is így készítik). Magát a művet a szerző szerint nem a könyv hordozza, hanem az a parányi mágneses lemez, amelyről e kis költemények előhívhatók. Csupán ízelítőül a több milliárd lehetséges változathoz kiemel mintegy 30-35-öt, s nyomtatásban is közlésezi. Meglepődve tapasztaljuk: a kis mini-művek valóban élnek! Egyiküknek-másikuknak „társadalmi” színezete van (pl. „Recski mesék mélyén vért izzad a néma apostol. / Elmenekülni öcsém! Éjjel, vizsga után.”); olyik viszont egészen meglepően metafizikai mélységeket villant fel (pl. „Jó Uram! Ó! ima-tenger volt lelkünk elejétől / fogva. A fény megfűlt. Félünk védtelenül.”; vagy: „Angyali báj epekedve beszél a faházba: vihar lesz. / Dobd ki a bűneidet, vedd fel a tiszta ruhád!). Vannak köztük valóban „enyhén pornográf”, ugyanakkor játékos-humoros kis alkotások is. Sőt, egyikük-másikuk akár ars poétikaként is értelmezhető: „Durva szöveg nehezíti a versek játszi igéjét. / Széztúzott cserepek - fájók, súlytalanok.” S még az is, aki kifejezetten a „cselekvésre buzdító” költeményeket kedveli, találhat magának csemegézni-valót: „Tép a hideg! Laza ország kedv-ficamát renoválni... / lenne tennivalód. Gyúrd le a kételyedet!” És így tovább...

A mágneses hordozón tárolt anyagi valóság érzékszerveinkkel csak közvetett úton közelíthető meg, sokkal inkább intellektuális „befogadást” kíván. A szerző maga is töpreng azon, hogy a művek, amelyek potenciálisan léteznek, hiszen előhívhatók, de soha senki nem hívja őket elő, (s a több százmillió lehetőségéből nyilván nem is fog „megvalósulni” mindegyik!) - valóban „műveknek” tekinthetők-e? S vajon ennyi elolvasásra váró mű „nem merít-e ki minden lehetőséget, amit a magyar nyelv disztichonok írására egyáltalán fölkinál?” Az utóbbi kérdésre adott válasza megnyugtató: a disztichon-formálás lehetőségei határtalanok; akárhány vers szülessék is meg, a végtelenhez viszonyítva az még mindig elenyésző mennyiség.

A számítógépes irodalom alapjaiban változtatja meg versszemléletünket. Az ugyanis nyilvánvaló, hogy minden költeményt nem lehet egy szoftver-programba begyömöszölni, - az epigrammaszerű tömör kis felvillanások, bökversek, elmesziporkák viszont nyugodtan beleférnek egy ilyen program keretébe. Mindenesetre, egy-egy ilyen számítógépes költői esten éppoly megrendítő esztétikai élményben lehet részünk, mint megszokott előadóestjeinken. Nincs kizárva, hogy a „Gutenberg-galaxis” leáldozóban, s a költészet „hordozója” a későbbiekben nem kizárólagosan a könyv lesz, hanem egyéb elektronikus eszközök is (magnó, számítógép, stb.).

Még fel sem dolgozhattuk a számítógépes költészet újdonságait, máris megjelent az új könyv: a **Vendégszövegek 4.** (Bp. 1995.). A kötetet a *Barcikai oratórium* nyitja. Ezt a monumentális, hat oldalt betöltő, érzelmileg mégis egységes kompozíciót tartja költőnk leglíraibb s egyúttal legjobb képversének. „Ez a vers arról a Kazincbarcikáról szól, amelyet a sztálini időkben rabok építettek.” Köztük volt Hamvas Béla is - hangsúlyozza az Erdélyi Erzsébet-Nóbel Ivánnal készített interjúbán (in: *De azért itthon is maradni*; Bp. 1994., 205-216.o.). Barcikán érte a költő hűgát autószerencsétlenség - őérte is szól tehát a harang. A halottsiratás többszörös áttétellel általános létsiratássá tágul: „Telet érzek a gyászban hideg hópelyheket fekete havazásban”. Mintha fejfa lenne, csúcán nappá fényesedő szemafor, körkörös sugár-alakban, halvány-elmosódó betűkkel *cérnavirág* neve rajzolódik ki az első képen, majd variálódik a továbbiakon a legkülönbözőbb alakzatokban, formában. „Ó cérnavirág kétajtós ingecskédben kezded mintája tavalyi kötényen - beszélgetek veled”. Az *Utószó az oratóriumhoz* - három tételben - mindnyájunknak szóló figyelmeztetés: a múlttól elszakadni - azt feledni, eltörölni, jóvátenni - nem lehet. „Minden tűzfal bőre alatt / internáltak vére csorog / a jelzőlámpák véradó rabok”; „rabok rabokból rakták az utcaszöveget”, „idéztetek az idézeteket”. Ez a múlt magyarázza jelenünket, s fonja be véres indáival jövőnket is. Lehet-e még ezek után Szépségről, Reményről, Harmóniáról énekelni? A földből, amelyet ennyi ártatlan ember kiontott

vére öntözött, hogyan sarjadhat új Élet? A költészet - mint a kis cérnavirág - „árokban alszik”, véresen, bemocskolva, többé fel nem támaszthatóan.

A *Hínárvók* című ciklusban vizuálisan is kirajzolódik az Életnek az a furcsa játéka-dinamikája, ahogy a sorsok egymásba hurkolódnak, új s változatos formációkat öltenek. Körkörös-spirális versalakzatok, „részegen” dülöngélő betűformák, zászlószerűen ívelő, egymást olykor keresztbe metsző sornyalábok erősítik fel a költői „üzenetet”: a tengermélyi világ minden értéket, jóra való törekvést magába nyel. A tömeg - most is, mint minden korban - illúzióit kergeti, vagy dühödten „citromfáját rázza”, „vért követel, gólt, meleg krumplilevest”, indulatait „bor-vitákba” fullasztja, s „felekezeti vívóversenyekre” pazarolja jobbra-érdemes energiáit. Ezért aztán hiába vár a feltámadásra: „itt se vasárnap, se alleluja nem lesz”, csak - továbbra is - „malomkövek között örölt mondatok”. Mindenki nyer(észked)ni akar, áldozni senki sem; még a próféta is „tűzhely mellé telepszik”. Miben reményked(het)nénk tehát? „Rég lebontották a berlini falat / az utolsó falat / kovásztalan lesz és idegen / mint a szentjános-kenyér”. Erotikus képek sora utal a megromlott („elk..vult”) közéleti erkölcsökre: a céda ország hiába adja-veszikínálgatja magát, nemigen kell (már) senkinek; nincs, ki pénzzel megédesítse „végnapjait”.

Még nagyobb hangsúlyt kap a vizualitás a *Betlehemi vasutasok* című ciklusban. Az ide besorolt versek nemcsak tipográfiai elrendezettségükkel, hanem valóságos képi megformáltságukkal is sajátos gondolatokat keltenek. A decemberi „betlehemi vasutasok” reménykednek: hátha a befutó vonaton ott van ama bizonyos „kisdéd”, aki majd Tavaszt és Meleget hoz a világnak. De minden hiába. A valóság nem ígér megváltást: „szántóföldek rozsdás cipzárain / gurul el tőled az otthon / kocsikísérő nélkül / mint kirabolt tehervagon”. S a vágyott Tavasz? A vízparton csikos öltözőkabinok mint börtöncellák; mellettük veszedelmes útkanyar - „csontod szikláit közt az emlékezés szerpentinje kanyarog”. Az úton sötét talapzaton magasba nyúló lámpaoszlop - talán jelzést szeretne leadni az arra járóknak; de hiába: egy harckocsi bokán rúgja, „s eldül vakon virágok nélkül” (*Szemafor I-III; Csikos öltözőkabinok, Hadgyakorlat, Búcsú*).

Érdekes kísérlet (mondhatnánk: csiki-csuki-játék) a *sorjázóvers grafikkal* (abcd), valamint a *sorjázás*, ahol a szavak egyszerre kötődnek előre és hátra, a szótagok többféleképpen is összerakhatók, s a szótaghatárok ide-oda tologatásával a szintagmákból a legkülönbözőbb szemantikai rétegek bonthatók ki. Vagy a betűrácsokba elhelyezett, egymásra tükörszerűen rávetített, többféleképp is összeolvasható alakzatok, amelyek többek pusztán nyelvi játéknál: inkább a dinamikus, örökmozgó, folyton változó élet egymásba áttűnő, eleven alakváltozatai (*bronzfarkas -, carré parfait*). Eme világban - mint a valóságban is - semmi nem egyértelmű, minden és mindennek az ellenkezője is érvényes.

A ciklust három - „*hommage*”-jellegű - kompozíció zárja: *Kassák - Korniss Dezső - Határ Győző* tiszteletére. Ők tehát azok a „vasutasok”, akik átkapcsolják a váltókat: új világlátást hoznak, így belőlük fakad a (költői - emberi) megújulás reménye. Ők, az örök-újítók, a konvenciókat feszegetők mindmáig „gyanúsak” a művészeti élet hazai palettáján bábfiguraként mozgatott „tisztviselek” szemében. Kasi, a hajdani Mesterember, ma sem békél: „HALOTT szemedből acél szilánkok szikrázó verselemek”; tekintete gúnyosan elsiklik „a nyálas Atyaistennek” feje felett: „a márhák!” A Korniss Dezső utca végén (amely Kassák Munka-köréből ered) „az emberiség álmat hüvelyez”. Határ Győző, az „Égi Szerző”, jelenkorunk élői között a Legnagyobb, szintén szétfeszíti „a szűk szakmai körök” által teremtett és fenntartott formakereket. A zseni nem fér, nem is férhet bele abba a kényszerzubbonyba, amit a túlszabályozott közéleti világ, a közizlés és a már bevezetett formákhoz ragaszkodó kortárs-ítészek „engedélyeznek” neki. Ez a kötet bizonyítja leginkább: a vizuális költészetnek éppoly kimeríthetetlenül gazdag formateremtője van, mint a hagyományosnak. Sőt! - ahány vers, annyi formakonstrukció!

A 23 egységből álló *Gyűrűk* című ciklus a legkülönfélébb alakzatokban összefonódó, körkörös, ovális, szögletesen és spirálisan vagy rózsaszerűen egymásba szövődő, egymást ellentépező mandala-alakzatokból építkezik. A szöveg többnyire erotikus, s jórészt a Múzsához, a Múzsának szól, - mint korábbi kötetekben is, költőnk magának a Költészetnek „udvarol”. Szokott iróniájával megfricskázza Papp Tibor az „egyedül üdvözítő” út híveit: „a hagyományos költemény / mint fonnyadt textilnövény / kelletti magát / az országoló irodalom / fényes ülepén”.

Ugyancsak ironikusan számol le mindenféle haladás-illúzióval *Az évezred vége* című ciklusban. A Jövőbe suhanó vonat - a XX. század hajnalának reményteljes szimbóluma - letarolt pusztán halad át, köröskörül kiégett házak, romhalmazok. A forradalmak kora nemhogy „üdvöt” (földi Paradicsom!) nem hozott, hanem mindent meggyalázott, visszájára fordított. Az embert, akit „legfőbb értéként” aposztrofált, engedelmes főreggá vagy brutális pribékké változtatta. Van-e menekvés és hova? „Hová zarándokolnak a csótányok a nincstelenségéből? hová a szavak, amiket nem akarnak meghallgatni az emberek? hová a szünetjelek a napi csörömpölésből?” Van-e, lesz-e még értelme a költészetnek?

Hogy mennyire veszélyeztetett helyzetben van a művészet, azt még expresszívabb eszközökkel sugallja a Bakucz József emlékére írt *Szelet hoznak a halak*, valamint *A jambusoknak megint* című, szuggesztív alakzatokba rendezett többszótagos kompozíció. „Szavak után szimatolnak a rendőrökutyák”, „legyeké a kenyér, a ház”, „a költészet üres szék a sivatagban”, „szótagoló hangyák viszik a világot”, stb. A költő, „akinek sötéttel locsolják szeme világát / akit a kérdés törei megsebeznek / akiből papírsárkányt szeletelnek (...) akit életnagyságú nyomattá tipornak”, végül mégis túléli saját fizikai halálát, s a közemberek - akik annyit támadták életében! - „a csillagok közé akasztják”. Az irodalom mint lámpaoszlop (kettős utalás: egyrészt Petőfi mózesi „lángoszlopára”, másrészt Kassák „hirdető-oszlopára”!) nem világíthat többé, hisz „körtéjét kiverték”. Nélküle viszont fényét veszti a világ. „Otthonos fagyott cement / cirokseprűvel tereled fájdalmadat a szemébe”. A kiürült Életnek nincs mi formát adjon.

A kötetet a *Hétköznapi séták* című térképvers-ciklus zárja. Ha „költészet-városban” sétára indulunk, először is a nagyobb objektumokra esik pillantásunk. Középpont a tágas *Pilinszky-tér*, gyönyörű templommal. „Fázunk... de a költészet meleg kenyere föl álmodunk”. *A balra eső térfélen* hatalmas fénylő fémkorong, körötte farkába harapó kígyó-út (a szöveg bárhol elkezdhető: „dadog a füst kutyául dalol a gyári sziréna”). A fénykorongtól kissé lejjebb, balra szürke emléktábla: „Ideiglenes kórház és elmeorvosintézet azoknak a tisztviselőknak akik kitiltották *Ujvári Erzsit*, *Reiter Róbertet* és társaikat az irodalomból”. Majd még lejjebb egy takaros, arányos kis négyzet-alapú tiszta terület: *Erdély Miklós-tér*, ettől jobbra: fekete tankkaszárnya. Az itt tisztelettel emlegetett nevek alig is élnek a hazai köztudatban, pedig erre a múltra, erre az alapra épül minden, ami jelentős az avantgárdon belül. *A jobb térfélen* alul egy klasszicizáló épület mint kegyhely, homlokzatán *Weöres Sándor* neve; valamivel fölötte *Hajas Tibor* tér, a 34 éves korában elhunyt kitűnő tehetségű performancer emlékére. Kissé magasabban *James Joyce*-emlékmű, majd *Kormos*-utca. E nevek tehát valamiképp etalonok Papp Tibor számára (éppúgy, mint *Kassák* - *Korniss* - *Határ Győző*).

Az utcákon keresztül-kasul szavak, szintagmák, mondat-töredékek. Ezekből akár egy tökéletesen kompakt költői szöveg is összeállítható (lenne), ugyancsak a jelenkori „céda” Múzsára vonatkozóan. A költő már-már a fekete humor eszközeivel térképezi fel hön szeretett modern labirintusunk működési törvényeit: itt-ott jelzőablák, eligazító sorok, - de nem bizonyos benne, hogy szava „célba talál”: eljut ahhoz, akinek szánja.” Szavak eltávolodnak mint a holdkomp”, egyre kevesebben veszik intő jelzéseit. „Érdes kaszányaudvar mondatok otthontalan szavak céltalan vándorlás”.

Poétikus szövegmontázsok? avagy csak véletlenszerűen egymás mellé dobált kifejezések? Papp Tibor mindazt parodizálja, amit XIX. századi elődei még „szent lantjukon” magasztaltak. Leszáll a hétköznapi élet profanizált szintjére, hogy felmutathassa: mikor és miért lépett ki hagyományos szerepköréből a költő? Hiszen ma, e cserepeire széthullt, eltorzult világban lehetetlen „szépen” énekelni. S vajon nem segít-e nekünk inkább az a költő, aki feltárja a labirintus rejtett veszedelmeit, mint az, aki „optimistán” biztat bennünket: nosza, előre hát, kard ki kard! - pusztuljatok csak bátran az élet útvesztőiben! A nyakunkra fonódó hurkok rafináltan bonyolult rendszerében eligazodni csak akkor tudunk, ha kendőzetlenül szembenézünk a valós viszonyokkal, s nem külső „megváltás” után sóvárgunk.

A vizuális költészet szemlélhetővé, így képzeletileg gazdagabban megragadhatóvá teszi számunkra azokat a költői felismeréseket, amelyek a pusztá verbalitás szintjén „leegyszerűsöd- nének”. Így hatásuk is elementárisabb, és kreatív befogadói együttműködésünk az értelmezés- ben sokkal többretegű jelentéstartalom kibontását teszi lehetővé. Ideje hát, hogy megszokott beidegzettségeinket félretéve, a költészet régi-új kifejezési lehetőségeit, a vizuális és akusztikai költészetet is „honosítsuk”. Papp Tibor „vendégszövegei” olyan széles körű asszociációs bázist kínálnak számunkra, amelynek alapján jelenkorunk legfontosabb ellentmondásai épp annyira (ha nem jobban!) értelmezhetőek, mintha tradicionális(abb) eszközökkel dolgozna. A verbális és non-verbális képzetemek dinamikus összefonódása adja e költészet sajátos ízét, egyediségét.

*

Úgy tűnik: a 60 éves **Papp Tibor** hazaérkezett. Számítógépen kreált alkotásait, képverseit lassanként kezdjük feldolgozni. - Neve világszerte ismert az avantgárd művészek körében. Az *Alire* című francia hangköltészeti folyóiratnak ő az egyik alapítója és szerkesztője; kinetikus műveket tartalmazó mágneses mellékletén az ő kompozíciói is megjelennek. 1989-ben a párizsi Pompidou Központban adta elő 17 perces, számítógépen generált hangvers-operáját (*On raconte qu'un vase porte a dessin de hont*), amelynek zenéjét a magyar származású Yochk'o Seffer komponálta. Performanszaival, fonikus költeményeivel rendszeresen részt vesz a világ minden táján rendezett költői fesztiválokon.

1992 nyarán a francia írószövetség (Union des Ecrivains) beválasztotta kilenc tagú vezetősé- gébe; s már mint vezetőségi tag vett részt június 11-14-én Marseille-ben a francia költészet helyzetét feltáró rendezvényen; a 12-i irodalmi esten hangversével szerepelt. Ezt követően június 18-án francia nyelvű performanszával mutatkozott be a Toulouse-ban szervezett nyári fesztiválon; június 25-én pedig a párizsi Olasz Intézet irodalmi estjén. Kétnyelvű írónak tekinti ő is önmagát, olyannak, aki mindkét kultúrában otthonos, és költői életművével, irodalom- szervezői tevékenységével szeretné a két kultúra kölcsönhatásának ügyét előmozdítani. Mint a *Polyphonix Társaság* (Association Polyphonix) egyik vezéregyénisége, legkiválóbb hangvers- költőink közreműködésével évente szervez itthon is fesztiválokat; s lehetőséget biztosít számukra külföldi fellépésekhez is.

A Magyar Írószövetség Költői Szakosztálya 1996. ápr. 16-án szerzői estet rendezett születésének 60. évfordulója alkalmából. A Magyar Műhely 1966. júl. 20-án *különszámot* adott ki tiszteletére, amelyben mind a kortársak, mind az ifjabb „műhelyesek” mint Mestert köszöntik, aki végre - a „számkivetettség” fájdó évei után - végérvényesen hazaérkezett. Nagy Pál örömmel nyugtázza: az elkövetkező évek még mindig sok meglepetést tartogatnak, a pálya új szakasza kezdődik. „Papp Tibor jelenleg egy automatikus hang-generáló programon dolgozik, s a multimediális számítógép lehetőségeit fedezi fel költészete számára, nyilván az újabb *Képeletérítés* perspektívájában”. Tehát az ezredforduló művészetében is „zavargást” kíván kelteni; örök-ifjú avantgardistaként.

3. rész:
A Magyar Műhely vonzáskörében

„A jó szerelem a szellem és a test tápláléka és a lélek vakítófényű ékszere”

*Bakucz József: MEGALIT
Magyar Műhely - Orpheusz Bp. 1994.*

*„Mi ketten ebben az örökkévalóságban újra
és újra, és egyre elsöprőbb szenvedéllyel
találkozunk”*

„Én tiszta szellemi, vagyis képzeletbeli kastélyt húztam fel Neked, hogy abban el nem múló eleven életet élhess” - olvashatjuk a költő vallomását feleségéhez, Kemenczky Judithhoz, akinek és akiért az egész könyv íródott. A szerelem - **Bakucz József** felfogásában - empirikus Énünk meghaladásának, a metafizikai Teljesség megélésének egyetlen lehetősége: általa új „világtájat” fedezünk fel - a Másik Embert, aki nem kevésbé fontos számunkra, mint önmagunk. Az ezredfordulóra már nem maradt felfedezésre váró új földrész; a hétköznapi esetlegességek folyton változó, s mégis mindig egyforma világa sem érdekel többé bennünket - a létezés esszenciális értelmét viszont megtapasztalhatjuk két ember szimbiózisában, egymást kiegészítő kapcsolatában. Ez az elvesztett és már-már elfeledett Éden.

Bizonyára nem véletlen, hogy a kötet hét ciklusból áll: a tökéletesség, a bölcsesség és a befejezettség száma ez; a hermetikus hagyomány szerint a „Hádesz” titkait rejtő szám. E titkokhoz élő ember csakis a szerelemben kerülhet közel: előbb alá kell merülnie a „hályog-tükrű tóba”, önös énjének egy kicsit meg kell halnia, hogy aztán újjászületve feltámadhasson. De egyúttal ez már a halálon túli lét, a költői - emberi halhatatlanság is mindkettejük számára. Mint egykor Orpheusz Eurüdikének, Bakucz József is Énekből emelt Templomot Juditjának. Csakhogy az ősi mítosz szerint Eurüdiké Hádesz foglya maradt; jelen esetben viszont Judit élte túl társa halálát.

Az alig-hatvanévesen Amerikában elhunyt **Bakucz József** (1929-1990) neve a párizsi Magyar Műhely olvasói táborán kívül csak kevesek számára ismert. Pedig életműve a XX. századi művészet ontológikus vonulatának rangos része. A létfilozófiai kérdésfelvetések nála bizonyos értelemben a biológiai életeréből fakadnak fel: az ösztönök, a lélek és a szellem harmonikus szintézisét tekinti az „üdvösség” forrásának, s a kereső, a töredékességet elfogadni nem hajlandó élet „jutalmának”. „Szeretlek. - Ez az egy szó maradt meg ebben a pusztító világosságban”.

Korábbi kötetei (*Napfogyatkozás*, 1968; *Kövesedő ég*, 1973) egy lázadó Arkangyal keserű leverettéseiéről adtak számot. Tisztában volt vele: Lucifer minden küzdelme bukásra ítélt (vö.: Madách: „Győztél felettem, hisz az végzetem, hogy harcaimban bukjam szüntelen”); ugyanakkor azt is tudta: egy hazugságra épülő világban csakis a lázadás vezethet el bennünket a valós értékek megtalálásához. S lám, a Sors végül is kegyes volt hozzá: a „tisztító tűz” perzselő lángjának fellobbanásában éghetett el.

Bármennyire korán jött is a halál, nem találta készületlenül (korábbi szívrohamairól több versben is szó esik; az *Embólia három felvonásban* című pedig már-már előrejelzi az utolsó felvonást.) Az életmű maga sem maradt torzóban. Az ún. „kozmosz létszemlélet”, az élet mikro- és makrokozmosz szintjeinek egységben való átélése kivételes helyet biztosít neki

újabbkori magyar líránkon belül. „A mai író a legnagyobb és a legkisebb világa között végzi gondolati utazását, ingajaratát - a megalit és a mikrolit között, a kozmogóniák makro- és az atommag mikrofizikai tényezői között” - fejt ki ars poétikáját a *Párbeszéd* c. részben. - „És így az ember köreiből egy új etikát, egy kozmikus szemlélet etikáját kell meghonosítani. (...) A legnagyobb, eddig nem is álmodott, kolosszális energia és hatalom a legkisebb dolgok világában lakik, ott érhető el, onnan szabadítható fel”: tehát belőlünk magunkból, az alkotó munkából, egymással való kapcsolatainkból.

Bakucz Józsefnek is végig kellett járnia a lelki-szellemi magány Golgotáját, hogy elérkezzen ehhez a felismeréshez. Az *Illuminációk* c. első ciklus (1985-ből) még a „szenvedőkör” stációira utal: Dionüszosz és Apolló (az ösztönök elementáris hajtóereje és a szellemi Rend fékező hatalma) nem tudja kiegyensúlyozni egymást. A Találkozás lehetősége felcsillant, aztán tovatűnt: a szerelmeseket egy tenger és átléphetetlennek látszó politikai kordon választja el egymástól. „Apolló és Anyolló” hiába sóvárognak egymás után. A versek belső szimbólum-rendszere az empirikus leírásnál sokkal többet árul el a lélekben zajló folyamatokról. A Király bensejében a betegség: a Királynő hiánya. A Nagy Arcanum szerencsejósolata: a kettejük találkozásából felfakadó élet-bőség, a Szellemiség megnövekedett ereje, a Nagy Metamorfózis; a mágneses élet-áramkörben megindul a keringés, az üresség megtelik Fénnyel. „Élni csak vele élni egyszer egy órányi hajsátorában töltött Örökkévalóság”. Akkor talán megszülethet az Ünnepe... „Magyarországi Szent Judit Holofernesz-fejémmel a kezében harangozz értem!” Égtájak mágikus - fordított - keresztjén függeszkedve, a Griff és az Oroszlán markában vergődve, vérét hullatva esd a költő a Királynő szerelméért, az Ige megváltó beteljesüléséért: „Domina mea Sancta, könyörülj...” Bűnbánatot érez eltékozolt életéért, az ürességért, amit végül is elfogadott, sőt megszokott; s attól fél: „késő már késő” minden, nem tud Jákob lajtorjáján az Égbe kapaszkodni. „A hátamból kiáll ó vérző agancsú Torony”. Mint áramütést éli át a Csodát: „Te vagy a Világegyetemben az egyetlen lény, aki itt nekem rendeltetett. (...) Teljesen és tökéletesen, csakis az egymáséi vagyunk.” A hegyi Magaslat szent Tisztaságában megvilágosodik a Lét értelme: újjászületés csakis a Szerelem által lehetséges. „Az Öröklét kék virágát nem kell többé keresnem Megvan. Érted.” Ez a Kegyelem: az egymást kiegészítő Felek harmóniája, a lényegi Azonosság felismerése (*Zavart szöveg, Konstelláció, P'omo, Bostoni elégia*, stb.).

Az *Apokalipszis* c. ciklus voltaképpen ennek az elementáris erejű „összerobbanás”-nak állít emléket: porrá zúzódik mindkettejük magános ÉNje, a pünkösdi Tűz lángnyelvei nyaldossák őket körül, s megtisztulva „feltámad” közös ÉNjük. Az Apokalipszis tehát: régi mivoltunk halála (egy kicsit ironikusan eljátszik a szóval: apokallapszus, azaz: kollapszus). A „közön-séges élet” üres és hosszú éveit tovatűnnek, a Mélység szédületében rálátás nyílik az Univerzum tökéletességére, a csillagos éjszakai Égboltra; s e ragyogó Tágasságban alázattal ismeri fel az ember lényének magasabb rendű, kozmikus meghatározottságait. Többé nem magányos, ha egyedül van is. Újjászületett.

Az *Acid Rock* ciklus (1985-87) erről a társas magányról szól. A költő tengerparti házában hajnali fényözönben Poulance gé-dur-miséjét hallgatja, amelyből a megalitikus Napkelte tündöklése árad, a Nap-erőt, az archaikus teremtőerőt sugározva. Szeme előtt elsuhan a Napba emelkedni vágyó szárnyas Ikarosz, aki izzó alázuhanása ellenére a levitáció örök szimbóluma. Majd megpillantja az Északi Óceán egyik legendás halát, a KUN-t, amely madárrá változva, Peng-ként magasba szárnyal, s a Déli Tenger irányába, a Mennyei Tó felé tovarepül. Aki el mer szakadni a hétköznapi síkjától - érzi a költő - Magasabb dimenziókból szemlélheti saját életét (is). A szellemi erővel felvértezett ember az Élő Kertek gyümölcsével és az Élet Vizével táplálkozik. „A Szellem büszkén lépdel pompás ruházatában, megtölti a termet az édes illat fuvalma”. Keleties zene, bazsalikommal fűszerezett orchideák, ékes szőnyeg, dobszó, citera,

nádi orgonák síphangja. „Az öt hang skálája sűrű sorban csendül, örvend a Kelet Ura, szívére nyugalom száll.” A lélekben felfakadnak a Kegyelem forrásai... „Aki a Titok birtokába jut, az felemelkedik. / Aki az Egy Titok ajtaját kinyitja / az felemeli a világot”. Ez a titok pedig „nem más mint a Szerelem”.

A költői világkép a negyedik - centrális - ciklusban (*Judit könyve*, 1987) bontakozik ki a maga teljességében. Négy alciklus jelzi a cirkuláris körforgást a Létkben (ez a négy napszak, négy évszak, négy égtáj, stb. szimbolikus száma, amely a születés - virágzás - halál - újjászületés „körforgatagát” testesíti meg). Bakucz életfelfogása a buddhizmushoz áll legközelebb: belső személyiségünk az újjászületések sorozatában (reinkarnáció) bontakozik ki és valósul meg. Úgy hiszi: ők ketten tizenharmadik életüket élik most közösen - és ez bizony „nem a leg-szerencsésebb szám”. Találkozásuk csupán előkészület a következő életre, ahol „majd egymásra ismerünk és emlékezni fogunk az idegenség távoli ciklusaira”. Itt minden prózavers-egységnek külön mottója van, amely a kései összeforrás boldogságára és tisztító lángjára utal („Tűz-láng vezérelj”, „Gondolkozom, tehát szeretlek”, „Hány életút metszéspontja vagyunk?”, „Idegenség, örökös búcsúzkodás a vándor sorsa”, „Lent az ég, fent a tűz: erő és tisztaság egyesülése” stb., stb.).

A ciklus kulcs-motívuma: a tűz - mint mindent megtisztító égi erő - a Szent Lélek lángja. A költő szeretné elégetni egész múltját („Bedobom a tűzbe, amit eddig írtam, és végignézem, amint elég”). Régi énje is lángot fog: „elég minden amire kényszer vitt rá / hozzá sem nyúlok semmihez a dolgok szívét érintem csupán” - „kezemben a fonál”. Most először érzi: az Élet csakis a „szakrális hármassal” (férfi - nő - gyerek) dimenziójában teljesebbé válik; a „halhatatlanság” záloga: a folytatás reménye. „Látom a meg-sem-született fiúgyermekedet amikor először vesz tollat a kezébe és írni kezd, és látom a lelkében alakuló költészetet - és látom később ahogy megöregszik és elégeti az írásokat és kimegy hajójával a mélyvízre és nem jön vissza többé”. Azaz: fia majdan megismétli az ő sorsát. Hiszen a Lélek tűz-lángjából fogant (ő is).

A várakozás magányát a költő álmodozása edesíti. Bízunk a Tavaszban, amikor „megmozdul a befagyott hajótest és megindulsz a vizeken át felém”; „s a friss rügymilliárdok világos zöld tüllruhájában ártatlanul közeledel az összes folyókon Primavera Szerelmesem”. Alig egy hónappal a Tavasz hivatalos kezdete előtt egyik zord reggelen fiatal, zsenge báránycsibot süt - élő áldozat, mellyel az ünnepi találkozásra készíti fel önmagát.

A valóságban azonban minden egyre sötétebb, reménytelenebb: a Halál Angyala vágat „a tudattalan katakombáiban”; benne s körülötte egyre szaporodnak a baljós jelek. Fél a fulladástól, s fogy a türelme. Árulással vádolja szerelmesét, ki magára hagyta; hiszen „nélküle az értelmes világba nem lehet visszatérni többé”. Egymást váltják a „sötét” és a „világos” tónusú részletek: hol a bizalom, hol a keserűség lesz úrrá a költőn. „Üdvözlégy Bűvös Kör amiből nincs menekülés. PARADICSOM hazug ígérete a majd-ban”. Mégis, érzi: fel kell fakasztania önmagán belül is a Fényt, mert gyógyulni csakis a Szellem által lehet. Neki, a költőnek, aki mások lelki gyógyítására született, nem szabad elhagynia magát. „A tenger végtelen iskolája a kimeríthetetlen tudás állandó egyeteme”: belőle meríthet bátorságot, erőt, vigasztalást. „Nincs mitől félni”. Majd meg fog jönni Judit, aki a Kék Lótusz titkait őrzi, s teste csupa zene, a szférák zenéje. Bár lehet, hogy őt már nem találja meg („hiába is keresnél a lelátogatható kontinenseken”); sorsuk azonban már így is beteljesedett. Judit-Istennő Mezopotámia óta várja újjászületését; s íme, most megadatott neki, hogy átlépjen az Örökkévalóságba: „Aki az ölelés bársonyaiban jár kifoszthatatlan kertek képzeletében él és mint zene el nem múlik - elhangzása után visszhangzása épül szebbre bármilyen palotánál”.

A *Labirintusok* c. ciklus (1987) a végre beteljesült találkozás emlékképeit idézi meg. „A női test sugárzó kegyelme” izzó törként járja át a költő szívét. „Arabeszkek titkosírásával teli a tested a szobában mint egy isteni terv kalligráfiájával”; „s mindezekén átsuhan a lélek-madár mint a legszentebb Jel a köznapi tárgyak felett”. Ilyen fenséges és magasztos lesz majd talán az Utolsó hajnal, amikor a Végítélet harsonái megszólalnak, s a Bárány visszatér; „az ég csupa törhegyű ametiszt kristályra hasad”. Mintha máris útban lennének a lélek úrhajóján más világrendszerek felé. „Lassúfelvételben úszik előttem a Világegyetem, a galaxisok álmos röpte (...) a meg nem állt, de érzéstelenített Időben.”

„Kozmikus” költészet ez, valóban. Hiába: a kor szellemi kihívásainak csak az tud eleget tenni, aki nem a kitaposott utakon jár. Bakucz József úgy véli: „az újszenzibilitás, a neomitikus költészet Napja van felkelőben; mindannyian az általános életenergia, a Brahma részei vagyunk; az vonul át rajtunk, az gyógyít meg bennünket.” Amit a nagy elődök - Baudelaire, Rimbaud, Breton, Tzara és a többiek - csak sejtettek, azt az ezredforduló költője bizonyossággként éli át: az Élet örökös metamorfózisok láncolata, minden formáció - így maga a világegyetem is - az elmúlás-újjaszületés körláncában forogva alá van vetve az ideiglenesség törvényének. Tehát semmi sem örökkévaló, csupáncsak a Szellem... (*Obszesszív Dzsungelek*).

Bolygónk már rég megérett a pusztulásra. Költőnk igazságosnak és megérdemeltnek tartja a „végítéletet”. Abban a világban, amelyben mindenki egymás farkasa („Homo homini lupus est”), segítséget senki nem várhat senkitől - az Érték csakis vesztes lehet. Ebben az értelemben beszélhetünk „a létezés tragikumáról”: aki nem hajlandó „beilleszkedni” az érdekviszonyok szennyos láncolatába, annak megcsúfoltatás és megaláztatás az osztályrésze. Ezért van költőnknek elege a világból; s már-már abban sem bízunk, hogy a Szerelem „kiválthatja” ebből a nyomasztó létállapotból, kiemelheti a hétköznapi „labirintusából”. Az emberek közti összetartozás (a természetes szolidaritás) kötelékeit szétrágta valami féreg. Senki nem lehet többé biztos a másikban. Judit újra elment - ki tudja, lesz-e lehetőségük még a találkozásra? S vajon akarják-e egyáltalán az újratalálkozást? Akarja-e Judit a hétköznapi terheit is vállalni érte? - ez a kínos bizonytalanság gyötri a betegséggel magára maradt férfit. „Hogyan tagadjam meg téled az özvegységet - kérdi - ha ez a vágyad? Önkéntesen vállalva azt, megszabadíthatlak. Micsoda tévedések rabja az ember: azt hittem, jobb, ha élek.” S egyre jobban vágyik rá: tovaszállni, el, messzire, mint ősszel a vadlibák... A végső útra készülődvén, mindinkább gyötri, hogy nem hagy élet-nyomot maga után („igenis, gyereket akarok csinálni Neked”; másutt: „okos és szomorú fiamat mikor szülsz meg?”). Előre sajnálkozik azon, hogy majdan Judit kimenne még a sírjához - de nem lesz hova; hiszen nem otthon fogják eltemetni, hamvai nem tér(het)nek soha haza... (*Levél Juditnak, Moly, Hús tenyér, Változások könyve, Misztériumok*).

„Kezdetben volt a Szeretet” - enélkül csak űr, hiány lehet a szívekben. De mi a Szeretet? Élő valóság, amely az emberek közötti viszonyokban kell hogy megvalósuljon (áldozatkészség, önfeláldozás, kölcsönös megértés, stb.). A *Párbeszéd* c. ciklus „üzenete”: meg kell találnunk (újra) a bennünk lakozó Istent; csakis Magasabb Énünk köthet össze bennünket a világ rajtunk kívül eső dolgaival. Így a másik emberrel is. „Még méretünk, felebarátaim. Amíg van ember, van Isten is”. Megértés, szeretet csakis benne, általa lehetséges. „A tűzijáték zuhanása az életünk egy város felett, amelynek utcái alatt a közeledő Armageddon fegyvereit tárolják.” Aki életében nem tudott túllépni saját empirikus meghatározottságain, az tétova és tanácstalan, mikor el kell hagynia a földi életet. „Számozott helyjegyed a Világegyetemben: nincsen” - figyelmeztet bennünket, köznapi embereket, akik a széttöredezettség, az érdekek-tagolta Végsőség világában mozognak. Ugyanakkor biztat is: „Ha megtalálsz önmagad, megnyugodott szíved közepéből állandó erő sugárzik - szeretni fognak az emberek, és munkáidat siker koronázza.” És tanácsot ad: „Tartsd távol magadtól a veszélyes embereket. Légy készen

azokat fogadni, akik maguktól jönnek hozzád. (...) Csak a teremtő erő, a testvériség az, amiben bízhatunk. Röviden: a Szeretet.”

A záróciklus (*Fantom Pacific Végtag*, 1987-88) már a földi viszonyoktól való lassú elszakadást mutatja. Egyéni életük megoldását lehetetlennek érzi: „A távolság Boston és Budapest között tíz-tizenkét óra átszállásokkal; de ez - amint látom - nem csökken, hanem egyre növekedik. Hány fényévre lakik tőlem a feleségem?” Az összetartozásuk egyre eleveőbb bizonyosság: „a szellem szabadon jár-kezel kedve szerint (...) szét sem váltunk soha.” Szomorúság iróniával veszi tehát tudomásul a Sors döntését: „Amerikában jelenleg három néhai feleségem él, / amíg az egy igazi Pesten. / Hát nem teljesen költött dolog az élet / nincs tele varázslattal / mint a bűvész kalapja?” (*Kol-láz*). Életünk behatároltsága a korviszonyok által, a véglegesnek tűnő szétszakítottság fájdalma vezeti el a felismeréshez: „Birtokolni semmit soha nem lehet (se asszonyt, se mást) ebben az életben, ahol átutazók vagyunk, ahol valamely értelemben vendégek, meghívottak vagyunk”. Lassan-lassan mint kívülálló gyönyörködik a tünékeny élet színpompás gazdagságában: „csak nézd, nézd végtelen csodálattal az állandó mosolyt, a fénynek különböző játékában a megismerhetetlen asszonyi világot”, s ezt a „meglepetésekkel teli, csodálatos-kiismerhetetlen” valóságot, amelyben mindannyian „egyenlőek vagyunk a Szellem előtt”, s ahol „a szentség természetes születési előjoga minden teremtménynek”. Úgy érzi: talán már ereje sem lenne „a herkulesi vállalkozásra”. „úgy élni szeretőmmel, hogy az valóban egyszerre legyen emberi történet is, meg maga a legenda” (*Naplójegyzetek egy Szafáriról, Globális topi, Cardioid*, stb.).

A kötetzáró vers (*Ezerkilencszáznyolcvanhét, búcsúszó*) egyben mintha le is zárná ezt a félig-élt, szeretet-hiányos, az igéző Teljességet épp csak megpillantó tragikus életet: „úgy sakkoznak az évek velem is a fehér s a / fekete Karácsonyok / hogy nyitott szemmel alszom késsel az oldalamon / alszom és / hatalmas kétméteres ugrással a lábaimban az agyamban / a menekülés lovaival (...) a menekülők századában élünk (...) egyedül iszom ezen a Karácsonyon testvéreim (...) most már nem mozdulok innen / ahol az isten vágta össze crazy ollójával a helyemet (...) vagyis örökösen forgó kaleidoszkopizáló és / megunhatatlan kollázsomat.”

Ezek után még majd' három évet élt. Mire a politikai viszonyok lehetővé tették volna, hogy személyi élete megoldódjon, elfogyott ereje a várakozásban... 1990. okt.13-án halt meg - számára valóban nem volt szerencsés szám a tizenhárom! Vagy mégis?... Több száz verse mindmáig kiadatlan, életműve feldolgozásra, értékelésre vár. Az első lépéseket tette meg ez irányban az Írószövetség 1996. okt. 16-án rendezett Bakucz-émléknapja, amelyen Albert Pál (Sipos Gyula), András Sándor, Bohár András, Deák László, Kemenczky Judit, Kemenes Géfin László, Nagy Pál, Papp Tibor, Vitéz György szerepeltek előadással. Az emléknapot Pomogáts Béla, az Írószövetség elnöke nyitotta meg, kijelölve az értékelés alapjait, szempontjait, s a további kutatómunka lehetséges távlatait.

*

Bakucz József költeményeit nem tekinthetjük a szó tradicionális értelmében „verseknek”. Sokkal inkább prózavers-szerűen formált „szent szövegek”-re emlékeztetnek: apokrif tudósítások egy olyan világállapotról, amelyből elillan mindaz, ami a korábbi évszázadokban az emberi életnek értéket, méltóságot, gazdag tartalmat adott. „A mi korunk az *ember* (és nem az Isten) világa” - írja; benne „megbetegszik a fény, és bekövetkezik a fragmentáció”. Azaz az „isteni Értékek” híján széttöredezett a világ organikus egysége; felbomlott a yin-yang duálunió; férfi és nő, ember és ember nem erősíti, hanem oktalan párharcával, különvalóságának deklarálásával gyengíti egymást. Új kor eljövételében bízunk: amikor az ember (újra) felismeri a

Kozmosszal való egységét, s „megvilágosodott” tudata helyreállítja Isten és ember - azaz transzcendencia és empiria - harmonikus viszonyát.

Maguk a szövegek mint folyamatos lírai monológ épülnek egymásba; a szerző fellazítja és képlékennyé teszi a belső struktúrát. Nem tiszteli a mondat-, szó-, illetve szótaghatárokat sem; ezzel érzékeltetve, hogy a világon semminek sincsenek szigorúan körülhatárolt kontúrjai. Külsőleg ugyan tipográfiai rendezettségre törekszik, találunk néhány képileg is megformált szöveget; valójában azonban a szabad asszociáció-sorok füzérszerű egymásba-fonódása alakítja a vers-egységek dinamikáját. Sokszor idegen nyelvű (főleg angol, de itt-ott francia, latin, stb.) betétek is beékelődnek a szabadon lebegtetett gondolat-futamok közé; talán így akarja a költő felszabadítani mindannyiunk közös anyanyelvét: a Szent Logosz teremtő erejét. Erre utal a mitológiai elemek, toposzok sűrű használata: a „mi-témák” a közös emberi tapasztalatok bőséges kincstárába kalauzolnak bennünket. A szellemi teremtés áramában homogenizálódnak a legkülönbélebb, disszonáns nyelvi elemek: a blaszfémiától a hétköznapi át a szakrálisig mindenféle stílusrétegnek funkcionális szerepe van itt. Az empirikus síkokat a Fény és a Hang metafizikai varázsereje járja át - azaz a Teremtő Logosz, amely megparancsolja az embernek: „Kelj fel, és járj! Lépj ki beteg, széttöredezett világodból, alakítsd az életed a Teljesség ígézetében!” S ha ez megtörténne, akkor talán megvalósulhatna a Szellem és a Szerелеm megálmodott, sóvárgott harmóniája, és megváltozna a világ...

Az anti-költészet esélyei

Erdély Miklós: Idő-möbiusz

A Magyar Műhely gondozásában megjelent kétkötetes mű **Erdély Miklós** első kötetének (*kollapszus orv.* 1974.) változatlan utánnomása, valamint életében meg nem jelent munkáival való kiegészítése (*második kötet* 1991.). A posztumusz kiadás főhajtás az avantgárd Kassák utáni legnagyobb „pápája” előtt - amiként őt közvetlen környezete tekintette; másrészt viszont kísérlet a jelentős életmű köznapi értelemben vett „meghonosítására”; ugyanis az irodalmi köztudatban Erdély Miklós neve alig ismert.

1956 őszén - 28 éves korában - egy „gestus-költészeti” happeninggel mutatkozott be barátainak (plakátba 100 Ft-os bankót fűzött, s egy papírdoboz kíséretében kitétte az utcára - mire a köz javára adakozók percek alatt hatalmas összegű pénzt halmaztak fel). Olyan „vétséget” nem követett el, amiért börtön járt volna - átvitt értelemben mégis börtönben töltötte egész további életét. A kádári érában költőként szóhoz sem juthatott; így képzőművészként írta be nevét a modern művészet történetébe. 1966-ban a *Valóságban Montázséhség* címen teszi közzé avantgárd manifesztumát; elsősorban a tér-idő-felbontás, az einsteini relativitáselmélet társadalomtudományi konzekvenciái foglalkoztatják. A '60-as évek végén pedig - az ideiglenesen nyitottabbá váló szellemi légkörben - konceptuális happeningeket szervez, performanszokat, szöveges akcióverseket mutat be. De már ekkor is kacérkodik a zenbuddhizmus eszmerendszerével (transzcendentális meditáció, az „én” kontemplatív átengedése természetfölötti erőknél, intuíció általi hirtelen „megvilágosodás” stb.). Úgy véli: a művész így olyan szellemi tapasztalatok birtokába jut(hat), amelyek áttemelik őt a hétköznapi megkötozöttség világából egy magasabb, lényegi - metafizikai - valóságba; s így műve a befogadó számára is metafizikai élményt kínál, túl az empirikus élettényeken. A művészet így lesz felfogásában szakrális élmény, amely megtisztítja az embert a hétköznapi salakjától, transzcendentálja belső világát, rádöbentve őt önnön nembeli lényegére.

1971-ben Münchenben tart akcióprogramot. Ekkor már a művészt médiumnak tekinti, aki a Kozmosz törvényeit szűri át magán, s transzponálja művé. „Amit én avantgardizmusnak nevezek, az szünet nélkül a mágikus és a klasszikus (racionális) gondolkodásmód vegyítése - vallja -, azaz az ember magasabb rendű képességeinek kibontása”. Az einsteini világképben a Kozmosz egyetlen biztos pontja Isten - hozzá képest minden (földi) mozgás és jelenség relatív, azaz változékony. Az avantgárd művész épp e változékonyt, a dolgokban rejlő dinamikus mozgást, a földi mértékrendszerek és az emberi törvények viszonylagosságát ragadja meg.

Érthető, hogy ezt a szemléletmódot a földi istenek, a kultúrpolitika irányítói veszélyesnek tartották. Így hát Erdély Miklós első tervezett kötete kiadótól kiadóig vándorolt. Mígnem a Magyar Műhely gondjaiba vette, s Párizsban 1974-ben meg is jelent. Még ugyanazon évben megkapta a Kassák-díjat.

A *kollapszus orv* cím többirányú asszociációt is ébreszt. Jelöli az orvosi halált, de lehet orvhalál, azaz tetszhalál, avagy orv-gyilkosság is, amelynek áldozata a költő. Ugyanakkor a tradicionális költői formák kollapszusáról is szó van itt. A kötetben szinte minden egyes szónak, képnek ilyen tág asszociációs holdudvara van; így a versek értelmét e széles mezők egymásba szövődése adja. A szerző „miserere orv.” címen könyörgéssel fordul az olvasókhoz: „Ne tanulmányozzátok magatokban az alantast” - keressétek a fennköltet, a magaslatit. Ő maga a „bányába” kíván visszatérni: látni az emberi psziché legmélyebb régióit, s felszínre hozni a tudatalattiban lappangó, esetleges elfojtott gondolat- és érzés-rögöket. Ugyanakkor

tudja, hogy ez egyfajta rabszolga-lét is: a bányamélyben, a sötétség birodalmában való kitartó keresgélést, nem látványos sikerekhez vezető megfeszített munkát jelent! A költészet ebben a felfogásban nem játék, hanem a legkeményebb, olykor kegyetlen önszembenezés; meg kell küzdeni a bánya - a „pokol” - „örmesterével”: az irigységgel és a Világosságtól való rettegéssel. A „lenti beszédhangot” felhozni csak úgy lehet, ha feltöltődünk. Így tehát a művésznak „kutató”-nak is kell lennie, aki képes a felszínre hozott kincseket, emberi tapasztalatokat értékelni. „Feladata megkeresni az elhunytak lelkeit. A halottak miatt kötelessége feltárni a rejtkehelyeket, az egymásba csúszott rétegeket szétfejtetni. Ki kell hámozni a valóság illúziójából az illúzió magvát. Rejtélyesen kénytelen építkezni, a rombolás mozdulataival” (*Váratlan kantáta*). Tipográfiaileg is rendezett, versbenyomást keltő szövegei háttérben erős *személyesség* rejtezik; „a legbelső benső végvárai”-ba húzódva „saját erejére támaszkodik” (*Belső*). Számára a szó „nem egyéb, szándék és torlaszok, pisztrángficánkolás barlangvizek fénytelen hűvösében, a szív kihül és húzása elakad, a szándék: dermedező vízben úszó jégdarabka” (*Víz és kő*). Ugyanakkor néhány performansz-jellegű munkája amorf alakzatával, meghökkentő absztrakcióval, tipográfiai extravaganciájával, szám-feladványaival (esetleg számszimbolikájával) a vizuális szövegépítés poliszemiotikus többletlehetőségeit is bőségesen kihasználja (*Perforált vers, Melléklet, Szextett, Vetítés, Szóról szóra, Furcsa zokogás, Antiszempont, Molluszkulumok, stb.*).

Erdély Miklós gondolkodásmódja alapvetően mitologikus - szemben a nálunk megszokott (és elvárt) ideologikus költészetfelfogással. A '70-es évek folyamán ez irányban mélyíti tovább elméleti ismereteit is, s tágítja a képzőművészeti szemlélet határait. A Fiala Képzőművészek Klubjában rendszeresen tartott akcióprogramjai már egész kis kört vonnak köré a fiatalokból; 1974/75-ben kiállított képvers-képregény-képmontázsai a vizuális költészet elterjedését, újraéledését készítik elő. 1978-ban megalakítja az *Indigo* csoportot, s ettől kezdve szinte a fiatalok „patronusa”-ként sorra rendezi új és újabb kiállításait (*Budapest Galéria, Józsefvárosi, illetve Óbuda Galéria, Pécs, Székesfehérvár, Ernst Múzeum, Iparterv kultúrterme, Almássy-téri Szabadidőközpont, Műcsarnok, stb.*). A csoport 1980-as Bercsényi Klub-beli bemutatkozásán az író hangsúlyozza: a '70-es évek kozmikus reményvesztettsége után és ellensúlyozására a világoskék indigó-lenyomat az ég derűjét, az élet metafizikai síkjának örök ragyogását jelképezi. Egytekerces indigó-szerkezettel vetítette egy lapra, egymás mellé a kétféle valóság-réteget, amely kiegészíti és kölcsönösen áthatja egymást. Az akcióprogramokban az indigó éppen olyan konceptuális tárgyként szerepelt, mint a kátránypapír, a macesz, esetleg az ólom, az üveg és a telex-papír.

Mindezek ellenére „híre s neve” a hazai szélesebb közönség előtt csak halála után (1986) vált ismertté. A Petőfi Múzeumban 1987-ben rendezett *kép/vers - vers/kép* kiállításon több művével szerepel; a *Jelenlét* 1989/1-2. száma (*Szógettó*) egy csokornyit bemutat verseiből; 1991-ben Székesfehérvárott a Csók István Galériában gyűjteményes kiállítása nyílik; az ÁRGUS összeállítást szentel emlékének (1991/5.sz.). Ugyanez évben jelennek meg posztumusz művészeti írásai (szerk. Peternák Miklós); s a Magyar Műhely kiadásában szöveg-költészeti munkái, a második kötetel kiegészítve. Ez utóbbi többségében létfilozófiai, ontológiai problematikájával az absztrakció irányában tágítja a költészet határait.

Az író leginkább az *önalakítás* képessége, az ember szellemi-metafizikai lényegének „objektívációja” izgatja. „Csak az képes magát alakítani - írja - aki visszafordul és magára *ok*-ként hat”; azaz: felismeri a csírájában benne rejlő szellemi lehetőségeket, s a „kozmosz Teljesség” irányában bontja ki azokat. Az ember tehát nem elsősorban empirikus, hanem inkább metafizikai síkon él; az Időben mozogva (előrehaladva) alakítja belső egzisztenciáját. *Idő-möbiusz*: a mozgó és mozgató (változó) Idő, amelynek előrehaladásával mi is változunk, a megismerés mind mélyebb s belsőbb körei felé haladván. Voltaképpen már kezdettől fogva bennünk van

minden lehetőség - „kész van, ami készül”; - tudatalattinkban minden életindítékot, múltat - jelent - jövőt szimultán hordozunk. A személyiséget tehát Erdély transzcendens egységként fogja fel, történelmi-társadalmi meghatározottságaitól többé-kevésbé független entitásként. A valóság emberi törvényekkel körülbástyázott, beszabályozott világát csupán csalóka *látszat*nak tekinti. Párhuzamos létformák élnek egyidejűleg, egymás mellett, jóformán tudomást sem véve egymásról; s empirikus síkon egyik a másikat csupán illúzióknak, kvázi-létformának észleli. Az illúzióvilágtól magát megszabadítani képes ember viszont szabadon közlekedhet(ne) a különböző létformák, egyidejűségek között, egyszerre élvén a Múlt- és Jelen-dimenzióban (a Majakovszkij-megálmolta Időgéppel ide-oda száguldozván); csak hogy ezt tiltja a „kozmosz cenzúra”. Ugyanis ha bárki igénybe vehetné az Idő-utazást, a világ csakhamar idő-anarchikus állapotba kerülne: szimultán egységben futna egymással párhuzamosan sok-sok múlt, jelen, jövő. Így lehetetlenné válna mindenfajta társadalmi konszenzus, sőt, az anarchia könnyen kozmosz katasztrófához vezetne, s a Káoszba alámerülő világunk elpusztulna.

Erdély Miklós gondolatrendszerének gyökerei - mint az egész avantgárdé - Nietzschére vezethetők vissza: a jelenkor emberi állapotának meghaladása az Übermensch szellemi valósága alapján lehetséges csupán. Ez egészül ki nála a buddhizmus meditációs gyakorlata által felszabaduló szellemi energiák metafizikai megismerőképességével: a Lényeket látó és értő ember képes újjáteremteni önmagát. A mindannyiunkban - lehetőségként - benne rejlő „Isten-szerű, szuperintelligens Lényt”, aki sugárzó Szeretetével átmelegíti maga körül a sivár és kietlen valóságot - Erdély felfogása szerint - reinkarnációk során át kell magunkból kibontanunk. Ha lelki-szellemi tökéletesedésünk befejeződik, átkerülünk a „tisztá szemlélődés” állapotába („Nirvána”), ahol nincs többé fejlődés, statikussá válik az élet.

Mindez nem jelenti azt, hogy *Erdély Miklós* szemhatárából kisiklott volna az a társadalmi valóság, amelyben élnie adatott. Ellenkezőleg! Nagyon is mélyen érdekelte, hiszen tudta (tapasztalta): meghatározottságai alól senki nem vonhatja ki önmagát. Még a ‘80-as évek elején is megingathatatlanak látszott az a hierarchikus-diktatórikus „épület”, amelyben a személyiség autonómiája eleve halálra ítéltetett. A társadalomban való létezési módokat nála hitelesebben senki nem világítja át; éppen azért, mert e problémát is absztrakcióként kezeli. A *gúlában* mindannyiunk helyzete, lehetőségei eleve meghatározottak; az ide beépülő egyed minden erőfeszítése ellenére elveszti személyiségét, s fokozatosan közömbössé válik mind önmaga, mind a Gúla egészének sorsa iránt. Vagy tartóoszloppá válik, s nyög a többiek terhe alatt; vagy mind följebb kerülvén a hierarchiában, átlép a másokon függeszkedők státuszába, csak hogy ekkor már mind többen csüngenek rajta is! („Minél följebb megyek, annál nehezebb, így egyre többen vannak alattam, és azok rajtam függenek”.). Végül helyzete megszilárdul - most már nem több, mint pusztá alkatrészt; s ettől fogva türelmesen viseli a sorsát („tartok-e vagy engem tartanak, teljesen közömbösen hagyott; magamról és rendeltetésemről megfeledeztem, öntudatlan sejtéként épültem bele a gúla lüktető életébe”). Hogy elégedett-e vagy sem? boldog-e vagy boldogtalan? - az senkit nem érdekel. Önmagát legkevésbé. Él, lélegzik. De minek?

Az igazságkereső, önmaga autonóm értékrendjét megtartani kívánó személyiségnek nincs, nem is lehet helye a „gúlában” - csak „kivülálló” lehet, aki viszont fokozatosan kirekesztődik mindenfajta interakcióból. A felszín alatt rejtőző és érdekek alapján működő „második valóság”-ból is kimarad - amint azt az *Ajánlattevők* c. írás mutatja. Az informális érdekhálózatban ugyanúgy megvan mindenkinek a helye, s az itt érvényes íratlan szabályokat éppúgy be kell tartani, mint a „látható világ”-ban, sőt! - a megalkuvás, a meglapulás, a kéz kezét mos elvtelen szövetsége, egymás tisztességtelen lépéseinek kölcsönös fedezése itt áthághatatlan játékszabály. A másodlagos valóság igazi urai a nők - a „lent” megszerzett előnyöket ők a „fenti” világban regisztráltatják és számoltatják el; aki kicsúszik az ő hálójukból, a fenti

viszonyok között is ellehetetlenül. Soha senki nem részesíti „kegyeiben”, se kedvezményekben; örök „outsider” marad.

Mint maga az író, aki önérzetesen így jelöli meg kívülálló voltának okát: „Büszkén elhárítottam magamtól minden kínálkozó lehetőséget, ami érvényesülésemet vagy boldogulásomat nem érdemei szerint méri, hanem valami egyéb - például összeköttetés, pénz, elvi kompromisszum szerint”. Az ilyen embert a többiek sokszoros ellenőrzésük alatt tartják, s ujjonganak, ha „hibázik”, mert akkor igazságkereső indulatát korlátozhatják (lám, lám, te sem vagy tökéletes! - vethetik a szemére adott esetben).

Ilyen éleslátással „megvert” személyiség természetesen soha nem lehet a (kultúr)politika kegyeltje. Erdély Miklós sorsa törvényszerűen a marginalizálódás lett. Ugyanakkor csakis így válhatott szellemi értelemben iránytűvé.

Az 1980-ban Marly-le-Roiban rendezett Magyar Műhely konferenciára írt *téziseiben* felvázolja a művészet funkciójával kapcsolatos nézeteit (*marlyi tézisek*). A műalkotást „jel”-nek tekinti, amelynek számtalan „jelöltje”, azaz jelentése lehet. Az egymásnak is gyakorta ellentmondó jelentések azonban kioltják egymást - így a mű szemantikailag „üres”. Viszont épp ez az „üresség” vezet a „szabadság”-hoz, a világ dolgaitól való függetlenség érzetéhez. A befogadó társadalmi, kulturális, egyéniségbeli diszpozícióin múlik, milyen tartalmakkal tölti fel az adott - ikonikus vagy index-szerű - „jel”-t. Így ahány befogadó - annyi arca van minden műnek. Ahhoz, hogy hozzáférközhessünk legrejtettebb tartalmaihoz, „szó szerint és minden lehetséges értelemben” ki kell bontanunk a belé kódolt üzenetet - ahogyan azt Rimbaud kívánta olvasóitól. A műélmény aztán elvégzi bennünk a maga munkáját: beemel egy olyan világba, amelyben a szabadság törvényei uralkodnak, s így kitágulnak életünk dimenziói. „Ami lesz és visszahatni képes, az van” - írja Erdély Miklós. A Teljesség-élmény teljessé tesz bennünket. „Kész van, ami készül” - az Idő beteljesíti a bennünk szunnyadó lehetőségeket a valóságra is.

Váljunk tehát önmagunkká. És akkor talán magasabb minőségre emelhetjük a világot is, amelyben élünk adatott. Ez az „időmóbiusz” számunkra való üzenete.

Tandori Dezső - Szombathy Bálint

Erdély Miklóssal egyidejűleg, 1974-ben kapta meg **Tandori Dezső** is a Magyar Műhelytől a Kassák díjat. Ezzel elismerték: ő is az avantgárd tradícióhoz kapcsolódik (bár sokkal áttételesebb szálakon). Épp csak közelítvén a „krisztusi kort”, máris jelzi (*Töredék Hamletnek*, 1968): az autonóm művészetnek nincs helye, se tere a hazai szellemi életben, s a politikai viszonyokba „beletört” emberek sem rezonálnak rá! Kassák - szokatlan módon - nem is konstruktivizmusával áll Tandori szívéhez közel, ellenkezőleg, líraiságával: „Életműve érzékeny, igen lírai, örökké vívódó, szertelen, de a szó minden értelmében tiszta egység. (...) Kompozícióinak tágasságát nemcsak szabad asszociációi eredményezik, hanem szemlélete. A tartalmi nyitottság és az élet egyszerű szeretete, az adott dolgok körüljárása és a létezés bonyolult érzékelése: komplementer értékek határozzák meg műveinek belső erejét” - írja róla. A kassáki örökségből tehát Tandori - úgy tűnik - nem a formákat kívánja átvenni, hanem a bensőleg integer személyiségnek a valósághoz való viszonya imponál neki: nem elegyedik, nem erodálódik, hanem mindvégig megtartja a kívül- és felülállás pozícióját.

Tandori lírai hőse is átéli a „kint” és a „bent” ellentmondásait, ő sem hajlandó az „elvárásoknak” alárendelni belső szuverenitását; *kivonul* a dehumanizálódott emberi világból, hogy megőrizhesse humán értéktudatát. Kis madárákkal - főleg verebekkel - népesíti be otthonát:

egy kis szigetet teremt, ahol a gondoskodás, együttérzés, önfeláldozás, aggodalom és figyelmesség - az emberi életet megtartó érzelmek - meleg légkörében él. Szinte naplószerű pontossággal jegyzi fel a mindennapok történéseit; a feleségével kialakított zárt világ korántsem „beltenyészet”-jellegű, inkább közös gondolkodás az emberi élet nagy antinómiáiról (élet-halál, öröm-fájdalom, szeretet-életidegenség, kölcsönösen vállalt felelősség - a „gond” elől való menekülés, stb.). Tudatosítja bennünk: az élet *alapértékeit* (szerelem, barátság, emberi kapcsolatok) nekünk magunknak kell felépítenünk, emberi *erőt* beleadva; aki erre képtelen, az üres és kietlen világban él. Óriási műveltséganyagot épít be folyamszerűen áradó-duzzadó köteteibe; mint talált tárgyakat, megtisztítja-csiszolja-fényesíti a szellem parlagon heverő, szanaszét-szórt kincseit (*Egy talált tárgy megtisztítása*, 1974; *Még így sem*, 1978.) Élet-egységben gondolkodik, amelyben minden létezőnek - legyen az dologi, növényi, állati, avagy emberi - szerves helye van, s a legapróbb jelenségekből is következtetni lehet a lényegre. Felfogásában a kozmikus Teljességben minden mindennel összefügg, s az egyes ember csupán a létszövevény egy pontja (alapstruktúrájában azonos bármely más létezővel). Így lesz számára az élet *Sár és vér és játék* (1983) furcsa egyvelege; a játék - az ironikus felülemelkedés a „sáros” és „véres” élettényeken - a megmaradás, az életben maradás nélkülözhetetlen feltétele. Aki erre nem képes, a mi korunkban menthetetlenül meghasonlik önmagával, elpusztul. „*Még így sem*” biztos, hogy sikerül a viszonyokat elviselnie. Monologikus szó-áradás (*Ne lőj az ülő madárra!*, 1982; *Meghalni késő, élni túl korán*, 1987; *A becsomagolt vízpart*, 1988; *Vigyázz magadra, ne törődj velem!*, 1988. stb.) egy „láthatatlan történetről”, a szív bensejében zajló folyamatokról adott „közvetítés”: feldolgozza, meghódítja számunkra a pszichikai valóság - az emberi bensőség - életterét. A külvilág fokozatosan idézőjelbe kerül, s elveszti realitását: minden fontos dolog bennünk magunkban, metafizikai síkokon történik; az vagyunk, akivé „teremtjük” önmagunkat az Erkölcsi (Isteni) Törvény jegyében, az Örökérvényű Parancsolatok megtartásával.

Mindez nem azt jelenti, hogy Tandori ne kísérletezne a formával is: képverseket, konkrét szövegköltészeti darabokat, tipográfiaileg megmunkált látványelemeket, vizuális jeleket épít be köteteibe; repetitív elemekkel dúsítja, zeneileg is „hangzóssá” teszi költemény-építményeit. A műgond, a tökéletesen csiszolt forma, a képzőművészeti látásmódra épülő szerkezetek kialakítása éppúgy a „médiám art” alkotói közé emeli őt, mint a Világtörvényeket önmagán átszűrő és azokat közvetítő írói szemléletmód. Ugyanakkor az elmúlt években egyre nagyobb tekintélyre tett szert a klasszikus költészet kedvelői körében is; beépült a magyar irodalmi tradíció reprezentatív élvonalába. Ezt ismerte el az 1990-ben alapított Széchenyi Akadémia, amikor akadémikusai sorába iktatta őt is. Irodalomelméleti, a magyar múlt értékeit új megvilágításba helyező kutatásai, poétikai elemzése pedig az irodalomtudomány legavatottabb szakértői közé emelik őt. Az ELTE Bölcsészkarán tartott előadás-sorozata Aranyról eddigi Arany-képünket is módosítja: mint a modern költészet legnagyobb elődjét állítja elénk (*A dal változásai*, Bp. 1994.).

*

Ugyancsak az avantgárd lázadás megbicsaklását, visszametszését élte meg a ‘70-es évek derekán a Tandorinál mintegy „félnemzedéknyivel” fiatalabb vajdasági alkotó, **Szombathy Bálint**; méghozzá a hazainál jóval „szabadabb” (sőt: egy ideig bátorító) szellemi-politikai feltételek között. Még nincs húsz éves, amikor már - 1969-ben - lehetőséget kap, hogy a ljubljanoi OHO-csoport belgrádi kiállításán vizuális szövegmunkáival bemutatkozzék. Ugyan-ebben az évben Szabadkán néhány - ekkor már ismert nevű - kísérletező kedvű fiatal alkotóval (*Csernik Attila, Ladik Katalin, Szalma László, Slavko Matkovic*, stb.) megalapítják a Bosch + Bosch csoportot, kifejezetten konceptuális művészeti programmal, ugyanakkor még a

társadalmi viszonyok ellen lázadó avantgárd magatartás jegyében. Csakhamar csatlakozik hozzájuk a budapesti *Tóth Gábor* is. A csoport 1976-ban felbomlik; *Csernik Attila*, *Szombathy Bálint*, *Tóth Gábor* egyre inkább a vizuális költészet s a mail-art felé nyitnak. Szombathy munkái szinte minden évben szerepelnek a legkülönbözőbb országokban rendezett szövegköltészeti bemutatókon (Szabadka, Újvidék, Zágráb mellett Budapest, Bécs, Belgrád, Krakkó, Varsó, Bukarest, Würzburg, Montreal, Róma, Párizs, Dortmund, Moszkva, stb.).

Alig 30 évesen már rezignáltan tekint vissza lázadó ifjúi önmagára (*Én is éltem. Szövegátminősítések*, 1980), s mintegy „védőpajzsként” emeli maga elé politikamentes „konkrét” verseit. Kifejezésmódja mindinkább az absztrakció irányába tolódik; élettapasztalatait most már „médiumpént” dolgozza fel és sugározza szét, látványszintre transzponálva.

Következő kötete sokkal elvontabb, áttételesebb a korábbiaknál (*Poetry. Konkrét vizuális költemények*, 1981); magasan kiemelkedik a kortárs-mezőnyben konceptuális, vizuális és hangköltészeti ciklusaival. Korábbi - az olasz *plakátköltészet* hatására utaló - tiltakozó gesztusai fokozatosan elenyésztek, átadva helyüket a non-verbalitás, a csend poétikájának, az absztrakt formákra bízva költői üzenetét. „A kollázsok etikai állásfoglalásom is tükrözik” - vallja. A „betű-civilizáció” felrobbantásával, a látványelemek meghökkentő montácsolásával fogalmi hatásokra, a jelenségszintű valóság-mozzanatok lénygszerű átvilágítására törekszik. Magáévá teszi a mail-art-felfogást: mindenki (bárki) művész lehet, aki a külső valóságban való „konform” feloldódás helyett homocentrikus szemlélettel tekint a dolgok és a körülmények által meghatározott „szükségszerűség” világára, és elfogadja az ironikus kívül és felülállás játékszabályait. Elméleti munkáival (*A konkrét költészet útjai*, 1976; *Művészek és művészetek*, 1986.) a konceptualizmus, konkretizmus „befogadását” igyekszik megkönnyíteni; nemcsak bemutatja, hanem értelmezi is a bonyolult és áttételes szemiotikai látásmód valóság-összefüggéseit.

Ma már a vizuális költészet egyik legjelentősebb képviselőjének számít. Számptalan hazai költészeti fesztiválon vett és vesz részt; mély gondolatiságával az „absztrakt költészet” végső határait feszegeti.

1989-ben kapta meg a Kassák-díjat. *Elektrografikák* c. kiállításáért, valamint *Elektro(f)lux* c. mappájáért az Újvidéki Fórum Kiadó Ház képzőművészeti díját nyerte el 1993-ban.

*

A Műhely 80. számában (1991.jún.20.) jelent meg *Szombathy Bálint* rendkívül érdekes „önvallomása” (*Ars poetica et historica*), amelyben egyéni kibontakozásának útját bizonyos művészettörténeti folyamatokkal párhuzamosan vizsgálja (a ‘60-as évek szellemi forrongásaitól az 1980-as évekbeli voko-vizuális kísérletekig, a konceptuális művészetfelfogás kialakulásáig). Ma már úgy véli: az élet-művészet, vagyis a művészet maga: élet. „Ahhoz viszont, hogy költőien éljek - „költőien” éljem át koromat, az időt - írja - felesleges költőnek deklarálnom magam. (...) Nem költőkké és művészekké kell válnunk, hanem olyanokká, akik a művészetet az élet totalitásának átélésében tudják feltételezni. (...) A költészet szelleme mindenekelőtt a magatartásformában és az életvitelben objektivizálódik, nincs szüksége mesterségbeli besorolásokra és örökös rendszerbeli támpontokra. Az önmegvalósítás lehetőségei korlátlanok.”

Egyre inkább visszatérni látszik a ‘20-as évek felfogása: *az avantgárd életszemlélet és magatartásforma!* Ha az élet művészetellenes, akkor az egyetlen megoldás az uralkodó életfelfogással szemben: átpoetizálni az életet! A teljességet megelő és kifejező művész épp

azáltal hat(hat) vissza az emberi világra, hogy másokat (a befogadót) önnön belső teljességének kibontakoztatására ösztönzi. Egészséges társadalom csak testben-lélekben ép, egészséges emberekből épülhet fel. **Szombathy Bálint** - és általában: az avantgárd alkotók - felfogásában a művész a társadalom mentális „egészségének” inspirálója, segítője. Az élet megújítása csakis erről az alapról képzelhető el (nem pedig „világátalakítás”-sal, „világmegváltás”-sal). A jövő évezredbe csak akkor léphetünk át túlélőként, ha kiheverjük a XX. század nagy betegségét: a „szelet”-ember, a gépalkatrész-ember csonka töredezettségét.

Az avantgárdban tehát a művészet felszólító (autoletív) funkciója teljesedik ki: a „Változtasd meg életed!” parancsa - amit már a Rilkei költészet is sugallt.

„Egy didergő madárijesztő virraszt az égen”

Ladik Katalin költészetéről

*„Gyere velem a mitológiába,
amely rólam szól s ettől kockázatos.
Androgin vagyok; hazug. Tehát őszinte.
Csakis önmagamról adok információt,
s mivel az mindenkit érdekel - közügy.
Az önkínzás eredménye vagyok,
az önszerelemé.”*

(Gyere velem a mitológiába)

A 60/70-es évek fordulóján sűrűn lehetett hallani az újvidéki **Ladik Katalin** nevét - többnyire negatív felhanggal, megbotránkozással. Performanszai, „vetkőző” happeningjei ellenérzést váltottak ki gyakran még a modern művészet kedvelőiben is. Pedig magánéletében - akkor is, azóta is - rendkívül zárkózott, komoly, fiát egyedül, imponáló felelősségtudattal nevelő nőnek ismerhették; és mégis: elementáris szellemi lázadását csak igen kevesen tudták megérteni, elfogadni.

Az azóta eltelt 20-25 év mégis őt igazolta. Szinte sámánisztikus erők áradnak belőle; a Költészet mágikus sugárzásával testesíti meg a Férfi-Nő ősegség mitológiai előképét, az androgint (mint az ősi sámánkultusz papjai-papnői). Az életet magát az örök változás folyamataként éli meg, amelyben mégis néhány „tartópillér” az állandóság érzetét biztosítja. Számára ilyen tartópillérek: a családi háttér, amelyből kinőtt; a Vajdaság, amelyet végül is odahagyni kényszerült (1992-ben települt át Magyarországra); első házasságából való fia, akitől immáron leányunokája van; s nem utolsósorban maga a művészet, amelybe legmélyebb válságai közepette is meg tudott fogódzkodni.

A vajdasági Symposion-körrel indult, húszévesen, 1962-ben, de csak lazán kapcsolódott nemzedéktársaihoz. Magányosan kereste útját, hiszen nem pusztán költőként, hanem színésznőként is el akarta fogadtatni magát, tehát egy új műfajt próbált kialakítani, amelyben a közlésmód és a közlendő azonos erővel hat a befogadóra. Így a '60-as évek végén Újvidéken megteremtette a maga egyszemélyes színpadát, ahol „gesztussal, hanggal, zenével, mimikával” felerősítve adta elő saját műveit (közben elvégezte a színészképző főiskolát is). Mivel többnyelvű közegben élt és dolgozott, fontosnak tartotta, hogy metanyelvi eszközökkel éljen, s úgy érezte, hogy a szakrális ősi rítusok bizonyos elemeinek felhasználásával szuggesztívebben tudja mondandóját közvetíteni, mint a pusztá nyelvvél. „Amikor olyan verseket írtam, amelyeket olvasásra szántam, mert úgy éreztem, hogy a testemnek nincs köze hozzájuk, akkor azokat könyvben adtam ki - vallja az Erdélyi Erzsébet - Nóbel Iván készítette interjújában (in: *Határonkon járok örökké...*, Bp. 1995). - A többi, amelyek nem fértek el két dimenzióban, hanem három, illetve négy dimenziót kívántak, személyes előadásra bíztam, azaz saját személyemhez fűztem. (...) Költői indulásomtól kezdve úgy éreztem, hogy én egy emberi kézfej vagyok, amihez hozzátartozik a tenyér, és abból öt ujj nyúlik ki. Tehát egy ötujjú, és mégis egységes egész vagyok, és hol ilyen, hol olyan formában szólalok meg.”

Első kötete 1969-ben jelent meg (*Ballada az ezüst bicikliről*), s már itt szerepel az *Androgin* című vers. (A mítoszi háttérrel Platon *Lakomájából* ismerte meg, majd Hamvas Béla *Scientia sacra*-jában olvasott bővebben róla.) E verséből torz szörnyalakként lép elénk az androgin, mint a Paradicsomból kiűzött, félbe-törtségre ítélt átkozott bűn-góc: „A kárhozottak égő / abroncsai szikráznak már talpukon / mily viszketés / parázs-vakarta út bőrén / lábunk nyomán s az álmok cincogása / karókon csöpögő testtel / mint pók / méhünkben mezőt fakaszt / mosolya a töviseknek / s a rovar a szájon sütkérező felreped / elcsordulnak szöke lárvafejek”.

Platon elképzelésében az emberek az ősidőkben kétarcú, négy lábú, négykezű lények voltak, épp ezért jóval erősebbek; de az istenek megirigyelték erejüket, s kettévágták őket - azóta minden ember a saját levágott felét, kiegészítő párját keresi. „Így élnek férfiak és nők az idők kezdete óta magányosan, harmónia nélkül, az ideális egység után sóvárogva” - idézi meg a mítoszt Ladik Katalin a fenti interjújában. Ő megpróbálta önmagában ezt a szétszakadt férfi-nő kettősséget egyesíteni: „Egyedül járom a nekem kiszabott, de általam is választott utat, amely legmélyebb meggyőződéseim szerint ‘androgin út’, női és férfi út egyszerre, amely tele van a lét, a nemiség, a mulandóság és a halhatatlanság élményével” - írja az *Androgin út* című vallomásában (Magyar Napló 1996/5-6.sz.). Így szeretné visszaállítani az „ős-neműség”, azaz a hajdanvolt férfi-nő ösegség állapotát, amelyet Hamvas Béla így definiál: „Az ősi Egy, az oszthatatlan ősválóság, őslényeg, amelynek nincs megragadható pontja: a yang, a férfi-lét. Az alak, a lények ősi lényege, amelyben a Nagy Változás, a Nagy Forrás, a Nagy Kezdet, a Nagy Tisztaság nyugszik: a yin, a női lét”. Az ősi emberben, Adam Kadmonban, a két nem még egységes volt: „férfi és asszony, és egyik sem”. Csak a „bűnbeesés” után, a szellemvalóságból alázuhánva az anyagi természetbe, lett az Egyből kettő: Ádám és Éva - azaz maga az emberiség (*Scientia Sacra*; Magvető, 1988. 162-165.o.).

Válogatott verseinek gyűjteményes kiadásában (*Kiűzetés*, Újvidék-Bp. 1988) ezt az ős-élményt kísérli meg Ladik Katalin szuggesztíven, több oldalról megvilágítani. Korábbi kötetei legjelentősebb darabjait itt „magasabb rendbe” emeli (a cikluscímek nagyjából követik az eredeti kötetcímekeket). Könyvének sajátos belső dinamikája van: a személyes életre vonatkozó (olykor erősen erotikus) ciklusok átszelik - átfonják - keresztezik a „kozmosz-emberre”, azaz az egyetemes emberi létezés alapkérdéseire rákérdező ciklusokat.

Az első rész (*Éjféli rondó*, 1962-1968) a XX. század érzelmileg kietlen, kaotikus ösztönkavargását idézi meg bizarr-erőteljes szürreális eszközökkel. A T.S. Eliot emlékének szentelt háromtétéles nagyszabású kompozíció (*Ének minden napra*) a ‘20-as évek elején keletkezett *Pusztaság* című poémára felel rá: a világ azóta nemhogy „javult” volna, még inkább lepusztult, kiüresedett. Minden tiszta törekvés, mélyebb emberi érték meggyalázódott, „a kárhozottak tarka rémkacaja” hasítja át a levegőöveget, s ő, aki makacs konoksággal próbál ragaszkodni az ősi-Örök, egyetemes életértékekhez, fulladozik a hazugságok, a kiürült konvenciók fojtogató légkörében. Eme átkozott bolygón - reméli ekkor még! - talán majd társra talál: „valaki felnyalabolja tán / csöpögő martalékát s megfoltozza / éjszakáid egyre rojtosodó halmazát / örök olatba szétkeveri mozdulataidat. / Kórusok sürgetik vajúdásodat” (*Éjféli rondó*).

Ösztönös ekkor még benne a lázadás: nem akarja a szabványos asszonyi sorsot vállalni, ugyanakkor ragaszkodik a női hivatáshoz (család, gyerek). Már ekkor sejti: nem lesz könnyű élete, hiszen a Tudás fájáról szakított „átkozott gyümölcs” újfajta ízeket ismerttetett meg vele, s akiben *valódi* tehetség munkál, az nem érheti be a járt utak sablonjaival. „Jaj annak ki erdőt hord magában / dobért kiált szárhegedűért / benne a szén épp indulóban / megharapja őt egy alma” (*Ólomöntés*).

Sokáig keresi azt a szerelmet, amely „lélekházassághoz” (is) vezet; többször köt házasságot, de hiába: a keresettet nem találja meg. Nem szégyenli erotikus lázzal telített bensőséges fellángolásait - amint erről a későbbi ciklusok tanúskodnak (*Elindultak a kis piros buldózerek*, 1969-1971); *Mesék a hétfejű varrógépről*, 1971-1978; *A parázna söprű*, 1968-1984). A szürreális látásmód különlegesen fonódik össze nála a népmesei szimbolikával, s a képek belső, rejtett „logikáját” egyfajta panteista természetélmény alakítja. Ő maga is a Természet része (tehát biológikuma éppúgy fontos számára, mint a kozmikus áhítat, amellyel az Élet szellemi, pszichofizikai csodáit átéli). Apró mozaikremekei egy izzó-eleven mesevilágba kalauzolnak bennünket.

A „kis piros buldózerek” a népi szimbolika áttetsző keresetlenségével utalnak a szerelmi vágy elementáris hatalmára: „Jó lenne szeretkezni valakivel / mondtam egy buldózernak aki szilvafa volt / jó lenne szeretkezni veled mondtam / narancsaim elrepültek milyen üres az élet / csak addig vigadok míg szoptatom / rőfögő kis piros buldózereimet” (*Elindultak a kis piros buldózerek*). A versek szinte egymásba fonódnak, ugyanazokat a motívumokat vizsik-görgetik az egész cikluson át: az almafa alatt elterülő almák (a szüzességüket vesztett lányok közismert szimbóluma), a hold csalfá változásai (szintén női szimbólum), a réti tücskök mint zenélő paraszak, a csillagok, a kislányokat megölő sárkány, gólyák égő szoknyában, a Nílus mint termékenység-folyó, tüzes kerekek, kígyók, kaktuszok, répák, szikrázó fekete tulipánok, rigók, galambok, farkasok, vörös szobák, vörös ingek, vörös fülek, lángoló hegyek, felrobbanó edények, stb. - A fallikus és lunatikus szimbólumok szövevénye egyfajta egészséges erotikát sugároz, ami sohasem lépi túl a „jóízlés” határait, inkább csak természetes élet-lehelettel itatja át prudériába merevült képzelőerőnket (*nyári éj, fehér kutya a végtelenben, mese, fehér bőrdudák száradnak, tele van holddal a holdi ember*, stb., stb.).

A „hétfejű varrógépről” szőtt mesék részint tovább variálják ezeket a motívumokat, egyúttal azonban még jobban felerősítik a transzcendentális elemeket. Az apró szürreális prózamozaikok valójában a fantasztikum és az ősvilág mélységeinek határán lebegő kozmogóniai miniatúrák (talán kisfia számára találta ki őket?). A hétfejű varrógép - mint hétfejű Sárkány - úszik-lebeg a világ fölött, s ontja - szövi - fonja a meséket, amelyekből végül is „az Élet szövete” rajzolódik ki. Olvashatunk itt bizarr-kedves kis történeteket a világ keletkezéséről, amint az ős-öregasszony guggolva megszüli az Időt, majd az égitestek kialakulásáról, a világ benépesedéséről, stb. Több kis miniatúrának hőse a sáska - itt inkább kedves, jólelkű lény, semmint pusztító természeti csapás (*A sáska meséje az öröklétről, a szeretetről; Álmat hullajtó sáska; A három madarat evő sáska; Az éneklő sáska* stb.). A tündérmesék, csodás átváltozások sora mindig valami ősigazságra döbrent rá bennünket (*Fehér madár, A beszélő tükör, Az üvegszemű lány, A legkisebb királyfi, Hogyan soványodott le a királyné*, stb.). Egyikük-másikuk balladásan szüksézává s tragikus hangvételű (*Hamvazó szerda, A kutyafa, Tavaszi szél vizet áraszt*, stb.). Mások viszont épp incselkedő humorukkal, évődő játékoságukkal ragadják meg képzeletünket (*Ollójáték, Fogójáték, Későjáték, Bújócska*, stb.). Ezek a mini-mesék mindig egy-egy bizarr ötletre épülnek, a valóságalelemek összekeverésére s új konstellációba rendezésére. Plasztikus megformáltságukkal meghökkentenek, s valamiféle rejtett „üzenet” keresésére indítanak.

A parázna söprű belső utalásrendszere is visszakapcsolódik a „kis piros buldózerekhez” (*Kis piros vonat a szádból; Marshall; Gyönyör, sötét szekrény*; stb.). Itt minden szinte felfokozott „nászállapotban” ég; magát az erotikus játékot s a szeretkezés extázisát is izzó elevenességgel - de sohase vulgárisan! - jeleníti meg (*Görög nő, Pihés mandulafák, Az a nyilás a ruhádon, Békakirályfi, A parázna menyecske, Boldogság*, stb.).

Hogy valójában mennyire nem pusztán erotikus versekről van itt szó, hanem sokkal inkább a szerelem misztériumáról, arról az átlényegült tudatállapotról, amelyben már-már az „Isten-élmény” közelébe kerül a földi halandó, azt leginkább az Avilai Szent Terézről írott két vers bizonyítja. Ő ugyanis a „mystica unio”-ban szinte erotikus-extatikus élményként élte meg az „Isten-szerelmet”. Az Erotika áthatja tehát a „legszentebb” érzelmeket is (és fordítva) - Eros Koszmokrator a világban működő legfontosabb erő (*Csak a hajnalokat ne!, Szent Teréz barna arca*). Hasonlóképpen az anyai boldogság és a fájdalom is rejtett erotizmussal van átítatva, amint azt az Ómagyar Mária siralom profanizált „átirata” leplezetlen őszinteséggel mutatja (*Ne légy kegyülm mogomnak*).

A kötet másik szellemi vonulata is valamiképpen Erosz teremtő erejéhez kapcsolódik: az Élet egyetemessége, a Kozmosz szerelme árad belőle (*UFO party*, 1962-1976; *Inkarnált báb-játékosok*, 1978-1985); *Homo galacticus*, 1980-1985; *Bukott angyalok*, 1980-1985). Csak-hogy itt a lázadás élménye a legfőbb szervező mozzanat: Lucifer nélkül nem találhatunk vissza az Édenbe, ahonnan - Lucifer miatt, de mégis önhibánkból - kivettünk! A metafizikai lázadás voltaképpen a már kialakult Isten nélküli létállapot ellen irányul, az *evilág* el-nem-fogadására épül, így vezet vissza a valódi, ősi Értékekhez, az Aranykor álmához.

Ladik Katalin költészetének hamisítatlan avantgárd koloritját tehát a „tisztá forrásban” való megmerítkezése biztosítja. Mind újabb s meghökkentőbb alakzatokat, metódusokat keres, azért, hogy minél intenzívebben rádöbentsen bennünket életünk hamisságaira, a „megszokottba” való kényelmes belesüppedésünkre. Így arra ösztönöz, hogy saját életünkben (is) elválasszuk egymástól a lényegest és a lényegtelent, s amennyire ez lehetséges, szálljunk szembe az elfogadhatatlan realitással, az emberi teljességet csonkító, az emberméltóságot megalázó viszonyokkal. Az ő lázadása kétszeresen erős: általánosan emberi és speciálisan női (tehát a nőről alkotott konvencionális képet is átfogalmazza). Sok keserűséget is hozott neki ez a lázadás, mégis, kezdettől fogva tisztában volt vele: nem térhet le a szembeszegülés, valamint az új értékteremtés útjáról, ha meg akarja valósítani önmagát.

Az *UFO party* ciklus valójában rejtett önéletrajz, amely át meg át van szöve az ő sorsát is meghatározó társadalmi mozzanatokkal (a háború, a Vladimir Iljics által kiesztelt szörny-világ, majd 1968, amikor egy „Húsdarálóégitest Tömegdarálóégitest vagy Égitestdarálóégitest Szörnyeteg repült át fejük felett”, s hosszú időre a „varsói szerződéshez” láncolt bennünket, stb.). E nemzedéknek nem volt más választása, mint fellázadni a Társadalom Szelleme ellen, ha nem akart a „húsdaráló gép” áldozatává válni. A „rendőrállam” legkevésbé a személyiség szuverenitását tűrte el, így minden eszközzel azok megsemmisítésén - ellehetetlenítésén fáradozott, akik nem voltak hajlandók feladni szuverenitásukat (*Az Ibrisz csillagvizsgáló ellen elkövetett merényletről; UFO party; Tél; Zöld tenyér, kárpitba verve*).

A háború gyermekeinek végzete (költőnőnk 1942-ben született!): az örök háború falja fel őket. Valójában e felismerés táplálta a '60/70-es évek fordulóján Közép-Európán is végigsöprő beat-hullámot, a fenyegetettség ellen való lázadás fejeződött ki a happeningek, a dodekafon hangzavar és sok-sok egyéb tiltakozó gesztusban. Nem véletlen, hogy Ladik Katalin éppen e ciklusban töri szét leginkább a formát, s fonetikai, tipográfiai eszközökkel is imitálja az „üvöltést”, valóságosan audio-vizuális hatásokra törekedve: „tömeggyilkolááááás gyermekkorom óta hááááborúúú úúúúú Túúúúúúú!” stb. De tudja: hiába a tiltakozás; az általános tehetetlenségi törvények szerint minden a maga útján halad tovább (*Drága ügyvéd úr reggelei*).

Az *inkarnált báb-játékosok* című ciklus csöndesebb iróniája már egy érett, sok fájdalomon és csalódáson edzett személyiség szellemi-lelki tapasztalatait tárja elénk. *Női* látásmódja itt is domináns szerepet kap, ugyanakkor küzdelmei *férfias* magatartást kívánnak tőle (*Gyere velem*

a mitológiába, *A varróleány attól jön, Androgin a cseresznyés kertben, hintaszéken*). Talán ezért vált végül is magányossá: nem támaszkodhatott igazán senkire, segítség nélkül kellett megvívnia harcait. „Aki kívül. Aki bennrekedt. / Elviszik, kedves, a támlás életet. / Néha ág jő. Velem mi lesz? / egyedül. Kell ez.” (*Ó, ha becsukják a kapukat a barna szembe*). Pedig ekkor már csaknem világszerte ismerik nevét az avantgárd körökben. Utat talál a párizsi Magyar Műhelyhez, rendszeresen részt vesz a nemzetközi hangköltészeti fesztiválokon, performanszai-val kivívja nemzedéke legjobbainak elismerését. De talán férfi-társainál is mélyebben megszenvedti azt a rideg valóságot, amelyben a pusztá érdekviszonyok irányítanak mindent (*Jól él, aki jól lapul, Kinek füle van hozzá, Metró-versek, stb.*).

Ironikus távolságtartással szemléli ekkor már az „életforgatagot”, amelynek mindannyian cselekvő (bűnt elkövető) s szenvedő részei vagyunk. „Inkarnált bábjátékosokként” forgolódunk az élet-színpadon s az élet maga bábszínház, ahol „az ártatlannak látszó részletek sora elfecsérelt életté alakul”. Nem figyelünk a Fényre, amely bevilágít(hat)ná homályos ösvényeinket, ha észrevennénk. A Sz.B.-nak ajánlott vers (*Made in Universe*) fejezi ki legmegrendítőbben az ebből a felismerésből fakadó fájdalmat: „Ez az élénk-vörös villanykapcsoló kezemben / igen közel áll a zokogáshoz. / Táguló fekete négyzet közöttünk. / Az ásító fekete festményen túlról visszatérsz-e hozzám”. Ladik Katalin hisz benne: ha most nem is, talán majd egy következő életünkben esélyt kapunk arra, hogy jóvátegyünk, amit elrontottunk. „Az életet adó vízben / örökre el vagyunk látva energiával / Így: „Szerellemmel”. / Talán majd egyszer újra kezdhethetjük / földi életünket sűrített videokazettában / talpig csillagos sapkában” (*A cseppfolyós kályha*).

Élettapasztalatai sűrűsödve, *Ladik Katalin* költészete mindinkább eloldódik az empirikus létsíkoktól, s fokozatosan a Kozmikus Erők közvetítőjévé válik („médiüm art”). Érzékeny testmembránján keresztül átáramoltatja a Titkos és Láthatatlan erőket; mind áttételezettebb szövegei biblikus, sőt gnosztikus szimbólumokkal telítődnek. Egyikük-másikuk akár misztikus látomásnak is felfogható - a Vízöntő-kor emberiségéről, amely részint a legmagasabb szellemi zónákba jut fel (egyedeiben), másrészt viszont mélyre süllyed a történelemben (*Homo galacticus, Bukott angyalok* című ciklusok). Szemlélete leginkább Hamvas Bélához áll közel, aki a XX. század derekán beköszöntött új világkorszakot (a Vízöntő „világhónapjának kezdete ez) a barbárság „vertikális betörésének” tekinti. „A fejlett és magas ember elűzésével és a fejlett és magas életrend elpusztításával - írja - az ember pszichológiai helyzete is megfordul. A tudattalan jut fel, a tudat pedig le. (...) Vízözön annyi, mint elmerülni a tudattalanban. Ha a tudattalan, amelynek helye lent van, felkerült, éppen olyan démonikussá válik, mint a tudat, amelynek helye fent volt, és lemerült. A szent igavonóból sárkány lesz, a szent világosság angyalából sátán. (...) A tömeggé vált embernek megszűnik a kozmikus ősharmóniával fenntartott kapcsolata. Az értelem elborul, s a tömeg - masszába tömörülve - irányát visszafelé veszi, a sötétség, az elkorcsosulás felé.” Miközben az, „ki az ideák világa felé él, nemesedik, fölemelkedik, egyre harmonikusabb, értelmesebb, mélyebb, gazdagabb lesz. Hiszen az idea a Makropsziché legfontosabb tápláléka” (*Hamvas Béla: Láthatatlan történet, Akadémia Kiadó, 1988. 20-32.o.*).

A „homo galacticus” Ladik Katalin felfogásában az a „Magasabb Ember”, aki mind távolabb kerül a tömegembertől, ezért nem is tud már visszahatni rá. „Vándorként” (és nem „tévelygőként”) járja a maga útját, bármily veszélyekkel - buktatókkal telt legyen is az, hiszen tudja: csak így érkezhetsz el önmagához, azaz a benne rejtő Magasabb Ember-hez s azon keresztül a Makropszichéhez, vagyis a Világlélekhez (*Vándor, kezében felrepedt gránátalma; Miféle szürkülő tudat válik vízzé; Átmeleg két tüzes gomblyukon*). Több versében felbukkan a reinkarnáció képzete is, ami nála - az eredeti buddhizmustól némiképp eltérően - az életek során át történő „megigazulást”, spirituális felemelkedést jelenti. Az előző életek mind-mind

lépcsőfokok a tökéletességhez vezető úton (*Ha szitát lát az ajtó fölött; Barna lépcső...; Ő aki már régen...*, stb.). Mintha tudat alatt emlékezne azokra a borzongató utazásokra, amelyeket Charon ladikján már többször is megtett „a hályogtükrű” tavon. „A párhuzamos idők szédítő és növekvő hálózatában” új tájékozódási pontokat keres, másként látja saját földi életének elillanó mozzanatait. „A párhuzamos világok / mint a hullámok / utol nem érik egymást // múlt jövő / mindegyik világ / magával sodorja a hullám // az előző pillanat / nem örökre eltűnt idő / hanem örök jelen / melyben világok sorakoznak” (*A koromfekete csónakban*, ill. *A párhuzamos világok*).

Rendkívül szenzibilis alkat lévén, Ladik Katalin szinte valóságosan érzékeli a tapasztalatfölötti világ létezését; szavai, képkincse arról árulkodnak, hogy - mint érzékeny radar - valóságos úrhullámokra rezonál. Mintha testileg felfogná s továbbreagálna az éter hullámait - ezért „médiüm art” az, amit közvetít számunkra (*Túl az öltöződő hegy gerincén; Megtisztulva minden keverékanyagtól; Mindegyik élesre volt kihegyezve...; Hidegérzete volt...*, stb.).

Ugyanakkor azt is felismeri, hogy az „égi üzenetek” egyszeriek, s nem mindig jutnak el rendeltetési helyükre, a Földre; a „sárkány”-természetű közember nem reagál rájuk, ezért nem változik (nem változhat) a valóság a tapasztalati létsíkon. Az „angyal” - a „homo galacticus” - szavai nyomtalanul szertefoszlanak az űrben, hiába adja le „vészjelzéseit” (*Bedőlt a fagyos szélbe...*).

Az anyagba alázuhant szellem pedig - mint láttuk Hamvasnál - démonikussá válik. A „bukott angyalok” örömeiket lelik a pusztításban, a szellemi Rend felforgatásában, az Isten iránti engedetlenségben. Szabad akaratukból választják a Kígyó útját, de épp ezért képesek a földi Pokol bugyrait bevilágítani. Rimbaud-t, valamint Oscar Wilde és Ibsen hőseit, Doryan Grayt és Peer Gyntöt, sőt Csáth Gézárt is bukott angyaloknak látja és láttatja Ladik Katalin, akik gyeheenna-tűzben égve, fájdalmas hiányként élték meg a Magasabb Létet, sóvárogtak utána, de a beteljesüléshez soha nem juthattak el (*Ágak között, lebukóban; Végtelen, szikrázó mozdulat; Peer Gynt ragadozó madarakkal; Hosszú, téli madarak tüzei*). A *Tengerre, de messze s azon túl* című költemény mottója egy mellbevágó T.S. Eliot-idézet: „A csatornába taszítástól / Nem félünk úgy, mint Isten szerelmétől”. Ezért nem gyógyulnak sebeink: „a betegség ágaskodik, növekszik, eléri / a mennyezetet”. Mi pedig fuldoklunk az alacsony fedő-ég alatt. Mindenki mindenkinek az ellenségévé vált; a kígyóméreg behatolt még a szerelmesek közé is, s szétmarta az odaadás-elfogadás kötelékeit. „Egymás arcába gázolnak. / Mindkettő vesztes, mindkettő győztes. / Két fehér, szárnyas ember / Vak, villámsújtotta tükörben” (*Látomás nyugózhette le őket*). Így aztán nem is találkozhatnak egymással: „Egyre távolabb egymástól a kijelölt csillagpályán / Két egymásért üvöltő szörnyeteg” (*Bukott angyalok*). A Kígyó elpusztíthatatlan; hiába is vetik máglyára, próbálják megsemmisíteni (*Fényes vadállatként sziszeg, de nem ég el*).

A *Kiűzetés* című kötet tehát a Kígyó győzelmével zárul. Mint Madáchnál maga az emberi Történelem, - csak hogy ott még van feloldás: a Mennyei Szózat, amelyre ha hallgat az ember(iség)-Ádám, van esélye a megmenekülésre. Ladik Katalin világában azonban nincs „kegyelem”: a „bűnben” megátalkodott emberiségre rászakadt a végromlás. Az újabb magyar irodalom egyik legdermesztőbb képe a Végítéletről a *Csont előtt virradat* című vers: „Hideg késsel kettészeli a látóhatárt: / Fakul, vékonyul a seb az égen. / Az átok rég beteljesült: / Az utolsó férfi is meghalt, az asszonyok megöregedtek. / Nincs éjszaka és nincs nappal - örök szürkület van. / Egy didergő madárijesztő virraszt az égen.”

A „kiűzetés” az Édenből tehát az ember(iség) végérvényes létállapota. Lelki diszpozíciói hiányoznak ahhoz, hogy valaha is visszatérhessen oda. E kötet „ezredvégi diagnózisnak” is tekinthető, amellyel Ladik Katalin valódi irodalomtörténeti rangot vívott ki magának. Teljesítményét a Magyar Műhely Kassák-díjjal jutalmazta 1991-ben; a hazai díjosztó fórumok megféleldezték, megféleldekeznek róla.

*

A *Jegyesség* című kötetben (Bp. 1994.) a költő folytatja a megkezdett utat: még mélyebbre száll alá a Múltnak Kútjába, s bontja ki a mitológiai hagyomány metafizikai értelmét. A bukott angyalok és a földi emberek „jegyességét” Uroborosz, a saját farkába harapó kígyó „gyűrűje” szimbolizálja (ez látható a címlapon). A háttérben ismét Hamvas Béla-utalások rejlenek, ugyanis ő fontos jelképet lát az Uroboroszban: a kígyó középpontját (Isten) elveszített lény, s mikor farkába harap, ezt az elveszett középpontot (tehát Istent) keresi. Csakhogy amit talál és körülzár - az nem a középpont, hanem az *üresség*, tehát épp *Isten hiányának* a jelképe. Ugyanis az Egytől való elválás után hiábavaló kísérlet bármiféle centrumot keresni: az individuum csupán üres (Istentől elszakadt) körfelület, benső mag nélkül. Viszont minden lénynek van ezoterikus duálja, akivel - ha képes kilépni zárt „uroborosz”-énjéből - szakrális duál-uniót alkothat, - „meggyulladva egymáson”, egymás centrumaivá válhatnak (a férfi és a nő), s akkor megtalálják (újra) Istent, azaz az Ős-Egyet. Ez a nász a „kánai” (vagyis kémiai) menyegző: a pozitív és a negatív pólus, a hideg világosság (yang) és a meleg sötétség (yin) találkozása és kiegyenlítődése (Scientia Sacra, 409-411.o.).

Erre a „lélekházasságra”, amely az érzékiséget is szellemivé, spirituális élménnyé varázsolja, vágyott Ladik Katalin. Ezért adja a jóval terjedelmesebb első ciklusnak a *Jin-jang* címet, a rövidke második ciklusnak pedig az *Uroborosz*-t. Személyes tapasztalatai, a század-(ezred-)végi ember(iség) élete egyaránt azt jelzik: a duál-unió nem tud létrejönni, az emberi élet végzetesen a Kígyó bűvkörében zajlik. A „bukott angyalok” (megannyi luciferi szellem) megmérgezik az ember lányait, „jegyességük” tehát nem a szakralitás dimenziójába emeli a földi viszonyokat, ellenkezőleg: a Pokol felé taszítja. A *Mennyei jegyesség* tehát valójában pokolbéli: „Árnyékta-
lanul bolyongunk / Nőből nőbe, / Férfiből férfiba”. Nincs remény; legalább is *Édentől Keletre* nincs: akit ide vetett a végzete, az a halállal jegyezte el magát: „Rommezőkön bukácsolnak / Markukban a betörtség üvegcserepei. / Elvérezik csuklójukon a reggel, / A szilánkokat üres szemgödreikbe tömik”. A „kígyóvarázs” szétrombol minden szépet, tisztát, szellemit, s undorító szennyel lepi el a földet (*Fehér arca beleordít; A sziget meleg, véres bőrt híz; Szürcsöl a hideg tájképből; Tavaszi reggel a Pokol-szigetek egyikén*, stb.). A Visszavont ígért földje ez, „megváltatlan” világ, a Sátán paradicsomkertje (*Be kell varrni az ég alját, Üveghattyú az előszobában, Lárva az égi selyemből, Hold és Patkány*, stb.). Ahogy A. Leverkühn Thomas Mann Doktor Faustusában az Apokaliptikus szimfóniát megkomponálta, érvénytelenítve vele Beethoven IX. szimfóniáját („visszavonom a IX. szimfóniát!”), úgy vonja vissza Ladik Katalin költészete az Éden álmát. „Zöld légy ül az égen. / Nyár van, büzlő szájú. Vészes Csönd. / Nincsenek tücskök” (*Egy homoki patkánynak*).

Bizonyos értelemben az is megdöbbenő, hogy magát az androginoszt is (hasonlóképpen a róla írt első versbelihez) a Sátánnal eljegyzett torzlénynek látja. Tehát az embernek nincs esélye az Ős-Egyhez, az Istenhez való visszatérésre! Az „Androgynos Gyermeke a Vízöntő kor hajnalán” a 666-os számot viseli, ami tudvalevőleg az Antikrisztus száma (szemben az Isteni Tökéletességet szimbolizáló 999-cel!). Őt is keresztire feszítették, mint egykor Jézust („Bordái között rozsdás szegek”), s „Holdat és Napot visel szarvain”, mint ama tündökletes égi Bárány (*Fekete csillagok kútja*). Az „androgin-létezés” visszájára fordult tehát az „itt és most” történelmi adottságok közepette, s ő szomorkásan tűnődik: „Miért is jött? És hová? / Túl korán vagy túl

későn érkezett?” (*Nem lehetne most visszafordulni?*). Az, aki mindkét nem alaptulajdonságait, a Teljességet hordozza magában, „kárhozatra” van ítelve korunkban, s a magány gyehennáján pörkölődik: „Egyedül vagyok a moziteremben, / A vetítövásznon magamat nézem. / Rajtam kívül csak ő néz engem” (*Jin és jang*). Ő, aki szeretetet keresett e földön, csak szenvedélyt talált, s az mélyen megsebezte Istenre szomjas lelkét. „Selyemblúzom véres, / pókok másznak ki belőlem, / és irtózatoss csönd van idebenn” (*Ez az évszaki szekrény*). Hamvást idézi ismét: „Az angyal, ha fent él, szent lény, de ha lemerül, ördögivé változik”.

Ladik Katalin egész „írott” költészete mély belső rokonságot mutat a szürrealistákkal (míg hangköltészeti kompozíciói, aktualizált performanszai jellegzetesen az új-avantgárd gesztus-költészethez kapcsolódnak). Ugyanakkor nagyon közel áll látásmódja az európai abszurdhoz. Nem véletlenül ajánl S. Beckettnek két verset is „hódolattal”, utalva a „végítéletet” megjelenítő drámáira (*Ó, azok a szép napok!, Forgatókönyv*). K. Kavafisz apokaliptikus vízióira is „testvérien” rezonál (*A kígyó kékje szokatlanul halovány*). A közös közép-európai sorstudatot ismeri fel Tandori költészetében (*Balkán-expressz*).

Erdély Miklóshoz mintha személyesebb kapcsolat is fűzné (*Happening, 1969*), mégsem sikerül feloldaniok egymás mély magányát: „A sötétszárnyú angyal labirintust épít. (...) Sötétedik. Az égbolt fölénk szárad. / Üres és kemény ruhánk ránk ragad. / Az üveghez szorítva sírunk. Mögött.” (*Nem jobb gyönyörre támadni fel* - Erdély M. emlékének).

Az ezredvég tehát már csak az „uroboroszként” önmagukba visszatérő, ön-tükrükben visszaverődő arcokat, létformákat ismeri. Hiszen „Isten meghalt” - mondta ki már Nietzsche a múlt század végén, s azóta az ember(iség) százszorosán megölte őt, - de ezzel megölte önmagát is. A világ máris alásüllyedt az „elbarbárosodás” mocsarába, mint egykor Atlantisz a tengerbe. „A jég alatt egy egész világ van, / teremtés előtti pillanat (...) Az ég kiszakadt a földből, / fehér ingben kutyák integetnek, / a föld alatt felvonít az arc nélküli isten” (*Láttam a kutyákat*).

Feltámadás, újjászületés tehát itt már nem várható. Hacsak... hacsak fel nem támasztjuk önmagunkban Istent: a bennünk rejtőző Isten-képet; azaz, ha átfőrmáljuk „uroborosz”-létünket valódi, belső centrumú létté. Az ősminta ehhez Ladik Katalin szemében - Kassák: „Ő az Egyszarvú és Krisztus, / Önmagával azonossá válik és felforr. / A kereszten felüvölt a teáskanna” (*Rózsakeresztes* - Kassák Lajos emlékének). Kassákot ön-létű, ön-elvű, magában is Teljes „androgín” személyiségnek látja és láttatja a költő: „otthon vagyok magamban. / Ház vagyok és madár illatom van, / asszony vagyok, akibe estétként álomba zuhanok, / és férfi vagyok, akivel reggel partot érek.” Talán jelképesnek érzi, hogy monogramjuk egymásnak tükörképei (K.L.-L.K.); a konok, kemény Mester erőforrás az ő számára is: „Itt a lovak nem halnak meg, / acélgyeplősen vágatnak velem a hajnali égen” (*Kassák Lajos*).

A kötet második ciklusa - a jóval rövidebb *Uroborosz* - azonban mintegy visszavonja még ezt a reményt is. Jelzi: a kör végképp bezárult, nincs valódi átjárás a személyiségek között. A mesebeli Fehérlófia, aki „a Föld köldöke” (azaz: centruma) irányában elindult, hogy megismerje és feltárja a Föld gyomrának titkait, csak borzalmakat tapasztal. Az Óperenciás Tenger fölött a sötétség uralkodik, miközben a rádió, a telekommunikáció egyre harsányabban harsogja: „tessék gyorsabban élni!”, az hoz majd „üdvösséget” a földre. Bizony, Fehérlófia vereséget szenved: e száguldó tempóban nincs senki, akihez emberi szóval szólhatna. Telefonüzenetei eljuthatnak-e vajon haza, az övéihez? „Nincs ivóvizem, láz gyötör, / hét napig Krisztus sárga haja zuhogott (...) csak a tempóval van némi baj, köszönet. Vége.” (*Fehérlófia telefon-jelentései*).

Valami csendes remény mégiscsak felparázslík a kötet végén: talán a kommunikáció újra-éleszthető. A Vízöntőkor elgépiesült embere aláhull a mélybe, de az androgin személyiségek, a Teljesség álmát fel nem adók mégis kialakíthatják a maguk életszövetségét, segíthetik egymást a Létben. *A légiposta küldemények* című ciklusban az Asheville-ben lakó Emőke és az újvidéki Katalin között valami fontos kezdődik el: Emőke lefordítja Katalin verseit, s kiadót is talál számára. Levezetés közben megismerik egymást, tudnak egymás gondjairól-bajairól. A két ember lélekben összetalálkozik, végül már Emőkatalint írnak leveleik alá, s lakóhelyük is Ashvidékké egyesül. Katalin pedig útra készül, könyve bemutatójára szeretne elmenni, hogy végre személyesen is megismerjék egymást.

„Mesebeli” történet ez is. Hiszen ha két ember között kialakulhat a kommunikáció, az önzetlen és feltétlen segíteni-akarás, akkor máris van remény: akkor talán felébredhet a részvét és a szeretet más síkokon is. Akkor már nemcsak mi magunk vagyunk fontosak önmagunknak, hanem át tudjuk élni mások fájdalmait-örömeit is. Bajaink eltörpülnek: „mi ez a fájdalom a zsidókéhoz, a palesztinokéhoz vagy a kurdokéhoz képest, itt március van és hozzászoktunk a csonkított emberek látványához, a halottakhoz, és hogy sokan már nincsenek”. - Ha mindezt egyéni szinten felismerjük, egyenként mindannyian, - csakis akkor lehet esélyünk arra, hogy a Kígyó uralmát megtörjük, s az individuumok zárt világából az emberi szeretet, nyitottság és megértés világába lépjünk.

Ladik Katalin tehát érzi: a legreménytelenebb helyzetben sem adhatjuk fel a reményt; van, lehet esélyünk a „kitörésre”. Csak meg kell őriznünk az *emberség* (a humánus) értékrendjét, s meg kell próbálnunk aszerint élni. És akkor még megtörténhet a csoda is: egy újjáteremtett világban élhetünk. Uroborosz uralmát csakis úgy törhetjük meg, ha kettős fókuszú ellipszissé alakítjuk az üres kört, - s akkor már nem vagyunk magányosak, magunkra hagyottak. Eme ellipszis lehet a helyreállított férfi-nő viszony, de lehet két vagy több androgin személyiség tökéletes, egymást segítő kölcsönös barátsága is. Ha a kis emberi alapsejtek (közösségek) jól működnek, akkor talán van esély arra is, hogy tágasabb körökben is megvalósuljon az emberi szolidaritás és együttműködés.

„A szájkosár kiürítése”

Székely Ákos absztrakt költészetéről

Az 1970 óta Szombathelyen tanító Székely Ákos szinte észrevétlen csendességgel és makacs szívóssággal vívta ki tekintélyét a modern költészetre odafigyelők körében. A 70/80-as évek fordulójára nemcsak az itthoni - akkortájt virágkorukat élő - avantgárd fórumokkal építette ki kapcsolatait, hanem a párizsi Magyar Műhely körével is. 1982-ben az első hazai modern költészeti antológia - a *Ver(s)ziók* (JAK-füzetek - 2.) - közölte néhány érdekes vizuális kompozícióját; majd 1982/83-ban rendszeresen kiállított a fontosabb csoportos *TÉR / KÉP / VERS* költészeti bemutatókon (Hatvan, Veszprém, Békéscsaba, Budapest, Kassák Klub stb.). 1985-ben, negyvenéves korában, megkapta a Magyar Műhely Kassák-díját, s megjelent első - feltűnést keltő - kötete, a *Verbafrodita nász*, amely már címében is a szürrealista örökség valamiképpen vállalására, folytatására utal (Breton: a költészet - „szavak szeretkezése”). Ugyanakkor egyre inkább az intellektualitás irányában „fejleszti” tovább ezt az örökséget: a szavakkal el nem mondható - mert tilos - szellemi tartalmak képi megjelenítése izgatja, s dinamikus betűkompozíciói, kollázsai az absztrakció felé mozdulnak el. 1987-ben részt vett a Petőfi Múzeum által Kassák születésének 100. évfordulója alkalmából rendezett *kép/vers // vers/kép* kiállításon, amely szinte teljes keresztmetszetet adott a magyar experimentális költészetről - a hazai és határon túli alkotók közös demonstrációjaképp. 1989 óta pedig az immár itthon is megjelenő Magyar Műhely egyik szerkesztője. Két ízben (1989; 1991.) ő szervezte a Magyar Műhely Baráti Kör találkozóját Szombathelyen; míg nem a Kör végleges otthonra talált Keszthelyen. Székely Ákos továbbra is aktívan részt vesz e találkozókön. Ironikus videomontázsai szinte „naprakész” elemzéseket adnak a korunkban végbement (látszat)-változásokról.

1990-ben a Magyar Műhely Baráti Kör Füzetek 6. darabjaként jelent meg második kötete, az *F.* (30 vizuális lap, olyan, mint egy képzőművészeti album). Hátlapján mágikus kereszt, amelynek centrumában (is) az F betű áll. Így az egész kötet-konstrukció azt sugallja: az F (=filozófia - füst(ölgés) - morfondírozás - fontolgtatás stb. stb.) tér-idő keresztjére feszítve tehetetlenül vergődik. Az első lapon a költő elmosódó árnyképe, amint vízpipán (vagy szappanbuborék-fújókán) fújja az egymással összekeveredő, részegen dülöngélő *f*-betűket, amelyek hangjegyeknek is tekinthetők - erre utal a bal felső térfélen egy zongora-szerű alakzat. Tehát zenei és gondolati futamok gomolygása az egész: a költő a gondolat-buborékokat (mint vízpipán a szappanbuborékokat) kacskaringósan eregeti, s azok mint szabad-asszociációs fantázia-futtatások csaponganak-úsznak a Térben. Ezt követi egy ironikus születésnap köszöntő kártya (HAPPY BORDAY - azaz: bordély, a birthday paródiájaképp); az ünnepi drapérián pedig kínai ideogrammmal a felirat: TEREMTÉS.

Ha aztán alaposabban szemügyre vesszük a kompozíciókat, érdekes összefüggések tárulnak fel előttünk: a képek egy tágabb gondolati láncolatba szervesen illeszkedő darabok, belső utalások, ismétlődő motívumok kapcsolják őket össze, s egy sajátos gondolatmenet csomópontjaként rajzolják ki a költői „üzenetet”.

Az *f*-variációkból pl. egy ilyesfajta szövegösszefüggés bontható ki: tömjénfüst/ölő az irodalom, a *f(üs)tökösök* (=üstökösök, füstölgők, stb.) „tökéletlenek”; ezt kiegészíti egy szabályozottabb rácsszerű alakzat, amelynek betűhálójából világosan kiolvasható: a Hatalom vadászpuskája lő - azaz az önálló gondolatokra mindenféle Hatalom „vadászik”: nem tűri a szellemi autonómiát. Ezt egy telefonkagylós betűkompozíció egészíti ki (lehallgató-készülék!), s körötte a szöveg: pattanásig feszült a helyzet, patt-helyzet, megszállta a *D-dur* az összes „vonalat”; nincs kom-

munikációra lehetőség. Aztán egy E-betűkből összerakott tér-rácskonstrukció, könyv, hangjegyek itt is, szanaszét szórva: másállapotban ténfereg az irodalom, toporog mint Bálám számára. Egy szöveg-variáció Arany János *Szondi két apródja* „dallamára”: „fiaim! him/vesszeje vár Ali Úrnak / sátrában alusztok / a széltől is ó” - ha hagyjátok magatokat megerősölni. Ali úr, a mindenkori despota, elsősorban a dalnokok megnyerésén fáradozik: csak így uralkodhat a lelkeken. A „szállni” - „szállás” - „megszállók” szavak egyértelműen utalnak a történelmi helyzetre: kiktől és miért kell a dalnokoknak magukat óvniok. „Anyá” - „tanya” - azaz hazánk - „másállapotban” szédeleg, „curette” vár rá, vagyis elveszik magzatát: a Jövőt. Aztán egy zárt ablakkeret: „kihajolni veszélyes”! A robogó vonatból tehát még ki sem tekinthetünk, nemhogy leszállhatnánk róla! Ugyanezt a képet újsággként is olvashatjuk: a keret mellett kódolva van a jel: MI /Ujs/ ÁG? A másik képen az újság- vagy ablak-alakzaton két név, amely egyértelmű utalás a „világmegváltó” szándékok hiábavalóságára: „K. Aljosa” - Aljosa Karamazov, a tisztalelkű Eszmehívő - Zoszima atya szerint: ‘fürgé eszű kisdíák’, aki nem képes számolni a realitásokkal. A Dosztojevszkij-utalások aztán tovább variálódnak, s egészen merész képzettársításokat találunk arra vonatkozóan, hogy jelenkorunkban (ez még a ‘80-as évek világa, hiszen a kötet anyaga nagyjából akkor készült el!) a félkegyelmű Szmergyakovok uralmát éljük: a „negyedik hang” (a negyedik Karamazov-fiú - azaz a negyedik rend!) handabandázó, hangoskodó uralmi törekvései megfojtják lassan az egész világot; s eközben lángoló fáklyákkal elfüstöljük nagy terveinket („5 éves füstbement terv”), „V issza” (Visszarionovics) „kosz”-t és „áporodott levegő”-t hagyott ránk, a halála óta eltelt emberöltőnyi idő sem volt elegendő, hogy kiheverjük despotikus uralmának következményeit. „Hinta-törpék” kezében van az ország, a „húsvéti locsogás” (azaz a „feltámadás” meghirdetése s a kábultakat fellocsoló IGÉK) mit sem segítenek rajtunk. Itt (már) nem lesz *lényegi* változás!

Ha meggondoljuk, hogy az azóta eltelt hat esztendő fényében nagyon is prófétikusoknak bizonyultak e szavak (az 5 éves „tervet” ismét „elfüstöltük”!), akkor mindjárt másként látjuk és értékeljük az avantgárd költők „öncélú” forma-kísérleteit. Többet vesznek észre és mondanak ki valóság-viszonyainkból, mint azok, akik - állítólag - a „valóságú” költészetet művelik. Hiszen az absztrakció lehetővé teszi, hogy felülemelkedjünk az empirikus történések síkján, s akkor mindjárt jobban megmutatkoznak a *lényegi* erővonalak, amelyek mentén a társadalmi mozgások haladnak. A változások mindig csak *látszólagosak*, hiszen az alapvető emberi viszonylatok, az emberek által kialakított struktúrák érintetlenek maradnak: a *felszín* „mozog” csupán!

Az ábrák és betű-konstrukciók háttérében tehát nagyon is világos és összefüggő gondolat-sor rejtezik. A szerző nyilván tudatosan „kódolta” felismeréseit betű- és képrejtvényekbe - jobb, ha nem mindenki - akárki - érti, mit „üzen” olvasóinak. Ne felejtjük: a ‘80-as években még retorzió járt az „eretnek” gondolatokért! Ha felsorakoztatjuk a táblákat egymás mellé, egy összefüggő filmszalagot kapunk, amelyen főbb vonásaiban végigpereg közelmúltunk történelme. S benne a gondolkodó ember léthelyzetének alap-paradoxona: a megtörténteken változtatni nem lehet. A záróképen - a gondolatfutam lezárásaképp - egy leeresztett labdán a költő kezében: ennyi minden füstölgésünk - morfondírozásunk értelme - eredménye: szertefoszlik. Akár a szappanbuborék.

Az *f* c. kötet megjelenése óta eltelt időszakban Székely Ákos költészete még inkább intellektualizálódott. Ötvenedik születésnapjára - 1995-ben - újabb kötete jelent meg: ***Egyszeri kibocsátás***. Ez is a Magyar Műhely gondozásában, a szombathelyi Önkormányzat és a baráti előfizetők támogatásával (akik nevét személy szerint felsorolta a címlap belső oldalán, kifejezve ezzel köszönetét a kultúra támogatói iránt). Papp Tibor tipografizálta a kötetet mesteri nyomdatechnikával.

Az újabb vizuális költészet szinte minden műfajában (foto- és plakát-versek, különleges tételrendezésű betűkompozíciók, a minimal-poetry különböző változatai, konceptuális munkák stb.) hozott valami figyelemre méltót; ugyanakkor a kötetnek most is egy zárt belső intellektuális íve van, amelybe belesimulnak a rész-elemek. Az ún. *Kereső* (vagyis a Tartalomjegyzék) nem oldalszámokat ad meg, hanem érdekes jelekkel különíti el egymástól az összefüggő koncepcionális egységeket, s ezek a jelek mint belső ábrák helyettesítik minden lap felső sarkában az oldalszámozást. A fekete alapon fehér betűk (vagy ábrák), - illetve fordítva: fehér alapon feketék, valamint az ún. „tételválasztó” üres oldalak visszafogott eleganciával felerősítik a közlés intellektuális jellegét.

Az első „költemény-imitáció” a *T-boly* (azaz: Téboly) címet viseli, s csupán egy-tagú; jele: a vízszintes vonalkák egyszerre összezavarodó tánca. Egy felfordított bicikli-kerék arra utal: pedálozunk - pedálozunk szorgalmasan, de ki tudja, hova, merre? - s azt is csak fél-kerékkel (vagyis „félnótásan”). A nagy lehetőség - amely 1990-ben felvillant előttünk - tovallant: „Pavarotti zacijába bevághatod a magas ÁBÉCÉT te is - Retrospektív lehetsz és szabadtéri ránc. (...) A legtöbb kótya elvetyélt... katapultált a vemhes ég alatt.” Ez tehát szerzőnk véleménye az eltékozolt öt esztendőről. „Meggazdagságot saját szabványunkat - ez a szitok n yitja - a kulcs - amely a büdlihez vezet”.

A *csőleszállítás* c. - valamivel terjedelmesebb - kompozíció jele egy résnyire nyitott lakat; a szöveg papírtekerceken (csöveken) szanaszét szórt, félig-meddig kiolvasható szavakból áll. Néhány ironikus kifejezés az előzőekben leírt történésekre utal: „gör cs / ótányok sleppje vonul hájjal /f/elkent köz/ tereken/ *vetítő* közeg a tér-keringésbe csalogat (körmenet - vezetőnk csorbák köszörűje - tönk szélén (állunk) köszörű - koszorú hiábavaló” - és így tovább, hasonló nyelvi ficamokkal teleírt „üzenő-lapok”. A rengeteg propaganda-szöveggel ékesített tarka utcai plakátok, falfelületek parodizálása voltaképpen ez a cső-együttes (szó-cső, csőcselék, csövesek s más hasonló képzettársítások kapcsolhatók hozzá); mindenképp egy „felfordult” világ képét, az értékek devalválódását mutatja - külsőleg bármily rendezettnak látszik is a csövek elhelyezése.

Legizgalmasabbnak és leghangsúlyosabbnak *A szájkosár kiürítése* c. - 10 lapból álló - ciklus tűnik, amelyet egy pezsgős-dugó dróthurokjára emlékeztető szájkosár fűz össze. A képi formák itt a legváltozatosabbak: tér-, térkép-alakzatok, amelyeken valóságos utcák, útjelzők könnyítik meg a tájékozódást. Sok az ún. „vendégszöveg”. A szerző egy szilárd koncepció alapján mintegy „hálóba” fogja az egész irodalmi folyamatot a reményekkel teli reformkortól napjainkig; felmutatván, hogy sápadt el arcunk mindjobban, s vesztettük el bizakodásunkat, lendületünket. „Régi dicsőség! Hol késel? - Késelek. Az éji homályban”. A város sikátoraiban a félcéda mint gondola(t) - „félig cula, félig szűz” - ténfereg a LITERATURHA körül. Miközben „Bimbi néni meg friss gyökeret (gyereket) ereszt”. A szédült Múzsza érzi: egyre kevesebb az esélye a világ „újjászületésére”, azaz a valóság „költőiesítésére”. „KÉT SÉG BEN AZ ERŐ / SZAK; „terme lő risz áll/ ás”; „a tátott tőke sárga t/ája” „párás üdvösségfelhőt” bocsát ránk. A „fényes szellők” lobogásából mára már csak „a mi fén yes: § eggünk” maradt; „ökörbor lábunkból cinege sátrunk kilóg”. De azért még most is reménykedünk - mert mi más tehetnénk? „kovászunk dagad hajónk előre (hátra) berrent a fős sodorra a széprÓzsa minden irányába”; „irány a nyelv hatósági közegellen állása”. Megszoktuk már félszázad óta: nálunk „ezer zsibbadt ágyból /l/ erős arat”. Fölöttünk új ÉG, új Bolt; de a fiúknak, akik ezt kiharcolták, „hült helye”: eltűntek az ósdi (irodalmi, történelmi) „illemhelyeken”. „Im ITT E KŐ - itt botlott meg Vörösmarty Mihály”; s a „csodamassza - gondolomra” - elnyelte a „megker/gült/ nyelvemlékeket”. Önazonosság-tudatunk rég odalett. Hiába: „KI SULYKOT VET LÉGGÖMBÖT ARAT”; aránytévesztésünkért ez a büntetésünk. Míg győzelemittasan ábrán-

doztunk, „mustárral szánkba repültek a se BE sülték”. De legfőbb gondunk még most is a tiltakozás: „NEM LESZ A TEŐKE Úr felettünk”, s fáradtan biztatjuk egymást: „ELŐRE ELSŐ ÜSTÖKÖS”; eközben a „a vakvágánynak szeme se rebben”.

Ez tehát a közelmúltban lezajlott változásokról költőnk véleménye. „Kis magyar pornográfia” ez is, ha nem is annyira részletező, mint Eszterházyé. Ha rájövünk a szótag-határok ideodatologatásának belső logikájára, s ráismerünk a Vörösmarty - Arany - Ady - József Attila - Radnóti, sőt a „messianisztikus” avantgárd bizonyos - jellegzetes! - szlogenjeire, némi képzeleti munkával már össze is rakhatjuk a remek társadalmi tablóképet. A „szájkosár”-ra költőnknek azért volt (van) szüksége, mert ha mindezt normál szövegezésben tárná elénk, bizony még most is elvernék a port rajta! Így hát inkább csak utalásos társasjátékként, izgalmas képrejtvényként fed fel előttünk a társadalmi lét „bozontológiai kócpontjait”; így is rátapintván az elevenen sajgó góckokra. Ki fogja fel s ki nem? az már nem órá tartozik. A lényeg, hogy kiürítette „szájkosarát”, kiírta - kirajzolta magából mindazt, ami évtizedek óta - s még inkább az utóbbi években - foglalkoztatja, nyomasztja. Hiszen a magyar irodalmat és történelmet tanító tanár ő „civilben”, akinek korántsem közömbös a „hogyan tovább?”.

Az *alufóBia* címen egybefoglalt szövegek tépett alufólia-darabkára emlékeztető jele omladozó vakolatú falat idéz, amely a konceptuális happeningek hangulatában fogant különféle feliratokkal és alakzatokkal van telerajzolva. Körkörös vagy gömbszerű térkonstrukciók, fogaskerékszerűen egymásba illeszkedő számok (1-30.), s a hónap (november) megjelölése arra utal: a költő „születésnap tortát” készít (magának). Az M és E betűk szeriális transzformációi körpecsétek a titkokat őrző papírokon, s az egyik felt-hátán-felt papíron jól kiolvasható üzenet: „VAKVÁGÁnynak SZEME se rebben.” Majd nevető, merészen előretékintő arc, körötte ÍRÁS: „terelgeti nyálát fujja furu...” - „lassan ölü mérleg / mérleg” pusztít bennünk: főbiánktól nem tudunk szabadulni. Ezért nem tudjuk „rendezni végre közös dolgainkat” - mint annak idején még remélhette a költő (József Attila). Tudunk-e erre gyógyírt találni? - ez itt, ezen a tájon a legfontosabb kérdés.

Az *egyszeri kibocsátás* c. ciklus mintha kínálná is a gyógyírt: jele egy áttetsző szemcseppentő (vagy injekcióstű?). Úgy is értelmezhetjük, hogy a költő szemünkbe kíván cseppenteni valamiféle „csodaszer”-t, hogy végre tisztán lássunk, és elfogulatlanul tekintsünk önmagunkra. A bevezető kép a görög Apolló szépségtől duzzadó, diadalmas szobrát ábrázolja egy /tan/könyv fedőlapján; rajta az ár: 50 Ft. Ez még tehát abból az időből való, amikor azt reméltük: a kultúra „közkinccsé” tehető. Sajnos, ez illúziók szertefoszlottak: hiába fon/na is/lángostort a költő, hiába érezné is magát Rózsa (tehát nem Dózsa!) György unokájának, szavára már nem mozdul senki sem. „ELHÍZOTT A BAJ NOK CSAPAT” - „suba alatt megette kenyere javát”. Nincs már „vezérlő láng”, amit követni lehetne, s a tömeg unatkozva, „pattogatott kukit” rágesálva ácsorog. „A tornacok felvonulnak”, sőt „a portások” és a „vészmadarak” is felvonulnak; „lelkesítő gyorsvonatok” viszik a kíváncsiakat „az állandó vészmadár-kiállítás”-ra. Bohóc-sors vár ránk bohóc-színpadon. Hol „hosszú tanmenet/elést/” írnak elő számunkra, hol „felvonókúrára” küldik a pácienseket. „^MHisztikusok hozták ránk az Aranykort”, amiben egy félévszázada lubickolunk. A nagy elődök - a Felvilágosodás költői - nem gondolták, hogy így meggyalázódnak álmaik, mikor egy szebb Jövő vágyképét elénk festették: „HAJNAL HASAD”, „FORR a nemesnedv”, „dagad a vitorla”, s mi, íme, „benn vagyunk a fő bojba”. Előttünk „alvadt térdarabok”. A Berzsenyi, Csokonai, József Attila-utalások ironikus szövegekörnyezetben arra intenek: örüljünk a kapott szemcseppnek (injekciónak), mert így talán még van remény a gyógyulásra. Az ajánlott kúra: „műköny két óránként + egy darab cseppentő.” Javallat: „Sol. ophthal viscosa - c.polyvinilalcohol - gta, viginti (20,0)”. Azaz:

nesze semmi - fogd meg jól. Marad az alkohol, a nagyharang, „egy ifjú cián”, valamint „költ/emény/ szöveg/belé”.

Az utolsó - ismét rövidebb - kompozíció /*al/legatum/* - az AC /ABC/ jelében fogant. „Küldetés, megbízatás” - vagyis „ars poetika” - jellegű. Jóval személyesebb, mint az előzőek. A költő „célja” - ha ilyesmiről egyáltalán szó lehet egy avantgárd alkotó esetében - az, hogy figyelmeztessen bennünket: itt most már „NEM BABRA MEGY A JÁTÉK”. A „garázda gazda” a legértékesebb erőket elfecsérli, szétforgácsolja - neki semmi nem drága. A költő maga jégkockába fagyva, dermedten ácsorog; a hőmérő igen alacsony fokot mutat. „Hósipkák között kicsírázik horoszkópom” - úgy érzi tehát, sorsa determinált. Mint - bizonyos értelemben - mindannyiunké. Itt, Közép-Európában, látványos „kitörésre” nemigen lehet számítani. Egy mérleg-szerű szerkezeten áttetsző léggömb libeg, rajta törékeny betűk: „az élethez nélkülözhetetlen megnagyobbodott levélbogár (lecsapható).” Azaz: ennyi csupán az életünk. Majd bonyolult laboratóriumi kémcső-szerkezet - kulcsa életünk összegubancolt kellékei, kísérői; bizonyos értelemben technikai jelképei. Ugyanakkor ellenpontjai is: talán egy steril lombikban tisztább lenne minden, egyértelműbben megoldható - no de akkor megszűnne maga az élet is! Az egész kötet legpoétikusabb képe az, ahol a költő egy hímes tojást melenget tenyerében, amelyre konok hűséggel és szeretettel Kassák egyik legszebb - és legvitatottabb! - sorát írta rá: „a virágnak mégis agyara van” (a „mégis” szócska nyilván nem véletlenül került a szövegbe, hiszen az eredeti: „a virágnak agyara van”). Élet és Erő, otthonosság a Létben csakis a „virág”-ból és a „tojás”-ból - ami termékenység-jelkép is! - születhet. No de ha a virágnak is „agyara van” - mit várhatunk akkor a világtól? Elpusztítja saját legértékesebb szülőit. Szépség és Jóság önnön ellentétébe fordul/t/: pusztító erővé változott.

A kötet voltaképpen ezzel az „üzenettel” zárul. Függeléként még néhány önportré-jellegű foto-montázs kapcsolódik hozzá (az *F.*-ben megjelent kép variánsai), árnyjáték-szerűen, inkább csak a kontúrok sejthetők. A költő (most is) léggömböt - szappanbuborékot? - fúj, az már egészen nagyra duzzadt, pattanásig megfeszült; s a záróképen kipukkan. A szobája falán ugyanaz az Apolló-kép, amely az egyik korábbi fotomontázsion látható. Háta mögött fehér (vetítő)vászon, rajta a kínai ideogramma: ALKOTNI! - ez tehát az egyetlen orvosság. Az egyed számára, és a világ javára. A megromlott férfi-nő-viszonyra egyetlen bizonytalan utalás van az egész kötetben: az egyik önarckép háttérében egy hölgy fotója ragyog kihívóan - de ez a hölgy már nem a férfi - bibliai értelemben vett - kiegészítő társa, hanem dekoratív karcsú és öntelt szépség-baba, úszódresszén a felirat: karrier. Egészen el is különül a felparázsló cigarettáját szemlélő férfítől: látszik, nincs egymáshoz semmi közük. Tőle aztán nem várható az Élet megújítása! - sem hétköznapi, sem átvitt értelemben. Költőnk eme lepusztult világban tétován állodgálva „meditál”: van-e értelme egyáltalán a cselekvésnek? a szónak? Arcán fanyar keserűség: az Értékeket önmagába beépítő, etikus ember mindenképpen perifériára szorul. Többet nem tehet, mint betű-alakzatokat épít, pepecsel ezzel-azzal. „Kibocsátja” gondolatai raját, hogy az - mint a kaptárból szabadult méhcsapat - bosszantsa-csipdesse, magára ébressze az álértékek, a külsődleges dolgok hajszolásában elmerült embertársait. Már akikhez egyáltalán eljut a szava.

A kitűnően szerkesztett kötetet akár remek kirakósdijátéknak is tekinthetjük: a verbális közlések képzeleti hatósugarát megnöveli a képalakzatok, a betűtípusok váltogatása: az egymást keresztbemetsző és félköríves szófutamok a dinamikus gondolati háttérből kiemelkedő fontosabb közléseket mintegy láthatóvá - tapinthatóvá teszik. Az ironikus látásmód - a szemünkbe csepegtetett gyógyszer - valóban „gyógyhatású”: a költő azzal, hogy tekintetünket ráirányítja a társadalmi-emberi fonákságokra, részben fel is oldja a bennünk rejlő kimondatlan feszültségeket.

**„Ide én beleszülettem. Nyakig bele. (...)
Innen nem megyek sehova.”**

Kukorelly Endre: A Memória-part

*„Az irónia mindig is a közvetlen élet
szigorú nevelője volt és maradt.”*

(Kierkegaard)

Maga a kötet cím is némiképp ironikus. Lehetne ez a mű „emlékfüzér” is - ám jóval több annál. A mélytudatból felszínre bukkanó emlékrögök, fényvillanások vannak itt filmtekercsre rögzítve, gazdagon kísérve reflexiókkal. Az ifjúság örvény-folyójából az érett férfikor „partjára” kilépő szerző a tudatalattijában lerakódó élmények intellektuális átértékelésébe bennünket, olvasókat is bevon. Az írások 1979-90 között keletkeztek; spontán töredékességüket most zárt, szigorú szerkezet ötvözi egységbe: mint farkába harapó kígyó, „aB”-től „zA”-ig ABC-rendben láncszerűen kapcsolódnak egybe a történés-mozaikok. A végén tehát minden kezdődik előlről, a körforgásnak nincs soha vége... *A Szív* c. utolsó láncszem visszacsatol a mellbevágó kezdőmondatához: „Szívekről van szó. A szívről, amíg csak élünk.” Hasonló szövegszerkesztési eljárást már Temesi Ferencnél (is) láttunk, ám nála az ABC betűihez kerek kis történetfüzérék tartoztak, megannyi szereplővel, háttérben Porváros, a magyar vidék. Itt viszont egyetlen ember belvilága tárul fel előttünk, s egy elvont - képzelti - fonálra fűződnek fel azok az életmozzanatok, amelyek a főhős sorsát meghatározták. Valójában nem is ezek a fontosak, hanem az a belső érlelődési folyamat, amelyben az író fokozatosan tisztázza önmagához és a külvilághoz való viszonyát, hiszen „minden az örök életre fut ki itt”.

Ha lehet „absztrakt prózáról” egyáltalán beszélni, akkor ez az. A „szöveg”-nek, a szövegszerkesztésnek itt önálló funkciója van, magában véve is gondolatokat ébreszt. Töredezett nyelvi alakzatok, egymásra vetítődő közléssíkok, modalitásváltások, olykor szándékolt pongyolaság, játékos inverziók, nemritkán grammatikai inkongruencia, tautológia stb. - a rejtekező és magát megfogni nem engedő személyiség az ironikus távolságtartás mezébe öltözik, „bújócskát” játszik velünk. És mégis: a kitartó és kíváncsi olvasó a deformált, transzformált, permutált, csonka és szabálytalan mondatok „rései” között „bekukucskálhat” a szöveg mögötti valóságba; s akkor megdöbben tapasztalja: az ezerarcú hydraként tekerző-kúszó-kacsaringózó mondatéptmények nemcsak az íróról - mindnyájunkról szólnak, ez itt a mi életünk. Mindnyájan ugyanabban a sötét labirintusban - az Élet labirintusában - bolyongunk, s ebben csak a szív segítségével igazodhatunk (igazodhatnánk?) el - de hol van már a Szív? hol a valódi Szeretet? Érdekek által tagolt világban élünk, a vonzás és taszítás, az azonosulás és elkülönülés dinamikus, mágneses erőterében. Képmutatás, feloldhatatlan magány - s olykor „penetráns sürgölődés a boldogságban”; eltűnt a Végtelenség és az Abszolútum távlata mindennapjainkból. A régmúlt szilárd(nak látszó) Értékei eltűnőben; ezek nélkül viszont „lesüllyed” az élet, elveszti Magasságát és Méltóságát. Szépség-Jóság-Igazság „a dögszagra emlékeztető beltenyészet” posványába fül; szertefoszlik az Élet „szöveve”, mert az atomizálódott egyéni sorsok nem tudnak egymásba kapcsolódni.

Kukorelly Endrének (még és már) biztos értékfogódzói vannak: a gyermekkor világából hozta őket magával, s mindinkább tudatosodott benne ezek fontossága, amint előrehaladt az Időben. Természetes élettere a Város, a VI.kerület, az Izabella u. - Szondy u. - Oktogon- Nagykörút

világa. A védett polgári otthon, karácsonyi ízekkel-illatokkal-émlékekkel bélelve mint egy kis „kultúrasziget” őrződött meg emlékezetében a mindjobban elproletarizálódó életviszonyok között. Poétikusan, pasztellszínekkel, kivételes atmoszférateremtő erővel varázsolja elénk a meghitt szülői házat, a nyugdíjas nyelvtanár-nagynéni gazdag könyvtárát s „békebeli” tortás uzsonnáit. Kristályhamutartók, halk és decens zene, kávé- és kalácsillat, Arany-, Ady- és Babits-kötetek óvták őt a külvilág mind hidegebben fűdögáló szeleitől, s adtak erőt, tartást neki később is, a felnőttkor kemény küzdelmeihez. „A régi-régi dolgok hozzám tapadtak” - vallja be önmagának; s tisztában van vele: ezért tudta megőrizni autonómiáját egy olyan társadalmi formációban, ahol minden a személyiség felmorzsolására irányult, ahol minden a középszerűségnek kedvezett, s ahol az volt a leggyanúsabb, aki a Szellem fényezéséhez, a belső erkölcsi értékek és a Kultúra megőrzéséhez ragaszkodott.

„Légüres térben élünk”, földbe taposva, zsugorított életlehetőségek között - írja Kukorelly 1985/86-os szövegeiben (G címszó, *Javulások*). Fulladozott - mint a szellemi emberek mindannyian - a „városszagban”, az ezoterikus magányban, abban a tudatban, hogy Európa elérhetetlen messzeségbe került... „Itt minden másmilyen. Itt jobban kell figyelni, jobban figyelni, erősebben lenni. (...) És hajlongani kell.” Itt minden cseppfolyós - nyúlós-mocsaras kvázi-lét csupán. „Beszántották a Létet. Beszántották a földbe. Van-e hát lét vagy nincs? Van-e létem? Nincs, de van?” Paradoxonok között bukdácsolva, keresve az utat („hogyan honnan menjek hová haza, és hol is legyek és az hol legyen”), egyszerre szeretve-utálva a Teret és Időt, amelyben léteznie adatott - mégis megmaradt értékmentőnek, értékjelzőnek, külön-úton járónak.

A dermesztően hideg és kegyetlen külvilággal vívott csaták szerzőnk esetében természetesen az irodalompolitika hatalmasaival való birkózást jelentik. Az *irodalom nagy potroha* című E-rész az 1982-89 közötti írásokat fogja össze, melyekben az író a „megmaradás” esélyeit latolgatja. A kívül- illetve felülállás tűnik az egyetlen járható útnak: „Védekezés. Zúgás, zúzás. Dolgozni kell egy durva világban, és nem hinni el, hogy Isten küldte azt.” Maszkot ölt, mint minden sebezhető ember, aki védekezésre kényszerül. De nem azonosul a maszkjával sem! Tisztában van vele, hogy körülötte minden „ideiglenes”. „Egy raktárban élek. Ez a hazám. Itt nem lehet mocorogni. (...) Kijutni innen és elszakadni” - lehet-e ez megoldás? „Hadd legyél gondolatban (legalább) egyszer szabad!” Párizs, a Dôme kávéház, Champbaudet, Madrid, sugárút, aranybarna verőfény- álmok és emlékfoszlányok lebegnek-forognak a tudatáram villódzó hullámain, kaleidoszkópszerűen kavargó képrögök; aztán a Nagykörút, Hallercukrászda, egy Boráros téri füstös kiskocsmá - micsoda különbség! Az otthon varázsa mégis visszahúz... Innen nem lehet „elszökni”, itt vannak a barátok, a nemzedéktársak, a halottak és az élők. Erdély Miklós, a rang-, és koridős „bajtárs” már elhullott az Életcsatában; Hekerle László, a kortárs, szintén felmorzsolódott a küzdelmekben. „Csak befelé mehetni szabadon: életveszélyes.” Aki mégis meg tudott maradni: papírra vetett álmaiba menekült. „Kötelező minden nap írni, készen lenni és várakozni. (...) Írni, várakozni és reménykedni. (...) Ez volna a mi verőfényes hazánk.”

A Hatalom a kifulladás taktikájával próbálta a tehetségeket térdre kényszeríteni. „Egy zsákba tömött bele. Bevarrta. Szerencsére jött még át levegő a szöveten. Nem fuldokoltam, azt hiszem. Csak nagyon izzadtam. Végül bevarrta a légzőnyílást is.” Szerzőnk mégis túlélte mindezt, mint ahogy túléltek a legszívósabbak mindannyian, akikben volt elegendő *erkölcsi erőtartalom* ahhoz, hogy „átvészeljék” a félelem éveit, és ne adják meg magukat. Az ironikus kívülállást választották. Tudták: „gondnok” vigyázza minden léptüket, aki mézes-mázos udvariassággal biztatja őket: „Tessék csak nyugodtan, bármit”. Aztán ha véletlenül túllépik az „illendő” határt, jön a szigorú intés: „Az erdőig lett megszervezve. Oda már tilos bemenni. (...) Zárt terület.” S a gondnok gondosan lenyírja a fűnyíró géppel mindazokat a rakoncátlan

fűszálakat, amelyek magasabbra mernek nőni a többinél. Hiszen itt *tilos* az Égig nőni! „Miért hisznek mindig? miért próbálkoznak?” Miért képzelegnek, ha egyszer a „rendtől” eltérni úgyszem szabad?!? (*Gondnokság*)

Aztán egyszer csak hirtelen-váratlan (de nem véletlenül!!!) összeomlott a gondosan megtervezett börtönvilág. Feltámadtak a kátránypapírba csavart holttestek, az akasztottak százai igazságukat követelik; fényre került a 301-es parcella minden titka. Ez a nemzedék, amely - életkoránál fogva - nem hordozta, nem hordozhatta zsigereiben '56-ot, most értette meg igazán: a Történelmet az elkapart és meszesgödörbe lódított hullák rejtett, titkos energia-hullámaikkal alakítják: a Múltat, a csontokat nem lehet betemetni. Olvadás, hőcsuszamlás, sár és mocsok keveredik most össze. „Csak ne engedd, hogy a szívedig érjen” (Y, Z-A).

Elvégeztetett, de semmi sem tisztázott... Most hogyan tovább? A Múlt zsákját ledobhatjuk-e vállunkról? „Úgy éltem, hogy nem mozdultam ki, hogy ne mozogjak, hogy ne jöjjön be senki, hogy fennakadjon minden szeretet.” Tudunk-e most egyszerre *másként* élni? Fel tudjuk-e támasztani az eltaposott értékeket (is)? Eljutunk-e Európába? képesek vagyunk-e (még) rá? - ezek most a történelem legsürgetőbb kérdései. A Memória-parton állva tudunk-e egyszerre hátra- s előretekinteni?

„...és kilépek, hogy lássak...”

Kelényi Béla: DÉL / IDŐ

A párizsi Magyar Műhely Kassák-díját 1994-ben egy különleges szellemi élményt kínáló kötet nyerte el. A költőt - bár „ifjúnak” nem mondhatjuk, hiszen túllépte 40. életévét - eddig inkább csak „hírből” ismerhettük: performanszairól, s egy szintén érdekes, de nem ennyire koherens, sajátos belvilágról tanúskodó kötete (*Helyén*, 1986) alapján. A *DÉL / IDŐ* már külső megformáltságával is érdeklődést keltő, autonóm műalkotás: a tökéletes szimmetria elvére épül. A fekete-fehér szín kombinációja (amely a Magyar Műhely Baráti Kör *Füzetei*-re általában jellemző) itt funkcionális jelentőségű: a kötet egyik része fehér alapon fekete, másik része épp ellenkezőleg: fekete alapon fehér betűkkel készült - így a két rész mintegy „ráfelel” egymásra (a szerkesztés és a tipografizálás Papp Tibor munkája). A 24-24 oldalnyi szöveg - egymásnak pontos tükörképeként - a középső lapon összefut; bármelyik irányból kezdjük az olvasást, ugyanazt kapjuk: egy monologikus belső szövegfolyam szóról szóra egyező áradását. Így a kötet voltaképpen a Sötét és a Világos, az Éjszaka és a Nappal „duálunióját”: a yin-yang egyensúly állapotát képezi le. S miután a hermetikus tradíció tanítása szerint a szimmetria-konstrukciók a szellemi élet győzelmét jelentik az áradó élet felett, az áradó élet alapszimbóluma pedig a tenger (amelynek hullámmozgását imitálja a kötet-egész szövegszerűen is) - feltételezhetjük, hogy a mű egy jelentős belső életfordulatot örökít meg; a szimbológia nyelvén szólva: az „újjászületés” pillanatát.

Minden oldal közepén egy kis „metszék” idézi meg a tenger hullámmozgását, s az ezekben írt szövegrészek folyamatos egymásutánja adja a *törzs*-szöveget (ennek variációiból, kigyózó ismétlődéseiből és alakváltásaiból épül fel az egész szöveg-együttes). Mintegy „cseppfolyós” halmazállapotban ide-oda gurulnak a vízgyöngyök: a szövegnek nincs se kezdete, se vége; helyesebben mint farkába harapó kígyó visszatér önmagába. S ezzel ismét egy hermetikus alapszimbólumhoz értünk: a kezdet és a vég valójában azonos - „egypetűjű ikrek” - s az „Alvilág” és a „Felvilág” ugyanazon törvények szerint működik („ami fent van, ugyanaz van lent” - Hermes Trismegisztosz). Az ősök rejtett útja, amely a Cherubok kijáratához vezet (azaz az újjászületéshez, egy magasabb létformába való átlépéshez): a halálból a halhatatlanság felé nyit ajtót.

Annak ellenére, hogy hiányzik a mondattagolás (bár a gondolategységek határát a szerző vesszővel jelzi), a szöveg belső „szabályozottsága” rendkívül erős: az apróbb egységek, mint a tenger tarajos habfodrai, egymásba torkollnak, egymást erősítik, s az egymással állandóan interferáló hullámok a tenger-felszín örökmozgó, örökké változó nyugtalanságát idézik. A hullámmozgás ritmusára figyelve, a mindig más és más konstellációba rendeződő élmény-rögök belső összefüggéseit keresve hirtelen rádöbbenünk: a költő valójában azokat az alapélményeket áramoltatja át tudatán, amelyek belső Énjét határozták, határozzák meg. Nem ténszerűen, hiszen egyetlen empirikus életmozzanatot sem találunk a szövegben; hanem mint a tudatalattiból felbukkanó emlék-rögök. És akkor hirtelen megvilágosodik előttünk: itt *belső* Tengerről van szó; s az is, hogy a cím miért DÉL / IDŐ?! Valójában az élete delelőjéhez érkezett költő készít itt számvetést: ki vagyok és miből lettem? De korántsem a megszokott, individuális értelemben; ellenkezőleg: a *közös* alapok - a Jung szóhasználatában „kollektív tudattalan”-nak nevezett régió - mélyrétegeibe száll alá. Maga a „dél” szó egyszerre szimbolikus és konkrét mindkét jelentésében: a „delelő” - a szokott időfogalmon túl - a legnapfényesebb életszakasz is; s ebben az értelemben a déli égtájhoz hasonló, amely a meleg tenger csillogásával és verőfényével veszi körül az ott sütkezézőt. A „delelő” egy kicsit pihenő is: a

történetek számbavétele, s az az időszak, amelyben átstrukturálódik egész látásmódunk - egyre többet tekintünk hátrafelé, s mind kevesebbet előre. S máris itt vagyunk az Idő-nél: a retrospektív látásmód hívja elő a tudatalatti „mélytengeré”-ből alapélményeinket. A költő nem verbális eszközökkel vezet végig bennünket a belső érés, a „megvilágosodás” folyamatán, hanem a hullámmozgás dinamizmusával mintegy „leképezi” azt, általa sugallva, hogy *a kozmikus egyensúly és egyszerűség titka az ellentétek kölcsönhatása*. Az élet maga az ellentétek egyensúlya: minden erőnek szüksége van egy gyengeségre, azaz a + pólusnak a - ra, hogy kifejtthesse önnön lényegét.

Kelényi Béla új kötetével egy teljesen más költői világba kalauzol bennünket, mint amelyet mi itt, Közép-Európában állandó érdekek-harcaink, politikai csatározásaink közepette megszoktunk. Inkább a kronológiai Időn *kívüli* élet végtelen nyugalomból s áradásából ad némi ízelítőt. Egy teljes évet töltött Indiában, ahol elmélyülten tanulmányozta a buddhista filozófiát (erről több, másutt publikált elméleti írása, s az eredeti ősi szövegek magyarra való átültetése tanúskodik). Voltaképpen egész lényével átélte annak alap-tanítását: a kreatív intellektus - a jelenségvilágon áthatolva - meditáció útján saját benső ÉN-jével és a Világszellemmel kerül kontaktusba. Felismerte, s költőileg próbálja számunkra is plasztikusan, élményszerűen megjeleníteni a hermetikus tradíció „üzenetét”: az élet nem más, mint a tiszta energia áramlása, szüntelen fluktuációja. Hullámoz, mint a tenger: belép a láthatóba, kibontakozik, hanyatlani kezd, látszólag megsemmisül, de valójában csak új formát ölt - és így tovább, a végtelenségig. A tenger maga is tűzből, azaz energiából született: a víz a Hidrogén (-) és Oxigén (+) kombinációja. Mint ahogy az összes vegyület e két őselemből származik. A Hidrogén a negatív, női princípium, a Káosz megtestesítője; az Oxigén a pozitív, a férfi-elv, a szellemi jelleg hordozója, az organizáció véghezvivője. A hermetikus tradíció szerint a víz eredete tehát a tűz (az Oxigén a Hidrogént vízzé égeti el); az aktivitás és a passzivitás folyamatos összecsapása, kölcsönös alkalmazkodása (a „folyékonyság”!), maga a változásra való képesség. A tenger: mindnyájunk létközege, valamennyi életforma bölcsője; minden élőlény - kilépve a szárazföldre - magával vitte, viszi az őstengert (már csak biológikumában is! - hiszen pl. az emberi vérsavó fiziológiás összetétele azonos a tengervízzel!) Ugyanakkor a tenger, az őszülő, öntudat nélküli; „tudatra” csakis a tűz, a Szellem által ébredhetnek a belőle kilépő lények. Mind a buddhista, mind a biblikus hagyomány szerint a Szellem teremtő mágiája hívja életre a különböző létalakzatokat, nevezi néven a dolgokat (ideo-genezis); az előbbi: „a vizek felett az élet lelke lebegett”; az utóbbi: „az Úr szelleme lebegett a vizek fölött”. Ami az ősidőkben végbement az Univerzumban, az zajlik le minden egyes egyed szellemi fejlődésében is: csak akkor ébredhet rá saját teremtő erejére (vagyis nyerhet hatalmat a dolgok felett), ha „alászáll” a vizes és sötét mélységekbe, azaz a tudatalattiba, s a személyes és személytelen Múlt „alvilágából” felhozza és a tudatba beemeli sorsmeghatározó élményeit. Ez a folyamat a „megvilágosodás”. Az egyed csakis így léphet ki a „szenvetőkör” örök körforgásából, vetheti le magáról karmikus terheit, s kezdheti el „második”, immáron a „szeretetteljes szemlélődés” jegyében zajló életét, amely majdan „az örök Világosság”-ba vezet. Ugyanis az univerzális Élet a Szellem ideomágikus fényéből sugárzott ki hajdan; és az anyag sötétségének szféráin keresztül újra e Fény felé tart. Ez a spirál-mozgás, amelynek kereteibe helyezte Hegel a történelmet is; de amelyet - úgy tűnik - sokkal inkább csak egyedi életútként élhetünk meg, nem pedig külső történelmi-társadalmi „fejlődés”-ként.

Kelényi Béla kötetében nincs semmi misztikus. A legtermészetesebb érzéki eszközökkel próbálja visszaadni ezt a spirálmozgást, amely a tenger hullámozgásában objektívulódik. A szellem - tettei reakcióját átélve - a hullámmozgásban szembekerül önmagával, saját tévedé-

seivel; s ha korrigálta azokat, továbbléphet. A spirál dinamikus felfelé törő formája az iker-erők harcát, a teremtő energiák felerősödését mutatja: állandó egyenletes emelkedéssel vezet a mulandó kötésektől való „megszabaduláshoz”. Ez Kelényi Béla felfogásában a költészet „értelme” és funkciója.

A szöveg-konstrukció maga egészen pontosan ezt a spirálmozgást képezi le. A sötétségből indul el („a sötétségben várakozom”), s tart a Világosság felé („kilépek, hogy lássak”). Ugyanakkor tisztában van vele: a „kilépés” nem könnyű! - előbb meg kell találnia saját magában a múlt „csomópontjait”, amelyek a Fény felé kalauzolják. Ezért *keres...* Valamit, egy régi képet, emlékeket, támpontokat. Olykor meg-megtorpan: „nem léphetek tovább, mert tovább nincs”. Tétován időzik a Múlt „anyaméhében”; a sötét suhog, a tenger hullámai hömpölyögnek - s ő mindig ugyanoda, egyetlen képbe, egyetlen pillanat képébe érkezik - „amíg előnti ezt a képet a víz, hogy ne legyen, ne maradjon más, csak a part nélküli tenger, áthatolhatatlanul (átláthatatlanul) mint a sötét.”

A központi élménymag, a kép, amelyhez mindig visszatér: „a hullámozó tenger előtt apám, nem néz vissza, nem fordítja félre a fejét (nem tudom, mit lát, hová néz), nem látom az arcát, csak a tengert, nem látszik más, csak sötét hullámok képe”. Az apa-imago, az „isten”, szellemi princípium megtestesítője - középponti jelentőségű, főleg egy férfi életében. Ha megtalálja apját: visszatalál az Ősökhez, s megtalálja önmagát. A tenger - az anyaméh, melyben az Idő érlelődik - még zárt, áthatolhatatlan, átláthatatlan; „mint apám arca a régi képeken, ahol várakozom, hogy kilépek (most kilépek) és végre megérkezem”. Minden ragyog, minden mozdulatlan, a téli verőfény betölti a Teret - „kinyitom a szemem, kimondom a szót” - „egyetlen szót arra, amit látok, és amit látok, az ugyanaz lesz, amiről azt a szót fogom kimondani, és akkor végre beszélni kezdek”. Akkor kezdődik majd a Teremtés, a dolgok néven nevezése. „Most Dél van” - a költő tehát elérkezett önmagához; a verőfényben „megvilágosodik” minden korábbi dolog értelme (konkrét és átvitt értelemben egyaránt): a spirál csúcsára ért. E ponton ér össze a két tengermentsék a kötet felezőlapján; a főszöveg pedig a „kimondom a szót” kijelentéssel zárul mindkét térfelelen.

S aztán megfordítjuk a kötetet, és kezdődik a körforgás előlről: „és kilépek, hogy lássak...” De az egésznek ekkor már más az akusztikája, hiszen itt már egy „megvilágosodott” ember szól ugyanarról a tengeráramlásról. Olyan ember, aki kívül került a „létforgatag” gyötrelmein, lélekben kilépett empirikus meghatározottságaiból, s felülemelkedett a „hullámmozgáson”: legyőzte a Sötétséget. Ahogy Maitréjáról, a Szeretettel Teljesről tartja a Hagyomány; akiről Kelényi Béla a győri Műhely 1992/3-as számában értekezett, s akinek Szent Szövegeiből fordított: „*Akik a Bölcs szavát meghallgatván / tiszta életmódra törekednek, / azok a Körforgáson túlra jutnak, / és a halál nélküli megszabadulást elérik*”.

A DÉL: a nyugalom időszaka - felülemelkedés az ellentmondások kínzó feloldhatatlanságának tudatán; egyúttal a Teljesség élményének megismerése. Az empirikus síkból való kilépés, feltöltekezés a Kozmikus IDŐ: az Örökkévaló Végtelenség szellemi energiáival. A Kozmosz működési Törvényének (a változás és változatlanág dinamikus egyensúlyának) belső átélése. Tehát a spirál csúcsára jutás szent misztériuma.

A „médiu-art” metamorfózisai

Petőcz András költészetének alakváltásai

1980 tájt még „underground”-nak számított Magyarországon az avantgárd életérzékelési (magatartási) mód és formanyelv. Petőcz András - kezdő egyetemistaként, a *Jelenlét* c. bölcsészkar folyóirat szerkesztőjeként - már programmá emeli a „más”-ságot, a tradicionális kifejezőmódtól való eltérést, s hangsúlyozza a „kívülállás” jogát (*Bocsánat* - 1980/2. - ill. 9.sz.). „Nonfiguratív tyroclonista” verseket ír - s bár ezek majd csak 1987-ben jelennek meg a *Kováts! - Jelenlét revü* c. JAK-antológiában, neve már a '80-as évek derekára ismertté válik a mozgékonyabb szellemű ifjúság körében. 1984-ben két kötete is napvilágot lát (igaz, hogy mindkettő némi várakoztatási idő után: a *Betűpiramis* a Kozmosznál, az *Önéletrajzi kísérletek* a Magvetőnél). A kiadók világában való „kalandozásairól” (a maga labirintusában való megalázó bolyongásairól) a megszépítő emlékezés humorával számol be később (Magyar Napló, 1995. júl.). Pályája aztán viszonylag gyorsan felível: kiépíti kapcsolatait a párizsi Magyar Műhellyel (amelytől 1987-ben megkapja a Kassák-díjat); fokozatosan bekapcsolódik a „világköltészet” áramkörébe: xerox, illetve szitanyomatokat küld Jugoszláviába, Mexikóba, Kanadába az ismert avantgárd körökhöz, részt vesz különböző európai mail-art és vizuális költészeti bemutatókon. *Jelentés nélküli hangsor* c. kötetével (1988.) a hazai mérvadó modern irodalmi körökben is elismerést arat: szöveg-variációi, repetitív formaépítési módja, erősen zenei hatásra törekvő s szuggesztív vizualitással elrendezett kompozíciói már érett, saját hangú költőre vallanak. Aztán gyors egymásutánban jönnek sorra az újabb kötetek (*Nonfiguratív*, 1989; *A láthatatlan jelenlét*, 1990), valamint a Fráter Zoltánnal közösen szerkesztett *Médiu-art* antológia (1990), amely szinte totális keresztmetszetet nyújt a kortárs experimentális költészetről.

1990-ben kitűnő tanulmánykötetet is közzétesz. (*A jelben létezés méltósága*, Colosseum, Bp.), amelyet „jelzés”-nek szán mindazok felé, „akik a modern törekvések labirintusában jeleket, netán útmutatást várnak”. Az elődök teljesítményének teoretikus számbavételétől ifjú poétánk koncentrikus körökben mind mélyebbre hatol saját nemzedéke léthelyzetének, ars poétikájának feltérképezése felé. Nyilvánvalóvá teszi a „klasszikus avantgárd” mindmáig termékeny kisugárzását modern költészetünkre; bizonyítja, hogy a Kassákból - az „Atyából” - áradó személyes erő, a kívülállás kemény daca a meg-nem-alkuvás méltóságával bátorítónan hat az új és újabb nemzedékek arculatának formálódására. Feltárja a *Kassáktól - Tamkó Sirató Károlyon és Weöres Sándoron át* - a virágzó jelenkori „kísérleti” költészethez vezető utakat, s összefoglalja mindazt, amit annak különböző változatairól (lettrizmus, nonfigurativizmus, vizuális és akusztikai költészet, konkretizmus, conceptualizmus, mail-art, ready-made stb.) tudni kell (illik). Elméletileg is körüljárja az autonóm művésznak a valósághoz való viszonyát: nem kíván „betagozódni” sem a technikai civilizáció által kínált, sem a politikailag és társadalmilag helyeselt (elfogadott) szerepkörökbe, hanem szuverenitását megőrizve elutasítja - adott esetben támadja - a konvencionalitást, a köznapiság hegemoniáját s őrzi a személyiség „kívülállásának” jogát. Megmutatja, mennyire nem könnyű outsidernek lenni egy kompromisszumokra berendezkedett társadalomban; különösen akkor nem, ha a közvélemény (is) azt várja a művésztől, hogy „ancilla politicae”-ként a közvetlen politikai mozgások erjesztője-érlelője legyen. Petőcz (és nemzedéke) számára a '80-as években a művészetbe menekülés, a rejtőzködés: életforma volt. Ezt meg is fogalmazza: „Az arisztokratikus távolságtartás és a jel-típusú avantgárd ideje ez a mi időnk-időtlenségünk; a szövegbe menekülés, a létezés egyetlen

elfogadható aspektusa, alternatívája. Leszoktattak minket a beleszólásról mint társadalmi cselekvésről, és ezáltal hiteltelenné tették a társadalmi cselekvést mint irodalmi formát”. Ezért transzponálja ez a nemzedék „a szövegbe, a zenébe, az alkotásba” minden cselekvési energiáját. Számára a mű a „személyes ÉN lenyomata”: jel, jelzés önmaga és a valóság viszonyáról, a benne tükröződő, a rajta átáramló egyetemes Élet-ről, létproblémákról. A „jelben létezés” feltétele, hogy a művész „médiüm” legyen: nyitottá téve egész empirikus lényét a magasabb rendű szellemi, lelki dimenziók felé, mintegy „átengedi”, átszűri önmagán a Világegyetemből (Kozmosz, Társadalom, a Másik Ember, stb.) érkező elementáris impulzusokat. A „jel”-típusú avantgárd lényege az alkotó „tisztán művészi” önfelmutatása és az esztétikai igényesség - hangsúlyozza. Jelenkorunk ifjú művészei ugyanis tisztában vannak azzal, hogy az emberi sorsot érintő kérdések nem oldhatók meg pusztán társadalmi síkon, s hiábavaló az emberi „igazságosság” és „szabadság” megteremthetőségéről ábrándozni. Ezért úgy vélik: a művész nem tehet többet az ember(iség)ért, minthogy műveiben ostromolja - feltárja - értelmezi az Abszolútum titkait. Így lesz a modern művész - éppúgy mint az ősi! - „felsőbb hatalmak” közvetítője - Hamvas Béla szavaival élve: poéta sacer. Az „új szenzibilitás” nemcsak az érzékek útján átélhető Teljesség-élményt jelent, hanem az érzékek transzcendentálásával egyfajta nyitódást a spirituális dimenziók felé. E magasabb rendű tudás ad méltóságot a „jelben létezés”-nek.

Petőcz esszékötete jelezte: elérkezett az idő, hogy ez a nemzedék számot vessen önmagával. A Magyar Műhely szerkesztőivel készített interjúi, vizuális köteteikről írt kritikái nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy a hazai közönséghez közelebb kerüljön a sokáig kiátkozott „szöveg-irodalom”, a permutált - transzformált - tériesített stb. kompozíciós eljárások. Jórészt az ő írásai révén ismerkedhettünk meg a világeköltészetben zajló poétikai forradalom eredményeivel, a radikális formakezelési metódusokkal, az olasz plakát-költészet, a francia lettrizmus, a brazil Noigrandes-csoport konkrét-költészeti újításával, a ljubljanaei OHO-csoport vizuális és a szabadkai Bosch+Bosch-csoport konceptuális költészetével, a Max Bense által kezdeményezett komputer-líra különös-bizarr merészségeivel. Felismertük, hogy a látvány útján (is) dekódolható költői „üzenet” sokszor hatásosabb, hiszen szuggesztívebben - többirányú „bombázással” - döbbsen rá legbenső problémáinkra, mint a kizárólag verbális eszközökkel dolgozó hagyományos költészet. S miután a „messiási” szereptudat kiüresedett, a költészet „világmegváltó” funkciójában senki nem hitt többé, maradt az egyetlen biztos talaj: a nyelv. A verbi-, voco- és vizuális-akusztikai kísérletek valójában egy rejtetten lázadó életérzést közvetítettek: a csalódottság és a marginális léttudat teremtette itt meg a maga „exkluzív” kifejezési formáit. Ez is tiltakozás (volt) a fennálló létviszonyok ellen. Autonómiánk, belső identitásunk megteremtésére, megőrzésére apellált. Természetesen, hatni csak arra, azokra tudott, akikben erős igény volt benső függetlenségük megőrzésére, s akik képesek voltak az ideológiai manipulációknak ellenállni. Az ilyenek mindig kevesen voltak, vannak; ezért az avantgárd művészet hatása sohasem „tömegmértű”. De ez nem azt jelenti, hogy „fölsleges”.

A '80/90-es évek fordulóján zajló gyors társadalmi változások némileg készületlenül találták Petőcz generációját: egyrészt boldog felszabadultsággal nagyokat szippantottak a Szabadság levegőjéből; másrészt hamarosan be kellett látniok: ez a régió nem Európa, és soha nem is lesz azzá abban az értelemben, ahogyan ők gondolták-remélték valamikor. Így 1991-ben megjelenő kötete (*Európa metaforája*) egyszerre mutatja a fellélegző kitarulkozást (a kötet címadó háromtagú, Graves-díjjal jutalmazott ciklus), és a szorongó életérzés prolongálódását (*Futásom idegen tájban*). Az előbbi: „Meggiszívtad tüdődet / levegőéggel, baj már nem érhet, végtelen / nyugalom benned, végtelen benned a nyugalom”. Az utóbbi: „Végetér-e egyszer? nem tudhatom mikor lesz / vége, ha vége lesz egyszer, futásom idegen tájban, / homoksivatagban, szürkeségben és félhomályban, / szomorú látomásban, öntudatlan csendben, mikéntha /

álmodásban.” A Szabadság álma a szabadság megszületésével egyidejűleg tovallant. A törékeny, lebbenő hajú, varázslatos lány - Európa metaforája! - „súlyos és súlytalan” lebegéssel, kacér-igéző mosolyával eltűnt, szertefoszlott: elérhetetlen. Nem maradt más, mint a létezés gyönyöre, az illanó Szépség megragadása, az Élet eleven áramlásának szenzibilis érzékelése - rögzítése. „Mozdulatlanul, gyönyörűen: médium-art. / Akárha plüss-puha pázsit: apró és bizarr / rezdülések-rebbenések, selymes és el- / omló fűszál-simogatások; mozdulatlanul, / gyönyörűen. Akárha médium-art” (*Gyönyörűen és mozdulatlanul*).

1992-es kötete pedig egyre inkább a félelem, a bizonytalanság érzésének felfokozódását mutatja (*Az írógépelt félelem*). Megbénultan figyel az értéktudatában felbolydult, s korántsem az emberi szabadság kibontakoztatásának irányában ható változásokat; egyre magányosabbnak s tehetetlenebbnek érzi önmagát: „Szomorúságom betakar, betakar / tétova - sosem-volt / nyugtalanságom. Visszafogottan, / tétlenül figyelem / meglassult mozdulataimat”. A diktatúra fellazult időszakában a Szellem már kivívta viszonylagos autonómiáját; a NEM-et mondásban nagyjából egyetértettek a különböző csoportosulások; de most az „egységfront” mozaikokra töredezett, nincs olyan út, amelyre egyértelműen Igen-t lehetne mondani. A félelem és a szorongás egyre erősebb lett azokban, akik nem tudták, nem akarták feladni kiküzdött autonómiájukat. „A madarak mozdulásai, / tétova - bizonytalan szárnycsapásai / csupán védekezés-kísérletek / a mind-sűrűbb levegő ellen. Mozgatják apró / szárnyaikat de szárnymozdulásaik / éppoly feleslegesek / mint ahogy feleslegesek / pusztulásaink - elmúlásaink. / Tehetetlenül / és kiszolgáltatottan védekezünk” - írja a kötet-címadó versben.

Petőcz András a „krisztusi kor” határán - mint minden szellemi ember - nehéz választásra kényszerült: vagy megtartja kívülálló pozícióját (s ami vele jár: a kirekesztettséget, a sikerek ellenére is egyfajta visszautasítottságot); vagy engedményeket tesz a még mindig erős tradicionális közízlésnek, és elfogadja a felé irányuló - segítő, megbocsátó - kezeket. Ő az utóbbit választotta. Talán igaza volt. Így tehetsége újabb mélységeit tudta és tudja felmutatni. S kilépett szorongató magányából. Egy 1993-ból való *Zárójelverse* (op.57.) árulkodik a döntő fordulatról: „fáradt szomorúság volt bennem akkor, fáradt szomorúság / a kudarcoktól, a pénztelenségtől, a kilátástalanságtól, / örökös remegés volt bennem, gyáva meghunyászkodás, akkor / még fáradt szomorúság, / de most az újrakezdés / akarata van bennem; boldog és nagy-nagy levegővételek”.

*

Válogatott verseinek gyűjteményes kiadása, amely 35 éves korában - 1994-ben - jelent meg, már a múlt „átértékeléséről”, egy újfajta költői látásmód térnyeréséről ad hírt. **A tenger dicsérete** nem időrendi sorrendben állítja elénk ifjú költőnk hangváltásait, rajzolja ki pályája belső ívét. Ellenkezőleg: mintha a Tenger hullámmozgását követné a változó Időben - az élre az 1991-es kötet versei kerülnek; majd alámerülés a múltba; végül visszatérés a jelenbe. A legkorábbi időszakok alkotásai mindenütt keverednek a legfrissebbekkel. Petőcz András - búcsút intvén korábbi forma-kísérletező korszakának - „az emberélet útjának felén” visszahajolt a poétikai tradíció még mindig elevenen buzgó forrásaihoz. Továbbra is őrzi „kívülállását”, nem olvad bele egyik alkotói csoportosulásba sem; csak most már távolságot tart az avantgárd körökkel - s korábbi önmagával - szemben is. Semmiféle szabály, a szabálytalanság szabálya sem köti többé. A kötet mottója is ezt jelzi: „minden csak idéző-jel”; s még hangsúlyozottabban fejezi ki ezt az élményt a kötet élére emelt vers: *A tengerre néző szoba*. Valami végérvényesen lezárult. „Az az ajtó, amelynek / kulcsa már nincs a kezemben / a hátam mögött csöndesen becsukódik.” A fedőlapon az első tyroclonista vers egy részlete; az írógépelt szövegfolyamból mint csepp a tengerből - egy kis csillagkoszorú emelkedik ki; a költő példázatszerű komolysággal hajtogatja: „bizony mondom néked mondom bizony azt

mondom néked”. Imamalomként mondogatja - ismételteti azt, amit a világról, az életről megtapasztalt; bár nem hisz abban, hogy az Idő árján tovatűnő szava mássá (jobbá? emberibbé?) tenné, tehetné a világot.

A válogatás élére az *Európa metaforája* c. kötete került, szinte kihagyás nélkül, alig-változtatott formában. Hangsúlyozottan irányítja tehát figyelmünket az európai kultúra - számára legfontosabb - modern vonulatára: „variációkat” mutat be világirodalmi rokonai „dallamára”, s a magyar költészetből azokéra, akiket a leginkább „européer”-nek tart (Kosztolányi, Pilinszky, Weöres Sándor, Somlyó György, stb.). Rimbaud emlékét az *Indiszkreten és csöndesen* c. vers idézi; Virginia Woolf álmát az androgynos *Orlando*-ról négytagú ciklusban jeleníti meg. Kierkegaardra a *Félelem és reszketés* c. költeményben emlékezik; C.D. Friedrich és J. Brodskij-variációiban pedig a fáradt létidegenség és közöny indiszponált tudatállapotát örökíti meg. A festők közül R. Magritte és M. Utrillo ihleti meg: tájaik pasztell színei, áhítatos csöndje - boldog életbizalmat és várakozást sugárzó tekintetű figuráikkal - legyőzik a földi kopárság és kilátástalanság szomorúságát. S „a hegyek hófödte csúcsai” a Magasság és a nyugodt Erő méltóságával „miként ha Isten tenyerén” pihennének, „puha és sűrű világosságban”.

Petőcz rendkívül szenzibilis költői alkatát épp ez a ciklus mutatja meg a maga sokoldalú árnyaltságában. Bársonyos, puha, különös, moccsatlan és elomló hangulatokat örökít meg színesztéziás képszerkezeteivel, szinte parnasszien kimunkáltsággal. Itt minden érzékszerv szimultán mozgásban van: a versdallam, a válogatottan exotikus és erőteljesen expresszív szóképek, a tapinthatóan finom és sikamlós nyelvi alakzatok, a színek élő pompája és erotikusan dús skálája, az illanó illatok parfümös varázsa a Létezés ősforrásait fakasztja fel bennünk (*Tavaszi pillanat, Tűzpiros ruhában, Fényárnyék-remegés, Türkizkék üzenet, Bársonyos plüss takarón,* stb.). Aztán dinamikusabb, izzóan vibráló érzelmi állapotok következnek; a mozdulatokon áttetsző metafizikai élmény, a Nagy Találkozások intenzív pszichofizikai sodrása ragad magával bennünket (*Fű-zuhogás, A mozdulás előtti pillanat, Titkon és vágytalan, Jegenyék zuhanása,* stb.). Az érzésfolyamatokat Petőcz nem leírja, hanem megjeleníti, „megérzékiesíti”: a lángoló-szuggesztív igékkel, igei névszókkal feszültséget, mozgalmasságot teremt - aztán mindezt „lecsendesíti” a nominális szerkezetekkel. (Pl.: „Szőke hajad lobog a szélben. / Különös, sosemvolt hajlobogás... / Csengő nevetés: jegenyék zuhanása... / Különös simogatás”). A tizenöt-tagú Claire-ciklus a szerelem kibontakozásának természetrajza (az érintetlenség-ártatlanság izzó csábításától az elutasítottság gyötrelméig, majd a jóval későbbi beteljesedésig, a búcsúig) - de mindez korántsem empirikus síkon, a „történekek” elmesélésével, hanem analízis-szerűen, mint a „Szépséges Hölgy”, a Múza keserédes meghódításáért vívott küzdelem. Az álom, a költészet síkján ez az élmény sohasem foszlik szertesztét, a Teremtett látomás örökre a költőé marad. Az erotikán átizzik a metafizika: a várakozás és vágyakozás talán több, érzelmileg telítettebb, mint maga a beteljesülés. A viráglavinák illatárjában még a pusztulás sem félelem-teli; a „dáliák és magnóliavirágok örvénylése” feledtet mindent, ami az élet praktikus, empirikus síkjához köt, kötődik (*Virágok örvénylése, Virágok remegése*).

A második ciklusban (*A tömeg önfeledt pillanata*) a költő legmerészebb kísérletező korszakának formatechnikai értelemben is rendkívül változatos anyagából ad demonstratív összeállítást. A „kiskorú társadalom” - amelynek félelmetes közegében telt az ő gyermek- és ifjúkora - elégedetten lubickolt a szellemi gyermekdedség állapotában, az „egyenlődsdi” jó közérzetével élvezte a pillanat-kínálta lehetőségeket; nem is akart változtatni helyzetén. Beérte azzal, hogy időnként „balhékat csinál”, amiért „szigorú ejnye-bejnyét érdemel”, s miután „állam-apuka” megfeddi s megbocsát neki, ő újra „engedelmesen ballag szülei után”. Ezt a kiskorúságot nem volt hajlandó elfogadni a lázadó új nemzedék; s miután lázadásának más formát nem találhatott, sokkoló gesztusokba és az új s újabb formák lázas keresésébe „menekült”. Nem

rombolni akart, hanem az élet benső síkján építkezni: így próbált felnőtté válni az önfeledt-gyermekded tömeg ellenében. Petőcz egyik ifjúkori - 1980-ból, tehát 21 éves korából való - *Ars poétikája* a kassáki „építés”, azaz a konstruktivista művészetfelfogás jegyében fogant: „nálam építkeznek a szavak a betűkből lesz minden a habarcs meg én magam vagyok a fehér lap is” - (az egész fordított, lefelé csúcsosodó piramis-alakzatba szedve). Kassákat megidéző kompozíciói, a fekete-fehér geometrikus alakzatok, vizuális szuggesztivitásukkal többirányú asszociáció-sorozatokat indítanak el a szemlélőben. Egyik legérdekesebb képverse pedig az Y-alakzatba rendezett betű-sorozat: Ember - Isten párhuzamos bemutatása - mindkettő teremti egymást, játszik egymással (azaz saját maga Eszméjével), s végül kölcsönösen elpusztítja egymást, nehogy fölébe nőjön „teremténye”. Azt, hogy valójában ki a teremtő és ki a teremtett - soha nem fogjuk megtudni.

A költő néhány régebbi kollázsával, geometrikus kompozíciójával, fotó-verseivel s írógépet repetitív szövegvariációkkal dúsitja ezt a részt; látszik, hogy továbbra is fontosnak tartja vizuális munkáit, amelyekből egy lepusztult, szabadság-hiányba dermedt világban kommunikációra szomjazó, értékesebb emberi létre vágyó ifjú dacos maga-keresése sugárzik. *Levegőt!* c. József Attila-parafrázisa - csupa magánhangzóból összeállított üres strófaszerkezet - hiányaival valóságos fuldoklás-képzetet kelt; ki-nem-mondott, mert ki nem mondható gondolatai önmagukért kiáltanak. A „minimál poetry” körébe tartozó kompozíciói közül is beemel néhányat a *Válogatott*-ba; ezek elsősorban a szövegformálással kapcsolatos nyelvi kísérletek.

Petőcz nem tagadta meg egykori kísérletező önmagát, csak túllépett rajta; méghozzá a verbális közlés gazdagsága érdekében. Teljes egészében vállalható, sőt, újabb költői arculata szempontjából rendkívül fontosnak érzi ún. „Zárójelverseit”; ezeket három korábbi kötetéből (*A jelentés nélküli hangsor*, *A láthatatlan jelenlét* és *Az írógépet félelem*) hiánytalanul áttemelte, sőt tíz újabbal ki is egészítette - így a 60 opus egyetlen összefüggő belső monológnak tekinthető. A szonett-forma kontúrjai is mintha föl-fölsejlenének; ezzel is jelzi: számára a hagyomány és újítás természetes, magától értetődő egységet jelent. A ciklust egy repetitív eszközökkel felépített *Előhang* vezeti be, amely mintegy magyarázza a címet: az emberparány élete semmi - szinte zárójelbe tehető - a Kozmosz Végtelenségéhez való viszonyában („legfeljebb remegés, legfeljebb félénk remegés (...) legfeljebb szomorú, félénk, különös remegés (...) és néhány mozdulat, legfeljebb apró remegések”). A világ felé nyitódó Szeretet, az érzéki burkot áttörő metafizikai Szelem apoteózisai ezek a mini-opuszok; bennük egy újfajta, filozofikusabb létérzékelési mód ragadható meg. A költő - szinte kilépve személyes énjéből - átáramoltatja magán a Világmindenség energia-sugárzását; így lesz ő maga is a világ egyik erőkomponense. Az erotika, a test pompás ünnepe mind spirituálisabb létállapotok felé emeli. A Nő itt maga a Költészet, az Élet Teljességének közvetítője, a testi kapcsolat az egyetemes (fizikai-szellemi) Valóság kölcsönös birtokbavételének eszköze (eggyé-válás: communion!). Ami mégis megdöbbentő és elgondolkoztató: a költő végtelen magánya. Ennyi nő között, ennyi és ilyen hőfokú érzelmi vibrálás közepette egyedül van; alapélménye: a Másikat elérni lehetetlen, nem alakítható ki vele közös világ. A „communion” tehát pillanatokig tartó élmény csupán. Desireé, az „óhajtott”, aki a montpellier-i emlékek izzásában lép elé, annak a Nőnek a szimbóluma, aki Valóságos Társ lehetne, de akit talán sohasem fog megtalálni. Így költőnk végül el is fogadja a magányt. Egyre gyakoribbak a zsoltáros hangú imádságok, a csend, a tisztaság és a jóság békéje után esdeklő fohászok (egyik-másik Balassi modorában). Így könyörög meghallgattatásért: Mindennapi tiszta szavaim add meg nekem / add meg nekem, Uram, mindennapi tiszta szavaim, / legyen csendesség bennem, ne legyen fogcsikorgató akarát” (op.50.). Túl a „krisztusi” koron, Petőcz András egyre világosabban látja: mindenkinek a saját útját, a számára fenntartott „keskeny utat” kell végigjárnia, többnyire egyedül. A rá szabott sors-feladat elől nem menekülhet (ő se). „Amiként kezdtem, mindvégig azt csinálom

(...) hajnali ragyogásban, / kései alkonyatban, / újból és újból Veled és magamra maradtan” (op.51.). És végül a főhajtás: „mindazonáltal: legyen meg a te akaratod” (op.60.).

A kötet záróciklusa (*A visszatérés mozdulata*) lassú-fokozatos erő-nyerésről ad számot. „Ne jajongjunk, ne jajdokoljunk” - írja a címadó versben a költő; ő maga is érzi tehát: ki kell lépnie abból az ernyedtt, várakozó állapotból, amelyben - az utóbbi években - mintegy „önhibáján kívül” megrekedt. Néhány vers magánéleti válságot sejtet (*A szép fogolynő, Az apák éneke, Lolita, Bemutatás*, stb.). A *Különös, bizarr mosolygások* c. éteri ragyogású zenei kompozíció egy végérvényesen tovasuhant kapcsolatot temet. Ezek a költemények lágyabbak, dallamosabbak, - jó részük ugyan már a korábbi kötetekben is megjelent; mégis, így együtt, összhatásukban azt sugallják: Petőcz itt, bennük talált rá valódi önmagára. Ez is egyfajta „visszatérés” - kísérlet a tradícióval való „megbékélésre”. A kis patakocska (erecske?) beletorkolt az óceánba. De nem biztos, hogy ez „boldogságot” jelent a számára! Költészetének kulcsfogalma (továbbra is) a tenger; de mintha tovatűnt volna ragyogása. „Magam elé nézek. Elöttem parttalan / Víz, szürke, szürkésege befed, fénye nincs: / tompán terül lábaimhoz - végtelen partok, végtelen vízfelület / fénye nincs, szürkésege lágyan betakar” (*Tompa gyűrdések*). A természet is ugyanazt a nyugtalanságot, rossz közérzetet árasztja, ami belülről, a lélekből sugárzik. A *Hajnali fény, Hajnali szárnycsapások, A tényfékező-gép elmozdulása* c. versek egyaránt bizonytalan, tépelődő lelkiállapotról árulkodnak. A vergődő - csapkodó madarak mindhárom költeményben a válság-élmény szimbolikus megtestesítői.

Ugyanakkor ezek szomszédságában egy Weöres Sándor-variáció a megújulás reményét csillantja fel: „törött madárszárny-szárny-csapásban / feketerígó-rezdülésben, / miként ha létező újra-újulásban” - talán felsejlik a „kegyelem” ígérete (*Moccanatlan: és mindenütt*). A kegyelem: a harmónia megtalálása. Petőcz ezt - egyre inkább - a *belső tengerbe* alámerülve próbálja kiküzdeni. Csajkovszkij B-moll zongoraversenyét hallgatva a csend békéje, a válságokon túljutott ember nyugalma árad el benne: „Mozdulatlanul figyelsz önmagadra (...) arra az üzenetre, amit a zene közvetít saját magadból” (*Üzenet, B-moll*).

Megtalálta hát újra a Tengert! - s most könnyű szívvel zengi dicséretét. A válságból való kilábalás: feltámadás!... Régi-új önmaga visszaszerzése. A tenger örök mozgásban van: nagy bukások és újraéledések színtere. Maga a Teljesség. „Ezt a teljességet kerestem mindig, mindenütt. Erről szeretne szólni ez a könyv is” - írja ajánlásában a szerző. És ez a költészettel kapcsolatos mai álláspontjára is vonatkozik. Szerette volna felmutatni önmaga teljességét; azt, hogy a különböző formai megoldások, „hagyományos” költészet és szonett, vizualitás és akusztikus líra, konkrét irodalom békekességben megférnek egymással benne. Mint ahogy a tengerben is összesimulnak-fórnak a tökéletesen ellentétes mozgások, impulzusok, az éteri álom és a durva való, az örömragyogás és a fekete bánat. Nyilván nem véletlenül ajánlja két gyönyörű „tenger-versét” szüleinek: ezzel is „a visszatérés mozdulatát” akarja hangsúlyozni (*Egy fogalom megközelítése* - apámnak; *A tenger dicsérete* - anyámnak). A tenger alázatra és türelemre (is) int bennünket: a Végtelenség előtti főhajtásra. S ha ezt az alázatot megtanultuk: már nem önmagunk szobrának a kifaragása a legfontosabb. Ami tökéletesre - életünkben - úgyse sikerülhet; legfeljebb halálunk után, az utókor emlékezetében teljesebb Egésszé. Ezt ismerte fel Petőcz András; s e felismerés nyugalmat és méltóságot adott neki (*A csiszolt kőkocka*).

Most már kiegyensúlyozott derűvel lép tovább a megtalált úton. 1966-os kötete, *Az utazó búcsúja* (Belvárosi K. Bp.) csiszolt formakultúrájával, elegáns, tiszta nyelvezetével, a kiküzdött belső harmóniáról tanúskodó „déliés” tengerragyogásával ez út egyik fontos állomásának tekinthető.

És mégis, ennek ellenére is... A kötetet bevezető két vers valamiféle rejtett nyugtalanságról árulkodik. Mintha Petőcz (is) „a régi ünnep” kulcsát keresné, mint Rimbaud óta minden modern költő - „pokolbeli évad”-ja múltán. S e kulcs talán a tradíció újjáélesztése, a hagyományos értékek újra-megtalálása (lenne, lehetne). „Úton vagyok, mindig, s ha vissza- / térek, már nem remeg a hangom; ha vissza- / térsz, mondom magamnak, minden jó lesz” (*Ha: visszatérsz* - Borinak). Mintha lánya, Dorka, egy-egy pillanatra visszahozná a régi ünnepet, „valami régen volt tisztaság” leheletét árasztva maga körül (*Karácsony esti fényben* - Dorkának).

Erről a „rég-i ünnep”-ről voltaképpen mindannyian őrzünk emlékfoszlányokat, s talán ezek tartanak meg bennünket válságaink közepette. „Az a rejtélyes, régi-régi dal, / tudatunk mélyén, bujdokol, / az a régesrég-gyönyörű-egykori, / elbűjlik, visszatér, rejtélyes” (*Az a rejtélyes, régi-régi dal*).

A kötet első része - mintegy kétharmada - az előző kötet „variációit” folytatja. József Attilát itt Petőcz *Könnyű, fehér ruhában* idézi meg, amint járja a várost: minden léptével „tisztulást hoz” abba az iszap-valóságba, amely megfullasztotta őt, s amelyben most is fuldoklunk mindannyian. Nemes Nagy Ágnes méltóságtelet, ragyogó tekintete, mely „metsz, kér, vádol és simogat egyszerre” - nemes szigorral vigyázza az ifjabb pályatárs lépteit (*Nemes Nagy Ágnes arca*). Tisztelettel főhajtással köszönti Petőcz „atyai” pártfogóit is - talán most kezdi sejteni, milyen erkölcsi tartás sugárzik az elődökből, akik egy nemtelen időszakot emelt fővel tudtak átvészelni (*Arcod, mint sebzett nap* - Lakatos István-variáció; *A folyó partján* - Lator László - variáció; *Alkalmi vers* Somlyó Györgynek, stb.). Konzseniális érzéssel hangolódik rá egy-egy életműre, néhány jellegzetes vonással ellesve - megörökítve annak „titkát” (*Egy metafora megközelítése* - Szentkuthy Miklósnak, utalva az *Egyetlen metafora* c. művére; *A harmadik szín: piros* - K. Kieslowski-variáció; *Csendes várakozás* - Weöres-variáció).

Korábbi kísérletező korszakára Petőcz itt már némi iróniával utal vissza. A *Konkrét szonett*-ben a pusztá rímképletre redukálja a formát. A *2000 éves szonett* pedig a repetitív versek „tanítói” attitűdjét imitálja: „Bizony mondom néked...” Az „imamalom” már 2000 éve jár, a próféták még most is buzgón hajtogatják intelmeiket - miközben a világ, sajnos, mit se változott, változik.

Ez a felismerés tágítja ki Időben és Térben Petőcz költői világát. Az *Idő-tér* c. vers (amelyet nem véletlenül ajánl Bujdosó Alpárnak, utalva az általa szimbolikusan felhasznált ősi maszkok, agyagtáblák, megkövesedett írásjelek „üzenetére”) a *Tér-idő* c.-vel együtt, egymásra felelve, egymást kiegészítve, kozmikus összefüggésekbe ágyazva láttatják a jelent: a cselekvési tértől megfosztott ember(iség) reménytelen vergődését. Az Időt csakis cselekvés által változtathatnánk Térré - azaz anyaggá, valósággá; s az majd - legyőzve az Időt - hírt ad(hat)na az utókornak rólunk. De mi épp a cselekvésben bénítjuk egymást... Ezért nincs távlat, messzeség, „jókedvű futás”.

Játék a szavakkal? Vagy nagyon is mély, metafizikai felfogása a kozmikus téridő fogalmának? Ez már talán a XXI. század gondolkodásmódjának előlegzése. Maga a költői szereptudat is átértékelődik itt: *közvetítő* lesz Tér és Idő egymást át-átszövő, olykor keresztező szálai között. A „médiúm - art” egy újabb változata - egyetemes, már-már személytelen létérzékeléssé tágítva: „Pontos, hideg, nyugodt szavakkal / visszaadod azt, ami benned meg- / jelenik, ami megjelenik benned: / valami ismeretlen (...) Rajtad kívüli erők szólnak, / időben, távolságban messzire tőled, / rajtad keresztül... / Ha elmúlik majd a remegésed, / ha megszűnik majd a rohanásod, / felfénylik valami...” (*Időben, távolságban*).

Szinte észrevétlen fokozatossággal mozdult el tehát a költői szerepfelfogás az évek során a közvetlenül hatni - sokkolni - gondolkodtatni akaró avantgárdtól a passzív és áttételesebb „közvetítő” pozíció felé. A személyiség autonómiáját Petőcz most sem adja fel; léte azonban mindinkább elszakad a konkrét meghatározottságoktól, s épp ezáltal képes áttörni a Tér és Idő korlátait. Ugyanakkor ezért kerül némileg légüres térbe, kívül az „itt és most” határain. Nyilván emiatt zárja az első részt az *Anyegin sóhaja* c. vers: a „párbaj” után - amit a világgal (és nem Lenszkijjel, azaz egy személlyel) kell megvívnia - már nem lehet többé ugyanaz, aki volt. Akár győz, akár veszít: „Reám vár egyedül / az a helyszín, ott, a / hol mindenképp: / elpusztulok”.

A kötet valódi újdonsága utolsó harmadában rejlik - az állítólagos „műfordítások”-ban, amelyeket Petőcz egy *Anette Labelle* nevű francia költőnőtől ültetett át, akit Montpellier-ben ismert meg, s aki azóta - „rejtélyes körülmények között” - eltűnt (mint erről a szerzői lábjegyzetből értesülünk). Anette azonban - gyaníthatóan - csak a költői képzeletben él; a tenger verőfényes áradásában született, s intuitív ösztönösségével ő „vezeti” teremtőjét új és újabb szépségek felé. Bizonyára nem más ő, mint a férfi tudattalanjában szunnyadó nő-imago, az *anima*, akit szinte minden művész önmagából vetít ki, önálló életet kölcsönözve neki. Az anima valóságos női alakot ölt tehát a férfi képzeletében: „megtestesül”. Szókratészt a szépséges papnő, Diotima vezeti a „szent titkok” felismerésére; Dantét Beatrice kalauzolja végig a Paradicsomon. Weöres Sándor Psziché-je világirodalmi rangú s varázsú inkarnáció. Virginia Woolf Orlandoja hol férfi, hol női alakban születik újjá - s ez utóbbi figura már korábban is foglalkoztatta Petőczöt (mint azt Orlando-ciklusa jelzi). Az anima hordozza magában a teljessé válás lehetőségét - amint azt a pszichológiából már régóta tudjuk - s mint a belső világ vezetője, a teremtőerő forrása is ő. (C.G.Jung szerint „az anima a férfipsziché összes feminin pszichológiai tendenciájának, azaz tudattalanjának megszemélyesítője”; vagyis a férfilelek *belső női alakja*, közvetítő az EGO és „ösválónk” között” (*Az ember és szimbólumai*, Bp. 1991).

Petőcz tehát - mint az újabb versek sejtetik - az *anima* kalauzolására bízta önmagát. Kiváló beleélőképességgel s a női lélek alapos ismeretében új nézőpontot alakít ki magának: női szemmel, női érzékenységgel éli át az élet alaphelyzeteit. A kötet-címadó vers, *Az utazó búcsúja* fejezi ezt ki a legpontosabban: ő maga, önnön „odüsszeuszi” énje távozik. „Kalapját csak kissé megemelte. / Erős volt, férfias a teste, / és ahogy megemelte / a kalapját, nem volt benne / - a mozdulatban - más, / csupáncsak búcsúzás”. Magára maradt női fele - elbizonytalanodva - felzokog; álmában, természetesen, hiszen az anima „lakhelye” a tudatalatti „ösválónk”. A költemények imaginárius szerzője, Anette, fájdalmasan éli meg a búcsút; versei voltaképpen az önnön férfi-kiegészítője („animus”-a) utáni sóvárgásból fakadnak. Így oldotta fel tehát Petőcz a belső magányt! Kiegészítő társát saját lelkében találta - teremtette - meg.

Az utazó, a vándor szintén az ismert fontos világirodalmi toposzok egyike, s Baudelaire óta a modern költészet kulcsfigurája. Hol az Élet tengerén indul felfedező útra (Baudelaire, Ady), hol a belső lelki tájak megismerése vonzza (Rilke, Kosztolányi); hol a kultúra legősibb rétegeibe száll alá (E. Pound, Weöres). Ugyanakkor ő mindig csak „átutazó” a létben: megfoghatatlanul tovatűnik. Anette fájdalmasan emlékezik: „tudom, hogy nem jön már soha vissza, / tudom, hogy mindez csupáncsak emlék, / vagy emlék se, mintha csak szenderegnek, / félálom talán, ahogyan szólok” (*Az emlékezés tétovasága*).

Anette verseiből valóságosan sugárzik a női(es) látásmód; tiszta, áttetsző erotika szövi őket át meg át (*Érintés, Hajnalban, A tükör előtt*). A női önátadás alázata, a „kishalál” mámoros élménye, amely „feltámadást” ígér - az erotikán túli síkokat is mozgásba hozza, s most mintha valóságosan is végbemenne a „communion”: „A szerelem csak kicsinység tenéked, / nekem: hajszál, mi választ a haláltól. / Nézz végre rám! Oly védtelen vagyok” (*Várakozás*). Rábízva

magát a „kék szemek” fényére, a „sűrű sötéten át” rohan a vér titkos útjain, s már nem érzi elhagyatottnak magát: „Vezetnek engem a Kék Szemek. / Sivatag-vidéken végig utamon: / fényeskednek a Gyönyörű Szemek” (*Kék Szemek*).

Ugyanakkor a feminin alkat könnyen csábítható, ingatag (elvileg bárki számára meghódítható), hullámzó kedélyvilága is hitelesen rajzolódik ki a versekből. A csalfaságra való hajlam a tudatalatti „tengeráram” dominanciájából fakad; az érzéki vágyak betöltésre várnak - még ha méltatlan is a „hódító”. Így a nemes Cyrano szinte mindig háttérbe szorul a faragatlan „tuskó”-val szemben (*Roxane intelme, Roxane bánata, Cyrano Roxane-hoz írt, el nem küldött levele*). A nő valójában arra vágyik, hogy meghódítsák; nem pedig arra, hogy ő legyen a hódító (*Az ismeretlen*).

*

Petőcz András legújabb kötete tehát ismét új utak bejárására invitál bennünket. A lunáris érzékenység, a lélek tudattalan tartományából felszökő sugárzás elementáris természeti sodrását örökíti meg. Tudatosítja bennünk: a Teljességet csak akkor élhetjük át, ha erről nem feledkezünk meg. E Teljesség szimbóluma az ő számára - továbbra is - a Tenger, amelynek titkait éppúgy faggatja - lesi, mint magáét a Szépséges Hölgyét. Montpellier több versében is vissza-visszatér - mint a tudattalan mélységes tengeráramának jelképe (*Álom Montpellier-ben, Montpellier*). Tőle elszakadni - azaz: belőle kiszakadni - nem lehet; bizonyos értelemben sodrására kell bízni magunkat.

Ez a kötet nem újrakezdés, hanem folytatás, és talán lezárás. Petőcz életében befejeződött egy korszak: a „kísérletező”. Mindaddig *kísérletezett* - formákkal, életérzéssel; *kereste önmagát*. Úgy tűnik, végre rátalált. Biztonsággal mozog a modern és a tradicionális formák között; mindazt természetes otthonossággal szintetizálja, amit a nagy elődök felhalmoztak. Az ő számára már *egységes* tradícióvá szervesült a hagyományos és az avantgardista költészet; nem a formákban, hanem életérzésben és világszemléletben próbál újat hozni. Avantgárd maradt abban az értelemben, hogy olyan égtájakat derít fel (ő is), amelyeket még nem hódítottak meg előtte. Ugyanakkor kiküzdötte szuverenitását: nem vesz tudomást irodalmi beháborúinkról, egyik csoporthoz sem hajlandó csatlakozni. És ebben rejlik ereje is; így van (lesz) esélye arra, hogy az egyetemes magyar költészetbe integrálódjon. Saját élményvilággal és saját hanggal.

* * *